

Universiteit Gent
Academiejaar 2005-2006

Subjectsmarkering in de Nederlandse en Friese Dialecten

Proefschrift voorgelegd aan de
Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
van de Universiteit Gent
voor het verkrijgen van de graad van
doctor in de Taal- en Letterkunde:
Germaanse Talen, door
GUNTHER DE VOGELAER

Promotor: Prof. dr. MAGDA DEVOS

Copromotor: Prof. dr. JOHAN VAN DER AUWERA (UA)

Woord vooraf

Wie aan een proefschrift werkt, brengt soms lange tijd door in het gezelschap van alleen een computer, een paar boeken en talloze kopieën en afdrucken van wetenschappelijke artikelen. Het zou evenwel een vergissing zijn om daardoor te gaan denken dat proefschriften geschreven worden in een sociaal vacuüm. Ik trek dan ook graag de tijd uit om een aantal mensen te bedanken zonder wie dit proefschrift nooit tot stand had kunnen komen.

In de eerste plaats gaat mijn dank uit naar de promotores van dit proefschrift, Magda Devos en Johan van der Auwera, die allebei veel van hun tijd uitgetrokken hebben om mijn pennenvruchten te becommentariëren en de inhoud ervan met mij te bediscussiëren. Ik ben ervan overtuigd dat de ideeën in dit proefschrift aan diepgang hebben gewonnen door hun expertise en hoop met deze finale versie van mijn proefschrift recht te kunnen doen aan hun opmerkingen.

Behalve met de promotores heb ik ook met anderen van gedachten kunnen wisselen over de gegevens die in dit proefschrift besproken worden. Ik denk daarbij in de eerste plaats aan de (andere) co-auteurs van het eerste deel van de *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (SAND): Sjef Barbiers, Hans Bennis en Margreet van der Ham. Met SAND-medewerkers Annemie Neuckermans, Jeroen Van Craenenbroeck en Marjo Van Koppen heb ik in de loop van het SAND-project regelmatig zinvolle discussies gevoerd. Bepaalde passages in het proefschrift hebben ook geprofiteerd van gesprekken en correspondentie met ‘in order of appearance’: Johan Taeldeman, Hugo Ryckeboer, Ton Goeman, George Will, Clasiën Rooze-Stouthamer en Suzanne Aalberse.

Dit proefschrift is in de eerste plaats een verwerking van gegevens zoals verzameld binnen het VNC-project *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Een speciaal woord van dank verdienen dan ook de tientallen mensen die in de loop van de jaren betrokken waren bij het tot stand komen en bij de uitvoering van het project, die ik zelfs niet allemaal heb kunnen ontmoeten. Behalve met degenen die hierboven al vermeld zijn, was het binnen de Vlaamse poot van het project aangenaam samenwerken met Vicky Van Den Heede en Guido Vanden Wyngaerd; aan Nederlandse kant namen nog deel: Hans den Besten, Leonie Cornips, Irene Haslinger, Arjan Hut, Mathilde Jansen, Willy Jongenburger, Alies Maclean, Johan Rooryck, Bouke Slofstra, Vivien Waszink, Henk Wolf en Hedde Zeijlstra. Suzanne van der Kleij, Tamar Israël en Margreet van der Ham verdienen een bijzondere plaats in dit lijstje: als aanspreekpunten op het Meertens Instituut hebben zij gezorgd voor een vlotte doorstroming van de data van Noord naar Zuid en omgekeerd. Jan-Pieter Kunst heeft prachtig werk geleverd met de ontwikkeling van de elektronische SAND-databank. Ten slotte wil ik ook de honderden SAND-informanten in Vlaanderen en Nederland een plaats geven in dit dankwoord: zonder hun hulp was het hele SAND-project nooit tot een goed einde gekomen, en was het onmogelijk geweest om dit proefschrift te schrijven.

Bij het schrijven van een proefschrift helpt het ook als je in je dagelijkse werkomgeving omringd wordt door mensen met wie je zowel van gedachten kan wisselen over taalkundige onderwerpen als over de minder professionele kanten van het leven. Ik dank de collega's en ex-collega's van de Vakgroep Nederlandse

taalkunde, i.e. Chris De Wulf, Evie Coussé, Roxane Vandenberghe, Albert Oosterhof, Els Dierick, Timothy Colleman, Kathy Rys, Frédéric Cotman, Johan De Caluwe, Magda Devos, Johan Taeldeman, Valérie Bouckaert, Rieke Willems, Tineke De Pauw, Liselotte Van Vlem, Veronique De Tier, Jean-Pierre Vandenberghe, Jacques Van Keymeulen, Hugo Ryckeboer, Vicky Van Den Heede, Filip Devos, Christoph Vanden Eynde, Katrien Deygers, Geert Verleyen, Griet Coupé, Brigitte Van Acker en Elke Van Nieuwenhuyze, onder meer voor de leuke gesprekken en bij wijlen verhitte discussies tijdens de koffiepauzes, voor de hulp met kleine en grote computerproblemen, voor de ontspannende momenten na het werk in de kroeg, en alle andere kleine dingen die het werk aan de Universiteit Gent zo aangenaam maken.

Ten slotte wil ik ook nog mijn dankbaarheid uitspreken aan mijn vader, mijn familie en schoonfamilie, en aan alle vrienden van wie ik de laatste jaren de nodige steun heb mogen ondervinden. Velen van hen hebben wellicht geen kaas gegeten van de behoorlijk technische taalkundemateries die tot mijn dagelijkse leven zijn gaan behoren, maar dat heeft sommigen niet belet om oprechte interesse te tonen voor mijn hersenkronkels. Ik hoop dan ook dat ik hun vragen naar mijn beroepsbezigheden op een bevattelijke manier heb kunnen beantwoorden. In elk geval ben ik blij dat ik ook op de allerdrukste momenten in het schrijfproces altijd mensen in de buurt heb gevonden in wier gezelschap ik toch even wat stoom kon aflaten, zij het door een concert mee te pikken, een goed gesprek te voeren, uit te gaan eten of met een wandel- of fietsexploot. In het bijzonder gaat mijn dank uit naar Karen. Samenleven met een doctorandus heeft in tijden van grote doctoraatsijver ook haar vrije tijd doen smelten als sneeuw voor de zon. Ik hoop de komende maanden voldoende tijd vrij te maken om dat allesbehalve vanzelfsprekende offer toch wat te compenseren.

Inhoudsopgave

Woord vooraf II-III

Inhoudsopgave IV-IX

Hoofdstuk 1 : Onderzoeksopzet & Methodologie..... 1

1.	<i>'Persoons-' en 'subjectsmarkering'</i>	1
2.	<i>Het Nederlands als typologische uitzondering? Een universeel perspectief.</i> ..	2
2.1.	Het verschijnsel 'subjectsmarkering'	2
2.2.	De functie van flectie.....	3
2.3.	Typologische variatie in subjectsmarkering: overzicht.....	6
2.4.	Grammaticalisering	7
2.5.	Allotaxis.....	8
3.	<i>Typologische variatie weerspiegeld in het Nederlandse taalgebied?</i>	9
3.1.	Het Standaardnederlands	9
3.2.	De dialecten in het Nederlandse taalgebied	10
3.3.	Een typologisch perspectief op dialectvariatie.....	11
4.	<i>Onderzoeksopzet</i>	12
4.1.	Doelstelling	12
4.2.	Intra-linguïstische beperkingen.....	13
4.3.	Extra-linguïstische beperkingen.....	14
4.3.1.	Materiaalverzameling: het SAND-project.....	14
4.3.2.	Geografische beperking	15
5.	<i>Methodologie van het SAND-project</i>	16
5.1.	Keuze van de SAND-meetpunten en informanten.....	16
5.2.	Werkwijze bij het opvragen van het SAND-materiaal.....	16
6.	<i>Structuur</i>	18
	<i>Appendix</i>	19

Hoofdstuk 2: Regionale variatie bij flectie-uitgangen 21

1.	<i>Inleiding & literatuuroverzicht</i>	21
1.1.	Variatie bij inflectionele subjectsmarkeerders: inleiding	21
1.2.	Vormvariatie bij inflectionele subjectsmarkeerders.....	21
1.2.1.	Deletie en assimilatie van flectie-uitgangen	21
1.2.2.	Variatie in keuze van de flectie-uitgang	23
1.2.2.1.	Parameters bij de keuze van de flectie-uitgang	23
1.2.2.2.	Overzicht van de variatie in de keuze van de flectie-uitgang	24
1.2.3.	Flectieparadigma's	26
1.3.	Vervoeging van niet-verbale elementen	27
1.3.1.	Voegwoordvervoeging	27
1.3.1.1.	Attestaties van voegwoordvervoeging.....	27
1.3.1.2.	Vervoeging of specifiek enclitische vormen?	28
1.3.1.3.	Empirische generalisaties over voegwoordvervoeging.....	31
1.3.1.4.	Verklaringen van voegwoordvervoeging, en verbanden met andere verschijnselen.....	33
1.3.2.	'Vervoeging' van ja en neen?	35
1.3.2.1.	Clitica en vervoegingsuitgangen na ja en neen	35

1.3.2.2. Vervoegingsuitgangen na ja en neen: omvang van het verschijnsel	36
2. <i>Flectie-uitgangen in het SAND-materiaal</i>	38
2.1. Inleiding: onderzoeksvragen.....	38
2.2. Bespreking van de SAND-data.....	39
2.2.1. Flectie-uitgangen voor de eerste persoon enkelvoud	40
2.2.1.1. Verba.....	40
2.2.1.2. Niet-verbale constituenten.....	44
2.2.1.3. Eerste persoon enkelvoud: overzicht	46
2.2.2. Flectie-uitgangen voor de eerste persoon meervoud	47
2.2.2.1. Verba.....	47
2.2.2.2. Niet-verbale constituenten.....	56
2.2.2.3. Eerste persoon meervoud: overzicht.....	59
2.2.3. Flectie-uitgangen voor de tweede persoon enkelvoud	59
2.2.3.1. Verba.....	59
2.2.3.2. Niet-verbale constituenten.....	65
2.2.3.3. Tweede persoon enkelvoud: overzicht.....	68
2.2.4. Flectie-uitgangen voor de tweede persoon meervoud	69
2.2.4.1. Verba.....	69
2.2.4.2. Niet-verbale constituenten.....	72
2.2.4.3. Tweede persoon meervoud: overzicht	73
2.2.5. Flectie-uitgangen voor de derde persoon enkelvoud.....	74
2.2.5.1. Verba: gaan & leven	74
2.2.5.2. Niet-verbale constituenten.....	75
2.2.5.3. Derde persoon enkelvoud: overzicht	77
2.2.6. Flectie-uitgangen voor de derde persoon meervoud	77
2.2.6.1. Verba.....	77
2.2.6.2. Niet-verbale constituenten.....	80
2.2.6.3. Derde persoon meervoud: overzicht.....	84
3. <i>Inflectionele subjectsmarkering: een aantal generalisaties</i>	84
3.1. Werkwoordsvervoeging.....	84
3.1.1. Diachrone evolutie bij de verbale flectie	84
3.1.1.1. Correlaties tussen verschillende geografische distributies?.....	84
3.1.1.2. Eerste persoon enkelvoud vs. meervoud.....	85
3.1.1.3. Tweede persoon enkelvoud vs. meervoud	87
3.1.1.4. Derde persoon enkelvoud vs. meervoud	90
3.1.1.5. Eenheidsenkelvoud	90
3.1.1.6. Eenheidsmeervoud.....	92
3.1.1.7. Wetmatigheden in flectieparadigma's?	93
3.1.2. 'Double agreement'	95
3.2. Vervoeging van niet-verbale elementen	96
3.2.1. Vervoeging of enclitische pronomina?.....	96
3.2.2. Voegwoordvervoeging	98
3.2.2.1. De inversiegeneralisatie van Hoekstra & Smits: mogelijke aanvulling	98
3.2.2.2. Volledige voegwoordparadigma's?.....	99
3.2.2.3. Voegwoordvervoeging als resultaat van monogenese of polygenese?	102
3.2.3. Vervoegingsuitgangen na ja: echte of vermeende flectie?	103

Hoofdstuk 3: Vormvariatie bij subjectspronomina..... 108

1.	<i>Inleiding & literatuuroverzicht</i>	108
1.1.	Een fundamenteel onderscheid: doffe vs. volle pronomina.....	108
1.2.	Vormvariatie bij volle pronomina.....	109
1.2.1.	Inleiding.....	109
1.2.2.	Tweede persoon: meervoudsvorm wordt enkelvoud.....	110
1.2.3.	Nieuwe meervoudspronomina: lieden-composita.....	111
1.2.4.	Infiltratie van oblieke vormen.....	112
1.3.	Vormvariatie bij doffe pronomina.....	113
1.3.1.	Doffe pronomina als gereduceerde subjectsmarkeerders.....	113
1.3.2.	Vormvariatie: algemene tendenzen.....	114
1.3.3.	Casus 1: de doffe pronomina voor de tweede persoon.....	115
1.3.4.	Casus 2: derde persoon mannelijk enkelvoud.....	117
2.	<i>Pronominale vormvariatie in het SAND-materiaal</i>	118
2.1.	Ten geleide.....	118
2.2.	Bespreking van de SAND-data.....	119
2.2.1.	Pronomina voor de eerste persoon enkelvoud.....	119
2.2.2.	Pronomina voor de eerste persoon meervoud.....	120
2.2.2.1.	Volle pronomina.....	120
2.2.2.2.	Doffe pronomina.....	122
2.2.2.3.	Overzicht van de pronomina voor de eerste persoon meervoud.....	127
2.2.3.	Pronomina voor de tweede persoon enkelvoud.....	127
2.2.3.1.	Volle pronomina.....	127
2.2.3.2.	Doffe pronomina.....	129
2.2.3.3.	Beleefdheidsvormen.....	135
2.2.3.4.	Overzicht van de pronomina voor de tweede persoon enkelvoud.....	136
2.2.4.	Pronomina voor de tweede persoon meervoud.....	137
2.2.4.1.	Volle pronomina.....	137
2.2.4.2.	Doffe pronomina.....	141
2.2.5.	Mannelijke pronomina voor de derde persoon enkelvoud.....	141
2.2.5.1.	Volle pronomina.....	141
2.2.5.2.	Doffe pronomina.....	142
2.2.5.3.	Overzicht van de pronomina voor de derde persoon mannelijk enkelvoud.....	149
2.2.6.	Vrouwelijke pronomina voor de derde persoon enkelvoud.....	150
2.2.6.1.	Volle pronomina.....	150
2.2.6.2.	Doffe pronomina.....	151
2.2.7.	Onzijdige pronomina voor de derde persoon enkelvoud.....	152
2.2.8.	Derde persoon meervoud.....	154
2.2.8.1.	Volle pronomina.....	154
2.2.8.2.	Doffe pronomina.....	155
3.	<i>Vormvariatie bij subjectspronomina: generalisaties</i>	155
3.1.	Overzicht: variatie bij doffe vs. volle pronomina.....	155
3.2.	Generalisaties inzake volle pronomina.....	156
3.2.1.	Lieden-composita.....	156
3.2.2.	Objectsvormen in subjectsfunctie.....	159

3.2.3. Innovatieve tendenzen bij volle pronomina.....	161
3.3. Generalisaties inzake doffe pronomina	162
3.3.1. Pronomina die in enclise geboren zijn.....	162
3.3.2. Restricties op doffe initiële pronomina?.....	163
3.3.3. Innovatie bij doffe pronomina?.....	165
3.4. De pronominale inventaris in de dialecten: ‘special clitics’ of niet? ..	167
<i>Appendix</i>	170

Hoofdstuk 4: Syntactisch gedrag van subjectspronomina 173

1. <i>Inleiding & literatuuroverzicht</i>	173
1.1. Algemeen.....	173
1.2. Pro-drop.....	175
1.3. Subjectverdubbeling.....	175
1.3.1. Subjectverdubbeling: omschrijving en geografische distributie	175
1.3.2. Relevantie van de geografische distributie van subjectverdubbeling	177
1.3.3. Empirische generalisaties over subjectverdubbeling, gebruikscondities en diachronie	178
1.3.4. Diachronie van subjectverdubbeling: grammaticalisering	179
1.3.5. Grammaticalisering en de hypothese van unidirectionaliteit.....	182
2. <i>Beschrijving van het SAND-materiaal</i>	183
2.1. Inleiding.....	183
2.2. Pro-drop in het SAND-materiaal.....	183
2.2.1. Spreiding van pro-drop in inversie en in bijzinnen	183
2.2.2. Spreiding van pro-drop in rechte volgorde	186
2.3. Subjectverdubbeling in het SAND-materiaal	187
2.3.1. Subjectverdubbeling in de eerste persoon enkelvoud.....	187
2.3.1.1. Spreiding in inversie en in bijzinnen	187
2.3.1.2. Spreiding in rechte volgorde	188
2.3.2. Subjectverdubbeling in de eerste persoon meervoud	191
2.3.2.1. Spreiding in inversie en in bijzinnen	191
2.3.2.2. Spreiding in rechte volgorde	192
2.3.3. Subjectverdubbeling in de tweede persoon enkelvoud.....	195
2.3.3.1. Spreiding in inversie en in bijzinnen	195
2.3.3.2. Spreiding in rechte volgorde	198
2.3.4. Subjectverdubbeling in de tweede persoon meervoud	199
2.3.4.1. Spreiding in inversie en in bijzinnen	199
2.3.4.2. Spreiding in rechte volgorde	200
2.3.5. Subjectverdubbeling derde persoon enkelvoud, mannelijke pronomina.....	201
2.3.5.1. Spreiding in inversie en in bijzinnen	201
2.3.5.2. Spreiding in rechte volgorde	203
2.3.6. Subjectverdubbeling derde persoon enkelvoud, vrouwelijke pronomina.....	204
2.3.6.1. Spreiding in inversie en in bijzinnen	204
2.3.6.2. Spreiding in rechte volgorde	205
2.3.7. Subjectverdubbeling derde persoon enkelvoud, onzijdige pronomina.....	206
2.3.7.1. Geografische spreiding: inversie vs. rechte volgorde.....	206
2.3.7.2. Morfologische variatie	209

2.3.8. Subjectverdubbeling derde persoon meervoud	210
2.3.8.1. Spreiding in inversie en in bijzinnen	210
2.3.8.2. Spreiding in rechte volgorde	211
2.3.9. Subjectverdubbeling derde persoon, lexicale items	212
2.3.9.1. Geografische spreiding	212
2.3.9.2. Morfologische variatie	214
3. <i>Pro-drop en subjectverdubbeling: generalisaties</i>	217
3.1. PRO als een dof pronomen?	217
3.2. Subjectverdubbeling: ‘animacy’-effecten & diachrone beschouwingen...	
.....	218
3.2.1. Animacy-effecten	218
3.2.2. De verschillende types verdubbeling nader beschouwd.....	221
3.2.2.1. Diachrone beschouwing: de oorsprong van subject-	
verdubbeling in inversiezinnen met een	
tweedepersoonssubject	221
3.2.2.2. De huidige distributie van subjectverdubbeling: progressie	
vs. regressie.....	222
3.2.2.3. Regressieverschijnselen 1: subjectverdrievoudiging.....	224
3.2.2.4. Regressieverschijnselen 2: subjectverdubbeling met twee	
volle pronomina	227
3.2.2.5. Vlaamse innovaties 1: subjectverdubbeling na een	
comparatief voegwoord.....	229
3.2.2.6. Vlaamse innovaties 2: Verdubbeling van onzijdige	
pronomina en lexicale NP’s.....	231
3.3. Grammaticalisering & degrammaticalisering.....	232
<i>Appendix</i>	235

Hoofdstuk 5: Een typologie van Nederlandse en Friese sub-jectsmarkeerders en z’n diachrone relevantie

1. <i>Inleiding & literatuuroverzicht</i>.....	239
1.1. Correleren de verschillende soorten regionale variatie bij de	
persoonsmarkering?.....	239
1.2. Van een inventaris van persoonsmarkeerders naar een inventaris van	
hun combinatiemogelijkheden	241
1.3. Een typologie van persoonsmarkeerders	242
1.3.1. Indeling van het continuüm tussen flectie en anaforen	242
1.3.2. Een typologie van de persoonsmarkeerders in het Nederlands	
en het Fries	247
1.4. De syntactische distributie van persoonsmarkeerders: allotaxis.....	249
2. <i>De verschillende types persoonsmarkeerders in het SAND-materiaal</i>.....	250
2.1. Inleiding.....	250
2.2. De extremen op de schaal: vrije pronomina en grammaticale flectie .	251
2.2.1. De kenmerken van vrije pronomina en grammaticale	
flectiesuffixen	251
2.2.2. Een casus: de tweede persoon meervoud in het Standaard-	
nederlands.....	252
2.3. Milde deficiëntie: doffe pronomina.....	253
2.3.1. Kenmerken van doffe pronomina.....	253
2.3.2. Casus 1: de doffe pronomina in het Standaardnederlands.....	254
2.3.3. Casus 2: specifiek enclitische vormen als doffe pronomina.....	255

2.3.4. Casus 3: fusievormen als doffe pronomina.....	256
2.3.5. Van allotaxis naar allomorfie? De tweede persoon enkelvoud in het Standaardnederlands.....	257
2.4. Subjectverdubbelingsdialecten: clitica en pronominale affixen	258
2.4.1. Kenmerken van verdubbelbare clitica	258
2.4.2. Casus 1: subjectverdubbeling in de Vlaamse dialecten.....	259
2.4.2.1. Subjectsmarkering in een Vlaams verdubbelingsdialect	259
2.4.2.2. Naar meer economie: veralgemening van in enclise gevormde pronomina en voegwoordvervoeging	261
2.4.2.3. Een Gentse innovatie: subjectverdubbeling met lexicale NP's.....	264
2.4.3. Casus 2: Brabantse regressieverschijnselen.....	267
2.4.3.1. Regressie van subjectverdubbeling.....	267
2.4.3.2. Pronominale affixen in Oost-Vlaanderen en Noord-Brabant	269
2.5. Grammaticalisering vervolledigd? Een referentieel flectiesuffix	271
2.5.1. Kenmerken van referentiële flectiesuffixen.....	271
2.5.2. Een casus: pro-drop in Friesland en Groningen.....	272
3. <i>Diachrone relevantie van een synchrone typologie</i>	274
3.1. Grammaticalisering van pronomina: 'push chain' of 'pull chain'? ...	274
3.2. Grammaticaliseringsspaden.....	276
3.3. Een neveneffect: voegwoordvervoeging	279
3.4. Allomorfie en allotaxis: overzicht.....	282

Hoofdstuk 6: De subjectsmarkering in het Nederlandse taalgebied: de parameter woordvolgorde **285**

1. <i>Variatie in subjectsmarkering: een verklaring binnen of buiten het subjectsmarkeringssysteem?</i>	285
2. <i>Woordvolgorde en subjectsmarkering: inleiding en literatuur</i>	286
2.1. Een correlatie tussen subjectsmarkering en woordvolgorde.....	286
2.2. Subject vóór of ná de persoonsvorm	287
2.3. Flectie en basiswoordvolgorde: SOV vs. SVO-talen	288
2.4. Vrijheid van woordvolgorde: Pan-Germaanse beschouwingen.....	290
3. <i>Aspecten van subjectsmarkering en woordvolgorde in de Nederlandse en Friese dialecten, en in de Germaanse talen</i>	292
3.1. Subjectsmarkering en woordvolgorde in de dialecten.....	292
3.2. De ontwikkeling van clitica en geografische variatie qua woordvolgorde	293
3.2.1. VSO-tendenzen in de dialecten.....	293
3.2.2. Een tendens tot SVO in de bijzin	296
3.3. Het behoud van de flectie: een Pan-Germaans perspectief.....	300
4. <i>Subjectsmarkering en woordvolgorde: overzicht en conclusies</i>	302
4.1. Overzicht: clitica, flectie-uitgangen en SOV-woordvolgorde	302
4.2. Conclusie: de limieten van de parameter 'basiswoordvolgorde'	304

Referenties **305**

Hoofdstuk 1 : Onderzoeksopzet & Methodologie

1. ‘Persoons-’ en ‘subjectsmarkering’

De jongste jaren heeft de ‘persoonsmarkering’ in Germaanse talen zoals het Nederlands de aandacht van enkele vooral typologisch-georiënteerde linguïsten getrokken. Met ‘persoonsmarkering’ wordt de aanduiding van de medespelers in de zin bedoeld, waarbij de focus ligt op de ‘eerste’ medespeler: het subject. De Germaanse talen vallen op doordat de markering van het subject in alle zinnen dubbel is. In (1.1) zijn bij voorbeeld zowel het pronomina *jullie* als de flectie-uitgang *-en* verplicht.

(1.1) Jullie hebb-en groene ogen.

Dat zowel het pronomina als de flectie-uitgang verplicht zijn, is in typologisch opzicht uitzonderlijk en vrijwel uitsluitend geattesteerd in de Germaanse talen en in het Frans. Het verschijnsel wordt op verschillende manieren gedefinieerd (b.v. als ‘non-pro-drop’ (DAHL 1990), ‘grammatical agreement’ (SIEWIERSKA 1999) of ‘strict-agreement’ (HASPELMATH 2001)), en wordt beschouwd als een kenmerk van de zogenaamde ‘Standard Average European’ Sprachbund (HASPELMATH 2001).

De typologische zeldzaamheid van de Standaardnederlandse subjectsmarkering is op zich al een reden om het fenomeen aan een grondige studie te onderwerpen. Maar belangrijker nog is dat de typologische zeldzaamheid van de subjectsmarkering in het Standaardnederlands gepaard gaat met een hoge mate van intratalige variatie wanneer het gaat over de precieze realisatie van de subjectsmarkering. Deze studie zal een overzicht proberen te geven van de synchrone geografische variatie, zoals die terug te vinden is in de dialecten. De subjectsmarkering in sommige dialecten wijkt namelijk af van wat in de standaardtaal en in andere dialecten gebruikelijk is. Een eerste punt van verschil betreft vormvariatie: dialecten kunnen zowel verschillen in de keuze van een vervoegingsuitgang voor een bepaalde combinatie van persoon en getal als wat de vorm van de verschillende pronomina betreft. Niet alle dialecten vervoegen bij voorbeeld hun werkwoorden op dezelfde manier in de derde persoon meervoud: sommige dialecten gebruiken een flectie-*n* of een flectie-*e*, andere hebben een flectie-*t*. Ook bij de pronomina zijn er talrijke voorbeelden van vormvariatie, waarvan de meest bekende wellicht de tweede persoon enkelvoud betreft, waar in de dialecten zowel de standaardtalige vorm *jij* geattesteerd is als alternatieven zoals *gij*, *du*,... Er zijn meer verschilpunten dan alleen de vormvariatie. Een voorbeeld is het bestaan van ‘pro-drop’ in sommige dialecten: waar de ‘non-pro-drop’ of ‘strict-agreement’ zich in het Standaardnederlands bijna uitzonderingsloos (i.e. in elke zin, op imperatiefzinnen na) manifesteert, zijn er in de dialecten uitzonderingen te vinden: in sommige dialecten kan een flectie-uitgang de enige subjectsmarkeerder zijn. Andere dialecten vertonen verschijnselen die in meer dan één opzicht aan pro-drop doen denken. De variatie in de dialecten inzake subjectsmarkering is dan ook, naast de typologische uitzonderlijkheid van het Standaardnederlandse systeem, een tweede goede reden voor een diepgaande studie.

Tot op heden ontbreekt het in het Nederlandse taalgebied aan grondige studies waarin de realisatie van zowel flectiemorfemen als pronomina tegelijkertijd onderzocht

wordt. De elementen zijn afzonderlijk wel al aan diepgaand onderzoek onderworpen, waarbij er ook al aanzienlijke aandacht besteed is aan het dialectgeografische perspectief. De meest gedetailleerde dialectgeografische overzichtsstudies zijn wellicht DE SCHUTTER (1989) voor de pronominale vormvariatie en GOEMAN (1999) voor de flectie. Beiden hebben gebruikt gemaakt van gegevens die verzameld zijn in het kader van een grootschalig veldwerkproject, respectievelijk de Reeks Nederlandse Dialectatlassen (RND; BLANCQUAERT & PÉE 1925-1982) en het Goeman-Taeldeman-project (GTP; GOEMAN & TAEDEMAN 1996). Zowel het RND-materiaal als het GTP-materiaal volstaan om verschillende redenen niet om de subjectsmarkering in de Nederlandse dialecten in al zijn facetten te onderzoeken. In dit proefschrift zal gebruik gemaakt worden van materiaal dat op zo'n 250 plaatsen verzameld is in het kader van een jonger veldwerkproject dat begin 2000 van start gegaan is, nl. de *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (SAND).

In de volgende secties wordt achtereenvolgens dieper ingegaan op de typologische variatie op het vlak van subjectsmarkering (sectie 2), op de positie van het Nederlands binnen de talen van de wereld (sectie 3), en op een aantal aspecten uit het onderzoeksopzet van deze studie in het bijzonder (sectie 4) en het SAND-project in het algemeen (sectie 5). Ten slotte wordt de structuur van dit proefschrift toegelicht (sectie 6)

2. Het Nederlands als typologische uitzondering? Een universeel perspectief.

2.1. Het verschijnsel 'subjectsmarkering'

Subjectsmarkering is hierboven vaag omschreven als alle 'aanduidingen' van het subject. Toch gebeurt niet elke aanduiding van het subject door middel van een subjectsmarkeerder. CYSOUW (2001:5-6) onderscheidt een drietal basisvoorwaarden om van zo'n persoons- of subjectsmarkeerder te mogen spreken: het moet ten eerste gaan om zgn. 'shifters' (cf. JESPERSEN 1922:123-124). Dat zijn talige elementen waarvan de referentie verandert naargelang van de situatie waarin of de spreker waardoor het element gebruikt wordt. Voor de hand liggende voorbeelden van shifters zijn deictische pronomina als *ik* en *jij*, of plaatsgebonden bijwoorden als *hier* en *daar*. Sommige nominale constituenten zoals *moeder* of *de componist* kunnen ook als shifter gebruikt worden. De referent van het woord *moeder* kan namelijk veranderen als een andere spreker het woord in de mond neemt, en de inhoud van de NP *de componist* is afhankelijk van het muziekstuk waarover gesproken wordt, en dus ook variabel. Zulke elementen worden echter niet als subjectsmarkeerders beschouwd, want ze voldoen niet aan de tweede voorwaarde: omdat ze niet noodzakelijk als shifter gebruikt worden, zijn het geen *gespecialiseerde shifters*. Een derde, voor de hand liggende basisvoorwaarde om van subjectsmarkeerders te kunnen spreken, is dat het gaat om *persoonsgebonden* shifters, elementen dus die refereren naar een participant (of niet-participant) in een gesprekssituatie, en dan nog alleen die participant die in de zin de functie van subject draagt. *Ik*, *jij* en *hij* zijn dus

subjectsmarkeerders, en *nu*, *daar* en *jouw* niet, omdat ze niet verwijzen naar personen (*nu*, *daar*) of niet in subjectsfunctie voorkomen (*jouw*).¹

2.2. De functie van flectie

Dit onderzoek richt zich op alle gespecialiseerde, persoonsgebonden shifters die in de dialecten in het Nederlandse taalgebied de aanduiding kunnen zijn van een subject. Het onderzoeksdomein van deze studie is op die manier hoofdzakelijk gedefinieerd door een aantal vrij basale functionele noties, namelijk de gespecialiseerde verwijzing naar personen d.m.v. shifters, en het gebruik als subject van de zin, die samen dienst doen als zgn. ‘tertium comparationis’, i.e. het aspect op basis waarvan verschillende talen of taalvariëteiten met elkaar vergeleken worden. Op dat vlak wijkt dit proefschrift af van de meeste andere dialectologische studies, waar het onderzoeksdomein vooral gedefinieerd wordt op basis van formele noties, en sluit het eerder aan bij de typologische praktijk (cf. BISANG 2004:19-20). De keuze van het tertium comparationis lijkt op het eerste gezicht simpel, maar afgaande op de formele variatie van de elementen die onder deze definitie vallen in het Standaardnederlands, is dat allerminst het geval: in het Standaardnederlands beantwoorden namelijk twee verschillende soorten elementen aan de definitie van subjectsmarkeerders. Enerzijds is er de categorie van de persoonlijke voornaamwoorden of pronomina, en anderzijds zijn er de affixale aanduidingen van het subject, de flectie-uitgangen op het werkwoord.

Van flectie-uitgangen die verplicht zijn, zoals onder meer het geval is in het Standaardnederlands, kan betwijfeld worden of ze nog wel degelijk refereren naar een bepaalde inhoud, en bijgevolg of ze nog wel onder de noemer ‘persoonsgebonden shifter’ te vatten zijn. In zulke gevallen lijkt het er eerder op dat de flectie-uitgangen een abstracte relatie verzorgen tussen het subject (dat ‘controleert’) en het vervoegde werkwoord (het ‘doel’). Een dergelijke relatie wordt een ‘congruentierelatie’ genoemd (Eng. ‘agreement’²). Een mogelijke definitie van congruentierelaties komt van STEELE (1978:610): “The term agreement commonly refers to some systematic covariance between a semantic or formal property of one element and a formal property of another.” Het gebruik van flectie bij Nederlandse werkwoorden valt onder deze definitie: een semantische eigenschap van het subject, in casu een bepaalde combinatie van persoon en getal, doet een bepaalde vormvariant van het werkwoord verschijnen, die meestal bestaat uit een combinatie van een werkwoordsstam en een vervoegingsuitgang, zoals geïllustreerd in (1.2)a.

- (1.2) a. *(Jij) heb-t groene ogen.
b. (Tu) tiene-s los ojos verdes.

De werkwoordsflectie in talen zoals het Spaans past echter niet meteen in de definitie van Steele: in Spaanse pro-dropzinnen verschijnt weliswaar een vormvariant van een werkwoord, maar het eerste, controlerende element staat soms in een andere zin of is zelfs in de hele context afwezig (cf. de weglaatbaarheid van *tu* in (1.2)b). Dat zorgt

¹ Een evidente uitzondering hier is het pronomen *het*, dat als subjectsmarkeerder beschouwd wordt, hoewel het niet naar personen verwijst maar naar zaken.

² Voor een discussie over de terminologie inzake ‘agreement’, zie CORBETT (te verschijnen).

voor ongewenste theoretische complicaties: als het verschijnen van een flectie-uitgang het resultaat is van een congruentierelatie tussen een werkwoord en een uitgedrukt subject, kan in pro-droptalen zoals het Spaans maar een gedeelte van de flectie-uitgangen beschouwd worden als het gevolg van congruentie. Bovendien gaat de voor de hand liggende samenhang tussen pakweg de Nederlandse en de Spaanse flectie verloren.

Een logische oplossing voor de theoretische complicaties die ontstaan, bestaat eruit om alle flectie-uitgangen op werkwoorden te zien als het resultaat van congruentie, en het al dan niet voorkomen van pro-drop aan andere parameters toe te schrijven. Zo'n oplossing wordt bij voorbeeld geformuleerd door de Government & Binding-theorie (GB), waar geponeerd wordt dat de uitdrukking van het subject in pro-dropzinnen niet alleen gebeurt door middel van een flectie-uitgang, maar ook met 'niet-overte' pronominale subjecten (of PRO), i.e. pronomina die weliswaar aanwezig zijn, maar om één of andere reden niet uitgedrukt worden. GB blijft uitgaan van een verband tussen de kenmerken van de flectie-uitgangen en de mogelijkheid van pro-drop: alleen talen met een voldoende 'rijke' vervoeging laten zulke niet-overte subjecten toe (RIZZI 1986, HAEGEMAN 1992:25, ROBERTS 1993, HARBERT 1995:222, ROHRBACHER 1999, HAEBERLI 2002). De precieze inhoud van het concept 'rijke' flectie blijft in de hele GB-literatuur echter opvallend vaag.³ Ondanks dat verband tussen de eigenschappen van de flectie en het gebruik van pronomina, gaat een theorie als GB uit van een strikte taakverdeling tussen congruentierelaties, die strikt zinsgebonden zijn, en het gebruik van anaforische pronomina, dat op tekstniveau beregeld wordt: waar het gebruik van anaforen vaak gemotiveerd wordt door de inhoud van eerdere uitingen (op het niveau van de 'discourse'), wordt de keuze van een flectie-uitgang op het werkwoord uitsluitend bepaald op het domein van de zin, waarbij de semantische features van het (al dan niet uitgedrukte) subject een bepaalde werkwoordsuitgang doen verschijnen. In theorieën met een dergelijk rigoureuus onderscheid tussen (niet-referentiële) flectie en (wel referentiële) pronomina, valt het te verwachten dat het naast elkaar voorkomen van een flectie-uitgang en een (eventueel niet-overt) pronomina de standaard situatie is.⁴

Het handhaven van een strikt onderscheid tussen (referentiële) anaforen en (niet-referentiële, congruerende) flectie, zoals dat binnen GB gehanteerd wordt, impliceert dat het in principe niet erg zinvol is om beide categorieën in één studie te behandelen. Er zijn echter empirische argumenten om flectie-uitgangen en pronomina te beschouwen als variaties op hetzelfde thema. Een eerste argument om pronomina en flectie-uitgangen in dezelfde studie te behandelen, is het feit dat beide, althans volgens sommige theorieën, in het taalgebruik een zeer vergelijkbare functie

³ Het is in elk geval duidelijk dat de verklaring niet opgaat als met 'rijk' bedoeld wordt dat een paradigma over een groot aantal verschillende leden beschikt, aangezien het aantal flectiemorfemen in de Germaanse talen eerder gemiddeld dan uitzonderlijk laag is. Het Duits kent bijvoorbeeld geen pro-drop, en heeft vier verschillende flectie-uitgangen, wat vanuit taalvergelijkend standpunt absoluut niet abnormaal is: uit het overzicht in CYSOUW (2001:192) kan berekend worden dat wereldwijd bekeken het gemiddelde aantal morfemen in een flectieparadigma ergens tussen de 4 en de 5 ligt (afgerond 4,86 morfemen), wat betekent dat homofonie in inflectionele paradigma's veeleer regel dan uitzondering is. Homofonie in een inflectioneel paradigma kan dan ook hoogstens een noodzakelijke voorwaarde zijn voor non-pro-drop, maar een voldoende voorwaarde is het allerminst (cf. SIEWIERSKA 2004:268-272).

⁴ Hoewel er ook pogingen zijn om het bestaan van tussencategorieën te verzoenen met een theorie die wel de mogelijkheid tot niet-overte subjecten (PRO) onderschrijft, zoals CARDINALETTI & STARKE (1999).

uitoefenen. O.a. BARLOW (1988, 1999) stelt dat het gebruik van flectie niet zozeer op het niveau van de zin beregeld wordt, zoals verondersteld door GB, maar net zoals het gebruik van pronomina op het niveau van de discourse: flectiemorfemen dragen wel degelijk bij tot de betekenis van de zin, want ze leveren, net als anaforen, informatie aan over bepaalde eigenschappen van een reeds bekend element in het gesprek. Een soortgelijk idee komt van LEHMANN (1988:55), in wiens visie congruentiemorfemen dienen om een bepaalde referent te identificeren of te heridentificeren. Congruentiemorfemen zijn dus altijd in zekere mate referentieel.⁵ Wanneer pronomina en flectie-uitgangen beschouwd worden als elementen met dezelfde, referentiële functie, werpt dat een ander licht op zinnen waarin zowel een pronomen als een flectie-uitgang aanwezig is: het voorkomen van beide elementen naast elkaar kan dan niet langer als de standaard situatie beschouwd worden, zoals dat in GB gebeurt, maar valt alleen te verwachten wanneer daar een speciale reden voor is, zoals een zekere pragmatische of stilistische gemarkeerdheid van het subject. Het verschijnen van een pronominaal subject naast een flectie-uitgang blijkt in de meeste talen inderdaad gemotiveerd door pragmatische of stilistische motieven. Congruentierelaties zoals die tussen subject en werkwoord in het Nederlands en het Duits, die als ‘grammatical agreement’ of ‘non-pro-drop’ gedefinieerd worden, worden in een dergelijke visie beschouwd als een redundant en zelfs onlogisch verschijnsel,⁶ wat dan weer in verband gebracht kan worden met hun typologische zeldzaamheid.

Er zijn meer argumenten om pronomina en flectie-uitgangen in dezelfde studie te behandelen. Een tweede argument betreft de distributie van pronomina en flectie-uitgangen. Het bestaan van pro-drop wordt namelijk door zeer velen (ook binnen een theorie als GB trouwens) vaak toegeschreven aan de syntactische eigenschappen van flectie-uitgangen, waardoor flectie een belangrijke invloed kan hebben op de synchrone distributie van pronomina. In een aantal talen is er ook een omgekeerd verband, en sluit de aanwezigheid van sommige pronomina het gebruik van flectie uit. Sommige talen (b.v. Macushi, Retuarã; cf. SIEWIERSKA 1999:226, 237) hebben zelfs een strikt complementaire distributie tussen subject-NP's en affixale subjectsmarkeerders. Een ander argument is dat er elementen bestaan die kenmerken gemeen hebben met zowel flectie-uitgangen als pronomina, en die dus een tussenpositie innemen tussen beide categorieën. Tussen pronomina en flectie-uitgangen wordt bovendien ook een diachroon verband verondersteld: de tweede categorie zou afstammen van de eerste (zie hiervoor sectie 2.4).

Ondanks het feit dat de subjectsmarkeerders in het Standaardnederlands op het eerste gezicht op te delen vallen in twee categorieën die met elkaar weinig te maken hebben, namelijk pronomina en flectie-uitgangen, lijken er tussen beide categorieën in typologisch opzicht toch een aantal gelijkenissen te bestaan. Hierdoor wordt duidelijk dat het zeer verschillende gedrag van pronomina en flectie-uitgangen in het Standaardnederlands om een verklaring vraagt, die waarschijnlijk pas bereikt kan worden wanneer beide categorieën behandeld worden in één en dezelfde studie.

⁵ Er zijn nog andere functies toegeschreven aan congruentiemorfemen: ze zouden bij voorbeeld een extra beveiliging zijn tegen ‘ruis’, of een zekere bewegingsvrijheid waarborgen, waardoor woordvolgorde aangewend kan worden om bepaalde constituenten te topicaliseren of in focus te plaatsen (FERGUSON & BARLOW 1988:17).

⁶ cf. JESPERSEN (1922:335): “The old flexion is an article of luxury, as a modification of the idea belonging properly to the subject is here transferred to the predicate, where it has no business.”

2.3. Typologische variatie in subjectsmarkering: overzicht

Een belangrijke vraag inzake subjectsmarkering is of het fenomeen op zich universeel is. Beschikken alle talen over een gesloten set van gespecialiseerde, persoonsgebonden shifters? Het is zinvol om eerst een nauwkeuriger onderscheid te maken tussen verschillende morfologische types van subjectsmarkeerders dan het onderscheid tussen flectie-uitgang en pronomina dat hierboven gehanteerd werd (cf. BRESNAN 2001).

- (1.3) *Morfologische types subjectsmarkeerders* (cf. BRESNAN 2001)
Zero Bound Clitic Weak (free) Pronoun

In (1.3) staat 'zero' uiteraard voor een nulmorfeem. Met 'bound' (Nl. 'gebonden morfeem' of 'affix') worden affixale elementen bedoeld, zoals flectie-uitgangen. De drie overige categorieën zijn van nature pronominaal. De categorie die het makkelijkst te omschrijven is, zijn de 'vrije' of 'volle pronomina' (Eng. 'free pronouns'). Deze elementen zijn anaforsch of deictisch, en onderscheiden zich van de andere elementen doordat ze beklemtoond kunnen worden. 'Doffe pronomina' (Eng. 'weak pronouns') zijn gereduceerde, niet-beklemtoonbare vormen van deze vrije pronomina die maar in een beperkt aantal omgevingen kunnen voorkomen. 'Clitics' ten slotte (Nl. 'clitische pronomina' of 'clitica') zijn ook gereduceerde vormen die alleen voorkomen in gespecialiseerde syntactische posities en daar fonologisch nauw aansluiten bij hun 'gastheer'. De verschillende categorieën zijn soms maar moeilijk te onderscheiden, en verderop in dit proefschrift wordt dan ook nogal wat aandacht besteed aan mogelijke criteria en tests om een duidelijk onderscheid te kunnen maken tussen de diverse types (zie hoofdzakelijk Hoofdstuk 5, sectie 1).

Er is slechts één categorie in (1.3) die in alle talen van de wereld voorkomt en dus universeel is, nl. de vrije pronomina (BRESNAN 2001).⁷ Dat betekent in elk geval dat subjectsmarkering op zich een universeel gegeven is (cf. SIEWIERSKA 2004:8-13). De meeste talen beschikken over meer dan één categorie van subjectsmarkeerders: naast volle pronomina kennen ze ook één of meer categorieën van gereduceerde vormen (doffe pronomina, clitica of affixen), die in diachroon opzicht afgeleid kunnen zijn van die volle pronomina, hoewel ze vaak niet meer als dusdanig herkenbaar zijn. In een staal van 272 talen vindt SIEWIERSKA (1999:238) 230 talen (i.e. 84,56%) met minstens één categorie van niet-vrije, gereduceerde subjectsmarkeerders. In de meeste gevallen gaat het daarbij eerder om clitica of affixen dan om doffe pronomina. SIEWIERSKA & BAKKER (1996:121) tellen, in een staal van 237 talen, niet minder dan 180 talen (75,95%) met clitica en affixen, en vinden vergelijkbare resultaten bij STEELE (1978) en NICHOLS (1992) (resp. 76% en 87%). Subjectsmarkering met affixen komt meer voor dan markering met clitica: uit BYBEE (1985:30) en uit door HAWKINS & GILLIGAN (1988) geciteerde data van Leon Stassen blijkt dat een goeie 50% van de talen van de wereld subjectsmarkering met affixen zou kennen.

⁷ Zie CYSOUW (2001:11) voor mogelijke tegenvoorbeelden. O.a. het Thai zou niet beschikken over subjectsmarkeerders, maar in plaats van pronomina gebruik maken van een uitgebreide set aan lexicale elementen om te verwijzen naar bekende referenten, zelfs als die van de eerste of de tweede persoon zijn. Volgens SIEWIERSKA (2004:8-13) bestaat er een continuüm tussen pronomina en lexicale elementen. De Thaise persoonsaanduiders zouden zich meer gedragen dan lexicale elementen dan pakweg de Nederlandse of de Engelse pronomina, maar kunnen toch nog als persoonsmarkeerders beschouwd worden.

HAWKINS & GILLIGAN (1988) komen met hun eigen data zelfs tot 76%. Hoewel deze cijfers hier en daar nogal uiteenlopen (een gevolg van verschillen in grootte en samenstelling van het onderzochte talenstaal), blijkt toch duidelijk dat de talen van de wereld een sterke tendens vertonen om naast vrije pronomina ook formeel gereduceerde subjectsmarkeerders zoals doffe pronomina, clitica en affixen te ontwikkelen. Het is op basis van de huidige typologische gegevens onduidelijk of verschillende types gereduceerde persoonsmarkeerders, zoals doffe pronomina en affixen, vaak samen voorkomen in één en dezelfde taal. Volgens de gegevens in SIEWIERSKA (1999:238) lijkt dat vrij zeldzaam: slechts zo'n 7 % van de talen (15 van de 272 in haar staal) beschikt over zowel anaforische subjectsmarkeerders (waarmee ze doffe pronomina bedoelt) als over clitica en/of affixen, maar de categorieën waarin Siewierska haar materiaal opdeelt, komen niet volledig overeen met die die in (1.3) gebruikt zijn, wat vergelijking bemoeilijkt.

Binnen de categorie van de affixen kan een onderscheid gemaakt worden tussen referentiële en zuiver grammaticale affixen. In sectie 2.2 werd al gewezen op de verschillende eigenschappen van b.v. de Spaanse en de Nederlandse flectie. Het Spaans heeft referentiële flectie-uitgangen en laat pro-drop toe. Het Nederlands kan dan weer als een 'non-pro-drop-taal'⁸ (DAHL 1990) omschreven worden. SIEWIERSKA (1999) noemt het verschijnsel waarbij een gebonden (of clitische) persoonsmarkeerder altijd vergezeld wordt van een subjectspromen 'grammatical agreement'. Grammaticale flectie-uitgangen zijn veel zeldzamer dan referentiële flectie-uitgangen: in het 272 talen tellende staal van SIEWIERSKA (1999) zijn er maar twee voorbeelden te vinden van talen met 'grammatical agreement': het Standaardnederlands en het Vanimo, een Sko-taal gesproken in Nieuw-Guinea. Andere talen met dit verschijnsel, die niet in het staal van Siewierska opgenomen zijn, zijn het Standaardfrans en de meeste Germaanse standaardtalen zoals het Engels of het Duits.⁹ HASPELMATH (2001) noemt het verschijnsel 'strict-agreement' en ziet het als een areaal kenmerk van (een deel van) de Standard Average European Sprachbund.

2.4. Grammaticalisering

Vrije pronomina en affixen moeten gesitueerd worden op een continuüm van subjectsmarkeerders. Dat kan grotendeels verklaard worden door de diachrone verwantschap die ze met elkaar hebben. Het is een oud inzicht in de taalkunde dat verbale flectie in diachroon opzicht in veel gevallen afgeleid is van vroegere pronomina. BOSCH (1983:113-120) geeft een overzicht van taalkundigen uit de 18de en 19de eeuw die deze mening toegedaan waren, en citeert onder meer WINDISCH (1869:402-404): "The germ of further development of language is found where a phenomenon and its carrier are designated by joining a verb root and a pronoun root. The joining together of these elements is the origin of primary word formation [...]".

⁸ Hoewel bepaalde syntactische theorieën veronderstellen dat pro-dropzinnen een 'niet-overt', weggelaten onderwerp hebben, impliceert het gebruik van termen als 'pro-drop' of 'PRO' hier niet dat die visie in dit proefschrift onderschreven wordt. De termen 'pro-drop' en 'PRO' verwijzen hier alleen naar (mogelijke subjecten van) zinnen waarin alleen een affixale persoonsmarkeerder staat, die in sommige andere zinnen kan combineren met een pronominaal of nominaal subject.

⁹ SIEWIERSKA (2004:268) noemt in een poging om tot een exhaustieve lijst te komen van talen met 'grammatical agreement' behalve een groot aantal Europese talen nog vier Papoea-talen (Au, Ekari, Koiari en Vanimo) en drie Oceanische talen (Anejom, Fehan en Labu).

Volgens GIVÓN (1976:180; de onderstreping is origineel) ontstaan zelfs alle gereduceerde subjectsmarkeerders uit volle pronomina : “verb agreement paradigms always arise from anaphoric pronoun paradigms”. Van deze ontwikkeling zijn tal van voorbeelden bekend, uit zowat alle hoeken van de wereld (zie ARIEL 2000:198-199 voor voorbeelden). Een bekend Indo-europees voorbeeld is de ontwikkeling van prefixale subjectsmarkeerders in sommige variëteiten van het Frans (HULK 1986, AUGER 1994, NADASDI 1995). Ook in een aantal Rhaetoromaanse dialecten (HAIMAN 1991) hebben subjectspronomina zich ontwikkeld tot verplichte clitica, en in een paar gevallen zelfs tot affixale elementen. Het proces waarlangs dit gebeurt, is clitisering: “The morphological binding of the pronoun to the verb is an inevitable natural phenomenon, cliticization, having to do with the unstressed status of pronouns, their decreased information load and the subsequent loss of resistance to phonological attrition” (GIVÓN 1976:155).

BYBEE (1985:30-31) stelt vast dat een goeie helft van de door haar onderzochte talen een morfologische uitdrukking¹⁰ heeft van de categorie ‘persoon’. De verklaring die BYBEE (1985:38) hiervoor geeft, is dat subjectsmarkeerders in hoge mate ‘relevant’ zijn voor de betekenis van het werkwoord, en dus makkelijk clitiseren aan of fuseren met het werkwoord. De implicatie hiervan is dat clitisering niet zomaar gelijk te stellen is met een willekeurige vormreductie, maar het gevolg is van een proces waarin ook het werkwoord een centrale rol speelt, door het pronomen als het ware aan te zuigen. Naast BYBEE (1985) wijst ook SIEWIERSKA (1995) op het belang van de rol van het werkwoord in clitiseringsprocessen: het werkwoord lijkt een soort aanzuigende werking uit te oefenen. Toch komen gereduceerde subjectsmarkeerders zoals clitica en doffe pronomina wereldwijd niet uitsluitend voor in de onmiddellijke nabijheid van werkwoorden. In een minderheid van de talen van de wereld duiken ze ook elders op; de meeste lijken vastgehecht te zijn aan de eerste constituent in de zin (SIEWIERSKA 1999:232, 2004:27-30; ARIEL 2000:209).

Niet alleen subjectsmarkeerders clitiseren aan of fuseren trouwens met het werkwoord. Ook andere categorieën zoals valentie, aspect en modaliteit worden vaak d.m.v. morfologie uitgedrukt. Uitdrukking van valentie, aspect en modaliteit zou zelfs relevanter zijn dan uitdrukking van het subject, aangezien ze relatief vaker uitgedrukt worden d.m.v. morfologie, en bovendien in sommige gevallen zelfs een verandering van de stamvocaal van het werkwoord veroorzaken, wat bij uitdrukking van persoon zeldzaam is. SIEWIERSKA (1995) voegt hier nog aan toe dat persoonsmarkeringen meestal verder van het werkwoord staan dan aanduidingen voor tempus. Ook tempus zou dus relevanter zijn voor het werkwoord dan persoon.

2.5. Allotaxis

De subjectsmarkering kan ook binnen een taal nogal wat morfo-syntactische variatie vertonen. Zo wijkt, volgens FORCHHEIMER (1953), de markering van de derde persoon meestal af van die van de eerste en de tweede persoon:

¹⁰ Hiermee bedoelt BYBEE (1985) een markering d.m.v. derivatie of inflectie. In het geval van persoonsmarkering betreft het altijd inflectie.

-3rd person agreement is often zero, 1st/2nd person agreement is overt.

...

-Many languages have distinct 1st & 2nd person pronouns only; for 3rd person they use demonstratives.

Forchheimer (1953:6)

Soortgelijke vaststellingen zijn gedaan door o.a. BENVENISTE (1966), GIVÓN (1976) en ARIEL (2000). Een dergelijk gebruik van verschillende syntactische middelen om dezelfde grammaticale relaties uit te drukken wordt door HAIMAN (1985:162) ‘allotaxy’ (NI. ‘allotaxis’) genoemd. Allotaxis komt niet alleen voor tussen eerste- en tweedepersoonspronomina enerzijds en derdepersoonspronomina anderzijds, maar ook tussen verschillende types pronomina (b.v. doffe tegenover volle pronomina), tussen pronomina en lexicale NP’s en zelfs tussen verschillende zinstypes (b.v. zinnen met en zonder inversie). Verschillen in persoonsmarkering van zinstypes met een andere volgorde tussen werkwoord en subject zijn onder meer bekend uit het moderne Arabisch (MORAVCSIK 1978, FASSI FEHRI 1988) en uit de Slavische talen (CORBETT 1988).

3. Typologische variatie weerspiegeld in het Nederlandse taalgebied?

3.1. Het Standaardnederlands

Zoals al meermaals aangehaald is minstens één aspect van de subjectsmarkering in het Standaardnederlands zeldzaam, namelijk de verplicht dubbele aanduiding van het subject: enerzijds wordt het zinssubject in het Standaardnederlands altijd uitgedrukt, hetzij door middel van een pronomina, hetzij met een nominale NP, en anderzijds wordt aan het werkwoord een vervoegingsmorfeem gehecht. Op die manier is het Nederlands een van de weinige talen met ‘grammatical agreement’.

Het Standaardnederlands kent, naast de ‘grammaticale’ flectie-uitgangen, nog een ander type van niet-volle of gereduceerde subjectsmarkeerders, namelijk doffe pronomina. Ook het bestaan van twee verschillende types van gereduceerde subjectsmarkeerders is redelijk zeldzaam. Doffe pronomina kunnen gebruikt worden onmiddellijk voor en na werkwoorden, en onmiddellijk na voegwoorden. Dat sluit aan bij de universele kenmerken van gereduceerde subjectsmarkeerders, die meestal voorkomen in de onmiddellijke omgeving van een werkwoord, en in een beperkt aantal talen ook kunnen volgen op de eerste constituent van de zin (zoals het voegwoord in de Nederlandse bijzin).

Een ander opmerkelijk feit aan de persoonsmarkering in het Standaardnederlands, is de potentiële allotaxis die optreedt in de tweede persoon enkelvoud, waar het opduiken van de flectie-*t* afhangt van de woordvolgorde binnen de zin (1.4).

- (1.4) a. Je heb-t groene ogen.
b. Heb je groene ogen?

De meeste beschrijvingen van het Nederlands gaan ervan uit dat de variatie in tweede persoon enkelvoudsflectie tussen zinnen met en zinnen zonder inversie niet verklaard kan worden door fonologische processen, aangezien de flectie-*t* in de derde persoon

wel behouden blijft voor een /j/. Op die manier moet men wel aannemen dat een werkwoord in de tweede persoon enkelvoud een ander flectie-uitgang draagt in zinnen met inversie (waardoor het als een geval van allomorfie zou gelden, cf. BOOIJ 2002:58), of zelfs dat het werkwoord in kwestie gewoonweg niet vervoegd wordt, waardoor (1.4)a en b verschillende combinaties van subjectsmarkeerders zouden hebben en we dus met allotaxis te maken zouden hebben.

3.2. De dialecten in het Nederlandse taalgebied

Het Standaardnederlands lijkt zich op verschillende manieren anders te gedragen dan de meerderheid van de talen van de wereld. De zeldzaamheid van een aantal fenomenen op het vlak van de subjectsmarkering in het Nederlandse taalgebied combineert met een hoge mate van intratalige variatie. In de dialecten in het Nederlandse taalgebied bestaan verschillende vormen van variatie op het typologisch zeldzame systeem zoals dat in het Standaardnederlands in gebruik is. Sommige dialecten binnen het Nederlandse taalgebied lijken in zekere mate te functioneren zoals het Spaans, door ook gebruik te maken van de pro-drop-strategie. Uit het Spaanse voorbeeld (1.2) bleek dat het pronominaal subject niet in alle talen verplicht is: de Spaanse flectie-uitgang *-s* lijkt in staat om een deel van de functies over te nemen die in het Standaardnederlands door het subjectsproumen vervuld worden, namelijk het loutere verwijzen naar het subject van de zin. ‘Toevoeging’ van het proumen *tu* dient om aan de zin een extra pragmatische waarde mee te geven, zoals een zekere empathie met de aangesprokene of contrastfocus. In pro-droptalen zoals het Spaans, die de overgrote meerderheid uitmaken binnen de talen van de wereld, lijkt er dus een andere ‘taakverdeling’ te zijn tussen flectie en proumina dan in het Standaardnederlands. Voorbeeld (1.5), uit het Fries, is vergelijkbaar met het Spaanse voorbeeld in (1.2).

(1.5) Moarn soest (du) komme. (Fries; DE HAAN 1997:64)

Dergelijke constructies zijn alleen geattesteerd voor de tweede persoon enkelvoud, en komen niet alleen voor in het Fries en de Friese dialecten, maar ook in noordelijke Nederlandse dialecten in de Nederlandse provincies Groningen en Friesland. Hun analyse als pro-drop-constructies is overigens niet oncontroversieel, en wordt uitgebreider besproken in Hoofdstuk 2.

Naast het voorkomen van pro-drop, zijn er nog andere types van variatie. In een aantal overwegend Belgische, westelijke dialecten, bestaat er een constructie waarin doffe en volle proumina niet in complementaire distributie staan zoals in het Standaardnederlands, maar naast elkaar kunnen voorkomen.

(1.6) Volgens mij heb-je (gij) groene ogen. (Vlaams)

In (1.6) is de rol van het volle proumen *gij* te vergelijken met het Spaanse *tu* in (1.2) en het Friese *du* in (1.5): als het voorkomt, in een zgn. subjectverdubbeling, drukt het in de eerste plaats uit dat het subject om één of andere reden pragmatisch gemarkeerd is. De referentie naar het subject gebeurt in (1.6) echter niet met behulp van de flectie-uitgang zoals in het Spaans en het Fries, maar door middel van *je*, dat doorgaans als een dof proumen beschouwd wordt. Dat doffe proumen *je* draagt in de Vlaamse

dialecten een ander status dan in het Standaardnederlands: in het Vlaams is het namelijk een element dat niet langer in complementaire distributie staat met volle pronomina, aangezien het in een aantal zinstypes verplicht moet voorkomen. Qua syntactisch gedrag moet *je* in het Vlaams niet beschouwd worden als een dof pronomen zoals in het Standaardnederlands, maar als een clitisch pronomen. Dat betekent dat de Vlaamse dialecten beschikken over een type subjectsmarkeerder dat ruim geattesteerd is in de talen van de wereld, maar volledig onbekend is in het Standaardnederlands. Subjectverdubbeling komt voor in de meeste dialecten die ten zuiden van de Moerdijk gesproken worden, met uitzondering van de Limburgse dialecten dan wel. Opmerkelijk daarbij is dat vrijwel overal defectieve paradigma's opduiken: op die manier vertonen de meeste dialecten met subjectverdubbeling een zekere mate van allotaxis in hun subjectsmarkering. De parameters die van belang zijn, verschillen: in sommige dialecten zijn verschillen in persoon of NP-type belangrijk, in andere speelt woordvolgorde een belangrijke rol.

De twee geschetste types variatie geven aan dat in de dialecten misschien wel tot op zekere hoogte dezelfde wetmatigheden aan het werk zijn als die die als verklaring worden ingeroepen voor de variatie in de verschillende talen van de wereld. Er zal dan ook geprobeerd worden om de bestaande dialectvariatie te koppelen aan universele tendenzen of kenmerken van persoonsmarkering. Dat neemt niet weg dat een aantal dialectverschijnselen door hun typologische zeldzaamheid een uitdaging lijken te vormen voor de bestaande linguïstische theorievorming. In sommige dialecten lijken er bij voorbeeld wel congruentierelaties te bestaan tussen het subject en andere constituenten dan het werkwoord, zoals het voegwoord *dat* en het *ja*-antwoord in (1.7).

(1.7) Weten ze datte-ze moeten komen? Jade-ze (Volendam; cf. VAN GINNEKEN 1954:11)

De verschijnselen in (1.7) worden doorgaans benoemd als 'vervoegde voegwoorden' en 'vervoeging van *ja*'. Hoewel er in de literatuur in het bijzonder aan vervoegde voegwoorden vrij veel aandacht besteed is (zie GOEMAN 1997b voor een overzicht), ontbreekt een geografische studie vooralsnog. Voegwoordvervoeging is een zeldzaam fenomeen: het komt alleen voor in het Nederlands, het Fries en het Duits.¹¹ Vervoeging van *ja* lijkt vooralsnog in geen enkele andere taal geattesteerd; het wordt in elk geval niet vermeld in typologische overzichtswerken inzake congruentie (CORBETT 1991, 2000; SIEWIERSKA 2004).

3.3. Een typologisch perspectief op dialectvariatie

Het korte en uiterst onvolledige overzicht dat in de vorige secties gegeven is van de variatie in subjectsmarkering in de dialecten in het Nederlandse taalgebied, geeft aan dat het zinvol is om de beschrijving van de relevante feiten in te bedden in de bekende typologische kennis. Dat kan op verschillende manieren gebeuren: een blik op de variatie in de talen van de wereld kan enerzijds helpen om de relevante parameters te vinden voor een accurate beschrijving en verklaring van bepaalde

¹¹ GOEMAN (1997a) zoekt naar voegwoordvervoeging in andere, ook niet-Indo-europese talen, en komt uit bij het Igbo (Kwa; Nigeria). Zijn voorbeelden betreffen echter geen 'grammatical agreement'.

dialectverschijnselen. Anderzijds levert een typologisch blikveld ook een achtergrond waartegen bepaalde taalfeiten zich kunnen aftekenen als al dan niet uitzonderlijk.

Daarnaast kan het opnemen van dialectvariatie als onderzoeksobject ook voor de typologie een zinvolle verruiming blijken. Zo bieden dialecten een kans om een aantal typologische parameters en/of correlaties te testen en verder te verfijnen. In de dialecten komt ook een groot aantal fenomenen voor die in de meestal goed bestudeerde standaardvariëteiten vaak afwezig zijn: wanneer de typologie zich bij het verzamelen van (vooral West-Europese) data beperkt tot standaardtalen, loopt ze dus het risico om een aanzienlijk deel van de bestaande variatie te missen. Bovendien kan men zich afvragen of de praktijk om data uit allerlei exotische, exclusief gesproken talen te vergelijken met materiaal uit standaardtalige, geschreven bronnen niet voor vertekening zorgt. Door hun bij uitstek gesproken karakter bieden dialecten daarom mogelijk een beter aanknopingspunt voor vergelijking met de variatie die wereldwijd gevonden wordt (KORTMANN 2004:1-2). Ook op methodologisch vlak kan een wisselwerking tussen dialectologie en typologie tot een verrijking leiden van beide disciplines: waar men zich in de dialectologie vanouds vooral beziggehouden heeft met het verklaren van de variatie die door allerlei divergerende krachten ontstaat, richt de typologie zich hoofdzakelijk op de gelijkenissen tussen zeer verschillende talen. Integratie van beide disciplines kan dan ook leiden tot een beter begrip van zowel de gelijkenissen als de verschillen tussen talen en taalvariëteiten (BISANG 2004).

4. Onderzoeksopzet

4.1. Doelstelling

Begin 2000 is op verschillende plaatsen in België (Universiteit Gent, Universiteit Antwerpen) en Nederland (Meertens-Instituut, Fryske Akademy, Universiteit van Amsterdam, Universiteit Leiden) het SAND-project (*Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten*) van start gegaan, dat tot doel had (en heeft) om de aanwezige syntactische variatie in de dialecten in het Nederlandse taalgebied in kaart te brengen. Het onderzochte gebied omvat heel Nederland (inclusief Friesland), Nederlandstalig België¹² en ook Frans-Vlaanderen. Doel van dit proefschrift is om met behulp van het SAND-materiaal de geografische variatie inzake subjectsmarkering in het hele Nederlandse taalgebied in kaart te brengen en een aanzet te geven tot de verklaring ervan. Die doelstelling omvat een drietal aspecten. Het eerste aspect aan dit proefschrift is *descriptief*, namelijk een accurate beschrijving te geven van een aantal geografisch geconditioneerde verschijnselen, die in veel gevallen op dit ogenblik nog ontbreekt. Een accuratere beschrijving van bepaalde fenomenen draagt onvermijdelijk bij tot een beter inzicht, en zal dan ook aanleiding geven tot nieuwe generalisaties en tot nieuwe hypotheses over relevante parameters of mogelijke correlaties met andere verschijnselen, of eventueel zelfs tot bevestiging of verwerping van bepaalde diachrone hypotheses. Daardoor is er ook een tweede, (*taalspecifiek*) *verklarend aspect* aan dit proefschrift. Er zal verder naar gestreefd worden om deze studie in te bedden in de bestaande typologische literatuur over subjectsmarkering, waardoor dit

¹² De term 'Vlaanderen' in de betekenis van Nederlandstalig België wordt hier vermeden, om verwarring met het dialectgebied Vlaanderen uit te sluiten. Vlaanderen als dialectgebied bestaat grosso modo uit de Belgische provincies Oost- en West-Vlaanderen, Frans-Vlaanderen en Zeeuws-Vlaanderen.

onderzoek ook een toetsing zal vormen voor sommige bevindingen die in die literatuur naar voren gebracht worden en dus ook beschouwd kan worden als een *typologische case-study*, wat het derde aspect is aan dit proefschrift.

4.2. Intra-linguïstische beperkingen

De twee belangrijkste kenmerken van deze studie zijn wellicht de focus op subjectsmarkeeders en het gebruik van synchrone dialectdata. Beide kenmerken leiden tot een aantal beperkingen. Het verschijnsel ‘subjectsmarkering’ werd in sectie 2 omschreven als alle realisaties van subjecten die gebeuren door middel van gespecialiseerde, persoonsgebonden shifters. De talen van de wereld vertonen variatie in wat precies gedekt wordt door de notie ‘subject’. Sommige talen hebben bij voorbeeld een duidelijke voorkeur voor agens-subjecten, terwijl de meeste Indo-europese talen vrij soepel zijn in het toelaten van niet-agentieve subjecten zoals experiencers (cf. HASPELMATH 2001:1495-1496). Uit de literatuur is echter niet bekend dat de Nederlandse dialecten zulke variatie zouden vertonen; op de semantische kenmerken van de constituenten die als subject gebruikt kunnen worden, zal dan ook niet ingegaan worden.

Verder is er in de literatuur onenigheid over of gereduceerde subjectsmarkeeders wel als subject beschouwd moeten worden, en niet als topic. GIVÓN (1976:151): “... the underlying reality upon which grammatical agreement rises is that of topic-verb agreement”. GIVÓN (1976) stelt bovendien dat pronomina zich ontwikkelen tot gereduceerde subjectsmarkeeders door het overgebruik van topicaliseringsconstructies zoals linksdislocatie. Hierdoor kan het wenselijk lijken dat onderzoek naar de geografische variatie bij subjectsmarkeeders ingebed wordt in een onderzoek naar geografische variatie bij topicaliseringsconstructies, waarbij dan vooral het gebruik linksdislocatie geldt als een mogelijke bron voor het ontstaan van gereduceerde subjectsmarkeeders. Het blijkt echter dat GIVÓN'S hypothese niet zomaar toepasbaar is op het huidige Nederlands: hoewel linksdislocatie voorkomt in alle variëteiten van het Nederlands, lijkt niets erop te wijzen dat er dialecten van het Nederlands bestaan die nieuwe subjectsmarkeeders ontwikkeld hebben ten gevolge van een frequent gebruik van linksdislocatie, aangezien linksdislocatie bij subjecten maar met dezelfde frequentie voorkomt als bij andere zinsdelen (JANSEN 1981:167). De belangrijkste motiverende factoren voor het gebruik van linksdislocatie zijn de lengte en de complexiteit van het vooropgeplaatste zinsdeel. Op basis hiervan is besloten om geen systematisch onderzoek te doen naar linksdislocatie in het Nederlands, waarmee uiteraard niet gezegd is dat er geen regionale variatie kan optreden in frequentie en in de precieze eigenschappen waarmee linksdislocatie voorkomt. Alleen lijkt die variatie weinig relevant voor een beschrijving van de subjectsmarkering.

Een andere belangrijke intra-linguïstische beperking is dat voor deze studie vooral gekeken is naar werkwoorden in het presens. Deze beslissing is vatbaar voor kritiek, want subjectsmarkering is uiteraard niet exclusief gebonden aan de onvoltooid tegenwoordige tijd. Vooral het negeren van de enige niet-omschreven tijd naast het presens, de onvoltooid verleden tijd, kan voor een onvolledig beeld zorgen: het valt op basis van de literatuur zelfs te verwachten dat er wel degelijk verschillen bestaan tussen de subjectsmarkering in de tegenwoordige en in de verleden tijd, o.a. wat de

flectie betreft (zie o.a. GOOSSENS & VERHEIJDEN 1970). De cruciale afweging bij het negeren van de verledentijdsvormen is dat het wél in acht nemen van deze vormen de hoeveelheid te onderzoeken materiaal zou verdubbelen.

Deze studie richt zich ook uitdrukkelijk op de synchrone, geografische bepaalde variatie, die terug te vinden is in de verschillende dialecten. Het is evident dat het gebruik van dialectdata met een aantal beperkingen gepaard gaat: zo is het logisch dat een hoofdzakelijk geografische studie abstractie maakt van sociaal gedetermineerde variatie, registervariatie en variatie die samenhangt met de leeftijd van de sprekers. Ook het diachrone perspectief op de data zal hier grotendeels onderbelicht blijven, hoewel toch met enige regelmaat ook expliciet naar diachrone gegevens verwezen zal worden. Het vergelijken van genetisch erg verwante talen (zoals dialecten) wordt door GREENBERG (1995:153) de methode van de “inragenetic comparison” genoemd. GREENBERG (1995:154-155) schrijft aan de methode onder andere toe dat ze kan bijdragen tot de reconstructie van een gemeenschappelijk voorstadium van de onderzochte talen. Zulke reconstructie zal doorgaans echter niet beoogd worden. Wel zal er getracht worden om aan de hand van geografisch materiaal bepaalde hypothesen te formuleren over allerlei correlaties tussen bepaalde onderzochte fenomenen. Veel van die correlaties zullen expliciet diachroon van aard zijn, en bijvoorbeeld geformuleerd worden als noodzakelijke voorwaarden zonder dewelke een bepaald fenomeen niet had kunnen ontstaan.

4.3. Extra-linguïstische beperkingen

4.3.1. Materiaalverzameling: het SAND-project

Deze studie beperkt zich grotendeels tot het materiaal dat verzameld is in het kader van het VNC-project *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (SAND). Het SAND-project is begin 2000 van start gegaan, en als materiaalverzameling werd gekozen om elicitatietests te doen op zo'n 250 plaatsen in het Nederlandse taalgebied. Het SAND-materiaal verschilt op een aantal punten van oudere dialectopvragingen zoals de Reeks Nederlandse Dialectatlassen (RND) of het GTP-materiaal (GOEMAN & TAELEMAN 1996), dat als input gediend heeft voor andere atlasprojecten als de *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (FAND) en de *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (MAND).

Een eerste punt van verschil is dat het meetpuntennetwerk met z'n 250 meetpunten relatief grofmazig is in vergelijking met de ongeveer 2000 meetpunten van de RND en de meer dan 600 voor de MAND en de FAND. Dat is deels het gevolg van een pragmatische beslissing, maar ook deels ingegeven door de indruk dat er op syntactisch vlak nu eenmaal minder variatie is dan op het vlak van de fonologie of de morfologie. Een tweede verschil is dat de methodologie op het veld sterk afwijkt bij het SAND-project: het SAND-project heeft weliswaar ook voor een groot deel gebruik gemaakt van zgn. *vertaalopdrachten*, waarbij informanten een schriftelijk of mondeling aangeboden variant in het dialect moesten omzetten, maar heeft ernaar gestreefd om zoveel mogelijk met regiolectische of dialectische opgaves te werken, die dan ofwel vertaald, ofwel beoordeeld en vertaald werden, en die bovendien aan het oordeel van meerdere sprekers voorgelegd werden (zie ook sectie 5).

4.3.2. Geografische beperking

Vanuit geografisch perspectief richt zowel het SAND-project als dit onderzoek zich op het Nederlandse taalgebied. Het Nederlandse taalgebied, dat bestaat uit heel Nederland, inclusief Friesland, Nederlandstalig België (het eentalig Nederlandse gewest Vlaanderen en het tweetalige Brussel) en Frans-Vlaanderen, strekt zich uit over drie verschillende landen¹³, en binnen het gebied worden drie standaardtalen gesproken: Nederlands en Fries in Nederland, Nederlands (en Frans) in België, en Frans in Frans-Vlaanderen. De geografische beperking is uiteraard te beschouwen als extra-linguïstisch: de Westgermaanse prototaal die als voorloper van het Nederlands en het Fries beschouwd wordt, werd in een veel groter gebied gesproken dan het onderzochte. Aangezien de dialecten rechtstreeks afstammen van het Westgermaans en dus in oorsprong minstens even oud zijn als het Standaardnederlands, zijn dialecten vanuit genetisch oogpunt niet noodzakelijk meer verwant met de Nederlandse standaardtaal dan met andere Germaanse standaardtalen of dialecten. En hoewel de invloed van de standaardtaal op de dialecten zeker in recentere tijden niet te loochenen is, moeten dialecten in de eerste plaats beschouwd worden als taalvariëteiten die een eigen ontwikkeling doorgemaakt hebben, los van het Standaardnederlands en het Standaardfries, zodat de dialecten qua linguïstische kenmerken nauwelijks schatplichtig zijn aan de standaardtaal. De grenzen van het Nederlandse taalgebied worden dan ook niet bepaald door linguïstische kenmerken, maar uitsluitend door de grenzen van de politieke gebieden die het Standaardnederlands als officiële taal hanteren. Vanuit puur systeemlinguïstisch standpunt was het dan ook verdedigbaar geweest om pakweg alle Germaanse dialecten te bestuderen die gesproken worden ten westen en ten zuiden van de Rijn, of alle Germaanse dialecten die gesproken worden tussen de vierde en de zesde lengtegraad.

Op de positie van de Friese dialecten moet kort ingegaan worden. Aangezien de dialecten in Friesland in de eerste plaats overkoepeld worden door een eigen standaardtaal, en zich vanaf de oudste taalfase die bewaard is in de Friese geschriften als een eigen groep van variëteiten hebben ontwikkeld, vormen ze een wat speciale groep binnen het taalgebied. Desalniettemin zijn ze toch opgenomen in dit onderzoek, omdat ze vanuit linguïstisch oogpunt evenzeer deel uitmaken van hetzelfde groot Westgermaans dialectcontinuüm als alle andere dialecten in het taalgebied. Bovendien is er in de loop van de geschiedenis nogal wat invloed geweest van het Nederlands op het Fries en omgekeerd. Uitsluiting van de Friese dialecten op basis van puur linguïstische gronden is dan ook moeilijk of zelfs onmogelijk; de speciale status van de Friese dialecten is vooral een gevolg van taalpolitieke en sociolinguïstische factoren. Het opnemen van de Friese dialecten in het onderzoek is dan ook minstens even verdedigbaar als hun uitsluiting, en kan, gezien de historische verbanden tussen het Nederlands en het Fries, mogelijk tot interessante aanvullingen leiden. De Friese dialecten zijn hier dan ook behandeld zoals alle andere dialecten uit het Nederlandse taalgebied.

¹³ Hierbij moet opgemerkt worden dat sommigen Frans-Vlaanderen niet als deel van het Nederlandse taalgebied beschouwen, omdat er in het gebied geen Nederlandse cultuurtaal gesproken wordt (o.a. GOOSSENS 1977:26). Datzelfde ontbreken van een aan de dialecten verwante cultuurtaal maakt de Frans-Vlaamse dialecten een zodanig interessant studieonderwerp, dat het een vergissing zou zijn om ze niet te betrekken in een onderzoek als dit.

5. Methodologie van het SAND-project

5.1. Keuze van de SAND-meetpunten en informanten

Voor een uitgebreide beschrijving van het opzet van het SAND-project, kan verwezen worden naar CORNIPS & JONGENBURGER (2001a,b). Hier worden alleen de krachtlijnen meegegeven.

Het SAND-project kadert in een grootschalige linguïstische maar ook maatschappelijke beweging om met allerlei veldwerkinitiatieven de aanwezige taalrijkdom in de dialecten in het Nederlandse taalgebied te inventariseren. Eén van de motieven om zulke projecten op te starten is het immer voortschrijdende dialectverlies: zoals bekend evolueren dialecten onder druk van en in de richting van de standaardtaal. Als belangrijkste oorzaken hiervoor worden vaak genoemd de toegenomen schaalvergroting en mobiliteit, de opkomst van nationale media en de leerplicht. Niet elk van die factoren is in gelijke mate werkzaam geweest in elk deel van ons taalgebied, en als gevolg daarvan zijn er grote regionale verschillen vast te stellen in de mate van dialectverlies: sommige, vooral perifere regio's zoals West-Vlaanderen en Limburg staan bekend als nog zeer dialectvast, terwijl vooral in de Randstad nog nauwelijks dialectgebruik gerapporteerd wordt (DAAN 1965:5). Voor de SAND heeft dat als belangrijkste gevolg dat de informantenwerving in sommige streken moeilijker ging dan in andere. Bij de recrutering van de informanten was het belangrijkste selectie criterium namelijk dat de informanten nog wel degelijk in verschillende situaties dialect (of in de Randstad 'plat') moesten spreken. Verder werden ze verondersteld nog te wonen in de plaats waarvoor ze als informant optraden, en bij voorkeur ook ouders te hebben die uit die plaats afkomstig waren. Er is getracht om in de mate van het mogelijke de leeftijd van de informanten constant te houden, tussen 55 en 70 jaar.

Het bleek niet mogelijk om binnen de vooropgestelde projecttijd van vier jaar materiaal te verzamelen uit alle plaatsen in het taalgebied. Zelfs de netdichtheid van voorgangers als de RND en het GTP-project bleek niet haalbaar voor het SAND-project. Concreet zijn iets meer dan 250 plaatsen onderzocht: een 100-tal in België en zo'n 150 in Nederland. In Frans-Vlaanderen werd materiaal verzameld op 7 plaatsen. Om een goede spreiding van de meetpunten te garanderen, werden ze op voorhand geselecteerd, en is pas dan met de informantenwerving begonnen. Bij het selecteren van de meetpunten is niet alleen met spreiding rekening gehouden. Er is daarnaast ook gestreefd naar een evenwicht tussen stad en platteland, en in sommige uit de literatuur bekende overgangsgebieden is het netwerk iets dichter. Een lijst en een kaart met de meetpunten is opgenomen als appendix bij dit hoofdstuk.

5.2. Werkwijze bij het opvragen van het SAND-materiaal

Bij het verzamelen van het materiaal voor de SAND, is een heel scala aan verschillende methodes gebruikt: zowel schriftelijke als mondelinge vragen, en zowel vertaal- als elicitatieopdrachten en grammaticaliteitsoordelen. Ook hier kan voor uitgebreide bespreking verwezen worden naar CORNIPS & JONGENBURGER (2001a,b). Het SAND-onderzoek heeft in totaal een viertal bevragingen georganiseerd, waarbij zowel het medium als het onderzochte meetpunt verschillen:

1. Een schriftelijk vooronderzoek, dat vooral tot doel had om een eerste idee te krijgen van de spreiding van bepaalde fenomenen. Op basis hiervan kon dan weer een specifieke vragenlijst per regio gemaakt worden.
2. Mondelinge interviews op 250 plaatsen in Nederland en Vlaanderen. Bij die interviews waren verschillende dialectsprekers aanwezig. In Nederland interviewde de ene dialectspreker de andere. In Vlaanderen werden de vragen aangeboden in een regiolectische variant, en vervolgens vertaald door een 'team' van twee tot vier dialectsprekers. In Frans-Vlaanderen werd de 'Vlaamse' methode gebruikt, met als enige verschil dat de testzinnen in het Frans aangeboden werden.
3. Telefonische navraag op diezelfde 250 plaatsen. Voor elk van die plaatsen werd één informant gebeld. In de Frans-Vlaamse meetpunten werd geen telefonische navraag gedaan.
4. Een aantal schriftelijke navraaglijsten inzake persoonsmarkering en negatie, die vrijwel uitsluitend in België verspreid zijn, over een groter aantal meetpunten dan het SAND-netwerk.

Bij de bespreking van de resultaten zal vooral geput worden uit materiaal uit de tweede en de derde enquêteronde. Het ligt voor de hand dat de tweede en de derde enquêteronde, de mondelinge opvragingen, de betrouwbaarste resultaten opleveren, temeer daar bij de interviews telkens meerdere dialectsprekers aanwezig waren, waardoor de voertaal tijdens het interview doorgaans dialect was. Pas wanneer er onvoldoende materiaal uit de interviews voorhanden is, wordt gebruik gemaakt van materiaal uit de vierde enquêteronde.

Niet alleen het medium van de opvragingen is variabel, maar ook de aard van de opdracht. Er zijn drie soorten materiaal te onderscheiden: vertaalopdrachten, elicitatieopdrachten en spontaan materiaal. Aangezien veel syntactische dialectverschijnselen optioneel zijn, valt te verwachten dat vertaalopdrachten slechts een beperkt aantal 'tokens' opleveren. Daarom is in sommige gevallen gekozen voor alternatieve opdrachten, waarbij de vorm of constructie waarnaar gepeild werd ook in de opgave voorkwam, en waarbij de informant gevraagd werd om een oordeel te vellen over de aangeboden opdracht, en om die, ter controle, ook nog eens in zijn of haar dialect te vertalen. Dat levert duidelijkere resultaten op: niet alleen verhoogt de kans dat elke plaats die de specifieke vorm of constructie kent, ook een token oplevert, maar ook kan met grote waarschijnlijkheid vastgesteld worden waar een bepaald verschijnsel niet voorkomt. De verwachting is dan ook dat kaarten die op basis van zulke elicitatie-opdrachten getekend zijn, een iets ander beeld zullen vertonen dan kaarten op basis van vertaalopdrachten. Er is in elk meetpunt ook geprobeerd om minstens een tiental minuten aan spontaan materiaal te verzamelen. Dat is te weinig om als zelfstandige materiaalverzameling te kunnen gelden, maar het vormt wel een interessante aanvulling op de vragen: al te grote discrepanties tussen antwoorden op de vragen en spontane uitingen kunnen een aanduiding zijn voor een lage graad van betrouwbaarheid van het interview, of voor een onduidelijke of slecht geformuleerde vraag. In enkele zeldzame, extreme gevallen heeft dat geleid tot de beslissing om de gegevens (van één of meer informanten) voor een bepaald meetpunt niet op te nemen in het SAND-corpus. In andere gevallen wordt het bestaan van een bepaalde constructie in het interview ontkend, maar komt de constructie in het

spontane materiaal wel voor. In zo'n geval worden de spontane attestaties van de constructies natuurlijk wel als betrouwbare attestaties opgenomen.

6. Structuur

De structuur van dit proefschrift is als volgt: in hoofdstuk 2 komt alle variatie aan bod die te maken heeft met flectie-uitgangen, i.e. alle verschillen in keuze van een flectie-uitgang voor een bepaalde combinatie van persoon en getal, en het opduiken van flectie-uitgangen na voegwoorden en na *ja* en *neen*. Op het einde van hoofdstuk 2 worden uit de resultaten een aantal algemenere conclusies getrokken met betrekking tot het gedrag van de flectie-uitgangen in het Nederlandse taalgebied. In hoofdstuk 3 wordt de pronominale vormvariatie onderzocht. Zo zal onderzocht worden in hoeverre doffe pronomina een tendens vertonen om met de bestaande flectie-uitgangen te fuseren. Verder worden er vooral bij de volle pronomina nogal wat nieuwe vormen teruggevonden, die er meestal voor gezorgd hebben dat een dreigende of een bestaande ambiguïteit uit de wereld geholpen werd. Daarnaast is het ook van belang om na te gaan in hoeverre de relatie tussen doffe en volle pronomina transparant is. In hoofdstuk 4 wordt in kaart gebracht in welke mate sommige persoonsmarkeerders een afwijkend syntactisch gedrag vertonen in bepaalde dialecten. Daar komen dialectverschijnselen aan bod zoals pro-drop en subjectverdubbeling. Uit de verschillen in syntactisch gedrag volgt een typologie van Nederlandse subjectsmarkeerders, die opgesteld wordt in hoofdstuk 5. Die typologie kan gebruikt worden om hypothesen te formuleren inzake bepaalde diachrone ontwikkelingen. In hoofdstuk 6 ten slotte, wordt getracht om de eigenschappen van de subjectsmarkering in het Nederlandse taalgebieden te koppelen aan de linguïstische kenmerken van het Nederlands en het Fries in het algemeen. Daarnaast wordt geprobeerd om de variatie in subjectsmarkering te verklaren a.h.v. verschillen in de dialecten op andere vlakken dan de subjectsmarkering.

Appendix bij hoofdstuk 1: overzicht van de SAND-meetpunten

meetpuntenlijst:

Midsland (A001p), Lies (A001q), West-Terschelling (A002p), Oosterend (A006p), Hollum/ Ameland (B001a), Schiermonnikoog (B004p), Ferwerd (B007p), Anjum (B013b), Kollum (B035p), Visvliet (B041p), Beetgumermolen (B052a), Bergum (B062p), Jorwert / Baard (B083p), Bakkeveen (B127p), Waskemeer (B128a), Kloosterburen (C023p), Warffum (C029p), Leermens/ Loppersum (C041a), Groningen (C108p), Nieuw-Scheemda (C123p), Langelo (C146t), Paterswolde (C148p), Bellingwolde (C165p), Een (C175p), Spijkerboor (C181p), Onstwedde (C192p), Monster (D003p), Hippolytushoef (E004p), Schagerbrug (E008p), Opperdoes (E014a), Warmenhuizen (E016p), Schoorl (E017p), Oostwoud (E031a), Lutjebroek (E038a), Schermerhorn (E051p), Knollendam (E067q), Beverwijk (E079p), Monnickendam (E091p), Marken (E092p), Amsterdam (E109p), Weesp (E121p), Huizen (E127p), Eemnes (E130p), Katwijk (E134p), De Kwakel (E147a), Zoeterwoude (E170p), Kamerik (E183p), Utrecht (E192p), Boskoop (E206p), Hylpen (Hindeloopen) (F002p), Heerenveen (F013p), Makkinga (F022p), Rijs (F036q), Lemmer (F038p), Wollega (F042p), Diever (F051p), Oldemarkt (F056p), Steenwijk (F060p), Giethoorn (F070p), Urk (F077p), Staphorst (F087p), Wezep (F102a), Wechterholt (F107a), Epe (F112p), Spakenburg (F121p), Nijkerk (F142p), Hoog Soeren (F149p), Gorssel (F161p), Lunteren (F171p), Beekbergen (F174p), Brummen (F178p), Doesburg (F204p), Appelscha (G001b), Bovensmilde (G001p), Hooghalen (G006p), Rolde (G007p), Erica (G008p), Gasselte (G009p), Roswinkel (G039p), Sleen (G055p), Emmen (G058p), Emmercompascuum (G062a), Klazienaveen (G081a), Zwartemeer (G081c), Gramsbergen (G094p), Coevorden (G095p), Sibculo (G140b), Vriezenveen (G171p), Almelo (G173p), Ootmarsum (G177p), Rossum (G180p), Noord-Deurningen (G181q), Enter (G198p), Losser (G211p), Eibergen (G255p), Haaksbergen (G257p), Groenlo (G280p), Oostkerke (H013p), Oostende (H016p), Brugge (H036p), Nieuwpoort (H046p), Gistel (H054p), Hertsberge (H071p), Bray-Duinen (H081p), Veurne (H084p), Diksmuide (H108p), Torhout (H116p), Tielt (H123p), Oostvoorne (I002p), Ouddorp (I019p), Dirksland (I023p), Zierikzee (I049p), Stavenisse (I054p), Steenbergen (I057p), Oostkapelle (I061p), Goes (I069p), Scherpenisse (I074p), Ossendrecht (I118p), Oostburg (I123p), Hoek (I137p), Hulst (I142p), Doel (I148p), Sint-Laureins (I156p), Eeklo (I158p), Oosteeklo (I163p), Koewacht (I168c), Sint-Niklaas (I175p), Beveren-Waas (I178p), Oostveld (I183a), Aalter (I187p), Lovendegem (I193p), Oostakker (I202p), Zaffelare (I204p), Lokeren (I208p), Gent (I241p), Laarne (I251p), Berlare (I257p), Moerzeke (I260p), Sint-Gillis-Bij-Dendermonde (I264p), Malderen (I274p), Rotterdam (K005p), Lopik (K023p), Culemborg (K039p), Geldermalsen (K080p), Sliedrecht (K096p), Moerdijk (K124a), Strijen (K124p), Waspik (K131p), Vlijmen (K147p), Fijnaart (K152p), Gilze (K182p), Tilburg (K183p), Nieuwmoer (K189b), Zundert (K190p), Meer (K192p), Sint-Lenaarts (K209p), Weelde (K211p), Kapellen (K221p), sGravenwezel (K229p), Arendonk (K240p), Antwerpen (K244p), Zandhoven (K258p), Sint-Jozef-Olen (K274a), Mol (K276p), Lommel (K278p), Lier (K291p), Tongerlo (K309p), Willebroek (K320p), Mechelen (K330p), Heist-op-den-Berg (K339p), Tessenderlo (K353p), Didam (L034p), Kilder (L038p), Druten (L054p), Nijmegen (L071p), Groesbeek (L119p), Reek (L153p), Cuijk (L159p), Vorstenbosch (L180p), Liempde (L199p), Gemert (L207p), Meterik (L245p), Arcen (L250p), Veldhoven (L255p), Asten (L263p), Maasbree (L267p), Tegelen (L270p), Hamont (L286p), Panningen (L290p), Beesel (L300p), Tungalroy (L318b), Eksel (L353p), Bree (L360p), Maaseik (L372p), Maasbracht (L377p), Houthalen (L414p), Opglabbeek (L416p), Stokkem (L423p), Aalten (M009p), Winterswijk (M013p), Gendringen (M043p), Izenberge (N015p), Poelkapelle (N031p), Hooglede (N034p), Roeselare (N038p), Rubrouck (N054p), Poperinge (N067p), Ieper (N072p), Moorsele (N087p), Sainte-Marie-Cappel (N103p), Steenvoorde (N104p), Wulvergem (N125p), Wervik (N130p), Menen (N132p), Kortrijk (N141p), Waals-Kappel (N149p), Morbecque (N154p), Deinze (O014p), Merelbeke (O022p), Mere (O056p), Aalst (O061p), Waregem (O080p), Bevere (O097p), Meilegem (O104p), Strijpen (O116p), Ninove (O152p), Dilbeek (O177p), Geraardsbergen (O228p), Kooigem (O257p), Ronse (O265p), Herne (O275p), Halle (O286p), Humbeek (P002p), Kampenhout (P018p), Tremelo (P022p), Wolfsdonk (P033p), Lummen (P051p), Brussel (P065p), Leuven (P088p), Boutersem (P102p), Zoutleeuw (P112p), Bosvoorde (P124a), Overijse (P133p), Tienen (P145p), Sint-Truiden (P176p), Walshoutem (P212p), Jeuk (P219p), Hasselt (Q002p), Genk (Q003p), Nuth (Q036p), Eigenbilzen (Q086p), Borgharen (Q096a), Itteren (Q096b), Ubachsberg (Q112b), Heerlen (Q113p), Nieuwenhagen (Q117p), Kerkrade (Q121p), Borgloon (Q156p), Tongeren (Q162p), Grote-Spouwen (Q170p), Gronsveld (Q193p), Rijckholt (Q194p), Vaals (Q222p), Lauw (Q240p), Merckeghem (S014a)

SAND-meetpunten waarvoor de informatie ontbrak op het moment van carteren: Kimswerd (B076a), Beerse (K235p)

Meetpuntenkaart

Hoofdstuk 2: Regionale variatie bij flectie-uitgangen

1. Inleiding & literatuuroverzicht

1.1. Variatie bij inflectionele subjectsmarkeerders: inleiding

Zoals in Hoofdstuk 1 al gesteld, verschilt de persoonsmarkering in de dialecten van het Nederlands en het Fries op diverse manieren. In dit hoofdstuk zal alle variatie behandeld worden die te maken heeft met inflectionele subjectsmarkeerders (flectie-uitgangen). Een eerste soort variatie kan als vormvariatie omschreven worden (sectie 1.2), variatie die betrekking heeft op de realisatie en de keuze van een flectie-uitgang in een welbepaalde omgeving. Onder variatie in de realisatie van de flectie-uitgang, wordt onder meer deletie en assimilatie begrepen (1.2.1). Ook de keuze van het vervoegingsaffix is aan regionale variatie onderhevig: niet elk dialect drukt een bepaalde combinatie van persoon en getal uit met hetzelfde affix. De keuze van het flectiemorfeem verschilt ook tussen monosyllabische werkwoorden met een regelmatig presens en andere regelmatige werkwoorden. Ook de volgorde waarin subject en vervoegd werkwoord voorkomen, speelt een rol (1.2.2). Een logisch gevolg van al die variatie in de keuze van vervoegingsaffixen is dat de structuur van vervoegingsparadigma's kan verschillen (1.2.3). Een tweede punt van verschil, naast vormvariatie, betreft het opduiken van vervoegingsaffixen in niet-verbale omgevingen (sectie 1.3). Sommige dialecten kennen bijvoorbeeld voegwoordvervoeging en vervoeging van relatiefpronomina. In andere dialecten lijkt het dan weer alsof er ook vervoegingsuitgangen verschijnen na *ja* en *neen*.

In dit hoofdstuk wordt eerst geprobeerd om een overzicht te geven van de belangrijkste inzichten uit de literatuur (de rest van sectie 1). Daarna zullen de resultaten van de SAND-enquête uitgebreid besproken worden (sectie 2), wat aanleiding zal geven tot een aantal generalisaties (sectie 3).

1.2. Vormvariatie bij inflectionele subjectsmarkeerders

1.2.1. Deletie en assimilatie van flectie-uitgangen

Het Standaardnederlands beschikt over drie vervoegingsuitgangen: *-0* voor de eerste persoon enkelvoud en voor de tweede persoon enkelvoud in inversie, *-t* voor de tweede persoon enkelvoud in rechte volgorde en voor de derde persoon enkelvoud, en *-(e)n* voor de meervoudsvormen van het werkwoord. In sommige Nederlandse en Friese dialecten zijn andere systemen in gebruik. Sommige dialecten beschikken bij voorbeeld over een vierde uitgang, nl. *-st*, die in de relevante gevallen de tweede persoon enkelvoud aanduidt. Allomorfen van de flectie-uitgang *-st* zijn *-ste*, *-se* of *-s*.

Allomorfie bestaat ook bij de andere vervoegingssuffixen. Voor een bespreking van allomorfie is het van belang om een onderscheid te maken tussen twee types regelmatige werkwoorden: de werkwoorden met een stam op een consonant, die een meersyllabige infinitief hebben (zoals *leven*, *geloven*, *proberen*, *weten*,...), en de werkwoorden met een stam op een vocaal, of monosyllabische werkwoorden (zoals *gaan*, *doen*, *zien*,...). Een bekend voorbeeld van allomorfie is de reductie van de

uitgang *-en* tot *-e*, die onder meer voorkomt bij Standaardnederlandse werkwoorden met een stam die eindigt op een consonant: een vorm als *leven* wordt dan uitgesproken als /leve/. Zulke reductie van *-en* tot *-e* (ook wel *n*-deletie of *n*-apocope genoemd) is in het Standaardnederlands afhankelijk van een hele rist factoren, zowel morfologische als fonologische. Ook in de dialecten komt *n*-deletie voor (zie DE WULF & TAEDEMAN 2001; GOEMAN 2001). In een aantal dialecten is de *n*-deletie zelfs uitzonderingsloos, zodat men niet langer van een flectiemorfeem *-en* kan spreken, maar nog slechts van *-e*. Aangezien monosyllabische werkwoorden geen flectie op *-en* hebben, maar alleen op *-n*, is reductie tot *-e* in dialecten met *n*-deletie onmogelijk, en zal de flectie van werkwoorden met stam op consonant dus formeel verschillen van die van werkwoorden met een stam op een vocaal (b.v. *zij wete* vs. *zij gaan*). Als voorbeeld van een gebied waar *n*-deletie bij werkwoorden met een meersyllabige infinitief volledig doorgevoerd is, worden vooral de Limburgse dialecten genoemd, en de dialecten uit het centrum van het taalgebied (zie GOEMAN 2001:64-65 voor kaarten voor Nederland, en DE WULF & TAEDEMAN 2001:26 voor het hele taalgebied).

Niet alleen de uitgang *-en* vertoont allomorfie. Een ander bekend verschijnsel uit de dialecten is *t*-deletie: een vorm als *gaat* wordt in sommige dialecten uitgesproken als /ga/. Uit GOEMAN (1999:477 e.v.) blijkt dat de factoren die invloed uitoefenen op *t*-deletie zeer talrijk zijn: o.a. fonologische factoren zoals de lengte en de sonoriteit van de stamvocaal van het werkwoord spelen een rol, maar ook morfologische en syntactische factoren (zoals 2de vs. 3de persoon), historische factoren en frequentie-effecten. Bovendien wordt die veelheid aan factoren nog eens doorkruist door een geografische dimensie: *t*-deletie is anders geconditioneerd in de diverse gebieden waar het voorkomt.

Behalve deletie kan ook assimilatie ervoor zorgen dat flectie-uitgangen in veel gevallen slechts moeilijk zichtbaar zijn. Het detecteren van een weggeassimileerd flectiemorfeem is vaak niet eenvoudig. Assimilatieregels kunnen namelijk vrij complex zijn (zie b.v. DE VRIENDT & GOYVAERTS 1989 voor het Brusselse dialect), en verschillen sterk van streek tot streek. Bovendien neigt de hoogfrequente opeenvolging van flectiemorfeem en pronomen vaak tot zgn. ‘vaste aansluitingen’ (GOEMAN 1999). Dat zijn enclitische clusters waarvan de vorm niet verklaard kan worden d.m.v. de ‘normale’ assimilatieregels die gelden tussen twee andere opeenvolgende woorden (cf. DE SCHUTTER & TAEDEMAN 1986:110n22 en de referenties daar: DE VRIENDT 1983, TROMMELEN-ZONNEVELD 1979). De term ‘vaste aansluiting’ is in principe toepasbaar op alle gevallen waar proclitisch en enclitisch pronomen van elkaar verschillen, maar de term zal verderop in dit hoofdstuk uitsluitend gebruikt worden voor gevallen waarbij de vorm van het pronomen in het enclitische cluster niet alleen afwijkt van die in proclise, maar bovendien ook verhindert om uit te maken of het pronomen wordt voorafgegaan door een flectie-uitgang of niet.

- (2.1) *Voorbeeld van een ‘vaste aansluiting’ in een enclitisch cluster, in de tweede persoon enkelvoud in Brabant*
 Leef-de wel gezond genoeg? (naast ‘Ge leeft gezond genoeg.’)
waarbij: leefde ≠ leef(t) + ge

Het bepalen van de vorm van zowel het flectiemorfeem als het pronomen wordt in vaste aansluitingen maar ook elders vaak bemoeilijkt door aanzienlijke segmenteringsproblemen, waarop verderop in dit hoofdstuk en in Hoofdstuk 3 nog wordt teruggekomen. Bij de bespreking van de resultaten zal in elk geval vrij dicht bij de concreet gerealiseerde uitspraak gebleven worden, eerder dan te proberen om allerlei deleties en assimilaties te gaan ontrafelen. Hier en daar zal wel verwezen worden naar de bestaande literatuur inzake deletie en assimilatie.

1.2.2. Variatie in keuze van de flectie-uitgang

1.2.2.1. Parameters bij de keuze van de flectie-uitgang

De variatie die in het Nederlandse taalgebied geattesteerd is inzake flectie-uitgangen, gaat verder dan alleen maar het voorkomen van allomorfen van bepaalde uitgangen. Verschillende dialecten zullen, in precies dezelfde omstandigheden, soms gebruik maken van andere uitgangen. Een drietal factoren speelt een bepalende rol: persoon en getal van het onderwerp, de aard van het werkwoord en de onderlinge volgorde van persoonsvorm en onderwerp.

Werkwoordsflectie is uiteraard in de eerste plaats afhankelijk van de eigenschappen van het subject: de keuze van een flectiemorfeem wordt vooral bepaald door persoon en getal van het subject. Zo wijst *-s(t)*-flectie in de dialecten waar het voorkomt ondubbelzinnig op een subject van de tweede persoon enkelvoud. De meeste flectie-uitgangen zijn echter ambigu; ze worden voor meer dan één combinatie van persoon en getal gebruikt. Bovendien is regionale variatie bij flectie-uitgangen veeleer de regel dan de uitzondering: op de derde persoon enkelvoud na,¹ is er geen enkele combinatie van persoon en getal die over het hele taalgebied met hetzelfde flectiemorfeem aangeduid wordt (cf. GOEMAN 1999:234-244). Voor sommige grammaticale personen zijn vier tot zelfs vijf varianten geattesteerd: de eerste persoon enkelvoud krijgt *-0*, *-t*, *-e* of *-(e)n*, de tweede persoon heeft dezelfde vier mogelijkheden, aangevuld met *-s(t)*. De meervoudsvormen kiezen *-t*, *-e* of *-(e)n*; monosyllabische werkwoorden in bepaalde gebieden soms ook *-nt*.

Niet alleen persoon en getal van het onderwerp hebben een invloed, maar ook de aard van het werkwoord. In sectie 1.2.1 werd al vermeld dat monosyllabische werkwoorden in het meervoud een flectie-*n* krijgen. In de Limburgse en de centrale dialecten als het Hollands en Brabants hebben de andere regelmatige werkwoorden door apocope van *-n* geen flectie-*n* maar een flectie-*e*: *wij gaa-n* vs. *wij wet-e*. In de meeste Brabantse dialecten vindt men een soortgelijke oppositie tussen monosyllabische en andere werkwoorden terug in de eerste persoon enkelvoud, waar monosyllabi een *-n* krijgen, en andere werkwoorden een zero-uitgang: *ik gaa-n* vs. *ik weet* (zie DE VISSER & GOEMAN 1979:237-238).²

¹ Er bestaat voor de derde persoon enkelvoud wel grote regionale variatie in de frequentie waarmee de flectie-*t* gedeleerd wordt. Zie hierover GOEMAN (1999:293-393).

² Het onderscheid tussen werkwoorden met een monosyllabische infinitief en andere werkwoorden is ook relevant met betrekking tot de vorm van de clitica die erop kunnen volgen (cf. DE WILDE-VAN BUUL 1942). Zulke verschijnselen worden besproken in Hoofdstuk 3.

De derde parameter, de volgorde van subject en persoonsvorm, is ook in het Standaardnederlands van belang voor de keuze van de flectie-uitgang, en wel in de tweede persoon enkelvoud, waar het werkwoord in inversie zijn uitgang verliest, zoals in *je gaa-t* vs. *ga je*. Sinds VERDENIUS (1923) luidt de verklaring voor dit fenomeen dat het pronomen *je* historisch een versmelting is van de flectie-*t* en het pronomen *ghi*, die plaats heeft gevonden in de verbale enclise. Aanvankelijk kwam *je* dan ook alleen voor in enclise, maar het pronomen heeft daarna ook in andere posities ingang gevonden, in proclise en na voegwoorden, waar het gebruik van *je* er klaarblijkelijk niet voor zorgt dat de flectie-uitgang na het werkwoord wegvalt (het is dus (*dat*) *je gaa-t*, niet (*dat*) *je ga*). Een soortgelijke ontwikkeling lijkt ook plausibel te zijn voor andere combinaties van persoon en getal, zoals de eerste persoon meervoud in de dialecten met dof *me* als initieel pronomen, dat gevormd is door versmelting van een flectie-*n* en het pronomen *we*. Ook daar kan men beargumenteren dat de flectie-*n* in enclise in het pronomen opgegaan is: *me gaa-n* vs. *ga me*.

VAN HAERINGEN (1958:121) signaleert in de oostelijke dialecten ook een verschil in de werkwoordsvorm in rechte volgorde en in inversie, voor de eerste persoon meervoud. Dat verschil lijkt van een andere orde, aangezien het niet meteen terug te voeren is tot een assimilatie en een daarop volgende heranalyse. De eerste persoon meervoud krijgt in de oostelijke dialecten in rechte volgorde een *-t*, maar in inversie een *-e*: *wij speul-t* vs. *speul-e wij*. ZWART (1997) noemt dit verschijnsel ‘double agreement’, omdat de werkwoorden in kwestie in de eerste persoon meervoud over twee verschillende vervoegingsuitgangen lijken te beschikken.

1.2.2.2. Overzicht van de variatie in de keuze van de flectie-uitgang

Een groot deel van de literatuur over de presensflectie in de Nederlandse en Friese dialecten, concentreert zich op de diachronie. Hoewel de diachronie hier niet centraal staat, is het nuttig om toch een aantal tendenzen als achtergrond mee te geven, waartegen recentere ontwikkelingen zich dan des te duidelijker kunnen aftekenen. Zo goed als alle studies beperken zich jammer genoeg tot de regelmatige, meersyllabige werkwoorden. Ook het onderscheid tussen zinnen met rechte volgorde en zinnen in inversie wordt doorgaans verwaarloosd.

Aangezien de dialecten van het Nederlands en het Fries minimaal twee en maximaal vier inflectionele affixen hebben in hetzelfde paradigma, zijn die affixen vaak ambigu. Die ambiguïteit is er niet altijd geweest: het is duidelijk dat het aantal verbale affixen in de loop der eeuwen afgenomen is (zie o.a. VAN DEN BERG 1976:1; LEHMANN 1994:31; VAN DER WAL & QUAK 1994:79). Daar zijn diverse oorzaken voor: ten eerste hebben bepaalde fonologische processen (o.a. apocope van *-e*, *-t* en *-n*) ervoor gezorgd dat een aantal uitgangen ging samenvallen. Daarnaast is de *st*-flectie voor de tweede persoon enkelvoud in de meeste gebieden in onbruik geraakt, samen met het pronomen *du*. Binnen de flectie hebben zich echter ook vernieuwingen voorgedaan: sommige combinaties van persoon en getal hebben in de loop der tijden namelijk een uitgang overgenomen die oorspronkelijk diende om een ander lid uit het paradigma aan te duiden. De belangrijkste tendenzen worden hieronder weergegeven voor de afzonderlijke combinaties van persoon en getal.

In de eerste persoon enkelvoud zijn *-0*, *-t*, *-e* en *-(e)n* geattesteerd. Verspeid over het Nederlandse taalgebied komen dus ‘zinnen’ voor als *ik leef*, *ik leeft*, *ik leve* en *ik leven*. Van deze vormen is *ik leve*, met *e*-suffix, de oudste. In de meeste hedendaagse dialecten is *-e* net zoals in het Standaardnederlands gereduceerd tot *-0* (VAN DEN BERG 1949:11; GOEMAN 1999:216). Naast *-e* is vanouds ook *-(e)n* aanwezig in het Nederlands, vooral bij zwakke werkwoorden (VAN HELTEN 1887:278-279). Er hebben zich ook vernieuwingen voorgedaan: de *-(e)n* voor de eerste persoon enkelvoud heeft zich in het zuidwesten (delen van Zeeland, West-Vlaanderen) veralgemeend tot werkwoorden die oorspronkelijk *-e* kregen in de eerste persoon enkelvoud, en enkele Zuid-Hollandse dialecten hebben een *-t* ontwikkeld (VAN DEN BERG 1949; DAAN 1965:13; GOEMAN 1976:5-6, 1999:218).

In de tweede persoon enkelvoud komen zowel *-0*, *-st*, *-t*, *-e* als *-(e)n* voor. Het suffix *-st* (en vormvarianten zoals b.v. *-s*) is het oudste. Dat suffix is nu teruggedrongen tot in de oostelijke en noordoostelijke periferie (in grote lijnen: Limburg, Twente, Drenthe, Groningen en Friesland), en vervangen door de flectie van de tweede persoon meervoud (meestal *-t*, elders *-n*, zie VAN HELTEN 1887:282-283; VAN DEN BERG 1949:6-11; cf. de ontwikkeling voor de pronomina zoals beschreven in Hoofdstuk 3). Zoals in het Standaardnederlands speelt in de meeste dialecten de parameter inversie een rol, aangezien de flectie-uitgang in inversie meestal wegvalt.

De derde persoon enkelvoud is uniform *-t*, met dien verstande dat de uitgang in een aantal gebieden vaak gedeleerd wordt. Uitzonderingsloze *t*-deletie (cf. *n*-deletie) lijkt echter niet voor te komen.

De eerste en de derde persoon meervoud zijn overal gelijk, behalve in Oost-Nederland, waar de specifieke inversievormen op *-e* in de eerste persoon meervoud voorkomen naast *-t* voor de eerste persoon meervoud in rechte volgorde en voor de derde persoon meervoud (dus *spel-e wij*, maar *wij speel-t*, *zij speel-t*, *speel-t zij*; zie GOEMAN 1999:222). Er is nogal wat geografische variatie in de keuze voor de flectie-uitgang voor de eerste en derde persoon meervoud: ze maken ofwel gebruik van een suffix *-e* (grosso modo de provincies Friesland, Noord en Zuid-Holland, Utrecht, Zeeland en Limburg; voor België geeft GOEMAN (1999) geen gegevens), ofwel van *-(e)n* (Groningen en de Overijsselse en Gelderse plaatsen bij het IJsselmeer), ofwel van *-t* (Drenthe en het oosten van Overijssel en Gelderland). De gebieden met *-e* zijn tot stand gekomen door apocope van ofwel *-t* (Friesland en het noorden van Noord-Holland), ofwel *-n* (de overige gebieden). Vooral opmerkelijk is het *n*-gebied in Groningen en aan de rand van het IJsselmeer, dat niet aansluit bij het Hollandse gebied met oorspronkelijk *-(e)n*. Het gebied wordt niet door VAN DEN BERG (1949) besproken, wel door HEEROMA (1964:48-49): de *en*-flectie in Groningen wijst volgens hem op het feit dat het eenheidspluralis op *-t* een innovatie uit het oosten is, die niet doorgedrongen is tot het Groningse *en*-gebied. GOEMAN (1999:222) schetst een ingewikkelder beeld: aanvankelijk moet men voor Groningen uitgaan van flectie op *-et*. Vervolgens komt de meervouds-*n* uit de Nederduitse Hanzetaal, waar ze mogelijk door Vlamingen en Hollanders geïntroduceerd is. Pas daarna is er opnieuw infiltratie van *t*-flectie uit het oosten.

De tweede persoon meervoud ten slotte sluit zich in grote mate aan bij de eerste en de derde persoon meervoud (zie 2.2.4), vooral ten noorden van de grote rivieren, meestal door het gebruik van een flectie-uitgang *-e* of *-n*. De ‘gelijkmaking’ van de flectie bij

de meervoudige personen van het werkwoord, blijkt echter een betrekkelijk recent gegeven: VERDENIUS (1938:211) vindt althans in de 17de eeuw geen voorbeelden van flectie-*n* in de tweede persoon meervoud, en ook BUITENRUST-HETTEMA (1891:151) vindt nog voorbeelden van flectie-*t* in de tweede persoon meervoud in het Standaardnederlands van de late 19de eeuw. Ten zuiden van de grote rivieren zijn er ook nu nog grote gebieden met *t*-flectie (of met de *-t* gedeleerd), die in die gebieden afwijkt van de eerste en de derde persoon meervoud (daar *-(e)n* of *-e*). Waarschijnlijk is er hier een verband met de keuze van het pronomen (zie Hoofdstuk 3).

1.2.3. Flectieparadigma's

De meeste studies inzake de verbale flectie van de dialecten van het Nederlands en het Fries, focussen niet zozeer op één combinatie van persoon en getal, dan wel op (een deel van) het paradigma. De focus op halve en hele paradigma's ligt voor de hand, omdat affixen hun referentiële kracht minstens voor een stuk afleiden uit het feit dat ze in oppositie staan tot andere affixen. Alle dialecten hebben minstens twee affixen bewaard. Daarnaast is er geen enkel dialect dat nog alle onderscheidingen uitdrukt: het maximale aantal morfemen in één paradigma is vier.³

Volgens VAN DEN BERG (1949:12) kent de werkwoordsvervoeging in het Nederlands nog slechts "resten van persoonsvormen", en binnen het deflectieproces lijkt wel een zekere systematiek te ontwaren: werkwoorden zouden de persoonsopposities opofferen om systematischer getalsopposities te verkrijgen. Hoewel slechts weinigen zich op een dergelijke manier uitspreken over een mogelijke systematiek achter de ambiguïteiten in het vervoegingssysteem van het Nederlands, wordt de oppositie enkelvoud vs. meervoud in de meeste studies inderdaad als de belangrijkste parameter naar voren geschoven. De flectie-*n* komt in het Standaardnederlands bijvoorbeeld voor na alle werkwoorden met een meervoudig subject, wat aanleiding geeft tot de term 'eenheidspluralis'. VAN DEN BERG (1949) stelt al vast dat het grootste deel van Nederland over zo'n eenheidspluralis beschikt. Ook GOEMAN (1999:226-228) onderscheidt grote delen met eenheidsmeervoud in het taalgebied. Uit zijn gegevens blijkt ook duidelijk dat er grote gebieden bestaan waar er vrije variatie heerst tussen een aantal uitgangen, en waar bijvoorbeeld in de derde persoon meervoud de uitgangen *-n* en *-t* probleemloos door elkaar gebruikt worden. SAYRE (1972:28-30) situeert het eenheidsmeervoud grosso modo boven de grote rivieren, en stelt op basis van data uit WREDE (1924) en FRINGS (1944) vast dat het Nederlandse taalgebied een soortgelijke structuur vertoont als het Duitse: er is een noordelijk gebied met eenheidsmeervoud, en een zuidelijk gebied zonder. Er zijn, zowel in de Nederlandse als in de Duitse literatuur, nogal wat pogingen om het ontstaan van eenheidsmeervoud op *-en* en *-et* te verklaren (zie GOEMAN 1999:253-255 voor een overzicht). Aangezien de relevante processen waarschijnlijk echter in een zeer ver verleden gesitueerd moeten worden, zal verderop in dit hoofdstuk nauwelijks op de diachronie van het eenheidsmeervoud op *-en* en *-et* ingegaan worden.

³ Er bestaan wel dialecten die over vijf verschillende uitgangen beschikken, maar die vijf uitgangen in verschillende paradigma's gebruiken, zoals in de (vooral Limburgse) dialecten waar *st*-flectie bewaard is. Daar krijgen de monosyllabische werkwoorden in het meervoud een *-n* en andere werkwoorden een *-e*. Ook in die dialecten komen dus maximaal vier uitgangen voor in een werkwoordsparadigma: *-0*, *-st* en *-t*, aangevuld met ofwel *-n* (na monosyllabische werkwoorden), ofwel *-e* (na andere werkwoorden).

Over het voorkomen van één en hetzelfde affix voor alle personen in het enkelvoud, ‘eenheidssingularis’ dus, zijn de meningen verdeeld. Zowel VAN DEN BERG (1949) als SAYRE (1972) duiden op hun kaart kleine gebieden aan met eenheidssingularis langs de Rijn. PANZER (1972:148-149) geeft een voorbeeldparadigma, maar behoudt het verschijnsel niet als parameter in zijn typologie van Nederduitse en Nederlandse vervoegingssystemen, in tegenstelling tot het eenheidspluralis, dat als een van de belangrijkste parameters mag gelden. GOEMAN (1999:226) ontkent expliciet dat er gebieden bestaan waar het eenheidssingularis zich volledig doorgezet heeft.

De focus op halve en hele paradigma’s kan een systematiek blootleggen achter de ontwikkelingen zoals die in 1.2.2.2 geschetst zijn. De ruime distributie van het eenheidspluralis wijst er bijvoorbeeld misschien wel op dat dialecten ambiguïteit in flectieparadigma’s beter verdragen in het meervoud dan in het enkelvoud. Bij de enkelvoudige vormen valt op dat de variatie voor de eerste en de tweede persoon groter is dan voor de vrij uniforme derde persoon.

1.3. Vervoeging van niet-verbale elementen

1.3.1. Voegwoordvervoeging

1.3.1.1. Attestaties van voegwoordvervoeging

Zoals al in Hoofdstuk 1 gesteld, bestaan er dialecten in het Nederlands en het Fries die niet alleen hun werkwoorden, maar ook hun voegwoorden vervoegen. Sinds de eerste vermeldingen van voegwoordvervoeging door BECKERING VINCKERS (1872), is er een uitgebreide literatuur ontstaan over het verschijnsel (voor een overzicht, zie GOEMAN 1997b). BECKERING VINCKERS (1872) signaleert onder meer overeenkomsten tussen de vorm van het werkwoord en de vorm van het voegwoord voor een pronomen van de tweede persoon enkelvoud (2.2) in dialecten in het noordoosten van Nederland.

(2.2) *Voegwoordvervoeging bij BECKERING VINCKERS (1872):*
Lummel deiste biste.
‘Lummel dat je bent.’

In het voorbeeld dragen zowel voegwoord als werkwoord een flectiemorfeem *-ste*. Dergelijke overeenkomsten tussen voegwoord en werkwoord zijn nadien voor een behoorlijk aantal andere gebieden opgemerkt, ook voor andere flectie-uitgangen dan *-ste* (en vormvarianten als *-st*, *-s*, *-se* en *-ts*). In Limburg wordt voegwoordvervoeging in de tweede persoon eerst opgemerkt door COSIJN (1874; 2de enk.) en JONGENEEL (1884; 2de enk. én mv.), en ROUKENS (1937:88) geeft een kaart. Het verschijnsel is niet beperkt tot de tweede persoon. Beckering Vinckers zelf vindt in het noordoosten voor alle meervoudsvormen overeenkomsten tussen voegwoord en werkwoord; GANDERHEYDEN (1897) vindt vergelijkbare data in Groningen: zowel voegwoorden als werkwoorden kunnen een flectie-*n* dragen. Ook Van Haeringen vindt meervoudsuitgangen, meer bepaald een flectie-*e*, eerst in Holland (VAN HAERINGEN 1939), en vervolgens, voor de eerste persoon meervoud, in het oosten van Nederland (VAN HAERINGEN 1958). Intussen had ook VANACKER (1949) al meervoudscongruentie op *-n* gesignaleerd in de Vlaamse dialecten (2.3).

- (2.3) *Meervoudscongruentie bij VANACKER (1949):*
An de kiekens een steekvogel zien, zijn ze bang.

Een opvallend kenmerk van de hierboven geciteerde, oudere bijdragen over voegwoordvervoeging is dat het telkens gaat om geïsoleerde vormen of, in het beste geval, delen van paradigma's: in geen enkele oudere bijdrage wordt een volledig vervoegingsparadigma vermeld bij voegwoorden, zoals dat bij werkwoorden voorkomt. Dat verandert wanneer ook vervoegingsuitgangen gevonden worden bij voegwoorden voor een pronomen van de eerste persoon enkelvoud (DE VISSER & GOEMAN 1979), wat de aanzet vormt tot de beschrijving van volledige voegwoordparadigma's, in GOEMAN (1980a, 2000). Daarbij wordt het niet langer nodig geacht dat een bepaalde vorm een overte flectie-uitgang draagt; de identiteit met het verbale paradigma volstaat om een vorm 'vervoegd' te noemen. Dat is vooral relevant voor die combinaties van persoon en getal waar de flectie-uitgang na het werkwoord kan wegvallen. In de grammaticale personen waar flectie-uitgangen gedeleerd of geassimileerd worden, valt het, volgens Goeman, ook niet langer te verwachten dat een vervoegd voegwoord over overte flectie beschikt; de flectie-uitgang na het voegwoord kan immers net zoals de werkwoordelijke uitgang gedeleerd of weggeassimileerd zijn. In onderstaand paradigma voor het Oost-Vlaamse Geraardsbergen duikt slechts overte flectie op in de derde persoon mannelijk enkelvoud (een *-t*) en in de derde persoon meervoud (een *-n*), maar is de identiteit tussen werkwoordelijk en voegwoordelijk paradigma toch compleet.

- (2.4) *Volledig voegwoordparadigma in het dialect van Geraardsbergen*
(GOEMAN 1980a:295)

1 enk. <i>da-k</i>	naast ww.	<i>ga-k</i>
2 enk. <i>da-je</i>		<i>ga-je</i>
3 enk.m. <i>da-t-en / da-t-a</i>		<i>ga-t-en / ga-t-a</i>
1 mv. <i>da-me</i>		<i>ga-me</i>
2 mv. <i>da-je</i>		<i>ga-je</i>
3 mv. <i>daan-ze</i>		<i>gaan-ze</i>

Meer voorbeelden van volledige paradigma's zijn terug te vinden in HAEGEMAN (1992:60-61), DE SCHUTTER (1997) en DE VOGELAER, NEUCKERMANS & VANDEN WYNGAERD (2000, 2002). Niet elk dialect met voegwoordvervoeging heeft echter een volledig paradigma (cf. de kaart in GOEMAN 1980b).

In de meeste beschrijvingen van vervoegde voegwoorden gaat men ervan uit dat de vervoeging optioneel is: dialecten met vervoegde vormen als *dan-ze* of *datte-ze*, kunnen net zo goed gebruik maken van *da(t)-ze*. De enige uitzondering, met verplichte vervoeging, is de tweede persoon enkelvoud in Limburg, waar de vervoeging voor de tweede persoon meervoud wel optioneel is, en Friesland (HOEKSTRA & SMITS 1997:11): in dergelijke dialecten is *da-du* (i.p.v. *dast-du*) onmogelijk.

1.3.1.2. Vervoeging of specifiek enclitische vormen?

Al in de oudste taalkundige besprekingen van voegwoordvervoeging is betwijfeld of de vormen in kwestie wel degelijk voor vervoeging mogen doorgaan. Vooral de

flectiestatus van de *st*-vormen in 2enk. is herhaaldelijk in vraag gesteld. Reeds VAN HELTEN (1882, 1887:280-281) beschouwde *-stu* en *-ste* als speciale enclitische, pronominale vormen. Critici van een flectie-analyse van de *st*-vormen verklaren de *-s* doorgaans als een restant van een vroeger voegwoord *as*, dat zowel in het Limburgs als in het Fries voorkomt als logisch verbindend voegwoord, al dan niet in combinatie met een semantisch ‘voller’ voegwoord (DE BOER 1952; SCHUURMANS 1975:52).

(2.5) *Logisch verbindend as in de Friese dialecten* (HOEKSTRA & SMITS 1997:11)

Ik wol wite hoefolle jild *aste* hast.

‘Ik wil weten hoeveel geld je (*lett.* *as* je) hebt.’

Het gebruik van het voegwoord *as* zoals in (2.5) kan inderdaad een mogelijke verklaring vormen voor het opduiken van *-ste* en *-stu* in andere omgevingen dan de verbale enclise, zonder dat daarbij de aanwezigheid van een flectie-uitgang verondersteld moet worden. Maar zinnen als (2.5) sluiten een flectie-analyse van de *st*-vormen in geen geval uit, aangezien het voegwoord *as* op zich natuurlijk ook een vervoegde vorm kan zijn. Het belangrijkste argument voor een analyse van *-ste* en *-stu* als pronomina, en dus niet als een combinatie van een flectie-uitgang en een pronomen, moet dan ook elders gezocht worden. Zo wordt aangevoerd dat de elementen in kwestie een syntactische distributie hebben die identiek is aan die van gewone doffe subjectspronomen in het Fries (TIERSMA 1985, VAN DER MEER 1991): *-ste* en *-stu* komen namelijk uitsluitend voor onmiddellijk na werkwoorden en voegwoorden. Bovendien impliceert de alternatieve analyse van de *st*-vormen, waarbij elementen zoals *dast* of *daste* bestaan uit een stam *da-* met flectiemorfeem *-st(e)*, dat een Friese zin onder bepaalde voorwaarden een affix als enige subjectsmarkeerder kan hebben, wat het Fries de status van pro-droptaal zou bezorgen. Pro-drop komt echter noch in het Fries, noch in andere Westgermaanse standaardtalen voor in andere combinaties van persoon en getal.

Ondanks deze bedenkingen besluiten onder meer VISSER (1988) en DE HAAN (1994, 1997) toch dat *-st(e)* wel degelijk een flectiemorfeem moet zijn, vooral vanwege de beperkte mogelijkheden tot samentrekking. In (2.6) worden de mogelijkheden tot samentrekking van *st* vergeleken met die van het doffe pronomen voor de derde persoon mannelijk enkelvoud, *er*. Beide elementen verschillen wat de mogelijkheden tot samentrekking betreft. Dat verschil in gedrag geeft aan dat ze een andere morfo-syntactische status hebben. In principe wijst samentrekbaarheid erop dat een bepaald element niet als verplicht beschouwd kan worden. Flectie-uitgangen zijn in alle dialecten van het Nederlands en de overige Westgermaanse talen echter verplichte elementen, en dus niet samentrekbaar, in tegenstelling tot pronomina.⁴ Uit (2.6) blijkt dat samentrekking met *st* onmogelijk is, terwijl het met *er* wel lukt. (2.6) toont dus dat *st* als een verplicht element beschouwd moet worden, waardoor het eerder de kenmerken draagt van een flectie-uitgang dan van een pronomen. Ook het feit dat *-st(e)* zowel in het Fries als in de Groningse dialecten ook voorkomt na een werkwoord in zinsfinale positie in de bijzin, kan ingeroepen worden als argument voor een flectie-analyse van *-st(e)*. In die positie komen namelijk geen pronominale clitica voor, maar alleen flectie-uitgangen.

⁴ Ter illustratie: in de Standaardnederlandse zin ‘Ze zie-t niks en ze hoor-t nog minder’ kan het pronomen *ze* in de tweede deelzin wegvallen: ‘Ze zie-t niks en **hoor-t** nog minder’. De flectie-uitgang *-t* moet echter blijven staan: ‘*Ze zie-t niks en **ze hoor** nog minder’.

(2.6) *Samentrekking bij de tweede persoon in het Fries* (DE HAAN 1997:53)

*Hoe-t en wannear-t-st hjir komst.

(wel: Hoe-t-st en wannear-t-st hjir komst.)

‘Hoe en wanneer je hier komt.’

vs. Hoe-t en wannear-t er hjir komt.

‘Hoe en wanneer hij hier komt.’

De uitgang *-st(e)* die in het noorden van het taalgebied voorkomt, is niet het enige controversiële voorbeeld van voegwoordvervoeging. Een ander twijfelachtig geval van voegwoordvervoeging bij de tweede persoon is Brabants *-de*, dat door ZWART (1993:266; 1997:139) als een vervoegingsuitgang beschouwd wordt, omdat *-de* niet voorkomt in proclitische positie.

(2.7) *Brabantse ‘voegwoordvervoeging’ volgens ZWART* (1997:139)

... da-de gullie komt.

(cf. *de komt)

Tegen deze visie is veel in te brengen. Eerst en vooral is ZWARTS (1993, 1997) criterium nogal slecht gekozen, aangezien discrepanties tussen pronominale vormen in pro- en enclise veeleer regel dan uitzondering zijn in de dialecten, zelfs in die waarin geen voegwoordvervoeging geattesteerd is.⁵ Een tweede bedenking die men kan maken is dat *-de* niet noodzakelijk als één morfeem beschouwd moet worden, maar mogelijk een combinatie is van een stam-*t* (van het voegwoord *dat*) of een flectie-*t* (van een werkwoord) enerzijds, en een dof pronomen *-e* anderzijds (dat dan eventueel nog als deel van een complex pronomen *-egij* geanalyseerd kan worden, cf. DE SCHUTTER 1997:37-43). Op dit argument wordt in Hoofdstuk 3 (sectie 1.3.3) dieper ingegaan. Echter, zelfs als zou blijken dat *-de* als één morfeem geanalyseerd moet worden, wijkt het nog op een aantal punten af van andere flectie-uitgangen: zo kan *-de* onmogelijk gevolgd worden door een dof pronomen, triggert het pro-drop (cf. *-st(e)*), en komt het in het verbale paradigma alleen voor in inversiezinnen.

Het is niet wenselijk om op dit punt uitspraak te doen over de terechtheid van het label ‘voegwoordvervoeging’ voor alle geattesteerde vormen; dat is een theoretisch beladen vraag waarop dit proefschrift net een antwoord probeert te geven. Op deze kwestie zal dan ook teruggekomen worden bij het bespreken van de resultaten verderop in dit hoofdstuk. Zeker is in elk geval dat zelfs de grootste sceptici (cf. VAN MARLE 2000:453) moeten toegeven dat voegwoordvervoeging wel degelijk bestaat: de affixstatus van een aantal morfemen is boven alle twijfel verheven, te weten dat van de vervoegingselementen die opduiken voor niet-pronominale NP’s, zoals de *-e* in het Hollands en de *-n* in het Vlaams en in de noordoostelijke dialecten (cf.(2.3)).

⁵ Als de onmogelijkheid om een bepaald pronomen ook proclitisch te gebruiken als enige criterium geldt, is de lijst van vervoegde voegwoorden bijna eindeloos. Zelfs AN *-ie*, en standaard *-die* en *-tie*, allemaal vormen voor de derde persoon mannelijk enkelvoud, zijn dan mogelijke voorbeelden van vervoegingsuitgangen na voegwoorden. VAN MARLE (2000) merkt bij zulke gevallen op dat het in geen geval de bedoeling kan zijn om vrij gewone verschijnselen zoals vormvariatie bij pronomina te gaan herleiden tot (o.a. in typologisch opzicht) uitzonderlijke fenomenen als voegwoordvervoeging.

1.3.1.3. Empirische generalisaties over voegwoordvervoeging

Inzake voegwoordvervoeging is een aantal empirische generalisaties geformuleerd. HOEKSTRA & SMITS (1997) stellen zowel de inversiegeneralisatie voor als de ‘agreement-in-o.t.t.=agreement-in-o.v.t.’-generalisatie (waarbij o.t.t. staat voor onvoltooid tegenwoordige tijd, en o.v.t. voor onvoltooid verleden tijd). GOEMAN (2000) verwoordt de Monosyllabe met Clitische Groep-Generalisatie (MCCG).

De eerste generalisatie van HOEKSTRA & SMITS (1997:17), de inversiegeneralisatie, stelt dat de eventuele vervoegingsuitgang op het voegwoord identiek is aan die op het werkwoord in inversie. Als de vervoegingsuitgang op het werkwoord in inversie verschilt van die op het werkwoord in rechte volgorde, lijken eventuele vervoegde voegwoorden namelijk de uitgang te krijgen van het werkwoord in inversie. Een concreet voorbeeld zijn de Oost-Nederlandse data voor de eerste persoon meervoud, zoals besproken door VAN HAERINGEN (1958). In de Oost-Nederlandse dialecten draagt het werkwoord een congruentie-*e* voor subjecten in de eerste persoon meervoud (b.v. *lope wij*), terwijl het in rechte volgorde een *-t* krijgt (b.v. *wij loopt*). Het voegwoord draagt in die oostelijke gebieden een *-e* (b.v. *azze wij*), net zoals het werkwoord in inversie. De inversiegeneralisatie maakt in dit geval dus de correcte voorspelling. Zoals in sectie 1.2.2.1 aangegeven, kan de flectie-uitgang echter niet alleen verschillen naargelang van de woordvolgorde (inversie of niet), maar ook naargelang van het type werkwoord. Daarbij is het vooral van belang of het werkwoord al dan niet een stam heeft die uitgaat op een vocaal (of anders geformuleerd: een monosyllabische infinitief). De inversiegeneralisatie stipuleert niet welk van beide types werkwoorden precies bepaalt wat de uitgang is van het vervoegde voegwoord. Een punt van kritiek op de inversiegeneralisatie is dan ook dat ze onvoldoende precies is, doordat niet vermeld wordt welk type werkwoord bepaalt welke uitgang het vervoegde voegwoord zal dragen, en dus verfijning behoeft. Een blik op de data in de literatuur leert echter dat het niet eenvoudig is om de inversiegeneralisatie op zo’n manier te verfijnen dat ze voor het hele taalgebied blijft gelden: er zijn zowel voorbeelden te vinden van dialecten waar het voegwoord een uitgang krijgt die alleen voorkomt na monosyllabische werkwoorden (met stam op een klinker), als dialecten met een uitgang na het voegwoord die alleen teruggevonden wordt na meersyllabige werkwoorden (met stam op een consonant). Dat blijkt uit (2.8), waar Zeeuwse en Oost-Vlaamse (Wase) data uit DE VISSER & GOEMAN (1979) en DE VOGELAER, NEUCKERMANS & VANDEN WYNGAERD (2000, 2002) vergeleken worden met Hollandse gegevens.

(2.8) *De inversiegeneralisatie: monosyllabische werkwoorden of polysyllabische werkwoorden?*

	<i>monosyllabisch</i>	<i>meersyllabig</i>	<i>vw.verv.?</i>
<i>Waasland, Zeeland:</i> <i>(1 enk.)</i>	gaa- n ik	weet-0 ik	JA: da- n ek
<i>Holland:</i> <i>(1-2-3 mv.)</i>	gaa- n wij/jullie/zij	wet- e wij/jullie/zij	JA: datt- e ze

De Zeeuwse en Wase data illustreren dat de flectie-*n* na het voegwoord in de eerste persoon enkelvoud van voegwoorden alleen correspondeert met de flectie-uitgang van monosyllabische werkwoorden. Bij de Hollandse data daarentegen, correspondeert de

flectie-*e* van het voegwoord alleen met de vervoeging van de meersyllabige werkwoorden, aangezien flectie-*e* in het meervoud bij werkwoorden met stam op vocaal niet alleen ongeattesteerd is in Holland, maar in het hele taalgebied (GOEMAN 2001:62). Uit (2.8) blijkt dan ook dat de inversiegeneralisatie weliswaar juiste voorspellingen doet, maar ook dat ze zonder aanvullende preciseringen onvoldoende nauwkeurig is in haar voorspellingen. Verderop in dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de vraag of precisering mogelijk is (sectie 3.2.2.2).

Een tweede generalisatie van HOEKSTRA & SMITS (1997:22-23), de ‘agreement-in-o.t.t.=agreement-in-o.v.t.’-generalisatie, moet voorspellen in welke dialecten voegwoordvervoeging voorkomt en in welke niet. Deze generalisatie stelt dat voegwoordvervoeging alleen kan voorkomen voor een bepaalde combinatie van persoon en getal wanneer de flectie-uitgang op het werkwoord voor die bepaalde combinatie in de verleden tijd dezelfde is als in de tegenwoordige tijd. Aangezien deze generalisatie gebruikt maakt van de preteritumflectie, en in dit proefschrift alleen de presensflectie onder de loupe genomen wordt, kan haar geldigheid hier niet getest worden, maar Hoekstra & Smits formuleren zelf al twee bezwaren: ten eerste geldt deze generalisatie in het beste geval als een noodzakelijke voorwaarde voor voegwoordvervoeging, en zeker niet als een voldoende voorwaarde. Er zijn immers voorbeelden te vinden van dialecten waar voldaan is aan de eis dat de o.t.t.-flectie identiek is aan de o.v.t.-flectie, maar waar toch geen voegwoordvervoeging voorkomt. En ten tweede is opnieuw onduidelijk welke werkwoorden als maatstaf genomen moeten worden: HOEKSTRA & SMITS (1997:25-26) stellen namelijk vast dat de generalisatie alleen werkt als voor de Limburgse flectie in 2enk. rekening gehouden wordt met de o.v.t.-flectie van onregelmatige werkwoorden, terwijl de Zeeuwse en de Vlaamse vormen voor 1enk. overeenkomen met de o.v.t.-flectie van de regelmatige werkwoorden.

De ‘Monosyllabe met Clitische Groep’-Generalisatie (of MCGG) van GOEMAN (2000) ten slotte, behelst drie aspecten. Een eerste aspect aan de MCGG is dat het de monosyllabische werkwoorden zijn die bepalen welke uitgang op het voegwoord voorkomt. Ten tweede komt voegwoordvervoeging volgens Goeman alleen voor in enclitische clusters, waarin het voegwoord gevolgd wordt door onbeklemtoonde, clitische elementen. Ten derde zijn in die clusters specifieke fonologische processen aan het werk, waardoor toetsing aan de gebruikelijke assimilatieregels in een dialect niet altijd gerechtvaardigd is. Zo illustreert (2.9) discrepanties in bepaalde Vlaamse dialecten tussen de uitspraak van een combinatie van een flectie-*t* en enerzijds het enclitische pronomen *en* (3enk.mann.), anderzijds het lidwoord *een*, dat nochtans een identieke uitspraak heeft.

(2.9) *specifieke fonologische processen in enclitische clusters in het Vlaams*

	<i>gaat-n</i> (‘gaat hij’)	geeft	/ga:tn/
vs.	<i>gaat ’n</i> (vrouw)	geeft	/ga:dn/

Bij het eerste aspect moet opgemerkt worden dat de beperking tot monosyllabische werkwoorden de verklaring van flectie-*e*’s tussen voegwoorden en een meervoudig subject onmogelijk maakt: monosyllabische werkwoorden krijgen in het meervoud namelijk nooit -*e* (cf. supra, i.v.m. de inversiegeneralisatie van HOEKSTRA & SMITS 1997). En ook het tweede aspect lijkt problematisch, omdat voegwoordvervoeging

voor volle pronomina en lexicale NP's wel degelijk geattesteerd is, en zelfs allesbehalve zeldzaam is.

1.3.1.4. Verklaringen van voegwoordvervoeging, en verbanden met andere verschijnselen

Voegwoordvervoeging wordt op verschillende manieren verklaard: er zijn zowel fonologische als morfologische en syntactische verklaringen.

BECKERING VINCKERS (1872) verklaart zijn attestaties (zie vb. (2.2)) als 'fonetische voorbarigheid', en behandelt het verschijnsel eigenlijk louter als versprekingen (die dan nog vooral in kindertaal zouden voorkomen). Recente aandacht voor fonologisch-prosodische factoren is terug te vinden bij GOEMAN (1980a, 2000), die stelt dat voegwoordvervoeging mee veroorzaakt is door het feit dat in clitische groepen, zowel na werkwoorden als na voegwoorden, specifieke fonologische processen aan het werk zijn. HOEKSTRA & SMITS (1997:19-20) komen tot het besluit dat, hoewel de rol van de prosodie aantoonbaar is (cf. hun 'ritmegeneralisatie': voegwoordvervoeging wordt frequenter teruggevonden voor onbeklemtoonde elementen dan voor beklemtoonde), prosodie zeker niet de enige factor kan zijn. Op de meest genoemde prosodische voorwaarde voor voegwoordvervoeging, de aanwezigheid van clitische elementen onmiddellijk na het voegwoord, zijn namelijk talloze uitzonderingen te vinden: aan de ene kant is voegwoordvervoeging voor niet-clitische, beklemtoonbare elementen zoals volle pronomina, eigennamen en (al dan niet beklemtoonde) lexicale NP's allesbehalve zeldzaam, en aan de andere kant bestaan er massa's voorbeelden van clitische elementen die voorafgegaan worden door een niet-vervoegd voegwoord.

Pogingen om voegwoordvervoeging te herleiden tot morfologische variatie bij pronomina, zijn hierboven al kort aangestipt (sectie 1.3.1.2): o.a. VAN HELTEN (1882, 1887) beschouwt de Friese vormen op *-ste/-stu* niet als voegwoordvervoeging, maar gewoon als een combinatie van voegwoord en een enclitisch pronomen. In de literatuur over voegwoordvervoeging in het Duits, wordt geregeld teruggegrepen naar de pronominale morfologie als verklaring voor het (schijnbare) opduiken van vervoegingsaffixen op het voegwoord (cf. GOEMAN 1997b:127-132).⁶

Wat de syntactische verklaringen betreft, zijn verschillende zaken op te merken: al heel snel na de detectie van vervoegde voegwoorden in de literatuur is beweerd dat het voegwoord in sommige dialecten gevoelig is voor het getal van het subject, en dus meervoudslectie kan krijgen (GANDERHEYDEN 1897, TER LAAN 1929, VANACKER 1949). Die 'gevoeligheid' voor meervoud kan uiteraard niet als verklaring ingeroepen worden voor enkelvoudige tweedepersoonslectie, en bovendien verklaart ze absoluut niet waarom precies dialecten in het Nederlandse en het Duitse taalgebied voegwoordvervoeging kennen, en de andere Germaanse talen niet (evenmin als de overgrote meerderheid van de talen van de wereld trouwens). De hypothese i.v.m.

⁶ In de literatuur over het Duits worden voegwoordvervoeging en subjectverdubbelingen vaak allebei als voegwoordvervoeging behandeld. Zie bijvoorbeeld BAYER (1984) en WIESINGER (1989) i.v.m. 1mv. *-ma(r)* in het Beiers, dat te vergelijken is met 1mv. *-me* in o.a. de Vlaamse dialecten. Wat in de literatuur over het Nederlands specifiek enclitische vormen zijn, zijn daar gewoon 'nieuwe' affixen, qua vorm volledig gegrammaticaliseerde versmeltingen van een vroeger affix en een pronomen (ZEHEITNER 1977, NÜBLING 1992, ROWLEY 1994).

“syntactische voorbarigheid” van VAN HAERINGEN (1939:176) levert wel een verklaringsgrond op voor de geografische beperking van voegwoordvervoeging tot de Nederlandse en Duitse dialecten. Van Haeringen doet een beroep op de factor woordvolgorde: vervoegde voegwoorden functioneren als een middel om de ‘tang’ tussen subject en werkwoord in bijzinnen ietwat te verlichten, “door de persoonsvorm als het ware reeds in de aanvang van de bijzin aan te kondigen”. Deze verklaring voorspelt dat voegwoordvervoeging alleen voorkomt in talen die een tangconstructie kennen; een voorspelling die ook klopt: binnen de Germaanse talen zijn tangconstructies alleen geattesteerd in het Nederlands en het Duits.⁷

Ook recent nog is woordvolgorde naar voren geschoven als een belangrijke factor in de werking van voegwoordvervoeging. Zo schrijven HOEKSTRA & MARÁ CZ (1989) voegwoordvervoeging toe aan de zgn. ‘I-naar-C-verplaatsing’ in bepaalde dialecten, die zich onder meer vertaalt in een ‘Verb Second’-constraint in de hoofdzin. De redenering is de volgende: wanneer men uitgaat van CP als ‘hoogste’ projectie in de boom, een gebruikelijke assumptie in de generatieve literatuur van de jaren ’80 en ’90, kan ten hoogste één constituent voorafgaan aan het element dat de C-positie inneemt (dat element bekleedt dan de [Spec, CP]-positie, ofwel de eerste zinsplaats). Wanneer een taal een V2-constraint vertoont, wijst dat erop dat persoonsvormen in die taal niet op de ‘gebruikelijke’ I-positie staan, maar naar de C-positie verplaatst zijn. De implicatie van een analyse als die in HOEKSTRA & MARÁ CZ (1989) is dat vervoeging in het Nederlands niet gebonden is aan een bepaalde woordsoort, maar aan een positie in de zin (of liever: in de boomstructuur), in casu de C-positie, waar zowel vervoegde werkwoorden in de hoofdzin als voegwoorden in de bijzin terechtkomen (zie HAEGEMAN 1992:89 (vb.97b), 162 (vb.118b) voor dergelijke boomstructuren toegepast op het West-Vlaams). Door voegwoordvervoeging te zien als het gevolg van ‘I-naar-C-verplaatsing’ zien Hoekstra & Marác z een verband tussen de aanwezigheid van V2 en van voegwoordvervoeging in het Nederlands en het Duits, terwijl in het Engels geen van beide voorkomt. Het verklaren van de precieze distributie van voegwoordvervoeging binnen het Nederlandse (en Duitse) taalgebied blijkt echter heel wat moeilijker: aangezien alle Nederlandse, Friese en Duitse dialecten een dergelijke V2 hebben, maar niet allemaal voegwoordvervoeging, is er geen één-op-één-relatie tussen beide fenomenen (ZWART 1993), en kan ‘I-naar-C’ in het beste geval gelden als een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde voor voegwoordvervoeging.

De ideeën van Hoekstra & Marác z en Haegeman worden in zekere mate teruggevonden bij DE SCHUTTER (1994,1997), die verdere gelijkenissen vaststelt tussen het gedrag van pv.’s in de hoofdzin en voegwoorden in de bijzin, respectievelijk in het Vlaams en het Brabants: in het Vlaams kunnen zowel de pv. in een hoofdzin met inversie als het voegwoord vervoegd worden, en beide kunnen bovendien ook gevolgd worden door een subjectverdubbeling (zie Hoofdstuk 4), terwijl in het Brabants noch vervoeging van voegwoorden mogelijk is, noch

⁷ Het is mogelijk om ook in het Engels constructies te vinden die in zekere zin doen denken aan de Duitse en Nederlandse tangconstructies. Ook in het Engels kunnen subject en persoonsvorm namelijk gescheiden worden van het zelfstandig werkwoord, b.v. in ‘**I have** never **seen** him’. Het is echter duidelijk dat de tang in het Engels een stuk minder ‘gespannen’ staat dan in het Nederlands en het Duits, die door het bestaan van tangconstructies door sommigen zelfs als echte SOV-talen geanalyseerd worden, terwijl het Engels als een duidelijke SVO-taal gezien wordt.

verdubbeling na zowel voegwoorden als pv.'s in inversie. Tussen beide fenomenen moet volgens De Schutter dan ook een verband bestaan.

Een ander fenomeen dat vaak in verband wordt gezien met voegwoordvervoeging, is pro-drop. Dat geldt dan met name voor de Friese data, waar een analyse van vormen zoals *dast(e)* als voegwoord *da-* + vervoegingssuffix *-st(e)* noodzakelijkerwijs een analyse van het Fries als (gedeeltelijke) pro-droptaal impliceert, omdat *-st(e)* in sommige zinnen de enige subjectsmarkeerder is. HOEKSTRA & MARÁ CZ (1989) zien vervoegde voegwoorden als noodzakelijke maar geen voldoende voorwaarde voor pro-drop: pro-drop is in geografisch opzicht dan ook minder verspreid dan voegwoordvervoeging (b.v. West-Vlaams heeft vervoegde voegwoorden, maar geen pro-drop). HOEKSTRA (1997:78-80) stelt echter vast dat pro-drop uitsluitend voorkomt in dialecten waar aannemelijk gemaakt kan worden dat de zgn. 'zero-subjecten' historisch eigenlijk fel gereduceerde doffe pronomina zijn. Pro-drop is dus een eindstadium van een clitiseringsproces, dat erin bestaat dat het oorspronkelijk doffe pronomina volledig "geabsorbeerd" is door de voegwoords- of werkwoordsuitgang.

Niet alle verbanden tussen voegwoordvervoeging en andere verschijnselen kunnen in dit hoofdstuk besproken worden. Verderop in dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de fonologische en morfologische verklaringen (zie sectie 3.2 voor de algemene beschouwingen). Verbanden met syntactische verschijnselen zoals woordvolgorde (o.a. Verb Second), komen pas aan bod in Hoofdstuk 5 (sectie 3.3) en 6.

1.3.2. 'Vervoeging' van *ja* en *neen*?

1.3.2.1. Clitica en vervoegingsuitgangen na *ja* en *neen*

In een aantal dialecten van het Nederlands kunnen aan de partikels *ja* en *neen* clitische pronomina toegevoegd worden. Die clitische pronomina zijn coreferentieel met het subject van de vraag waarop de *ja* of *neen* een antwoord geeft. Op die manier kunnen 'conversaties' ontstaan zoals in (2.10):

- (2.10) *Clitische pronomina na ja*
A: Hebben jullie Jan al gezien vandaag?
B: Ja-w.

In (2.10) verwijst de /w/ na *ja*, een gereduceerde vorm van het pronomina *we*, naar het subject van de gestelde vraag, nl. *jullie*. De mogelijkheid om clitica te hechten aan *ja* en *neen* staat enigszins los van dit hoofdstuk, dat over flectie-uitgangen gaat. Er is in de dialecten die het verschijnsel kennen echter variatie in de precieze realisatie ervan, die aanleiding geeft tot de veronderstelling dat, in sommige dialecten, *ja* en *neen* vervoegd worden, net zoals werkwoorden en, in bepaalde gevallen, voegwoorden. Enkele alternatieve realisaties voor de eerste persoon meervoud zijn opgesomd onder (2.11):

- (2.11) 'Vervoeging' van *ja*
A: Hebben jullie Jan al gezien vandaag?
B: Ja-m(e)
Ja-d-e-we

Net zoals bij voegwoordvervoeging is in principe zowel een morfologische verklaring voorhanden (vormvariatie bij pronomina) voor de variatie in het pronomen na *ja*, als een syntactische. De eerste alternatieve vorm, *ja-m(e)*, lijkt bijvoorbeeld makkelijk te ontleden als samengesteld uit *ja* en het in enclise ontstane *me*, een vormvariant van *we*. De tweede vorm is complexer, omdat hij uit meerdere componenten lijkt te bestaan dan louter en alleen *ja* en een clitisch pronomen. PAARDEKOOPER (1993a:146) kiest daardoor dan ook voor een syntactische verklaring, en analyseert de /e/ in *jadewe* als flectie-uitgang, vooral omdat de distributie van de /e/ na *ja* overeen lijkt te stemmen met die na werkwoorden en voegwoorden. De /d/ die tussen de stam en de flectie-uitgang *-e* opduikt, zou een “hياatdemper” zijn, die ingevoegd is als buffer tussen de twee klinkers /a/ en /e/. PAARDEKOOPERS (1993a:154) verklaring voor het feit dat *ja* en *neen* vervoegd worden, gaat uit van gelijkenissen in de functie van werkwoorden, voegwoorden en *ja* en *neen*: de vervoeging van deze elementen zou wijzen op het “verbindende karakter” van die woordsoorten.

Gezien de parallele distributie van de /e/ na *ja*, werkwoorden en voegwoorden, lijkt het dus alsof na *ja* in sommige dialecten niet alleen clitische pronomina voorkomen, maar ook ‘echte’ vervoegingsuitgangen. Verderop in dit proefschrift zal de term ‘vervoeging’ alleen gehanteerd worden om te verwijzen naar (mogelijke) gevallen waarin een vervoegingsuitgang verschijnt na *ja* en *neen*. De voorkomens van vervoegingsuitgangen na *ja* en *neen* worden in dit hoofdstuk behandeld; het geografisch meer verspreide verschijnsel van de clitische pronomina na *ja* en *neen* wordt pas in het volgende hoofdstuk aan de orde gesteld.

1.3.2.2. Vervoegingsuitgangen na *ja* en *neen*: omvang van het verschijnsel

Vervoegingsuitgangen na *ja* en *neen*, zoals de *-e* in (2.11), of de flectie-*n* die elders in het taalgebied opduikt, worden in het Nederlandse taalgebied altijd gevolgd door een clitisch pronomen. De geografische distributie van vervoeging van *ja* en *neen* is dus zeker minder ruim dan die van clitisering na *ja* en *neen*. Er is in de literatuur weinig informatie voorhanden over de precieze omvang van het verschijnsel ‘vervoeging na *ja* en *neen*’. Een blik op het West-Vlaamse voorbeeldparadigma van SMESSAERT (1995) is echter leerzaam: Smessaert lijkt in elk geval van mening dat vervoeging van *ja* en *neen* wel degelijk aanwezig is in het West-Vlaams, maar: “De suffixen van de verbale inflectie, namelijk *-n* en *-t*, zijn in de meeste gevallen door assimilatie onzichtbaar geworden” (SMESSAERT 1995:48). Met andere woorden: *ja* en *neen* worden vervoegd zoals werkwoorden, maar van de flectie-uitgangen is meestal geen spoor te bekennen. Het is interessant om Smessaerts West-Vlaamse voorbeeldparadigma te vergelijken met een West-Vlaams werkwoordspaaradigma, zoals dat door Smessaert zelf wordt beschreven, zoals in (2.12). Smessaerts voorbeeldparadigma bevat, zoals hij zelf aangeeft, zeer weinig ondubbelzinnige attestaties van vervoegd *ja*: de derde persoon meervoud is eigenlijk de enige combinatie van persoon en getal waar nog overte flectie waar te nemen is, in de vorm van de nasale uitspraak van *jō:s*, die, doordat ze duidelijk verschilt van 3enk.vr. *jo:s*, ondubbelzinnig wijst op een weggeassimileerde flectie-*n*. Elders in het paradigma van *ja* worden echter op het eerste gezicht geen sporen van vervoeging teruggevonden. In een aantal gevallen is dat mogelijk te wijten aan assimilatie of deletie van de flectie-uitgang: in 2enk., 3enk.vr., 3enk.onz., 1mv. en 2mv. blijkt uit het verbale paradigma

dat de flectie-uitgangen inderdaad kunnen wegvallen. In 1enk. en 3enk.mann. zou men echter, op basis van het verbale paradigma, wel een vervoegingsuitgang verwachten na *ja*, respectievelijk een flectie-*n* en een flectie-*t*, maar in beide gevallen ontbreekt die uitgang.

(2.12) *West-Vlaamse clitica na 'ja', naar SMESSAERT (1995:50), vergeleken met het verbale paradigma van 'hebben', naar SMESSAERT (1995:46)*

1enk.	jaa-k	en-k (= 'heb ik')
2enk.	jo:-je	e-je
3enk. m.	jo:-n	et-n
v.	jo:-s	e-se
o.	jo:-t	e-t
1mv.	jo-m	e-me
2mv.	jo:-je	e-je
3mv.	jō:-s	en-ze

Alles tezamen levert het paradigma van Smessaert dus één duidelijk voorbeeld op van vervoeging van *ja* (3mv.) en twee duidelijke voorbeelden van vormen van *ja* die niet vervoegd worden (1enk., 3enk.mann.). Dat betekent alvast dat vervoeging van *ja* wel voorkomt, maar qua omvang een veel beperkter verschijnsel lijkt dan zowel werkwoordvervoeging als voegwoordvervoeging.

Behalve een duidelijk vervoegde vorm van *ja* en twee duidelijk onvervoegde vormen, levert Smessaerts paradigma van *ja* vooral gevallen op waarvan niet met zekerheid uit te maken is of er vervoeging aanwezig is of niet, omdat de flectie-uitgang mogelijk weggeassimileerd is. Het valt echter te verwachten dat dergelijke assimilaties op zijn minst hier en daar sporen achterlaten in de uitspraak van het pronomen. Mogelijke voorbeelden van zulke sporen in de uitspraak zijn zichtbaar in de *ja*-vormen voor de eerste persoon meervoud in (2.12), nl. *jo:m*, en in de tweedepersoonsvorm, *jo:je*. De /m/ in *jo:m* kan gevormd zijn uit een weggeassimileerde flectie-*n* en de begin-*w* van het pronomen *we*; de /j/ in *jo:je* uit een weggeassimileerde flectie-*t* en de begin-*g* van het pronomen *ge* (zie Hoofdstuk 3 voor details). Blijkens de gegevens van DEVOS (1986), is er in West-Vlaanderen alvast voor de tweede persoon enkelvoud geen sprake van sporen van assimilatie in de vorm van het pronomen na *ja*. DEVOS (1986:177) bevat een kaart met de spreiding van de tweedepersoonsvormen *jaaj(e)* en *jaag* in West-Vlaanderen: het noorden en het westen van West-Vlaanderen hebben zowel proclitisch *je* als de vorm *jaaj(e)*. Het zuidoosten heeft proclitisch *ge* naast *jaag*.⁸ De vorm van het pronomen na *ja* is dus net dezelfde als de vorm van het pronomen in proclitische positie, en wordt volledig verklaard door de gewone morfologische variatie bij het subjectspronomen; van weggeassimileerde flectie-uitgangen is geen sprake. De verklaring voor die gelijklopende distributie van pronomina na *ja* en in proclise, moet volgens (DEVOS 1986:169) in de etymologie van de constructie gezocht worden: “het pronomen [na *ja*, GDV] kan immers beschouwd worden als onderwerp van een zin die tengevolge van ellips weggevallen is,...” Vormen als *jak* zouden dus ontstaan zijn uit volledige zinnen als ‘ja ‘k zal dat doen’.

⁸ Dit is een ietwat vereenvoudigde weergave: *jaag(e)* komt, blijkens de gegevens in DEVOS (1986), ook naast *jaaj(e)* voor in het noorden en het westen.

In elk geval blijft de vaststelling dat zowel in (2.11) als in (2.12) flectie-uitgangen lijken op te duiken na *ja*, in de vorm van de *-e* in *jadewe* (2.11), en in de vorm van de nasale uitspraak van de vocaal van *jō:s* (2.12), wat onverwacht is in het licht van de oorsprong van de constructie als elliptische zin. Het loont dan ook de moeite om systematisch te gaan onderzoeken of *ja* en *neen* vervoegd worden. Niet alle bestaande variatie is daarbij relevant. In de eerste plaats zijn natuurlijk die vormen interessant waar een morfeem verschijnt dat als een flectie-uitgang geïdentificeerd zou kunnen worden. Maar daarnaast is het ook belangrijk dat onderzocht wordt of er hier en daar sporen teruggevonden kunnen worden van een weggeassimileerde flectie-uitgang.

2. Flectie-uitgangen in het SAND-materiaal

2.1. Inleiding: onderzoeksvragen

Uit de literatuur mag blijken dat er nogal wat variatie is in het gebruik van flectie-uitgangen in de Nederlandse dialecten. In deze paragraaf zal die variatie in kaart gebracht worden met behulp van het SAND-materiaal. In eerste instantie worden de verschillende combinaties van persoon en getal overlopen. In sectie 3 volgt dan een wat algemenere bespreking. Met betrekking tot de verschillende combinaties van persoon en getal, staan volgende vragen centraal:

1. Hoe is de distributie van flectie-uitgangen geografisch geconditioneerd? En wat is het effect van de parameters werkwoordstype en woordvolgorde op de keuze van de flectie-uitgang?⁹
2. Wat is de geografische distributie van flectie-uitgangen na niet-verbale elementen, zoals voegwoorden en *ja* & *neen*?
3. Is de keuze van de flectie-uitgang na voegwoorden en na *ja* en *neen* voorspelbaar (cf. de inversiegeneralisatie)? En kan eventueel de geografische distributie van voegwoordvervoeging in verband gebracht worden met eigenschappen van de verbale flectie?

Fenomenen als deletie en assimilatie van flectie-uitgangen zullen daarbij niet grondig besproken worden: door de veelheid aan parameters waarvan assimilatie en deletie afhankelijk zijn, en de hoge mate van optionaliteit waarmee beide verschijnselen voorkomen, kan een grondige behandeling ervan geen deel uitmaken van deze studie. Een grondige behandeling veronderstelt namelijk enerzijds dat een groot aantal parameters in isolatie bestudeerd kan worden, en anderzijds dat de optionaliteit van de verschijnselen gewogen wordt d.m.v. kwantitatieve methodes. Het SAND-materiaal, dat de basis vormt voor deze studie, biedt onvoldoende garanties in dat opzicht: niet

⁹ I.v.m. werkwoordstype wordt hier slechts een vrij grof onderscheid gemaakt tussen regelmatige werkwoorden met een stam op een klinker (i.e. werkwoorden met monosyllabische infinitief), en andere regelmatige werkwoorden, met een stam die uitgaat op een consonant. Een fijnere indeling kan relevant zijn, o.a. om de eventuele verschillen in flectie in kaart te brengen die teweeggebracht worden door een verschil in slotconsonant van de werkwoordstam (b.v. een hogere mate van *t*-deletie of *n*-deletie), maar was binnen het opgegeven tijdsbestek en met het voorliggende materiaal onhaalbaar. In één geval levert de gebruikte, vrij grove indeling problemen op. In de Friese dialecten zijn er twee grote klassen van regelmatige werkwoorden met een stam op een consonant: werkwoorden met infinitief op *-e* (klasse I) en werkwoorden op *-je* (klasse II). Beide klassen hebben een andere uitgang voor de eerste persoon enkelvoud, wat slechts terloops ter sprake kan komen. Werkwoorden met een onregelmatig presens ten slotte, worden niet behandeld.

alleen is bij het opstellen van de vragenlijst weinig tot geen rekening gehouden met de factoren die invloed uitoefenen op deletie en assimilatie, maar ook wordt een onderzoek van deze verschijnselen bemoeilijkt door het feit dat de meeste werkwoordsvormen slechts één of twee keer in de vragenlijst voorkwamen, en dan nog in zinsverband opgevraagd zijn, waardoor het eigenlijk al zo goed als onmogelijk is om deletie en assimilatie van elkaar te onderscheiden. Bij de bespreking van de resultaten zal dan ook vrij dicht bij de concreet gerealiseerde uitspraak gebleven worden. Hier en daar zal verwezen worden naar de bestaande literatuur inzake deletie en assimilatie.

Belangrijk is verder ook de discussie i.v.m. vormen zoals *-st(e)* en *-de* (zie ook 1.3.1.2). Dergelijke vormen zijn in de literatuur zowel als specifiek enclitische pronomina als als flectie-uitgangen geanalyseerd. In dit hoofdstuk zal geen definitief oordeel geveld worden over die vormen, maar zullen slechts de relevante argumenten aangebracht worden die uit het gedrag van vervoegde werkwoorden en voegwoorden te distilleren zijn. Bij de beschrijving van zowel de flectie als de pronomina wordt trouwens bij de ‘oppervlaktevormen’ gebleven, en slechts de flectiemorfemen die zichtbaar zijn, komen in aanmerking voor verdere bespreking; de rest wordt als ‘zero’ (-0) beschouwd: b.v. vormen als ‘ga-me mee?’ worden besproken als combinaties van zero-flectie en een pronomen *me*, hoewel men strikt genomen ook kan veronderstellen dat de /m/ gevormd is door assimilatie van /n/ aan de /w/ van het pronomen *we*, zodat men eigenlijk ook vanuit synchroon opzicht te maken heeft met een flectie-*n* en een pronomen *we*, in plaats van met zero-flectie en een pronomen *me*.

In een zeldzaam aantal gevallen komt een overte flectie-uitgang voor, maar zijn er redenen om aan te nemen dat die flectie-uitgang in feite als een deel van het pronomen geanalyseerd moet worden (b.v. een vorm als 3 enk.m. *-tie* in een dialect met ‘tie leeft nog’ naast ‘leeftie nog?’). In dat geval zal de betreffende vorm zowel in dit hoofdstuk als in het volgende vermeld worden.

2.2. Bespreking van de SAND-data

De bespreking van de SAND-resultaten zal persoon per persoon afgewerkt worden, en binnen één en dezelfde persoon zullen achtereenvolgens het enkelvoud en het meervoud behandeld worden. De reden voor die structuur is vooral dat de tweede persoon enkelvoud en meervoud zowel semantisch als historisch zodanig met elkaar verwant zijn, dat het evident is om bij de bespreking geregeld verbanden aan te stippen. Maar ook elders in het werkwoordelijke paradigma bestaan natuurlijk verbanden: de structuur is dus ietwat arbitrair.

Binnen dezelfde combinatie van persoon en getal wordt eerst de verbale flectie besproken, vervolgens de voegwoordelijke. Waar relevant, wordt ook ingegaan op de al dan niet veronderstelde vervoeging van het antwoordpartikel *ja*. Bij de verbale flectie zal eerst de flectie voor de monosyllabische werkwoorden, in casu *gaan*, besproken worden, en vervolgens die voor de meersyllabige werkwoorden, waarvoor

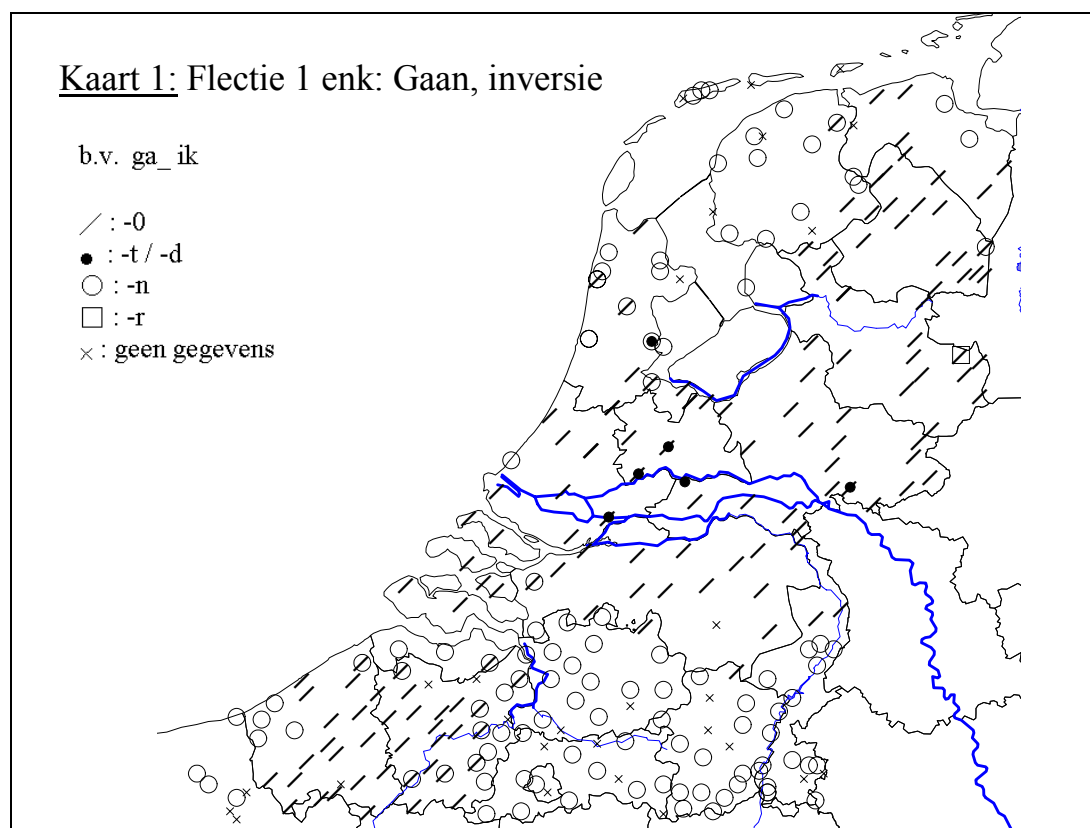
leven als model geldt (eventueel aangevuld met gegevens voor *geloven*). Variatie binnen deze twee werkwoordscategorieën, wordt noodgedwongen verwaarloosd.¹⁰

2.2.1. Flectie-uitgangen voor de eerste persoon enkelvoud

2.2.1.1. Verba

A. GAAN

Kaart 1 toont de werkwoordsvorm van *gaan* voor de eerste persoon enkelvoud in inversie. Aangezien de verbale stam op een klinker eindigt, en het pronomen *ik* met een klinker begint, valt het te verwachten dat de meeste consonantische flectie-uitgangen zichtbaar zullen worden. De flectie-*e* is voor de vocaal van *ik* of *ek* veel moeilijker waar te nemen, doordat opeenvolgende klinkers een neiging tot contractie vertonen: er kan hier dan ook geen onderscheid gemaakt worden tussen attestaties van *-0* en *-e*. De distributie van flectie-*e* zal pas aan bod komen bij het rechte paradigma van *leven*. De gebruikte testzinnen worden gegeven in de appendix bij dit hoofdstuk.

Er zijn verschillende flectie-uitgangen geattesteerd: *-0*, *-t*, *-d* en *-n*. De attestatie van *-r* moet waarschijnlijk (deels) fonologisch verklaard worden. De distributie is de

¹⁰ Zo is het mogelijk dat de werkwoorden *leven* en *geloven* niet helemaal representatief zijn voor alle meersyllabige werkwoorden. De variatie die binnen één categorie voorkomt, is wellicht doorgaans fonologisch van aard: de slotconsonant van de stam van meersyllabige werkwoorden oefent bijvoorbeeld een invloed uit op de mate waarin *t*-deletie voorkomt in o.a. de tweede en de derde persoon enkelvoud. Ook het gedrag van een eind-*e* kan, zeker in zinsverband, beïnvloed worden door de voorafgaande consonant (DE WULF & TAEDEMAN 2001, GOEMAN 2001).

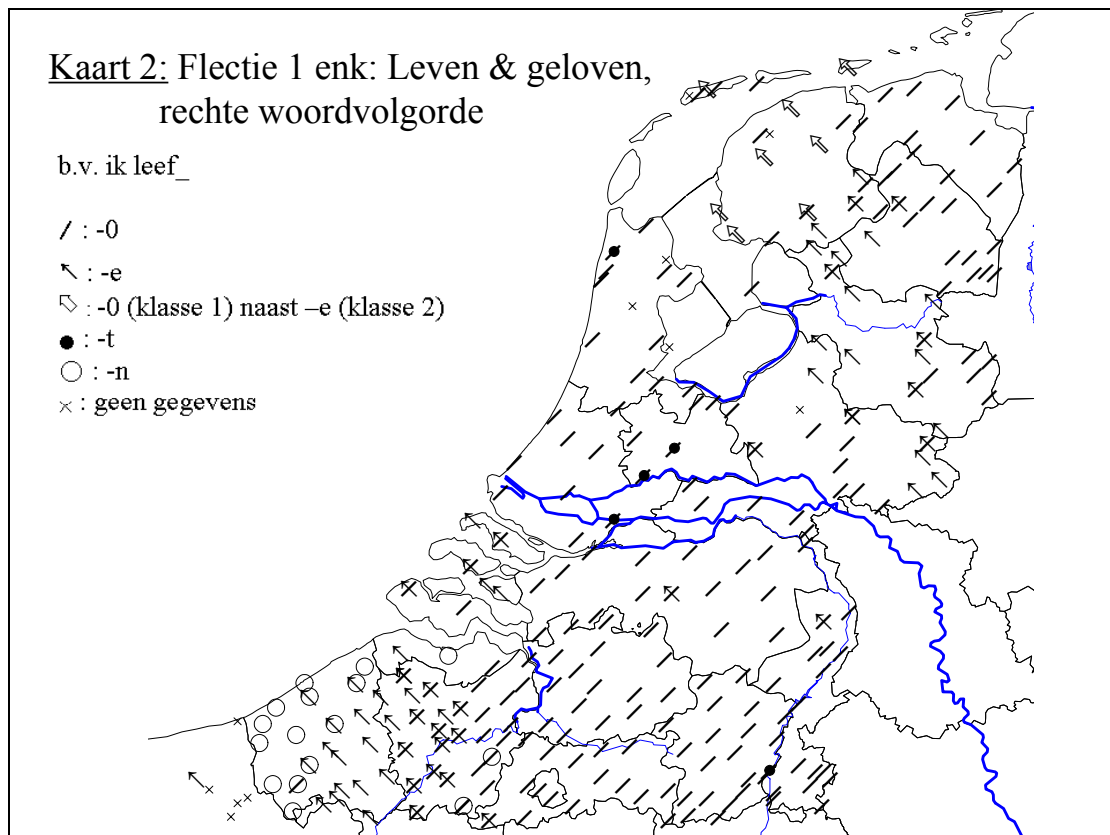
volgende: veruit het grootste deel van het taalgebied heeft *-0*. Daarnaast kent ook *-n* een betrekkelijk ruime distributie, in drie duidelijk te onderscheiden gebieden: een eerste in Frans-Vlaanderen en het noordwesten van West-Vlaanderen; een tweede in Zeeuws-Vlaanderen, oostelijk Oost-Vlaanderen, Belgisch Brabant en de beide provincies Limburg; en een derde in een Fries en Noord-Hollands gebied. In de buurt van het derde gebied worden ook enkele meer geïsoleerde attestaties aangetroffen, twee in Groningen, één in Drenthe, één in Overijssel en één in Zuid-Holland. De flectie-uitgangen *-t* en *-d* lijken op basis van de SAND-gegevens dezelfde distributie te hebben, namelijk langs de Rijn en in de provincie Utrecht, en zijn dan ook met hetzelfde teken weergegeven op de kaart. Bij DAAN (1965:13), WEIJNEN (1966), VAN REENEN (1999:72) en GOEMAN (1999:235) strekt dit *t*-gebied zich uit tot aan de Hollandse kust. Goeman merkt op dat *t*-flectie zeldzaam is in de eerste persoon enkelvoud, zelfs in het relevante gebied, wat de afwijkende distributie hier kan verklaren: er is voor de meeste dialecten namelijk maar één lenk.-werkwoordsvorm opgegeven, waardoor dialectinterne variatie grotendeels onzichtbaar wordt. In elk geval vallen de attestatie van *-t/-d* in Noord-Holland (Monnickendam; E091p) en die aan de Duitse grens (Kilder; L038p) buiten het *t*-gebied van zowel Daan als Weijnen en Goeman. Van Reenen vindt echter wel één flectie-*t* in Noord-Holland, en één aan de Duitse grens (in de Achterhoek, waar ook de geïsoleerde SAND-attestatie gevonden is). Verder is er nog een attestatie van *-r* te vinden op de kaart, in Ootmarsum (G177p). In de literatuur wordt een dergelijke *-r* wel vaker opgegeven in inversieparadigma's, en bij verschillende leden van het verbale paradigma. GOEMAN (1999:286-289) verklaart de *-r* als een zeer plaatselijke herinterpretatie van een vroeger *e*-suffix in intervocalische omgevingen (zie 2.2.2.1.C voor meer uitleg).

De parameter 'inversie' is slechts van miniem belang voor de beschrijving van de flectie bij de eerste persoon enkelvoud (de kaart voor de rechte volgorde is dan ook niet gegeven). Een klein verschil betreft de uitgang *-n*: de *n*-attestaties in Noord-Holland zijn iets zeldzamer in rechte volgorde dan in inversie. In West-Vlaanderen komen meer vormen voor van *gaan* met *-n* in rechte volgorde dan in inversie, en dat geldt ook voor het werkwoord *leven* (vgl. kaart 1 (*gaan*) en kaart 2 (*leven*) voor bewijs).

B. LEVEN

Ook de gegevens voor *leven* in rechte volgorde en in inversie verschillen nauwelijks. Daarom wordt slechts één kaart gegeven, waarop de situatie voor de rechte volgorde is afgebeeld, waardoor het suffix *-e* zichtbaar wordt (voor de gebruikte testzinnen, zie de appendix bij dit hoofdstuk). In vergelijking met de vorige kaart, valt op kaart 2 meteen op dat er veel minder attestaties van *-(e)n* terug te vinden zijn dan bij *gaan*. Het grootste deel van het taalgebied heeft ook hier *-0*: het centrale deel bestaande uit Brabant en Holland, het oosten van Oost-Vlaanderen, Limburg en Groningen. In een aantal perifere gebieden vinden we nog *-e*: in het zuidwesten in Zeeland, centraal in het Vlaamse gebied en in Frans-Vlaanderen (één attestatie); in het oosten in Gelderland en Overijssel; en in het noorden in Friesland en Drenthe. Het suffix *-(e)n* komt uitsluitend voor in het noorden en het westen van West-Vlaanderen, met geïsoleerde attestaties in Zeeuws-Vlaanderen (De Hoek; I137p) en oostelijk Oost-Vlaanderen (Aalst; O061p en Geraardsbergen; O228p). In het Brabantse en Friese/Noord-Hollandse gebied met *-n* na *gaan*, komt na *leven* een andere flectie-

uitgang voor, meestal *-0*. Van *-t* zijn de meeste voorbeelden opnieuw te vinden langs de Rijn, met daarnaast een attestatie in Noord-Holland (Schagerbrug; E008p) en een hele geïsoleerde in Limburg (Itteren; Q096b).

In de Friese dialecten zijn er twee grote klassen van regelmatige werkwoorden met een stam op een consonant: werkwoorden met infinitief op *-e* (klasse I, zoals *leauwe* ‘geloven’) en werkwoorden op *-je* (klasse II, zoals *libje* ‘leven’). Beide klassen hebben een andere uitgang voor de eerste persoon enkelvoud, respectievelijk *-0* en *-e*.

C. VERKLARINGEN

Van de geattesteerde flectiesuffixen is *-e*, met *-(e)n*, vermoedelijk het oudste; *-0* is een reductie van *-e*. De *e*-apocope gaat, zoals bekend, enerzijds uit van Limburg, anderzijds van het centrum van het taalgebied (VAN REENEN & MULDER 2003:190). De *-e* wordt dan ook nog slechts in een aantal vrij perifere gebieden teruggevonden. De werkwoorden van de eerste persoon enkelvoud gedragen zich daarbij niet anders dan andere woordsoorten: *e*-apocope bij nomina en adjectiva vertoont namelijk min of meer dezelfde distributie (zie b.v. VAN REENEN & MULDER 2003:190-192 voor kaarten van *e*-apocope in het woord *zone/zoon*). Naast *-e* en *-0* komen nog *-(e)n* en *-t* voor. Deze uitgangen zijn niet meteen tot een oorspronkelijke *-e* terug te voeren: bij nomina en adjectiva zijn althans geen voorbeelden bekend van oorspronkelijke flectie-*e*'s die, om wat voor reden dan ook, door *-t* of *-(e)n* vervangen worden.

Van *-(e)n* wordt vermoed dat het oorspronkelijk de uitgang is van o.a. de werkwoorden *doen*, *gaan* en *staan*, en van bepaalde types zwakke werkwoorden (VAN

HELTEN 1887:278-279, GOEMAN 1999:218), wat meteen ook de veel ruimere distributie verklaart van de *-n* bij het werkwoord *gaan*. In relatief recente tijden zou de uitgang in het zuidwesten zijn weg naar de andere werkwoorden gevonden hebben; in het SAND-materiaal zitten attestaties van *-(e)n* na *leven* uit het westen en het noorden van West-Vlaanderen, uit Zeeuws-Vlaanderen en een tweetal uit het oosten van Oost-Vlaanderen (zie kaart 2). De globale distributie van flectie-*(e)n* lijkt evenwel maar moeilijk te verklaren: ten eerste suggereert het feit dat de attestaties van *-n* bij monosyllabische werkwoorden geen aaneengesloten gebied vormen, dat *-n* vroeger in een groter gebied moet zijn gebruikt. Concrete voorbeelden van een flectie-*n* uit b.v. Oost-Vlaamse of Hollandse historische bronnen worden echter niet gegeven in de literatuur. Ten tweede ontbreekt een duidelijk centrum van waaruit de noordelijk en westelijk West-Vlaamse veralgemening van *-n* naar meersyllabige werkwoorden verspreid kan zijn. Vanuit extern-linguïstisch oogpunt worden zuidwestelijke karakteristieken vaak verklaard door niet uit te gaan van recente verspreiding, maar door ze als relictten van oudere taalstadia voor te stellen, die in meer oostelijke gebieden (o.a. Oost-Vlaanderen) zijn opgegeven onder druk van het Brabants. Maar aangezien de Brabantse dialecten, net zoals de West-Vlaamse, ook een flectie-*n* hebben bij monosyllabische werkwoorden, lijkt die verklaring niet zonder meer op te gaan.¹¹

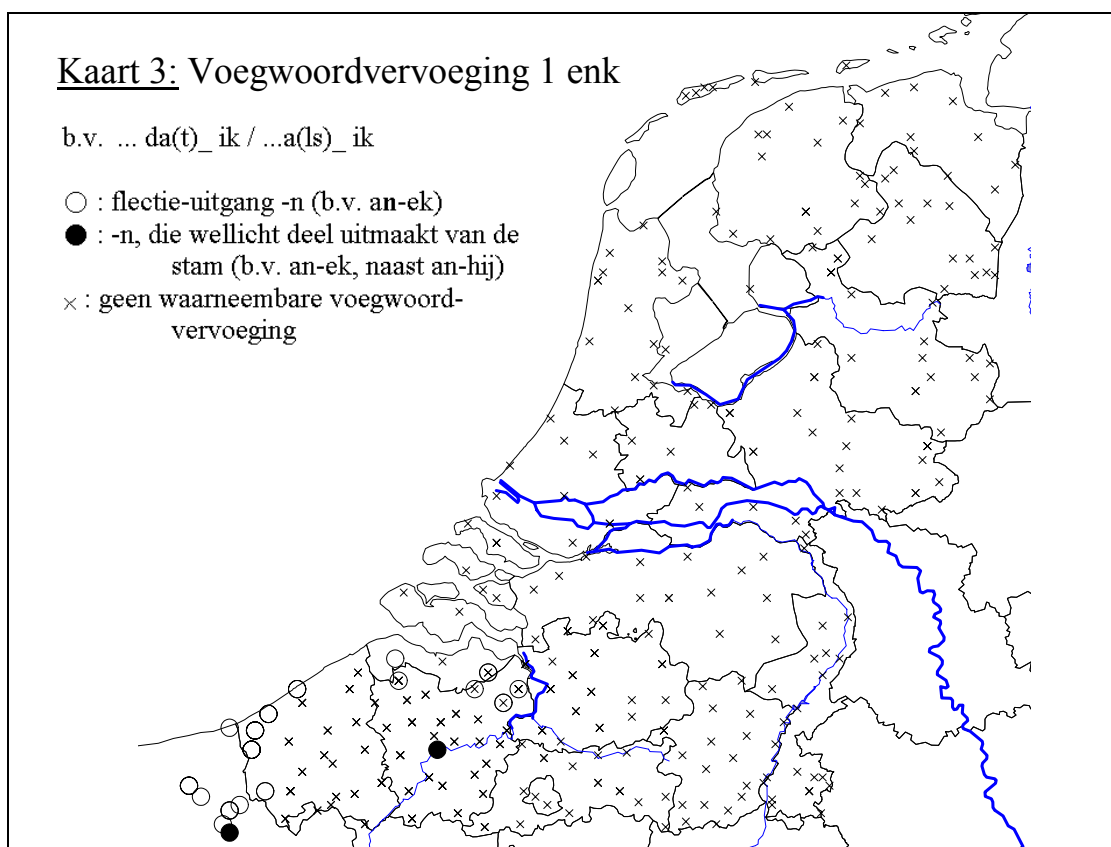
De flectie-*t* ten slotte, is een centraal-Nederlandse innovatie. Volgens het SAND-materiaal komt ze voornamelijk voor in Utrecht, maar volgens de literatuur (DAAN 1965:13, WEIJNEN 1966, VAN REENEN 1999:72 en GOEMAN 1999:235) is de distributie ruimer. Niet helemaal in overeenstemming met de literatuur zijn een aantal geïsoleerde attestaties in Noord-Holland, het oosten van Nederland en zelfs één in Nederlands Limburg. Volgens GOEMAN (1976:5) is er sprake van een fonologische overgeneralisatie, meer bepaald van “*t*-insectie, die juist optreedt in die [fonologische, GDV] omgevingen waar *-t* in het algemeen het minst wordt aangetast”. Zowel in het SAND-materiaal als bij Van Reenen en Goeman wordt duidelijk dat de flectie-*t* vaker voorkomt na monosyllabische werkwoorden dan na meersyllabige werkwoorden. Dat ondersteunt de verklaring van SMITS (1996:85). Zij ziet de vormen op *-t* als “an attempt to bring these forms into line with the canonical shape of 1st person singular verb forms: Dutch 1st person singular verb forms should end in a consonant.” Op kaart 1 waren echter geen andere fenomenen te zien waarbij een werkwoord voor de eerste persoon werkwoord zou streven naar een consonantische slotklank; het is zelfs opmerkelijk dat *-0* ook na *gaan* de meest verspreide uitgang is. De verklaring van Smits is dan ook verre van bewezen.

¹¹ Een alternatieve diachrone hypothese zou als volgt kunnen luiden: uitgaande van een oorspronkelijke situatie waarbij *-(e)n* de uitgang is van een beperkt aantal werkwoorden, wijzen de westelijke attestaties van *-(e)n* na *leven* en *geloven* op een exclusief Vlaamse veralgemening van *-(e)n*, zeker in West-Vlaanderen, en wellicht ook in Oost-Vlaanderen (cf. de attestaties van *ik leven/geloven* in de oostelijk Oost-Vlaamse Denderstreek). In een later stadium heeft een tweede exclusief Vlaamse ontwikkeling er dan voor gezorgd dat *-(e)n* in 1enk. vervangen is door *-e* en/of *-0*.

2.2.1.2. Niet-verbale constituenten

A. VOEGWOORDEN

Ondubbelzinnige attestaties van voegwoordvervoeging voor de eerste persoon enkelvoud zijn zeer zeldzaam, zo blijkt uit kaart 3, waarop de vervoegde vormen van zowel *als* als *dat* zijn afgebeeld (zie de appendix bij dit hoofdstuk voor de testzinnen). Dat is niet onverwacht, aangezien de inflectionele affixen *-0* en *-e*, die in het grootste deel van het taalgebied gangbaar zijn, niet te detecteren zijn, enerzijds omdat *-0* per definitie onzichtbaar is, en anderzijds omdat *-e* onzichtbaar wordt voor de beginvocaal van het pronomen *ik/ek*, dat meteen volgt na het voegwoord.

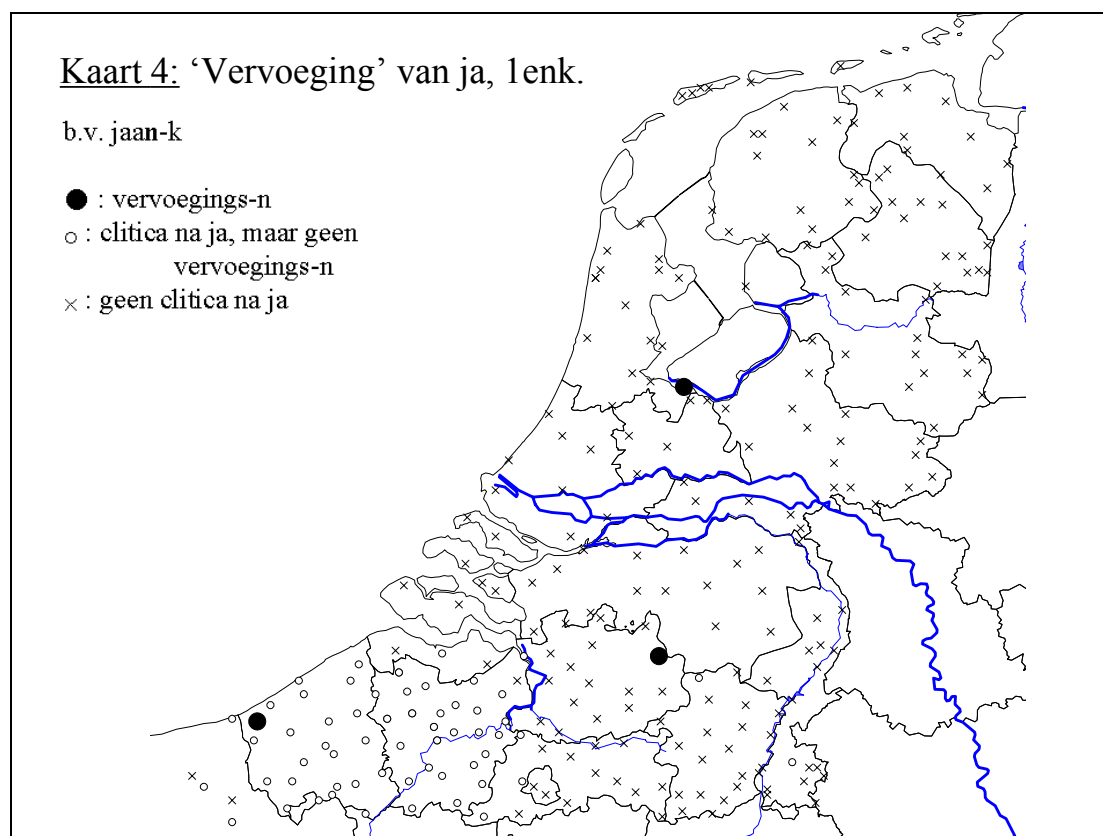

Desalniettemin bevat kaart 3 toch een aantal attestaties, allemaal in het zuidwesten van het taalgebied. De gegevens passen vrij goed in de inversiegeneralisatie. De meest westelijke attestaties van *-n* liggen precies in het gebied dat *-n* heeft na *gaan* in inversie (en *-(e)n* na *leven*; de *n*-attestaties in rechte volgorde zijn over een iets groter gebied verspreid). De attestaties in het noordoosten van Oost-Vlaanderen corresponderen alleen met *gaan*. Een aantal *n*-attestaties moet mogelijk niet toegeschreven worden aan voegwoordvervoeging: PAARDEKOOPEER (1993b) beschrijft het bestaan van een onveranderlijk voegwoord *en*, met een /n/ die, in tegenstelling tot een flectie-*n*, opduikt in alle combinaties van persoon en getal, en dus deel uitmaakt van de voegwoordstam. In dialecten met een dergelijk voegwoord *en*, is het uiteraard niet mogelijk om een eventuele flectie-*n* na het voegwoord te detecteren. *En* zou vooral in Frans-Vlaanderen nog gebruikt worden. In het SAND-materiaal duikt de *-n* op de meeste plaatsen in Frans-Vlaanderen echter alleen op waar ook het verbale

paradigma een *-n* heeft, waardoor ze in de meerderheid van de gevallen toch als een vervoegingsuitgang geanalyseerd moet worden, behalve in Moerbeke (Morbecque-N154p). Ook in het Oost-Vlaamse Merelbeke (O022p) wordt een /n/ teruggevonden aan het voegwoord die wellicht deel uitmaakt van de voegwoordstam: in de derde persoon mannelijk enkelvoud komt daar een *-n* voor die in het verbale paradigma compleet afwezig is (cf. infra). De *-n* in het voegwoord van de eerste persoon enkelvoud in Moerbeke (Morbecque-N154p) en Merelbeke (O022p) is dus mogelijk een flectie-uitgang na een voegwoord *a/o*, maar mogelijk ook gewoon een deel van een onvervoegd voegwoord *en/an*, dat in alle combinaties van persoon en getal gebruikt kan worden.

B. JA & NEEN

Wat het opduiken van flectie na *ja* betreft, is de oogst in het SAND-materiaal (zie de appendix voor de testzinnen) bepaald mager, zowel in vergelijking met de attestaties van voegwoordvervoeging als in vergelijking met de bestaande literatuur.

Over het hele taalgebied komen slechts drie zeer verspreide mondelinge attestaties voor, in Veurne (H084p; *jaank*), Arendonk (K240p; *jenek*) en Huizen (E127p; *janik*) is een flectie-*n* opgegeven.¹² Uit de literatuur bekende vormen als *jatek* en *jadek* (PAARDEKOOPER 1993a:147) komen in het SAND-materiaal niet voor.

¹² In schriftelijk vervolgonderzoek op meer dan 100 plaatsen in Oost- en West-Vlaanderen alleen, was de oogst nog magerder. Daarbij werd slechts één attestatie gevonden, in Schellebelle (*janek*; I256p), die niet op de kaart aangegeven is.

Slechts één van de *n*-attestaties is terug te vinden in een plaats met voegwoordvervoeging met *-n* (Veurne); in Arendonk hebben alleen monosyllabische werkwoorden flectie op *-n*, terwijl in Huizen geen voorbeelden zijn teruggevonden van een flectie-*n* in de eerste persoon enkelvoud. Hoewel Huizen in de buurt ligt van een gebied met flectie-*n* voor monosyllabische werkwoorden, en daardoor enige voorzichtigheid geboden is voor men conclusies trekt, lijkt de inversiegeneralisatie voor vervoeging van *ja* op het eerste gezicht dus niet toepasbaar. Daaruit, en uit de zeldzaamheid van vervoeging van *ja*, blijkt al dat vervoeging van *ja* maar tot op beperkte hoogte te vergelijken is met werkwoordvervoeging en voegwoordvervoeging. Dat viel ook al in zekere mate op te maken uit het dialectgeografische materiaal in DEVOS (1986), waaruit bleek dat het niet nodig is om de aanwezigheid van flectie-uitgangen te veronderstellen om de vorm van de West-Vlaamse clitica na *ja* in de tweede persoon te voorspellen, terwijl dat voor de clitica na voegwoorden wel het geval was. Blijkens de gegevens van Devos wordt de variatie in de elementen die voorkomen na *ja* dus volledig verklaard door morfologische variatie bij subjectspronomen; de aanwezigheid van flectie-uitgangen is nergens zichtbaar. Een analoge verklaring voor de data voor de eerste persoon enkelvoud zou impliceren dat vormen zoals *-nk* en *-nek* in sommige dialecten als een morfologische variant van het eerstpersoonspronomen geheranalyseerd zijn, die dan alleen in enclitische omgevingen gebruikt wordt.

Daarnaast is het natuurlijk ook mogelijk dat de attestaties van ‘vervoeging’ na *ja* voor de diverse meetpunten op een andere manier verklaard moeten worden, bijvoorbeeld vanuit zeer lokale vormen van hiaatdemping, analogiewerking tussen *ja* en *neen* (met stam-*n*!) of uitbreiding van ‘echte’ vervoeging naar *ja* en *neen*. Net als bij voegwoordvervoeging lijkt de belangrijkste vaststelling toch vooral te zijn dat er te weinig duidelijke attestaties zijn om tot conclusies over te gaan. Op de kwestie wordt verderop (in sectie 2.2.6.2.B) nog ingegaan.

2.2.1.3. Eerste persoon enkelvoud: overzicht

Samenvattend kunnen we stellen dat het werkwoord in de eerste persoon enkelvoud in het grootste deel van het taalgebied gekenmerkt wordt door de afwezigheid van een flectie-uitgang (*-0*). In een aantal perifere gebieden is *-e* bewaard; in een aantal subgebieden zijn *-t* en *-(e)n* geattesteerd. Het werkwoordstype is belangrijk: monosyllabische werkwoorden krijgen veel vaker *-n* dan meersyllabige werkwoorden. De parameter inversie is nauwelijks van belang. Zowel na voegwoorden als na *ja* worden voorbeelden teruggevonden van een flectie-*n*.

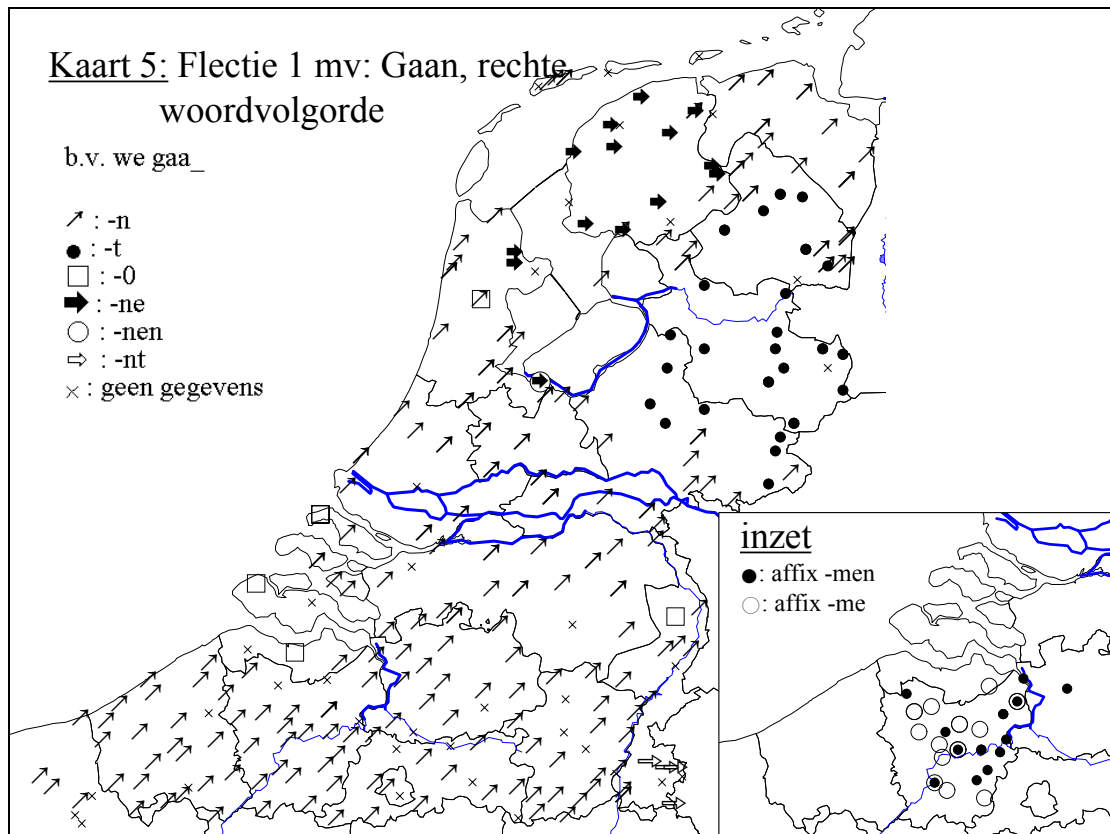
Wat de inversiegeneralisatie betreft, lijken voegwoorden zich eerder aan te sluiten bij de monosyllabische dan bij de meersyllabige werkwoorden: de *n*-attestaties in het oosten van Oost-Vlaanderen corresponderen namelijk alleen met het inversieparadigma van monosyllabische werkwoorden. Een sterk onderbouwde stelling is dat echter niet: er zijn daarvoor veel te weinig duidelijke voorbeelden van vervoegde voegwoorden in de eerste persoon enkelvoud. Dat laatste geldt in nog grotere mate voor de vervoeging van *ja*.

2.2.2. Flectie-uitgangen voor de eerste persoon meervoud

2.2.2.1. Verba

A. GAAN

Voor de eerste persoon meervoud is in de literatuur meer variatie geattesteerd dan voor de eerste enkelvoud, en dat wordt ook zichtbaar op kaart 5 (de gebruikte testzinnen zijn terug te vinden in de appendix). Bij *gaan* komen in rechte volgorde niet minder dan acht verschillende affixen voor in het SAND-materiaal.

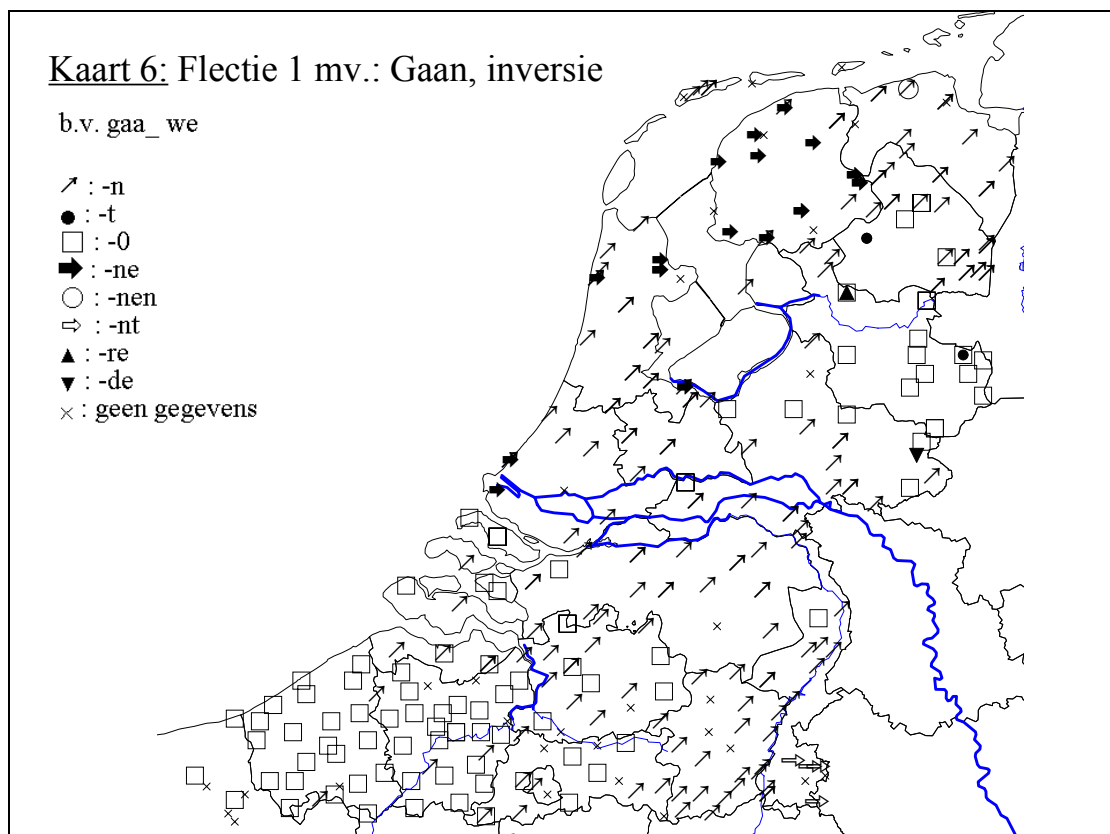
Hierbij moet meteen opgemerkt worden dat twee van die acht affixen pronominaal van aard zijn, nl. *-me* en *-men*, maar toch frequent vernoemd worden door informanten bij het opvragen van de werkwoordsflectie in rechte woordvolgorde (b.v. in *wij game(n)*). De pronominale affixen *-me* en *-men* verschillen op ten minste twee manieren van doorsnee pronomina: ten eerste combineren ze vlot met zinsinitieële doffe pronomina (b.v. *we ga-me*), en ten tweede komen ze in een aantal dialecten voor na zowat elke werkwoordsvorm van de eerste persoon meervoud in rechte woordvolgorde (ze neigen dus naar verplichte status). Deze twee kenmerken worden doorgaans met flectie-uitgangen geassocieerd. Qua syntactisch gedrag sluiten *-me* en *-men* zich dus grotendeels aan bij de flectie-uitgangen, op één kenmerk na: het is opvallend dat ze uitsluitend voorkomen in hoofdzinnen, op één uitzonderlijke attestatie na, uit Meilegem (O104p: *Ozze wuire zou-me profijtig leevn* ‘Als wij zouden zuinig leven’).¹³ Het affixaal gebruik van *-me* en *-men* is in bijna heel Oost-

¹³ Dat op een totaal van 21 dialecten met dergelijke affixen. Daarnaast werd de constructie met *-me(n)* op het einde van de bijzin (type ‘... dat we morgen naar Brussel ga-me(n)’) bij schriftelijke bevraging in

Vlaanderen geattesteerd (zie inzetkaart). Beide vormen worden ook besproken in Hoofdstuk 3 (2.2.2), 4 (2.3.2.2) en 5 (2.4.3.2).

Dialecten die *-me(n)* hebben, gebruiken dus ten minste in bijzinnen nog een ‘gewone’ flectie-uitgang, namelijk *-n*. Het suffix *-n* wordt in veruit het grootste deel van het taalgebied gebruikt, vooral in het zuiden, het westen en het centrum, maar ook in het uiterste noordoosten. Op een aantal plaatsen in het gebied, waarvan er een drietal geconcentreerd liggen in Zeeland, valt die *-n* weg (wat dus in *0*-flectie resulteert). Enkele andere suffixen lijken met de *-n* verwant: het zeer oostelijk Limburgse *-nt*, en het Friese en Noord-Hollandse *-ne* (*-nen* in Huizen; E127p), dat volgens VAN REENEN (1999:70) zelfs nog een iets ruimere verspreiding kent dan op kaart 5. In het oosten van Nederland ten slotte (het noorden van Gelderland, Overijssel en het zuiden van Drenthe), wordt de eerste persoon meervoud op het werkwoord in rechte volgorde aangeduid met *-t*.

Het belang van de parameter inversie wordt duidelijk op kaart 6. Daar valt vooral het grote aantal *0*-vormen op. In Vlaanderen en deels ook in Belgisch Brabant is de flectie-*n* versmolten met/opgenomen in het pronomen *we* (wat *me* geeft als resultaat), zodat nog slechts *0*-flectie overblijft.

Volgens de literatuur vallen er in het oosten van Nederland grote verschillen te verwachten met het rechte paradigma (o.a. VAN HAERINGEN 1958; cf. de term ‘double agreement’ in ZWART, zie ook secties 1.2.2.1 en 3.1.2). Dat blijkt, althans voor het

heel Oost- en West-Vlaanderen door alle informanten (n=121) afgekeurd. Het valt trouwens op dat het werkwoord in de Meilegemse voorbeeldzin (*Ozze wuire zoume profijtig leevn* ‘Als wij zouden zuinig leven’) zeer ver vooraan in de bijzin voorkomt.

monosyllabische werkwoord *gaan*, niet echt het geval. Het oosten van Nederland heeft niet langer *-t* zoals in rechte volgorde, maar overwegend *-0*. Het oosten van Nederland is een gebied met een sterke neiging tot *t*-deletie (cf. GOEMAN 1999). De talrijke attestaties van *-0* kunnen mogelijk daaraan toegeschreven worden, maar kunnen ook wijzen op onderliggende *e*-flectie (cf. de flectie bij polysyllabische werkwoorden, infra).¹⁴ Kaart 6 toont ook een aantal interessante geïsoleerde vormen. Twee daarvan zijn oostelijk. De vorm *gadewij* (Groenlo; G280p) lijkt op verschillende manieren te verklaren: *-de* zou een zeer lokaal flectiemorfeem kunnen zijn, dat ontstaan is in het overgangsgebied tussen aan de ene kant een oostelijk gebied met flectie-*t* (niet zichtbaar op kaart 6, maar zie kaart 5), en aan de andere kant een noordelijk en een westelijk gebied met flectie-*e* (alleen zichtbaar na meersyllabige werkwoorden, zie kaart 7 en 8). Volgens GOEMAN (1999:286-288) echter, is de /d/ waarschijnlijk een herinterpretatie is van een vroegere flectie-*e*, die dienst doet als tussenklank tussen de werkwoordsstam en een tweede *-e*. Een vergelijkbare vorm, met tussen-*r*, duikt op in Staphorst (F087p), eveneens in Oost-Nederland. Overigens werd een dergelijke tussen-*r* ook aangetroffen bij de eerste persoon enkelvoud, in het Oost-Nederlandse Ootmarsum (G177p; vorm: *gaar-ik*). Deze vormen met tussenklank /d/ of /r/ worden verder besproken in 2.2.2.1.C. In het westen springt vooral het suffix *-ne* in Zuid-Holland (Monster; D003p en Oostvoorne; I002p) in het oog, omdat deze twee plaatsen ver buiten het gebied liggen met flectie op *-ne* in rechte volgorde. In Groningen is op kaart 6 een attestatie van een uitgang *-nen* te vinden (in Warffum; C029p). Net als de ene attestatie van *-nen* in rechte volgorde (zie kaart 5, in Huizen-E127p), wordt de *-nen* ook hier teruggevonden tussen het *ne*-gebied en een *n*-gebied.

B. LEVEN

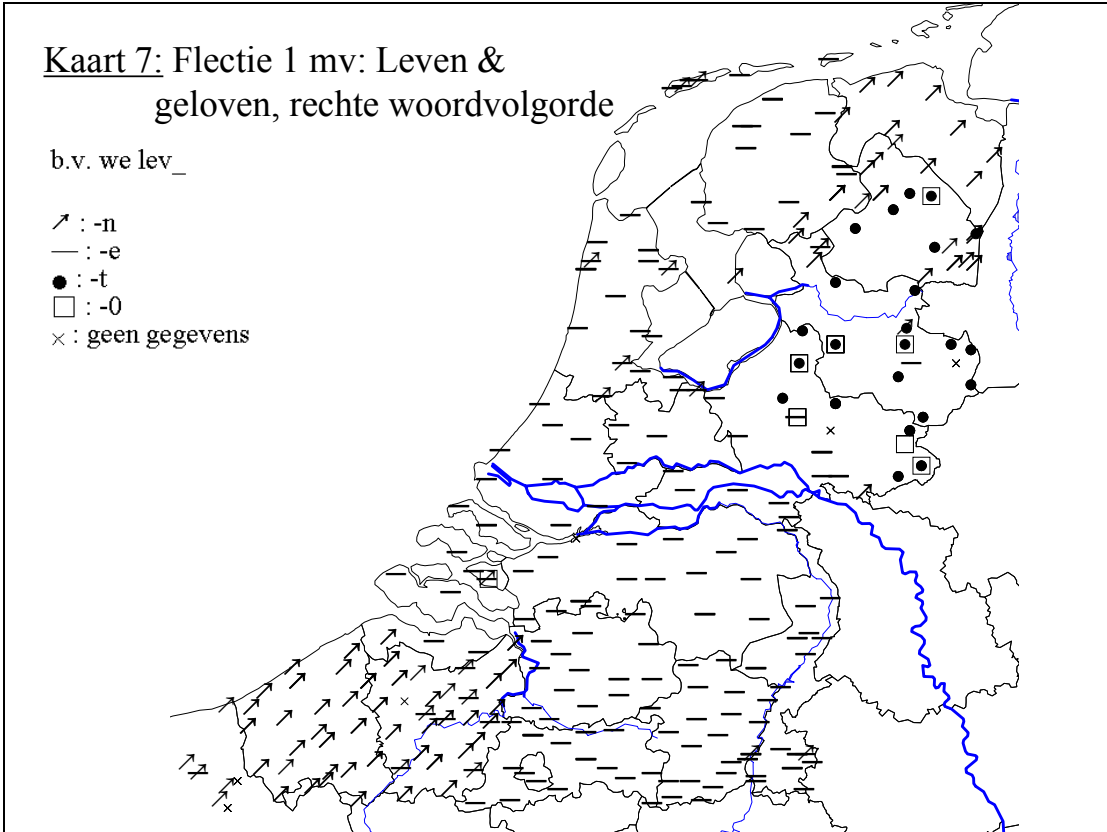
Bij het paradigma voor *leven* wordt, net zoals bij de eerste persoon enkelvoud, opnieuw een onderscheid zichtbaar dat dat bij *gaan* niet is, namelijk dat tussen *-(e)n* en *-e*. Los daarvan is het beeld van kaart 7 goed te vergelijken met kaart 5. De gebruikte testzinnen worden gegeven in de appendix bij dit hoofdstuk. Een aparte inzetkaart bij kaart 7, met de attestaties van *-me* en *-men*, wordt niet gegeven; die zijn immers boven al besproken, naar aanleiding van kaart 5.

¹⁴ Fonologische gegevens voor het betreffende gebied leiden niet tot eenduidige conclusies. Aan de ene kant worden sporen van deletie van /t/ voor /w/ in het SAND-materiaal maar aangetroffen met een betrekkelijk lage frequentie: SAND-testzin 218 levert slechts 6 vbn. op van deletie van de /t/ in *dat* voor *we/wij* in het betreffende gebied; in 28 meetpunten in hetzelfde gebied wordt de eind-*t* van *dat* wel degelijk uitgesproken voor een /w/, wat tegen een interpretatie van *-0* als *t*-deletie pleit. Aan de andere kant leveren de data uit VAN HAERINGEN (1951) ook een argument op vóór een interpretatie van de *0*-vormen als het resultaat van *t*-deletie. Van Haeringen vermeldt voor Oost-Nederland in de eerste persoon enkelvoud het bestaan van vormen als *ik gare* en *ik gade*, die in het SAND-materiaal niet voorkomen. GOEMAN (1999:287) ziet deze vormen als hypercorrecte realisaties van een flectie-*e*, die verklaard worden doordat de /r/ in de betreffende dialecten als een sjwa uitgesproken kan worden (cf. de uitspraak [go.ë] voor de plaatsnaam *Goor*). Van Haeringen geeft echter geen voorbeelden van dergelijke hypercorrecte realisaties van een flectie-*e* in 1mv., waardoor er dus een discrepantie is tussen lenk. en 1mv., wat dan weer een indicatie is voor de afwezigheid van een flectie-*e* in 1mv. Let wel: dit argument staat of valt met de geldigheid van Goemans interpretatie van de vormen met tussen-*r* en tussen-*d* (*ik gare/gade*) als indicaties voor een onderliggende flectie-*e*. Goemans interpretatie van de data wijkt echter af van die van Van Haeringen zelf. Ook verderop, in 2.2.2.1.C, worden kanttekeningen geplaatst bij Goemans interpretatie.

Kaart 7: Flectie 1 mv: Leven & geloven, rechte woordvolgorde

b.v. we lev_

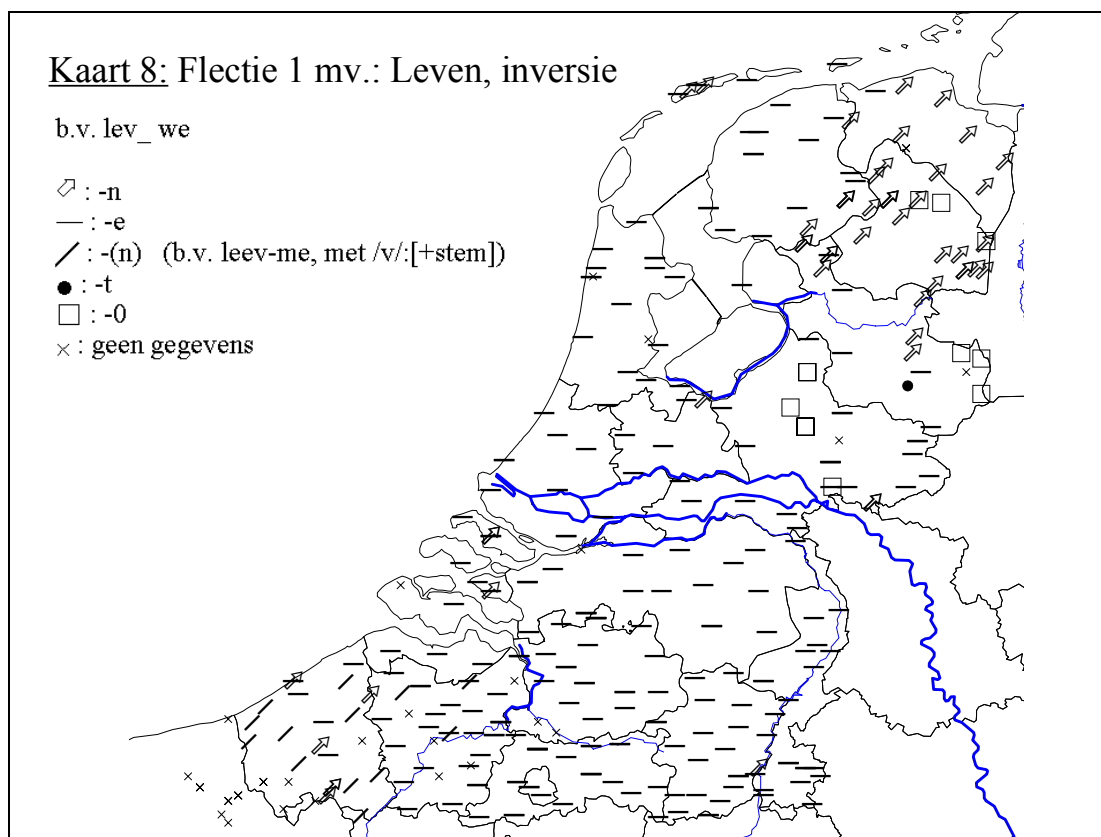
- ↗ : -n
- : -e
- : -t
- : -0
- × : geen gegevens

De oppositie tussen *-e* en *-(e)n* vertoont de volgende distributie: de oudere vorm *-(e)n* is verdrongen tot in de noordoostelijke en zuidwestelijke periferie. De grens tussen *-e* en *-en* lijkt behoorlijk samen te vallen met die tussen gebieden met en zonder apocope van *-n* aan het eind van andere woordsoorten (vgl. met DEWULF & TAELEMAN 2001:23), en is daarnaast ook enigszins vergelijkbaar met de grens tussen *-0* en *-e* in de eerste persoon enkelvoud. De attestaties van *-e* gaan echter niet alleen terug op een ouder *-en*. In het Friese gebied is de *-e* niet ontstaan uit *-en*, maar uit het vroegere Friese eenheidsmeervoud op *-et* (zie GOEMAN 1999:219). Het Limburgse suffix *-nt* dat na monosyllabische werkwoorden voorkwam, is volledig afwezig, evenals *-ne* en *-nen*. Net als op kaart 5 valt op kaart 7 opnieuw het oostelijke gebied met *-t* op.

In tegenstelling tot op kaart 5 en 7 is het oostelijke *t*-gebied op kaart 8, de kaart voor *leven* in inversie, nagenoeg afwezig. Kaart 8 toont slechts een enkele *-t*, en daarnaast een paar vormen zonder suffix waar *t*-deletie of assimilatie vermoed kan worden. Voor de rest hebben de plaatsen waar in rechte volgorde een *-t* stond, op kaart 8 *-e* (in het zuidelijke gedeelte van het oostelijke *t*-gebied; grosso modo Gelderland en Overijssel) of *-(e)n* (noordelijker, in Drenthe). In deze dialecten lijkt er dus in inversie een ander flectiemorfeem op te duiken dan in rechte volgorde (cf. ‘double agreement’ in ZWART 1997, zie 1.2.2.1). In Vlaanderen treedt een aantal subtiele verschillen op tussen het rechte en het inverse paradigma van *leven*. De flectie-*n*, die in rechte volgorde in het hele gebied uitgesproken wordt, verschijnt in inversie slechts zelden aan de oppervlakte. In het westen resulteert dat in de meeste dialecten in een vorm als *leevme*, met gedeleerde *-n*, die zichtbaar is doordat de voorgaande klank (de stam-*v*

van *leven*) als een stemhebbende klank wordt gerealiseerd.¹⁵ In Oost-Vlaanderen krijgen de meeste dialecten *-e* (b.v. *leveme*).

C. VERKLARINGEN

De meeste variatie die bij de werkwoordsvervoeging voor de eerste persoon meervoud waar te nemen is, past in een ruimer kader. Zo is het oostelijke *t*-gebied een uitloper van een veel groter gebied in Duitsland. Meervoudsfectie op *-t* kan beschouwd worden als een kenmerk van de Saksische dialecten, en is dus geenszins een recente ontwikkeling (zie o.a. WREDE 1924). Frappant is echter vooral dat er in het *t*-gebied grote discrepanties qua flectie optreden naargelang van de woordvolgorde van de zin (zgn. ‘double agreement’ in ZWART 1997). Het is niet meteen duidelijk hoe oud die ‘double agreement’ is, maar het lijkt alvast niet onlogisch (en ook niet ongebruikelijk in de literatuur, cf. GOEMAN 1999:253-255, 289) om te veronderstellen dat zowel de oostelijke flectie-*t* (die in rechte volgorde verschijnt), als de flectie-*e* (die in inversie opduikt, en in Friesland bij meersyllabige werkwoorden zowel in inversie als in rechte volgorde), afstammelingen zijn van één en hetzelfde flectiemorfeem: de Saksische meervoudsuitgang *-et* (zie GOEMAN 1999:219 en de referenties die daar geciteerd worden). Die uitgang *-et* zou dan, door de verschillende fonetische omgeving, in rechte volgorde gereduceerd zijn tot *-t*; en in inversie tot *-e*. Aldus zou momenteel in het oosten een aanvankelijk fonologisch geconditioneerde alternantie uitgegroeid zijn tot een syntactisch verschijnsel (zie (2.13)).

¹⁵ Bij andere werkwoorden verschijnt de *-n* vaak nog wel voor enclitisch *-me* (b.v. *weet-n me*), waardoor ervoor gekozen is om op kaart 8 het verschil tussen *-0* voor *-me* en voor *-we* toch aan te geven.

(2.13) *Ontwikkeling van ‘double agreement’ in 1mv. (hypothetisch)*

wie levet → wie leeft
maar: levet wie → leve-wie (evt. te splitsen als leef-ewie)

Elders in het taalgebied worden data teruggevonden die vergelijkbaar zijn met die zoals geschetst in (2.13), waarbij verschillende fonologische ontwikkelingen leiden tot (een vorm van) ‘double agreement’, met name in Oost-Vlaanderen.

(2.14) *Een beginnende ‘double agreement’ in Oost-Vlaanderen?*

we leven → we leevn
maar: leven we → leve-me

In Vlaanderen bevindt de ontwikkeling van een ‘double agreement’ zich echter in een veel minder vergevorderd stadium dan in Oost-Nederland (wat uiteraard te maken heeft met de verschillende ouderdom van de fonologische processen in kwestie). Zo is de Oost-Vlaamse zone waar de ‘Vlaamse double agreement’ zich lijkt te ontwikkelen, eigenlijk weinig meer dan een brede overgangsstrook tussen een oostelijk, Brabants gebied met *n*-apocope en een westelijk gebied zonder *n*-apocope. In die strook lijkt de deletie van de eind-*n* toch nog hoofdzakelijk fonologisch geconditioneerd (en dus niet louter afhankelijk van woordvolgorde zoals in Oost-Nederland), en vallen bovendien nieuwe ontwikkelingen in de richting van verdere veralgemening van de flectie-*e* onder invloed van de Brabantse *n*-apocope niet uit te sluiten. Het is dan ook zeer de vraag of de ontwikkeling tot ‘double agreement’ zich in die strook in Vlaanderen ooit volledig zal doorzetten.

De Oost-Vlaamse data tonen aan dat een ontwikkeling zoals geschetst in (2.13) intrinsiek aannemelijk is, maar het blijft, in afwachting van sluitend historisch bewijs, uiteraard mogelijk dat de werkelijkheid iets complexer in elkaar zit. Zo is het opmerkelijk dat de beginvocaal van *wie* in inversiezinnen geen spoor vertoont van assimilatie aan een /t/ (waardoor de /w/ uitgesproken zou worden als [v] of [f]), een feit waar vooralsnog geen bevredigende verklaring voor is gevonden.¹⁶ VELDMAN (1974) meent dat de *e*-flectie mogelijk afkomstig is van oude optatiefvormen op *-en*, *-an* of *-on*, en niet van *-et*. Die hypothese valt met het synchrone materiaal zoals verzameld in het kader van het SAND-project niet helemaal uit te sluiten. In elk geval worden in het betreffende gebied in de eerste persoon meervoud ook andere flectie-uitgangen aangetroffen dan *-e* en *-t*, met name een aantal noordoostelijke attestaties van *-n* en *-ne* bij monosyllabische werkwoorden en van *-(e)n* bij meersyllabige werkwoorden, die in historisch opzicht duidelijk niet teruggaan op de Saksische uitgang *-et*.

Er zijn meer discrepanties te vinden tussen zinnen met rechte en met inverse woordvolgorde dan de Oost-Nederlandse en eventueel Vlaamse ‘double agreement’. Eveneens in het oosten en uitsluitend in inverse woordvolgorde, zijn een aantal

¹⁶ Evenmin wordt frequente *t*-deletie voor /w/ aangetroffen in het SAND-materiaal. SAND-testzin 218 bevat b.v. een opeenvolging van het voegwoord *dat* en een pronomen voor de eerste persoon meervoud. In het betreffende gebied worden voor die vraag slechts zes plaatsen teruggevonden met een uitspraak als *da we* of *da wij*, met name Epe (F112p), Doesburg (F204p), Coevorden (G095p), Rossum (G180p), Eibergen (G255p) en Winterswijk (M013p). In de andere meetpunten wordt de eind-*t* van *dat* wel degelijk uitgesproken.

vreemde attestaties terug te vinden van een tussen-*r* en een tussen-*d* die gevolgd worden door een *-e* en een pronomen, zoals in *garewe* en *gadewe*. Een vergelijkbaar voorbeeld van een discrepantie wordt aangetroffen in het (noord)westen, in de vormen *ganeme* en *ganewe*. De vorm *gane* komt weliswaar niet uitsluitend voor in inversiezinnen (cf. attestaties van *wij gane*), maar wordt in inversie toch opvallend vaker opgegeven dan in andere omgevingen. In plaatsen zoals het Zuid-Hollandse Monster (D003p) en Oostvoorne (I002p) bijvoorbeeld, komt *-ne* alleen voor in inversie. Een belangrijk verschil met de oostelijke vormen met tussen-*r* en tussen-*d*, is dat het element dat de stam (*ga*) en het pronomen (*we/wij*) van elkaar scheidt in het (noord)westen wel duidelijk als een (nieuwe) flectie-uitgang geanalyseerd kan worden, namelijk *-ne*.

Voor de vormen met tussen-*r* en een tussen-*d* zijn twee verschillende verklaringen voorgesteld in de literatuur. VAN HAERINGEN (1951:93) verklaart ze als “hiaatvullende [...] overgangskonsonant” tussen de stam en de *-e*, die op haar beurt ingevoegd is als resultaat van een analogiewerking (al gebruikt hij de term ‘analogie’ niet zelf): het ontstaan van vormen als *garewe* en *gadewe* zorgt er volgens Van Haeringen voor dat de vervoeging van de monosyllabische werkwoorden aangepast wordt aan die van de polysyllabische (vgl. b.v. *garewe* en *gadewe* met respectievelijk *hore we*, inf. ‘horen’ en *bidde we*, inf. ‘bidden’). Volgens GOEMAN (1999:286-291) daarentegen, zijn die /r/ en die /d/ realisaties van een flectiesuffix *-e*, die alleen opduiken in intervocalische positie, hier tussen de stam-*a* van *gaan* en een flectie-*e*. Er zijn twee vreemde aspecten aan Goemans verklaring: ten eerste worden vervoegingsaffixen doorgaans niet van hun stam gescheiden door tussenklanken¹⁷, en ten tweede zouden de oostelijke vormen *garewij* en *gadewij* volgens deze verklaring twee flectie-*e*’s bevatten: één in de vorm van de tussenklank /d/ of /r/, en een ‘echte’ flectie-*e*. Gelet op het feit dat flectie-uitgangen doorgaans makkelijker wegvallen dan dat ze verdubbeld worden, lijkt het er toch wel op dat de verklaring van Van Haeringen de voorkeur geniet.¹⁸ Bij Van Haeringens verklaring kunnen twee aanvullende opmerkingen gemaakt worden: aan de ene kant is Van Haeringens verklaring wellicht ruimer toepasbaar, en kan ze ook het ontstaan van *ne*-flectie verklaren in het noordwesten van het taalgebied (b.v. in vormen als *ganewe* en *wij*

¹⁷ In dat geval zou men dergelijke tussenklanken ook in rechte volgorde verwachten, maar vormen als 1mv. *wij ga-r-e* of *wij ga-d-e* zijn in het SAND-materiaal niet terug te vinden, en al evenmin in de taalkundige literatuur. De afwezigheid van 1mv.-vormen met eind-*e* kan evenwel toegeschreven worden aan het gebruik van een flectie-*t* in het betreffende gebied (cf. vormen als *wij geloof-t*; zie supra). Voor 1enk. is dat niet het geval: daar worden na *leven* en *geloven* frequent attestaties van een flectie-*e* aangetroffen. VAN HAERINGEN (1951) vermeldt voor Oost-Nederland wél het bestaan van vormen als *ik gare* en *ik gade*, die in het SAND-materiaal niet voorkomen, en die door GOEMAN (1999:286-291) inderdaad verklaard worden als alternatieve realisaties van een flectie-*e*. Van Haeringen verklaart ze echter als het resultaat van een tendens om de flectie van monosyllabische werkwoorden aan te passen aan die van meersyllabige werkwoorden.

¹⁸ Zowel Van Haeringen als Goeman staven hun verklaring met fonologische argumenten. Allebei melden ze dat /r/ en /d/ in de betreffende dialecten soms allofonen zijn: naast *bedde* ‘bed’, komt ook *berre* voor. Van Haeringen gaat uit van *gadewe* als originele vorm, met een geïnserteerde /d/, en meent dat het invoegen van een tussen-*d* mee gemotiveerd is door het bestaan van optionele wegval van /d/ in intervocalische positie in de betreffende dialecten: zo kan het werkwoord *bieden* uitgesproken als [bieden] en als [bi.èn]. Hierdoor zou, volgens Van Haeringen, overgeneraliserende insertie van /d/ in intervocalische contexten in de hand gewerkt zijn. Volgens Goeman daarentegen is *garewe* de originele vorm, en is er sprake van *r*-insertie. In de oostelijke dialecten wordt de [r] soms uitgesproken als sjwa, en luidt de plaatsnaam *Goor* bijvoorbeeld [go.ë]. In bepaalde omgevingen kan een [e] (in dit geval een flectie-*e* in 1mv. *ga-e*) hypercorrect vervangen worden: [ga.ë] alterneert dan met *gaar*, zoals [go.ë] met *Goor*. Waarom de werkwoordsvorm echter *gare we* luidt, met *-e*, en niet *gaar we*, wordt niet verklaard.

gane). Aan de andere kant blijft Van Haeringen met zijn verklaring op een aantal punten vrij vaag: uit de verklaring is ten eerste niet meteen op te maken wat de aard is van zowel de ‘hfaatvullende’ /d/ en /r/ als de -e die erop volgt, en al evenmin waarom de tussen-r en de tussen-d in het oosten, net als de *ne*-flectie in het westen trouwens, vaker voorkomen in inversie dan in rechte volgorde.

De ruimere toepasbaarheid van Van Haeringens verklaring blijkt eigenlijk al uit de taalkundige literatuur, vooral dan die over het Fries. Ook daar wordt het ontstaan van vormen als *ganewe* en *we gane* gemotiveerd vanuit een tendens tot gelijkmaking van het paradigma van monosyllabische en polysyllabische werkwoorden (zie o.a. KRAMER 1996:217-218 en de referenties die daar vermeld worden). Door de ontwikkeling van een nieuwe flectie-uitgang -*ne* bij monosyllabische werkwoorden, gaan beide werkwoordtypes ook uit op dezelfde klank, nl. /e/. VAN HAERINGEN (1951:89) zelf geeft in zijn inleidende beschouwing trouwens zelf expliciet het verband aan tussen het gebruik van de tussen-r en tussen-d in de oostelijke dialecten en het bestaan van de flectie-uitgang -*ne* elders. Op twee andere punten is Van Haeringen minder expliciet: een eerste lacune in zijn verklaring is waarom de gelijkmaking van beide werkwoordparadigma’s in bepaalde streken consequenter wordt doorgevoerd in inversie dan in rechte volgorde. De ‘tussenklanken’ /d/ en /r/ komen, in de eerste persoon meervoud, alleen voor in inversie. Het suffix -*ne* komt zowel voor in rechte volgorde als in inversie, maar het geniet in inversie een iets ruimere distributie. Wellicht wijst dat erop dat het suffix in inversie is ontstaan, en dat er, op een bepaald moment, ook in een ruimer gebied discrepanties tussen recht en inverteer paradigma bestaan hebben. Ook over de aard van de tussen-r en de tussen-d in *garewe/gadewe* enerzijds, en de erop volgende -e anderzijds, blijft Van Haeringen op de vlakte. Dat de /r/ en de /d/ dienst doen als intervocalische tussenklank tussen de stam-*a* van *gaan* en de -e, ligt voor de hand. De precieze aard van de -e lijkt echter moeilijker vast te stellen.

De vraag naar de precieze aard van de componenten van vormen als *garewe*, *gadewe* en *ganewe* is de meest cruciale. Het is onwaarschijnlijk dat de -e in deze vormen een ‘echte’ flectie-uitgang is; flectie-uitgangen worden namelijk in principe niet van de werkwoordstam gescheiden door tussenklanken (zie ook noot 17). De enige manier om de aanwezigheid van de -e te verklaren, lijkt dan ook te zijn om aan te nemen dat ze deel uitmaakt van het pronomen: in dat geval moet men voor de oostelijke dialecten uitgaan van een pronomen -*ewe/-ewij*, dat alleen in enclitische vorm voorkomt, en dat, doordat het met een vocaal begint, de insertie van een intervocalische tussen-r of tussen-d veroorzaakt (b.v. in *ga-r-ewij* of *ga-d-ewij*). De ruimere distributie van de tussen-r en de tussen-d in inversie, is dus te wijten aan de pronominale morfologie. In rechte volgorde wordt het ‘gewone’ pronomen gebruikt, in combinatie met de in de oostelijke dialecten gebruikelijk flectie-*t* (b.v. *wij gaa-t*). Interessant is dat westelijke vormen als *ganewij*, met /e/, naast *wij gaan*, eveneens verklaard kunnen worden als combinaties van een werkwoord *gaan* en een enclitisch pronomen *ewij*. Een en ander wordt schematisch weergegeven in (2.15). (2.15) toont dat de vorming van een enclitisch pronomen -*ewij* resulteert in een gelijkmaking van het paradigma van monosyllabische en polysyllabische werkwoorden, zoals VAN HAERINGEN (1951) aangeeft.

(2.15) *Analogiewerking tussen paradigma van monosyllabische en polysyllabische werkwoorden (I)*

	uitgangssituatie	heranalyse: -e + wij → -ewij
W-Nl.	<u>monosyllabi:</u> <i>wij gaan - gaan wij</i> <u>polysyllabi:</u> <i>wij leve - leve wij</i>	<i>wij gaan - gaan ewij</i> <i>wij leve - leev ewij</i>
O-Nl.	<u>monosyllabi:</u> <i>wij gaat - ga wij</i> <u>polysyllabi:</u> <i>wij leeft - leve wij</i>	<i>wij gaat - gaa-d ewij</i> <i>wij leeft - leev ewij</i>

In Oost-Nederland is de parallel vrijwel compleet: zowel monosyllabische als polysyllabische werkwoorden krijgen in rechte volgorde een flectie-*t*, en in inversie een consonant, hetzij een stam-consonant, hetzij een tussen-*d* (of tussen-*r*). In het westen is de parallel niet volledig: het inversieparadigma van *gaan* en *leven* vertoont er weliswaar een opvallende overeenkomst, maar er blijven discrepanties tussen monosyllabische en polysyllabische werkwoorden in rechte volgorde. Een situatie zoals geschetst in (2.15) is in het hedendaagse dialectlandschap in het westen van Nederland trouwens vrij zeldzaam, maar de ruimere geografische distributie van *-ne* in inversiezinnen in vergelijking met de rechte volgorde, wijst op een hogere ouderdom van *-ne* in inversie; historisch bekeken moet de situatie zoals in (2.15) dus een minder zeldzaam gegeven zijn dan uit het SAND-materiaal blijkt. In het merendeel van de hedendaagse West-Nederlandse dialecten waarin *-e* en *wij* tot één enclitisch pronomem geheranalyseerd zijn, is tussen-*n* tussen de stam *ga* en het pronomem *-ewij* veralgemeend van de enclisepositie naar de rechte volgorde, wat wijst op een heranalyse van de combinatie van /n/ en /e/ tot een nieuwe flectie-uitgang *-ne*. Het ontstaan van de *ne*-flectie in het westen en noordwesten van Nederlands is dus een gevolg van een ontwikkeling in twee stappen, een eerste zoals in (2.15), en een aanvullende heranalyse van /n/ en /e/ tot *-ne*, die wordt geïllustreerd in (2.16).

(2.16) *Analogiewerking tussen paradigma van monosyllabische en polysyllabische werkwoorden (II)*

	uitgangssituatie	stap 1: -e + wij → ewij	stap 2: -n + ewij → -ne + wij
Z.-Holl., N.-Holl.	<i>wij gaan - gaan wij</i> <i>wij leve - leve wij</i>	<i>wij gaan - gaan ewij</i> <i>wij leve - leev ewij</i>	<i>wij gane - gane wij</i> <i>wij leve - leve wij</i>
O-Nl.	<i>wij gaat - ga wi</i> <i>wij leeft - leve wij</i>	<i>wij gaat - gaa-d ewij</i> <i>wij leeft - leev ewij</i>	--- ---

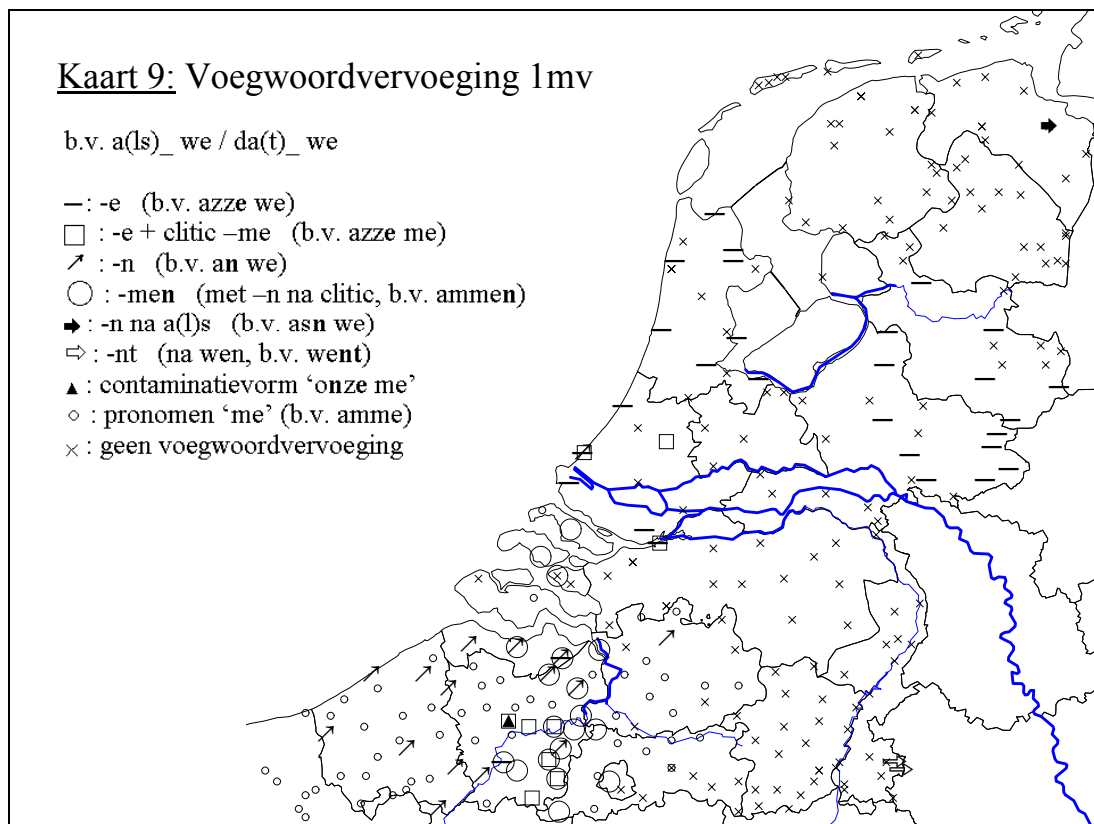
Het veronderstelde bestaan van specifiek enclitische vormen zoals *-ewij* is wellicht enigszins contra-intuïtief en behoeft dan ook extra argumentatie. In Hoofdstuk 3 zal in elk geval betoogd worden dat er, verspreid over de Nederlandse en Friese dialecten, zeer veel specifiek enclitische pronomina bestaan, die historisch bovendien vaak gevormd zijn door versmelting van een pronomem en een flectie-uitgang, net zoals *-ewij*. De belangrijkste voorbeelden zijn 1mv. *-me* (gevonden in Vlaanderen en Brabant), 2enk./mv. *-de* (vooral Brabants) en 3enk.mann. *-tie* (terugggevonden verspreid over het hele taalgebied), maar er zijn er meer. Voor een goed begrip van het hele proces moet zowel een beroep gedaan worden op gegevens inzake flectie-

uitgangen als op de data i.v.m. pronomina. Daarom zal op deze kwestie pas dieper ingegaan worden in Hoofdstuk 5 (vooral sectie 3).

2.2.2.2. Niet-verbale constituenten

A. VOEGWOORDEN

Voegwoordvervoeging is in de eerste persoon meervoud veel vaker waar te nemen dan in de eerste persoon enkelvoud. In het hele taalgebied komen zeer veel verschillende vormen van vervoegde voegwoorden voor, die bovendien vaak naast elkaar in hetzelfde dialect bestaan. Er wordt hier in principe alleen rekening gehouden met de ‘overtre’ attestaties van flectiemorfemen (de gebruikte testzinnen worden gegeven in de appendix bij dit hoofdstuk), en niet met mogelijk weggeassimileerde affixen, op één makkelijk te herkennen uitzondering na: ook voorkomens van *-me* na voegwoord zijn aangeduid op de kaart. Het element *-me* is uiteraard een pronomen, dat historisch gevormd is uit een flectie-*n* en het pronomen *we*, waardoor uit het voorkomen van *-me* in een bepaalde omgevingen de aanwezigheid van een weggeassimileerde flectie-*n* vermoed kan worden juist voor het pronomen. Omdat *me* ook voorkomt in niet-enclitische posities (b.v. in *me gaan*), is dat echter niet noodzakelijk het geval. Maar de aanwezigheid van een vervoegings-*n* valt ook onmogelijk uit te sluiten. Om die reden worden de attestaties van enclitisch *-me* toch afgebeeld, maar de bespreking ervan wordt uitgesteld tot Hoofdstuk 3 (sectie 2.2.2.2.C). Daarnaast toont kaart 9 alle voorkomens van vervoegd *als* en *dat*.

Voegwoordvervoeging in de eerste persoon meervoud komt frequent voor in West- en Oost-Vlaanderen, Zeeland, Noord- en Zuid-Holland, Gelderland en Overijssel. Ook in

Vlaams-Brabant, Antwerpen, Nederlands Limburg en Groningen zijn een paar voorbeelden aangetroffen. Langs de oevers van de grote rivieren en ten noorden ervan hebben veruit de meeste vervoegde vormen *e*-flectie (*azze-we/wij*, *datte-we/wij*). Dat wijst waarschijnlijk op de invloed die meersyllabige werkwoorden uitoefenen bij de keuze van het flectiemorfeem: in de meeste relevante dialecten komt *-e* alleen voor bij meersyllabige werkwoorden; in het oosten zelfs alleen bij meersyllabige werkwoorden in inversie. In een klein aantal gevallen aan de Hollandse kust en in het oosten is minder duidelijk wat de keuze voor flectie-*e* bepaalt. Daar moet ook rekening gehouden worden met de flectie op monosyllabi in inversie (*-ne* in enkele Hollandse dialecten; mogelijk *-re* of *-de* in het oosten). Naast *-e* komt onder andere ook *-n* voor. Die flectie-*n* wordt na het voegwoord teruggevonden in een aantal plaatsen in een groot, zuidwestelijk gedeelte van het taalgebied, in Vlaanderen. De flectie-*n* komt na voegwoorden, net zoals in het inversieparadigma van zowel *gaan* als *leven*, niet in alle Vlaamse dialecten aan de oppervlakte, maar wordt verspreid teruggevonden over het hele Vlaamse gebied. Een zeer vreemde vorm (*onzeme*), met flectie-*n* voor de /s/ van de stam (*as*) en *-e* erna, is in Gent (I241p) opgegeven. Die vorm moet waarschijnlijk als een contaminatie gezien worden van een vervoegde éénsyllabige vorm *on/an* en de eveneens vervoegde meersyllabige vorm *ozze/azze*. Naast de Vlaamse attestaties van *-n* is nog één attestatie te vinden in het noordoosten, na een comparatief¹⁹ (*assen wie* in Nieuw-Scheemda; C123p). Op twee plaatsen in Nederlands Limburg komt nog een ander flectiesuffix voor: *-nt* (b.v. *went vir*). Dat suffix is behalve na voegwoorden alleen geattesteerd bij monosyllabische werkwoorden.

Twee vormen zijn tot dusver onvermeld gebleven, namelijk het pronominaal affix *-men*, en het suffix *-e* in combinatie met een pronomem *-me* (b.v. in *azz-e-me*), dat hier met een apart teken weergegeven is. De attestaties van zowel *-men* als *-eme* zijn te situeren in de overgangszone tussen het centrale gebied met *e*-flectie voor polysyllabische werkwoorden in de eerste persoon meervoud, en het perifere, Vlaams-Zeeuwse²⁰ gebied met *n*-flectie. De vorm *-men* is een betwistbaar voorbeeld van voegwoordvervoeging: de eind-*n* is volgens DE SCHUTTER (1994:118–119) een vervoegings-*n*. Het verschijnen van de flectie-*n* na *me* is een gevolg van incorporatie van het pronomem in een combinatie van werkwoord of voegwoord enerzijds en vervoegings-*n* anderzijds. Dergelijke incorporaties zijn volgens De Schutter niet ongewoon: in zowel de Oost-Vlaamse dialecten (waar ze ook in sommige verledentijdsvormen opduiken) als in een aantal andere Nederlandse dialecten zoals het Gronings en het Zuid-Hollands zijn vergelijkbare fenomenen geattesteerd. Het is evenwel zeer de vraag of de *-n* in *-men* in synchroon opzicht nog wel als vervoegingssuffix gepercipieerd wordt. Omdat tussen beide componenten van het element *-men* (het clitic *-me* en de flectie-uitgang *-n*) geen andere elementen kunnen opduiken, ligt een herinterpretatie tot één geheel voor de hand. Het bestaan van *-men* geeft in elk geval aan dat ook na voegwoorden de pronominale morfologie kan

¹⁹ Vervoeging van comparatieve voegwoorden is een zeldzaam verschijnsel, maar het bestaat wel degelijk. Er worden geen aparte kaarten gegeven voor voegwoordvervoeging na een comparatief. Omdat het verschijnsel zo zeldzaam is, zou dat weinig extra informatie opleveren, en bovendien zouden de voorbeelden van voegwoordvervoeging op kaarten met alleen vervoeging van ‘gewone’ voegwoorden nog schaarser worden, waardoor het kaartbeeld ook daar nog moeilijker te interpreteren zou worden. Voor kaarten i.v.m. vervoeging van voegwoorden na een comparatief, zie SAND, kaart 36b (sectie 1.3.9.5).

²⁰ Waarbij opgemerkt moet worden dat de uitgang *-n* in Zeeland vrij zeldzaam is, maar toch nog voorkomt in het SAND-materiaal (zie kaart 7, 8).

interageren met flectieverschijnselen, net zoals dat het geval leek bij de werkwoorden. Het suffix *-e* komt als deel van het enclitische cluster *-eme* voor in het grensgebied tussen Oost-Vlaanderen en Vlaams-Brabant enerzijds, met een aantal attestaties dieper in Oost-Vlaanderen, en in Zuid-Holland anderzijds. Het bestaan van een dergelijk *e*-suffix na Oost-Vlaamse en Hollandse voegwoorden, wijst in de richting van meersyllabige werkwoorden als de belangrijkste bron voor de voegwoordflectie. In sommige van de Oost-Vlaamse dialecten met voegwoordvervoeging met *-e*, komt de *-e* na werkwoorden alleen voor in inversie (zie kaart 7), wat de inversiegeneralisatie opnieuw ondersteunt.

In enkele dialecten komen verschillende vervoegingsuitgangen naast elkaar voor na voegwoorden: combinaties van *-n* en *-men* (b.v. *anwe* naast *ammen*), en van *-e* voor *we* en *-e* voor *me* (b.v. *azzewe* naast *azzeme*) zijn weinig belangwekkend, omdat ze wellicht het gevolg zijn van vergelijkbare variatie na werkwoorden. Dat is niet noodzakelijk zo in de gevallen waarbij flectie-*e* en flectie-*n* in een dialect naast elkaar voorkomen, zoals in het Zuid-Hollandse Monster (D003p) en het Zeeuws-Vlaamse Hulst (I142p), net zoals bij de combinaties van *-e* met *-men* in de Oost-Vlaamse plaatsen Berlare (I257p), Mere (O056p), Meilegem (O104p) en Ninove (O152p). Daar kan de variatie erop wijzen dat in sommige dialecten zowel de vorm van monosyllabische werkwoorden (doorgaans met flectie-*n*) als die van polysyllabische werkwoorden (de enige die flectie-*e* krijgen in bepaalde dialecten) belangrijk is om te voorspellen welke flectie-uitgang na voegwoorden gebruikt wordt.

B. JA & NEEN

Net zoals bij de eerste persoon enkelvoud, valt bij de eerste persoon meervoud opnieuw de afwezigheid op van ondubbelzinnige flectie-uitgangen na *ja* (voor de kaart, zie Hoofdstuk 3, kaart 7). Slechts twee mogelijke vindplaatsen van een flectie-*n* kunnen genoemd worden: Aalst (O061p) en Ninove (O152p). In beide gevallen gaat het om de betwistbare vervoegde vorm *jamen*.

Ook in de literatuur zijn trouwens geen duidelijke voorbeelden te vinden van vervoegde vormen van *ja* voor de eerste persoon meervoud (PAARDEKOOPEL 1993a). Wel treden er in de Hollandse dialecten hier en daar “hiaatdempende” *d*'s op (PAARDEKOOPEL 1993a:147n), waarvoor vooralsnog geen bevredigende verklaring gegeven is. In elk geval komt de distributie van de /d/ in Paardekoopers vormen (*jadek*, *jadie*, *jadet*, *jadewe* en *jadeze*²¹; zie ook VAN GINNEKEN 1954:11) totaal niet overeen met de distributie van *-t* of *-d* in het verbale paradigma. Een verband met flectie lijkt dus vergezocht. Wel valt op dat de /d/ in elk van Paardekoopers voorbeelden opduikt in intervocalische positie. De vorm *jadewe* doet denken aan een eerder besproken 1mv.-vorm van het werkwoord *gaan*, meer bepaald *gadewe*, en kan wellicht op dezelfde manier verklaard worden, als samengesteld uit de stam *ja*, een intervocalische tussen-*d*, en een pronomen *-ewe* (zie 2.2.2.1.C).

²¹ De spelling van de vormen is aangepast.

2.2.2.3. Eerste persoon meervoud: overzicht

De data voor de inflectionele persoonsmarkering voor de eerste persoon meervoud zijn al met al vrij complex. De noordoostelijke dialecten (o.a. in de provincie Groningen) lijken nog de meest consistente, omdat daar vrijwel overal uitsluitend *n*-vormen opduiken. Elders duiken nogal wat onregelmatigheden op in de verbale flectie. Zowel werkwoordstype als woordvolgorde spelen in bepaalde dialecten een rol. Het werkwoordstype is vooral belangrijk in de dialecten die *n*-apocope hebben, waaronder de centrale Hollandse en Brabantse dialecten, de Limburgse dialecten en, in bepaalde fonologische omgevingen, ook de oostelijke Oost-Vlaamse dialecten. In al die dialecten alterneert *-e* (*wij leve*) met *-n* (*wij gaan*), naargelang van het werkwoordstype. Woordvolgorde zorgt dan weer voor allomorfie bij meersyllabige werkwoorden in het oosten, waar *-t* alterneert met *-e* (*wij leeft* vs. *leve wij*). Ook in Vlaanderen heeft woordvolgorde zijn invloed: in inversiezinnen komen slechts zelden overte flectie-uitgangen voor (b.v. *we gaan* vs. *ga-me*), wat wijst op mogelijke allotaxis tussen inversiezinnen en zinnen met rechte volgorde: in zinnen met rechte volgorde worden dezelfde grammaticale relaties op een andere syntactische manier uitgedrukt, in casu met een andere combinatie van persoonsmarkeerders, dan in zinnen met inversie (zie hoofdstuk 1, sectie 2.5; hoofdstuk 5, sectie 2.3.4).

Voegwoordvervoeging komt in de eerste persoon meervoud frequent voor; duidelijke voorbeelden van vervoeging van *ja* ontbreken daarentegen. Het precieze verband tussen het werkwoordelijke en het voegwoordelijke paradigma is niet altijd even duidelijk. Hoewel het in de grote meerderheid van de gevallen de meersyllabige werkwoorden in inversie lijken te zijn die de vorm van het voegwoord bepalen (cf. het voorkomen van flectie-*e* na voegwoorden), kunnen de twee vervoegde vormen uit Limburg (op *-nt*) alleen verklaard worden door uit te gaan van monosyllabische werkwoorden. Bovendien geeft de variatie in de overgangsdialecten tussen Vlaams aan de ene kant en Brabants en Hollands aan de andere kant, ook aan dat voegwoorden zelfs binnen één dialect hun uitgang kunnen ontleenen aan verschillende vormen: in enkele van die dialecten komt namelijk *-e* voor naast *-n*.

Zowel de data inzake verbale flectie als die over voegwoordvervoeging gaven aanleiding om te veronderstellen dat flectieverschijnselen hier en daar interageren met de pronominale morfologie: zo is het mogelijk om vormen als *-men* en *-emel-ewe* in sommige dialecten te analyseren als één geheel. Op de interactie tussen flectieverschijnselen en pronominale morfologie wordt in later in dit hoofdstuk (sectie 3.2.1) en ook in Hoofdstuk 5 nog ingegaan.

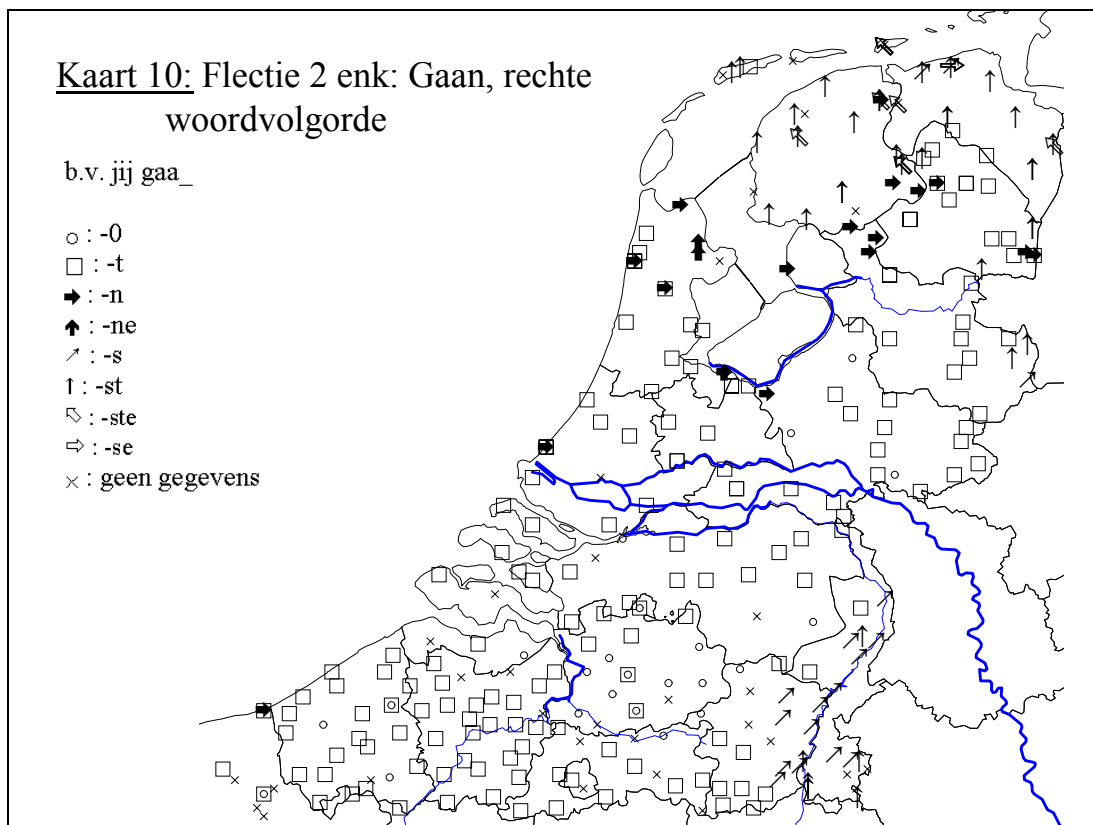
2.2.3. Flectie-uitgangen voor de tweede persoon enkelvoud

2.2.3.1. Verba

A. GAAN

De flectie-uitgangen van de tweede persoon enkelvoud vertonen vrij veel variatie, die voor een deel verklaard wordt doordat de huidige varianten afgeleid zijn van zowel oorspronkelijke 2enk.-suffixen als 2mv.-suffixen. In de tweede persoon enkelvoud is het originele, Middelnederlandse pronomen *du* met de bijhorende flectie (*-s*; ook wel

-st) volgens de literatuur nog slechts bewaard in de oostelijke periferie, meer bepaald in Nederlands Limburg en de oostelijke helft van Belgisch Limburg in het zuiden, en in de oostrand van Overijssel en Drenthe en in heel Groningen en Friesland in het noorden. In een deel van de dialecten die *-s(t)* bewaard hebben, bestaan trouwens andere tweedepersoonsuitgangen naast *-s(t)*, waaronder sommige met een beleefde connotatie. Die alternatieve en beleefde vormen worden verderop op een aparte kaart weergegeven. Een lijst met de voor kaart 10 gebruikte testzinnen is te vinden in de appendix bij dit hoofdstuk. Voor één uitgang, *-ste*, zijn de antwoorden voor die vragen uitgebreid met extra attestaties: *-ste* is een zeldzame vorm, die zodanig instructief is (cf. infra) dat het belangrijk is dat alles in het werk gesteld wordt om de precieze geografische distributie van de vorm te achterhalen. Op kaart 10 zijn dus nog een aantal aanvullende attestaties van *-ste* opgenomen, meer bepaald alle voorkomens van *-ste* na een werkwoord van de tweede persoon enkelvoud in de bijzin. De restrictie tot zinsfinale werkwoorden in de bijzin moet ervoor zorgen dat het absoluut zeker is dat de /e/ deel is van de flectie-uitgang, en niet van een andere constituent in de zin.

Op kaart 10 wordt alvast duidelijk dat *-s(t)* inderdaad voorkomt in het veronderstelde gebied, maar er is nogal wat vormvariatie: niet in alle gevallen wordt het affix als *-s* gerealiseerd. In Limburg duikt vooral *-s* op, maar daarnaast zijn er in dat gebied ook attestaties van *-st* te vinden. De meeste *st*-realisaties komen toch uit het noorden. In een aantal noordelijke dialecten luidt het flectiemorfeem eerder *-ste* (of *-se*) dan *-s* of *-st*. De /e/ in *-ste* (of *-se*) is waarschijnlijk een relict van een vroeger enclitisch pronomen *de*, dat met de uitgang versmolten is, en daardoor ook voorkomt na werkwoorden in rechte volgorde en in bijzinnen.²² Het is beargumenteerd in de

²² Eigenlijk geldt dat ook wel voor de /t/ in *-st*, aangezien de Westgermaanse flectie in de tweede persoon enkelvoud *-s* luidde, en niet *-st*. De eind-*t* schijnt echter ingeburgerd te zijn in zeer veel

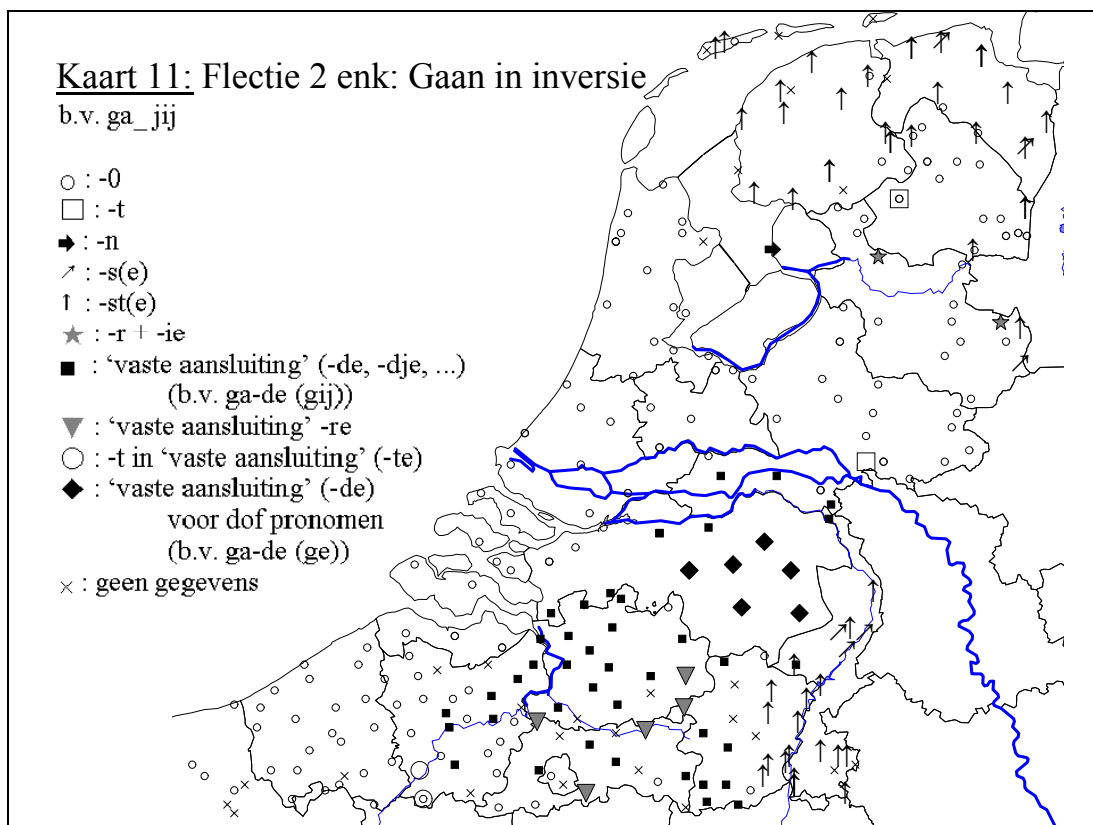
literatuur (o.a. VAN DER MEER 1991) dat *-st(e)* in het noordwesten niet als een flectie-uitgang maar als een pronominaal affix beschouwd moet worden. De syntactische distributie van *-st* en *-ste* is in elk geval anders dan die van het pronominaal affix *-me(n)* in de eerste persoon meervoud. Terwijl *-me(n)* slechts in één uitzonderlijke attestatie voorkwam na het werkwoord in de bijzin, gebeurt dat bij *-ste* frequent: in alle plaatsen met *-ste* op de kaart is minstens één voorbeeld van *-ste* na het zinsfinale werkwoord in de bijzin teruggevonden. Die frequente attestaties van *-ste* in de bijzin vormen een sterk argument om *-ste* wel degelijk als flectie-uitgang te beschouwen, aangezien de alternatieve analyse, met *-ste* als pronomina, eigenlijk impliceert dat pronomina in bepaalde gevallen in zinsfinale positie in de bijzin kunnen opduiken, wat toch wel een heel exotische veronderstelling is.

In het grootste deel van het taalgebied is *-s(t)* vervangen door *-t*. Dat suffix is meegenomen door de 2mv.-pronomina wanneer die ook in het enkelvoud ingang vonden (zie ook sectie 3.1.1.3 en 3.1.1.5). De *-t* valt in sommige dialecten (vooral in Brabant maar ook elders) geregeld weg (*0*-attestaties), zelfs wanneer de 2enk.-vorm van het werkwoord *gaan* in isolatie gebruikt wordt, zoals in de gebruikte testzin (zie appendix). De precieze condities voor *t*-deletie worden in dit proefschrift echter niet besproken (zie GOEMAN 1999). Aan de rand van het noordelijke *st*-gebied, is *-st* vervangen door *-n* en *-ne*. Ook dat zijn oorspronkelijk flectie-uitgangen voor de tweede persoon meervoud (cf. VAN HELTEN 1887:282). Ook aan de Hollandse kust (Monster; D003p) en in Frans-Vlaanderen (Bray-Duinen; H081a) duiken twee geïsoleerde attestaties van *-n* op, die een indicatie kunnen zijn dat *-n* langs de kust ooit een ruimere distributie gekend heeft.

Kaart 11 toont de 2enk.-vormen van *gaan* in inversie. Alle uitgangen die op kaart 11 voorkomen, zijn gehaald uit de testzinnen die in de appendix bij dit hoofdstuk opgesomd worden, behalve die van *-de* voor doffe pronomina. Omdat het om interessante maar redelijk zeldzame attestaties gaat, toont kaart 11 alle vormen die in het hele SAND-corpus teruggevonden zijn. Bij de geattesteerde voorbeelden zitten zowel attestaties na monosyllabische (of monosyllabisch geworden) werkwoorden (b.v. *gade ge*) als na polysyllabische werkwoorden (b.v. *leefde ge*). In het inversieparadigma wordt het onderscheid tussen *-st* en *-ste* onzichtbaar, omdat het werkwoord daar gevolgd wordt door het pronomina *de/du*. De varianten van *-st* zonder */t/* (*-s* en *-se*), zijn in inversie duidelijk zeldzamer. Het meest opvallende verschil is evenwel dat er haast geen *t*-affixen voorkomen op kaart 11. De *t*-flectie is in vergelijking met kaart 10 bijna volledig verdwenen, vooral ten voordele van *-0*. Hieruit blijkt een belangrijk syntactisch verschil tussen inversiezinnen en zinnen met rechte volgorde: de eerste hebben doorgaans geen werkwoordsvervoeging, de tweede wel. Niet alleen de *-t* is bijna volledig van de kaart verdwenen. Ook de zo goed als uitzonderingsloze afwezigheid van *-n* is opmerkelijk. In Overijssel zijn net als in de eerste persoon meervoud vormen opgegeven waarbij een tussen-*r* gevonden wordt tussen de stam *ga* en een vorm die met een vocaal begint, in dit geval *-ie*, die wellicht opnieuw als intervocalische tussenklank geanalyseerd moet worden (zie 2.2.2.1.C). Ook in een klein aantal Brabantse dialecten wordt een */r/* teruggevonden, in vormen

dialecten waarin de oorspronkelijke flectie-*s* bewaard is, terwijl dat voor de eind-*e* niet het geval is. Bovendien zal verderop betoogd worden dat de eind-*e* een aanwijzing vormt om het afwijkende syntactische gedrag (meer bepaald de mogelijkheid tot pro-drop) van de noordwestelijke dialecten te verklaren, terwijl de aan- of afwezigheid van */t/* geen implicaties heeft voor de syntactische eigenschappen van de flectie-uitgang.

als *gare*. Die Brabantse voorbeelden van *-r* moeten anders verklaard worden dan de oostelijke vormen die hier voor de tweede persoon enkelvoud opgegeven zijn en eerder ook al bij de eerste persoon enkelvoud en meervoud opdoken: in het oosten wordt de combinatie van *-r* en *-e* altijd gevolgd door een pronomen; in Brabant volstaat de combinatie *-re* als subjectsmarkering (b.v. in een zinnetje als *ga-re mee?*). De combinatie *-re* is wellicht dan ook gewoon een allofoon van het enclitische pronomen *-de*, waarvan de intervocalische /d/ door /r/ vervangen is (vgl. met de uitspraak *berre*, voor *bedde* ‘bed’; WEIJNEN 1966:243). Die enclitische vorm *-de* wordt gebruikt in het grootste deel van het Brabantse gebied. Het is meestal niet uit te maken of het pronomen *-e* luidt, en voorafgegaan wordt door een flectie-uitgang *-t*, of als één ongeleed pronominaal element *-de* geanalyseerd moet worden.²³ Of enclitische clusters zoals *-de* of *-dje* ontleed moeten worden als monomorfematisch of als een combinatie van een flectiemorfeem en een pronomen, is een complexe vraag, waarop het antwoord van plaats tot plaats kan verschillen. In Hoofdstuk 3 (sectie 1.3.3) zal beargumenteerd worden dat de analyse van *-de* en *-dje* als monomorfematisch, pronominaal element de voorkeur geniet. In elk geval, de vorm van pronomina in enclitische clusters in de meeste Brabantse dialecten wijkt sterk af van de pronomina die in rechte woordvolgorde gebruikt worden, waardoor Brabantse enclitische clusters wel eens met de term ‘vaste aansluitingen’ benoemd worden (b.v. door GOEMAN 1999:283, die de term toeschrijft aan Paardekooper), vooral door hun moeilijke segmenteerbaarheid.

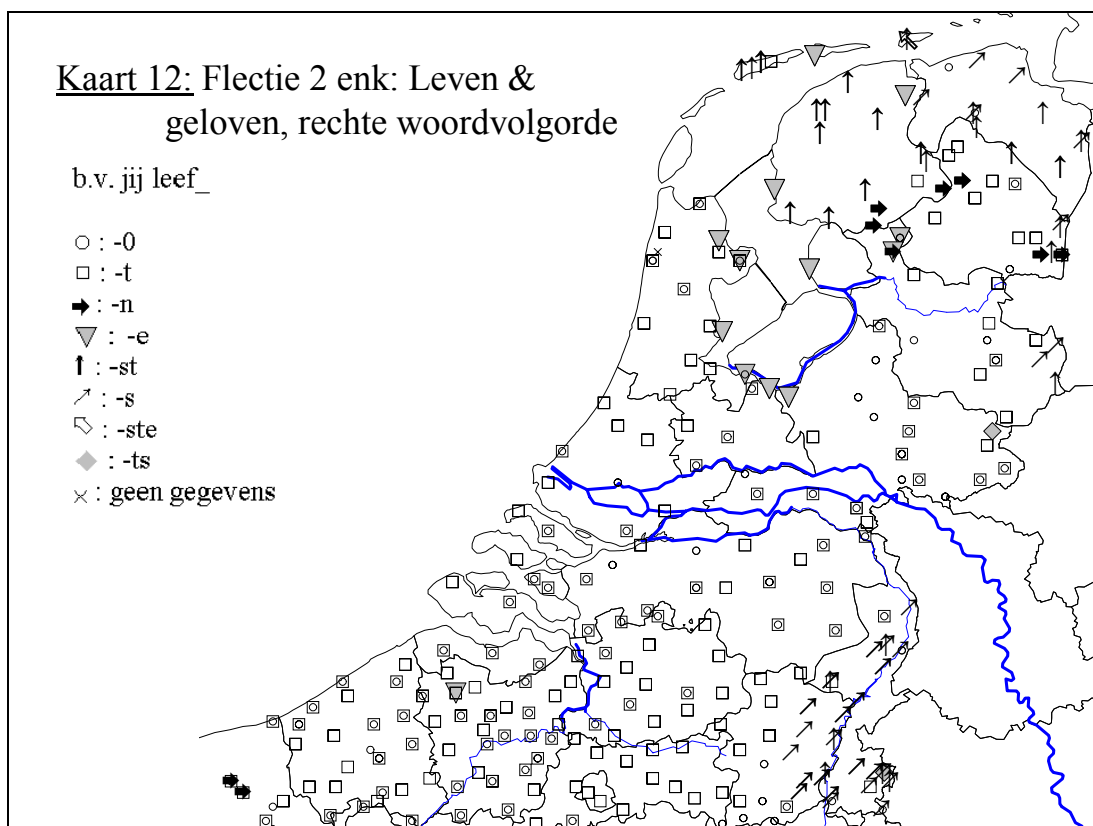

²³ De flectie-uitgang in kwestie zou dan overigens niet zomaar *-t* zijn, maar een variabel dentaalsuffix *-t/-d*, waarbij de keuze afhangt van de voorafgaande klank: meestal verschijnt *-d*, na stemloze obstruenten verschijnt *-t*. Deze regel is niet zomaar een ad hoc-regel, maar verklaart bovendien ook de werking van veel sandhi-verschijnselen in het Brabants (cf. DE SCHUTTER & TAELEMAN 1986). In de meeste variëteiten van het Nederlands (het Standaardnederlands inclusief) gebeurt de keuze van het verledentijdssuffix trouwens op dezelfde manier.

In een zestal Noord-Brabantse plaatsen (Tilburg (K183p), Vorstenbosch (L180p), Liempde (L199p), Gemert (L207p), Veldhoven (L255p) en Asten (L263p)) komt de ‘vaste aansluiting’ *-de* ook voor voor een dof pronomen (b.v. *hedde ge*). Dat wijst erop dat in dit geografisch vrij beperkte gebied de grammaticalisering van *-de* van pronomen tot flectiemorfeem zich verder doorgezet heeft dan elders (cf. Oost-Vlaams *-me(n)* in de eerste persoon meervoud). De kenmerken van *-me(n)* en *-de* vertonen een aantal gelijkenissen: beide vormen komen niet voor op het einde van de bijzin, en kunnen maar in één omgeving gecombineerd voorkomen met een dof pronomen. Oost-Vlaams *-me(n)* combineert alleen met een dof preverbaal pronomen; oostelijk Noord-Brabants *-de* alleen met een dof postverbaal pronomen. Beide vormen worden uitgebreider besproken verderop: *-me(n)* in Hoofdstuk 3 (2.2.2.2) en Hoofdstuk 5 (2.4.3.2), *-de* in Hoofdstuk 5 (2.4.3.2).

B. LEVEN

Het kaartbeeld voor *leven* verschilt niet echt drastisch van dat voor *gaan*. De vormen voor *leven* in inversie vertonen dezelfde afwijkingen ten opzichte van de rechte woordvolgorde als bij *gaan*. Ze worden dan ook niet apart in kaart gebracht en besproken. Aan de hand van kaart 12 kunnen wel de verschillen tussen de flectie-uitgangen na *leven* en *gaan* worden besproken.

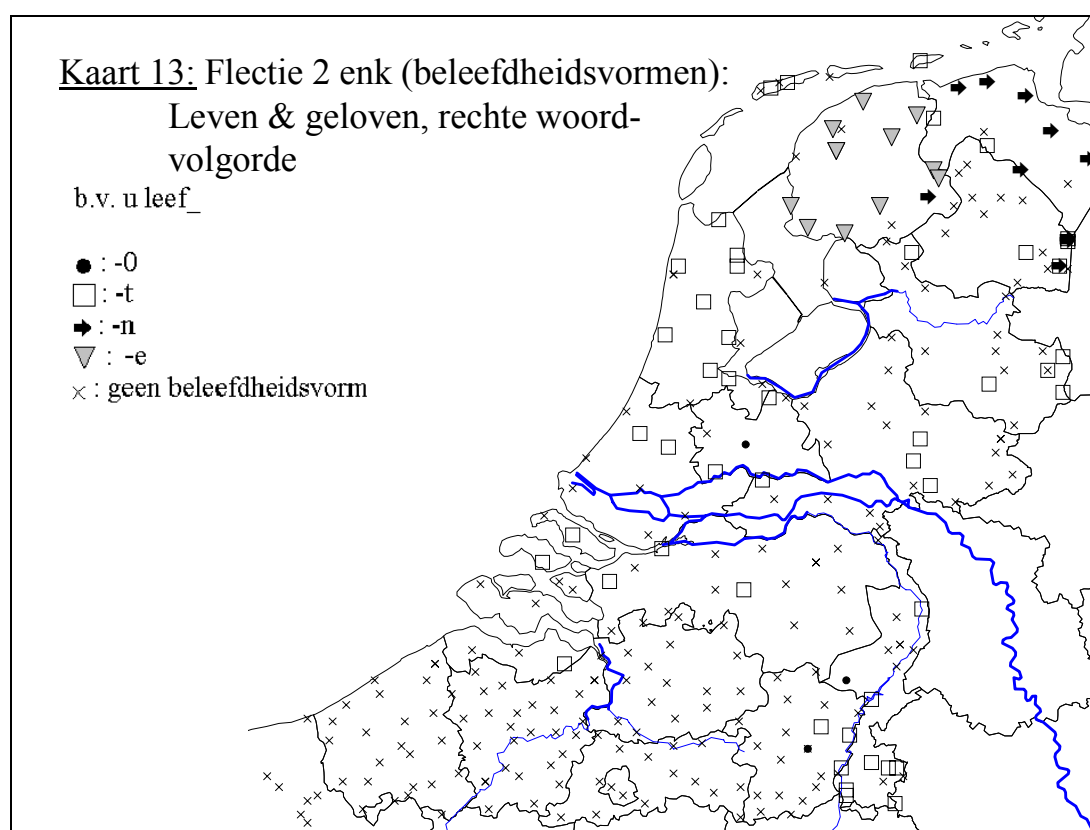

De belangrijkste verschillen tussen de flectie voor *leven* en *gaan* zijn de volgende: ten eerste komt flectie op *-e* niet voor bij monosyllabische werkwoorden, maar wel na polysyllabische werkwoorden, in een aantal plaatsen aan het IJsselmeer, waar bij *gaan* vaak *-n* of *-ne* voorkwam (dus: *je leve* naast *je gaan(e)*), en in het Oost-Vlaamse

Eeklo (I158p). Net zoals *-n* of *-ne* bij *gaan* is die *e*-flectie in inversie bijna ongeattesteerd. En ten tweede zijn er twee plaatsen waar flectie op *-ts* geattesteerd is: Nieuwenhagen (Q117p) en Eibergen (G255p). Een kleiner verschil is dat de vormen met *t*-deletie (*-s*, *-0*) in rechte volgorde frequenter voorkomen bij *leven* en *geloven* dan bij *gaan*, wat wellicht te wijten is aan de verschillende manier van opvragen: de vormen van *gaan* zijn als paradigma opgevraagd (dus in isolatie); die van *leven* en *geloven* als onderdeel van een testzin (en dus in zinsverband; zie appendix). Vermeldenswaardig is verder nog dat de *n*-vormen ook bij *leven* voorkomen in Frans-Vlaanderen.

C. EXTRA: BELEEFDHEIDSVORMEN

Boven werd al aangegeven dat niet alle tweedepersoonsvormen op de kaarten 10-12 weergegeven zijn. In dialecten waar naast *du* een ander pronomen voorkomt, of waar een beleefdheidsvorm bestaat, is die alternatieve of beleefde vorm weggelaten. Het valt op dat die alternatieve vormen nooit combineren met de bestaande *s(t)*-flectie, maar gebruik maken van ‘eigen’ flectiemorfemen. Op kaart 13 staat een overzicht van de flectie die hoort bij de beleefde pronomina en alternatieve vormen voor *du*. Alleen de gegevens voor *leven* in rechte volgorde komen hier aan bod. De data voor *gaan* en voor *leven* in inversie verschillen nauwelijks van de gegevens op kaart 13.

De precieze variatie bij de beleefdheidspronomina komt aan bod in het volgende hoofdstuk, maar het is zinvol om het overzicht van de flectie te koppelen aan een kort overzicht van de geattesteerde beleefdheidsvormen: sommige dialecten (Noord en Zuid-Holland, Utrecht, Gelderland en een paar dialecten in Groningen en Drenthe) hebben de beleefdheidsvorm *u*, die ook in het Standaardnederlands bestaat. Die vorm

wordt doorgaans gecombineerd met een flectie-*t*, in een paar zeldzame gevallen met *-θ*, en eenmaal met *-n* (in Noord-Holland, bij *gaan*; de vorm staat dus niet op de kaart). Ook de Limburgse meervoudige of beleefdheidsvormen als *gij* of *dir* krijgen *-t* of *-θ*. In het noorden (Friesland, Groningen) komen beleefdheidsvormen voor die met een /j/ beginnen (b.v. *jo*, *jie*). Zij krijgen meervoudsfectie: *-e* (of *-ne* bij *gaan*) in Friesland, en *-n* in Groningen. Ten slotte zijn er nog een paar dialecten waar het pronomina *ie* opgegeven wordt. Dat komt zowel voor met *n*-fectie (Groningen & Drenthe) als met *-t* en *-θ* (Overijssel).

De twee belangrijkste tendenzen bij de flectie na beleefdheidsvormen, zijn ten eerste dat het noorden doorgaans geen *-t* heeft, maar *-n* of *-ne* bij *gaan*²⁴, en *-n* of *-e* bij *leven* (zie kaart 13). En ten tweede dat de flectie-*t* in de overige gebieden in inversie niet wegvalt. Vormen als *gaat u*, *gaat gij* of *leeft gij* zijn dus in de gebieden waar de pronomina in kwestie voorkomen, perfect aanvaardbaar.²⁵

D. VERKLARINGEN

Veel van de variatie die geattesteerd is voor de tweede persoon enkelvoud, krijgt betekenis in een historisch kader: andere tweede persoon enkelvoudssuffixen dan *-st* (of *-s*, *-se*, *-ste*) zijn in oorsprong meervoudige vormen, die ook gebruikt werden na beleefde pronomina. Die beleefdheidsvormen zijn in de meeste dialecten de gewone enkelvoudspronomina geworden, maar bestaan elders naast de oorspronkelijke 2enk.-vormen. De flectie is wellicht in hoofdzaak mee overgenomen met de pronomina (zie ook verderop, vooral 3.1.1.3).

Ook de grote verschillen tussen recht paradigma en inversieparadigma kunnen historisch verklaard worden. Zowel de flectie-*t* als de *-n* vallen zo goed als altijd weg in inversie. Volgens de historische verklaring (VERDENIUS 1923, GYSSELING 1966, DEVOS 1986) geldt voor de flectie-*t* dat die opgegaan is een innovatieve pronominale vorm zoals *je* (en elders *ie*). Vanuit synchroon opzicht gebeurt de subjectsmarkering in inversiezinnen met een enkelvoudig tweedepersoonspronomen met één element, een pronomina, terwijl in rechte volgorde twee elementen gebruikt worden, een flectie-uitgang en een pronomina. We hebben hier dus te maken met een geval van allotaxis.

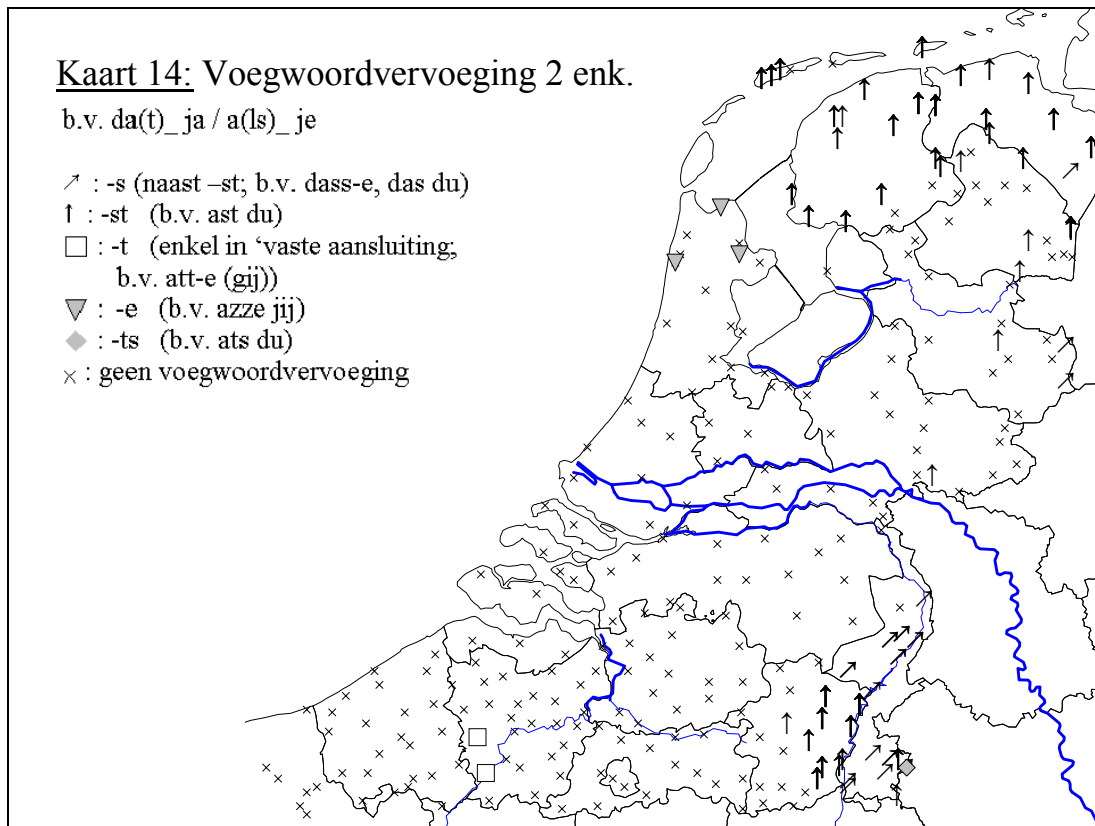
2.2.3.2. Niet-verbale constituenten

A. VOEGWOORDEN

Voegwoordvervoeging in de tweede persoon enkelvoud heeft een andere distributie dan de meeste andere vormen van voegwoordvervoeging: het verschijnsel is vooral aanwezig in het oosten. Kaart 14 toont de gevonden vormen, die uit verschillende SAND-testzinnen gehaald zijn (zie appendix).

²⁴ De distributie van *-n* en *-ne* na *gaan* kan min of meer afgeleid worden uit kaart 13: de dialecten die op kaart 13 *-e* hebben, hebben doorgaans *-ne* na *gaan*.

²⁵ Dat lijkt niet te gelden voor het pronomina *ie*. In de zeldzame attestaties van *-ie* valt de *-t* doorgaans weg, b.v. in *levie*. Na *gaan* komt *ie* nauwelijks voor (zie ook Hoofdstuk 3).

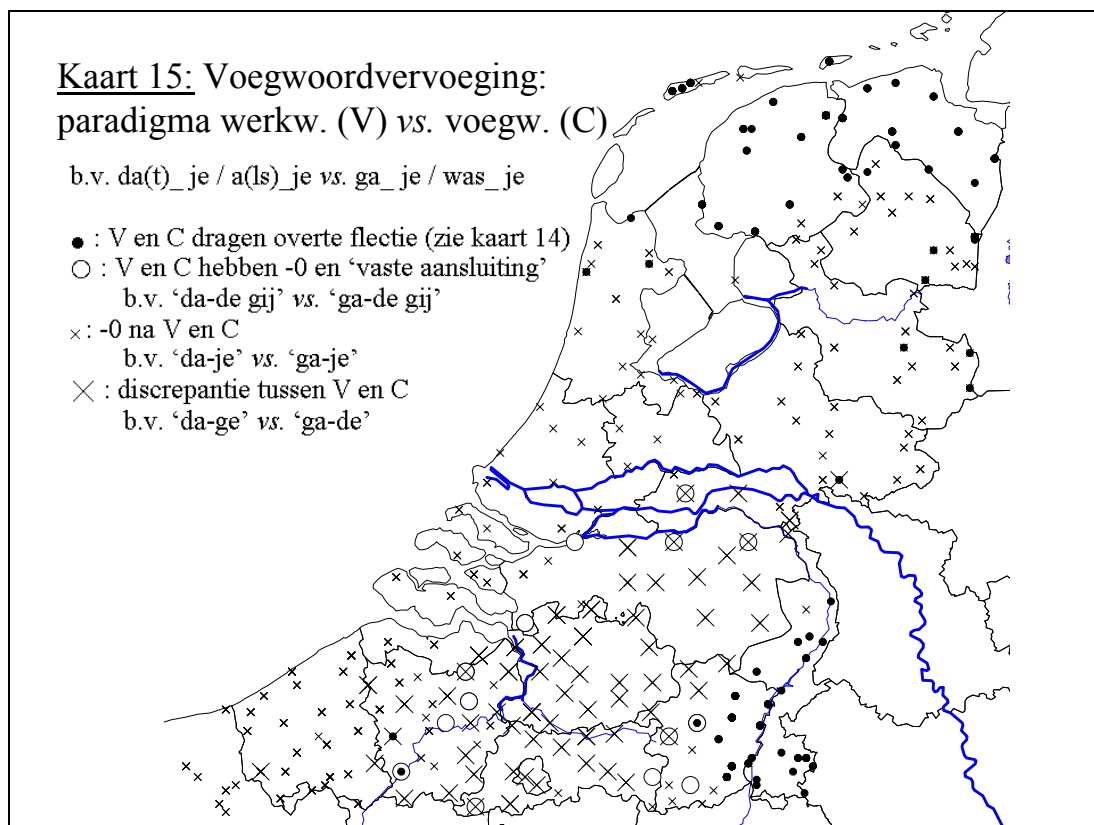

Een eerste vaststelling is dat alle dialecten met *st*-flectie (of een variant als *-s* of *-ste*) na werkwoorden ook voegwoordvervoeging hebben. In het noordoosten is voegwoordvervoeging met *-st* en varianten dan ook mogelijk in de hele provincies Friesland en Groningen, en op een paar plaatsen in Drenthe en Overijssel. De precieze vervoegingsuitgang luidt daar *-st* of *-ste*. In het zuiden, in Nederlands Limburg en het oosten van Belgisch Limburg, komt voegwoordvervoeging op *-s* voor. Ook in de dialecten zonder *st*-flectie komt voegwoordvervoeging voor: een paar dialecten in Noord-Holland heeft voegwoordvervoeging met *-e*; in Oost-Vlaanderen heeft een tweetal plaatsen een flectie-*t*.

Al met al doet de geografische distributie vreemd aan. Vooral het ontbreken van voegwoordvervoeging in delen van het taalgebied die wel vervoeging hebben voor andere combinaties van persoon en getal, zoals Vlaanderen, Holland en delen van Gelderland en Overijssel, kan als onverwacht ervaren worden. Eerder bleek al dat de vorm van vervoegde voegwoorden in grote mate bepaald wordt door die van vervoegde werkwoorden in inversie. Aangezien het werkwoord in inversie in veel dialecten echter eindigt op *-0*, valt het, de inversiegeneralisatie in acht genomen, eigenlijk ook niet echt te verwachten dat er veel voorbeelden te vinden zijn van duidelijk overte flectiemorfemen. Het is evenwel mogelijk om de bewijslast om te draaien, en op zoek te gaan naar vormen van voegwoorden waaruit blijkt dat de vorm in kwestie onmogelijk een vervoegde vorm kan zijn. Er zijn nogal wat voegwoordelijke vormen te vinden die geanalyseerd kunnen worden als samengesteld uit een voegwoordstam gevolgd door een flectie-uitgang *-0*. Of die vormen op *-0* echt als vervoegde vormen beschouwd kunnen worden, hangt niet alleen af van de vraag of hun vorm identiek is aan die van het werkwoord, maar ook van de theoretisch zeer beladen vraag of men werkwoorden op *-0* nog wel mag beschouwen als vervoegde

vormen. In elk geval mag men elke overeenkomst tussen voegwoordelijk en werkwoordelijk paradigma als betekenisvol beschouwen.

Kaart 15 toont de discrepanties en de overeenkomsten tussen verbaal en voegwoordelijk paradigma. Er zijn eigenlijk drie manieren waarop werkwoordelijk en voegwoordelijk paradigma overeen kunnen komen: de eerste mogelijkheid is dat zowel werkwoord als voegwoord overte flectie dragen (b.v. *ga-st du* vs. *da-st du*). Een tweede mogelijkheid is dat het enclitische cluster na werkwoord en voegwoord identiek is, maar dat de vorm ervan niet toelaat om te beslissen of er een flectie-uitgang staat of niet, doordat er een zgn. ‘vaste aansluiting’ opduikt (b.v. *gade gij* vs. *dade gij*). Een derde manier waarop werkwoordelijk en voegwoordelijk paradigma identiek kunnen zijn, is dat zowel na het werkwoord als na het voegwoord een pronomen geplaatst wordt, zonder dat er tussen beide een flectie-uitgang staat (b.v. *ga je* vs. *da je*). In het tweede en het derde geval is er geen overte flectie-uitgang terug te vinden, maar kan de identiteit tussen verbaal en voegwoordelijk paradigma als argument gebruikt worden om ‘onderliggende’ flectie na het voegwoord te veronderstellen. Slechts wanneer na een werkwoord een overte uitgang aangetroffen wordt die na het voegwoord afwezig blijft, of wanneer de vorm van het pronomen na werkwoord en voegwoord duidelijk verschilt, is er sprake van een discrepantie tussen verbaal en voegwoordelijk paradigma en kan men gewag maken van de aanwezigheid van een onvervoegd voegwoord.

Belangrijk is vooral dat discrepanties tussen verbaal en voegwoordelijk paradigma's alleen in de Brabantse dialecten de regel blijken (cf. *as/dat ge* vs. *kun-de*). Concreet hebben Brabantse dialecten na werkwoorden meestal een ‘vaste aansluiting’ (b.v. *kun-de*), maar na voegwoorden niet: daar komt een ‘gewoon’ dof pronomen *ge* voor (b.v. *dat ge*). Hoewel overte voegwoordvervoeging in de tweede persoon enkelvoud een

relatief zeldzaam gegeven is, kan de aanwezigheid van voegwoordvervoeging dus eigenlijk alleen uitgesloten worden voor de Brabantse dialecten.

In de meeste dialecten is er echter geen discrepantie tussen beide paradigma's. In alle dialecten met 'overt' voegwoordvervoeging (die zowel op kaart 15 als op kaart 14 aangeduid zijn) zijn beide paradigma's identiek. Daarnaast komen aan de randen van het Brabantse gebied (In Oost-Vlaanderen, Belgisch Limburg en Noord-Brabant) 'vaste aansluitingen' voor in zowel het verbale als het voegwoordelijke paradigma (b.v. *da-de*, naast *ga-de*), waardoor beide identiek zijn. In het grootste deel van het taalgebied worden noch werkwoord, noch voegwoord van een tweedepersoonspronomen gescheiden door een overte flectie-uitgang, en is de vorm van het pronomen in beide omgevingen bovendien identiek: in de Hollandse dialecten combineert een stam-*s* (van *als*) of *-t* (van *dat*) met het pronomen *je*. Dat betekent dat het voegwoordelijk paradigma in die dialecten in elk geval al niet met het paradigma van monosyllabische werkwoorden overeenstemt (*dat je* vs. *ga-je*). Met de meersyllabige werkwoorden is er echter wel een gelijkens: vgl. *als je* met *wals je*, en *dat je* met *weet je*. In de Vlaamse dialecten enerzijds en de Gelderse, Overijsselse en Drentse dialecten anderzijds, is het voegwoordelijk paradigma identiek aan dat van de monosyllabische werkwoorden (b.v. *da-je* vs. *ga-je*). De overeenstemming tussen het paradigma van voegwoorden en van monosyllabische dan wel polysyllabische werkwoorden wordt verder uitgewerkt in sectie 3.2.2.1, verderop in dit hoofdstuk.

B. JA & NEEN

Na *ja* en *neen* zijn er opnieuw geen duidelijke attestaties gevonden van flectie-uitgangen (zie Kaart 13 in Hoofdstuk 3). Het enige wat potentieel interessant is, is het opduiken van een *-t* ná het pronomen in een klein aantal dialecten in het zuidoosten van West-Vlaanderen (b.v. *jaagt*). Het is echter weinig waarschijnlijk dat het hier om een flectie-uitgang gaat, en de betreffende vorm zal dan ook pas besproken worden in het hoofdstuk over pronominale morfologie.

2.2.3.3. Tweede persoon enkelvoud: overzicht

Het opvallendste fenomeen bij de inflectionele persoonsmarkering voor de tweede persoon enkelvoud, is ongetwijfeld dat de oorspronkelijke *s(t)*-flectie teruggedrongen is tot de oostelijke periferie, waar ze nog frequent voorkomt bij zowel werkwoorden als voegwoorden. Die evolutie is parallel verlopen met het verdwijnen van het pronomen *du* (zie sectie 3.1.1.3): er zijn geen combinaties gevonden van *-st* met een ander pronomen.²⁶ In een aantal van die oostelijke *s(t)*-dialecten is er naast de combinatie *du/st*-flectie een ander pronomen beschikbaar, die vaak in oorsprong een beleefdheidsvorm of een meervoudsvorm is, en die een 'eigen' flectiemorfeem heeft. Daarnaast valt ook het grote verschil op in persoonsmarkering tussen enerzijds rechte zinnen, met overt flectiemorfeem, en anderzijds inversiezinnen, zonder flectie-uitgang in een groot deel van het taalgebied, en zgn. 'vaste aansluitingen' elders.

²⁶ Voor zover ik het kan overzien, is er daar slechts één uitzondering op te vinden in het hele SAND-materiaal: *je geleufst* in Klazienaveen (G081a).

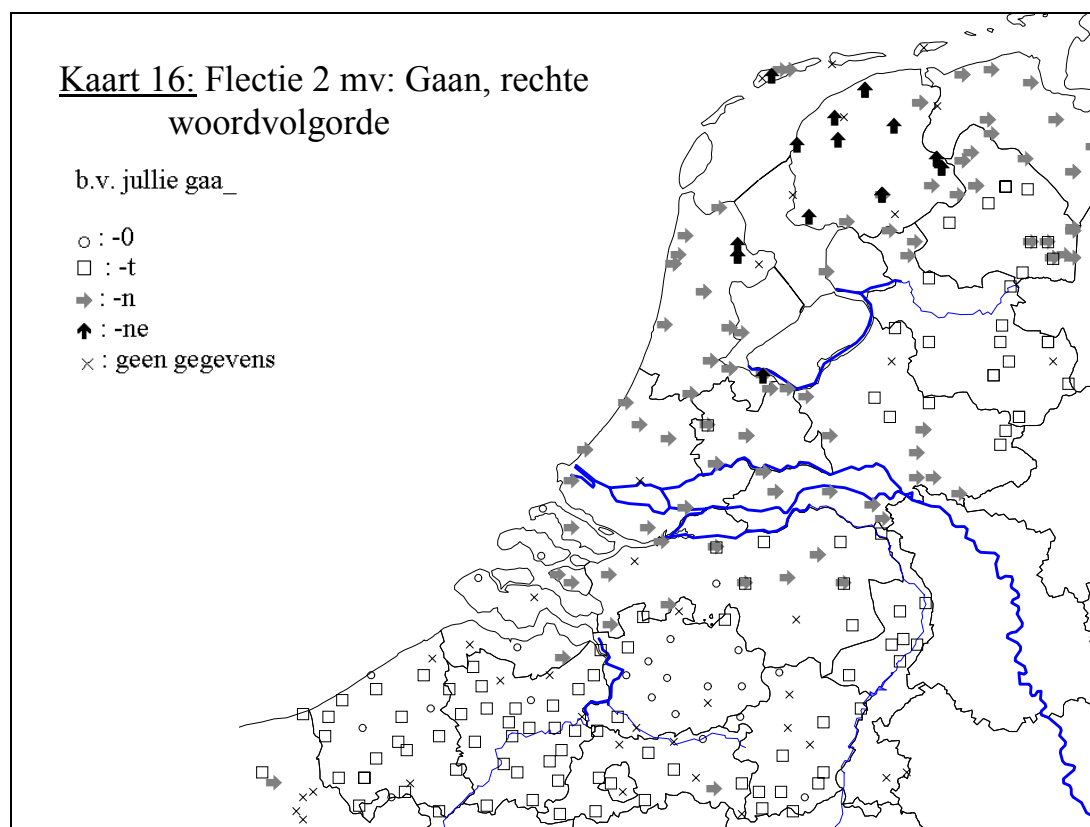
Voegwoordvervoeging leek op het eerste gezicht een oostelijk fenomeen: alleen in het oosten komen vaak voorbeelden voor van overte flectie-uitgangen na voegwoorden. Uitgaande van de situatie in inversie, is echter aangetoond dat voegwoorden zich in een groter gebied gedragen als werkwoorden dan aanvankelijk blijkt: alle attestaties van *als* en *dat* die niet uitgaan op een flectie-uitgang en gevolgd worden door een pronomen met /j/ of /d/ kunnen niet beschouwd worden als duidelijke voorbeelden van niet-vervoegde vormen, aangezien ook bij werkwoorden geen flectie opduikt voor dergelijke pronomina met /j/ of /d/. Na *ja* zijn geen overte vervoegingsuitgangen van de tweede persoon gevonden in het SAND-materiaal.

2.2.4. Flectie-uitgangen voor de tweede persoon meervoud

2.2.4.1. Verba

A. GAAN

Aangezien de huidige flectie voor de tweede persoon enkelvoud in veel dialecten (met het 2mv.-pronomen) overgenomen is van de tweede persoon meervoud, vallen grote gelijkenissen te verwachten tussen kaart 16 (zie de appendix voor de gebruikte testzinnen), en kaart 10. Dat is echter slechts gedeeltelijk het geval.

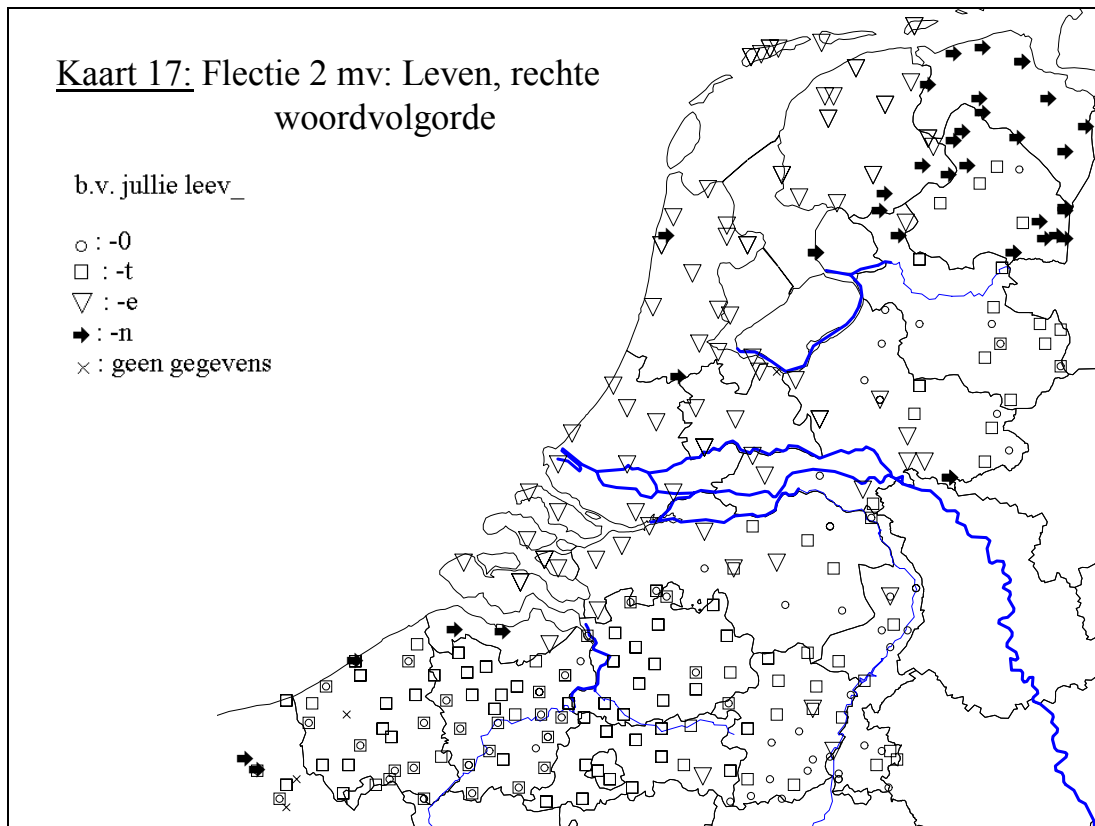
Vooraf de distributie van *-n* is bij de tweede persoon meervoud van *gaan* veel ruimer dan bij de tweede persoon enkelvoud: *-n* komt niet alleen voor in het noorden (provincie Groningen, noorden en oosten van Drenthe, noorden van Overijssel), waar beleefde en andere enkelvoudige pronomina dan *du* ook *-n* krijgen, maar ook in heel het westen en het centrum van Nederland (Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, Zeeland

en stukken van Gelderland en Noord-Brabant). Net zoals bij de tweede persoon enkelvoud is er ook een attestatie in Frans-Vlaanderen, die erop kan wijzen dat de *-n* in de tweede persoon meervoud langs de kust ooit een ruimere distributie gekend heeft. Een zeer geïsoleerde *n*-attestatie duikt ook op in het Vlaams-Brabantse Tienen (P145p). In Friesland, en daarnaast ook in een aantal plaatsen rond het IJsselmeer, wordt *-ne* gebruikt als meervoudsvorm. In twee gebieden wordt *-t* gebruikt: in het oosten van Nederland (Gelderland, Overijssel, Drenthe) en ten zuiden van de grote rivieren. In Noord-Brabant en Drenthe komt naast *-t* ook *-n* voor, wat wellicht aan AN-invloed toe te schrijven is. De *-t* wordt soms gedeleerd: vooral in de provincie Antwerpen komt vaak *-0* voor. De precieze condities voor *t*-deletie worden hier echter niet besproken (zie GOEMAN 1999). Ook in Zeeland wordt *-0* teruggevonden. Het is onduidelijk hoe die *-0* geïnterpreteerd moet worden. Wellicht is ze niet het resultaat van *t*-deletie: na *leven* komt namelijk de uitgang *-e* voor (zie kaart 17), die in alle aangrenzende gebieden gecombineerd wordt met *n*-flectie na *gaan*. Vermoedelijk is *-0* dan ook een vormvariant van *-n*. Kaart 16 levert niet meteen extra bewijs voor dat vermoeden, aangezien er geen meetpunten worden teruggevonden waar *-n* en *-0* samen voorkomen. In de eerste persoon meervoud zijn er echter wel Zeeuwse meetpunten waar *-n* en *-0* vormvarianten zijn (zie kaart 5 en 6).

De parameter inversie is ook voor de tweede persoon meervoud relevant, maar vrijwel uitsluitend in die gebieden waar de tweedepersoonsflectie identiek is voor enkelvoud en meervoud (daarom is de kaart hier niet afgedrukt). Zo valt de flectie-*t* weg voor /j/ in het grootste deel van Vlaanderen, terwijl het Brabantse gebied (met daarbij aansluitend een stuk van Oost-Vlaanderen en Belgisch Limburg) een zgn. ‘vaste aansluiting’ heeft, met *0*-flectie en specifiek enclitische vormen zoals *-de* (b.v. *ga-de*), die, doordat ze met een dentaal beginnen, de eventuele aanwezigheid van een voorafgaande flectie-*t* verhullen. Daarnaast zijn in Brabant net zoals bij de tweede persoon enkelvoud een vijftal vormen met *-re* terug te vinden, waarbij *-re* als allofoon van *-de* beschouwd moet worden. Nederlands Limburg en het grootste gedeelte van Belgisch Limburg kennen geen vaste aansluitingen, en daar blijft de flectie-*t* wel behouden. In Oost-Nederland ten slotte lijkt de *-t* soms weg te vallen, maar soms ook niet. Het Oost-Nederlandse Staphorst (Overijssel; F087p) heeft *garie*, waarbij de /r/ wellicht een intervocalische tussen-*r* is (vgl. met de data voor o.a. 1mv., zie 2.2.2.1.C).

B. LEVEN

Het beeld voor *leven* in rechte volgorde correspondeert grotendeels met dat voor *gaan*, met dien verstande dat het oorspronkelijke flectiormfeem *-en* in de centrale gebieden tot *-e* gereduceerd is, en de eind-*n* alleen nog in het uiterste noordoosten en zuidwesten (in Zeeland en in twee attestaties in Frans-Vlaanderen) te horen is. In Friesland wordt bovendien *-e* gebruikt na *leven* i.p.v. *-ne* na *gaan*. In de meeste gebieden met *t*-flectie valt ook op dat de *-t* vaker wegvalt, wat door de fonologische omgeving in de gebruikte testzinnen verklaard wordt: het paradigma van *gaan* is in isolatie opgevraagd, waardoor de kans op deletie verkleint; de paradigma's van *leven* en *geloven* in zinsverband, waar niet alleen deletie maar ook assimilatie de wegval van de slot-*t* in de hand kan werken (zie de appendix bij dit hoofdstuk voor een overzicht van de gebruikte testzinnen).

C. VERKLARINGEN

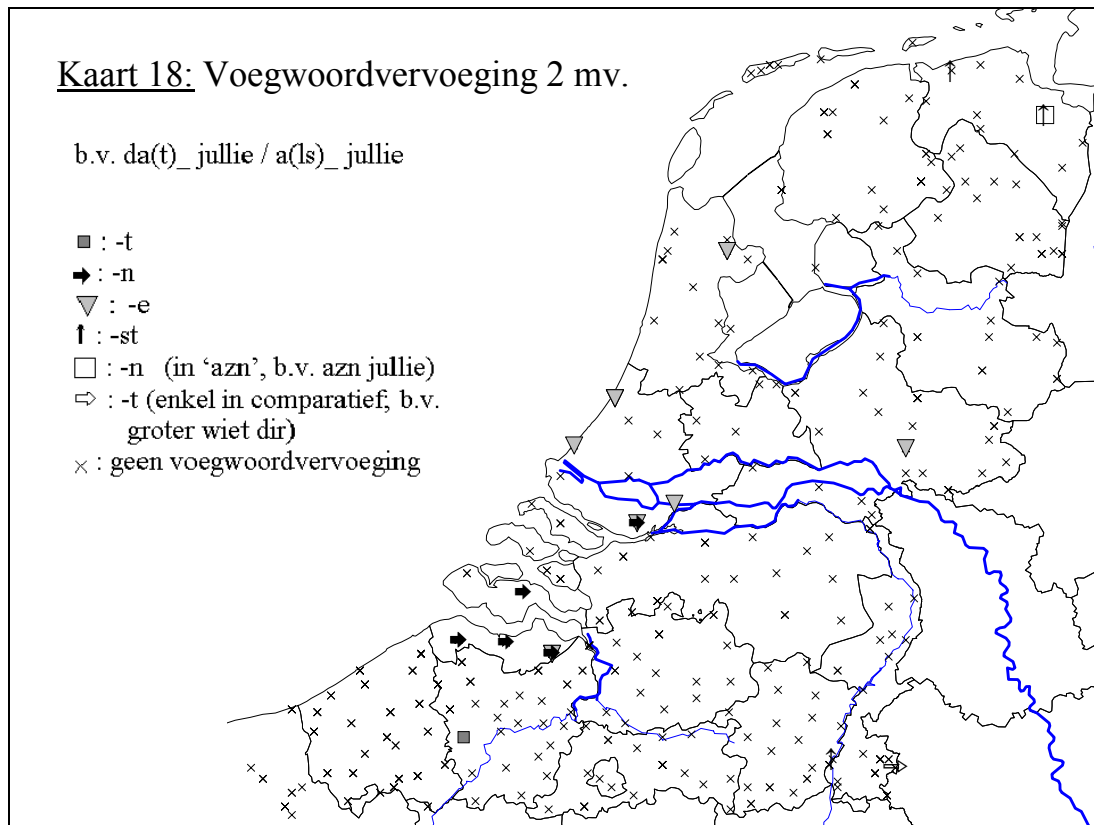
Aangezien de meeste dialecten hun flectie voor de tweede persoon enkelvoud uit de tweede persoon meervoud gehaald hebben, zou men verwachten dat tweede persoon enkelvoud en meervoud meestal identiek zijn. In een aantal dialecten verschilt de tweede persoon enkelvoud echter van de tweede persoon meervoud. In vergelijking met de tweede persoon enkelvoud is vooral de ruime distributie van *-(e)n* in het meervoud opvallend. Het is niet zo eenvoudig om die discrepantie meteen te verklaren, maar het lijkt waarschijnlijk dat in oorsprong slechts een van beide flectie-uitgangen in een dialect aanwezig is, hetzij *-t* (waarbij de ruime distributie van *-(e)n* in het meervoud het gevolg is van recentere geografische expansie), hetzij *-(e)n* (waarbij voor de enkelvoudsvorm *-t* een recentere expansie verondersteld wordt). Rekening houdend met het feit dat uit de taalkundige literatuur blijkt dat in het Standaardnederlands minstens tot in de late 19de eeuw nog tweede persoon meervoudsvlectie op *-t* is aangetroffen (cf. BUITENRUST-HETTEMA 1891:151, VERDENIUS 1938:211), is de eerste optie veruit de waarschijnlijkste. Op het eind van dit hoofdstuk (sectie 3.1.1.3) wordt de kwestie verder uitgediept.

De variatie tussen tweede persoon meervoud op *-t* en op *-(e)n* past in een groter, Westgermaans kader (zie ook 1.2.2.2; in 3.1.1.3 en 3.1.1.6 wordt daar nog iets dieper op ingegaan).

2.2.4.2. Niet-verbale constituenten

A. VOEGWOORDEN

Zoals bij de tweede persoon enkelvoud zijn de duidelijke attestaties van voegwoordvervoeging zeldzaam en vooral te vinden in gebieden waar na werkwoorden geen flectie-*t* gebruikt wordt.

Op enkele Limburgse vormen na, vallen alle attestaties binnen het gebied dat ook voegwoordvervoeging heeft voor de eerste persoon meervoud. Het gaat daarbij zeven keer om *-e*'s; in zuidwestelijk Nederland komt ook vier keer *-n* voor. In Nieuw-Scheemda (Groningen; C123p) wordt de vorm *azn* opgegeven. Nog beperkter is het aantal attestaties van *-st* en *-t*. In Limburg is naast één keer een vorm met *-e*, ook een zeer vreemde vorm met *st*-flectie opgegeven (*-st* is normaal gezien namelijk de flectie-uitgang voor de tweede persoon enkelvoud). Flectie op *-st* wordt ook opgegeven op twee plaatsen in het noorden (Kloosterburen; C023p en Nieuw-Scheemda; C123p). In België zijn duidelijke attestaties van voegwoordvervoeging, net zoals bij de tweede persoon enkelvoud, moeilijk te vinden. Wel is er opnieuw een vorm geattesteerd met een flectie-*t* na *a* ('als'), meer bepaald *attegulder* in Deinze (Oost-Vlaanderen; O014p).

In vergelijking met de andere grammaticale personen, valt vooral de schaarsheid van het aantal vervoegde voegwoorden op. Zoals bij de tweede persoon enkelvoud, geldt evenwel opnieuw dat het werkwoord in een aantal bekende voegwoordvervoegingsgebieden (Vlaanderen, Oost-Nederland) *t*-flectie draagt in rechte volgorde, en *0*-flectie in inversie. Uitgaande van de inversiegeneralisatie, valt er na het voegwoord dan ook in heel wat plaatsen geen overte vervoegingsuitgang te verwachten. Net zoals

bij de tweede persoon enkelvoud, volstaat het ontbreken van een overte flectie-uitgang in sommige gevallen dan ook niet als bewijs voor de stelling dat de dialecten in kwestie geen voegwoordvervoeging zouden hebben, omdat eventuele vervoegde voegwoorden in de dialecten in kwestie toch een uitgang *-0* zouden dragen. Waarschijnlijk is het overwicht van *0*-flectie na werkwoorden in inversie een verklaring voor het vrij lage aantal voorkomens van overte voegwoordvervoeging hier (cf. de tweede persoon enkelvoud, waar overte voegwoordvervoeging in het westen en het centrum van het taalgebied om dezelfde reden zeer zeldzaam is; zie kaart 14 en 15).

B. JA & NEEN

Doffe pronomina zijn doorgaans dezelfde in de tweede persoon meervoud als in de tweede persoon enkelvoud. Voor de bespreking van tweede persoon meervoudscitica na *ja* en *neen* kan dus naar de bespreking van de tweede persoon enkelvoud verwezen worden. Veel viel er daar overigens niet te melden: het ontbreekt in het hele taalgebied aan attestaties van vervoeging van *ja* in de tweede persoon.

2.2.4.3. Tweede persoon meervoud: overzicht

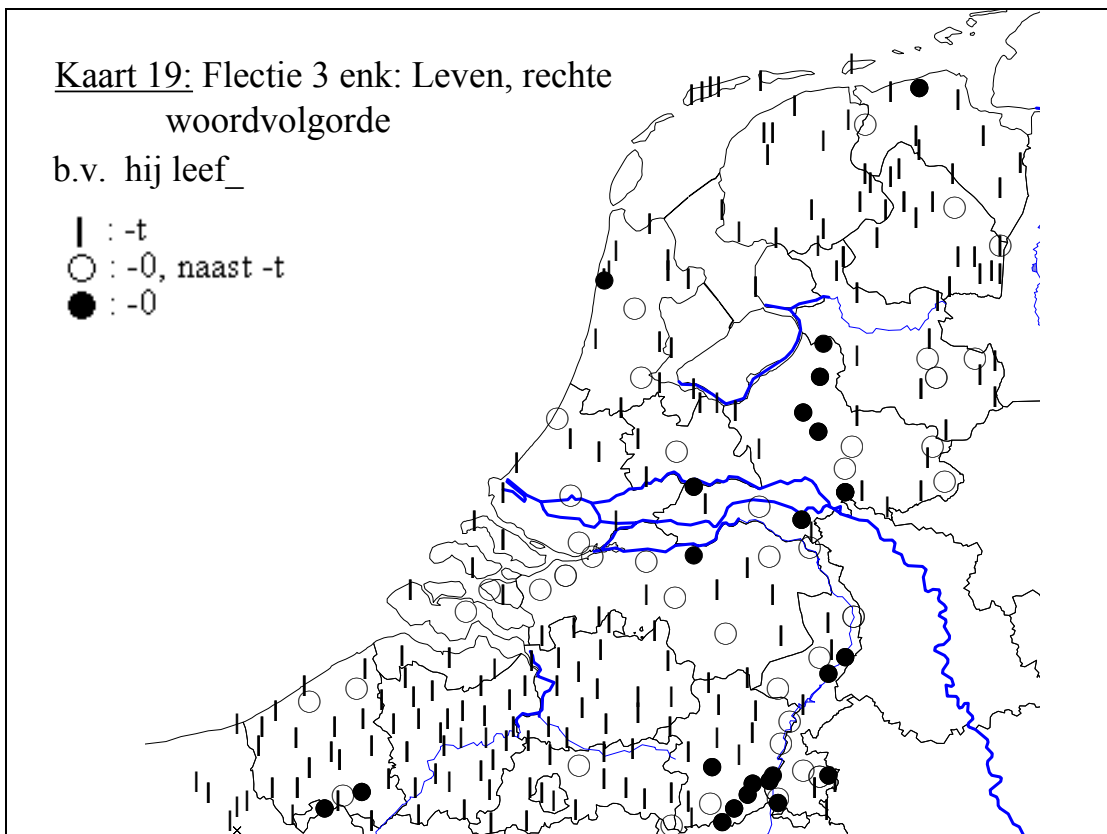
De huidige persoonsmarkeerders voor de tweede persoon meervoud zijn in veel dialecten overgenomen door de tweede persoon enkelvoud, en het valt dus te verwachten dat er grote gelijkenissen optreden qua flectie. In beide grammaticale personen is vaak *-t* geattesteerd. De *t*-flectie duikt op in Vlaanderen, Brabant en het oosten van Nederland enerzijds, en in Limburg anderzijds. In de eerste gebieden gedraagt de tweede persoon meervoud zich precies zoals de tweede persoon enkelvoud, i.e. met dezelfde uitgang *-t*, die in inversie wegvalt voor het pronomen. Net zoals in de tweede persoon enkelvoud wordt in zinnen met rechte volgorde dus een andere combinatie van persoonsmarkeerders gebruikt, in casu een pronomen en een flectie-uitgang, dan in inversie, waar een pronomen als enige subjectsmarkeerder in de zin voorkomt. Het gebruik van verschillende combinaties van subjectsmarkeerders om dezelfde grammaticale relaties uit te drukken, is in Hoofdstuk 1 (sectie 2.5) beschreven als een vorm van allotaxis. De parallel tussen de tweede persoon enkelvoud en meervoud is echter allesbehalve compleet. In het tweede gebied met *t*-flectie, Limburg, wordt de *t*-flectie alleen teruggevonden in de tweede persoon meervoud, en niet in het enkelvoud, waar *s(t)*-flectie bewaard is. In Limburg is de *-t* bovendien aanwezig in inversie én in rechte volgorde. Ook in enkele perifere gebieden in het noordoosten is de oorspronkelijke *s(t)*-flectie in de tweede persoon enkelvoud bewaard, en treden uiteraard verschillen op tussen de tweede persoon enkelvoud en de tweede persoon meervoud. Een vrij groot gebied in het centrum van het taalgebied ten slotte, heeft in het meervoud flectie met *-e* of *-(e)n*, terwijl daar in de tweede persoon enkelvoud geen spoor van terug te vinden was (zie sectie 3.1.1.3).

Slechts hier en daar in het taalgebied komen attestaties voor van voegwoordvervoeging. Dat kan grotendeels toegeschreven worden aan het feit dat de flectie-*t*, die de dominante vorm is in het taalgebied, in de regel wegvalt in inversie, waardoor er, gezien de inversiegeneralisatie, ook na voegwoorden geen overte flectie-uitgang te verwachten is. Na *ja* werden helemaal geen vervoegingsuitgangen aangetroffen.

2.2.5. Flectie-uitgangen voor de derde persoon enkelvoud

2.2.5.1. Verba: *gaan* & *leven*

De flectie-uitgang voor de derde persoon enkelvoud is uniform *-t*, zowel bij *gaan* als bij *leven*. Een groot aantal dialecten beschikt wel over de mogelijkheid om die *-t* onder een aantal voorwaarden weg te laten. Het is bekend dat de condities waaronder deletie en assimilatie van *-t* voorkomen, kunnen verschillen van dialect tot dialect, en dat *t*-deletie b.v. ook diverse types van werkwoorden in ongelijke mate kan aantasten (vgl. b.v. de attesties van *-0* op kaart 10, voor *gaan*, en kaart 12, voor *leven*). Omdat de variatie echter vrijwel uitsluitend fonetisch geconditioneerd is, en variatie inzake de conditionering van *t*-deletie grotendeels irrelevant is voor een onderzoek naar persoonsmarkering, wordt de bespreking hier beperkt tot *t*-deletie bij *leven*, in een zin met rechte woordvolgorde (zie de appendix bij de hoofdstuk voor een overzicht van de gebruikte testzinnen).

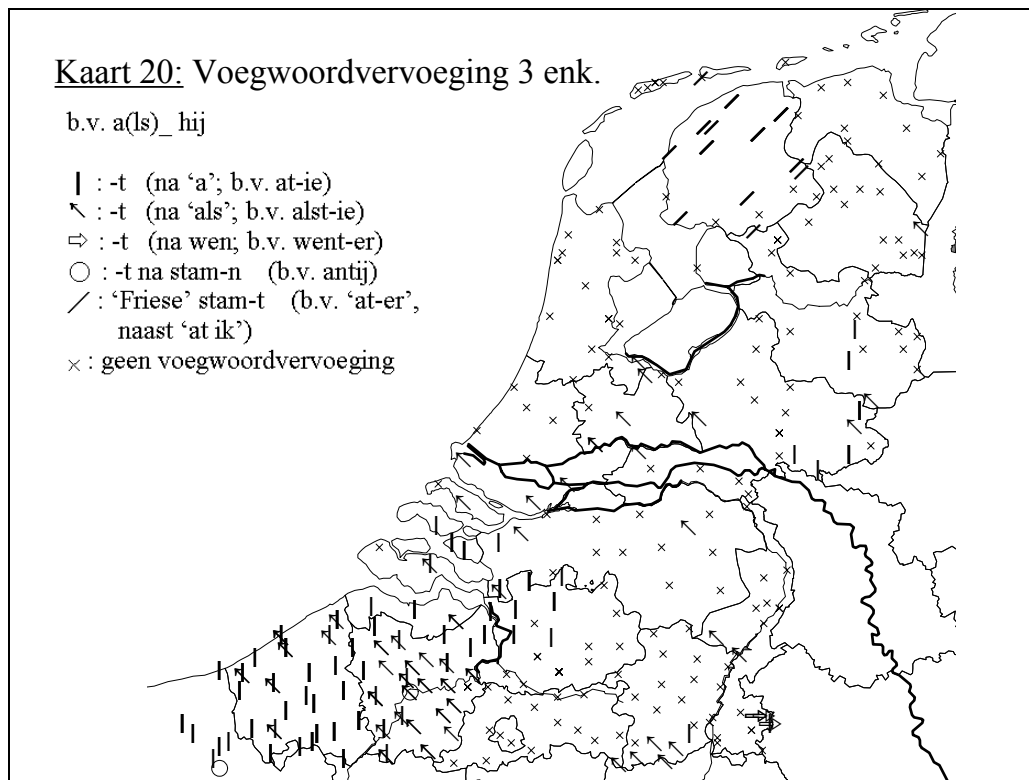
In rechte volgorde na *leven* lijkt *t*-deletie vooral een oostelijk verschijnsel, met vooral attestaties in Limburg en Gelderland. Verder zijn ook nogal wat voorbeelden aangetroffen in de buurt van de grote rivieren. Maar daarnaast komt *t*-deletie ook voor in een aantal ver uit elkaar gelegen gebieden, met zelfs voorbeelden uit perifere provincies zoals West-Vlaanderen, Groningen en Drenthe. Het kan echter niet genoeg benadrukt worden dat kaart 19 in geen geval volstaat om een goed begrip te krijgen van de conditionering van *t*-deletie; daarvoor wordt verwezen naar GOEMAN (1999).

Kaart 19 illustreert echter wel dat in de derde persoon inderdaad uitsluitend de flectie-uitgang *-t* voorkomt, die hier en daar onder bepaalde voorwaarden kan wegvallen.

2.2.5.2. Niet-verbale constituenten

A. VOEGWOORDEN

Op kaart 20 zijn alle vormen weergegeven waarbij een *-t* opduikt na het voegwoord *als* in de derde persoon mannelijk, vrouwelijk of onzijdig enkelvoud (zie de appendix voor de testzinnen). Omdat het voegwoord *dat* zelf al eindigt op een */t/*, is met de gegevens voor dat voegwoord geen rekening gehouden. Niet alle attestaties van een */t/* zijn attestaties van voegwoordvervoeging. In Friesland komt een */t/* voor bij alle combinaties van persoon en getal, die hoogst waarschijnlijk als een stam-*t* gezien moet worden. Het Fries kent dus een voegwoord *at*, dat op de kaart met een apart teken is weergegeven. De analyse van */t/* als stam-*t* kan mogelijk ook opgaan voor andere gebieden. Onder meer in twee van de plaatsen met voegwoordvervoeging in de provincie Antwerpen zijn in het SAND-materiaal voorbeelden te vinden van voegwoorden met een eind-*t* voor een meervoudig subject, in Sint-Lenaarts (K209p; *attie ... zitte*, waarbij *attie* = *at* + *die*) en in Meer (K192; *attie twee ...*, waarbij *attie* eveneens te analyseren is als *at* + *die*). Ook in Oost-Nederland zijn attestaties van *at* terug te vinden voor een 3mv.-subject, maar een analyse van de */t/* als stam-*t* lijkt daar minder plausibel: ten eerste geldt dat de oostelijke dialecten bekend staan als dialecten met voegwoordvervoeging, en ten tweede is *-t* in dat gebied de gebruikelijke flectie-uitgang voor de derde persoon meervoud. Zowel de Antwerpse als de Oost-Nederlandse gevallen zijn, ondanks deze mogelijke bezwaren, op kaart 20 in kaart gebracht als voegwoordvervoeging.

De geografische distributie van voegwoordvervoeging voor de derde persoon enkelvoud lijkt vooral op die voor de eerste persoon meervoud: voegwoordvervoeging komt hoofdzakelijk voor in perifere gebieden zoals Vlaanderen, Zeeland en het oosten van Nederland. In vergelijking met de meeste andere combinaties van persoon en getal valt evenwel op dat de attestaties in zuidelijk Limburg redelijk talrijk zijn, en daarnaast dat er ook nogal wat attestaties te vinden zijn langs de centrale lengte-as van het taalgebied, zoals in de provincies Antwerpen en Utrecht.

Het is in het verleden opgemerkt dat sommige ‘vervoegde’ vormen net zo goed geanalyseerd kunnen worden als specifiek enclitische pronomina in plaats van als combinaties van een flectie-uitgang op het voegwoord en een pronomina (VAN MARLE 2002). Dat geldt bij uitstek voor de gevallen waarbij een *-t* gehecht wordt aan het voegwoord *als*, zoals in de vrij ruim verspreide vorm *astie*, die ook in (sub)standaardtaal gebruikt wordt, maar ook in Limburgse vormen *aster* en *wenter*; Vlaamse vormen zoals *aten*, Brabantse zoals *atem*,... Het is onmogelijk om te besluiten welke van beide analyses de correcte is zonder een beroep te doen op extra materiaal, zoals sommige onregelmatige werkwoorden die geen flectie-*t* hebben in de derde persoon enkelvoud, en verledentijdsvormen.²⁷ Zulk extra materiaal is in de SAND-data maar met moeite te vinden. Desalniettemin blijkt uit het SAND-materiaal toch dat er redenen zijn om te geloven dat een aantal van de op het eerste gezicht vervoegde vormen die buiten het gebruikelijke voegwoordvervoegingsgebied vielen, misschien wel voorbeelden zijn van enclitische pronomina met een initiële /t/. Dat geldt met name voor de Utrechtse (type *astie*) en Limburgse vervoegde vormen (type *aster*), getuige inversievormen als *lieptie* (Lunteren; F171p) en *zoutie* (Vlijmen; K147p) in Utrecht en *wandeldeter* (o.a. Zoutleeuw; P112p) en *leefdeter* (o.a. Jeuk; P219p) in Limburg. Maar dergelijke mogelijke attestaties van enclitische pronomina met een initiële /t/ worden daarnaast ook gevonden in bekende voegwoordvervoegingsgebieden. In West-Vlaanderen bijvoorbeeld wordt in minstens vier meetpunten de vorm *zoutn* gevonden in het SAND-corpus (Oostkerke-H013p, Gistel-H054p, Torhout-H116p, Wulvergem-N125p). Het is dan ook in grote mate onduidelijk welke voorbeelden van voegwoordvervoeging beschouwd mogen worden als ‘echte’ vervoeging, en welke toegeschreven moeten worden aan pronominale vormvariatie. De kwestie komt verder aan bod in in sectie 3.2.1 en in het volgende hoofdstuk (sectie 2.2.5.2).

B. JA & NEEN

Voor de derde persoon enkelvoud is er na *ja* geen enkele attestatie van *-t* vastgesteld voor een mannelijk of vrouwelijk pronomina. Er duikt dus alleen pronominale vormvariatie op, die in het volgende hoofdstuk besproken zal worden (sectie 2.2.5.2.D).

²⁷ Zowel onregelmatige werkwoorden als verledentijdsvormen zijn niet in elk dialect even bruikbaar om de vorm van enclitische pronomina te testen: in sommige dialecten worden ze wel degelijk gevolgd door een flectiemorfeem, zowel in rechte als in inverse volgorde, waardoor opnieuw dezelfde segmenteringsproblemen opduiken als bij tegenwoordige tijdsvormen. Enkele SAND-voorbeelden van werkwoorden die in de dialecten een flectie-uitgang dragen maar dat in het Standaardnederlands niet zouden doen, zijn de volgende: de o.t.t. van *zijn* in ‘... *dat Marie dood ist*’ (Sint-Laureins; I156p), de o.v.t. van *doen* in ‘*ik deen da gaarne*’ (Sint-Niklaas; I175p) of de regelmatige o.v.t. in ‘*gij leefdeget lijk ne kluizenaar*’ (Ronse; O265p).

2.2.5.3. Derde persoon enkelvoud: overzicht

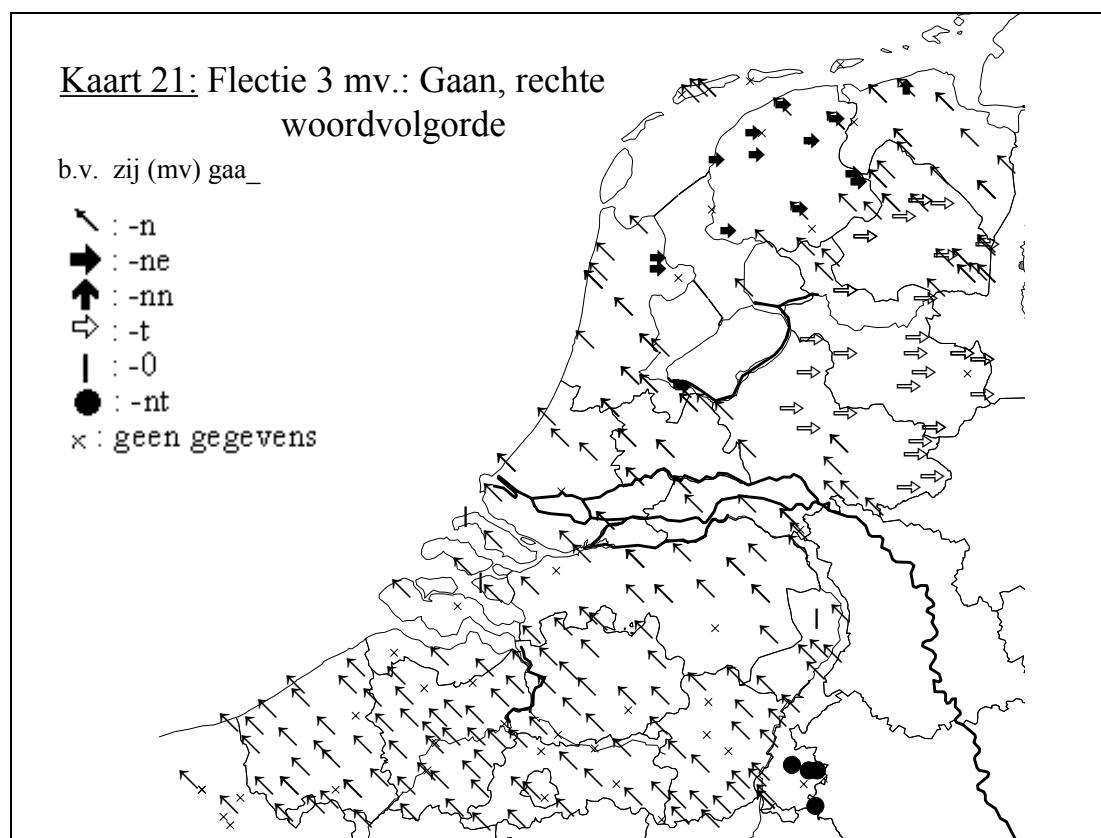
De variatie in de keuze van het flectiemorfeem voor de derde persoon enkelvoud is niet spectaculair te noemen. Het enige flectiemorfeem dat geattesteerd is, is *-t*, dat weliswaar in sommige dialecten kan wegvallen. *t*-deletie wordt mee geconditioneerd door de parameters werkwoordstype en inversie, maar is toch in de eerste plaats fonetisch gedetermineerd. Een precieze beschrijving van *t*-deletie valt dan ook buiten het opzet van dit proefschrift. Ook na voegwoorden zijn flectie-*t*'s geattesteerd. Een aantal schijnbare attestaties van voegwoordvervoeging is echter waarschijnlijk terug te voeren tot vormvariatie bij voegwoorden en pronomina.

2.2.6. Flectie-uitgangen voor de derde persoon meervoud

2.2.6.1. Verba

A. GAAN

De kaart voor de derde persoon meervoud vertoont veel gelijkens met die voor de eerste persoon meervoud (zie de appendix voor de gebruikte testzinnen).

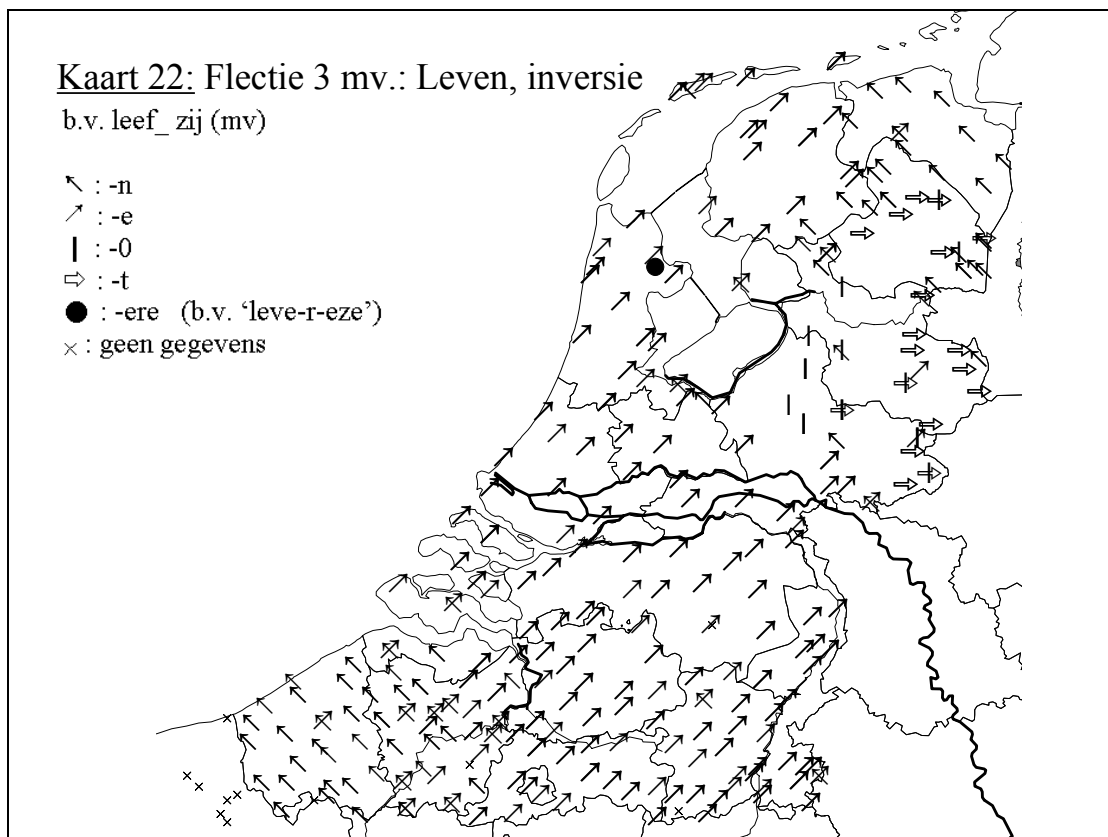
Zo bestrijkt de flectie-*n* veruit het grootste deel van het taalgebied, vooral het zuiden, het westen en het centrum, maar ook het uiterste noordoosten. Het suffix *-ne* wordt opgegeven in Friesland, op twee plaatsen in het uiterste noorden van Noord-Holland en in Huizen (E127p). In Warffum (C029p), en in inversie daarnaast ook in Leermens/Loppersum (C041a) komt *-n(e)n* voor. Het uiterste zuidoosten van Limburg

heeft *-nt*, het oosten van Nederland *-t*, en een klein aantal plaatsen (o.a. in Zeeland) heeft *-0*.

De parameter inversie (zie kaart 22 voor *leven*) is nauwelijks van belang: slechts in een klein aantal plaatsen wordt een andere flectie-uitgang opgegeven in inversie (o.a. alternantie tussen *-t* en *-0*, enkele keren tussen *-n* en *-t*). Waarschijnlijk gaat het in deze gevallen gewoon om vrije variatie binnen een dialect (cf. GOEMAN 1999:260-263), die als schijnbaar geconditioneerde variatie zichtbaar wordt omdat er met een heel beperkt aantal vormen per dialect gewerkt is. De kaart wordt dan ook niet gegeven; temeer omdat de afwezigheid van verschillen in werkwoordsvervoeging in de derde persoon meervoud in rechte volgorde en in inversie ook af te lezen valt uit de gelijkenis tussen kaart 21, voor 3mv. *gaan* in rechte volgorde, en kaart 22, voor 3mv. *leven* in inversie. De afwezigheid van verschillen in vervoeging afhankelijk van de woordvolgorde vormt in elk geval een duidelijk verschilpunt met de eerste persoon meervoud: daar vertoonde het oosten van Nederland een opvallende alternantie tussen *-t* in rechte volgorde en *-e* in inversie.

B. LEVEN

Kaart 22, voor *leven* in inversie, is grotendeels te vergelijken met de kaart voor *gaan* in rechte volgorde (zie de appendix bij dit hoofdstuk voor een overzicht van de gebruikte testzinnen).

Opnieuw valt het oostelijke *t*-gebied op. Verder wordt de oppositie tussen *-n* en *-e* zichtbaar, die een gevolg is van de *n*-apocope in vooral het centrale en het

zuidoostelijke deel van het taalgebied, en waarbij het kaartbeeld erg gelijk op dat van de eerste persoon meervoud. In Oost-Vlaanderen duiken in de derde persoon meervoud veel meer duidelijke attestaties van flectie-*n* op dan in de eerste persoon meervoud, waar de flectie-*n* in heel Oost-Vlaanderen maar hoogst zelden uitgesproken wordt (in de meeste gevallen gaat de flectie-*n* daar op in het pronomen *-me*). In sommige gebieden komen *-n* en *-e* naast elkaar voor. Het suffix *-nt* is volledig afwezig, net als *-ne* en *-nen*; de drie suffixen komen dus uitsluitend voor na monosyllabische werkwoorden.

Een zeer opvallende vorm is verder ook de attestatie van *levereze* in Oostwoud (E031a). De vorm moet wellicht verklaard worden als samengesteld uit het werkwoord *leve* (met flectie-*e*), een tussenklank /r/ en een enclitisch pronomen *-eze*. Soortgelijke gegevens zijn in de eerste persoon meervoud geattesteerd in Oost-Nederland (zie sectie 2.2.2.1.A).

C. VERKLARINGEN

Aangezien de flectie voor de derde persoon meervoud grotendeels identiek is met die voor de eerste persoon meervoud, kan naar sectie 2.2.2 (vooral 2.2.2.1.C) verwezen worden voor een aantal verklaringen. Zo zijn de uitgangen *-nt*, *-ne* en *-nen* ook in de eerste persoon meervoud alleen geattesteerd na monosyllabische werkwoorden, wat in het geval van die laatste twee o.a. door VAN HAEREN (1951) verklaard is als het gevolg van een analogiewerking waarbij de vorm van de monosyllabische werkwoorden aangepast wordt aan die van de polysyllabische werkwoorden. Een opvallend verschil met de eerste persoon meervoud is wel het ontbreken in de derde persoon meervoud van de zgn. ‘double agreement’ (ZWART 1997), het verschijnsel waarbij de vervoeging in inversie verschilt van die in rechte woordvolgorde en dat in oostelijke dialecten voorkomt in de eerste persoon meervoud (b.v. *wij leeft* naast *levewij*).

In sectie 2.2.2.1.C werd aangegeven dat er voor de ‘double agreement’ in de eerste persoon meervoud een fonologische verklaring denkbaar is: de discrepantie tussen rechte en inverse volgorde kan een gevolg zijn van uitspraakvariatie bij het oorspronkelijke Saksische eenheidsmeervoud op *-et*. In rechte volgorde werd het uitgesproken als *-t*, maar in inversie viel die *-t* weg en bleef de *-e* bewaard. De uitgang *-et* versmolt vervolgens met het pronomen *we/wie* tot het enclitische cluster *-ewe/-ewie* (zie (2.13) boven, hier herhaald als (2.17))

(2.17) *Ontwikkeling van ‘double agreement’ in 1mv.*

wie levet	→	wie leeft
<u>maar:</u> levet wie	→	leve-wie (evt. te splitsen als leef-ewie)

Op die manier zou een aanvankelijk fonologisch geconditioneerd verschijnsel uitgegroeid zijn tot een syntactische gedetermineerd verschijnsel. Deze verklaring voor het ontstaan van ‘double agreement’ laat zeker een aantal lacunes (o.a. de afwezigheid van een assimilatie van de /w/ van *wie* aan de gedeleerde /t/), en een sluitend bewijs ervoor zal uit historisch onderzoek moeten komen. Bovendien kan ze alleen gelden als men ook kan uitleggen waarom een identieke ontwikkeling zich in de derde persoon meervoud niet heeft voorgedaan. De flectie voor de derde persoon

meervoud gaat namelijk, volgens de literatuur, net als die voor de eerste persoon meervoud, ook terug op het Saksische eenheidsmeervoud op *-et* (cf. WREDE 1924, GOEMAN 1999:253-255, 289), maar vertoont desalniettemin toch geen ‘double agreement’. Er kunnen twee argumenten aangehaald worden die op zijn minst suggereren dat een ontwikkeling van ‘double agreement’ zoals geschetst in (2.17) voor de derde persoon meervoud inderdaad minder waarschijnlijk is. Ten eerste blijft in de oostelijke dialecten de eind-*t* tussen vocalen en een pronomen *ze* doorgaans bewaard. Dat is in elk geval zo bij de inversievorm van *gaan* in de derde persoon vrouwelijk enkelvoud: in oostelijke dialecten luidt die namelijk *gaat ze*, en niet *ga se*. Het Saksische *levet-ze* evolueert gewoon tot *leeft-ze*.

(2.18) *Afwezigheid van ‘double agreement’ in 3mv.*

	zie _{mv.} levet	→	zie _{mv.} leeft
<u>ook:</u>	levet zie _{mv.}	→	leeft-zie _{mv.}

Het tweede argument heeft betrekking op de data voor Oost-Vlaanderen, waar zich een enigszins vergelijkbaar proces lijkt te voltrekken met de eind-*n*: die blijft bij de eerste persoon meervoud in inversie namelijk maar zelden bewaard. In de derde persoon meervoud in inversie komt de *-n* echter veel frequenter voor dan in de eerste persoon meervoud, en in een gebied dat vooral in oostelijke richting veel uitgestrekter is en vrijwel geheel Oost-Vlaanderen omvat. Met andere woorden: het proces waarbij verschillende fonologische ontwikkelingen in de eerste persoon meervoud leiden tot een ‘double agreement’ maar in de derde persoon meervoud niet, lijkt niet alleen in Oost-Nederland maar ook in Vlaanderen waarneembaar.

(2.19) *Een beginnende ‘double agreement’ in Oost-Vlaanderen?*

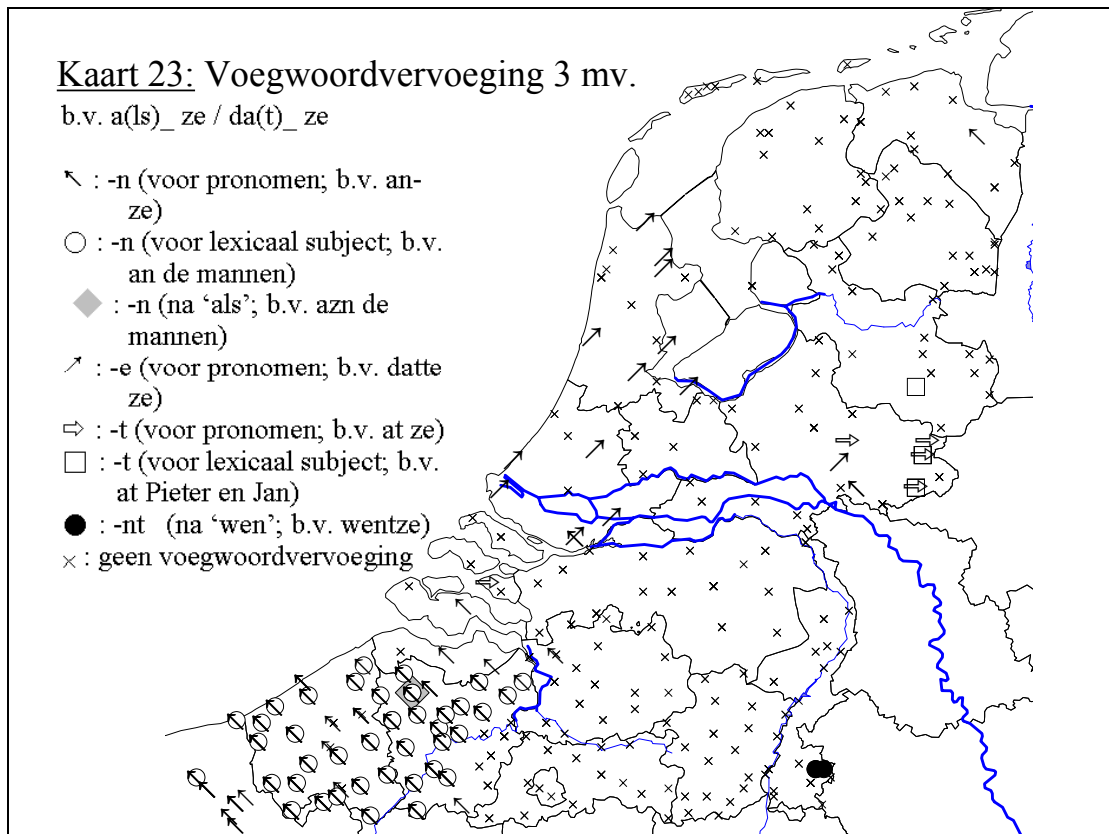
<i>vgl. 1mv.</i>	we leven	→	we leevn
	<u>maar:</u> leven we	→	leve-me
<i>met 3mv.</i>	ze _{mv.} leven	→	ze _{mv.} leevn
	<u>ook:</u> leven ze _{mv.}	→	leevn-ze _{mv.}

In de Oost-Vlaamse zone waar de ‘Vlaamse double agreement’ zich lijkt te ontwikkelen in de eerste persoon meervoud, lijkt de deletie van de eind-*n* toch nog hoofdzakelijk fonologisch geconditioneerd (en niet hoofdzakelijk afhankelijk van woordvolgorde zoals in Oost-Nederland; zie ook 2.2.2.1.C). De Oost-Vlaamse en de Oost-Nederlandse data zijn dus maar tot op beperkte hoogte vergelijkbaar.

2.2.6.2. Niet-verbale constituenten

A. VOEGWOORDEN

Ook wat voegwoordvervoeging betreft, zijn er grote gelijkenissen tussen de eerste persoon meervoud en de derde persoon meervoud. Op kaart 23 is te zien dat het verschijnsel in het westen voorkomt in Vlaanderen, Zeeland, langs de Hollandse kust en aan de westrand van het IJsselmeer, en in het oosten in de provincies Gelderland, Overijssel en Gelderland. Hoewel uit de literatuur ook noordelijker attestaties bekend zijn, zijn die in het SAND-materiaal beperkt tot één plaats: Nieuw-Scheemda (Groningen; C123p).

De distributie van de vervoegingsuitgangen loopt nagenoeg gelijk met die voor meersyllabige werkwoorden: *-e* centraal, *-n* in het noordoosten en zuidwesten, en een aantal voorbeelden van *-t* in Oost-Nederland, die bij de eerste persoon meervoud niet terug te vinden waren. De attestaties van *-nt* in het zuidoosten van het taalgebied corresponderen alleen met de flectie van de monosyllabische werkwoorden.

Daarnaast bevat kaart 23 ook gegevens over de woordsoort van de constituent die de vervoeging veroorzaakt. In de meeste dialecten zijn uitsluitend vervoegingen voor pronomina geattesteerd. Hoewel dat zeker gedeeltelijk te maken heeft met tekortkomingen in het SAND-materiaal (er is niet overal expliciet gevraagd naar de mogelijkheid om voegwoorden te vervoegen voor lexicale subjecten, terwijl dat voor pronomina wel het geval is), moet dat toch als een betekenisvol element ingeschat worden, omdat in kaart 23 ook een heleboel spontane gegevens verwerkt zijn. Het is dan ook zeer waarschijnlijk dat er nogal wat dialecten bestaan die alleen voegwoordvervoeging hebben voor pronomina, en niet voor lexicale NP's.²⁸

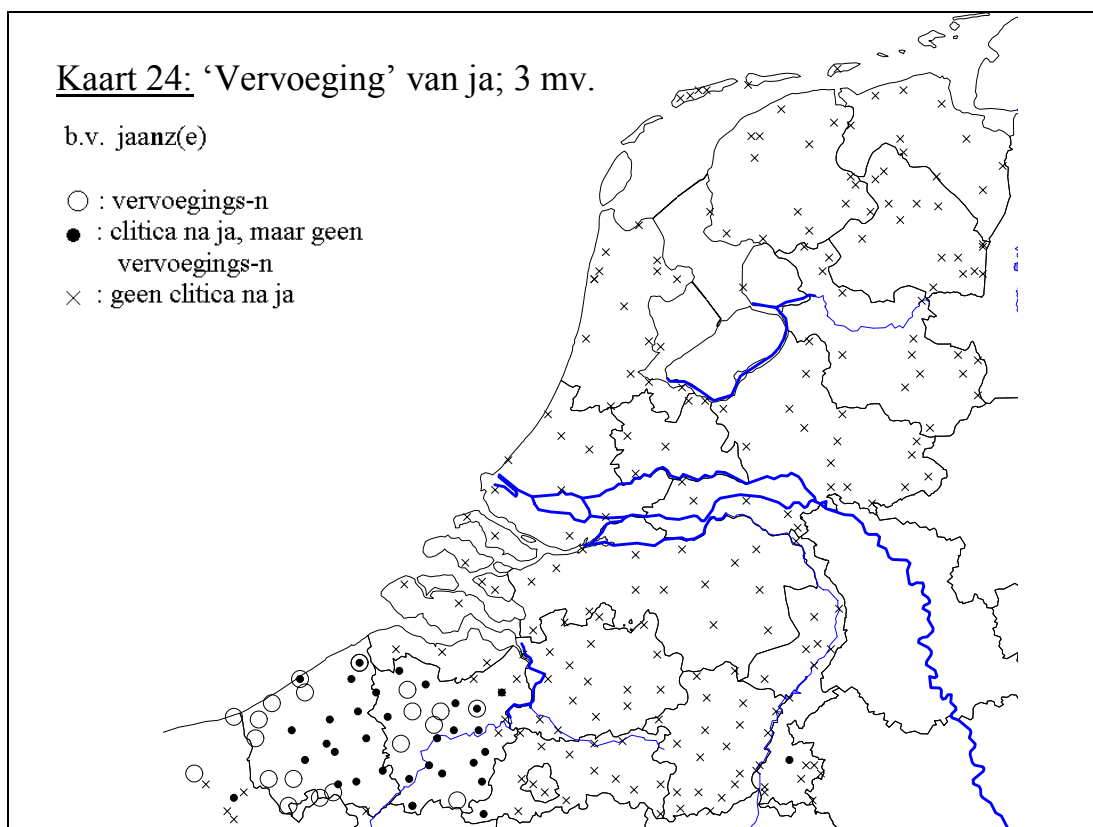
Een verklaring voor het verschillende gedrag van voegwoorden voor pronomina en voor lexicale NP's, kan aanknopen bij de hypothese die in 2.2.2.1.C geformuleerd werd voor het bestaan van vormen als *garewe* en *gadewe* in het oosten van Nederland. Daar werd ervan uitgegaan dat flectie-uitgangen en pronomina onder bepaalde

²⁸ In GOEMAN (2000) worden lidwoorden zoals *de* of *het* als clitische elementen beschouwd, die in dezelfde mate voegwoordvervoeging zouden triggeren als pronomina. Dat blijkt in elk geval niet uit kaart 23, waar NP's die ingeleid worden door een lidwoord als lexicale elementen beschouwd zijn, en dus duidelijk alleen voorkomen in een subset van de dialecten met voegwoordvervoeging voor persoonlijke voornaamwoorden. Op basis van de hier gepresenteerde gegevens kan echter niet uitgesloten worden dat NP's die ingeleid worden door een lidwoord (of een andere determinator) zich anders gedragen m.b.t. voegwoordvervoeging dan NP's die uitsluitend bestaan uit een 'kaal' nomen.

omstandigheden kunnen fuseren tot één nieuwe persoonsmarkeerder. In het geval van de in 2.2.2.1.C besproken data voor de eerste persoon meervoud was dat het specifiek enclitische element *-ewij*. Mogelijk hebben we in de dialecten waar voegwoorden alleen vervoegd worden voor pronomina eigenlijk niet te maken met een combinatie van een vervoegingsuitgang en een pronomina, maar met een vergelijkbaar specifiek enclitisch pronomina, dat gevormd is in de verbale enclise. In die veronderstelling zouden in de derde persoon meervoud enclitische pronomina bestaan zoals *-nze*, *-eze*. Op kaart 23 komen vooral *-e* en in zekere mate ook *-n* vaak voor voor een pronomina, zonder dat in hetzelfde of in een naburig dialect voorbeelden gevonden worden van voegwoordvervoeging voor een lexicaal subject; in het geval van *-e* zijn zelfs uitsluitend voorbeelden aangetroffen van voegwoordvervoeging voor pronomina. Bovendien worden die *e*-attestaties aangetroffen in een gebied waarvoor eerder in dit hoofdstuk, n.a.v. voorbeeld (2.16), al vermoed werd dat er een enclitisch pronomina *-ewe/-ewij* bestond. Mogelijk zijn dus zowel voegwoordvervoeging als de vorming van nieuwe flectie-uitgangen in de eerste en de derde persoon meervoud (zie (2.16)) in bepaalde gebieden het gevolg van hetzelfde fenomeen: de versmelting van flectie-uitgangen en pronomina in enclise, tot nieuwe, specifiek enclitische pronomina. Op die verklaring wordt dieper ingegaan in sectie 3.2.1 en in Hoofdstuk 5 (2.4.2.2 en 3.3).

B. JA & NEEN

Grote delen van Vlaanderen lijken niet alleen voegwoordvervoeging te hebben, maar ook vervoeging van *ja*, zo blijkt uit kaart 24 (zie appendix voor een overzicht van de gebruikte testzinnen).

In het noordwestelijke kwart van de provincie Oost-Vlaanderen, en de noordelijke, westelijke en zuidelijke rand van West-Vlaanderen wordt een *-n* aangetroffen tussen *ja* en het pronomen *ze* (of de gereduceerde variant *s*). Hiermee is de derde persoon meervoud de enige combinatie van persoon en getal waarbij flectie-uitgangen met enige regelmaat zijn waar te nemen, terwijl daar in de andere combinaties van persoon en getal nauwelijks sprake van was. Die discrepantie is onverwacht, aangezien er ook in de andere combinaties van persoon en getal voldoende fonetische omgevingen voorkwamen waarin eventueel aanwezige flectie-uitgangen bewaard hadden kunnen blijven.

Voor een verklaring voor de data in de derde persoon meervoud is de observatie relevant dat voegwoordvervoeging in veel dialecten alleen voorkomt voor pronomina (zie kaart 23). Dat vormt een indicatie voor het bestaan van specifiek enclitische vormen zoals *-eze*, die ontstaan zijn door fusie van een flectie-uitgang en een pronomen. Een dergelijke enclitische vorm *-eze* zou ook na *ja* kunnen voorkomen, maar een vorm als *ja-eze* blijkt in het SAND-materiaal niet voor te komen. VAN GINNEKEN (1954:11) maakt echter wel melding van een vorm *jadeze* in Noord-Holland (zie ook PAARDEKOOPEL 1993a:146), met een tussen-/d/. Eerder in dit hoofdstuk zijn dergelijke tussen-/d/'s geanalyseerd als intervocalische tussenklanken (zie 2.2.2.1.C), een verklaring die ook hier van toepassing kan zijn.

In sommige dialecten is dus sprake van een specifiek enclitisch pronomen *-eze*; in andere kan misschien wel sprake zijn van een pronomen *-nze*, aangezien ook de uitgang *-n* hier en daar alleen tussen voegwoorden en pronomina voorkomt, en niet tussen voegwoorden en lexicale elementen. Mogelijk moeten de voorkomens van *-ns* na *ja* op kaart 24 eerder als realisaties van zo'n monomorfematisch *-nze* gezien worden dan als gelede elementen. In dat geval zou het niet nodig zijn om te veronderstellen dat *ja* in de derde persoon meervoud echt vervoegd wordt; de /n/ in *jaans* is dan immers geen flectie-*n*, maar maakt deel uit van een pronomen *-nze* of *-ns*. Bovendien verklaart het bestaan van een monomorfematisch *-nze/-ns* ook de discrepantie in het gedrag van *ja* voor een pronomen van de derde persoon meervoud, waar *ja* hier en daar vervoegd lijkt te worden, en voor andere pronomina, waar geen vervoegingsuitgangen verschijnen: de 'vervoeging' van *ja* is slechts schijnbaar, en het resultaat van pronominale vormvariatie, in casu het bestaan van een specifiek enclitisch pronomen *-ns*.

De geografische distributie van 'vervoeging' van *ja* lijkt echter een argument te vormen tegen de stelling dat de attestaties van *jaans* toe te schrijven zijn aan pronominale vormvariatie: alle voorbeelden komen namelijk uit Vlaanderen, en dan nog uit streken in Vlaanderen die wel degelijk voegwoordvervoeging hebben voor lexicale elementen, en waarvoor het bestaan van een pronomen *-ns* dus minder goed gemotiveerd lijkt. In Hoofdstuk 5 (sectie 3.3) zal evenwel betoogd worden dat ook in dialecten met 'echte' voegwoordvervoeging (i.e. voegwoordvervoeging voor lexicale elementen) mogelijk specifiek enclitische pronomina bestaan van het type van *-ns* of *-eze*.

2.2.6.3. Derde persoon meervoud: overzicht

De inflectionele persoonsmarkering bij de derde persoon meervoud lijkt sterk op die bij de eerste persoon meervoud, met uitzondering dan wel van de discrepantie tussen recht en inversieparadigma van meersyllabige werkwoorden in de eerste persoon meervoud in sommige Oost-Nederlandse dialecten, die in de derde persoon meervoud volledig afwezig is. Mogelijk is die discrepantie in de eerste persoon meervoud gegroeid uit fonologische variatie die bij de derde persoon meervoud ontbreekt. Terwijl die aanvankelijk fonologisch geconditioneerde variatie in de eerste persoon meervoud uitgegroeid is tot een syntactisch verschijnsel, de zgn. ‘double agreement’, is woordvolgorde in de derde persoon meervoud vanuit synchroon oogpunt een zo goed als irrelevante parameter. In de gebieden waar *-e* bij meersyllabige werkwoorden voorkomt naast *-n* bij monosyllabische werkwoorden, is uiteraard de parameter werkwoordstype van belang voor de keuze van de flectie-uitgang.

In de derde persoon meervoud komt ook voegwoordvervoeging voor. Er is regionale variatie wat de subjecten betreft die voegwoordvervoeging veroorzaken: in sommige dialecten worden voegwoorden alleen vervoegd wanneer ze gevolgd worden door een pronominaal subject, in andere kunnen ook lexicale subjecten voegwoordvervoeging triggeren. Qua keuze van de flectie-uitgang, lijken de voegwoorden zich meestal aan te sluiten bij de meersyllabige werkwoorden: in dialecten met flectie-*e* na *leven* en *geloven* krijgen de voegwoorden meestal *-e* als ze vervoegd worden. In het noordoosten en zuidwesten, waar de *-n* ook na meersyllabige werkwoorden bewaard is, krijgen ze *-n*; in Oost-Nederland meestal *-t*. De identiteit tussen de 3mv.-vorm van het voegwoord en het meersyllabige werkwoord is echter niet compleet: in twee Limburgse meetpunten is voegwoordvervoeging op *-nt* gevonden, terwijl de flectie-uitgang *-nt* uitsluitend voorkomt na eensyllabige werkwoorden.

In Vlaanderen zijn verder behoorlijk wat voorbeelden aangetroffen van een 3mv.-vorm *jaans*, waarin mogelijk een flectie-*n* verschijnt. Die flectie- *n* kan echter ook geanalyseerd worden als een deel van een enclitisch pronomen *-nze* (of *-ns*).

3. Inflectionele subjectsmarkering: een aantal generalisaties

3.1. Werkwoordvervoeging

3.1.1. Diachrone evolutie bij de verbale flectie

3.1.1.1. Correlaties tussen verschillende geografische distributies?

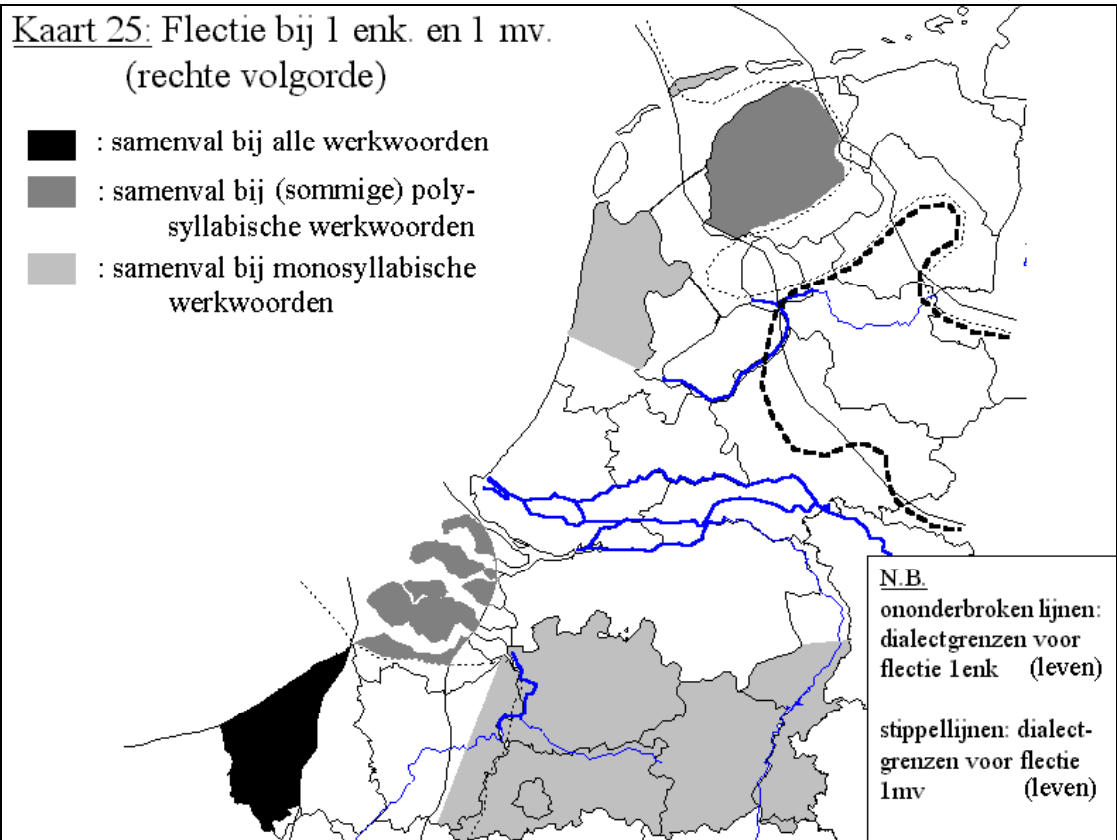
Bij de bespreking van de variatie bij de inflectionele persoonsmarkering voor de verschillende combinaties van persoon en getal, kan men zich afvragen of de verschillende kaartbeelden onafhankelijk zijn van elkaar, of dat er integendeel verbanden zijn, die toegeschreven kunnen worden aan bepaalde wetmatigheden in de structuur van flectieparadigma's. Een aantal van die kaartbeelden zal hier vergeleken worden. Niet elke mogelijke vergelijking is even interessant. De volgende kwesties zullen besproken worden: het onderscheid tussen de eerste persoon enkelvoud en meervoud, tussen de tweede persoon enkelvoud en meervoud, en tussen de derde persoon enkelvoud en meervoud, en daarnaast het eenheidsenkelvoud en -meervoud.

Op basis van die besprekingen kan nagegaan worden in hoeverre in de Nederlandse en Friese dialecten sprake is van diachrone tendenzen in flectieparadigma's. Er zal gebruik gemaakt worden van overzichtskaarten, waarop isoglossen afgebeeld worden. Een kleine waarschuwing is daarbij op z'n plaats: doordat het SAND-project een vrij grof meetpuntennet gebruikt, zijn de getekende dialectgrenzen onvermijdelijk slechts benaderingen van de reële situatie, en ongetwijfeld minder accurate weergaves dan de symboolkaarten die eerder in dit hoofdstuk gebruikt zijn.

3.1.1.2. Eerste persoon enkelvoud vs. meervoud

Op respectievelijk kaart 1 en 2 en kaart 5-8 is de variatie bij de flectie-uitgangen voor de eerste persoon enkelvoud en meervoud beschreven. Daaruit bleek onder meer het volgende: in de eerste persoon enkelvoud, waar vanouds *-e* en *-(e)n* aanwezig zijn, is de geattesteerde variatie een gevolg van verschillende diachrone tendenzen. Ten eerste is tussen monosyllabische en polysyllabische werkwoorden hier en daar analogiewerking vastgesteld: zo is de *-n*, die oorspronkelijk alleen voorkwam na monosyllabische werkwoorden, in West-Vlaanderen veralgemeend tot de polysyllabische werkwoorden. Ten tweede heeft de apocope van /e/ en /n/ in bepaalde dialecten ook in het verbale paradigma sporen nagelaten. En ten derde is er een nieuwe uitgang *-t* opgedoken op een klein aantal plaatsen in Nederland. Analogiewerking tussen monosyllabische en polysyllabische werkwoorden (cf. het bestaan van uitgangen als *-ne* en *-nen*) en apocope van /n/ zijn ook in de eerste persoon meervoud vastgesteld. Daarnaast bleken de meeste uitgangen ook in de eerste persoon meervoud terug te voeren tot uitgangen die vanouds aanwezig zijn in de dialecten, zoals *-(e)n*, *-nt* en *-et*. De meeste diachrone tendenzen zijn besproken in 2.2.2.1.C; hier wordt verder nagegaan of flectie voor de eerste persoon enkelvoud en meervoud elkaar beïnvloeden. Daarbij rijzen twee vragen. De eerste betreft de apocope van /e/ en van /n/, die ervoor kunnen zorgen dat de uitgangen voor de eerste persoon enkelvoud en meervoud vooral na polysyllabische werkwoorden gaan samenvallen: wordt een dergelijke samenvall van flectie in de eerste persoon enkelvoud en meervoud in de dialecten vermeden? De tweede vraag heeft betrekking op de flectie-*t* in de eerste persoon enkelvoud: kan het ontstaan van die flectie-*t* mee gemotiveerd zijn vanuit een tendens om de eerste persoon enkelvoud en meervoud duidelijker van elkaar te onderscheiden, of, integendeel, om beide grammaticale personen te doen samenvallen?

In verband met het behoud van het onderscheid tussen de eerste persoon enkelvoud en meervoud in de dialecten met apocope van /e/ en /n/ na, vooral, polysyllabische werkwoorden, bleek al eerder dat de grenzen tussen 1enk. *-e* en *-θ* enerzijds (zie kaart 2) en 1mv. *-(e)n* en *-e* anderzijds (zie kaart 7) min of meer samenvallen. Daardoor valt te verwachten dat de meeste dialecten het onderscheid tussen de eerste persoon enkelvoud en meervoud bewaard hebben. Dat blijkt ook uit kaart 25.

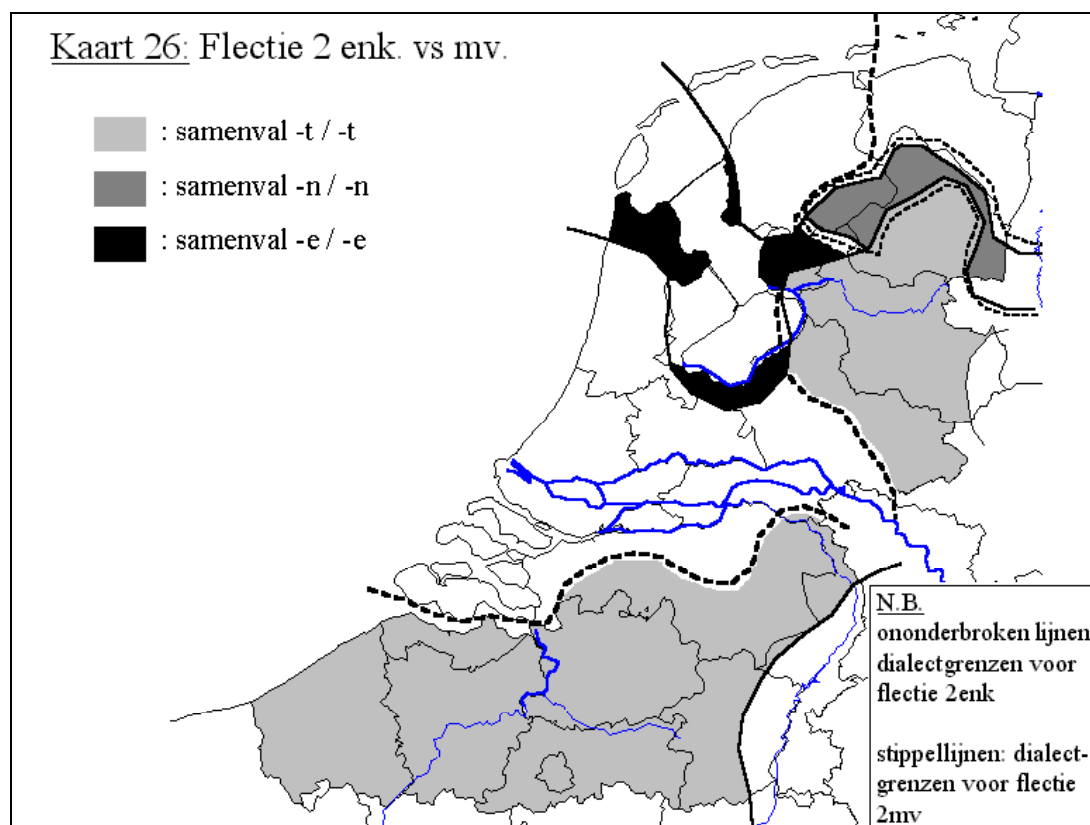
Maar hoewel samenval van de eerste persoon enkelvoud en meervoud zeker niet de regel is in de dialecten, blijkt uit kaart 25 allerm minst dat een dergelijke samenval ook echt vermeden wordt: ten eerste werken de processen die voor de teloorgang van *-e* en *-(e)n* gezorgd hebben (resp. *e*-apocope en *n*-apocope) niet alleen in op werkwoorden, maar ook op alle andere woordsoorten, van verbogen woorden zoals nomina en adjectieven tot onveranderlijke woorden zoals bijwoorden en voorzetsels (zie DEWULF & TAELEMAN 2001, GOEMAN 2001). Ten tweede, en vooral, is samenval van de eerste persoon enkelvoud en meervoud wel degelijk geattesteerd. Het duidelijkste voorbeeld is te vinden in het westen en het noorden van West-Vlaanderen, waar de eerste persoon enkelvoud en meervoud altijd identiek zijn (cf. *ik leven* vs. *wij leven*; en *ik gaan* vs. *wij gaan*). In Zeeland zijn de eerste persoon enkelvoud en meervoud van polysyllabische werkwoorden vaak identiek (cf. *ik leve* vs. *wij leve*), net zoals in Friesland, waar de samenval beperkt is tot polysyllabische werkwoorden van de tweede klasse (b.v. voor *libje* 'leven': *ik libje* vs. *wy libje*). De eerste persoon enkelvoud en meervoud van werkwoorden met een monosyllabische infinitief, type *gaan*, zijn niet alleen in een deel van West-Vlaanderen maar ook elders in het taalgebied identiek, zoals in een deel van Noord-Holland, op Terschelling, en in Belgisch Brabant en de beide provincies Limburg (met *ik gaan* vs. *wij gaan*). Al met al is samenval tussen de flectie voor de eerste persoon enkelvoud en meervoud dus niet echt zeldzaam te noemen; het lijkt er dan ook niet op dat een dergelijke samenval in de dialecten vermeden wordt.

Het tweede verschijnsel waar eventueel invloed van de flectie voor de eerste persoon meervoud zichtbaar kon zijn in de eerste persoon enkelvoud, was het ontstaan van de flectie-*t* in de eerste persoon enkelvoud (zie kaart 1 en 2). Een dergelijke flectie-*t* is echter nooit aangetroffen in gebieden waar de eerste persoon enkelvoud en meervoud

samenvallen, waardoor de motivatie voor het ontstaan van *t*-flectie in de eerste persoon enkelvoud niet gezocht moet worden in een disambiguering van beide grammaticale personen. Omgekeerd leidt het gebruik van *t*-flectie ook nergens tot een samenvval van de eerste persoon enkelvoud en meervoud. Het ontstaan van lenk. *t*-flectie lijkt dus niets te maken te hebben met de flectie voor de eerste persoon meervoud.

3.1.1.3. Tweede persoon enkelvoud vs. meervoud

Ook de kaartbeelden voor de flectie-uitgangen voor de tweede persoon kunnen met elkaar vergeleken worden.

Oorspronkelijk luidde de flectie voor de tweede persoon enkelvoud *-s(t)*; in de tweede persoon meervoud wordt in het Middelnederlands vooral *-(e)t* teruggevonden (VAN HELTEN 1887:278), maar daarnaast ook *-(e)n* en *-ne* (VAN HELTEN 1887:282). Aangezien de flectie voor de tweede persoon enkelvoud in een groot deel van het taalgebied overgenomen is uit de tweede persoon meervoud (meer bepaald in alle dialecten zonder *s(t)*-flectie), is een discrepantie tussen de flectie voor de tweede persoon enkelvoud en meervoud in de dialecten in dat deel van het taalgebied onverwacht. In een aantal van de dialecten waar de oorspronkelijke *s(t)*-flectie vervangen is, verschilt de flectie voor de tweede persoon enkelvoud echter wel degelijk van die voor de tweede persoon meervoud: sommige dialecten in Holland, Utrecht, Gelderland, Zeeland en Noord-Brabant hebben in de tweede persoon enkelvoud *-t* en in het meervoud *-n* na monosyllabische werkwoorden, en *-e* of *-(e)n* na polysyllabische werkwoorden. *-e* is in de meeste meetpunten een door *n*-apocope aangetaste variant van *-en*. Die discrepantie tussen de tweede persoon enkelvoud en

meervoud is wellicht betrekkelijk jong. Volgens BUITENRUST-HETTEMA (1891:151) en VERDENIUS (1938:211) luidde de flectie-uitgang in de 18de eeuw en zelfs later nog in de tweede persoon meervoud vrij uniform *-t*, en niet *-e* of *-(e)n*. De huidige verschillen moeten dan ook verklaard worden door recente geografische expansie van *-e* (en *-(e)n*) in de tweede persoon meervoud. Die expansie van de uitgangen *-e* en *-(e)n* kan in principe op twee manieren verklaard worden: door overname uit de eerste en derde persoon meervoud, of door verspreiding vanuit dialecten waarin de uitgangen al langer aanwezig waren.

Een eerste mogelijkheid is dus dat 2mv. *-e* en *-(e)n* overgenomen zijn uit de eerste en de derde persoon meervoud, waardoor het zgn. ‘eenheidsmeervoud’ ontstond (zie ook 3.1.1.6). Een dergelijke ontwikkeling kan in de hand gewerkt zijn door het ontstaan van de zgn. *lieden-composita* zoals *jullie*, *jelui*, ... uit een ouder 2enk.-pronomen en een meervoudig nomen (*lieden* of *lui*), dat mogelijk een 3mv.-uitgang na het werkwoord deed verschijnen. Dat meervoudige nomina als *lieden* of *lui* een rol gespeeld hebben bij een transitie van *-t* naar *-e* of *-(e)n*, is echter weinig waarschijnlijk: in de meeste dialecten wordt het ontstaan van *lieden-composita* gesitueerd in een periode waarin de *t*-flectie in de tweede persoon meervoud nog vrij algemeen was (zie Hoofdstuk 3 en de referenties die daar geciteerd worden, o.a. VAN LOEY 1948:135-136, KLOEKE 1941), en bovendien zijn er tal van dialecten waar de vorming van *lieden-composita* niet heeft geleid tot overname van de flectie-uitgang van de derde persoon meervoud.

De tweede mogelijkheid is dat *-e* en *-(e)n* verspreid zijn vanuit dialecten die vanouds de flectie-uitgangen *-e* en *-(e)n* ter beschikking hadden in de tweede persoon (meervoud). De Hollandse en Frans-Vlaamse attestaties van *-(e)n* in de tweede persoon enkelvoud én meervoud, die niet op kaart 26 weergegeven zijn omdat ze te fragmentair zijn (maar zie kaart 10, 12, 16, 17), vormen alvast een indicatie dat *-(e)n* langs de kust ooit een ruimere distributie gekend heeft in de tweede persoon. Expansie van *-e* (of *-(e)n*) vanuit die kustdialecten zou niet onaannemelijk zijn, aangezien steden aan de westelijke kust het economische hart van Nederland uitmaken, waardoor het hele westen geldt als een belangrijk centrum voor taalverandering in het Nederlands, dat bovendien daarnaast ook nog bekend staat als de regio waar de standaardtaal is ontstaan. De expansie van *-e* (of *-(e)n*) is, zoals gezegd, betrekkelijk recent: tot diep in de 19de eeuw moet de uitgang bij het tweedepersonspronomen nog overwegend *-t* geluid hebben (BUITENRUST-HETTEMA 1891:151). Blijkens de gegevens van VERDENIUS (1938:206-207) is niet alleen de ruime verspreiding van de uitgangen *-e* en *-(e)n* recent, maar ook de verspreiding van het pronomen *jullie*. Verdenius vindt de oudste voorbeelden van *jullie* pas in de 19de eeuw; in oudere teksten komen vormen voor zoals *jij*, *jelui* of *jijlui*. Mogelijk is de expansie van *-e* en *-(e)n* in de tweede persoon meervoud dan ook geen geïsoleerd gegeven, maar hangt ze in grote mate samen met de verspreiding van het 2mv.-pronomen *jullie* (cf. het parallelle verdwijnen van het pronomen *du* en het flectiemorfeem *-st*).

Een nauwkeurige blik op de SAND-data lijkt alvast te bevestigen dat er een verband is tussen de expansie van *-e* en *-(e)n* en die van *jullie*: van alle attestaties van *-n* na *gaan* wordt de overgrote meerderheid namelijk aangetroffen na het pronomen *jullie*.²⁹

²⁹ In de tabel wordt alleen rekening gehouden met de uitgang *-n*, die in combinatie met *jullie* verschijnt na monosyllabische werkwoorden zoals *gaan*, en niet met *-e*, dat met *jullie* gecombineerd wordt na meersyllabige werkwoorden zoals *leven* en *geloven*. De reden daarvoor is dat de flectie-*e* in bepaalde

In (2.20) wordt echter ook een niet-verwaarloosbaar aantal van 25 attestaties van *-n* aangetroffen na andere pronomina.

(2.20) *Combinaties van pronomina en flectie-uitgangen in 2mv. na gaan (SAND-materiaal)*

	<i>gaa-n</i>	andere uitgang
na 2mv. <i>jullie</i>	83	15
na andere 2mv.-pronomina (incl. <i>julder, jelui,...</i>)	25 (waarvan 6 na een <i>lieden-compositum</i>)	141

Het merendeel van die 25 attestaties van *-n* na een ander pronomina dan *jullie*, is echter hoogst waarschijnlijk evenmin overgenomen uit de eerste of de derde persoon meervoud. De belangrijkste 2mv.-pronomina die, behalve *jullie*, met *-n* gecombineerd worden, zijn *joe* (10 keer) en *jim(me)* (7 keer). Het pronomina *gijlie* komt drie keer voor in combinatie met *-n*; *ie*, *je*, *jelawe*, *julder* en *jului* elk één keer. Belangrijk in deze opsomming zijn vooral de pronomina *joe*, *ie* en *je*, samen goed voor 12 van de 25 attestaties van *-n* na een ander pronomina dan *jullie*. Deze pronomina komen ook in de tweede persoon enkelvoud voor, en worden ook daar (soms) gecombineerd met een flectie-*n* (in 2enk. zijn 17 attestaties van *-n* na *gaan* aangetroffen). De flectie-*n* is in die gevallen dus vanouds in de tweede persoon aanwezig (cf. VAN HELTEN 1887:282), en bijgevolg niet overgenomen uit de eerste of derde persoon meervoud. De attestaties van *-n* na *jim(me)* op hun beurt, kunnen al evenmin te wijten zijn aan overname van *-n* uit een andere grammaticale persoon: in de Friese dialecten, waar het pronomina *jim(me)* gebruikt wordt, is de uitgang *-n* vrijwel ongeattesteerd in de eerste en derde persoon meervoud. Wellicht is de *-n* hier een gewone uitspraakvariant van de gebruikelijke flectie-uitgang *-ne*. Uiteindelijk blijven in het hele SAND-corpus nog slechts 6 voorbeelden over van een flectie-*n* in de tweede persoon meervoud die mogelijk overgenomen is uit de eerste of derde persoon meervoud, maar die wellicht gewoon opgegeven is doordat in het dialect in kwestie de flectie-uitgang *-n* voorkomt in vrije variatie met een andere uitgang, of onder invloed van de standaardtaal in het dialect binnengeslopen is.

In elk geval lijkt de verspreiding van pronomina die vanouds gecombineerd worden met een flectie-*n*, zoals *jullie*, *joe* en *ie*, met voorsprong de belangrijkste oorzaak te zijn voor de ruime verspreiding van de flectie-uitgang *-n* na het monosyllabische werkwoord *gaan* in de tweede persoon meervoud, en bij uitbreiding ook van de uitgangen *-e* en *-(e)n* na polysyllabische werkwoorden zoals *leven* en *geloven* (zie ook Hoofdstuk 3, sectie 2.2.4). Als er in de dialecten dus al tendenzen aanwezig zouden zijn om een eenheidsmeervoud te ontwikkelen of om te streven naar een niet-identieke flectie voor de tweede persoon enkelvoud en meervoud (cf. VAN DEN BERG 1949:12), zijn die in elk geval marginaal.

dialecten mogelijk afgeleid is van een oudere uitgang *-et*, waardoor de uitgang in die dialecten niet overgenomen is uit de eerste of de derde persoon meervoud, en de aanwezigheid van een flectie-*e* bijgevolg ook niet kan gelden ter ondersteuning van de stelling dat de flectie voor de tweede persoon meervoud overgenomen is uit de eerste of derde persoon meervoud. Verder zijn in de tabel alle combinaties van flectie-uitgangen en pronomina vermeld die in een bepaald dialect aangetroffen zijn na *gaan* (in rechte volgorde), waardoor het totale aantal gegevens groter is dan het aantal SAND-meetpunten.

3.1.1.4. Derde persoon enkelvoud vs. meervoud

Het onderscheid tussen de derde persoon enkelvoud en meervoud is makkelijker te bespreken dan dat tussen de eerste persoon enkelvoud en meervoud en de tweede persoon enkelvoud en meervoud. De flectie-uitgang voor de derde persoon enkelvoud luidt immers uniform *-t*, waardoor het volstaat om de dialecten op te sporen met derde persoon meervoudsfectie op *-t* om te achterhalen of er dialecten zijn waar beide grammaticale personen samenvallen. Dat blijkt inderdaad het geval: in een aanzienlijk aantal Oost-Nederlandse dialecten met eenheidsmeervoud op *-t* is de flectie in de derde persoon enkelvoud en meervoud identiek (zie kaart 21-22). Er zijn geen data gevonden die wijzen op tendenzen in de dialecten om beide grammaticale personen te disambigueren, althans niet door middel van flectie-uitgangen (maar zie Hoofdstuk 3 voor disambiguerende ontwikkelingen bij de pronomina, vooral sectie 3.2 en 3.6).

3.1.1.5. Eenheidsenkelvoud

Wat het eenheidsenkelvoud betreft, is het niet duidelijk of er gebieden zijn waar alle enkelvoudige personen op een consistente manier met hetzelfde morfeem aangeduid worden. De enige gebieden die in aanmerking komen, zijn die waarin *-t* en *-0* elkaar afwisselen in zowel de eerste als de tweede en derde persoon enkelvoud, en waar dus *t*-fectie geattesteerd is in de eerste persoon enkelvoud. De betreffende dialecten zijn te situeren langs de rechteroever van de Rijn, centraal en in het oosten van Nederland; volgens ouder kaartmateriaal zou de kern van het gebied met *t*-fectie in de eerste persoon enkelvoud liggen in de provincie Zuid-Holland (DAAN 1965:13). Om van een volledige samenvallende te kunnen spreken, zou men verwachten dat de frequentie waarmee een bepaalde uitgang verschijnt voor de drie combinaties van persoon en getal dezelfde is, en dat lijkt niet het geval: de *-t* duikt maar heel zelden op in de eerste persoon enkelvoud, maar vrijwel altijd in de tweede en derde persoon enkelvoud (zie GOEMAN 1999:226). Het bestaan van het eenheidsenkelvoud is dus zeer twijfelachtig, en het is dan ook nogal voorbarig om een tendens tot eenmaking van de flectie voor de eerste, de tweede en de derde persoon enkelvoud te veronderstellen. Ook in de taalkundige literatuur blijkt men er trouwens niet vanuit te gaan dat er iets als een paradigmatische druk bestaat op de eerste persoon enkelvoud vanuit de tweede of de derde persoon enkelvoud. De verklaringen die in de literatuur geopperd worden voor het gebruik van een flectie-*t* in de eerste persoon enkelvoud, zijn allebei fonologisch van aard: GOEMAN (1976:5) neemt aan dat er sprake is van een overgeneraliserende *t*-insertie in gebieden met *t*-deletie; SMITS (1996:85) verklaart de flectie-*t*'s in 1enk. vanuit een streven naar werkwoordsvormen die eindigen op een consonant (zie sectie 2.2.1.1.C).

Ondanks het feit dat eenheidsenkelvoud niet lijkt voor te komen, is toch gesuggereerd dat er tussen bepaalde elementen in het enkelvoudige flectieparadigma een zekere paradigmatische druk zou bestaan. Zo koppelt AALBERSE (2004) de verdwijning van het pronomina *du* aan een tendens tot deflectie³⁰, die ervoor gezorgd heeft dat de

³⁰ De verklaring dat verandering in het pronominaal paradigma veroorzaakt wordt door deflectie, is o.a. ook aangewend om de verschuiving van 1mv. *nous* naar *on* in het Frans te verklaren (zie COVENEY 2002:452-454 en de referenties die daar geciteerd worden). Hoewel ik niet zal ingaan op de terechtheid van die verklaring, dient toch gewezen te worden op een belangrijk punt van verschil tussen de Franse en de Nederlandse data. Het Frans beschikt namelijk in het enkelvoudige paradigma niet meer over

flectie-uitgang *-s(t)* vervangen is door een *-t*, die overgenomen is uit de tweede persoon meervoud. De precieze verklaring ligt in de manier waarop de verbale flectie door kinderen verworven wordt. Historisch bekeken zijn er in de dialecten eigenlijk twee tweedepersoonsvormen voorhanden: de gewone, originele uitgang *-st*, en de oorspronkelijke 2mv.-uitgang *-t*, die ook na beleefdheidsvormen gebruikt werd. De tweede persoon wordt pas op relatief late leeftijd verworven, door verfijning van een vroeger, makkelijker te verwerven flectiesysteem dat alleen een onderscheid maakt tussen spreker (1enk.) en niet-spreker (2enk. en 3enk.). Aangezien de oorspronkelijke 2mv.-uitgang identiek is aan de 3enk.-uitgang, zou die oorspronkelijke meervoudsuitgang *-t* makkelijker te verwerven zijn dan de oorspronkelijke 2enk.-uitgang *-st*. Als flectiesystemen waarin 2enk. en 3enk. identiek zijn, inderdaad makkelijker te verwerven zijn dan systemen waarin beide uitgangen verschillen, kan men spreken van paradigmatische druk van de derde persoon enkelvoud op de tweede persoon enkelvoud. Bovendien zou die paradigmatische druk, indien een aantal randvoorwaarden vervuld zijn, niet alleen zorgen voor veranderingen in het flectieparadigma, maar ook in het pronominaal systeem: de overname van de flectie-*t* in 2enk. heeft namelijk, volgens Aalberse, ook de verdwijning van het pronomen *du* bewerkstelligd. Met deze stelling gaat Aalberse in tegen de ‘traditionele’ visie op het verdwijnen van *du*, die o.a. geformuleerd wordt in LASS (1999:162, geciteerd in AALBERSE 2004:240): “The fate of the 2sing. opposition is really a part of the pronoun story: it falls away with the you/thou opposition”. Een ander opvallend verschil tussen de verklaring van Aalberse voor de verdwijning van *du* en *-st* ten voordele van *jij* en *-t*, en andere, oudere verklaringen is dat Aalberse vooral een beroep doet op taalinterne factoren in plaats van op extern-linguïstische (zoals o.a. BERTELOOT 2003).

AALBERSE’s (2004) verklaring laat echter een aantal lacunes. Ten eerste is het niet duidelijk waarom vervanging van de flectie-uitgang *-st* door *-t* ook automatisch moet leiden tot het verlies van het pronomen *du*: voorbeelden van innovatie bij de flectie die niet leidt tot verandering bij de bijbehorende pronomina zijn immers in de geschiedenis van het Nederlands allesbehalve zeldzaam, getuige het grote aantal flectie-uitgangen waarmee sommige pronomina gecombineerd worden. Ten tweede is de assumptie aanvechtbaar dat de tweede persoon enkelvoud na overname van de flectie-*t* uit de tweede persoon meervoud samenvalt met de derde persoon enkelvoud: in de tweede persoon enkelvoud combineert *t*-flectie in rechte volgorde namelijk met *0*-flectie in inversie, waardoor het flectiesysteem van de tweede persoon enkelvoud niet geheel identiek is aan dat van zowel de eerste als de derde persoon enkelvoud. Ten derde lijkt er vanuit typologisch oogpunt weinig aanleiding om paradigmatische druk te veronderstellen van de derde persoon enkelvoud op de tweede persoon, omdat samenvallende tussen de tweede en de derde persoon enkelvoud zeer zeldzaam is: CYSOUW (2001:186) vindt slechts in 5,6% van de talen uit zijn staal een identieke persoonsmarkeerder in de tweede en de derde persoon enkelvoud. En ten slotte, in nogal wat talen zijn alle taalinterne voorwaarden vervuld voor vervanging van de oorspronkelijke 2enk.-vormen, maar is de oorspronkelijke situatie toch behouden. Zo zijn de 2enk.-vormen in geen enkele van de Europese talen waar een oorspronkelijk

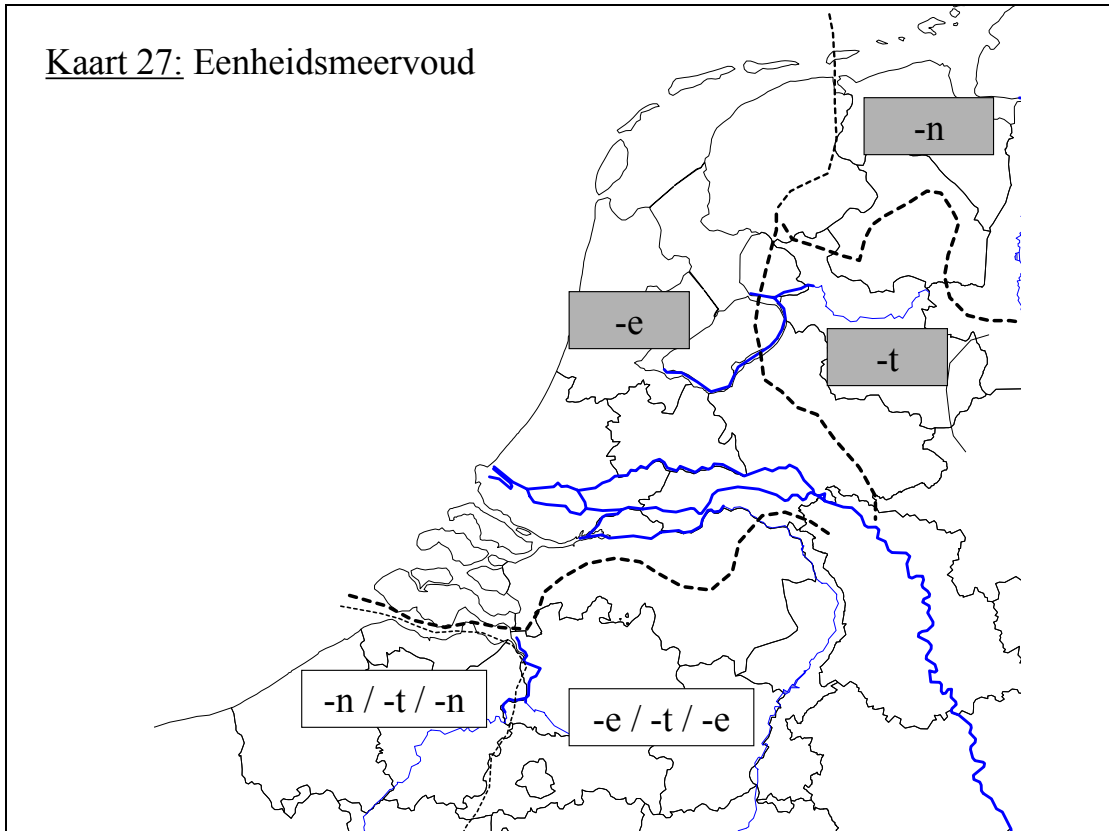
hoorbare flectieverschillen tussen de eerste, de tweede en de derde persoon, terwijl de eerste, de tweede en de derde persoon meervoud wél duidelijk van elkaar te onderscheiden zijn. Dat een taal beschikt over meer onderscheidingen in de gemarkeerde categorie ‘meervoud’ dan in het ongemarkeerde ‘enkelvoud’, is typologisch bekeken zeer zeldzaam, en dus wellicht ‘onnatuurlijk’ en bijgevolg een mogelijke oorzaak voor taalverandering (cf. STUMP 2001:235-241, de data in CYSOUW 2001:186, 201).

3enk.-pronomen dienstdoet als beleefdheidsvorm (cf. AALBERSE 2004:234), volledig verdrongen door die beleefdheidsvorm met bijbehorende flectie. In een behoorlijk aantal dialecten van het Nederlands, en in het gehele Duitse taalgebied, is zelfs de situatie bewaard gebleven zoals die in ouder Nederlands voorkwam. Om het behoud van de oorspronkelijke flectie in het Duits te verklaren, doet AALBERSE (2004:247n) een beroep op een extra parameter, namelijk gebruiksfrequentie van beleefdheidsvormen: een voldoende frequent gebruik van beleefdheidsvormen is noodzakelijk om vervanging van het 2enk.-pronomen mogelijk te maken. Om de verschillende ontwikkeling van het Standaardnederlands en het Standaardduits te verklaren, wordt dus eigenlijk een taalexterne factor geïntroduceerd, namelijk een verschillende gebruiksfrequentie van de beleefdheidsvormen, die in oudere literatuur (HOWE 1996:220-226; BERTELOOT 2003; zie ook Hoofdstuk 3, sectie 1.2.2) als belangrijkste en soms zelfs als enige verklaring geldt voor de vervanging van *du* en *-s(t)* door *jij* en *-t*. De slotsom lijkt dan ook te zijn dat het belang van paradigmatische druk in de richting van een eenmaking van de tweede en de derde persoon enkelvoud, of zelfs in de richting van een eenheidsenkelvoud, verre van bewezen is.

3.1.1.6. Eenheidsmeervoud

Een volgende kwestie die aandacht verdient, is het bestaan van een eenheidsmeervoud in grote delen van het taalgebied. Dat eenheidsmeervoud is op minstens twee manieren tot stand gekomen. In het noordwesten was vanouds een eenheidsmeervoud op *-et* aanwezig (WREDE 1924, FRINGS 1944), dat bewaard is in de Saksische dialecten in Oost-Nederland (als *-t*) en in Friesland en Noord-Holland (als *-e*). Een centraal Hollands, Utrechts en Gelders gebied heeft z'n eenheidsmeervoud pas recenter ontwikkeld, door veralgemening van *-e* (of *-(e)n*) in de tweede persoon meervoud (cf. kaart 26). Achter het schijnbaar uniforme gebied met eenheidsmeervoud op *-e* gaat dus historische variatie schuil: het noorden van dat gebied (Friesland, noorden van Noord-Holland) heeft zijn eenheidsmeervoud ontwikkeld uit *-et*; het zuiden (Holland, Utrecht, Gelderland) uit *-en*. Ietwat mysterieus is daarbij het gebied met eenheidsmeervoud op *-(e)n* in Groningen en noordelijk Drenthe, dat niet aansluit bij andere gebieden waar *(e)n*-flectie gebruikt wordt in het meervoud. Een paar potentiële attestaties van eenheidsmeervoud in dialecten met *-(e)n* in de tweede persoon enkelvoud en meervoud aan de Hollandse kust en in Frans-Vlaanderen (die niet zijn weergegeven op deze kaart, omdat *-(e)n* in deze dialecten bestaat naast een andere uitgang, maar zie kaart 10, 12, 16, 17) kunnen erop wijzen dat het hier om een zeer oud patroon gaat. Het is echter niet meteen duidelijk hoe een dergelijke ruime distributie van *-(e)n* in de tweede persoon compatibel gemaakt kan worden met de bestaande theorieën die eerder het Saksische eenheidsmeervoud op *-et* als potentieel kustverschijnsel naar voren schuiven (HEEROMA 1964:48-49; GOEMAN 1999:222). Een te onderzoeken optie is de mogelijkheid dat in (een deel van) het noordoostelijke gebied met oorspronkelijk eenheidsmeervoud op *-et* ooit een tweede flectie-uitgang *-(e)n* bestaan heeft voor een deel van de werkwoorden.

Kaart 27: Eenheidsmeervoud

In elk geval blijkt uit de SAND-gegevens dat het eenheidsmeervoud in de dialecten waar het gevonden wordt ofwel zeer oud is (in het geval van het Friese gebied met *-e*, het Oost-Nederlandse gebied met *-t* en het noordoostelijke gebied met *-n*), ofwel het gevolg van recente veralgemening van *-e* en *-(e)n* naar de tweede persoon meervoud centraal in het taalgebied. Die veralgemening van *-e* en *-(e)n* naar de tweede persoon meervoud moet wellicht beschouwd worden als een ‘neveneffect’ van de verspreiding van het pronomen *jullie* (zie 3.1.1.3). Er is dus geenszins sprake van een synchrone tendens in de Nederlandse dialecten om een eenheidsmeervoud te ontwikkelen (zie GOEMAN 1999:253-255 voor een overzicht van taalkundige literatuur waarin het eenheidsmeervoud besproken wordt).

3.1.1.7. Wetmatigheden in flectieparadigma's?

In 3.1.1.2 tot 3.1.1.6 is nagegaan of de verschillende kaartbeelden voor de inflectionele persoonsmarkering na werkwoorden onafhankelijk van elkaar tot stand zijn gekomen, of dat er integendeel indicaties zijn om een verband te veronderstellen tussen bepaalde ontwikkelingen, die dan toegeschreven kunnen worden aan bepaalde wetmatigheden binnen het verbale paradigma (cf. VAN DEN BERG 1949:12). Vergelijking van een aantal kaartbeelden doet misschien wel de indruk ontstaan dat er verbanden zijn tussen sommige van de geschetste ontwikkelingen, maar in alle gevallen waarin o.a. bepaalde disambiguerende tendenzen in het verbale paradigma vermoed konden worden, bleken de ontwikkelingen in kwestie aan andere factoren toegeschreven te moeten worden. Het feit dat het onderscheid tussen eerste persoon enkelvoud en meervoud in de meeste dialecten bewaard is, hangt bijvoorbeeld veeleer samen met de geografische distributie van de fonologische processen *n*-apocope en

e-apocope dan met het vermijden van samenvallend tussen de eerste persoon enkelvoud en meervoud (zie 3.1.1.2). Het herstelde onderscheid tussen de flectie voor de tweede persoon enkelvoud en meervoud in de dialecten centraal in het taalgebied bleek dan weer uitsluitend het gevolg van de verspreiding van het pronomen *jullie* in de tweede persoon meervoud (zie 3.1.1.3). Ook de vrij recente ontwikkeling van het eenheidsmeervoud in sommige dialecten is toe te schrijven aan de verspreiding van *jullie* en de bijhorende flectie-uitgangen *-e* en *-(e)n* (zie 3.1.1.6).³¹

Al met al is het dus niet mogelijk om aan te tonen dat er binnen flectieparadigma's in de dialecten in het Nederlands sprake is van innovaties waarvoor de motivatie in het flectieparadigma zelf gezocht moet worden, b.v. in een streven naar niet-ambigue uitgangen of het vermijden van bepaalde syncretismes: zowat alle variatie kan verklaard worden in termen van klankontwikkelingen, als gevolg van analogiewerkingen tussen de diverse types werkwoorden of als gevolg van verschuivingen binnen pronominale paradigma's. Dat draagt dan weer bij tot de indruk dat flectie-uitgangen in het Nederlands zich gedragen als inert, dood taalmetaal. cf. VAN LOON (1996:170): "Nivellering en (proportionele) analogie zijn het gevolg van inertie en zijn gratuite verschijnselen." Slechts een beperkt aantal verschijnselen is mogelijk van een andere aard, met name de verspreiding van 2mv. *-t* naar de tweede persoon enkelvoud, die, volgens AALBERSE (2004), onder meer het gevolg zou zijn van een tendens tot gelijkmaking van de tweede en de derde persoon enkelvoud, en de verspreiding van de flectie-*t* in de eerste persoon enkelvoud. Het eerste van die twee verschijnselen, de verspreiding van 2mv. *-t* naar de tweede persoon enkelvoud, kan echter eveneens toegeschreven worden aan ontwikkelingen in het pronominale paradigma (cf. LASS 1999:162; zie ook 3.1.1.5 en Hoofdstuk 3, sectie 1.2.2). De verspreiding van *-t* in de eerste persoon enkelvoud blijft dus over als het enige mogelijke voorbeeld van een ontwikkeling die niet het gevolg is van fonologische processen of van analogie, maar van een zogenaamde 'morfeemtransplantatie' of 'morfeemoverheveling'. Een morfeemtransplantatie ontstaat in de regel als "een noodgedwongen reactie op aporieën in het grammaticale systeem. [...] De genese van een 'noodgedwongen' morfeemtransplantatie is [dus] waar te nemen wanneer de taalgebruiker zich plots geconfronteerd ziet met een morfologische impasse in zijn grammatica" (VAN LOON 1996:170-171). Het is echter onduidelijk wat die impasse zou zijn in het geval van de *-t* in de eerste persoon enkelvoud: de overheveling van *-t* zorgt net voor meer ambiguïteit in het flectieparadigma, niet voor minder. Door het beperkte aantal attestaties van 1enk. *-t* in zowel de literatuur als het SAND-materiaal kan momenteel geen uitsluitsel gegeven worden over de oorzaak voor de genese van de 1enk. *-t*. Het is zelfs onzeker of de *-t* in de eerste persoon enkelvoud wel als duidelijk voorbeeld van een morfeemtransplantatie beschouwd kan worden: wellicht hebben ook fonetische factoren een rol gespeeld bij haar ontstaan (cf. GOEMAN 1976:5; SMITS 1996:85). In afwachting van verdere gegevens over de *-t* in de eerste persoon enkelvoud, lijkt het alvast niet gewaagd om te stellen dat flectie-uitgangen zich in de Nederlandse dialecten inderdaad gedragen als inert, dood taalmetaal.

³¹ Daarbij moet opgemerkt worden dat het eenheidsmeervoud in andere dialecten al zeer lang bestaat. Hoewel het eenheidsmeervoud daar wel degelijk een gevolg kan zijn van eenmaking van de eerste, de tweede en de derde persoon meervoud, moet de betreffende ontwikkeling wellicht in een zeer ver verleden gesitueerd worden, waarin de eigenschappen van de verbale flectie mogelijk sterk verschilden van de eigenschappen van de hedendaagse flectie.

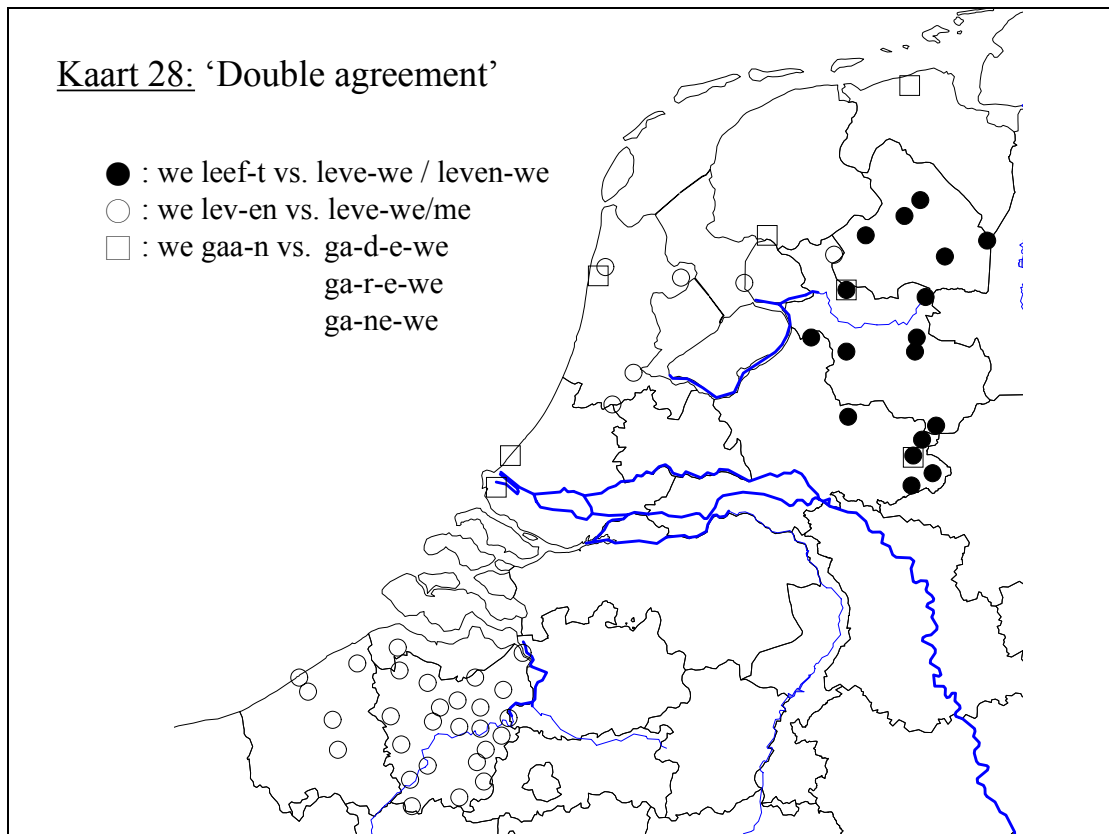
Dat flectie-uitgangen als inert taalmateriaal beschouwd kunnen worden, hoeft echter niet te betekenen ze zomaar kunnen verdwijnen. Zo hebben alle dialecten minstens twee flectie-uitgangen bewaard, waardoor het flectiesysteem in geen enkel dialect volledig uitgestorven is. In sommige dialecten is het gebruik van flectie-uitgangen niet alleen behouden, maar zelfs veralgemeend naar voegwoorden. Dat suggereert dan weer dat de flectie in de dialecten in het Nederlands wel degelijk nog een zekere functie vervult. Op die kwestie wordt in Hoofdstuk 6 (vooral sectie 3.3 en sectie 4) dieper ingegaan.

3.1.2. ‘Double agreement’

Bij de bespreking van de resultaten van vooral de eerste persoon meervoud, werd nogal wat aandacht besteed aan de discrepanties die opdoken tussen het verbale paradigma in rechte volgorde en in inversie. De duidelijkste voorbeelden van een dergelijke ‘double agreement’ zijn te vinden bij meersyllabige werkwoorden in het oosten van Nederland (b.v. *we leeft* vs. *levewe*). Historisch gezien gaan zowel de flectie-*e* als de *-t* waarschijnlijk terug op het Saksische eenheidsmeervoud op *-et* (zie o.a. GOEMAN 1999:219), maar er is ook een alternatieve verklaring voorgesteld (VELDMAN 1974; zie 2.2.2.1.C). De discrepantie met de derde persoon meervoud, waar geen ‘double agreement’ voorkomt (zowel in rechte volgorde als in inversie luidt de flectie-uitgang namelijk *-t*), is op een fonologische manier verklaard. In de huidige Oost-Vlaamse dialecten werd een mogelijk voorbeeld van een zich ontwikkelende ‘double agreement’ teruggevonden: zowel de eerste als de derde persoon meervoud hebben daar flectie op *-(e)n*, maar bij meersyllabige werkwoorden van de eerste persoon meervoud in inversie lijkt zich een flectie-*e* te ontwikkelen (zie 2.2.6.1.C).

Bij monosyllabische werkwoorden manifesteert de ‘double agreement’ zich doorgaans niet, noch in Oost-Nederland, noch in Oost-Vlaanderen, behalve misschien in twee zeldzame Oost-Nederlandse attestaties waarbij een tussenklank (/d/ of /t/, zoals in *garewe*) de stam en de flectie-uitgang van elkaar leek te scheiden, waardoor de vormen in kwestie er eigenlijk als meersyllabige werkwoorden gaan uitzien (zie 2.2.2.1.A en C). Ook in sommige Noord en Zuid-Hollandse dialecten lijkt zich een vorm van ‘double agreement’ te manifesteren bij de monosyllabische werkwoorden: een klein aantal dialecten heeft een discrepantie ontwikkeld tussen de flectie in rechte volgorde en in inversie, een vorm van ‘double agreement’ dus, en combineren *we gaan* (met flectie-*n*) in rechte volgorde met *ganewe* (met flectie-*ne*) in inversie. In de meerderheid van de dialecten met de uitgang *-ne*, komt de uitgang zowel voor in inversie als in rechte volgorde, en is van ‘double agreement’ dus geen sprake (zie 2.2.2.1.C).

Kaart 28 toont alle gevallen die als een soort ‘double agreement’ beschouwd kunnen worden, zowel bij de Oost-Nederlandse en Vlaamse polysyllabische werkwoorden als bij de monosyllabische werkwoorden, opgesplitst in drie types.

In zowel de oostelijke vormen met tussenklank als de Hollandse vormen kan de 'double agreement' geanalyseerd worden als het resultaat van een overzetting van enclitische clusters (b.v. *-ewe*) van poly- naar monosyllabische werkwoorden, en dus eigenlijk als een vorm van analogiewerking (zie 2.2.2.1.C, vb. (2.15) en (2.16)). Er lijkt, althans wat Nederland betreft, een zekere geografische parallel te zijn met voegwoordvervoeging: zowel de oostelijke dialecten als de Noord en Zuid-Hollandse hebben namelijk zowel 'double agreement' als vervoeging van het voegwoord in de eerste persoon meervoud, en mogelijk zelfs in het volledige voegwoordparadigma. Die geografische parallel tussen 'double agreement' en voegwoordvervoeging wordt verder behandeld in 3.2.1.

3.2. Vervoeging van niet-verbale elementen

3.2.1. Vervoeging of enclitische pronomina?

Bij diverse combinaties van persoon en getal doken enclitische clusters op die op verschillende manieren geanalyseerd konden worden: als pronomina, als combinatie van een flectie-uitgang en een pronomina, of zelfs als flectie-uitgang. Een voorbeeld van een dergelijke vorm is 1mv. *-ewel/-ewij*, zoals aangetroffen na werkwoorden in o.a. bepaalde oostelijke dialecten. In 2.2.2.1.C en 3.1.2 werd betoogd dat 1mv. *-ewel/-ewij* in Oost-Nederland en op bepaalde plaatsen in West-Nederland geanalyseerd moet worden als één pronominaal geheel dat alleen voorkomt in enclitische. Aanwijzing voor die analyse was het opduiken van een tussenklank /d/ of /r/ tussen de stam en *-ewel/-ewij* in het oosten (b.v. in *ga-r-ewe*), en de discrepantie in enkele Hollandse dialecten tussen vormen als *we gaan* en *ganewe* in het westen (zie

2.2.2.1.C, vb. (2.15) en (2.16) en 3.1.2). Het ontstaan van *-ewe/-ewij* resulteert in een verregaande gelijkmaking van het paradigma van monosyllabische en polysyllabische werkwoorden. *-ewe/-ewij* lijkt vooral aan de Hollandse kust en in Oost-Nederland voor te komen. Het aantal SAND-attestaties is beperkt, maar uit de literatuur zijn meer data bekend (VAN HAERINGEN 1951; GOEMAN 2000:276). Het valt op dat in beide gebieden ook voegwoordvervoeging voorkomt. Uitgaande van een analyse van Oost-Nederlands *-ewe/-ewij* als één geheel, is de aanwezigheid van voegwoordvervoeging in Oost-Nederland echter niet langer vanzelfsprekend: ‘vervoegde’ vormen als *azzewe* en *dattewe* kunnen in dialecten met een dergelijk ongeleed *-ewe/-ewij* namelijk net zo goed geanalyseerd worden als combinaties van *as* (‘als’) en *dat* enerzijds, en het pronomen *-ewe/-ewij* anderzijds (zie 2.2.2.3; zie ook Hoofdstuk 5, sectie 3.3). De vergelijkbare geografische distributie van, enerzijds, de tussenklanken /d/ en /r/ en de flectie-uitgang *-ne*, en, anderzijds, voegwoordvervoeging op *-e* in de eerste persoon meervoud in Nederland, kan dus een gevolg zijn van het feit dat beide fenomenen manifestaties zijn van dezelfde tendens tot eenmaking van de oorspronkelijke flectie-uitgang *-e* en het pronomen *we/wij* tot een nieuw, specifiek enclitisch pronomen.

Een analoge analyse van een oorspronkelijke opeenvolging van een flectie-uitgang en een pronomen als één nieuw pronominaal element, kan ook opgaan voor andere al dan niet vermeende gevallen van voegwoordvervoeging, zoals het verschijnen van een *-t* in de derde persoon mannelijk enkelvoud (die een gevolg kan zijn van het bestaan van 3enk.mann.-pronomina zoals *-tie*, *-ter* of *-ten*; zie 2.2.5.2.A; zie ook Hoofdstuk 3, sectie 2.2.5.2.B), of het opduiken van een *-e* of een *-n* voor 3mv. *ze* (dat te wijten kan zijn aan het bestaan van pronomina als *-eze* of *-nze*; zie 2.2.6.2.A). Een analyse van combinaties van flectie-uitgang en pronomen (zoals 1mv. *-ewe*, 3enk.mann. *-tie*, 3mv. *-eze* en *-nze*, ...) als één geheel, kan echter in geen geval alle mogelijke attestaties van voegwoordvervoeging verklaren: voegwoordvervoeging wordt namelijk ook teruggevonden voor niet-pronominaal elementen. De vraag naar welke dialecten nu precies ‘echte’ voegwoordvervoeging hebben en welke alleen variatie vertonen in de pronominaal morfologie, wordt in Hoofdstuk 5 (sectie 3.3) verder aan de orde gesteld.

In een aantal gevallen kan een analyse van een oorspronkelijke combinatie van een flectie-uitgang en een pronomen als één ongeleed specifiek enclitisch pronomen niet alleen een verklaring vormen voor de aanwezigheid van voegwoordvervoeging, maar ook voor vervoeging van *ja*, b.v. in het geval van de zeldzame attestaties van een *-n* na *ja* in de eerste persoon enkelvoud en de derde persoon meervoud (b.v. *jan(e)k* in 1enk., *jaans* in 3mv.; zie resp. 2.2.1.2.B en 2.2.6.2.B). In tegenstelling tot bij voegwoordvervoeging is het onzeker of ‘echte’ vervoeging van *ja* wel bestaat: er zijn namelijk slechts zeer weinig voorbeelden aangetroffen van overte flectie-uitgangen na *ja*. De kwestie wordt verder besproken in 3.2.3 en in Hoofdstuk 5 (sectie 2.4.2.2 en 3.3).

Ten slotte moet nog gewezen worden op drie specifiek enclitische vormen die qua syntactisch gedrag sterk afwijken van ‘gewone’ specifiek enclitische pronomina zoals die in Hoofdstuk 3 besproken worden, en daardoor op flectie-uitgangen lijken: 1mv. *-men* in Oost-Vlaanderen, 2enk. *-de* in oostelijk Noord-Brabant en 2enk. *-ste* in het noordoosten. In de eerste persoon meervoud komt het pronominaal affix *-me(n)* voor, dat, in tegenstelling tot andere pronomina, qua syntactische distributie een aantal kenmerken deelt met flectie-uitgangen. Vooral de combineerbaarheid met doffe

pronomina springt in het oog (zie 2.2.2.1.A). Dat *-me(n)* echter niet voorkomt in zinsfinale positie in de bijzin, lijkt erop te wijzen dat het toch nog eerder als pronomen beschouwd moet worden dan als flectie-uitgang; de vorm wordt dan ook uitgebreider behandeld in het volgende hoofdstuk (sectie 2.2.2.2.B), en ook nog verderop (Hoofdstuk 4, sectie 2.3.2.2.; Hoofdstuk 5, sectie 2.4.3.2). In oostelijk Noord-Brabant vertoont de tweede persoon enkelvoudsvorm *-de* een vergelijkbaar gedrag (zie Hoofdstuk 5, sectie 2.4.3.2).

Voor het tweede persoon enkelvoudssuffix *-ste*, zoals geattesteerd in het noordoosten van het taalgebied, ligt de situatie anders. Het feit dat *-ste* pro-drop kan veroorzaken (zie ook Hoofdstuk 4, sectie 2.2), in tegenstelling tot alle andere flectie-uitgangen, zou een indicatie kunnen zijn voor een statuut als pronomen, ware het niet dat *-ste* voorkomt in posities waar het absoluut onmogelijk is om pronomina te gebruiken. In tegenstelling tot *-me(n)* en *-de*, komt *-ste* namelijk wel voor in zinsfinale positie in de bijzin, waardoor het element zich in synchroon opzicht eigenlijk (op de mogelijkheid tot pro-drop na) volledig gedraagt zoals flectie-uitgangen, en ook als zodanig behandeld is. In diachroon opzicht geldt wel dat de *-te* in *-ste* van pronominale oorsprong is (zie ook Hoofdstuk 5, sectie 2.5).

3.2.2. Voegwoordvervoeging

3.2.2.1. De inversiegeneralisatie van Hoekstra & Smits: mogelijke aanvulling

Hoewel bepaalde attestaties van voegwoordvervoeging wellicht toegeschreven moeten worden aan pronominale vormvariatie, en dus eigenlijk als ‘vermeende’ gevallen van voegwoordvervoeging beschouwd kunnen worden (cf. supra), loont het toch de moeite om een overzicht te geven van alle gevallen waar een flectie-uitgang leek op te duiken tussen een voegwoord en een subject, dus inclusief mogelijk ‘vermeende’ gevallen. Zowel ‘echte’ als ‘vermeende’ voegwoordvervoeging zorgen voor gelijkmaking van het paradigma van het werkwoord en het voegwoord, wat een fenomeen is dat op zichzelf al opmerkelijk genoemd kan worden; voor een bespreking van ‘echte’ en ‘vermeende’ gevallen van voegwoordvervoeging wordt verwezen naar Hoofdstuk 5, sectie 3.3. In deze sectie zal de vraag centraal staan in hoeverre verbaal en voegwoordelijk paradigma gelijkgesteld zijn in een bepaald dialect. Daarvoor dient onderzocht te worden of de eventuele flectie-uitgang na het voegwoord overeenkomt met die na het werkwoord, en zoja, met welk type werkwoord.

De inversiegeneralisatie, zoals geformuleerd door HOEKSTRA & SMITS (1997) stipuleert dat de vorm van het werkwoord in inversie de keuze van een eventuele flectie-uitgang na het voegwoord bepaalt, maar specificeert niet welk type werkwoord die bepalende rol vervult. GOEMANS (2000) ‘Monosyllabe met Clitische Groep’-Generalisatie’ (MCGG) wijst op het belang van de monosyllabische werkwoorden. Uit de resultaten blijkt inderdaad dat de vervoegingsuitgangen op voegwoorden het meeste gelijkenis vertonen met de inversieparadigma’s van de werkwoorden. Of dat de inversieparadigma’s van monosyllabische of polysyllabische werkwoorden zijn, is minder duidelijk: in een meerderheid van de gevallen (b.v. alle attestaties van flectie-*e*), ligt de invloed van de polysyllabische werkwoorden voor de hand, maar er zijn ook tal van gevallen waar de flectie zonder de minste twijfel uit het monosyllabische paradigma komt, met als duidelijkste voorbeeld de Limburgse

attestaties van *-nt* als flectie-uitgang. Dat suffix komt namelijk alleen voor bij monosyllabische werkwoorden. Het lijkt mogelijk om die op het eerste gezicht ietwat tegenstrijdige gegevens met elkaar te verzoenen, door de aard van de stam van het voegwoord in rekening te brengen: in sommige gebieden zijn voegwoorden zoals *als* en *dat* gereduceerd tot respectievelijk *a* en *da*, waardoor hun stam uitgaat op een klinker, net zoals dat bij de monosyllabische werkwoorden het geval is. In zulke dialecten (met als meest uitgesproken voorbeeld ongetwijfeld de Vlaamse dialecten), wordt het voegwoord dan ook vervoegd zoals monosyllabische werkwoorden. Dialecten die de stammen *als* en *dat* in hun geheel bewaard hebben (zoals de Hollandse dialecten), vervoegen hun voegwoorden dan weer eerder zoals werkwoorden met een meersyllabige infinitief, waarvan de stam eindigt op een consonant: precies in die dialecten duikt dan ook de *-e* als flectie-uitgang op. Het in acht nemen van de aard van de stam van het voegwoord, lijkt dus een zekere precisering van de inversiegeneralisatie mogelijk te maken (2.21).

(2.21) *Inversiegeneralisatie (aangepaste versie):*

Vervoegde voegwoorden nemen de flectie-uitgang over van werkwoorden zoals die in inversie voorkomen, meer bepaald van de werkwoorden waarmee ze qua vorm overeenstemmen.

In de volgende sectie zullen enkele concrete paradigma's bekeken worden. Het zal blijken dat er zelfs met deze precisering van de inversiegeneralisatie nog steeds vormen zijn die door de mazen van het net glippen.

3.2.2.2. Volledige voegwoordparadigma's?

Kaart 29 verderop vat de attestaties van voegwoordvervoeging in het SAND-materiaal samen. Daarbij zal blijken dat er in een viertal gebieden volledige paradigma's terug te vinden zijn: ten eerste in Vlaanderen, ten tweede zeer verspreid langs de Hollandse kust, met een paar voorbeelden verder landinwaarts, ten derde in Oost-Nederland, en ten vierde in Limburg. Uit elk van die gebieden zal hier een voorbeeldparadigma besproken worden. Het eerste voorbeeldparadigma is Vlaams:

(2.22) *Voegwoordvervoeging van als in de Vlaamse dialecten* (Sint-Niklaas; 1175p)

	<u>Voegwoord:</u>	<u>gaan:</u>	<u>leven:</u>
1enk.	<i>an-ek</i> (elders: an-k, a-k, azz-ek)	<i>gaan-ek</i>	<i>leef-ek</i>
2enk.	<i>a-de</i> (elders: a-je, as-ge)	<i>ga-de</i>	<i>leef-de</i>
3enk.	<i>at-ij</i> (elders: ast-ij; ook: ad een vrouw)	<i>gaat-ij</i>	<i>leeft-ij</i>
1mv.	<i>an-we</i> (elders: a-me(n), azze-me(n))	<i>gaan-we,</i> <i>ga-me</i>	<i>leve-me,</i> <i>leve-we</i>
2mv.	<i>a-de</i> (elders: a-je, as-ge)	<i>ga-de</i>	<i>leef-de</i>
3mv.	<i>an-ze</i> (elders: as-ze; ook: an die mannen)	<i>gaan-ze</i>	<i>leevn-ze</i>

Het Vlaamse paradigma in (2.22) is een typisch voorbeeld uit een dialect met een monosyllabisch voegwoord *a* dat volledig vervoegd wordt zoals monosyllabische werkwoorden. De parallel gaat op voor alle combinaties van persoon en getal, inclusief lexicale NP's. In Vlaanderen, vooral in het oosten (maar niet uitsluitend), komen ook vormen voor met een stam *as*, die, op de eerste persoon meervoud na, meestal niet vervoegd worden. Ook in Holland wordt meestal de stam *as* gebruikt:

(2.23) *Voegwoordvervoeging van als in de Hollandse dialecten* (Monster; D003p)

	<u>Voegwoord:</u>	<u>gaan:</u>	<u>wassen:</u>
1enk.	<i>as-ik</i>	<i>ga-ik</i>	<i>was-ik</i>
2enk.	<i>as-je</i> (elders: <i>asse-je</i> (zeldzaam))	<i>ga-je</i>	<i>was-je</i>
3enk.	<i>as-ie</i> (elders: <i>ast-ie</i>)	<i>gaat-ie</i>	<i>wast-ie</i>
1mv.	<i>asse-me</i> (elders: <i>asse-we</i>)	<i>gaan-we,</i> <i>ga-me</i>	<i>wasse-me,</i> <i>wasse-we</i>
2mv.	<i>asse-jullie</i>	<i>gaan-jullie</i>	<i>wasse-</i> <i>jullie</i>
3mv.	<i>asse-ze</i> (elders: <i>as-ze</i>)	<i>gaan-ze</i>	<i>wasse-ze</i>

In de Hollandse dialecten bestaat dus duidelijk een complete parallel tussen de vorm van het voegwoord en polysyllabische werkwoorden in inversie. De enige vorm die in het gekozen voorbeeldparadigma niet meteen overeen lijkt te stemmen met het verbale paradigma, is de derde persoon enkelvoud, maar de *-t* die daar ontbreekt duikt in tal van andere dialecten in dezelfde streek op. Het Hollandse gebied vormt niet zo'n massief gebied waar alle dialecten uitzonderingsloos hun voegwoorden vervoegen, zoals Vlaanderen (zie kaart 29). Veeleer lijkt het erop dat het verschijnsel alleen nog bewaard is in een klein aantal redelijk conservatieve dialecten (cf. ouder kaartmateriaal in GOEMAN 1980b). In Oost-Nederland is er wel nog een massieve kern terug te vinden van dialecten met een volledig paradigma voor voegwoordvervoeging, al suggereren de onvolledige paradigma's aan de rand van het gebied ook hier dat het verschijnsel aan 'populariteit' ingeboet heeft.

(2.24) *Voegwoordvervoeging van als in Oost-Nederland* (Groenlo; G280p)

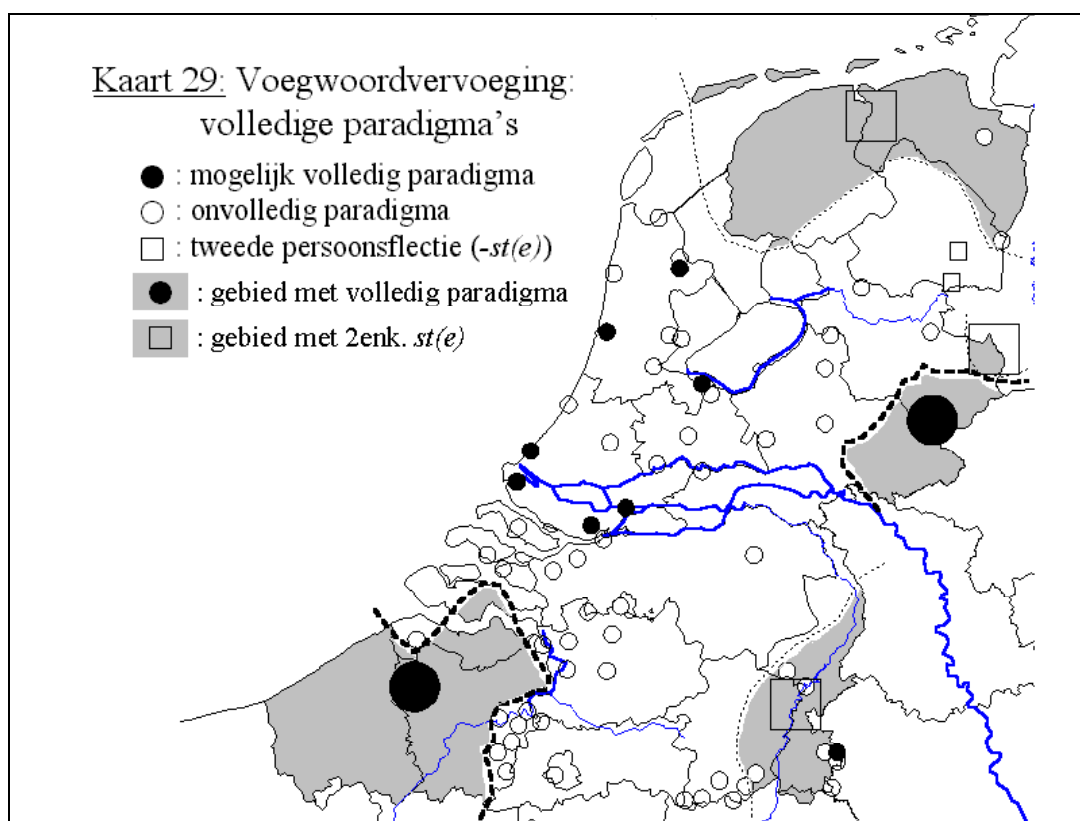
	<u>Voegwoord:</u>	<u>gaan:</u>	<u>wassen</u>
1enk.	<i>as-ik</i>	<i>ga-ik</i>	<i>was-ik</i>
2enk.	<i>a-je</i> (elders: <i>as-je</i>)	<i>ga-je</i>	<i>was-je</i>
3enk.	<i>ast-e</i> (elders: <i>ast</i> een dokter gebeld wordt)	<i>gaat-e</i>	<i>wast-e</i>
1mv.	<i>azze-wie</i> (elders: <i>asse-we</i>)	<i>gaan-we,</i> <i>ga-me</i>	<i>wasse-</i> <i>wie</i>
2mv.	<i>as-jullie</i>	<i>gaa(t)-</i> <i>jullie</i>	<i>was(t)-</i> <i>jullie</i>
3mv.	<i>at-ze</i> (ook: <i>at</i> de ouders)	<i>gaat-ze</i>	<i>leeft-ze</i>

Opvallend in het Oost-Nederlandse paradigma is dat de voegwoordflectie zich soms richt naar de monosyllabische werkwoorden, en elders naar de polysyllabische werkwoorden. Een soortgelijk beeld duikt ook op in het Limburgse voorbeeld, waar de voegwoordstam duidelijk op een medeklinker eindigt (/n/), wat in feite zou moeten resulteren in identieke flectie met polysyllabische werkwoorden, maar waar in de eerste en derde persoon meervoud toch de flectie-uitgang *-nt* gebruikt wordt en niet het voor polysyllabische werkwoorden normale *e*-suffix.

(2.25) *Voegwoordvervoeging van wen in de Limburgse dialecten*
(Nieuwenhagen; Q117p)

<u>Voegwoord:</u>		<u>gaan:</u>	<u>kennen:</u>
1enk.	wen-ich	<i>ga-ich</i>	ken-ich
2enk.	wenst-e	<i>gast-e</i>	kenst-e
3enk.	went-er	<i>gaat-er</i>	kent-er
	(elders: went-iedereen)		
1mv.	went-vir	gaant-vir	<i>kenne-vir</i>
2mv.	went-dir	<i>gaat-dir</i>	kent-dir
3mv.	went-ze	gaant-ze	<i>kenne-ze</i>

In Limburg zijn volledige paradigma's zoals (2.25) erg zeldzaam, zoals blijkt uit kaart 29, waarop alle attestaties van voegwoordvervoeging samengevat zijn.

De attestaties van voegwoordvervoeging liggen over het hele taalgebied verspreid. In grote delen van Limburg en Friesland is het verschijnsel beperkt tot de tweede persoon enkelvoud. De enige relatief omvangrijke gebieden waar voegwoordvervoeging grotendeels onbekend is, liggen in Brabant. In zijn geheel levert kaart 29 een geografisch patroon op dat zeer moeilijk te verklaren is. Een

dergelijke spreiding kan op twee zaken wijzen: ofwel gaat het hier om een fenomeen dat in oorsprong in het hele taalgebied voorkwam en daarna in een groot aantal dialecten geheel of gedeeltelijk verdwenen is, ofwel moet voegwoordvervoeging gezien worden als een nevenverschijnsel van één of meer andere fenomenen, waardoor het waarschijnlijk wordt dat het op verschillende plaatsen onafhankelijk ontstaan is (zgn. ‘polygenese’; zie ook Hoofdstuk 5, sectie 3). De vraag of het ontstaan van voegwoordvervoeging aan monogenese of polygenese toegeschreven moet worden, heeft consequenties voor de interpretatie van de defectieve paradigma’s. Wanneer monogenese verondersteld wordt, moeten de gevallen van voegwoordvervoeging die maar in één of enkele combinaties van persoon en getal voorkomen, beschouwd worden als relictten van een vroeger stadium waarin het voegwoord een volledig paradigma had.

3.2.2.3. Voegwoordvervoeging als resultaat van monogenese of polygenese?

Met betrekking tot de vraag of voegwoordvervoeging tot stand is gekomen als het resultaat van monogenese dan wel van polygenese, kunnen verschillende soorten argumenten ingeroepen worden. Zo kan een blik op historische data uitsluitend geven over de vraag of voegwoordvervoeging ooit voorkwam in het hele taalgebied of niet, en of voegwoordvervoeging in de verschillende grammaticale personen op hetzelfde moment ontstaan is. Daarnaast kan uit de synchrone gegevens afgeleid worden in hoeverre voegwoordvervoeging in de hedendaagse dialecten nog een productief verschijnsel is.

Uit de historische gegevens valt in elk geval op te maken dat voegwoordvervoeging bepaald geen alomtegenwoordig fenomeen is in ouder Nederlands, en al zeker niet in teksten die in een bovenregionale, gestandaardiseerde variant geschreven zijn (cf. GOEMAN 1997a:106, die stelt dat voegwoordvervoeging vooral opduikt “in stukken die snel geproduceerd moesten worden”). Uit de oudste attestaties van voegwoordvervoeging komen op het eerste gezicht aanzienlijke verschillen naar voren in verband met de precieze situering in tijd en ruimte. Zo verschillen de data voor de tweede persoon sterk van die voor de overige grammaticale personen: voegwoordvervoeging voor de tweede persoon enkelvoud lijkt ouder dan voor de overige personen (met name 14de-en 15de-eeuws, cf. COSIJN 1874, zoals geciteerd in GOEMAN 1997b:91; en VAN HELTEN 1887:433-434), en ook die oudste attestaties zijn oostelijk. Bovendien maakt het feit dat het flectiemorfeem *-st(e)* nog sporen bevat van een geclitiseerd pronomen *de*, een ander ontstaansscenario aannemelijk. Meervoudsvormen komen slechts zelden voor in dezelfde teksten waar ook voegwoordvervoeging voor de tweede persoon enkelvoud voorkomt: de meeste voorbeelden van meervoudsvormen van voegwoorden uit ouder Nederlands die GOEMAN (1997) geeft, zijn aanzienlijk jonger dan de oudste voorbeelden voor de tweede persoon enkelvoud (veelal 16de-eeuws), en moeten vooral in het westen van het taalgebied gelocaliseerd worden. De historische gegevens voor voegwoordvervoeging wijzen op het eerste gezicht dus in de richting van polygenese. Aan de historische data mogen echter geen al te verregaande conclusies worden vastgeknoopt: tot de oudst geattesteerde vormen behoren ook een laat 13de-eeuwse 2enk.-vorm (*datstu*) en een 3mv.-vorm (*datten die*) uit Brugge (GOEMAN 1997b:99-100). Uit die Brugse gegevens blijkt dat twee types voegwoordvervoeging die vandaag de dag een radicaal andere distributie vertonen, in ouder Nederlands wel

degelijk in hetzelfde dialect voorkwamen. Bovendien geeft het overzicht van onvervoegde vormen in dezelfde Middelnederlandse teksten waarin de oudste attestaties van voegwoordvervoeging zijn aangetroffen, aan dat voegwoordvervoeging ofwel een zeer zeldzaam verschijnsel was, ofwel zorgvuldig geweerd werd uit de geschreven taal.

Met betrekking tot de synchrone gegevens kan gewezen worden op de geldigheid van de inversiegeneralisatie. Ondanks een aantal gevallen waarbij het niet te voorspellen valt of een bepaald voegwoord de flectie van een monosyllabisch of een polysyllabisch werkwoord zal overnemen, blijkt uit de vorige sectie dat zelfs een strikt synchrone lezing van die inversiegeneralisatie goed standhoudt: een aantal relatief recente verschijnselen zoals apocope van *-n* bij polysyllabische werkwoorden of de verspreiding van het eenheidsmeervoud in het centrum van het taalgebied is ook zichtbaar in het voegwoordelijke paradigma (cf. de ruime verspreiding van flectie-*e* en van eenheidsmeervoud bij voegwoorden). Daaruit blijkt dat in de dialecten met voegwoordvervoeging in elk geval tot in een vrij recent verleden nog steeds nieuwe vervoegde vormen van voegwoorden gegenereerd werden, en dat voegwoordvervoeging, minstens op de plaatsen waar zulke recente evoluties zichtbaar zijn, nog beschouwd kan worden als een productief verschijnsel. Het feit dat op verschillende plaatsen morfologische varianten van vervoegde voegwoorden ontstaan, vormt een argument pro polygenese.

Als voegwoordvervoeging het resultaat zou zijn van polygenese, blijft het natuurlijk de vraag welk fenomeen, of welke fenomenen, verantwoordelijk zijn voor het ontstaan van voegwoordvervoeging. Als mogelijkheid is in elk geval al vernoemd dat voegwoordvervoeging in bepaalde dialecten het resultaat kan zijn van een versmelting van een oorspronkelijke flectie-uitgang en een pronomen (sectie 3.2.1). De kwestie wordt verder behandeld in Hoofdstuk 5 (vooral sectie 3.3).

3.2.3. Vervoegingsuitgangen na *ja*: echte of vermeende flectie?

Al uit het literatuuroverzicht aan het begin van dit hoofdstuk (sectie 1.3.2) viel op te maken dat vervoeging van *ja* een marginaler verschijnsel is dan werkwoordvervoeging en voegwoordvervoeging: niet alleen bleek het verschijnsel geografisch beperkt, daarnaast toonde een vergelijking van de data van SMESSAERT (1995) aan dat het paradigma van *ja* en *neen* vaak defectief is: in Smessaerts voorbeeldparadigma's werd alleen duidelijke flectie vastgesteld in de derde persoon meervoud (zie sectie 1.3.2.2). Uit de SAND-data die eerder in dit hoofdstuk gepresenteerd werden, bleek dat, verspreid over het hele taalgebied, alleen gewag gemaakt kan worden van overte flectie na *ja* in de eerste persoon enkelvoud en de derde persoon meervoud, waarbij in beide gevallen alleen voorbeelden opduiken van een flectie-*n*. De data voor de eerste persoon enkelvoud bleken echter allerminst eenduidig: twee van de drie mogelijke voorbeelden van een flectie-*n* tussen *ja* en een 1enk.-pronomen moeten mogelijk als intervocalische tussen-*n* beschouwd worden. Ook de /n/ in 3mv.-vormen als *jaans* is mogelijk geen flectie-*n*, maar een deel van een specifiek enclitisch pronomen *-ns* of *-nze* (zie sectie 2.2.6.2.B). In alle andere grammaticale personen vielen geen flectie-uitgangen waar te nemen. In het merendeel van de gevallen zorgde dat voor een duidelijke discrepantie met de vorm van vervoegde werkwoorden en eventueel vervoegde voegwoorden, waaruit besloten kan

worden dat flectie van *ja* in de betreffende gevallen inderdaad niet voorkomt. In een beperkt aantal situaties kan de afwezigheid van een flectie-uitgang ook toegeschreven worden aan assimilatie of deletie. In dat geval valt het te verwachten dat de invloed van die weggeassimileerde of gedeleerde flectie-uitgang in bepaalde gevallen zichtbaar zal zijn in de vorm van de pronomina na *ja*, die verspreid over het volgende hoofdstuk besproken worden. De zeldzaamheid, of zelfs afwezigheid, van ondubbelzinnige voorbeelden van een flectie-uitgang na *ja* in acht genomen, is het echter zeer onwaarschijnlijk dat er in die omgevingen plots wel duidelijke bewijzen zullen opduiken voor het bestaan van ‘vervoeging van *ja*’ in de hedendaagse dialecten.

Appendix bij hoofdstuk 2: overzicht van het gebruikte SAND-materiaal

Kaart 1: Flectie 1enk.: Gaan, inversie

mond.; v=000: Vertaal: gaan -paradigma
tel.; v=762: Vertaal: Als ik ga dan ga ik.

Kaart 2: Flectie 1enk.: Leven & geloven, rechte woordvolgorde

mond.; v=053: Vertaal: Als ik zuinig leef, leef ik zoals mijn ouders willen.
v=215: Vertaal: 'k geloof dat ik groter ben dan hij.

Kaart 3: Voegwoordvervoeging 1enk.

mond.; v=053: Vertaal: Als ik zuinig leef, leef ik zoals mijn ouders willen.
v=215: Vertaal: 'k geloof dat ik groter ben dan hij.
tel.; v=762: Vertaal: Als ik ga dan ga ik.

Kaart 4: 'Vervoeging' van ja; 1enk.

mond.; v=353: Komt voor: Wil je nog wat koffie? ANTWOORD: Ja(ne)-k.

Kaart 5: Flectie 1mv.: Gaan, rechte woordvolgorde

mond.; v=000: Vertaal: gaan-paradigma
tel.; v=768: Vertaal: Als we gaan dan gaan we.

Kaart 5; inzetkaart: Affixaal gebruik van -me(n)

alle attestaties van affixaal gebruik van -me of -men uit:

mond.; v=000: Vertaal: gaan-paradigma
v=071: Vertaal: Als we sober leven, leven we gelukkig.
v=427: Komt voor: We zijn (me) wij daar nog nooit geweest.
zoekopdrachten: commentaar veldwerker = 'verbaal affix'
tel.; v=768: Vertaal: Als we gaan dan gaan we.

Kaart 6: Flectie 1mv.: Gaan, inversie

mond.; v=000: Vertaal: gaan-paradigma
tel.; v=768: Vertaal: Als we gaan dan gaan we.

Kaart 7: Flectie 1mv.: Leven & geloven, rechte woordvolgorde

mond.; v=071: Vertaal: Als we sober leven, leven we gelukkig.
v=219: Vertaal: We geloven dat jullie niet zo slim zijn als wij.

Kaart 8: Flectie 1mv.: Leven, inversie

mond.; v=071: Vertaal: Als we sober leven, leven we gelukkig.

Kaart 9: Voegwoordvervoeging 1mv.

mond.; v=071: Vertaal: Als we sober leven, leven we gelukkig.
v=218: Vertaal: Ze geloven dat wij rijker zijn dan zij.
v=219: Vertaal: We geloven dat jullie niet zo slim zijn als wij.
v=428: Komt voor: Marie zij da me wij zullen winnen.
tel.; v=731: Vertaal: Mogen we wel weten dat wij ook gevraagd zijn?
v=755: Komt voor: Asse we horen datte we moeten gaan, dan gane we.
v=756: Komt voor: An we horen dan we moeten gaan, gaan we.
v=768: Vertaal: Als we gaan dan gaan we.

Kaart 10: Flectie 2enk.: Gaan, rechte woordvolgorde

mond.; v=000: Vertaal: gaan-paradigma
tel.; v=763: Vertaal: Als je gaat dan ga je.

opm. Wanneer flectie op -s, -st, -se of -ste voorkomt, is alleen die afgebeeld, tenzij de alternatieven met het pronomen *du* (of een variant) gecombineerd werden. De weggelaten flectie-uitgangen kunnen beschouwd worden als flectie bij beleefdheidsvormen. De flectie na beleefdheidsvormen wordt afgebeeld op kaart 13 afgebeeld.

Kaart 11: Flectie 2enk.: Gaan, inversie

mond.; v=000: Vertaal: *gaan-paradigma*
tel.; v=763: Vertaal: Als je gaat dan ga je.

Kaart 12: Flectie 2enk.: Leven & geloven, rechte woordvolgorde

mond.; v=068: Vertaal: Als je gezond leeft, leef je langer.
v=217: Vertaal: Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij.

opm. Wanneer flectie op *-s*, *-st*, *-se* of *-ste* voorkomt, is alleen die afgebeeld, tenzij die alternatieven met het pronomen *du* (of een variant) gecombineerd werden. Eventuele alternatieven, die bij een beleefdheidspronomen horen, zijn op kaart 13 afgebeeld.

Kaart 13: Flectie 2enk. (beleefdheidsvormen): Leven & geloven, rechte woordvolgorde

mond.; (v=068: Vertaal: Als je gezond leeft, leef je langer. → zie opm. kaart 12)
(v=217: Vertaal: Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij. → zie opm. kaart 12)
v=221: Vertaal: U gelooft dat Lisa even mooi is als Anna.
tel.; v=750: Vertaal: Als u vindt dat u gezond leeft, leeft u dan vooral zo verder.

Kaart 14: Voegwoordvervoeging 2enk.

mond.; v=068: Vertaal: Als je gezond leeft, leef je langer.
v=216: Vertaal: Ze gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik.
v=340: Vertaal: Het gebeurde toen je wegging.
v=341: Vertaal: Ik weet waar je geboren bent.
v=342: Vertaal: Nu je klaar bent, mag je gaan.

zoekopdrachten: informant = '*dast*' of '*datst*'

tel.; v=068: Komt voor: Asse jij gezond leeft, leve je langer.
v=733: Vertaal: Je weet wel dat je slim genoeg bent.
v=757: Komt voor: Ze gelooft datte jij eerder thuis bent dan ik.
v=763: Vertaal: Als je gaat dan ga je.

Kaart 15: Voegwoordvervoeging 2enk.: identiteit werkwoordelijke en voegwoordelijke enclise idem kaart 14

Kaart 16: Flectie 2mv.: Gaan, rechte woordvolgorde.

mond.; v=000: Vertaal: *gaan-paradigma*
tel.; v=769: Vertaal: Als jullie gaan dan gaan jullie.

Kaart 17: Flectie 2mv.: Leven & geloven, rechte woordvolgorde

mond.; v=061: Vertaal: Als jullie zo gevaarlijk leven, dan leven jullie nooit zo lang als ik.
v=220: Vertaal: Jullie geloven niet dat zij armer zijn dan jullie.

Kaart 18: Voegwoordvervoeging 2mv.

mond.; v=061: Vertaal: Als jullie zo gevaarlijk leven, dan leven jullie nooit zo lang als ik.
v=219: Vertaal: We geloven dat jullie niet zo slim zijn als wij.
v=220: Vertaal: Jullie geloven niet dat zij armer zijn dan jullie.
tel.; v=758: Komt voor: Jullie geloven datst jullie eerder thuis zijn dan ik.
v=759: Komt voor: Jullie geloven datst eerder thuis zijn dan ik.
v=760: Komt voor: Asse jullie horen datte jullie nodig zijn, gane jullie meteen.
v=761: Komt voor: An jullie horen dan jullie nodig zijn, gaan jullie meteen.

Kaart 19: Flectie 3enk.: Leven & geloven, rechte woordvolgorde

mond.; v=055: Vertaal: Als hij nog drie jaar leeft, leeft hij langer dan zijn vader.
v=222: Vertaal: Hij gelooft dat Bart en Peter sterker zijn dan Geert en Jan.

Kaart 20: Voegwoordvervoeging 3enk.

mond.; v=055: Vertaal: Als hij nog drie jaar leeft, leeft hij langer dan zijn vader.
v=057: Vertaal: Als zij zo gevaarlijk leeft, leeft ze niet lang meer.
v=059: Vertaal: Als het nu nog leeft, dan leeft het morgen ook nog.
tel.; v=753: Vertaal: Als iedere dag de dokter gebeld moet worden, dan hoeft het voor mij niet.
v=754: Vertaal: Als 'n enkele keer de dokter moet worden gebeld, dan is dat niet zo erg.

Kaart 21: Flectie 3mv.: Gaan, rechte woordvolgorde
mond.; v=000: Vertaal: gaan-paradigma
tel.; v=770: Vertaal: Als ze gaan dan gaan ze.

Kaart 22: Flectie 3mv.: Leven, inversie
mond.; v=063: Vertaal: Als ze voor hun werk leven, dan leven ze niet voor hun kinderen.
v=070: Vertaal: Als Bart en Liesje in het paradijs leven, dan leven Marie en Frans in de hel.

Kaart 23: Voegwoordvervoeging 3mv.
mond.; v=000: Vertaal: Ze wisten dat ze waarschijnlijk 's zondags moesten werken.
v=000: Vertaal: Iedereen weet dat die mannen liever op café gaan.
v=063: Vertaal: Als ze voor hun werk leven, dan leven ze niet voor hun kinderen.
v=069: Vertaal: Als er zo weinig mensen van de landbouw leven, dan leven er veel van het werk in de fabriek.
opm.: de mogelijke attestaties van flectie-*t* zijn genegeerd, aangezien de vorm van het expletief in veel dialecten *t'r* luidt, en het onmogelijk is om uit te maken of een eventuele *t* deel uitmaakt van het expletief dan wel een vervoegingsuitgang is.
v=070: Vertaal: Als Bart en Liesje in het paradijs leven, dan leven Marie en Frans in de hel.
v=220: Vertaal: Jullie geloven niet dat zij armer zijn dan jullie.
v=222: Vertaal: Hij gelooft dat Bart en Peter sterker zijn dan Geert en Jan.
v=261: Vertaal: Wat denken jullie hoe ze het hebben opgelost?
v=370: Vertaal: Dat is de man die ze geroepen hebben.
tel.; v=751: Komt voor: Asse ze denken datte ze moeten gaan, dan gane ze maar.
v=752: Komt voor: An ze denken dan ze moeten gaan, gaan ze maar.
v=770: Vertaal: Als ze gaan dan gaan ze.

Kaart 24: 'Vervoeging' van ja; 3mv.
mond.; v=357: Komt voor: Hebben ze al gegeten? ANTWOORD: Ja(an)-s / jaanze / ...

Kaart 25: Flectie bij 1enk. en 1mv. (rechte woordvolgorde)
overzichtskaart, gebaseerd op kaart 2 en kaart 7

Kaart 26: Flectie bij 2enk. en 2mv.
overzichtskaart, gebaseerd op kaart 12 en kaart 17

Kaart 27: Eenheidsmeervoud
overzichtskaart, gebaseerd op kaart 7, kaart 17 en kaart 22

Kaart 28: 'Double agreement'
overzichtskaart, gebaseerd op kaart 6, kaart 7 en kaart 8

Kaart 29: Voegwoordvervoeging: volledige paradigma's
overzichtskaart, gebaseerd op kaart 3, kaart 9, kaart 14, kaart 18, kaart 20 en kaart 23
opm. Dialecten met een volledig voegwoordparadigma worden verondersteld een volledig identiek paradigma te hebben als het één- of meersyllabig werkwoord in hetzelfde dialect: wanneer een werkwoord in een bepaald dialect een flectieuitgang *e, n, st, ...* draagt, moet die ook op het voegwoord opduiken. Waar het werkwoord 0-flectie draagt, werd uiteraard ook niet gezocht naar een uitgang op het voegwoord. Wanneer de betreffende flectie-uitgang een *t* was, is de situatie complexer, aangezien de flectie-*t* na het werkwoord in veel dialecten vaak wegvalt. Door het bestaan van *t*-deletie is de afwezigheid van een flectie-uitgang na het voegwoord dan ook niet als een tegenargument tegen een volledig voegwoordparadigma gezien: dialecten met overte voegwoordvervoeging voor alle combinaties van persoon en getal, maar zonder flectie-*t* in de relevante omgevingen, worden beschouwd als dialecten met een volledig voegwoordparadigma.

Hoofdstuk 3: Vormvariatie bij subjectspromina

1. Inleiding & literatuuroverzicht

1.1. Een fundamenteel onderscheid: doffe vs. volle pronomina

In tegenstelling tot de vormvariatie bij de flectie, behoort de vormvariatie bij de subjectspromina tot de beter bestudeerde aspecten van de morfo-syntaxis van de Nederlandse dialecten. Het is daarbij gebruikelijk om een onderscheid te maken tussen doffe en volle pronomina. Een derde categorie van pronomina die vaak gebruikt wordt, nl. clitica (cf. o.a. BRESNAN 2001), wordt niet als een aparte categorie onderscheiden: de termen ‘doffe pronomina’ en ‘clitica’ worden in beschrijvingen van het Nederlands gewoon als synoniemen gebruikt (b.v. in DE SCHUTTER 1989, HOWE 1996). Ook in de rest van dit hoofdstuk zullen doffe pronomina en clitica als één categorie behandeld worden. Het (tijdelijke) samenvoegen van die twee categorieën is overigens niet alleen ingegeven door de literatuur. Voor zover bekend kennen de meeste dialecten maximaal pronomina met twee verschillende ‘gewichten’ voor een bepaalde combinatie van persoon en getal: een volle en één of meer doffe vormen. De doffe vormen kunnen wel soms als clitisch pronomina gebruikt worden, maar dat leidt niet tot het ontstaan van aparte clitische pronomina naast die doffe vormen. Het splitsen van de doffe vormen in twee verschillende categorieën zou de beschrijvingodeloos ingewikkeld maken. Bovendien kan een dergelijk onderscheid binnen de ruime categorie van de doffe vormen niet gemaakt worden op basis van de formele kenmerken die hier besproken worden, maar alleen op basis van het syntactische gedrag van een bepaald pronomina, dat in het volgende hoofdstuk behandeld wordt.

Het gebruik van doffe en volle pronomina in het Standaardnederlands is onderhevig aan een ingewikkeld systeem van regels, die bovendien vaker als tendenzen dan als wetmatigheden gezien moeten worden (zie ANS 5.2.5.2.1 & 5.2.7). Dat regelsysteem levert voor mensen die het Nederlands aanleren als vreemde taal dan ook vaak grote moeilijkheden op, temeer omdat de doffe vormen in geschreven taal veel minder frequent opduiken dan in gesproken taal. Doffe en volle vormen zijn in het Standaardnederlands meestal vormvarianten.

(3.1) *Volle en doffe pronomina in het Standaardnederlands*

		<i>Vol</i>	<i>Dof</i>	
<i>enk.</i>	<i>1</i>	ik	‘k	
	<i>2</i>	jij	je	(<i>beleefd: u</i>)
	<i>3 m.</i>	<i>hij</i>	ie	
		<i>v.</i>	zij	ze
	<i>o.</i>	het	‘t	
<i>mv.</i>	<i>1</i>	wij	we	
	<i>2</i>	jullie	(je)	
	<i>3</i>	zij	ze	

Hoewel de relatie tussen beide reeksen in het Standaardnederlands in grote mate transparant is (de doffe vormen hebben sjwa, de volle een heldere vocaal), vertoont het systeem ook een zekere mate van asymmetrie. Twee zaken springen in het oog: ten eerste heeft de tweede persoon meervoud geen eigen doffe vorm. In plaats daarvan

wordt de enkelvoudige vorm *je* gebruikt, die dan ook enkelvoudige flectie op het werkwoord doet verschijnen. En ten tweede heeft de doffe vorm van het mannelijke pronomina voor de derde persoon enkelvoud geen sjwa. Als gereduceerde vorm wordt *ie* gebruikt, behalve in zinsinitiële positie, waar alleen de volle vorm *hij* voorkomt. Terzelfdertijd is *hij* het enige volle pronomina dat naar zaken kan verwijzen. Beide eigenschappen van de derde persoon mannelijk enkelvoud worden geïllustreerd in (3.2).

- (3.2) *Bijzonderheden bij de derde persoon mannelijk enkelvoud*
 3enk.m.: De wagen? Hij staat nog buiten. (niet: *ie*)
 vs. 3 enk.v.: De tafel? Ze staat nog buiten. (niet: *zij*)

In de dialecten zijn er, mede door het bestaan van meer vormvariatie, ook meer asymmetrieën terug te vinden. Het onderscheid tussen doffe en volle vormen moet beschouwd worden als een van de belangrijkste parameters bij de studie van de pronomina in de Nederlandse dialecten, dat van even groot belang is als casus en getals- en persoonsdistincties. Vaak is het volle pronomina in de vorm van het doffe pronomina niet of nauwelijks te herkennen, en kunnen beide vormen niet langer beschouwd worden als vormvarianten (cf. ‘special clitics’ in ZWICKY 1977).

- (3.3) *doffe vs. volle vormen*
3enk.v. <i>ze</i>	is een vormvariant van	<i>zij</i>	(o.a. AN)
1mv. <i>me</i>	is geen vormvariant van	<i>wullie</i>	(o.a. Vlaams)

Het onderscheid tussen doffe en volle vormen zal als leidraad dienen in deze paragraaf (zoals gesuggereerd door DE SCHUTTER 1987:45). In sectie 1.2 worden de volle pronomina besproken, in sectie 1.3 de doffe. Het zal blijken dat de behandeling van de doffe pronomina langer zal uitvallen dan die van de volle. Het bestaan van doffe pronomina brengt dan ook belangrijke complicaties met zich mee, omdat er verschillende parameters op inwerken. Een van die parameters is woordvolgorde: pronomina in enclise vertonen namelijk de neiging om met de flectie-uitgangen te gaan versmelten tot ‘vaste aansluitingen’ (cf. supra) of ‘sandhi forms’ (HOWE 1996), i.e. nieuwe, in enclise ontstane pronomina. Op die manier kunnen verschillen ontstaan tussen pronomina in pro- en in enclise (cf. DE SCHUTTER 1989:12-13). Bij enclise kan bovendien nog een onderscheid gemaakt worden tussen enclise aan het werkwoord en aan het voegwoord.

1.2. Vormvariatie bij volle pronomina

1.2.1. Inleiding

Wat de variatie in persoonsmarkering d.m.v. volle pronomina aangaat, is onder meer bekend dat de gevolgen van een aantal klankwetten ook merkbaar zijn in het pronominale paradigma. Zo vallen de oorspronkelijk van elkaar verschillende derde persoon meervoud en vrouwelijk enkelvoud (resp. *sia* en *si*, nu allebei *zij* in het AN; zie DE SCHUTTER 1987:48) vandaag in alle dialecten samen. De derdepersoonspronomina hebben bovendien in grote delen van het taalgebied een anlaut-/h/ veralgemeend, ook voor de vormen die oorspronkelijk met een vocaal begonnen (vgl. b.v. AN 3enk.o. *het* met Latijns *id*; zie HOWE 1996:84-85), en de

auslaut-/z/ die de Westgermaanse pronomina kenmerkte is ofwel weggefallen, ofwel /r/ geworden (b.v. *wiz* wordt *wi* of *wir*; zie DE SCHUTTER 1987:49).

Daarnaast zijn in de literatuur drie belangrijke verschijnselen beschreven, waarvan de invloed die van klankverschuivingen overstijgt, omdat ze consequenties hebben voor de hele paradigmatische structuur. Het eerste verschijnsel betreft de vervanging van het Middelnederlandse pronomina voor de tweede persoon enkelvoud, *du*, door het meervoudige *ghi* (en vormvarianten). In verband daarmee zijn de functies van *ghi* als beleefde aanspreekvorm hier en daar overgenomen door *u*. Ten tweede hebben zich nieuwe meervoudspronomina ontwikkeld, vooral, maar zeker niet uitsluitend, in de tweede persoon. Die nieuwe pronomina zijn gevormd uit een vorm uit het oude paradigma, aangevuld met het nomen *lieden* of *lui*. Ten derde zijn een aantal oblieke vormen het nominatieve paradigma van een aantal dialecten binnengedrongen (b.v. *haar*, *ons* in Zeeland, *hun* in Holland,...). In de volgende secties wordt dieper ingegaan op de drie ontwikkelingen die het merendeel van de vormvariatie bij de volle pronomina veroorzaakt hebben.

1.2.2. Tweede persoon: meervoudsvorm wordt enkelvoud

De eerste ontwikkeling, de vervanging van *du* door meervoudig *ghi*, is verlopen doordat de meervoudige vorm, die ook als beleefdheidsvorm gebruikt werd, in steeds meer situaties de overhand gehaald heeft, totdat *du* verdween (zie BERTELOOT 2003, AALBERSE 2004; zie ook Hoofdstuk 2, sectie 3.1.1.3 en 3.1.1.5). Deze evolutie heeft zich voltrokken in het grootste deel van het taalgebied, op een aantal gebieden in de zuid- en noordoostelijke periferie na. Het relevante gebied in het zuidoosten omvat het oosten van Belgisch Limburg en het grootste deel van Nederlands Limburg. De situatie in Belgisch Limburg in de jaren '40 wordt beschreven door STEVENS (1949), die vaststelt dat de meeste dialecten daar de vorm *du* door de accusatiefvorm *dich* vervangen hebben. *Du* en *dich* worden als vertrouwelijkheidsvorm gebruikt, en de gebruikscondities zijn sterk sociaal bepaald (o.a. leeftijd en sekse spelen een rol) en verschillen bovendien van plaats tot plaats (zie ook VOSSEN 1963). *Du* geldt als 'platter' dan *dich*, en wordt hier en daar ook gebruikt als emfatische vorm; als 'beleefde' varianten worden *gij* en de vormvariant *djij* gebruikt. Een grotendeels vergelijkbare situatie (op het bestaan van *dich* na) treffen we aan in het noordoosten, in een gebied dat de provincie Groningen en het grootste deel van Drenthe omvat. Als 'beleefde' alternatieven voor *du* worden reeds in 1920 *ie* en *joe* gebruikt (KLOEKE 1920). Beide vormen gaan in historisch opzicht terug op meervoudspronomina. Ook het Fries heeft het pronomina *du* (ook: *do*, *dû*) als informele aanspreekvorm bewaard, en heeft daarnaast een formeel pronomina *jo* ontwikkeld, waarover de meningen verdeeld zijn. De meesten lijken ervan uit te gaan dat *jo* oorspronkelijk een accusatiefvorm (voor de tweede persoon meervoud) is (HOWE 1996:188-190).

In gebieden waar de vervanging van *du* door *ghi* wel compleet is, hebben zich nieuwe ontwikkelingen voorgedaan. Hier en daar is een nieuwe beleefdheidsvorm ontstaan, in de vorm van het pronomina *u*. De oorsprong van dit pronomina is een raadsel: in de literatuur zijn minstens negen verschillende etymologieën voorgesteld (KUIJPER 1971-1972), die met elkaar gemeen hebben dat ze *u* beschouwen als een voorwerps- of possessiefvorm die zijn gebruik ook tot de onderwerpsfunctie uitgebreid heeft. Een aantal theorieën (o.a. KERN 1911; KLOEKE 1941, 1948; zie VAN DEN TOORN

1977:524-525 voor een overzicht) stelt dat *u* etymologisch terug te voeren is tot de afkorting U.E. ('Uwe Edelheid').¹ Die hypothese houdt rekening met de veronderstelde oorsprong van *u* in de kleinburgelijke milieus, en verklaart bovendien ook waarom het tweedepersoonspronomen *u* gecombineerd kan worden met derdepersoonsflectie bij onregelmatige werkwoorden (b.v. *U is gewaarschuwd*).

De gewone aanspreekvorm *ghi* is in grote gebieden vervangen door andere vormen, zoals het standaardtalige *jij*, die historisch als vormvarianten van *ghi* beschouwd moeten worden. Bij het ontwikkelen van die vormvarianten moeten twee zaken in de gaten gehouden worden: assimilatieverschijnselen ('sandhi') tussen (vooral de doffe vorm van) het tweede persoonspronomen en de flectie-*t* van het werkwoord, en invloed van de voorwerps- en/of possessiefvormen. Het eerste verschijnsel komt uitgebreid aan bod bij de bespreking van de doffe vormen (in sectie 1.3); het tweede wordt besproken in sectie 1.2.4.

1.2.3. Nieuwe meervoudspronomen: *lieden-composita*

Een tweede grote tendens bij de volle pronomina, is de ontwikkeling van nieuwe meervoudspronomen die samengesteld zijn uit oudere vormen en *lieden* (VAN LOEY 1948:135-136) of *lui* (KLOEKE 1941). Vanaf de 17de eeuw duiken ook vormen op die uitgaan op *-ie* (HEEROMA 1938). Dergelijke '*lieden-composita*', die in synchroon opzicht ongetwijfeld als ongelede woorden aangevoeld worden, komen voor bij alle meervoudspronomen, maar zijn vooral ruim verspreid in de tweede en in iets mindere mate de derde persoon (cf. het Afrikaans, waar ze in 1 mv. niet bestaan). Het feit dat vooral de tweede en de derde persoon deze vormen ontwikkeld hebben, wijst er wellicht op dat hun ontstaan mee gemotiveerd is vanuit een behoefte aan ondubbelzinnige pronomina (HOWE 1996:210): de oudere, ongelede vormen *gij* en *zij* worden namelijk ook gebruikt voor respectievelijk de tweede persoon enkelvoud en de derde persoon vrouwelijk enkelvoud.

Er is discussie over de precieze aard van zowel het eerste als het tweede lid van de oorspronkelijke composita. In verband met het eerste lid wordt getwijfeld aan de casus van het oorspronkelijke pronomen, die nominatief, obliiek of possessief kan zijn (KLOEKE 1941). Als tweede lid lijken zowel *lieden*, *lie* als *lui*, of eventuele vormvarianten van die nomina, mogelijk aan de oorsprong te liggen van de composita. Omdat niet elk aspect van die vooral in historisch opzicht interessante discussies even relevant is voor de beschrijving van de hedendaagse subjectsmarkering, zal op deze twee kwesties hier niet dieper ingegaan worden. Wel belangrijk vanuit synchroon oogpunt is de grote impact die het ontstaan van *lieden-composita* heeft op de relatie tussen doffe en volle pronomina. Zo kunnen doffe pronomina zoals *we* en *ze* makkelijk beschouwd worden als vormvarianten van *wij* en *zij* (zoals *bezonder* van *bijzonder*), maar is het veel minder evident om hetzelfde te veronderstellen ten aanzien van b.v. *wullie* en *zullie*. In dialecten met *lieden-composita* én doffe pronomina, ligt het eerder voor de hand om uit te gaan van twee aparte reeksen pronomina, waartussen nog slechts een historisch verband bestaat (cf.

¹ Er zijn soortgelijke voorbeelden bekend uit andere talen. Het bekendste voorbeeld is wellicht het Spaanse pronomen *Usted*, dat afgeleid zou zijn van *vuestra merced* (vertaald 'Uwe Genade'; zie HOWE 1996:228).

supra, vb. (3.3)). De doffe reeks is in de meeste dialecten en ook in het Standaardnederlands onvolledig: het volle 2mv.-pronomen, veelal *jullie*, beschikt niet over een doffe pendant.²

1.2.4. Infiltratie van oblieke vormen

De invloed van voorwerpsvormen (en eventueel ook van genitieven) op de pronomina in onderwerpsfunctie is de derde belangrijke ontwikkeling, die kadert binnen een algemene ontwikkeling inzake de casusopposities in het Nederlands. Hoewel die bij de pronomina, in tegenstelling tot bij de nomina, in grote mate bewaard zijn gebleven, heeft er ontegensprekelijk een reductie van het aantal vormen plaatsgevonden: van het onderscheid tussen datief en accusatief zijn nog slechts een paar zeldzame relicten overgebleven (zie WEIJNEN 1966:305), en ook de onderwerps-, voorwerps- en prepositionele vormen van een bepaald pronomen zijn in veel dialecten identiek.

Dialecten verschillen in de mate waarin ze de casusopposities bij pronomina weggewerkt hebben. Bovendien zijn er ook regionale verschillen inzake de vormen die deze nivelleringsprocessen overleefd hebben. Die verschillen zijn hier relevant omdat er oblieke vormen bestaan die het nominatieve paradigma binnengedrongen zijn. Een bekend voorbeeld is het derde persoon meervoudspronomen *hun*, dat net als de mannelijke derdepersoonsvorm *hem* zelfs door de ANS (5.2.6 opm.3) vermeld (en afgekeurd) wordt. Een verschil tussen deze twee vormen is dat *hun* als volle vorm gebruikt wordt, terwijl *hem* in standaard vooral als doffe vorm ('*m*) voorkomt. Dof '*m* als subject is een uitzonderlijk geval: oblieke vormen in subjectsfunctie zijn altijd volle vormen, behalve dus in de derde persoon mannelijk enkelvoud (zie sectie 1.3.4).

Oorspronkelijk oblieke vormen die als vol subjectspronomen voorkomen zijn ten overvloede geattesteerd: naast *hun* bestaat nog derde persoon meervoud *hullie* (in hetzelfde gebied als *hun*, meer bepaald in Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, het westen van Gelderland en het noorden van Noord-Brabant; zie o.a. KOOIMAN 1969; DE ROOIJ 1990), eerste persoon meervoud *ons* (o.a. in Frans-Vlaanderen, als *noes/nuus*, en in Zeeland; zie PAARDEKOOPEL 1969), derde persoon vrouwelijk enkelvoud *haar* (in Zeeland), en de hierboven vermelde tweedepersoonsvorm *dich* (in Limburg). Hoewel de ANS alleen het gebruik van de doffe derdepersoonsvorm '*m* in onderwerpsfunctie beschrijft, komt het volle pronomen *hem* in sommige dialecten ook voor als subjectspronomen (o.a. West-Vlaanderen; DEVOS & VANDEWEGHE 2002-2003). Het gebruik van oblieke vormen als onderwerp is gebruikelijk in een hele reeks West-Europese talen, waaronder het Frans en het Engels.³ Omdat de invloed van de oblieke paradigma's op de vorm van sommige subjectspronomen ook in het Nederlands niet te loochenen is, zal een occasionele referentie naar die oblieke paradigma's hier en daar noodzakelijk blijken.

² *Jullie* kan weliswaar vervangen worden door het doffe *je*, maar aangezien *je* enkelvoudige flectie doet verschijnen, moet het veeleer gezien worden als het pronomen voor de tweede persoon enkelvoud, of liever voor een soort 'algemene' tweede persoon.

³ Vooral in een beklemtoonde omgeving lijkt het verschijnsel op te duiken, zoals b.v. in linksdislocaties in het Frans. b.v. *Moi, je vais gagner*. In sommige Engelse dialecten zijn zinnen mogelijk als *We don't know, do us* (WALES 1996:91), waarbij de voorwerpsvorm eveneens als (beklemtoond) subject gebruikt wordt.

1.3. Vormvariatie bij doffe pronomina

1.3.1. Doffe pronomina als gereduceerde subjectsmarkeerders

Doffe pronomina zoals het Nederlands die kent, kunnen beschouwd worden als een type van gereduceerde subjectsmarkeerders (cf. BRESNAN 2001:10). In een aantal posities waar subjectspronomina kunnen voorkomen (zoals in aan- of uitloopconstructies, in elliptische zinnen of korte antwoorden die alleen bestaan uit een subjectpronomen, in gecoördineerde NP's of na een voegwoord van vergelijking), worden verplicht volle vormen gebruikt en zijn zulke gereduceerde subjectsmarkeerders dus uitgesloten (cf. ANS 5.2.7). In het Standaardnederlands is er maar een beperkt aantal omgevingen te onderscheiden waar reductie van volle pronomina wel kan voorkomen, zoals net voor of net na de persoonsvorm, of op de eerste plaats in de bijzin, in enclise op het voegwoord. In sommige dialecten komt daar een omgeving bij, namelijk volgend op de partikels *ja* en *neen*. Qua vorm vertonen doffe pronomina de neiging om met hun 'gastheer' te versmelten. De vorm van die gastheer, en meer bepaald van een eventuele flectie-uitgang na de 'gastheer', heeft dan ook een invloed op de vormvariatie die bij doffe pronomina aan te treffen is (sectie 1.3.2): in verbale enclise kunnen andere vormen optreden dan in proclise.

Welke vormen in de andere omgevingen verwacht mogen worden, is minder duidelijk. Zowel na voegwoorden als na *ja* en *neen* lijkt in sommige delen van het taalgebied soms flectie op te duiken. De mogelijkheid om in sommige dialecten clitica te hechten aan *ja* en *neen*, kwam dan ook reeds aan de orde in het vorige hoofdstuk (sectie 1.3.2). Het daar gegeven voorbeeld wordt hier herhaald.

(3.4) *Clitische pronomina na 'ja'*

VRAAG: Hebben jullie Jan al gezien vandaag?

ANTWOORD 1: Ja-w(e)

ANTWOORD 2: Ja-m(e)

ANTWOORD 3: Ja-men

(3.4) toont niet alleen de constructie, maar ook dat er morfologische variatie optreedt in de pronomina die aan *ja* en *neen* gehecht kunnen worden. Het is onduidelijk hoe die variatie verklaard moet worden: enerzijds bleek uit het vorige hoofdstuk (sectie 3.2.3) dat de in de taalkundige literatuur veronderstelde aanwezigheid van flectie na *ja* en *neen* betwijfeld moet worden, ook al omdat de clitica na *ja* in oorsprong zinsinitiële vormen zouden zijn (DEVOS 1986). Maar anderzijds komen na *ja* wel degelijk vormen voor die in de verbale enclise gevormd zijn (*m(e)*) of zelfs uitsluitend in enclise voorkomen (*-men*).

Zelfs in de omgevingen waar doffe pronomina kunnen voorkomen, is het gebruik ervan meestal niet verplicht.⁴ Het gebruik van een dof pronomen wijst er vaak op dat een subject als zeer topicaal aangevoeld wordt. In die zin moet men doffe pronomina beschouwen als functioneel equivalent met de vervoegingsaffixen in pro-droptalen:

⁴ Op de posities waar zowel volle als doffe pronomina kunnen voorkomen, is het gebruik van doffe vormen volgens de ANS (5.2.7) alleen verplicht wanneer er naar niet-menselijke referenten verwezen wordt. De volle vorm *hij* is eens te meer de uitzondering (ANS 5.2.5.2.1): die kan, als enige volle vorm, ook naar niet-personen verwijzen.

Nederlandse zinnen met een dof pronomen als subject, corresponderen in dat geval met zinnen ‘zonder’ subject in andere talen (BOSCH 1983:40; DE SCHUTTER 1989:9). Bepaalde kaarten inzake doffe pronomina verderop in dit hoofdstuk tonen dan ook attestaties van pro-drop, maar de eigenlijke bespreking van pro-drop volgt pas in Hoofdstuk 4 (sectie 2.2). In een aantal zuidelijke dialecten lijkt het syntactische gedrag van de doffe pronomina meer op dat van vervoegingsaffixen dan in andere, omdat de doffe pronomina er in sommige zinstypes verplicht zijn. Doffe en volle pronomina kunnen er naast elkaar voorkomen, in een zgn. ‘subjectverdubbeling’ (zie Hoofdstuk 4).

1.3.2. Vormvariatie: algemene tendenzen

Elementen die in zinsverband naast elkaar staan, kunnen elkaars fonetische gedaante beïnvloeden. Op dat proces vormt de combinatie tussen werkwoord of voegwoord en dof pronomen uiteraard geen uitzondering. Integendeel: aangezien doffe subjectspronomina uitsluitend voorkomen naast werkwoorden of voegwoorden, en bovendien ook nog hoogfrequente elementen zijn, valt te verwachten dat de verbinding van deze elementen een eigen dynamiek gaat vertonen. In de dialectologische literatuur is onder meer sprake van ‘vaste aansluitingen’ tussen doffe pronomina en werkwoorden. Belangrijk daarbij is vooral de invloed die doffe pronomina en flectie-uitgangen op elkaar uitoefenen.⁵ Hierdoor ontstaan enclitische clusters, waarbinnen reanalyses kunnen plaatsvinden met repercussies voor zowel de verbale als de pronominale morfologie. Die enclitische clusters geven trouwens ook aanleiding tot grote segmenteringsproblemen, wat een analyse in veel gevallen bemoeilijkt.

De dynamiek die zich afspeelt in enclitische clusters, heeft belangrijke consequenties voor de pronominale morfologie. Er kunnen op die manier namelijk nieuwe pronomina ontstaan, waar de invloed van de flectie-affixen nog duidelijk merkbaar is. Die invloed kan zich op twee manieren manifesteren: enerzijds kan het pronomen een assimilatie vertonen aan de flectie-uitgang van het werkwoord (b.v. 1mv. *me* is gevormd door assimilatie van *we* aan een flectie-*n*), anderzijds kan de flectie-uitgang geheel of gedeeltelijk geheranalyseerd worden als deel van het pronomen (b.v. *-tij* als combinatie van *hij* en flectie-*t*). Nieuwe, in de enclise gevormde pronomina, kunnen hun gebruik uitbreiden naar andere posities, maar dat hoeft niet. Wanneer in enclise gevormde pronomina hun gebruik niet uitbreiden, en alleen in enclise gebruikt worden, wordt de selectie van een pronomen gevoelig voor de woordvolgorde in de zin: terwijl in enclise, waar de pronomina blootstaan aan de invloed van flectiemorfemen, nieuwe pronomina ontstaan, blijven de ‘originele’ pronomina makkelijker behouden in posities waar flectie-uitgangen en pronomina niet naast

⁵ De rol van de vervoegingsaffixen in het hele proces kan slechts begrepen worden in het licht van de hoge frequentie waarmee subjecten in enclise voorkomen. Ondanks de veronderstelde SVO of SOV-basiswoordvolgorde van het Nederlands, komen subjecten in reëel taalgebruik typisch voor in enclise. DE MEERSMAN (1985:128) schat het aandeel van inversiezinnen in enkele Oost-Vlaamse dialecten op 40% van alle hoofdzinnen, en meent dat dit percentage vroeger waarschijnlijk nog een stuk hoger lag. Om het aandeel van enclitische subjecten in te schatten, zou bij die 40% nog het aandeel van bijzinnen geteld moeten worden. Voor het Nederlands zijn dergelijke data echter niet beschikbaar. Er zijn wel cijfers bekend voor het Duits: NÜBLING (1992:257) meent dat meer dan 65% van de zinnen geen SV-woordvolgorde heeft, en dus een subject in enclise (hetzij na een werkwoord, hetzij na een voegwoord).

elkaar staan, zoals de proclise, na voegwoorden en na *ja* en *neen*. Het is onduidelijk of die drie andere omgevingen over dezelfde kam geschoren mogen worden. Zowel na voegwoorden als na *ja* en *neen* is in de literatuur al flectie gesignaleerd (zie Hoofdstuk 2), en is het bijgevolg niet uit te sluiten dat er ook daar assimilaties en reanalyses opduiken.

Het ontstaan van vormvarianten van doffe pronomina in bepaalde syntactische omgevingen, kan tot verdere ontwikkelingen leiden. Sommige dialecten hebben de gevoeligheid voor de woordvolgorde in de zin weggewerkt, door de in enclise ontstane vorm in alle omgevingen te veralgemenen. Dat leidt dan weer tot andere complicaties: waar ‘gewone’ doffe pronomina (b.v. *we*) verdofte varianten zijn van volle pronomina (zoals *wij*), kunnen in de enclise ontstane vormen (zoals *me*) niet langer als vormvarianten van hun volle pendant beschouwd worden. De relatie tussen dof en vol pronomina boet op die manier aan transparantie in.

In de literatuur is al veel aandacht besteed aan de analyse van de vormvariatie bij doffe pronomina in het algemeen en in enclitische clusters in het bijzonder, en vooral voor de tweede persoon (sectie 1.3.3) en voor de derde persoon mannelijk enkelvoud (sectie 1.3.4) is al een vrij gedetailleerd beeld te distilleren uit het reeds verzamelde materiaal.

1.3.3. Casus 1: de doffe pronomina voor de tweede persoon

Bij de pronomina voor de tweede persoon zijn de belangrijkste tendenzen de volgende (cf. DE SCHUTTER 1989:20-22, 79-83): het noordoosten en het zuidoosten hebben gereduceerde vormen van het oorspronkelijke enkelvoudige pronomina *du* (*de*, *e*, *o*) bewaard, en hebben daarnaast *je* (een verdoffing van *jo* of een variant, in het noordoosten) of *ge(r)* (of varianten, zoals *dje*, in Limburg) voor het meervoud. De rest van het Nederlandse taalgebied gebruikt voor de tweede persoon enkelvoud een verdoffing van een oorspronkelijk meervoudig pronomina. Dat pronomina kan dan trouwens ook gebruikt worden voor verwijzing naar de tweede persoon meervoud. Net onder het noordoostelijke *du*-gebied ligt een gebied met *-j* in enclise en een niet helemaal verdofte vocalische vorm (*ie*, *ij*) in andere syntactische omgevingen. Nog iets zuidelijker zijn enkel zulke louter vocalische vormen geattesteerd. In Holland, Zeeland en West-Vlaanderen komt *je* voor (met varianten). De rest van het zuiden (grosso modo Noord-Brabant, Vlaams-Brabant, Antwerpen en Oost-Vlaanderen) heeft in enclise *-de* (of *-e*, afhankelijk van de analyse), maar elders *ge*. De discussie concentreert zich in niet onbelangrijke mate op de verklaring van de beginvocaal, die in de meeste dialecten ofwel /j/ is, ofwel /g/. Wat dat j/g-probleem betreft, wordt aangenomen dat alle vormen historisch teruggaan op een vorm met initiële /g/, die in enclise vanouds gereduceerd werd tot *-i* (VERDENIUS 1923, GYSSELING 1966, DEVOS 1986).⁶ Volgens zowel VERDENIUS (1923) als DEVOS (1986) gaan de /j/-vormen terug op een gemouilleerde uitspraakvariant van het enclitische cluster *-di*. GYSSELING (1966) meent dan weer dat de /j/-vormen rechtstreeks ontstaan zijn uit de versmelting van *-t* en *ge* (zgn. ‘secundaire enclise’), en pas daarna de door ‘primaire enclise’

⁶ De hypothese waarbij de /j/-vormen rechtstreeks zouden afstammen van Westgermaans **jiz* (MULLER 1926, en de referenties daar), is om verschillende redenen verworpen: ze biedt ten eerste geen verklaring voor het verdwijnen van de flectie-*t* in inversie, en ten tweede ook niet voor het ontbreken van /j/-vormen in de geschreven bronnen van de Middeleeuwen.

gevormde variant *-di* vervangen hebben. Beide scenario's worden ietwat vereenvoudigd weergegeven in (3.5). Irrelevante fonologische details zijn weggelaten.

(3.5) a. *ontwikkeling van je volgens* VERDENIUS (1923), DEVOS (1986)
[vereenvoudigd]

wildi > wildje > wil je
(naast: gij wilt)

b. *ontwikkeling van je volgens* GYSSELING (1966) [vereenvoudigd]

wildi > #verdwijnt# (uitz. Brabant)
wil-t gie > wylie > wil je

In elk geval staat vast dat de /j/-vormen zich als doffe vorm in enclise gevormd hebben. Later heeft de enclitische vorm met /j/ zijn gebruik uitgebreid tot de andere omgevingen. Het bestaan van doffe vormen met /j/ heeft hier en daar bovendien geleid tot het ontstaan van volle onderwerpsvormen met /j/, zowel in de tweede persoon enkelvoud als meervoud. Blijkbaar is dat vooral het geval in dialecten met tweedepersoonspronomen met initiële /j/ als voorwerpsvorm: het valt op dat een vol pronom met /j/, zoals *jij* (of 2mv. *jullie*), in de meeste dialecten gecombineerd wordt met een volle objectsvorm *jou* (2mv. *jullie*), terwijl de pronomen met /g/ meestal combineren met een objectsvorm *u* (GYSSELING 1966:210; WILLEMYSNS 1979:182-189). De etymologie van de vocalische vormen *ie* en *ij* is een variatie op hetzelfde thema: ook deze vormen zouden in de enclise op het werkwoord uit MNL. *ghi* zijn ontstaan (KLOEKE 1920; VERDENIUS 1926).

Het doffe pronomen in enclise verschilt soms van dat in proclise. De meest verspreide vorm die specifiek in de enclise voorkomt is de Brabantse vorm *-de* (cf. MNL. *-di*). Er is discussie over de analyse van *-de* (b.v. in *kunde*, in sommige omgevingen uitgesproken als *-te*, b.v. *werkte*): sommigen zien het als een ongelede vorm *-de/-te* (b.v. DE SCHUTTER & TAELEMAN 1986:122; STROOP 1987:127-131); anderen als een combinatie van een variabele flectie-uitgang *-t/-d* en een enclitisch pronomen *-e* (b.v. SCHUURMANS 1975:67; DE SCHUTTER 1997:37-38). Argumenten om één van beide analyses te staven kunnen betrekking hebben op verschillende zaken, zoals het gedrag van de flectie, de precieze werking van sandhiregels, en mogelijke voorkomens van de vorm in syntactische omgevingen waar geen flectie-*t* staat. I.v.m. de flectie kan aangevoerd worden dat de flectie-*t* in de tweede persoon enkelvoud in de meeste dialecten wegvalt in inversie, wat een analyse van *-de* als gelede vorm (bestaande uit flectie-*t* en *e*) bemoeilijkt. Die wegval van de flectie-*t* in inversie houdt in de dialecten echter verband met de precieze vorm van het pronomen. Zo blijft voor een pronomen *ge* de flectie-*t* bewaard (b.v. in *wilt ge*), waaruit blijkt dat wegval van de flectie-*t* in de tweede persoon enkelvoud in inversie niet algemeen is, en waardoor de aanwezigheid van een flectie-*t* in enclitische clusters zoals *wilde* en *gade* niet uitgesloten kan worden. Ook de precieze werking van de sandhiregels lijkt weinig argumenten op te leveren om één van beide analyses te ondersteunen of te verwerpen: zowel een analyse van *-de* als flectie-*t* + pronomen *-e* als een analyse als ongeleed *-de* moet voor een verklaring van de sandhiregels poneren dat één van de componenten van het enclitische cluster *-de* zich aanpast aan de slotklank van de werkwoordsstam, hetzij de flectie-uitgang *-t* (die alleen na stemloze obstruenten als *-t* verschijnt, elders als *-d*), hetzij het pronomen *-de* (dat na dezelfde stemloze obstruenten als *-te* verschijnt). Rest als mogelijk argument nog het voorkomen van de vormen in enclise na werkwoorden

zonder flectie-*t*, zoals verleden tijdsvormen en in enclise na onregelmatige werkwoorden zonder flectie-*t*. Het blijkt dat in die laatste omgeving attestaties van *-de* te vinden zijn (b.v. *kwam-de*, *dierf-de*, *zag-de*,...), wat een sterke indicatie is voor een analyse als ongeleed element.⁷

Enclitisch *-de* is niet het enige voorbeeld van een specifiek enclitische vorm. Onder meer voor het Rotterdams is in de literatuur een specifiek enclitische vorm gesignaleerd die alleen voorkomt bij bepaalde types werkwoorden: alle werkwoorden waarvan de stam niet op een vocaal of op een dentale occlusief eindigt, kunnen daar *ie* krijgen i.p.v. *je* als dof pronomen voor de tweede persoon (DE WILDE-VAN BUUL 1942). Hieruit blijkt dat de fonologische vorm van het werkwoord niet alleen een rol kan spelen bij de flectie, maar ook bij de keuze van doffe pronomina.

In de dialecten die het oorspronkelijke pronomen *du* bewaard hebben, is de *st*-flectie mee bewaard gebleven. In een deel van die dialecten, meer bepaald in het noordoosten, kan het doffe pronomen zowel na werkwoorden als na voegwoorden gereduceerd worden tot zero en op die manier pro-drop veroorzaken (VISSER 1988; DE HAAN 1994, 1997; zie ook Hoofdstuk 2, sectie 1.3.1.2). Dergelijke attestaties van zero vervullen dezelfde functie als doffe pronomina in andere dialecten of in andere grammaticale personen, kunnen dus als een extreem geval van vormvariatie behandeld worden, en worden dan ook afgebeeld op de kaarten voor de doffe 2enk.-pronomina. Omdat het voorkomen van pro-drop echter ook informatie oplevert over de status van de inflectionele persoonsmarkeerders in de zin, zal de bespreking uitgesteld worden tot het volgende hoofdstuk. In de delen van Belgisch en Nederlands Limburg waar de *st*-flectie bewaard gebleven is, komen geen zero-vormen voor.

1.3.4. Casus 2: derde persoon mannelijk enkelvoud

Niet alleen de vormvariatie bij de tweede persoon geniet ruime aandacht in de literatuur. Ook de vormen voor de derde persoon mannelijk enkelvoud zijn al in extenso besproken. O.a. KOOIMAN (1950) en HOL (1951) signaleren nogal wat vormvariatie in zowel de standaardtaal als de dialecten. Een vollediger overzicht is terug te vinden in recentere werken als DE SCHUTTER (1989:27-34, 83-86) en HOWE (1996:205, 215-217). Een aantal vormen is duidelijk verwant met de standaardtalige subjectsvormen *hij* en *ie* (*ij/e*, *ie/die/tie*), terwijl andere vormen veeleer aan oorspronkelijk oblieke vormen doen denken (*em/dem/tem*, *en/ene/ten*). Daarnaast komt in en nabij Friesland en in Limburg nog de vorm *er* voor, die waarschijnlijk rechtstreeks van Westgermaans **iz* afstamt, en verder nog vormen met initiële /j/ (*je*, *jij*), waarvoor wellicht een andere verklaring gezocht moet worden naargelang van het gebied waar de vorm teruggevonden wordt. In vergelijking met andere doffe pronomina is de variatie hier vrij groot, wat toegeschreven wordt aan fonologische

⁷ Daar moet dan weliswaar aan toegevoegd worden dat ten minste na een deel van die werkwoorden ook in rechte volgorde soms wel flectie lijkt op te duiken. Uitingen als ‘Gij zag-d overal spoken’, ‘Ge kwam-d af en toe langs’,... zijn naar mijn oostelijk Oost-Vlaamse (Wase) intuïties niet geheel onmogelijk (in de derde persoon enkelvoud lijken ze wél totaal uitgesloten). In elk geval zijn de vormen zonder flectie ook grammaticaal, en zou men, om het bestaan van een pronomen *-e* te kunnen aantonen, eigenlijk combinaties moeten vinden van een werkwoord zonder flectie-uitgang en een dergelijke *-e*. Zulke onverdachte attestaties van *-e* zijn echter volledig afwezig (*‘Zag-e veel volk’, *‘Kwam-e dikwijls langs’,...).

eigenschappen van het pronomen *hij*: voor de hand liggende reducties met sjwa als *he* of *e* (cf. *wij/we*; *zij/ze*) zouden namelijk vermeden worden omdat ze te weinig fonetisch gewicht dragen, waardoor de oudere, niet-gediftongeerde vorm *ie* ondermeer in de standaardtaal gehandhaafd is in enclise.

Het valt op dat zowel bij de oorspronkelijk oblieke als bij de ‘gewone’ subjectsvormen nogal wat varianten beginnen met een dentale occlusief. Bij *die* en *tie* wordt die dentale occlusief verklaard vanuit een in enclise plaatsgevonden metanalyse, die in de hand gewerkt is door de vorm van het demonstrativum (VAN DEN TOORN 1959) en waarbij de vrees voor homofonie met het tweede persoonspronomen (dat hier en daar *ie* luidt) mogelijk een rol gespeeld heeft (DE WILDE-VAN BUUL 1942). De derde persoon mannelijk enkelvoud is ook de enige combinatie van persoon, getal en genus, waar oorspronkelijk oblieke vormen niet alleen in het volle maar ook in het doffe subjectsparadigma geïnfiltreerd zijn (namelijk *en* en *em*; zie VAN LOEY 1954, KOELMANS 1968; zie ook sectie 1.2 en 1.3). Ook deze vormen komen voor in een in enclise ontstane gedaante met initiële dentale occlusief (b.v. *ten*, *tem*), wat ervoor zorgt dat ze erg lijken op oorspronkelijke vormen van het demonstrativum. PAUWELS (1958:336-337) stelt dat de Aarschotse vormen *tem* en *ten* etymologisch zelfs terug te voeren zijn tot voorwerpsvormen van het demonstrativum. SCHUURMANS (1975:27-32) doet hetzelfde voor de West-Brabantse vormen *diel/tie/ie*, *den/ten/en* en *dem/tem/em*, maar wordt hierin tegengesproken door STROOP (1987:134-138): er zijn namelijk nauwelijks duidelijke attestaties van *tem* of *dem* in andere omgevingen dan de verbale enclise (b.v. **ik roep tem*), en bovendien kan men de sandhiverschijnselen net zo goed verklaren door uit te gaan van een basisvorm *em*. Waar een /t/ opduikt tussen b.v. voegwoord en *em*, is die, volgens Strop, waarschijnlijk een restant van een partikel *at* (b.v. *toentem kwam* zou historisch voortkomen uit *toen at em kwam*).⁸

2. Pronominale vormvariatie in het SAND-materiaal

2.1. Ten geleide

Bij de bespreking van de resultaten zal, net zoals in het vorige hoofdstuk, in de eerste plaats persoon per persoon gewerkt worden. Daarnaast zullen doffe en volle vormen consequent uit elkaar gehouden worden. In principe wordt een vorm pas als dof beschouwd wanneer hij een sjwa bevat. In een klein aantal gevallen zal echter van dat criterium afgeweken moeten worden.

Net zoals bij de bespreking van de flectie-uitgangen is hier opnieuw zo dicht mogelijk bij de originele, orthografische SAND-transcriptie gebleven: vormvariatie die het gevolg is van assimilatie, wordt niet ‘opgelost’, maar als morfologische variatie beschouwd. Dergelijke vormvariatie komt overigens uitsluitend voor bij doffe pronomina. Bij de volle pronomina geeft assimilatie geen aanleiding tot vormvariatie. Volle pronomina verschijnen in principe in alle syntactische omgevingen in dezelfde vorm, en het is dus niet nodig om de bespreking van de vormvariatie op te splitsen in verschillende secties. Bij de doffe pronomina is dat soms wel nodig. Bij de tweede

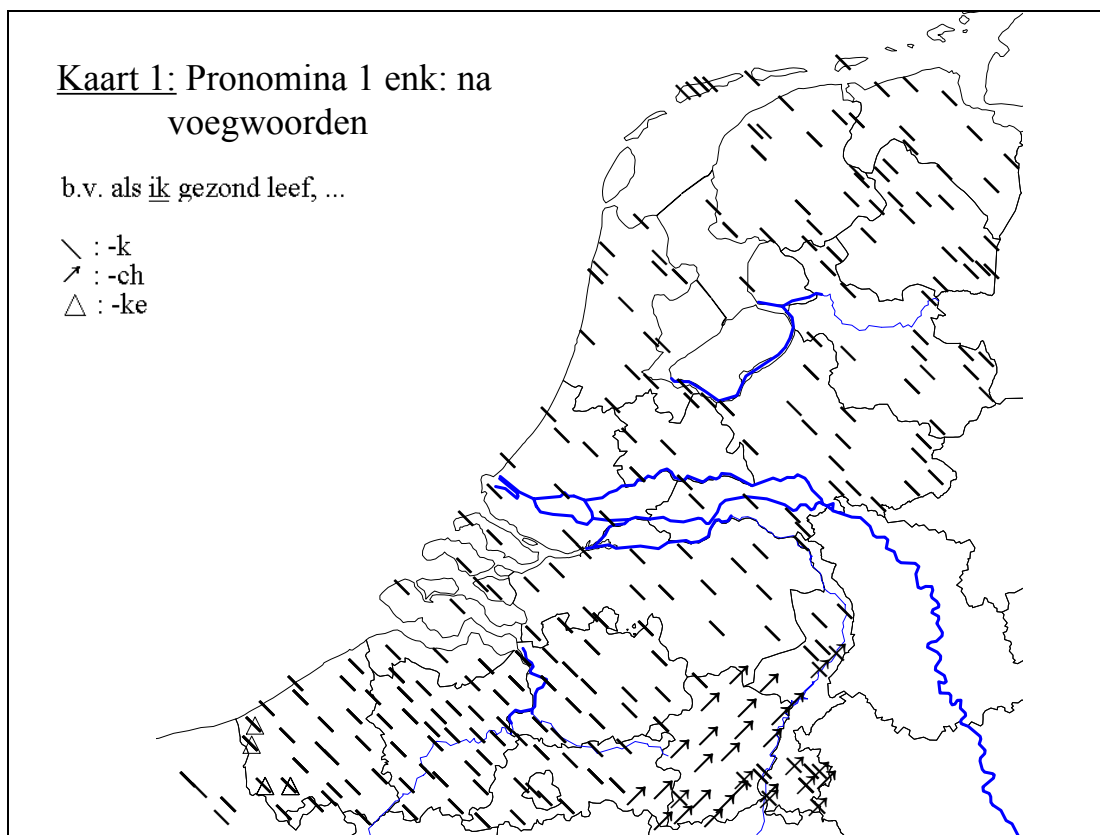
⁸ Merk hierbij op dat het “verlengende partikel *at*” (STROOP 1987:136) net zo goed een vervoegde vorm van het voegwoord *a* (‘als’) kan zijn.

persoon enkelvoud zal zelfs een onderscheid gemaakt worden tussen vijf verschillende omgevingen: in proclise, in enclise na een voegwoord, in enclise na een monosyllabisch werkwoord, in enclise na een polysyllabisch werkwoord, en ten slotte na *ja*.

2.2. Bespreking van de SAND-data

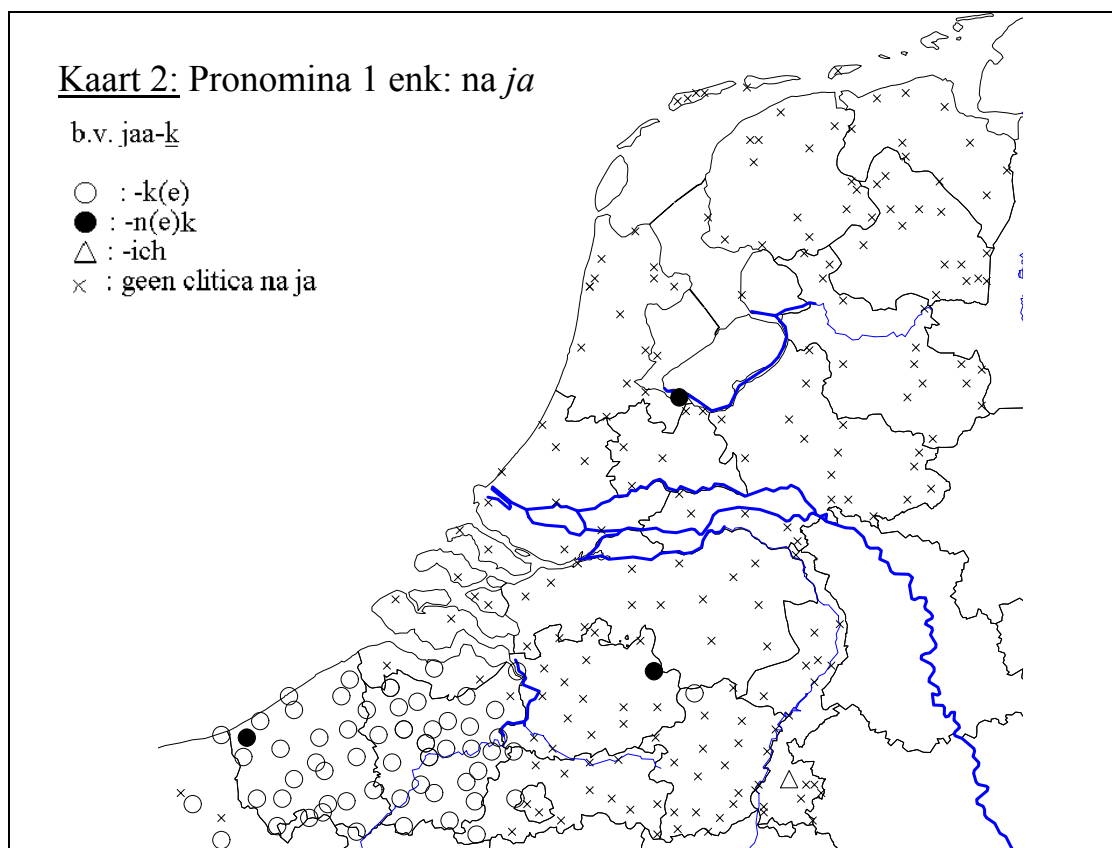
2.2.1. Pronomina voor de eerste persoon enkelvoud

De eerste persoon enkelvoud vertoont bijzonder weinig vormvariatie: eigenlijk is er alleen variatie in de slotconsonant van het pronomen, waar de meeste Limburgse dialecten (op het noorden van Nederlands Limburg na) en het oosten van Vlaams-Brabant /ch/ hebben, en de rest van het taalgebied /k/. De grenslijn tussen *ik* en *ich* (de zgn. Uerdinger linie) wordt doorgaans gezien als de meest westelijke uitloper van de Hoogduitse klankverschuiving. Het gebruikte pronomen verandert niet in de verschillende syntactische omgevingen, en de relatie tussen het doffe pronomen en de volle vorm is altijd volledig transparant. Daarom wordt hier alleen de kaart voor doffe pronomina na voegwoorden weergegeven, die als representatief mag gelden voor de eerste persoon enkelvoudspronomina in het algemeen (kaart 1; een overzicht van de gebruikte testzinnen wordt gegeven in de appendix bij dit hoofdstuk). Specifiek voor inversiezinnen en de omgeving na voegwoorden, is wel de westelijk West-Vlaamse vorm *-ke*.

De West-Vlaamse vorm *-ke* lijkt gevormd naar analogie met andere doffe pronomina als 3enk.v. en 3mv. *ze* en 1mv. *me*. De vorm wordt mogelijk in meer meetpunten

gebruikt dan de vier waarvoor hij in het SAND-materiaal voorkomt. Clitica na *ja* komen maar voor in een beperkt gebied, maar als ze voorkomen, komen dezelfde vormen voor als op kaart 1. Op het opduiken van een eventuele flectie-*n* wordt hier niet meer ingegaan; dat is besproken in Hoofdstuk 2 (sectie 2.2.1.2.B).

Naast de overwegend Vlaamse distributie van het verschijnsel (waarbij vooral de vorm *k* gebruikt wordt), valt op dat er één attestatie van *ja-ich* opgegeven is, in Nederlands Limburg (Nuth; Q036p). In het hele Vlaamse gebied worden plaatsen teruggevonden waar *jake* voorkomt als emfatische variant van *jaak*.⁹

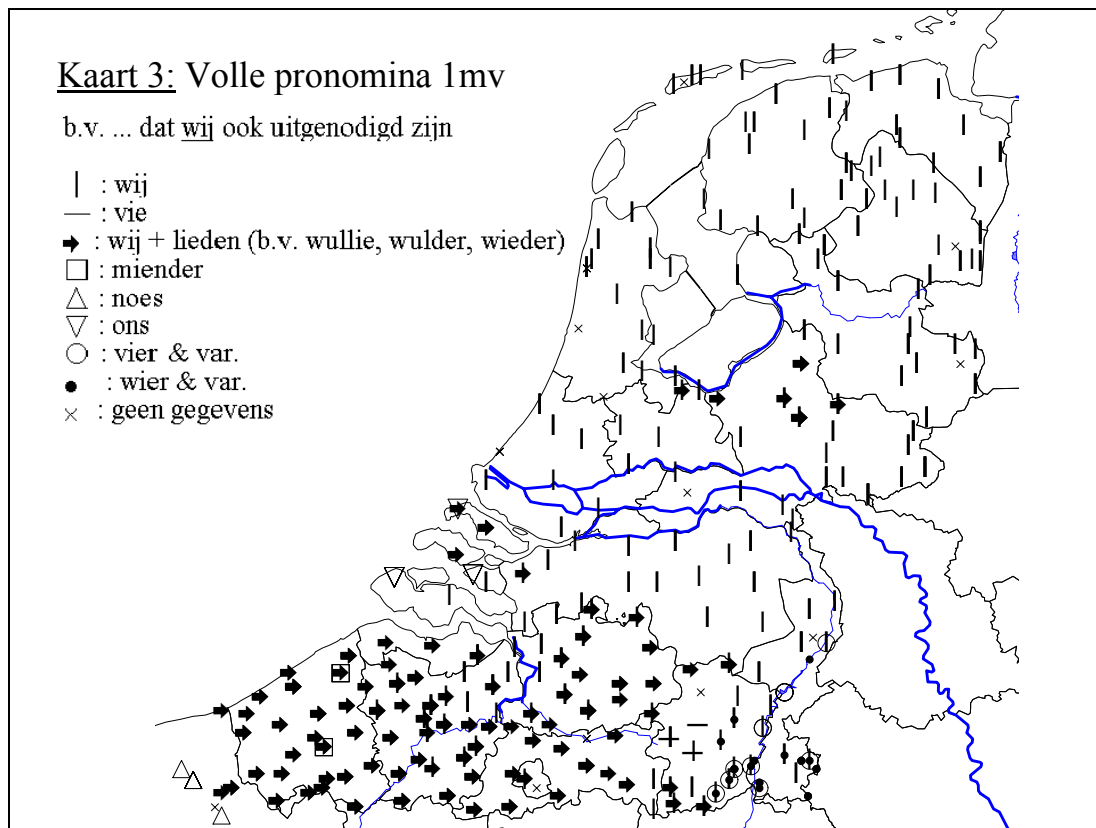
2.2.2. Pronomina voor de eerste persoon meervoud

2.2.2.1. Volle pronomina

Het grootste deel van het taalgebied kent als vol pronomen voor de eerste persoon meervoud het standaardtalige *wij*, dat in het noorden en het oosten soms als *wie* wordt uitgesproken, en in Belgisch Limburg soms als *vie*. Aangezien die variatie volledig gelijkloopt met geattesteerde fonologische variatie bij andere woordklassen, zal er geen verdere aandacht aan geschonken worden. Wel toont kaart 3 een klein gebied in het zuidoosten van het taalgebied met pronomina met een eind-*/r/*, zoals *vier* en *wier*

⁹ De attestaties krijgen geen apart teken omdat bij de SAND-opvragingen niet getracht is om alle dialecten op te sporen die de vorm *jake* kennen, en dus vrijwel uitsluitend een aantal spontane attestaties voorhanden zijn. De distributie zou bij cartering dan ook ten onrechte overkomen als zeer fragmentair.

(een overzicht van de gebruikte SAND-zinnen is terug te vinden in de appendix bij dit hoofdstuk). Die /r/ is waarschijnlijk geëvolueerd uit de slotklank van het Proto-Germaanse pronomem (cf. Gotisch *weis*, LEHMANN 1994:27).

Naast of in de plaats van de standaardtalige vorm *wij* (en uitspraakvarianten) wordt in sommige dialecten een compositum gebruikt van *wij* met *lieden/lui*. Dat gebeurt onder meer in het zuiden en zuidwesten (Vlaanderen, Zeeland en Belgisch Brabant). In een deel van dat gebied, met name in een aantal Brabantse en Oost-Vlaamse meetpunten in de buurt van Antwerpen en Gent (cf. DE SCHUTTER 1992:346n), gebruikt men naast het *lieden*-compositum ook *wij*. Composita met *lieden/lui* komen ook voor in Gelderland. Dat doet vermoeden dat er vroeger een groter, aaneengesloten gebied was met *lieden*-composita, met o.a. Noord-Brabant. Het is verder ook belangrijk om op te merken dat *lieden*-composita, hoewel ze in oorsprong duidelijk samenstellingen zijn, in de dialecten als ongelede vormen worden gepercipieerd. Dat blijkt onder meer uit het feit dat de oorspronkelijke componenten van de *lieden*-composita in de meeste gevallen volledig uit de betreffende dialecten verdwenen zijn.

Er is nogal wat vormvariatie onder de *lieden*-composita. Zo varieert de beginklank van het pronomem: de meeste dialecten hebben een /w/, in West-Vlaanderen hebben Brugge (H036p) en Roeselare (N038p) /m/. Die /m/ is in elk geval in enclise gevormd, uit de oorspronkelijke /w/ en ofwel een flectie-*n*, ofwel een dof pronomem *me* (cf. de mogelijkheid om subjecten te verdubbelen in inversie in de betreffende dialecten; b.v. ‘Ga-me wieder naar Brugge?’). De meeste vormvariatie bij *lieden*-composita is te vinden in het tweede lid van de samenstelling, en is niet afgebeeld op kaart 3. Voor een grondigere behandeling van die variatie wordt verwezen naar de bespreking van de volle pronomina voor de tweede persoon meervoud (zie kaart 16, sectie 2.2.4.1). Voor de tweede persoon meervoud zijn *lieden*-composita namelijk in

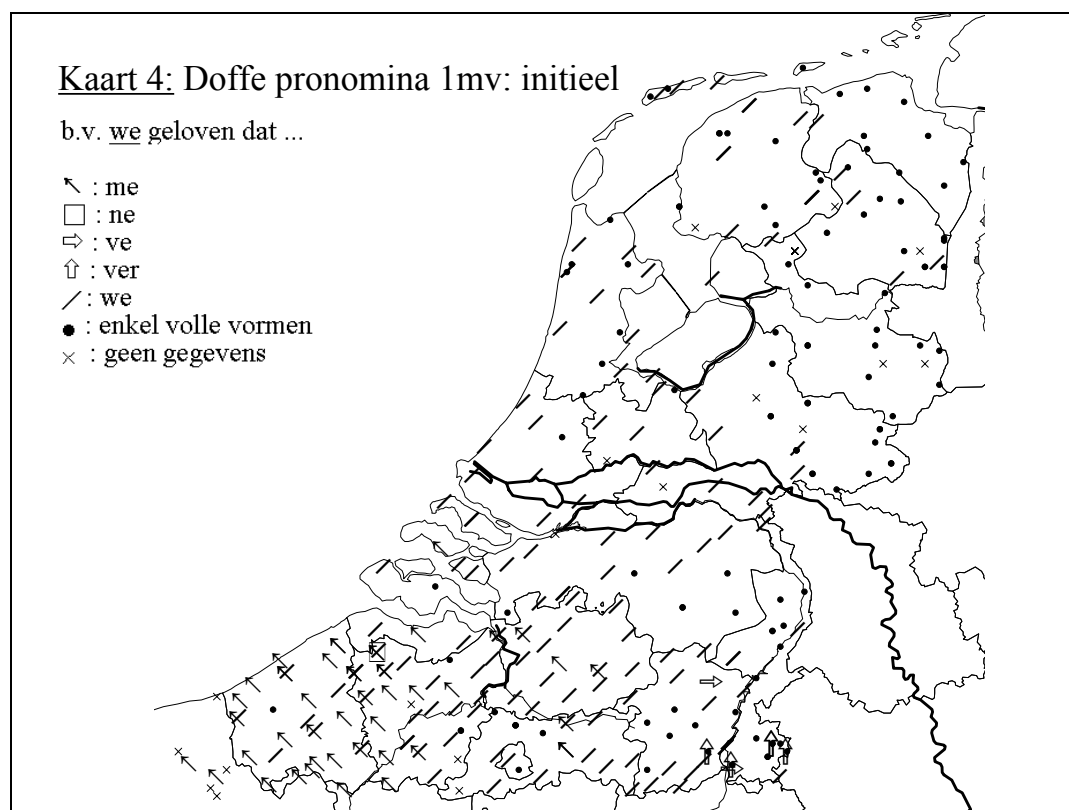
een groter gebied geattesteerd dan voor de eerste en derde persoon meervoud, wat in meer variatie resulteert. Op basis van de variatie bij de tweede persoon meervoud kan de vorm van het tweede lid van de *lieden*-composita voor de eerste en de derde persoon meervoud perfect voorspeld worden.

Naast de gebieden met *wij* (of een vormvariant) of een compositum van *wij* en *lieden/lui*, zijn er twee kleinere gebieden waar ook de oorspronkelijke objectsvormen *ons* en *noes/nuus* in subjectpositie kunnen voorkomen (cf. PAARDEKOOPER 1969): Zeeland en Frans-Vlaanderen. De vorm van de Frans-Vlaamse variant *noes/nuus* is mogelijk beïnvloed door het Franse pronomen *nous*.¹⁰ Het is verder ook mogelijk dat beide gebieden vroeger deel uitmaakten van een groter aaneengesloten gebied, waartoe dan minstens ook de West-Vlaamse kuststreek behoord zou hebben.

2.2.2.2. Doffe pronomina

A. INITIEEL

In tegenstelling tot bij de eerste persoon enkelvoud, kennen sommige dialecten wel degelijk verschillende doffe pronomina voor de eerste persoon meervoud. Voor een accurate beschrijving moeten vier syntactische omgevingen onderscheiden worden: de zinsinitiële, proclitische positie, de enclise na werkwoorden, de enclise na voegwoorden, en de enclise na *ja*.

¹⁰ Men zou zelfs kunnen opwerpen dat *noes/nuus* in die vorm ontleend kan zijn aan het Frans. *Noes/nuus* wordt ook in objectpositie en als bezittelijk voornaamwoord gebruikt. Vooral het gebruik van *noes* als bezittelijk voornaamwoord wijst eerder in de richting van een oorsprong als objectsvormen dan als Frans pronomen (cf. Frans 'notre').

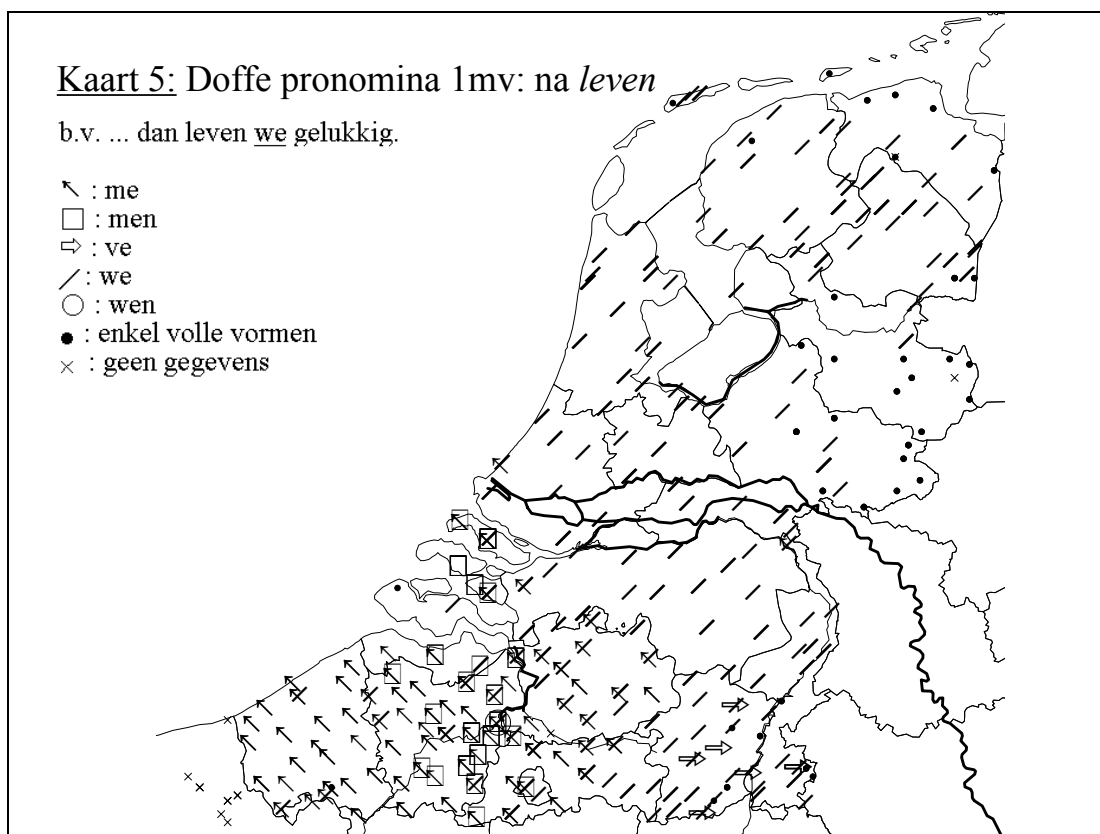
Bij de doffe initiële pronomina voor de eerste persoon meervoud (kaart 4; zie de appendix voor een overzicht van de testzinnen), is de belangrijkste variatie die tussen *me* en *we*, waarbij *me* een in enclise gevormde variant is, waar *we* versmolten is met een oorspronkelijke flectie-*n*. In vergelijking met de volle pronomina is het aantal vormen met begin-/m/ bijzonder talrijk: ze komen voor in heel West-Vlaanderen en het grootste deel van Oost-Vlaanderen, en daarnaast nog sporadisch in Belgisch Brabant en Zeeland. Dat sporadische voorkomen in Brabant en Zeeland wijst erop dat het verspreidingsgebied van *me* verkleint (vgl. ook met de data in DE SCHUTTER 1989:90). Eén Oost-Vlaamse informant uit Sint-Laureins (I156p) gebruikt vrij consequent *ne* i.p.v. *me* of *we*. In het zuidoosten komen naast de volle vormen *veer*, *vie*,... (zie kaart 3) ook de doffe vormen *ver* en *ve* voor. Opvallend is verder ook dat er vooral in het oosten in tal van dialecten geen doffe pronomina geattesteerd zijn in initiële positie.¹¹

B. NA WERKWOORDEN

Na werkwoorden (kaart 5; zie de appendix voor de gebruikte SAND-zinnen) treden grotendeels dezelfde vormen op als in initiële positie: *me*, *ve* en *we*. *Ver* wordt niet teruggevonden. Wel komen ook nog twee pronomina voor met een eind-*n*, *men* en *wen*. Aangezien het pronomen *me* in enclise ontstaan is, zou het aantal attestaties van *me* na werkwoorden groter moeten zijn dan in initiële positie. Dat blijkt het geval, maar de verschillen zijn verre van spectaculair: *me* komt voor in Vlaanderen, Zeeland en Belgisch Brabant, vaak naast *we*. De rest van het taalgebied heeft meestal alleen *we*, en het zuidoosten *ve*. De distributie van *me* hangt overigens niet af van de aard van het werkwoord: zowel bij *gaan* als *leven* is *me* geattesteerd, ook in het gebied dat flectie-*e* heeft bij polysyllabische werkwoorden in de eerste persoon meervoud. In het grensgebied tussen gebieden met flectie-(*e*)*n* en flectie-*e* bij meersyllabige werkwoorden, (vooral) in Oost-Vlaanderen en Zeeland, komen naast *me* tal van attestaties voor van *-men*, waarbij aan *me* nog een flectie-*n* gehecht lijkt te zijn. Volgens DE SCHUTTER (1994:118–119) verschijnt de flectie-*n* na *me* als gevolg van een incorporatie van het pronomen in een combinatie van werkwoord of voegwoord enerzijds en vervoegings-*n* anderzijds; De Schutter vermeldt ook nog andere voorbeelden van incorporaties, onder meer uit de Oost-Vlaamse dialecten maar ook uit andere dialecten van het Nederlands zoals het Gronings en het Zuid-Hollands. Moerzeke (I260p) heeft naast *-men* ook *-wen*, een vorm die waarschijnlijk pas vrij recent ontstaan is door contaminatie van *-men* en *we*. In het vorige hoofdstuk (secties 2.2.2.1.A en 3.2.1; zie ook Hoofdstuk 5, 2.4.3.2) kwam al aan bod dat *-men* (en in andere dialecten ook *me*) qua gedrag vooral in Oost-Vlaanderen kenmerken vertoont van zowel flectie-uitgangen als pronomina: zo wordt het door informanten ook opgegeven in enclise in zinnen met rechte volgorde (b.v. *wij gamen*), waar het ook kan combineren met initiële doffe pronomina (b.v. *we gamen*). Beide eigenschappen worden in principe alleen met vervoegingsuitgangen geassocieerd. De geografische

¹¹ Overigens hoeft het feit dat voor sommige dialecten geen doffe pronomina geattesteerd zijn, niet noodzakelijk te betekenen dat er geen dof pronomen bestaat in die dialecten. De weergegeven antwoorden zijn steeds vertalingen van zinnen met een dof pronomen, en het is altijd mogelijk dat informanten de opgegeven doffe vorm vervangen door een vol pronomen. Wanneer dat in sommige gebieden (vooral in het oosten van het taalgebied) leidt tot een hoge concentratie aan dialecten waarvoor alleen volle pronomina opgegeven zijn, wijst dat wellicht wel op zekere restricties op het gebruik van doffe pronomina (zie ook sectie 3.3.2).

parallel tussen het hechten van *-n* aan *me* en het gebruik van *-men* als vervoegingsuitgang is echter niet compleet: in de Zeeuwse dialecten komt alleen het eerste verschijnsel voor. In latere hoofdstukken wordt nog dieper ingegaan op het correlatie tussen een aantal opmerkelijke verschijnselen in de eerste persoon meervoud (vooral Hoofdstuk 4, sectie 2.3.2.2; Hoofdstuk 5, sectie 2.4.3.2). In een aantal oostelijke dialecten is geen doffe vorm geattesteerd na *leven*. Nochtans lijken die doffe vormen wel degelijk te bestaan, aangezien voor de meeste dialecten wel in één van de besproken omgevingen een dof pronomen wordt opgegeven (zie kaart 4 en vooral kaart 6).

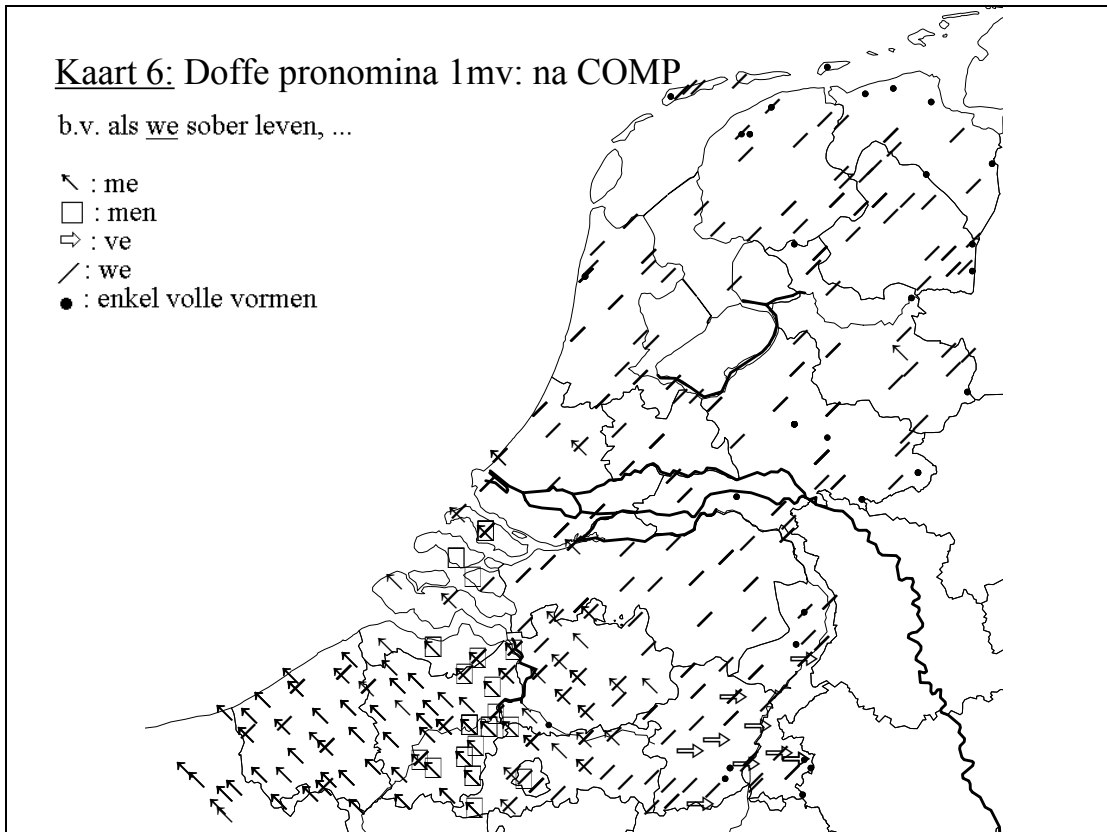

Een vergelijkbare kaart voor de eerste persoon meervoud, getekend met het oudere RND-materiaal (BLANCQUAERT & PÉE 1925-1982), is terug te vinden in DE SCHUTTER (1989:36). In vergelijking met die kaart toont de SAND-kaart dat *we*, vooral in Brabant en Zeeland maar ook in Vlaanderen, de neiging vertoont om *me* te verdringen (zie ook de sectie over de initiële pronomina).

C. NA VOEGWOORDEN

In sommige grammaticale personen verschilt de keuze van het enclitische pronomen soms naargelang van de omgeving waar het pronomen verschijnt: na voegwoorden worden hier en daar andere pronomina gebruikt dan na werkwoorden. Eén van de redenen daarvoor zijn de aanpassingen die een pronomen kan ondergaan in verbale enclise onder druk van de werkwoordsuitgang die aan het pronomen voorafgaat. Dergelijke aanpassingen zijn ook zichtbaar in de eerste persoon meervoud: zo wordt het pronomen *we* in veel dialecten uitgesproken als *me*, door assimilatie van de /w/

aan de flectie-*n* na het werkwoord. In de eerste persoon meervoud blijken die assimilaties aan de flectie-uitgang evenwel niet tot de keuze van een ander pronomen te leiden na voegwoorden en werkwoorden: de variatie van het pronomen eerste persoon meervoud na voegwoorden loopt vrijwel volledig parallel met die na werkwoorden (kaart 6; zie de appendix voor een overzicht van de testzinnen).

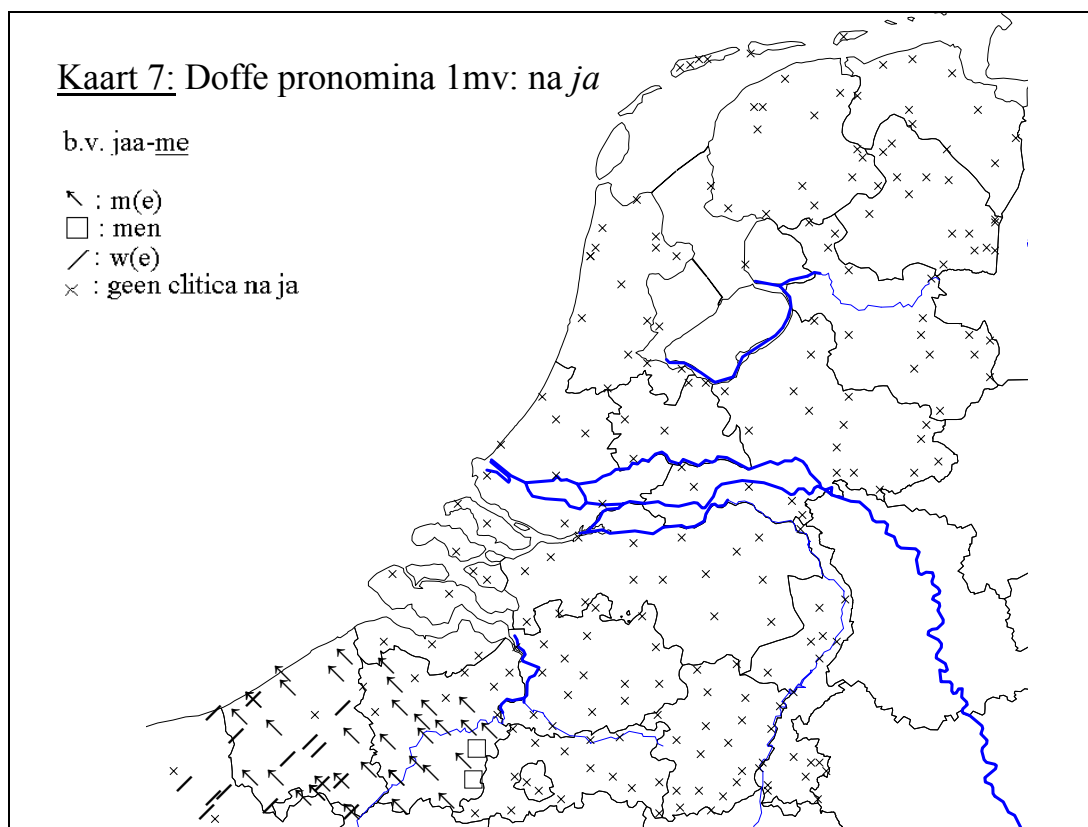
Voor zover er al verschillen opduiken, zijn die vrij beperkt: *me*, een variant die opduikt in het westen en zuidwesten, en *ve*, een zuidoostelijke vorm, komen allebei vaak voor na voegwoorden, net als na werkwoorden. Verder komt ook opnieuw het pronomen *-men* voor. In de meeste dialecten luidt de doffe vorm in de enclise na het voegwoord evenwel *we*, zoals in het Standaardnederlands. In het Oost-Nederlandse Vriezenveen (Overijssel; G171p), midden in het *we*-gebied, is een zeer geïsoleerde attestatie van *me* opgegeven. In vergelijking met het oudere materiaal van DE SCHUTTER (1989), tonen de SAND-data dat *we* oprukt, ten koste van *me*, vooral in de provincies Antwerpen, Vlaams-Brabant en Zeeland.

Het opduiken van *me* na voegwoorden kan een argument vormen om voegwoordvervoeging te veronderstellen in het betreffende gebied: het pronomen *me* is immers historisch gevormd door versmelting van *we* met de flectie-uitgang *-n*, waardoor de aanwezigheid van *me* kan wijzen op een door assimilatie verdwenen flectie-*n* (zie Hoofdstuk 2, sectie 2.2.2.2.A). Het valt op dat *me* vooral opduikt in gebieden die inderdaad bekend staan als gebieden met voegwoordvervoeging, zoals Vlaanderen en Zeeland. Voor het Belgische deel van het Brabantse dialectgebied ligt de situatie moeilijker: daar blijken attestaties van overte vervoegingsuitgangen na voegwoorden zeer zeldzaam (zie Hoofdstuk 2, sectie 3.2.2.2). Aangezien de geografische distributie van *me* na voegwoorden nauwelijks verschilt van de distributie van *me* in initiële positie, en het gebruik van *me* in Belgisch Brabant ook

algemeen is na werkwoorden zoals *leven*, mag uit het verschijnen van de vorm *me* niet zomaar geconcludeerd worden dat er een weggeassimileerde flectie-*n* aanwezig zou zijn: de aanwezigheid van een flectie-*n* voor het werkwoord is namelijk uitgesloten, en ook na meersyllabige werkwoorden zoals *leven* in Brabant, waar meersyllabige werkwoorden vervoegd worden met een flectie-*e*, is de aanwezigheid van een flectie-*n* twijfelachtig. Het voorkomen van het pronomen *me* op kaart 6 volstaat op zich dan ook niet als bewijs om voegwoordvervoeging aan te tonen in een bepaald dialect.

D. NA JA

Clitica na *ja* zijn in het SAND-materiaal uitsluitend geattesteerd in Vlaanderen (zie de appendix voor een overzicht van de testzinnen). In andere syntactische contexten luidde het doffe 1mv.-pronomen in Vlaanderen doorgaans *me*, in de grensstreek met Brabant komt ook de specifiek enclitische vorm *-men* voor. De standaardtalige vorm *we* is relatief zeldzaam in Vlaanderen, vooral dan in enclise. In proclise komt *we* wel vrij frequent voor, vooral, maar niet uitsluitend, in de oostelijke helft van Vlaanderen. Aangezien de pronomina na *ja* in oorsprong proclitische vormen zijn (DEVOS 1986), vallen overeenkomsten te verwachten tussen kaart 7 en kaart 4.

Na *ja* duiken, in vergelijking met kaart 4, opvallend veel attestaties van *w(e)* op: zowat heel West-Vlaanderen (op het noorden na) kent de vorm *jaaw*. Het is onwaarschijnlijk dat de onverwacht ruime verspreiding van *w* na *ja* toegeschreven moet worden aan de recente expansie van *we* ten koste van *me*: die bleek eerder op te rukken vanuit het oosten dan vanuit het westen, waar de concentratie van *jaaw* zichtbaar is. Historisch is *me* in enclise gevormd uit *we*, dat dus de oudere vorm is.

Wellicht moeten de westelijke vormen met *w(e)* dan ook als relicten beschouwd worden van een oud gebruik van *we*, dat in de huidige dialecten alleen behouden is na *ja*. Het gebruik van het voor het overige niet-voorkomende pronomen *w(e)* na *ja* in Frans Vlaanderen en West-Vlaanderen wijst erop dat de verschillende vormen in het paradigma van *ja* zeer vatbaar zijn voor heranalyse als een ongeleed geheel (zie ook 2.2.3.2.D, 2.2.5.2.D). De kuststreek en het zuidoosten van West-Vlaanderen hebben naast *jaaw* ook nog *jaam* en *jame*, die in Oost-Vlaanderen zelfs de enige vormen zijn. De Denderstreek heeft *jamen*.

2.2.2.3. Overzicht van de pronomina voor de eerste persoon meervoud

Zo goed als alle variatie bij de pronomina voor de eerste persoon meervoud is ten zuiden van de grote rivieren te vinden, in Zeeland, Vlaanderen en Brabant. Bij de volle pronomina duiken daar oorspronkelijke objectsvormen op, en diverse vormen die in oorsprong een combinatie zijn van *wij* en *lieden/lui*. Waarschijnlijk waren dergelijke samengestelde vormen vroeger in een groter gebied gebruikelijk, getuige een aantal voorbeelden uit de provincie Gelderland. Bij de doffe pronomina valt op dat een vorm *me* zich in enclise gevormd heeft en vervolgens veralgemeend is naar andere posities. De distributie van *me* is echter aan regressie onderhevig.

Wanneer men de gegevens voor doffe en volle pronomina met elkaar vergelijkt, geldt dat de doffe en de volle pronomina vaak vormvarianten zijn van elkaar, met name in het deel van het taalgebied waar *we* naast *wij* (of *wie*) voorkomt. Voor de zuidelijke dialecten met dof *me* of met een *lieden*-compositum als volle vorm, of met beide, is dat minder duidelijk: in dergelijke dialecten zijn doffe en volle pronomina eigenlijk twee volledig verschillende vormen.

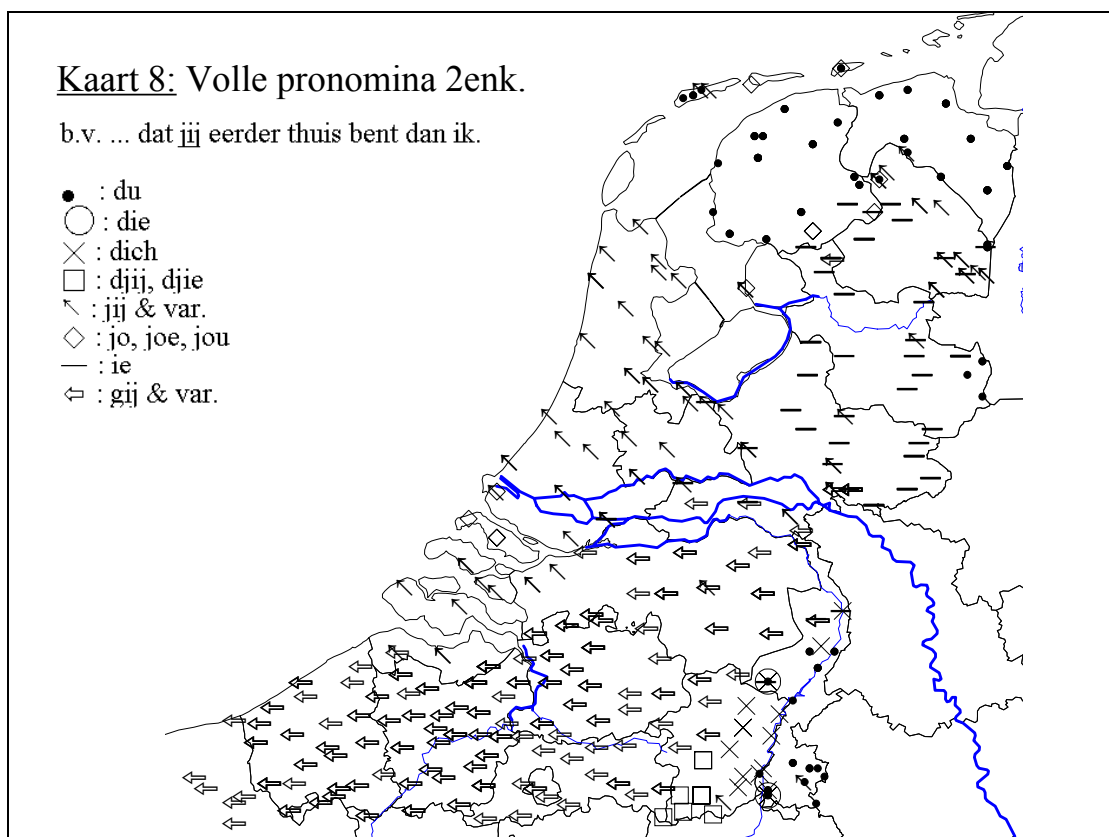
2.2.3. Pronomina voor de tweede persoon enkelvoud

2.2.3.1. Volle pronomina

Op kaart 8, voor de tweede persoon enkelvoud duiken vooral pronomina op die terug te voeren zijn tot het oorspronkelijk meervoudige pronomen *ghi*. In de appendix bij dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de gebruikte testzinnen. Het originele, Middelnederlandse pronomen *du* (ook wel *dou*) is nog slechts bewaard in een aantal perifere gebieden, zoals het zuidoosten (Nederlands Limburg), in een paar meetpunten in Twente en verder in heel Groningen en Friesland. In Belgisch Limburg en een paar plaatsen in Nederlands Limburg komt de oorspronkelijke voorwerpsvorm *dich* voor. De overige pronomina zijn van *ghi* afgeleid. Daar is vooral de variatie op het vlak van de beginconsonant belangrijk.

In het grootste deel van het taalgebied komen door assimilatie ‘aangetaste’ vormen voor, die in enclise gevormd zijn: het westen van Nederland, met uitlopers tot in Zeeland, heeft pronomina met een begin-/j/, net als een klein noordwestelijk gebied in Drenthe. Daarnaast is er nog een geïsoleerde attestatie van een /j/-vorm terug te vinden in Limburg. Een aantal van de volle vormen met /j/, zoals het noordoostelijke pronomen *jo*, zijn in oorsprong objectsvormen (HOWE 1996:187-190). In het zuidoosten, in een gebied tussen het /g/-gebied en de geïsoleerde Limburgse /j/-vorm,

zijn vormen met /dj/ opgegeven. Een groot gebied in het oosten van Nederland ten slotte (het grootste deel van de provincies Drenthe, Overijssel en Gelderland), heeft eveneens in enclise gevormde vocalische vormen (vooral *ie*). Het feit dat sommige volle pronomina van de tweede persoon enkelvoud in enclise gevormd lijken, kan verwondering wekken: volle pronomina vertonen in andere combinaties van persoon en getal namelijk nauwelijks de neiging om met de flectie-uitgang te fuseren. Waarschijnlijk zijn de meeste van de besproken volle vormen echter niet gevormd door zelf te versmelten met de oorspronkelijk aanwezige flectie-uitgang, maar zijn ze gevormd naar het beeld van de in enclise ontstane doffe pronomina. Een dergelijke verklaring houdt in dat doffe vormen zoals *je* ouder zijn dan in enclise ontstane volle vormen zoals *jij*. Voor die hogere ouderdom van in enclise ontstane doffe vormen is historisch bewijs te vinden: VERDENIUS (1923:89-92) geeft voorbeelden van vroege 17de-eeuwse Hollandse teksten (van Hooft en Bredero) waarin dof *je* voorkomt naast vol *ghi*.

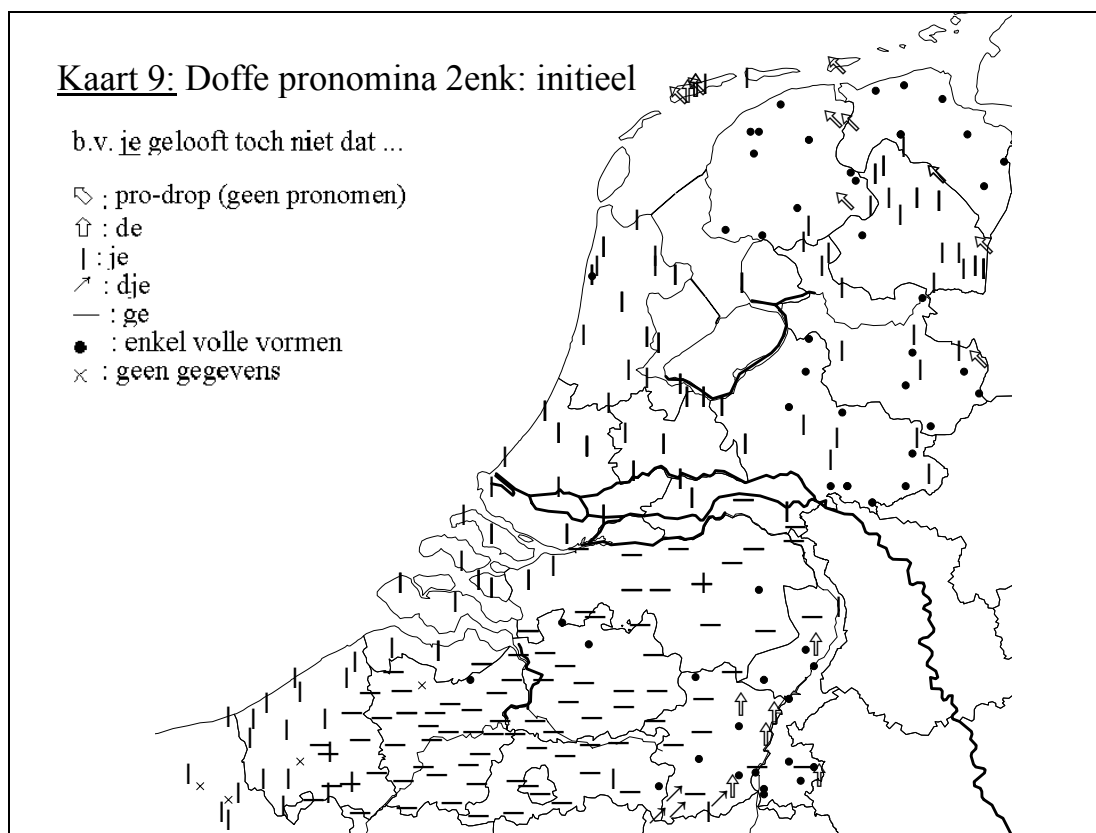

Vormen met de /g/ van het oorspronkelijke *ghi* komen nog voor in Vlaanderen en Brabant. Niet toevallig komt precies in dat gebied subjectverdubbeling voor (b.v. ‘leef-de gij’; zie Hoofdstuk 4), waardoor het volle pronomen in de meeste gevallen van de flectie-uitgang gescheiden wordt door een dof pronomen. Door het behoud van de pronomina met /g/ én de vorming van nieuwe, doffe pronomina, beschikken Vlaamse en Brabantse dialecten over twee duidelijk van elkaar verschillende 2enk.-pronomina, terwijl de volle en doffe vormen in de meeste andere dialecten beschouwd kunnen worden als vormvarianten (zie ook sectie 3.4).

2.2.3.2. Doffe pronomina

A. INITIEEL

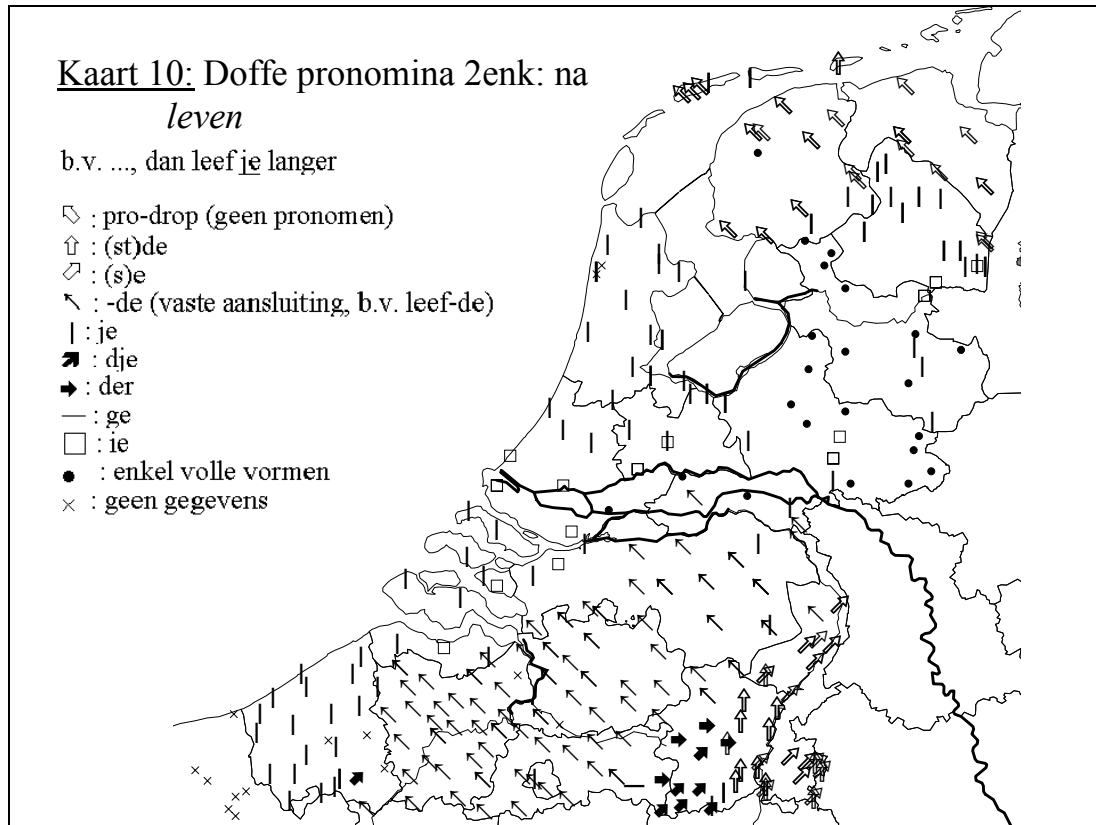
De keuze voor een bepaald dof pronomen hangt in sommige dialecten af van de syntactische omgeving waarin het pronomen geplaatst wordt. In de tweede persoon enkelvoud moet men vijf verschillende omgevingen onderscheiden om de variatie te kunnen vatten: de zinsinitiële positie, de enclise na monosyllabische werkwoorden zoals *gaan*, de enclise na polysyllabische werkwoorden zoals *leven*, de enclise na voegwoorden, en na *ja*. Bij de doffe pronomina in zinsinitiële positie, op kaart 9 (zie de appendix voor een overzicht van de testzinnen), duiken vergelijkbare varianten op als bij de volle pronomina: een variant van *du* (*de*), een vorm waarin de originele /g/ van *ghi* bewaard is (*ge*), een vorm met /j/ (*je*) en een met /dj/ (*dje*).

De geografische distributie van *je* en *ge* verschilt echter van de corresponderende volle vormen: *je* wordt namelijk ook als doffe vorm opgegeven in de gebieden met vol *ie* (het oosten van Nederland), en in het grootste deel van West-Vlaanderen, dat een volle vorm met /g/ heeft. De verdofte vorm van het oorspronkelijke 2enk.-pronomen *du* (*de*) is verdrongen naar de oostelijke en noordelijke periferie, en komt maar zelden voor. Sommige noordelijke dialecten laten ook pro-drop toe in zinsinitiële positie. Uit de grote 'gaten' in het kaartbeeld, vooral in het oosten van het taalgebied (i.e. de gebieden met uitsluitend volle vormen), blijken verder zekere restricties op het gebruik van doffe pronomina in initiële positie in bepaalde gebieden (zie ook sectie 3.3.2).

B. NA WERKWOORDEN

Tussen de initiële pronomina en de pronomina na werkwoorden duiken er discrepanties op. Het enige wat op kaart 10 gelijk blijft met kaart 9, is de distributie van pro-drop en van het oostelijke *de*, dat in sommige dialecten met *t*-deletie weliswaar wel is gereduceerd tot *-(s)e*.

Na *leven* is in grote delen van de provincies Gelderland en Overijssel en net daarbuiten geen aparte gereduceerde vorm geattesteerd: daar wordt de volle vorm *ie* gebruikt. Elders komt *ie* voor naast *jij*, en geldt *ie* dus wel als een gereduceerde, doffe vorm van het pronomen, ondanks het feit dat de vorm geen sjwa bevat. Dof *ie* komt onder meer voor in delen van Zeeland, Zuid-Holland en Utrecht. Het is belangrijk om op te merken dat *ie* (net als *je*) altijd combineert met een werkwoord zonder overte flectie (b.v. *levie nog?*), zodat verwarring met derde persoon enkelvoudspronomina in principe uitgesloten is. Elders in de genoemde provincies wordt *je* opgegeven, net zoals in Noord-Holland en in heel West-Vlaanderen. In West-Vlaanderen (meer bepaald in Kortrijk (N141p)) is ook één attestatie van *-dje* terug te vinden; uit de literatuur zijn meer West-Vlaamse attestaties bekend van *-dje*, allemaal uit de buurt van Kortrijk (WILLEMYSNS 1979; DEVOS 1986). Het pronomen *ge* is bijna volledig afwezig: alleen in Tienen (Vlaams-Brabant; P145p) wordt het opgegeven. Elders in Brabant en Oost-Vlaanderen komt *-de* voor. In het grensgebied tussen Belgisch Limburg en Vlaams-Brabant wordt hier en daar *der* opgegeven. De verklaring voor de eind-/r/ in *der* ligt niet voor de hand. Meestal kan een dergelijke eind-/r/ beschouwd worden als een restant van Wgm. /z/. De attestaties van *der* zijn echter veel westelijker dan de overige vormen waarin /r/ voorkomt (cf. b.v. de volle vormen voor de eerste en de tweede persoon meervoud). In elk geval wijst de eind-/r/ op een oorsprong als pronomina van de tweede persoon meervoud; het oorspronkelijke

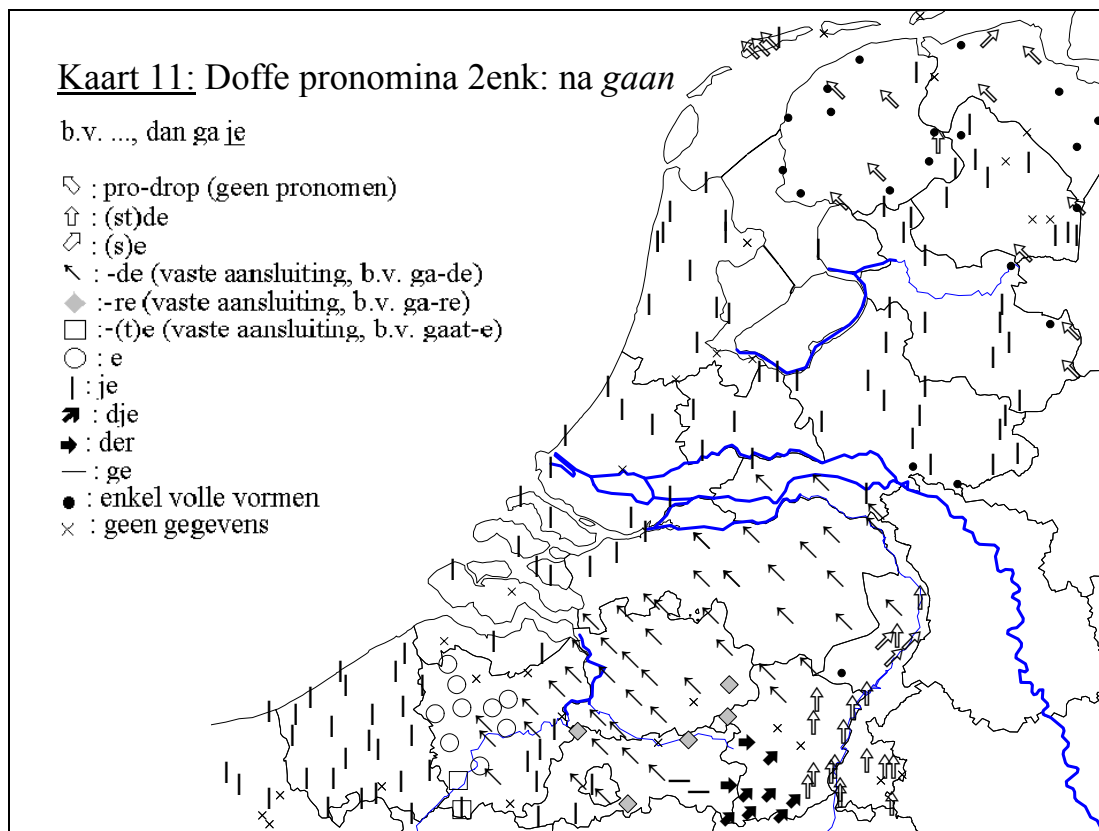
enkelvoudige pronomina *du* heeft immers geen slotconsonant. VAN DEN BERGHE (1951:115-116) verklaart de vorm als een mengvorm tussen middenfrankisch *ir* en nederfrankisch *gi*, die vervolgens verdoft is.

Vooraf de distributie van de overgangsvormen met /dj/-klank, die voorkomen in het West-Vlaamse Kortrijk, in Belgisch Limburg en in een aantal Vlaams-Brabantse plaatsen in de buurt van Limburg, is instructief. In diachroon opzicht is /dj/ een tussenstadium tussen de originele situatie en het eindstadium met initiële /j/. Als beginstadium van de ontwikkeling tot *je* zijn zowel de Middelnederlandse enclitische variant *-di* als de volle vorm *ghi* voorgesteld (VERDENIUS 1923, DEVOS 1986 vs. GYSSELING 1966; zie vb. (3.5)). De Limburgse en Brabantse attestaties van *dje/djie* liggen in een gebied dat zowel bij de doffe als bij de volle pronomina als overgangsgebied dienst doet, en maken ons dus weinig wijzer. De West-Vlaamse attestaties van /dj/ (die in het SAND-materiaal alleen voorkomen in Kortrijk; N141p, maar die een iets ruimere verspreiding genieten) ondersteunen de oorsprong in *-di*: men mag aannemen dat de vormen die in diachroon opzicht als overgangsvormen gelden, in geografisch opzicht ook gevonden zullen worden in de overgangszone tussen de gebieden waar het begin- en eindstadium van de hele ontwikkeling zichtbaar zijn. Kortrijk (N141p) ligt op het vlak van vormvariatie bij doffe, enclitische pronomina in een overgangsgebied tussen West-Vlaams *je* en Oost-Vlaams *-(d)e*. Wanneer men *-dje* in historisch opzicht beschouwt als een overgangsvorm tussen *-di* (cf. *-(d)e*) en *je* (zoals VERDENIUS 1923 en DEVOS 1986 doen), kan men de huidige geografische variatie interpreteren als het resultaat van een ontwikkeling van *-di* tot *je*, die in het grootste deel van West-Vlaanderen voltooid is, terwijl in Oost-Vlaanderen de oorspronkelijke situatie gehandhaafd is. De West-Vlaamse streek rond Kortrijk, die aan Oost-Vlaanderen grenst, heeft het proces nog niet volledig doorgevoerd. In een scenario zoals vooropgesteld door GYSSELING (1966), kan de Kortrijkse *-dje* alleen begrepen worden als een eigen variant met een zeer beperkte distributie. Een dergelijke locale ontwikkeling van *-dje* is veel minder waarschijnlijk dan een ontwikkeling die ingebed is in een veel groter geografisch patroon.¹²

Na monosyllabische werkwoorden zoals *gaan* (kaart 11; zie de appendix voor een overzicht van de testzinnen) is de situatie anders dan na *leven*: de distributie van *je* is daar maximaal. *Je* is gangbaar in het grootste deel van Nederland, ook in het gebied met *ie* na *leven* en in het gebied dat geen aparte doffe initiële pronomina heeft, en verder in heel West-Vlaanderen en in de Oost-Vlaamse Denderstreek. Er duiken verder nog een paar geïsoleerde attestaties op. De vorm *dje* komt na *gaan* alleen voor

¹² Extra bevestiging voor de stelling dat doffe pronomina met initiële /j/ uit Middelnederlands *-di* afgeleid zijn, en niet uit *ghi*, kan uit de geografische distributie van subjectverdubbeling gehaald worden. Zoals al eerder gezegd, komt subjectverdubbeling in de tweede persoon voor in het hele Vlaamse en Brabantse gebied, wat een gemeenschappelijke oorsprong aannemelijk maakt. Het is evident dat verdofting en vormreductie van het pronomina aan de mogelijkheid tot verdubbeling voorafgaan. In de hypothese van VERDENIUS (1923) en DEVOS (1986) (zie vb. (3.5)a) heeft er slechts één proces van vormreductie plaatsgevonden, namelijk van *ghi* tot enclitisch *-di*, en is de huidige vormvariatie pas later ontstaan. In hun hypothese loopt de ontwikkeling van gereduceerde pronomina in de Vlaamse en de Brabantse dialecten grotendeels gelijk, en lijkt het logisch dat zowel de Vlaamse als de Brabantse dialecten min of meer tegelijkertijd de mogelijkheid tot subjectverdubbeling ontwikkelen. Wanneer men *-je* echter als erfgenaam van vol *ghi* beschouwt i.p.v. van dof *-di* (door zgn. 'secundaire enclise'; GYSSELING 1966; zie vb. (3.5)b), neemt men onvermijdelijk aan dat het ontstaan van westelijk *-je* veel recenter is dan dat van Brabants en Oost-Vlaams *-(d)e*. Dat impliceert dat subjectverdubbeling in het westen een eigen ontwikkeling zou zijn, die dan waarschijnlijk pas in veel recenter tijden ontstaan is dan in Brabant.

in Belgisch Limburg, en niet in West-Vlaanderen. Het pronomen *ge* is, op twee attestaties na (in Boutersem-P102p en Tienen-P145p), opnieuw volledig afwezig. In Oost-Vlaanderen en Brabant komen verschillende in enclise gevormde pronomina voor, die vaak alleen in enclise geattesteerd zijn. In een aantal dialecten luidt dat pronomen *-e* (cf. Oost-Vlaamse vormen als *gae*); elders komt *-de* voor (of vormvariant *-re*, cf. vorige hoofdstuk, sectie 2.2.3.1.A).

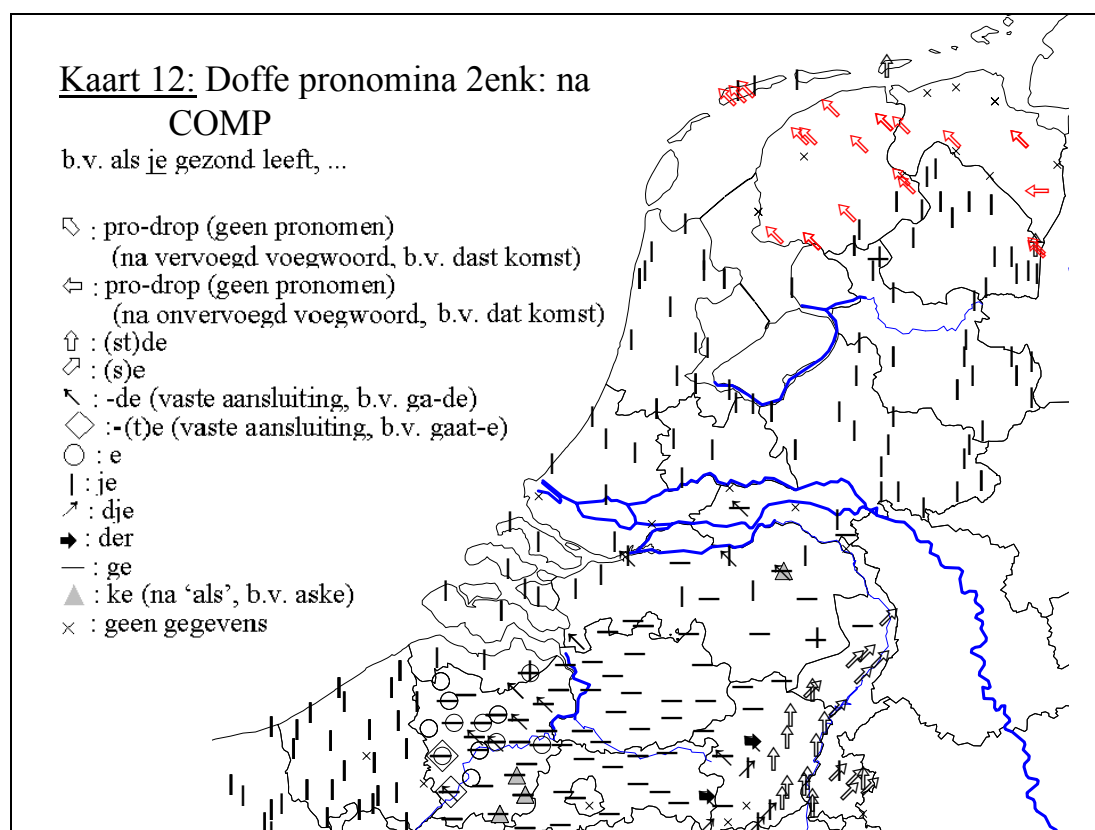
Het belangrijkste verschil tussen kaart 10 en 11 manifesteert zich in de overgangsgebieden tussen Brabant aan de ene kant en West-Vlaanderen en Limburg aan de andere kant, waar een aantal opvallende vormen voorkomen na *gaan*: het Oost-Vlaamse *-e* (in *ga-e*) en *-(t)e* (in *gaat-e*), en de Limburgse vorm *dje*. Opvallend is dat zowel *-e* als *je* na *gaan* voorkomen tot diep in het gebied dat na *leven* uitsluitend *-de* heeft: *-e* is de dominante vorm in het noordwestelijke kwart van Oost-Vlaanderen en iets daarbuiten. *je*, de dominante vorm in Frans-Vlaanderen, West-Vlaanderen en het grootste deel van Nederland, wordt ook teruggevonden in een afzonderlijk gebied in het zuidoosten van Oost-Vlaanderen en in enkele meetpunten in het aangrenzende Vlaams-Brabant. Volgens DEVOS (1986:181-184) wijzen die vormen ook daar op een tenietgedane tendens tot vorming van pronomina met /j/ in de dialecten in kwestie.¹³

¹³ De argumentatie van DEVOS (1986:181-186) berust vooral op fonologische gronden: de aanwezige vormvariatie wordt beter verklaard door een onvolledige ontwikkeling in de richting van /j/ aan te nemen dan door het behoud van *-de* te veronderstellen, waarbij de intervocalische /d/ in *gade* achteraf aan reductie zou zijn blootgesteld. Als argument wordt vooral gewezen op het ontbreken van vergelijkbare ontwikkelingen bij nomina zoals *spade*, die in het relevante gebied niet als /spa.^ə/ worden uitgesproken, maar als /spa:/, terwijl een adjectief zoals *taaie* wel als /ta.^ə/ uitgesproken wordt. Op de fonologische kant van de zaak wordt hier niet ingegaan, maar bij de hele redenering kan wel opgemerkt worden dat enclitische clusters niet in alle gevallen zomaar vatbaar zijn voor vergelijking met lexicale elementen. Zo zijn de effecten van bepaalde reducties qua interpreteerbaarheid bij nomina en

In synchroon opzicht kunnen deze vormen toegeschreven worden aan deletie van intervocalische /d/, die b.v. ook observeerbaar is in infinitieven (b.v. *bieden* > /bi.^en/). Het feit dat de ‘originele’ vorm *gade* nergens verschijnt, kan echter een aanwijzing zijn dat westelijk Oost-Vlaamse attestaties van de vaste aansluiting *-de* na *leven* anders geanalyseerd moeten worden dan meer oostelijke en Brabantse voorbeelden. In het westelijke Oost-Vlaams lijkt enclitisch *-de* namelijk segmenteerbaar in een flectie-uitgang *-t/-d* en een clitisch pronomen *-e* dat als dusdanig voorkomt na *gaan*. Westelijk Oost-Vlaanderen zou in dat geval gelden als een gebied dat ook in inversie soms zijn tweedepersonsfectie bewaart. Een analyse van de /t/ als flectie-*t* in de twee Oost-Vlaamse attestaties van *gate* wordt op die manier ook waarschijnlijker; die twee attestaties zouden dan namelijk deel uitmaken van een groter gebied waar de 2enk.-flectie-uitgang in inversie af en toe bewaard blijft. In de overige Vlaamse en Brabantse dialecten luidt de 2enk.-flectie-uitgang na stemhebbende consonanten en voor een vocaal echter /d/, en niet /t/ (cf. zinnen als ‘gij kom-d overal binnen’). Misschien is de keuze voor *-t* een recente evolutie, of wijst de /t/ op licht andere sandhiregels.

C. NA VOEGWOORDEN

De kaart voor de vorm van het pronomen tweede persoon enkelvoud na een voegwoord (kaart 12) vertoont gelijkenissen met elk van de bovenstaande kaarten.

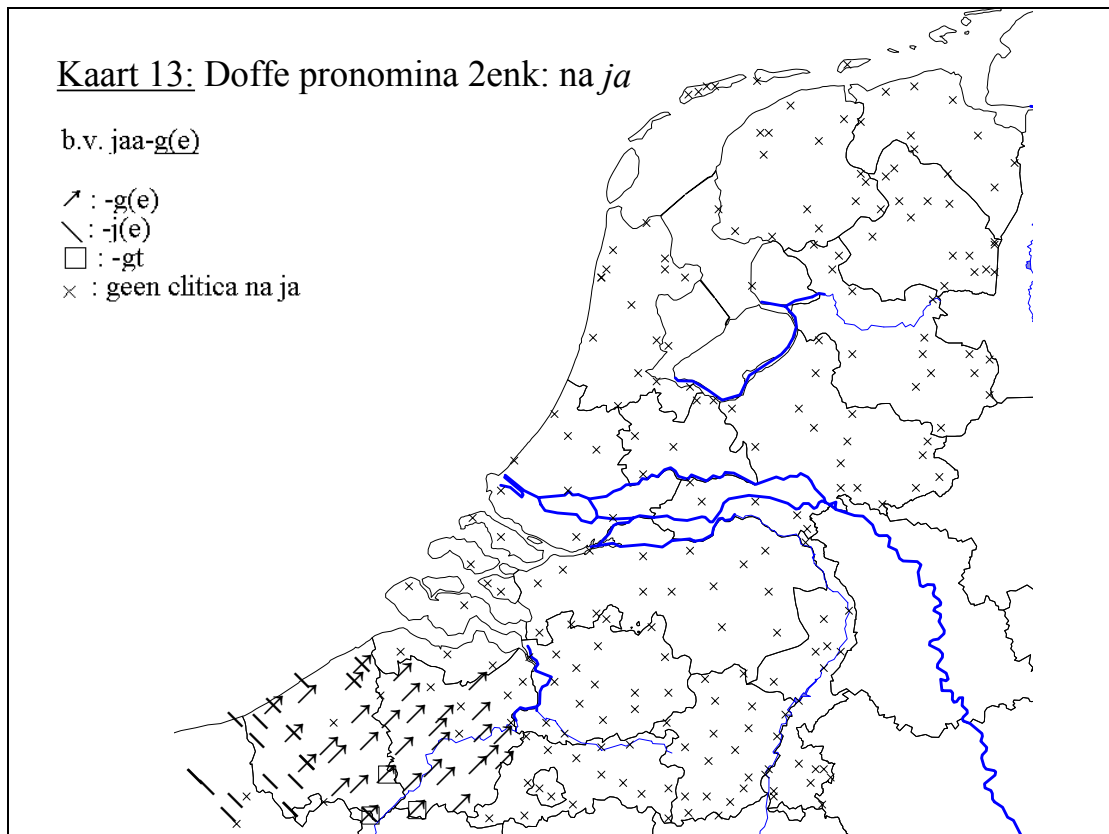

adjectieven vaak gering, terwijl dezelfde reductieprocessen in enclitische clusters het verlies van essentiële informatie tot gevolg kunnen hebben. Bij *spade* is de uitspraak /spa:/ een voor de hand liggende reductie; dezelfde reductie bij 2enk. *gade*, de vorm /ga:/, bevat niet langer een overte markering voor tweede persoon enkelvoud, en kan door taalgebruikers dan ook veel makkelijker als niet wenselijk ervaren worden.

Net zoals in initiële positie en na *gaan* bestrijkt *je* het grootste deel van het taalgebied. Oost-Vlaanderen en Brabant hebben doorgaans *ge*. In het vorige hoofdstuk is aangetoond dat voegwoorden die voorafgaan aan *ge*, onmogelijk vervoegde voegwoorden kunnen zijn (zie ook Hoofdstuk 2, kaart 15 en bespreking): na werkwoorden is *ge* namelijk niet (of nauwelijks) geattesteerd, waardoor er in de dialecten met *ge* na het voegwoord een opvallende discrepantie opduikt tussen het voegwoordelijke en het werkwoordelijke paradigma. De specifiek enclitische pronomina die doorgaans na vervoegde werkwoorden opduiken, komen ook voor, zij het minder frequent: het westen van Oost-Vlaanderen heeft *-e*, en in het oostelijk Oost-Vlaamse Waasland is *-de* gangbaar, net als in een klein aantal plaatsen aan de noordelijke en oostelijke rand van het Brabantse *ge*-gebied (Ossendrecht-I118c; Zoutleeuw-P112p; Vorstenbosch-L180p). Naast *je*, *ge*, *-e* en *-de* komen nog *der* en het specifiek enclitische *-ke* voor. De attestaties van /r/ in *der* zijn opnieuw veel westelijker dan in de overige combinaties van persoon en getal waar pronomina met /r/ voorkomen (zie ook de bespreking van de pronomina na persoonsvormen). De ietwat merkwaardige vorm *-ke* ten slotte, komt voor in de Oost-Vlaamse Denderstreek en in het Noord-Brabantse Vorstenbosch (L180p), uitsluitend na *als* (b.v. *aske*). De vorm is fonologisch te verklaren als een variant van *ge*: waar het AN /sch/ heeft, krijgen de dialecten in kwestie /sk/. Die /sk/-uitspraak manifesteert zich wel alleen binnen woordgrenzen. Een vorm als *aske* is dus onmiskenbaar een clitische vorm.

D. NA JA

Na *ja* komen de doffe pronomina *j(e)* en *g(e)* voor, en daarnaast de vorm *-gt* (zie de appendix voor een overzicht van de testzinnen). Daarbij is *g(e)* de exclusieve vorm in het oosten van het constructiegebied, en *j(e)* de westelijke vorm, die aan de Vlaamse kust, in de Westhoek en in Frans-Vlaanderen gebruikt wordt. Het kaartbeeld stemt in hoge mate overeen met dat voor de initiële pronomina, waaruit DEVOS (1986) concludeert dat de pronomina na *ja* in oorsprong proclitische vormen zijn in zinnen die als gevolg van ellips gereduceerd zijn tot enkel *ja* en het proclitische pronomen. Een onverwacht verschil tussen de vorm van het pronomen na *ja* en het pronomen in proclise is echter wel dat *g(e)* na *ja* in een aantal westelijke dialecten voorkomt naast *j(e)* (alleen in Frans-Vlaanderen en in het uiterste westen van West-Vlaanderen is *j(e)* de enige mogelijkheid), terwijl diezelfde westelijke dialecten in proclise alleen *je* kennen. Dat kan als een voorbeeld van relictvorming geïnterpreteerd worden: de vorm *je* is namelijk in enclise ontstaan, en het lijkt dus evident dat de oudere vorm *ge* ook in het westen en noorden van West-Vlaanderen ooit als proclitisch pronomen gebruikt is. Dat proclitische gebruik van *ge* is echter in de meeste syntactische omgevingen verdwenen in het noorden en het westen van West-Vlaanderen; alleen na *ja* worden daar nog voorbeelden van een oorspronkelijk proclitisch *ge* aangetroffen. Die relictvorming na *ja* heeft wellicht te maken met het feit dat de pronomina na *ja* door de hedendaagse taalgebruiker niet langer geanalyseerd worden als proclitische pronomina, en wijst erop dat er een tendens bestaat bij taalgebruikers om de diverse combinaties van *ja* en een clitisch pronomen als aparte items in het lexicon op te slaan (zie ook 2.2.2.2.D, 2.2.5.2.D).

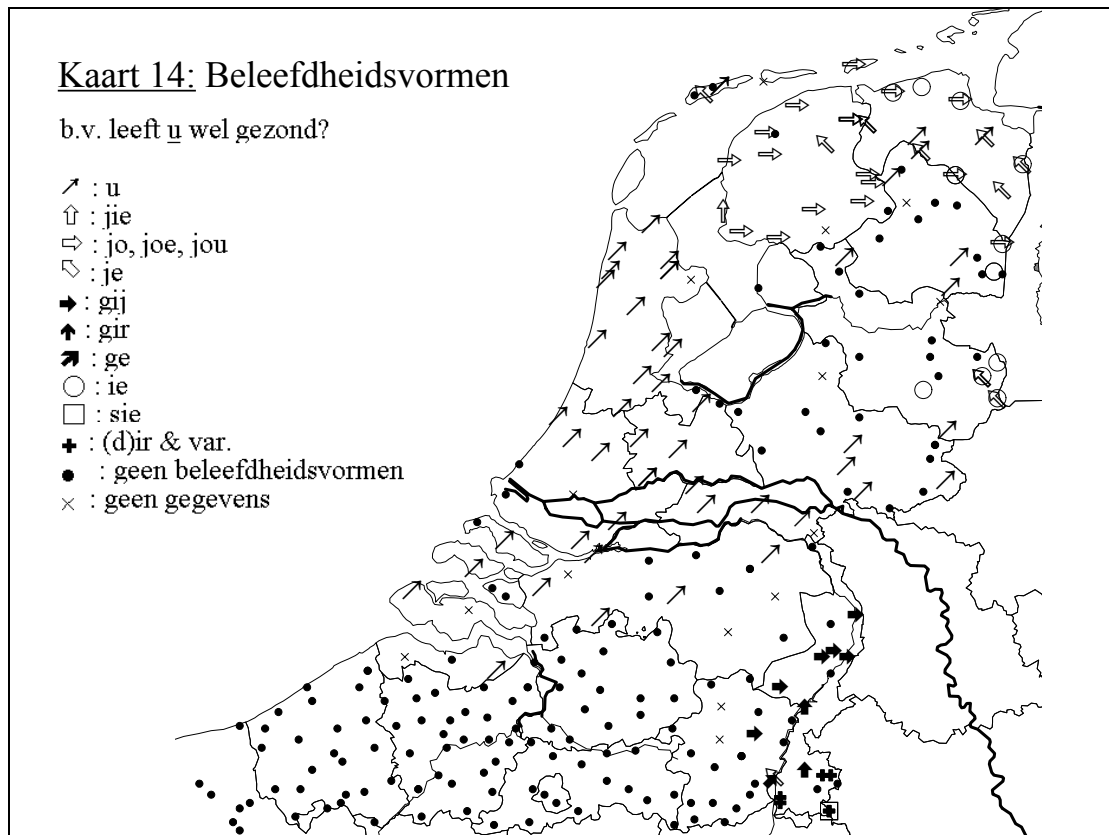

In een klein aantal dialecten in het zuidoosten van Oost-Vlaanderen is het pronomen *-gt* geattesteerd, dat in andere contexten niet voorkomt. Wellicht is de *-t* in *jaagt* fonologisch te verklaren als een zgn. ‘paragogische /t/’, een onetymologische slot-*t* die ingevoegd kan worden na, in dit geval, stemloze continuanten (zie o.a. FRANCK 1910:105; VAN LOON 2000:74 voor vbn. van een in oorsprong paragogische /t/ die in het Standaardnederlands tot de woordstam is gaan behoren, zoals in *niemand*, *burcht*).

2.2.3.3. Beleefdheidsvormen

Hierboven werd al vermeld dat het Middelnederlandse 2enk.-pronomen *du* in de meeste dialecten vervangen is door oorspronkelijk meervoudige pronomina. In eerste instantie is dat gebeurd doordat men de meervoudige pronomina als beleefdheidsvorm ging gebruiken, waarna die beleefdheidsvormen hun beleefde connotatie verloren hebben en de oorspronkelijke enkelvoudige vorm *du* vervangen hebben (zie ook Hoofdstuk 2, sectie 3.1.1.3, 3.1.1.5). In dialecten die het pronomen *du* bewaard hebben, is vaak dan ook nog een aparte beleefdheidsvorm terug te vinden. Daarnaast heeft zich centraal in het taalgebied een nieuwe beleefdheidsvorm (*u*) ontwikkeld, die ook gebruikt wordt in het Standaardnederlands. Op de kaart (zie de appendix voor een overzicht van de testzinnen) is te zien dat de voorkomens van *u* vooral geconcentreerd zijn in de beide provincies Holland en in Utrecht, met uitlopers naar meer perifere gebieden van Nederland zoals Zeeland en Noord-Brabant in het zuiden, het oosten (vooral het oosten van Gelderland) en het noordoosten (Drenthe, Groningen). In het noordoosten (Friesland en Groningen) hebben de meeste dialecten een beleefdheidsvorm met /j/; in Groningen en op een paar plaatsen in Drenthe en Overijssel komt ook *ie* voor. In het zuidoosten (Nederlands Limburg en het oosten

van Belgisch Limburg) zijn vooral vormen met /g/ opgegeven als beleefdheidsvorm. Daarnaast worden ook de andere tweede persoon meervoudspronomen als beleefdheidsvorm gebruikt (b.v. *ihr*, *dir*, *ur*, *dur*). In Vaals (Q222p) wordt ook de derde persoon meervoudsvorm *sie* als beleefd pronomem gebruikt.

Kaart 14 toont, net als de overige kaarten voor de 2enk.-pronomen, vrij scherpe grenzen tussen de gebieden met *du* en een aparte beleefdheidsvorm, en de gebieden met een variant van Middelnederlands *ghi* als 2enk.-pronomen. Achter die scherpe grenzen kan echter behoorlijk wat variatie schuilgaan. Zo is het mogelijk dat in sommige van deze dialecten de beleefde connotatie van *jo*, *ie*,... verloren gegaan is en de vormen in kwestie nu gewoon vrije varianten zijn van *du*, die in sommige gevallen misschien zelfs veel vaker voorkomen dan *du* zelf, wat erop wijst dat het vervangingsproces van *du* door een variant van *ghi* vrijwel voltooid is. Elders is het gebruik van *du* misschien wel nog heel gewoon, en zijn de beleefdheidsvormen zeldzaam. Het valt met het SAND-materiaal echter onmogelijk te achterhalen wat precies de gebruikscondities zijn van *du* en de beleefdheidsvormen in het oosten van het taalgebied.

2.2.3.4. Overzicht van de pronomina voor de tweede persoon enkelvoud

In de tweede persoon enkelvoud is de oorspronkelijke, Middelnederlandse vorm *du* naar de zuidoostelijke en noordoostelijke periferie verdreven door oorspronkelijk meervoudige pronomina. Die pronomina hebben hun weg naar het enkelvoud gevonden via het gebruik als beleefdheidsvorm, dat steeds minder gemarkeerd werd, tot de beleefdheidsvorm uiteindelijk het originele pronomem vervangen had (cf.

BERTELOOT 2003; zie ook Hoofdstuk 2, sectie 3.1.1.3 en 3.1.1.5). De dialecten met *du* zijn bijgevolg de enige waarin die meervoudige pronomina hun beleefde connotatie bewaard hebben. Centraal in het taalgebied is een nieuwe beleefdheidsvorm *u* ontwikkeld.

De meeste pronomina die in het SAND-materiaal opgegeven worden voor het enkelvoud, zijn in diachroon opzicht vormvarianten van het oorspronkelijke meervoudige pronomina *ghi*, of om preciezer te zijn, van zijn doffe pendant *-di*. Die vormvarianten zijn in enclise gevormd. De meeste verspreide doffe variant is *je*. Dat *je* in enclise ruimer verspreid is dan in proclise en na *ja*, bevestigt het ontstaan in enclise. Andere doffe, in enclise gevormde varianten zijn *dje*, *de* en *der*. In sommige, overwegend West-Nederlandse dialecten met een vol pronomina *jij*, bestaat ook een gereduceerde vorm *ie*. In Oost-Nederlandse dialecten waar volle vormen zoals *jij* niet voorkomen, wordt *ie* als vol pronomina gebruikt. De Brabantse en Vlaamse dialecten met subjectverdubbeling hebben de originele /g/ bewaard bij de volle pronomina, wat waarschijnlijk verklaard kan worden door het feit dat in die dialecten het volle pronomina eigenlijk maar zelden in enclise voorkomt, aangezien het meestal van het werkwoord gescheiden wordt door een dof pronomina.

In veel dialecten, o.a. in alle dialecten met een volle vorm met /j/ of /dj/, begint het volle pronomina met dezelfde klank als het doffe: beide pronomina zijn fonologische varianten van elkaar. In bepaalde gevallen zijn de doffe en de volle vormen echter niet van elkaar af te leiden, en moeten de doffe vormen als zgn. ‘special clitics’ (ZWICKY 1977) beschouwd worden. Dat is bijvoorbeeld het geval voor een groot aantal dialecten met vol *gij/gie*, die vaak wel een pronomina *ge* ter beschikking hebben, maar vrijwel altijd daarnaast ook een ander pronomina, dat geen vormvariant is van *gij/gie*, zoals de specifiek enclitische vormen *-de*, *-e* en *-te*, of het in enclise gevormde *je*. Ook in de *du*-dialecten komen soms ‘special clitics’ voor (o.a. Limburgs *-se*).

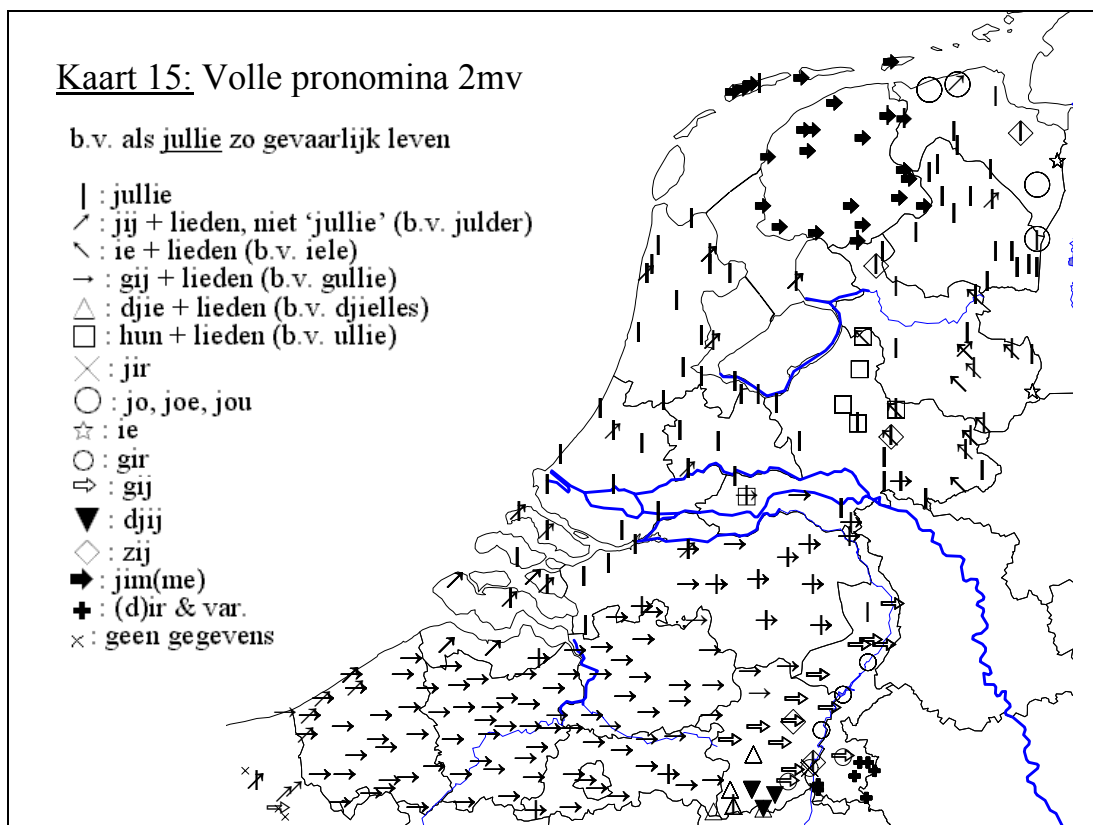
2.2.4. Pronomina voor de tweede persoon meervoud

2.2.4.1. Volle pronomina

Voor de tweede persoon meervoud worden zowel oorspronkelijk gelede als oorspronkelijk ongelede pronomina gebruikt. In het grootste deel van het taalgebied wordt de tweede persoon meervoud aangegeven met een in oorsprong samengestelde vorm. De variatie bij de volle pronomina van de tweede persoon meervoud, valt dan ook uiteen in twee soorten: ten eerste verschilt de beginklank van het pronomina (zie de appendix voor een overzicht van de testzinnen). Die variatie loopt grotendeels parallel met de variatie bij de tweede persoon enkelvoud. Ten tweede treedt ook variatie op naargelang van de precieze vormeigenschappen van het tweede lid van de samenstelling, het nomen *lieden/lui*.

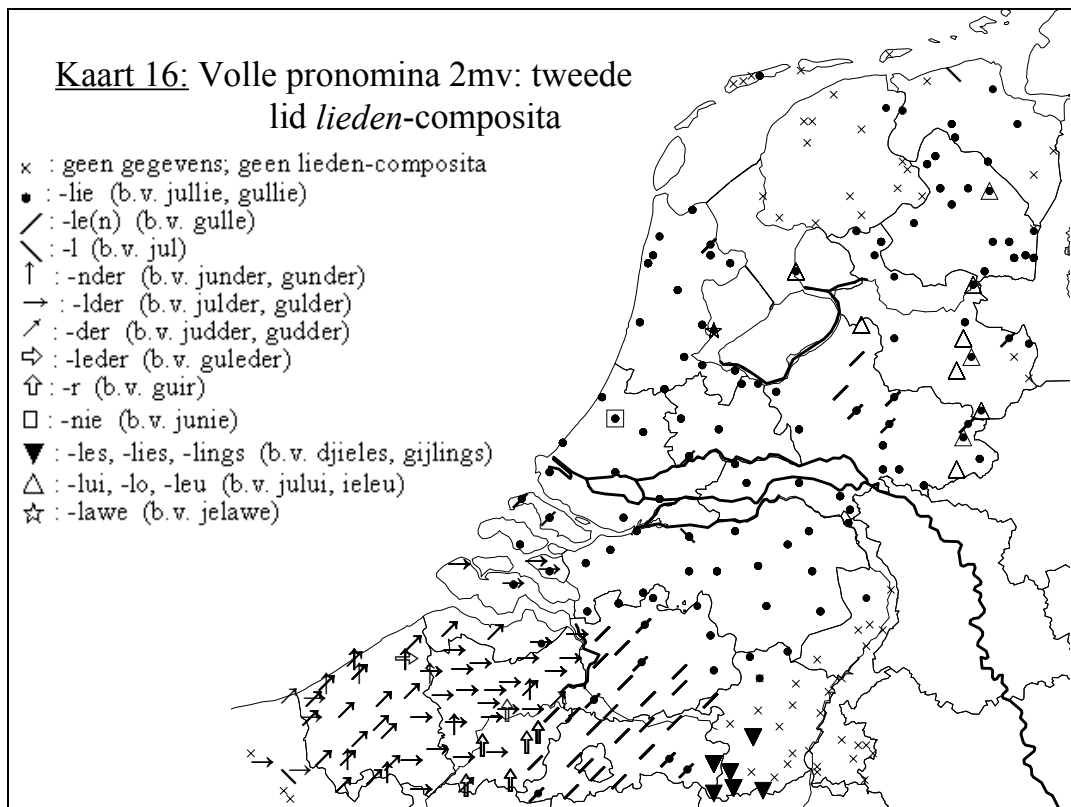
Een aantal dialecten heeft een ongelede vorm. Dat zijn vooral de dialecten waar het oorspronkelijke meervoudige pronomina *gij* of *jo* (of vormvarianten) de functies van het enkelvoudige *du* niet heeft overgenomen, zoals in het grootste deel van Limburg en in Groningen. In Limburg worden *gij* (en vormen met eind-/r/ zoals *gir*), *dir*, *ihr*, *djie* en een keer *zie* (wellicht een beleefdheidsvorm) gebruikt. Limburgs *ihr* komt alleen voor in enkele plaatsen waar ook *dir* opduikt, met name in Heerlen (Q113p),

Nieuwenhagen (Q117p), Kerkrade (Q121p) en Vaals (Q222p); de attestaties hebben geen apart teken op de kaart gekregen om een te chaotisch kaartbeeld te vermijden. In het noordoosten zijn ongelede vormen zeldzamer: geregeld komt *jo* (of *jou, joe*) voor, en daarnaast een tweetal keer *ie* en een paar keer *zie* (een keer zelfs *zij*). Niet in alle *du*-dialecten wordt de tweede persoon meervoud echter aangeduid met een ongelede vorm: in het noordoosten lijkt ook *jullie* al goed ingeburgerd. En Friesland heeft naast *du* en *jo*, de beleefdheidsvorm, een derde vorm *jimme* (ook: *jim*) ontwikkeld, die gebruikt wordt om naar de tweede persoon meervoud te verwijzen, en die mogelijk een samengestelde vorm is. *Jimme* is zowel verklaard als ongelede vorm, waarbij de *me* een restant is van een oorspronkelijke datiefuitgang, als als gelede vorm, waarbij *me* een restant is van een lexicale toevoeging van het woord *man* (zie HOWE 1996:196-198 voor discussie). Tot slot moet gewezen worden op een aantal zeldzame vormen die in sommige dialecten teruggevonden worden naast de frequenter voorkomende vormen op de kaart, maar die niet in kaart gebracht zijn om het kaartbeeld interpreteerbaar te houden. In het Belgisch Limburgse Lauw (Q240p) komt het specifiek meervoudige pronomina *djelles* voor, maar wordt daarnaast zeer overvloedig gebruik gemaakt van *dji* om te verwijzen naar een tweede persoon meervoud. In het Nederlands Limburgse Beesel (L300p) wordt *geul* opgegeven, naast *gir*.

In de dialecten die een duidelijk gelede vorm hebben, zou de beginklank logischerwijze dezelfde moeten zijn als die van het enkelvoudige pronomina. Bij die enkelvoudige pronomina treedt echter variatie op bij de verschillende types pronomina: vooral de (West-)Vlaamse doffe vormen blijken over een andere beginklank te beschikken dan de volle pronomina. Het voorkomen van vormen met begin-/j/ op kaart 15 in het noordwesten van West-Vlaanderen en in Frans-Vlaanderen kan suggereren dat het de doffe vormen zijn die in de *lieden*-composita zichtbaar zijn,

aangezien de volle pronomina in West-Vlaanderen en Frans-Vlaanderen een begin-/g/ dragen, maar de geografische distributie van de begin-/j/ bij tweede persoon meervoudspronomen is niet dezelfde als die van /j/ bij doffe vormen. Bovendien stelt o.a. WILLEMYNS (1979:183-184) dat de westelijke pronomina voor de tweede persoon meervoud met /j/ ook als oorspronkelijke accusatieven geïnterpreteerd kunnen worden. Dat, naast de beginklank, ook de casus van het eerste lid van de samenstelling (het enkelvoudige pronomen) aan variatie onderhevig kan zijn, is ook al door KLOEKE (1941) aangegeven. Dat in acht genomen, zijn eigenlijk alleen de zuidelijke vormen met /g/ en /dj/, die voorkomen in het hele Vlaamse en Brabantse dialectgebied, met zekerheid onderwerpspronomen in oorsprong. In alle andere gevallen hebben we mogelijk met voorwerpsvormen te maken. Op kaart 15 valt ook op dat *jullie* de ruimste verspreiding kent van alle pronomina, en dat de vorm in veel dialecten naast een andere voorkomt. Dat zou erop kunnen wijzen dat *jullie* in veel dialecten niet gevormd is uit bestaande dialectelementen, maar eerder als ongelede vorm aan de centrale, Hollandse dialecten ontleend is.¹⁴ Invloed van standaardiseringsprocessen kan hierbij een rol gespeeld hebben. Een dergelijke verspreiding van een als ongeleed aangevoeld *jullie* kan trouwens ook de ruime geografische distributie van de flectie-*n* in de tweede persoon meervoud verklaren (zie ook Hoofdstuk 2, vooral sectie 3.1.1.3). Aangezien de tweede persoon meervoud de ruimste verspreiding van zgn. *lieden-composita* kent, is het zinvol om dieper in te gaan op de variatie die veroorzaakt wordt door de morfologie van het tweede lid van de samenstelling, nl. *lieden/lui*, en die getoond wordt op kaart 16.

¹⁴ Dat de verspreiding van de vormen met *lieden* over bijna het hele Nederlandse grondgebied gestuurd is vanuit Holland, sluit de veronderstelde zuidwestelijke oorsprong van de *lieden-composita* niet uit (zie sectie 3.2.1). De *composita* met *lieden* kunnen in Vlaanderen ontstaan zijn, vervolgens verspreid naar Holland en pas daarna aan hun opmars in de rest van Nederland begonnen zijn.

Volgens KLOEKE (1941) luidt het tweede lid van de gelede 2mv.-pronomina in oorsprong *lui*; volgens VAN LOEY (1958:321) moet men eerder uitgaan van een tweede lid *lieden*. Mogelijk hebben in bepaalde gebieden echter nog andere vormvarianten een rol gespeeld bij het ontstaan van de *lieden*-composita dan die die in de literatuur vermeld worden, zoals *lie*, dat zeker voorkomt vanaf de 17de eeuw (HEEROMA 1938), of *luiden*,... Bovendien kan een deel van de variatie te wijten zijn aan recentere ontwikkelingen, en niet van het gebruik van een andere morfologische variant van *lieden/lui*. Daarom blijft de bespreking van de vormvariatie hier beperkt tot het aanduiden van een drietal duidelijke groepen van *lieden*-composita: ten eerste de overwegend Vlaamse vormen met eind-/r/¹⁵, ten tweede de vormen op /ie/ en /e(n)/ die in Belgisch Brabant en over heel Nederland verspreid voorkomen, en ten slotte de overwegend Oost-Nederlandse vormen op *-lui*, *-lu*,...

De Vlaamse vormen op /r/ gaan waarschijnlijk terug op samenstelling met als tweede lid een genitief meervoud *lieder*.¹⁶ Het aldus gevormde pronomina *gij-lieder* leidt in de huidige dialecten tot pronomina als *gulder* en *gielder* (vooral in Oost-Vlaanderen), en in Zeeland en Frans-Vlaanderen tot *julder*. De /l/ uit die pronomina valt soms weg (cf. de overwegend westelijke variant *gieder*), of evolueert in een aantal zeldzame gevallen tot /n/ (b.v. *gunder*, *giender*). In de Denderstreek wordt de intervocalische /d/ vervangen door een makkelijk deleerbare /j/. Dat levert tweede persoon meervoudspronomina op als *guir*. De tweede groep, de pronomina op /ie/, /e/ en /en/ gaan wellicht terug op een oorspronkelijk samenstelling met *lieden*, waarbij zowel de eind-/n/ als de /e/ en de intervocalische /d/ sterk aan reductie onderhevig zijn geweest. De Limburgse pronomina op /s/ (b.v. *gijlies*, *gijlings*, waarbij de /s/ mogelijk een meervouds-s is) zijn waarschijnlijk van deze vormen afgeleid. De derde groep, bestaande uit pronomina die afgeleid lijken van een tweede lid *lui* (b.v. *ielui*, *jelui*,...) komt tegenwoordig vooral in Oost-Nederland voor, maar bleek vroeger ook meer naar het westen toe niet onbekend (BUITENRUST-HETTEMA 1891, VERDENIUS 1938). Verder komt op één plaats, het Noord-Hollandse Marken (E092p), nog een tweetal vreemde vormen voor, die tot geen van de genoemde groepen lijken te behoren, namelijk de pronomina *jelawe* en *jammekaar*. KLOEKE (1941) acht het waarschijnlijk dat ook de Hollandse vormen op /ie/ afgeleid zijn van een tweede lid *lui* (maar zie HEEROMA 1938). Dat lijkt strikt genomen mogelijk, maar niet meteen toepasbaar voor alle pronomina op /ie/. Vooral voor de Brabantse vormen is de verklaring toch enigszins problematisch, aangezien attestaties met *lieden* daar reeds in het Middelnederlands terug te vinden zijn (VAN LOEY 1958:321). De Brabantse vormen met /ie/ gaan trouwens naadloos over in vormen met /e/ en /en/, wat een gemeenschappelijke oorsprong suggereert, en vooral de pronomina op /en/ (b.v. *gijlen*) lijken niet echt compatibel met een veronderstelde oorsprong in *lui*. Als vormen als *jullie* in bepaalde dialecten wel teruggaan op een samenstelling met een tweede lid *lui*, is het dus in elk geval niet duidelijk waar de grens tussen het gebied met *lieden* en het gebied met *lui* precies te trekken is.

¹⁵ De ‘Vlaamse’ eind-/r/ mag niet verward worden met de eind-/r/ zoals die in Limburg opduikt. De ‘Limburgse’ /r/ is waarschijnlijk een overblijfsel van de oude Germaanse stam op /z/, en niet de laatste klank van een genitiefvorm *lieder*.

¹⁶ De vroegste attestaties van *lieden*-composita in de nominatief zijn trouwens gevormd met de nominatief *lieden*, en niet met de genitief *lieder* (zie o.a. FRANCK 1910:149; GOOSSENS 2000:189-190). Vermoedelijk is de genitief achteraf overgezet van elders in het paradigma.

2.2.4.2. Doffe pronomina

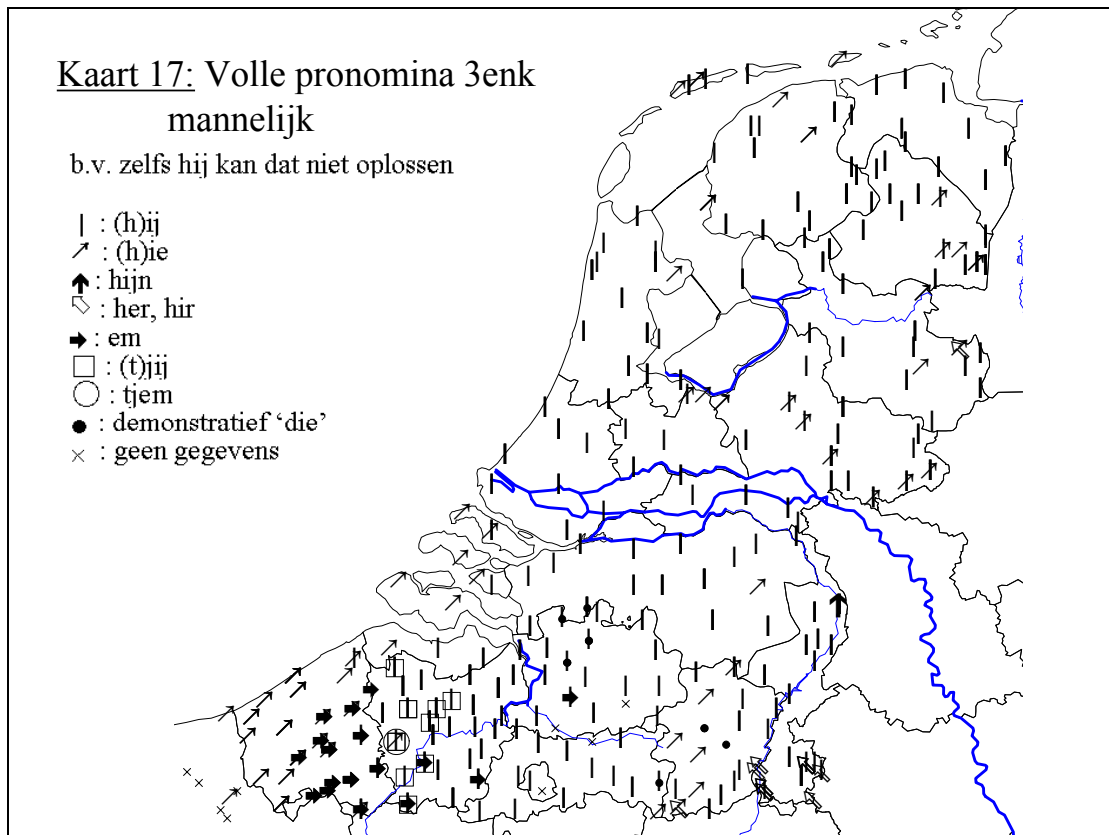
De tweede persoon meervoud kent nauwelijks doffe pronomina: aangezien de meeste dialecten als pronomen een (per definitie meersyllabig) compositum van een vroeger enkelvoudig pronomen en *lieden/lui* hebben, ligt verdoffing niet voor de hand. In het grootste deel van het taalgebied kan men wel de doffe pronomina van de tweede persoon enkelvoud gebruiken. De enige uitzondering met echte doffe 2mv.-vormen, lijkt Limburg te zijn: daar worden voor de tweede persoon meervoud nog ongelede pronomina gebruikt zoals *gij, gir,...*, die ook in verdofte vorm voorkomen, en dan *ge* of *ger* luiden. Voor het noordoosten van het taalgebied, waar ook ongelede 2mv.-pronomina voorkomen, zijn geen doffe vormen teruggevonden in het SAND-materiaal. Het is echter niet uitgesloten dat er daar wel degelijk doffe 2mv.-vormen voorkomen, en de afwezigheid van noordoostelijk doffe 2mv.-vormen in het SAND-materiaal aan toeval toegeschreven moet worden: er zijn namelijk maar weinig dialecten met een ongelede 2mv.-vorm in het noordoosten, en bovendien is het gebruik van doffe vormen in het noordoosten zeldzamer dan elders (cf. sectie 3.3.2.).

2.2.5. Mannelijke pronomina voor de derde persoon enkelvoud

2.2.5.1. Volle pronomina

De derde persoon mannelijk enkelvoud verdient een enigszins andere behandeling dan de andere combinaties van persoon en getal. Zo is de variatie tussen vormen met /ie/ en vormen met diftong /ij/ in tegenstelling tot bij de andere combinaties van persoon en getal, wel relevant bij de derde persoon mannelijk enkelvoud. In de derde persoon mannelijk enkelvoud is die variatie namelijk niet voorspelbaar vanuit de bekende fonologische variatie: op basis daarvan zou men vooral attestaties van *ie* verwachten in perifere gebieden van het taalgebied, waar de diftongering nog niet doorgedrongen is. In de periferie wordt inderdaad vaak een pronomen (*h*)*ie* teruggevonden, dat daar dienst doet als volle vorm. Maar ook in een groot aantal centrale dialecten mét diftongering (cf. het Standaardnederlands) is, naast *hij*, ook de oudere, niet-gediftongeerde vorm *ie* behouden. Er lijkt in die dialecten een duidelijke taakverdeling te zijn tussen *hij* en *ie*: *hij* is de volle vorm, *ie* de doffe. Het behoud van *ie* in centrale gebieden kan erop wijzen dat de dialecten in kwestie nood hebben aan een mogelijkheid tot niet-beklemtoonde uitdrukking van het subject. Bij de volle pronomina voor de derde persoon mannelijk enkelvoud zijn vooral het pronomen *hij* geattesteerd, en een aantal vormvarianten van *hij* (*hie, hijn*). Daarnaast komen nog oorspronkelijke accusatievormen ((*h*)*em*) voor, samengestelde vormen (*jij, jem*; gevormd uit dof *ie* + vol (*h*)*ij* of (*h*)*em*) en enkele demonstrativa (*die*). Vol (*h*)*ie* is, zoals gezegd, grotendeels te situeren in de periferie: in het westen vormt het noorden en het westen van West-Vlaanderen met Zeeland een massief gebied met (*h*)*ie*; in het oosten worden attestaties van (*h*)*ie* teruggevonden in Belgisch Limburg, Gelderland, het oosten van Overijssel en Drenthe, in Friesland en op een paar plaatsen rond het IJsselmeer. De attestaties van vol (*h*)*ie* liggen in gebieden waar de Wgm. /i/ niet gediftongeed is (zie FAND III.1.1 (afl. 2 (2000), p.123-145)). In het uiterste zuidoosten van het taalgebied (het zuiden van Belgisch en Nederlands Limburg) zijn nog restanten van de /z/ in het oude pronomen *iz* terug te vinden, in de vorm van de /r/ in (*h*)*er, (h)ir*. De oorspronkelijke objectsvorm (*h*)*em* komt als volle vorm vooral voor in West-Vlaanderen, en lijkt daar een buffer te vormen tussen de gebieden met (*h*)*ij* en

(h)ie (zie ook 2.2.5.3). In de streek rond Gent komen ook vormen voor die in oorsprong samengesteld zijn uit dof *ie* en vol (h)ij of (h)em (b.v. *jij*, *jem*). In sommige dialecten is de flectie-*t* mee geheranalyseerd als deel van het pronomen (b.v. *tjij*, *tjem*).

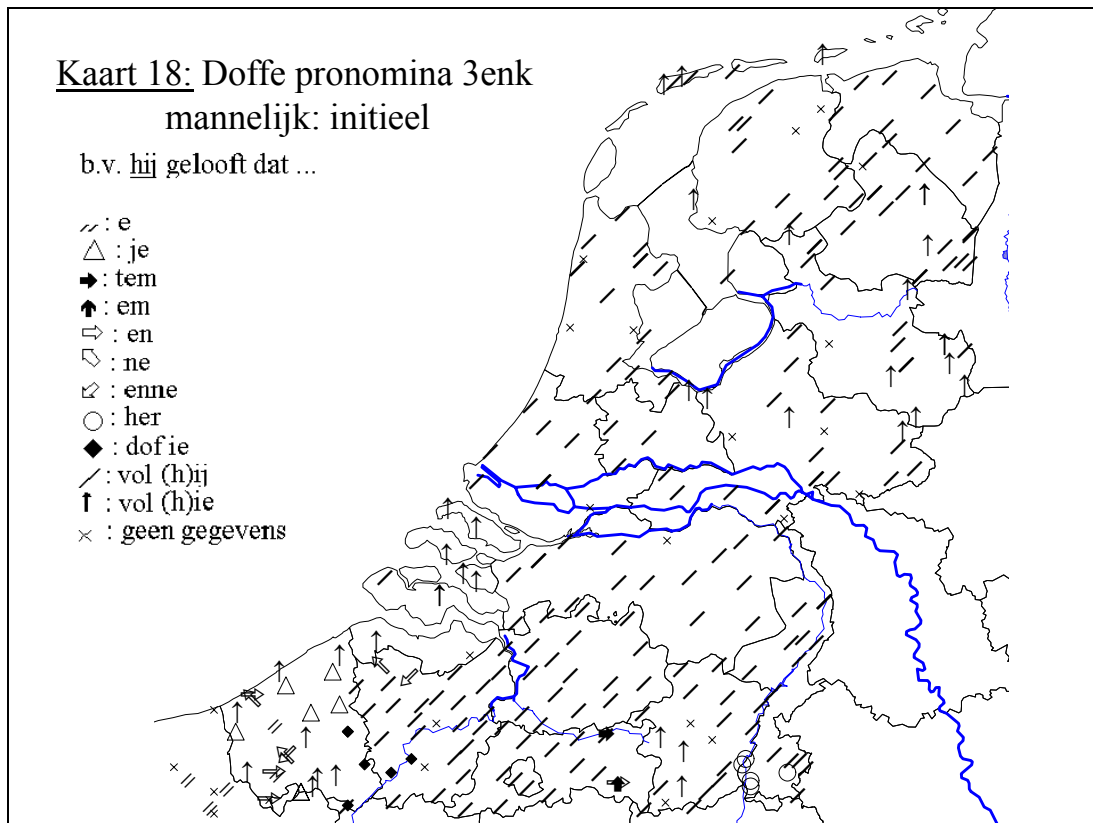

In Brabant en Belgisch Limburg maakt men, naast van *hij*, ook vrij vlot gebruik van een demonstratief *die* (ook wel *dieë(n)*, met congruentie met een mannelijk antecedent) als vol pronomen; in een zevental plaatsen wordt het pronomen uit de testzin spontaan vertaald met een demonstratief.

2.2.5.2. Doffe pronomina

A. INTIEEL

Ook de doffe pronomina voor de derde persoon mannelijk enkelvoud vormen in het Standaardnederlands een wat speciaal geval, omdat de Standaardnederlandse doffe vorm *ie* ten eerste geen sjwa bevat, en ten tweede niet gebruikt wordt in zinsinitiële positie. In de meeste dialecten komt een vergelijkbare situatie voor: in proclise wordt geen gebruik gemaakt van een aparte doffe vorm, maar van de volle vorm. Er is een verband tussen de vorm van het volle pronomen en het al dan niet bestaan van een aparte, verdofte vorm in zinsinitiële positie. Op kaart 18 (zie de appendix voor een overzicht van de testzinnen) worden dan ook niet alleen de doffe, zinsinitiële vormen voor de derde persoon mannelijk enkelvoud weergegeven, maar, wanneer een dergelijke vorm ontbreekt, ook het volle pronomen dat als alternatief geldt.

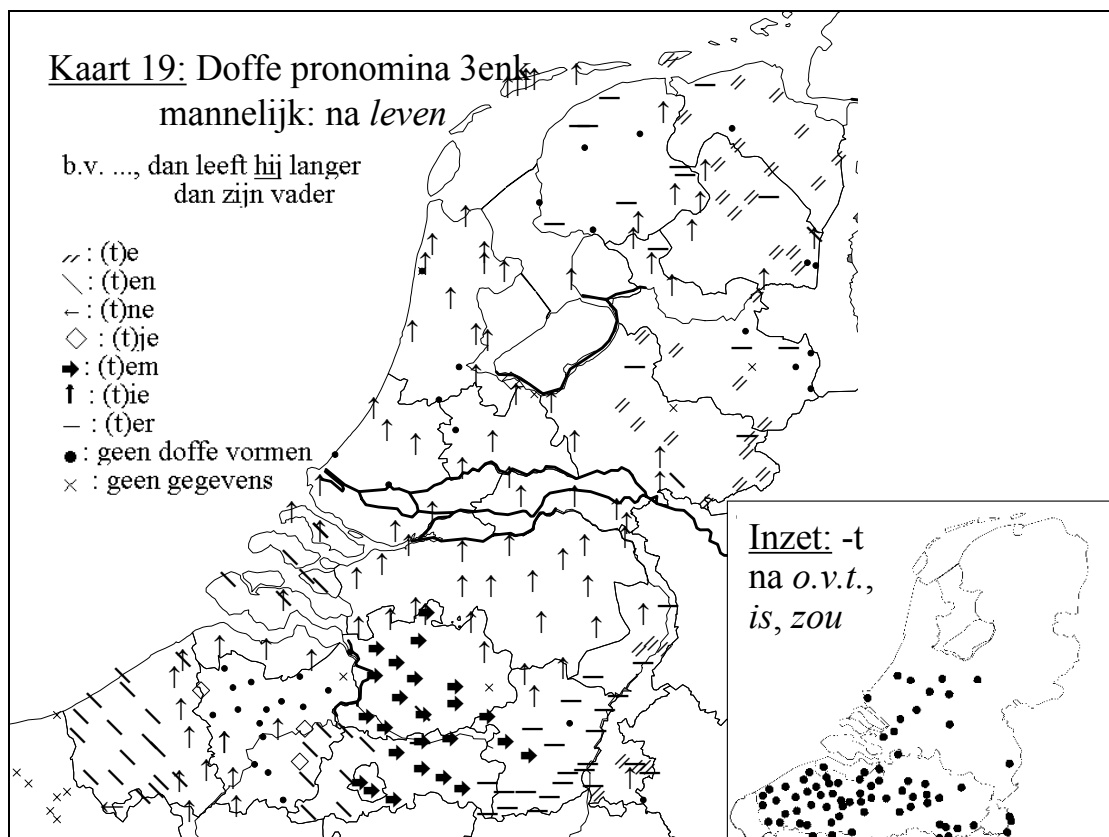
Niet alle doffe vormen die in proclise gebruikt worden, hebben bovendien een sjwa-vocaal. Alleen in West-Vlaanderen komen consistent doffe vormen met sjwa voor, namelijk *je*, *en*, *ne*. In Belgisch Brabant is op één plaats (Tienen-P145p) de objectsvorm *em* opgegeven; in Wolfsdonk (P033p) de in enclise ontstane variant *tem*. Limburgs *her* (met sjwa-uitspraak) is het enige voorbeeld van een dof, proclitisch 3enk.m.-pronomen dat een simpele verdoffing is van een volle variant, met name van *hir* of *her* (met /è/-uitspraak).

Opvallend is dat het op *her* na gaat om vormen die geen simpele verdoffingen zijn van de oorspronkelijke pronomina *(h)ij* en *(h)ie*, maar om vormen die nog een consonant bevatten. Het lijkt er dan ook op dat de zeldzaamheid van doffe vormen in initiële positie fonologisch verklaard kan worden: een vorm die enkel en alleen uit sjwa bestaat, wordt blijkbaar niet als een geschikte zinsinitiële constituent beschouwd. Dat sjwa vermeden wordt als zinsinitiële constituent is ook zichtbaar aan de /è/-uitspraak van het West- en Frans-Vlaamse pronomen *e*: bij geen enkel ander pronomen wordt een oorspronkelijke /ie/ gereduceerd tot /è/. Het feit dat de distributie van *e* enigszins vergelijkbaar is met die van *en* en *ne*, werpt trouwens enig licht op hoe *en* en *ne* mogelijk ontstaan zijn. De pronomina *en* en *ne* lijken op het eerste gezicht verwant aan de accusatiefvorm *en*, die ook in enclise opduikt (zie kaart 19-20). De distributie van *en* en *ne* in proclise wijkt echter sterk af van die in enclise. Mogelijk is *en* ontstaan door toevoeging van /n/ aan het pronomen *e*, b.v. wanneer het gebruikt werd voor een werkwoord dat met een vocaal begon. Waarschijnlijk heeft het op dat moment ook een rol gespeeld dat de dialecten in kwestie al een (enclitisch) pronomen *en* kenden. Het pronomen *ne* zou dan pas later uit *en* ontstaan zijn (door metathese, of door toevoeging van sjwa zoals dat b.v. ook in 1enk. *ke* te observeren is).

Het merendeel van de dialecten heeft, net als het Standaardnederlands, geen aparte proclitische vorm in de derde persoon mannelijk enkelvoud. Voor de meerderheid van de meetpunten is op de kaart dus dezelfde vorm terug te vinden als op kaart 17; in de meeste gevallen is dat *(h)ij*. Het is frappant dat de zuidwestelijke grens tussen het gebied met en het gebied zonder een aparte proclitische vorm nagenoeg volledig samenvalt met de buitengrens van het verspreidingsgebied van *(h)ij*. In sommige dialecten is de volle vorm *(h)ie* bewaard. Van *(h)ie* is echter niet altijd meteen duidelijk of het als doffe dan wel als volle vorm beschouwd moet worden. Alle attestaties van *(h)ie* komen uit perifere gebieden waar de diftongering nog niet doorgedrongen is, wat op een status als vol pronomina wijst. In de meeste gevallen blijkt dat ook wanneer men kaart 18 vergelijkt met kaart 17: de attestaties van *(h)ie* op kaart 18 corresponderen inderdaad meestal met een *(h)ie* op kaart 17. Er is echter ook een gebied waar *(h)ie* voorkomt naast vol *(h)em* en/of (een vormvariant) van *(h)ij*, met name het zuidoosten van West-Vlaanderen en het aanpalende westen van Oost-Vlaanderen. Bovendien verschijnt *ie* in het betreffende gebied als clitsch pronomina in subjectverdubbelingen (zie Hoofdstuk 4, sectie 2.3.5). In dat gebied moet *(h)ie* dan ook als de doffe variant beschouwd worden, hoewel het, in tegenstelling tot Standaardnederlands *ie*, wel degelijk in proclise gebruikt kan worden.

B. NA WERKWOORDEN

Na werkwoorden zijn meer pronomina geattesteerd met een sjwa-klank dan in proclise, maar opnieuw niet in het hele taalgebied (zie de appendix voor een overzicht van de gebruikte SAND-zinnen).

Een opvallende concentratie van doffe pronomina met sjwa is opnieuw te vinden in West-Vlaanderen. Daarnaast komen ook pronomina met sjwa voor in Belgisch Brabant en in het hele oosten van het taalgebied. Volledig verdopte vormen (met sjwa) komen dus eigenlijk uitsluitend voor in enkele meer perifere gebieden: in het oosten is dat vooral de voor de hand liggende reductievorm *-e* (sjwa); en daarnaast ook *(h)er*. In de overige gebieden gaat het om de oorspronkelijke objectsvormen *em* (of *tem*; in Belgisch Brabant) en *en* (in West-Vlaanderen, Zeeland en de Oost-Vlaamse Denderstreek). Opvallend zijn twee zeer geïsoleerde attestaties van *en* in Kilder (L038p) en Roswinkel (G039p). Op sommige plaatsen is de combinatie van *en* een voorafgaande flectie-*t* geheranalyseerd tot *ten*. Ook *je* is geattesteerd op zeer ver uiteenliggende plaatsen. De relatief ruime verspreiding van *(t)em* is betrekkelijk recent: ouder materiaal van KOELMANS (1968) en DE SCHUTTER (1989:29) toont dat halverwege de 20ste eeuw *(t)en* gebruikt werd in een groot deel van het huidige *(t)em*-gebied. Mogelijk heeft ook Oost-Vlaanderen in z'n geheel vroeger deel uitgemaakt van een groot *(t)en*-gebied; Oost-Vlaanderen ligt immers tussen de drie gebieden waar ook vandaag de dag nog *(t)en* voorkomt.

De meest verspreide vorm is echter een vorm met een niet-gereduceerde vocaal: *ie*. Het pronomen *ie* komt vooral centraal in het taalgebied voor (met Noord en Zuid-Holland, Utrecht en Noord-Brabant als kerngebied), maar is geattesteerd in alle provincies van België en Nederland behalve Groningen. Hoewel *ie* geen sjwa bevat, kan het toch als gereduceerde vorm beschouwd worden, aangezien *ie* in de dialecten in kwestie als volle tegenhanger *(h)ij* heeft, met een (relatief jonge) diftong als stamvocaal. De dialecten met diftongering hebben dus de monoftongische vorm *ie* bewaard als doffe vorm. In een aantal dialecten in West-Vlaanderen is niet *(h)ij* maar *(h)em* de volle tegenhanger van *ie*.

In Oost-Vlaanderen duiken er opvallend weinig gereduceerde vormen op. In een aantal Oost-Vlaamse dialecten zijn relictten bewaard van *ie* als onderdeel van de vormen *(t)jij* en *(t)jem*, die gevormd zijn uit *ie* en respectievelijk *(h)ij* en *em* (zie ook Hoofdstuk 4, sectie 2.3.5.1). Als geïsoleerde vorm komt *ie* in die Oost-Vlaamse dialecten nog nauwelijks voor (de relictmatige attestaties van *ie* als onderdeel van *(t)jij* en *(t)jem* zijn niet weergegeven op kaart 19, maar zie kaart 20). In de vorm van *(t)jij* en *(t)jem* ontstaat er in sommige Oost-Vlaamse dialecten naast *(h)ij* een nieuwe, prominentere vorm, die bovendien (net zoals alle andere volle persoonlijke voornaamwoorden behalve *hij*) uitsluitend kan refereren naar personen, en die op kaart 17 afgebeeld is.¹⁷ Deze dialecten kennen in de derde persoon mannelijk enkelvoud dus geen dof pronomen naar de vorm (met sjwa), maar beschikken wel degelijk over twee pronomina met een verschillend gewicht (zie kaart 17 voor de geografische distributie en eventueel kaart 20, waar de relictmatige attestaties van *ie* als onderdeel van *(t)jij* en *(t)jem* worden weergegeven).

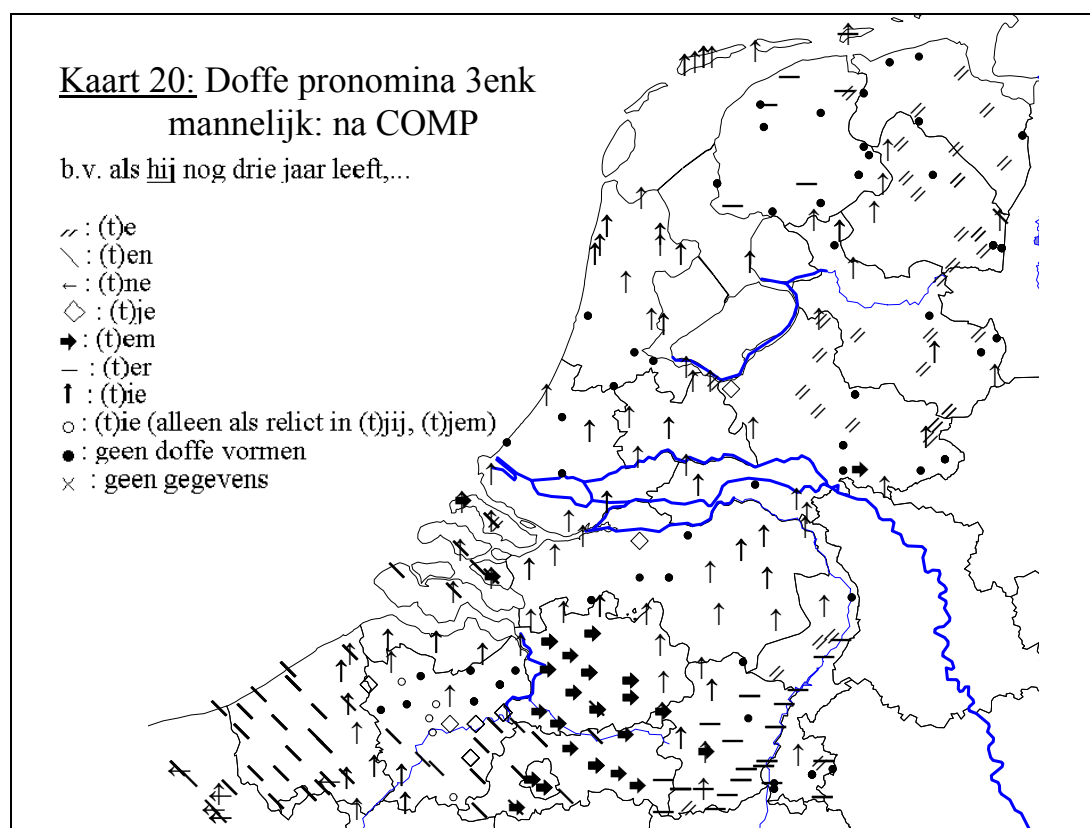
In een groot aantal dialecten zijn specifiek enclitische vormen geattesteerd die bestaan uit het oorspronkelijke pronomen (*er*, *ie*, *em*,...) voorafgegaan door een /t/. Wellicht zijn ze gevormd door heranalyse van een enclitisch cluster dat oorspronkelijk uit een flectie-*t* en een pronomen bestaat. Omdat het SAND-materiaal te weinig informatie bevat om voor elk dialect afzonderlijk uit te maken of het dialect in kwestie beschikt

¹⁷ In sommige dialecten (in Gent en naburige gemeentes) kunnen *(t)jij* en *(t)jem* wel naar zaken refereren, maar alleen in subjectverdubbelingsconstructies (b.v. 'Staat-jij die tafel nog buiten?'). Zie Hoofdstuk 4 (sectie 2.3.9) voor een uitgebreide behandeling.

over een pronomen met of zonder begin-*t*, of eventueel zelfs over beide, is alleen weergegeven welke dialecten mogelijk beschikken over een dergelijke specifiek enclitische vorm met een begin-*t*: de inzetkaart bij kaart 19 toont een aantal voorkomens van een begin-*t* in omgevingen waar in principe geen flectie aanwezig is, zoals een regelmatige o.v.t. (b.v. *leefdeter*), na *is* (b.v. *istie*) en na *zou* (b.v. *zoutem*). Attestaties van een /t/ in die omgevingen moeten in principe geïnterpreteerd worden als deel van het pronomen. Vooral in Vlaanderen, langs de Rijn, in het grensgebied tussen de provincies Antwerpen en Brabant en in het zuiden van Belgisch en Nederlands Limburg komen veel specifiek enclitische mannelijke pronomina met een begin-*t* voor. Het is echter niet volledig zeker dat al deze attestaties beschouwd mogen worden als rechtmatige voorbeelden van in enclise gevormde pronomina met /t/: in een aantal dialecten krijgen regelmatige verleden tijdsvormen, *is* en *zou* namelijk sowieso een flectie-uitgang.¹⁸

C. NA VOEGWOORDEN

Het kaartbeeld voor doffe mannelijke pronomina na voegwoorden (kaart 20, zie de appendix voor een overzicht van de testzinnen) stemt nagenoeg volledig overeen met dat na werkwoorden.

De enige duidelijke verschillen hebben enerzijds te maken met Frans-Vlaanderen, anderzijds met de aan- of afwezigheid van doffe vormen in Oost-Vlaanderen. In tegenstelling tot kaart 19, bevat kaart 20 wel gegevens voor Frans-Vlaanderen: in

¹⁸Ter illustratie enkele SAND-voorbeelden: *gij leefdeget lijk ne kluizenaar* (flectie na een regelmatige o.v.t., uit Ronse-O265p), ... *dat Marie dood ist* (flectie na *is*, uit Sint-Laureins; I156p) en *Marie zout e kee moethn no Jef beln* (flectie na *zou*, uit Oostkerke-H013p).

Frans-Vlaanderen komen *ie* en *en* voor, en daarnaast ook *ne*, een vormvariant van *en*. Verder wordt op kaart 20 een onderscheid gemaakt tussen dialecten waar doffe pronomina volledig afwezig zijn in het SAND-materiaal, en dialecten waar alleen relictmatige attestaties van een doffe vorm aangetroffen zijn meer bepaald van *ie* als onderdeel van de oorspronkelijk gelede volle vormen (*tjij* en *tjem*, of als zwak pronomen in een subjectverdubbeling in inversie (zie Hoofdstuk 4, sectie 2.3.5). Dat onderscheid is niet cruciaal voor een begrip van de vormvariatie bij de doffe pronomina: vanuit synchroon standpunt hebben beide types dialecten namelijk geen dof 3enk.m.-pronomen. Wel is het zo dat in dialecten met een oorspronkelijk gelede vorm (*tjij* of *tjem*) een duidelijk onderscheid bestaat tussen een ‘gewoon’ pronomen *ij* en een ‘verzwaarde’ reduplicatievorm (*tjij* of *tjem*), waardoor, net zoals in de meeste dialecten, het onderscheid tussen twee reeksen pronomina opnieuw hersteld is.

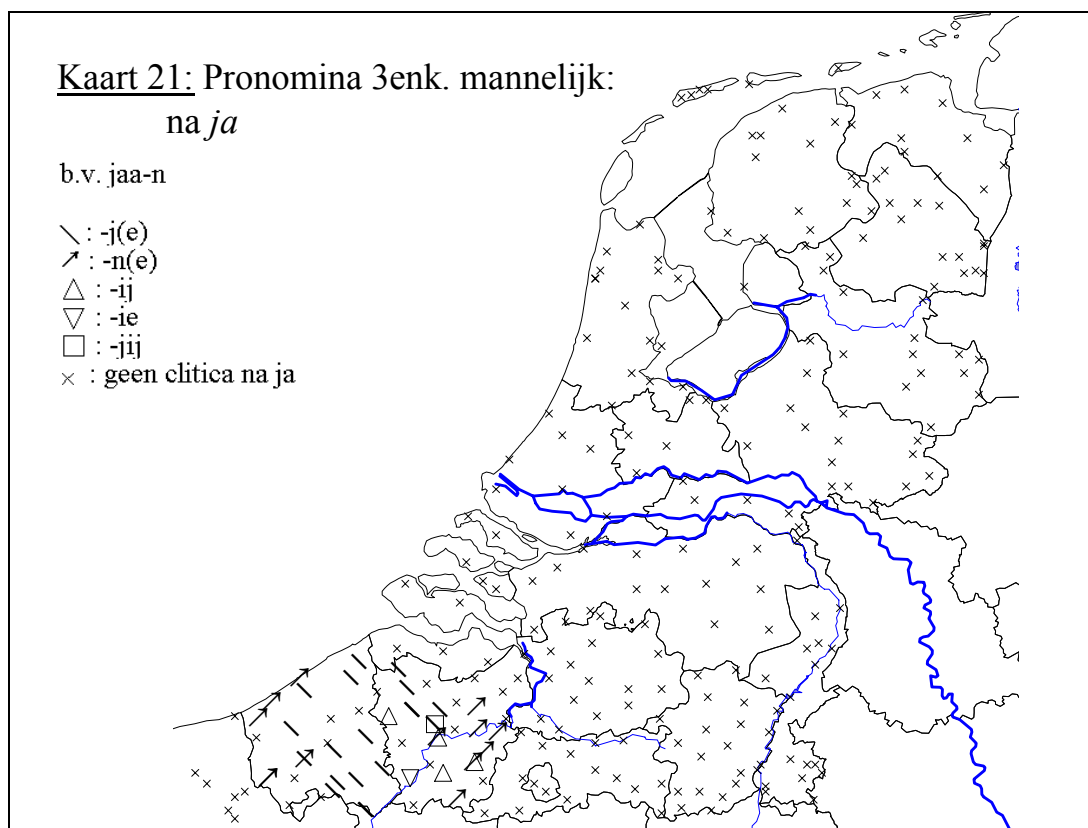
Enkele zeer subtiele verschillen ten slotte zijn waar te nemen bij de spreiding van de objectsvormen (*tem* en *ten*). Meer dan op kaart 19, blijkt ook *en* redelijk vaak voor te komen in de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant, waar het vaak inwisselbaar lijkt met *em*. Dat geldt ook voor een paar meetpunten op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden. Ook in het Gelderse Kilder (L038p) blijkt *em* voor te komen, naast *en* na werkwoorden. Eveneens in het oosten van Nederland is er nog een tweede meetpunt waar een oorspronkelijk objectspromen verschijnt, namelijk *en* in Roswinkel (G039p), in Drenthe.

D. NA JA

Na *ja* komen alleen in Vlaanderen pronomina voor (zie de appendix voor een overzicht van het gebruikte SAND-materiaal). De volgende pronomina zijn geattesteerd: *n(e)*, *j(e)*, *ie*, *ij* en *jij*. De laatste drie vormen zijn in principe geen doffe maar volle vormen, maar kunnen dus, in tegenstelling tot andere volle vormen, wel degelijk na *ja* voorkomen. Aangezien het hechten van deze volle vormen aan *ja* vooral gebeurt in dialecten waar geen doffe 3enk.m.-pronomina voorkomen, ligt het voor de hand dat we hier met hetzelfde fenomeen te maken hebben.

In het grootste deel van Vlaanderen komt de van *ie* afgeleide vorm *j(e)* voor. Aangezien *ie* ook in proclise ruim verspreid is in Vlaanderen, en de pronomina na *ja* oorspronkelijk initiële vormen zijn (cf. DEVOS 1986), hoeft dat weinig verbazing te wekken. In het zuidoosten van Oost-Vlaanderen (Denderstreek) en in het westen en noordwesten van West-Vlaanderen is *n(e)* gangbaar. De geografische distributie van *n(e)* na *ja* is verrassend: in proclise was *en* namelijk vrij zeldzaam. Wellicht heeft de discrepantie tussen de keuze van het pronomen na *ja* en in proclise vooral te maken met een gewijzigde situatie in de proclise. In 2.2.5.2.A werd duidelijk dat *e* (sjwa) niet geattesteerd is als dof initieel pronomen. Het is mogelijk dat een aantal dialecten het gebruik van *en* in proclise niet (meer) toelaten omdat de eind-*n* in veel gevallen zou botsen met de beginconsonant van het werkwoord (cf. het bestaan van *n*-deletie; zie DE WULF & TAELEMAN 2001, GOEMAN 2001), wat alsnog in een initieel pronomen *e* (sjwa) zou resulteren. Een dergelijke verklaring ziet het gebruik van *en* na *ja* als origineler en ouder. Attestaties van *jaa-n(e)* kunnen dus eigenlijk als relict van een vroeger taalstadium beschouwd worden. Eerder in dit hoofdstuk bleek al dat relictvorming na *ja* ook voorkwam bij de eerste persoon meervoud (sectie 2.2.2.2.D) en de tweede persoon (sectie 2.2.3.2.D), in de vorm van een aantal zeer westelijke

attestaties van *jaag*, in dialecten waar proclitisch *ge* intussen verdwenen is. Ook het feit dat veel dialecten in initiële positie eerder een vormvariant van *en* (b.v. *enne*, *ne*) gebruiken dan *en* zelf, kan het resultaat zijn van het vermijden van een pronomen *sjwa*.¹⁹

Enigszins verrassend zijn de voorkomens van *ij/ie* en *jij*, aangezien *ij/ie* en *jij* naar de vorm geen doffe pronomina zijn. Het opduiken van *ij/ie* en *jij* na *ja* houdt verband met syntactische eigenschappen van de pronomina in kwestie: zowel *ij/ie* als *jij* delen in het betreffende gebied een aantal eigenschappen met doffe pronomina, waardoor hun verschijnen na *ja* gemotiveerd lijkt. Pronomina na *ja* dienen, historisch bekeken, beschouwd te worden als oorspronkelijk proclitische vormen (DEVOS 1986). In alle dialecten met *ij/ie* of *jij* na *ja* is echter geen apart proclitisch pronomen geattesteerd (zie kaart 18); in plaats daarvan wordt in proclise, en blijkbaar ook na *ja*, de volle vorm gebruikt. Zowel *ij/ie* als *jij* kunnen in het betreffende gebied (en ook elders) ook gebruikt worden om te verwijzen naar zaken, net zoals doffe pronomina, terwijl volle pronomina in de regel alleen gebruikt worden om naar personen te verwijzen (zie ook noot 17). Bovendien komen de betreffende pronomina ook voor als zwakste element in verdubbelingsconstructies met lexicale subjecten. Op de syntactische

¹⁹ Het is onduidelijk of ook de Brabantse doffe vorm *em* om dezelfde reden vermeden wordt in initiële positie. De /m/ lijkt in elk geval minder vatbaar voor deletie dan de /n/, waardoor de keuze van een ander pronomen niet gemotiveerd lijkt door een vermindering van een zinsinitieel pronomen *e* (*sjwa*). Van *em* zijn, in tegenstelling tot van *en*, ook niet echt veel vormvarianten geattesteerd (alleen het uiterst zeldzame *tem*). Daar komt nog bij dat discrepanties tussen pronomina die in pro- en enclise gebruikt worden in de Brabantse dialecten normaler zijn dan in de Vlaamse. In sectie 2.2.5.2.B werd gesteld dat op zijn minst een deel van het (*t*)*em*-gebied vroeger (*t*)*en* gebruikte in enclise. Wellicht zijn de restricties op het gebruik van zinsinitieel (*t*)*em* in bepaalde dialecten geërfd uit de periode waarin (*t*)*en* gebruikt werd in enclise.

eigenschappen van de diverse 3enk.-pronomina in Gent en omgeving wordt dieper ingegaan in Hoofdstuk 4 (sectie 2.3.9.2) en Hoofdstuk 5 (zie vooral sectie 2.4.2.3).

2.2.5.3. Overzicht van de pronomina voor de derde persoon mannelijk enkelvoud

De pronominale verwijzing bij de derde persoon mannelijk enkelvoud vertoont nogal wat variatie. Een aanzienlijk deel van die variatie moet verklaard worden door het feit dat de voor de hand liggende reductie van *hij* tot *e* (sjwa) te weinig fonetisch gewicht draagt om in zinsinitiële positie gebruikt te worden. Ook in enclise is het pronomina *e* (sjwa) zeldzaam, en komt het alleen voor in enkele oostelijke dialecten. De pronomina (*h*)*ij* en de oudere klankvariant (*h*)*ie* lijken zich dus niet zomaar te lenen tot verdoffing. Een belangrijke vaststelling is dat in de meeste dialecten wel degelijk een manier gevonden is om toch een onderscheid tussen vol en dof, gereduceerd pronomina in te voeren. Dat wijst nog maar eens op het belang dat aan het onderscheid tussen volle en gereduceerde pronomina toegeschreven mag worden. De strategieën die in dialecten voorkomen om toch een gereduceerde vorm te ontwikkelen, zijn onder een tweetal noemers te vatten. In de meeste dialecten wordt, tegen eventuele ‘bezwaren’ in, toch een doffe vorm gevormd of ontleend van buiten het nominatieve paradigma, die vaak restricties vertoont qua syntactische distributie. In een beperkter aantal gevallen leidt het nastreven van een oppositie tussen een doffe en een volle vorm tot ontwikkelingen bij de volle pronomina.

Onder de doffe 3enk.m.-vormen vinden we zowel varianten van (*h*)*ij* als van andere vormen. Er zijn twee duidelijke voorbeelden van doffe vormen die verwant zijn aan de volle vorm (*h*)*ij*: de oostelijke, verdofte vorm *e*, en het ruim verspreide *ie* (vormvariant: *je*), zoals dat ook in de standaardtaal voorkomt. Beide vormen komen (vrijwel) uitsluitend voor in enclise. In de betrokken dialecten kunnen in zinsinitiële positie alleen volle vormen voorkomen. *ie* is niet zomaar een reductie van *hij*, maar een oudere vorm die geen diftongering ondergaan heeft; in een aantal perifere dialecten doet (*h*)*ie* trouwens nog steeds dienst als vol pronomina. De Limburgse dialecten met *er* kunnen mogelijk het derde voorbeeld opleveren van dialecten die zowel hun gereduceerde als hun volle vorm uit het oorspronkelijke nominatieve paradigma gehaald hebben: wanneer de eind-/r/ in *er* inderdaad geïnterpreteerd mag worden als een overblijfsel van de slotklank in het oudere Germaanse pronomina *iz*, zijn zowel *er* als *hij/hie* tot hetzelfde pronomina terug te voeren. De etymologie van *er* is echter niet zeker: *er* zou ook afgeleid kunnen zijn van demonstratief *der*. De lijst van doffe pronomina die van buitenaf het gewone nominatieve paradigma binnendringen, omvat enkele oorspronkelijke objectpronomina, met name (*t*)*em* en (*t*)*en* (vormvarianten: *ne*, *enne*). (*T*)*em* komt in de hedendaagse dialecten vooral in Belgisch Brabant en het westen van Limburg voor, maar ook geïsoleerd in Zeeland en in Oost-Nederland. (*T*)*en* komt tegenwoordig vooral in Vlaanderen voor, maar daarnaast ook in Brabant, in Zeeland en op een paar geïsoleerde plaatsen in Oost-Nederland. Zowel (*t*)*em* als (*t*)*en* komen vrijwel uitsluitend voor in enclise, en er zijn aanwijzingen dat (*t*)*en* op de terugweg is ten voordele van (*t*)*em* (cf. oudere kaarten in KOELMANS 1968 en DE SCHUTTER 1989:29). Eventueel moet ook Limburgs -(*t*)*er* tot de groep nieuwe, doffe pronomina gerekend worden, als het afkomstig zou zijn uit demonstratief *der*.

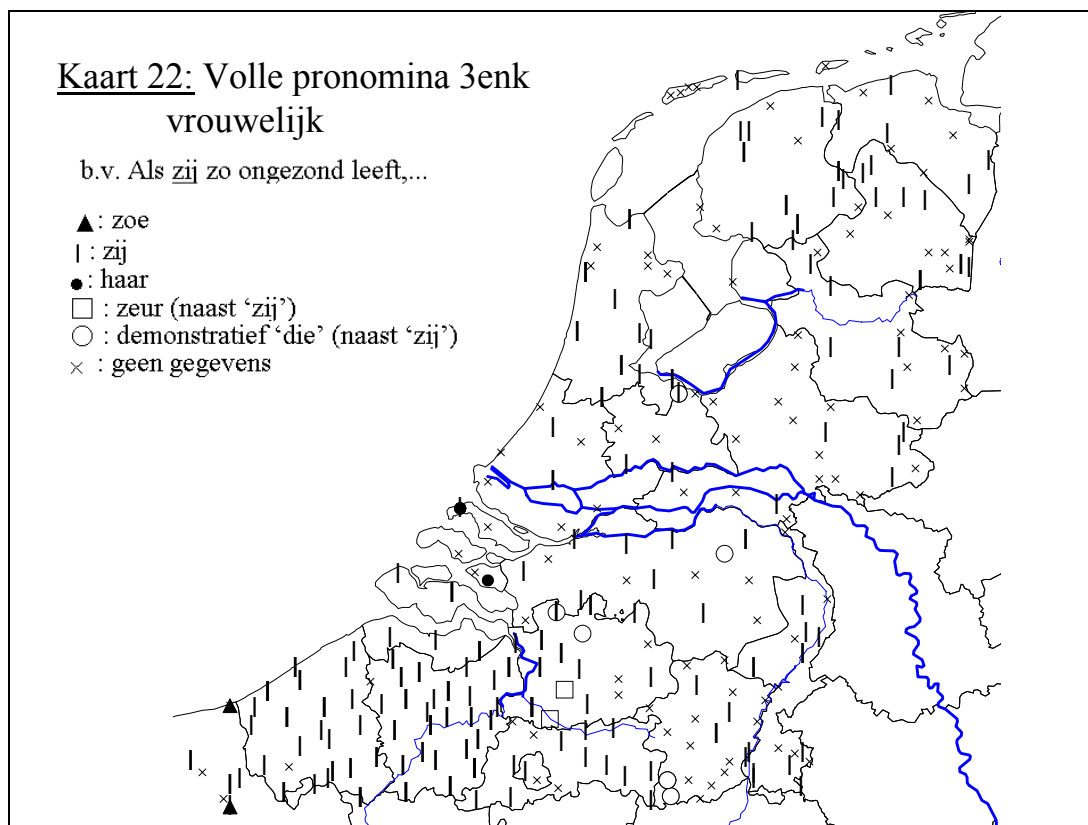
‘Nieuwe’ 3enk.m.-subjectspronomen komen niet alleen voor als dof, maar ook als vol pronomen, met name in Vlaanderen. In het grensgebied tussen Oost en West-Vlaanderen wordt een vol pronomen (*(h)em*) gebruikt. Het valt op dat vol (*(h)em*) net daar voorkomt waar de gebieden met vol *ie* en dof *ie* elkaar ontmoeten. In de meeste meetpunten in het zuidoosten van West-Vlaanderen gedraagt (*(h)ie*) zich, mogelijk door invloed vanuit het oosten, eerder als een dof pronomen dan als een volle vorm (zie 2.2.5.2.A-C), maar het volle pronomen (*(h)ij*) komt er meestal niet voor (kaart 17), doordat de diftongering in het betreffende gebied nog niet is doorgedrongen. Het zuidoosten van West-Vlaanderen dreigt dus geconfronteerd te worden met een ‘gat’ in het pronominaal paradigma: het pronomen (*(h)ie*) evolueert tot een doffe vorm, maar er is geen nieuwe volle vorm voorhanden. Het gebruik van vol (*(h)em*) leidt ertoe dat het ‘gat’ in het paradigma gedicht wordt, waardoor de dialecten in kwestie opnieuw beschikken over zowel een doffe als een volle vorm. Vol (*(h)em*) is niet het enige pronomen dat een dergelijk ‘gat’ in het paradigma opvult. Centraal en in het westen van Oost-Vlaanderen hebben pronomina die in oorsprong subjectverdubbelingen zijn, zoals (*(t)jij*) en (*(t)jem*) (uit (*(t)ie*) en resp. (*(h)ij*) en (*(h)em*)), hun gebruiksomgeving uitgebreid (o.a. naar zinsinitiale positie), zodat ze als gewone volle pronomina beschouwd mogen worden. Precies in die dialecten komt geen doffe vorm voor, maar is de volle vorm (*(h)ij*), naast (*(t)jij*) en (*(t)jem*) uiteraard, het enige pronomen. Het pronomen (*(h)ij*) zich in hetzelfde gebied in zekere zin te gedragen als een gereduceerde vorm: zo komt (*(h)ij*) in tegenstelling tot de andere volle vormen ook voor na *ja*.

2.2.6. Vrouwelijke pronomina voor de derde persoon enkelvoud

2.2.6.1. Volle pronomina

De variatie bij de vrouwelijke 3enk.-pronomina is aanzienlijk kleiner dan bij de mannelijke (zie de appendix voor een overzicht van de testzinnen). Naast de ‘voorspelbare’ vormen *zij* en *zie*, komen nog voor: de oude westelijke vorm *zoe*, de objectsvorm *haar*, de contaminatievorm *zeur*, en het demonstrativum *die*. De in de literatuur vermelde Friese vorm *hja* komt niet voor. De variatie tussen *zij* en *zie* is volledig voorspelbaar op basis van bekende fonologische variatie, en hier dus minder belangrijk. De oude vorm *zoe*, in oorsprong een demonstratieve vorm (RYCKEBOER 1972) is nog slechts geattesteerd in Frans-Vlaanderen. In Tholen en Goeree (Zeeland) komt de objectsvorm *haar* voor. In Mechelen (K330p) en Lier (K291p) ten slotte, zijn nieuwe vormen gevormd uit het objectsvorm *haar* (uitgesproken als /eur/) en dof *ze*, wat resulteert in de vorm *zeur*. Men kan het gebruik van dergelijke objectsvormen toeschrijven aan een tendens om casusopposities bij pronomina weg te werken. Een erg waarschijnlijke verklaring lijkt dat echter niet: hoewel het wegvallen van de casusopposities een belangrijk aspect vormt van de variatie, lijkt het toch niet als de drijvende factor te mogen gelden, omdat het dan onduidelijk is hoe de discrepanties tussen de verschillende combinaties van persoon en getal verklaard moeten worden: niet in elke combinatie van persoon en getal is het gebruik van objectsvormen even verspreid. Vooral de verschillen binnen de derde persoon zijn relevant: alle vrouwelijke objectsvormen of contaminatievormen in subjectfunctie zijn opgegeven in een gebied waar ook de derde persoon mannelijk enkelvoud gebruik maakt van objectsvormen, maar het gebruik van mannelijke objectsvormen in subjectfunctie is in al die gevallen veel ruimer verspreid. Het lijkt dan ook weinig twijfel dat het gebruik van objectsvormen bij de mannelijke pronomina ouder is, en wellicht mee aan

de basis gelegen heeft van het gebruik van objectsvormen van vrouwelijke pronomina in subjectpositie (zie ROOZE-STOUTHAMER 2004 voor Zeeuwse gegevens die dit bevestigen). De motivatie voor het gebruik van mannelijke objectsvormen in subjectfunctie bleek in de eerste plaats fonologisch van aard: een voor de hand liggende reductievorm als *e* (sjwa) leek in vele dialecten niet geschikt als pronomina, waardoor andere vormen ontstaan zijn. Dat als resultaat van het gebruik van objectsvormen in subjectfunctie de casusopposities bij de pronomina weggewerkt worden, lijkt eerder een gevolg hiervan dan een drijvende factor. Het gebruik van vrouwelijke objectsvormen en contaminatievormen moet wellicht beschouwd worden als een overgeneralisering van die weggevallen casusopposities (zie ook sectie 3.2.2).

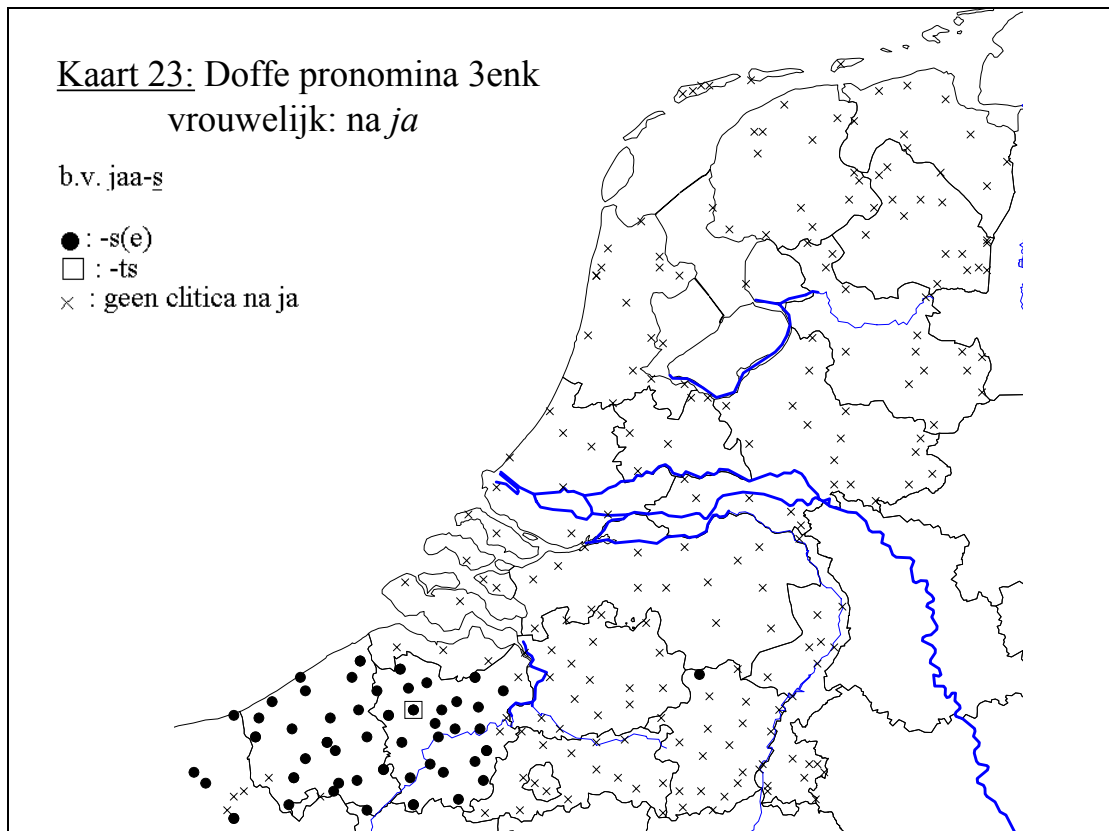

In Brabant wordt ook het aanwijzend voornaamwoord *die* opgegeven als subjectsvorm. Het Brabantse gebruik van *die* is niet specifiek voor de derde persoon vrouwelijk enkelvoud, maar komt voor bij alle derdepersoonssubjecten: blijkbaar worden demonstrativa in Brabant wel vaker gebruikt in situaties waar de meeste andere dialecten voor persoonlijke voornaamwoorden zouden kiezen. Het gebruik van dof 3enk.m. (*t)ie* heeft mogelijk steun ondervonden van de zeer gelijkende demonstratieven.

2.2.6.2. Doffe pronomina

Als doffe vorm voor de derde persoon vrouwelijk enkelvoud komt overal *ze* voor; een kaart is dan ook overbodig. Wel opvallend is dat sommige dialecten blijkbaar ook gebruik kunnen maken van mannelijke pronomina om naar vrouwen te verwijzen. Hoewel dat verschijnsel zeker niet systematisch onderzocht is door het SAND-project, en dus niet op een accurate manier in kaart gebracht kan worden, lijkt het duidelijk dat

vooral de Limburgse en enkele andere Oost-Nederlandse dialecten het verschijnsel kennen (zie WEIJNEN 1971:27 voor een kaart). De geattesteerde varianten zijn de volgende: *e* (en daarnaast ook een tweetal volle vormen *hij*), *em* en *er*. Het gebruik van *em* voor vrouwen komt voor in Brussel (P065p-Brussel, P124a-Bosvoorde). In de beide provincies Limburg, in Gelderland en Overijssel komen de persoonlijke voornaamwoorden *er* en *e* voor (voorbeelden uit G094p-Gramsbergen, G171p-Vriezenveen, G181q-Noord-Deurningen, P112p-Zoutleeuw, P219p-Jeuk, Q003p-Genk, Q222p-Vaals). In het uiterste zuiden van Limburg wordt naar vrouwen verwezen met het onzijdige *et* (Q121p-Kerkrade, Q194p-Rijckholt). Ook na *ja* is de variatie miniem.

Alleen *-s* (dat hier en daar ook als *-se* verschijnt) komt frequent voor; in één dialect (Lovendegem-I193p) heeft men *-ts*. Waarschijnlijk is er een verband tussen de attestatie van *-ts* en het westelijk Oost-Vlaamse gebruik van *-ts* in genitieven en meervouden (waar elders *-s* gebruikt wordt). Volgens TAELEMAN (1973) is het gebruik van *-ts* in westelijk Oost-Vlaamse genitieven en meervouden ontstaan door een metanalyse in diminutieven op *-tse* (b.v. de stam *café* wordt in een diminutief als *cafeetse* geherinterpreteerd als *cafeet*), waarna de /t/ veralgemeend wordt naar andere omgevingen.

2.2.7. Onzijdige pronomina voor de derde persoon enkelvoud

Ook voor de derde persoon onzijdig enkelvoud is er zeer weinig variatie: die bestaat slechts uit het al dan niet aanblazen van de /h/, en uit beperkte variatie bij de stamklinker (cf. Fries /it/ tgov. Vlaams /ut/). Volle vormen voor de derde persoon

onzijdig enkelvoud bestaan niet. In plaats daarvan wordt het aanwijzend voornaamwoord *dat* gebruikt.²⁰

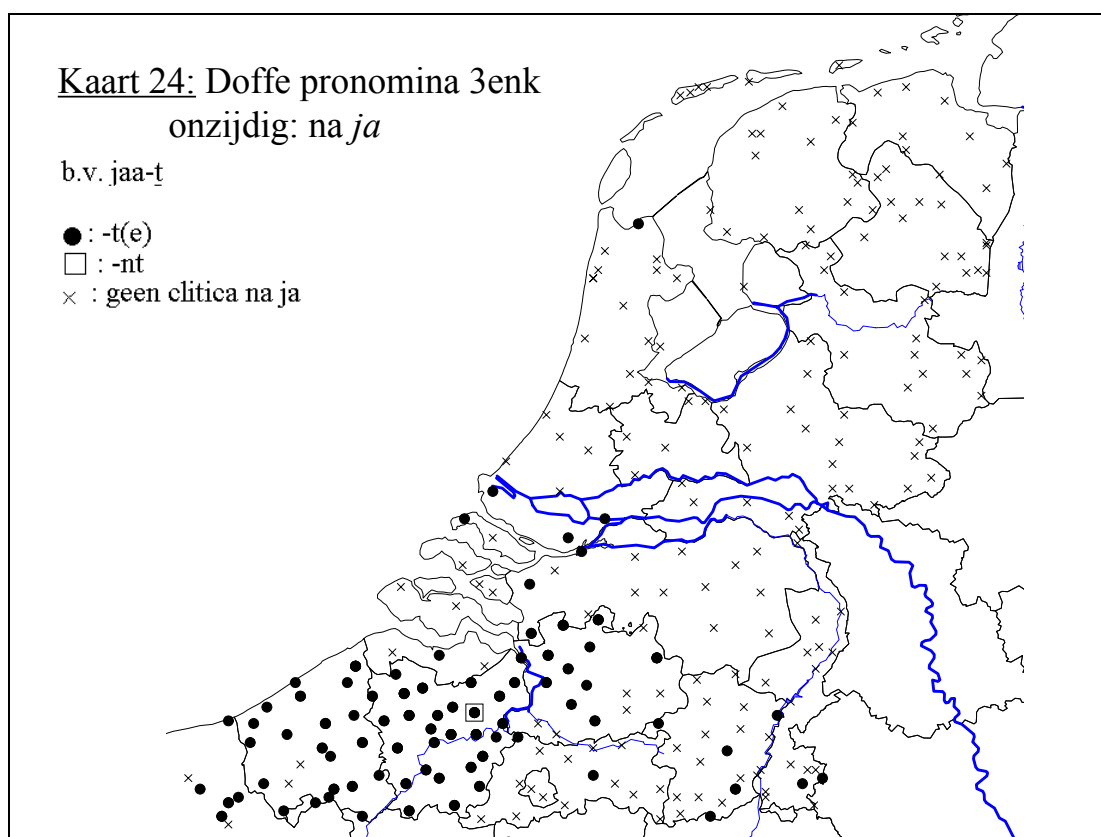
Het gebruik van onzijdige clitica na *ja* geeft wel een interessant kaartbeeld: in de vorm *jaat* kent het hechten van clitische pronomina aan *ja* namelijk zijn ruimste verspreiding. In veel dialecten is *jaat* de enige bewaarde vorm uit een oorspronkelijk volledig paradigma. In dergelijke dialecten kan *jaat* vaak ook gebruikt worden in antwoorden op zinnen die helemaal geen subject in de derde persoon onzijdig enkelvoud hebben. In die gevallen geldt *jaat* eigenlijk nog louter als een emphatische vorm van *ja*.

(3.6) *Veralgemening van jaat*

A: 'Je hebt toch niet geprotesteerd?'

B: 'Wel jaat.'

Uit de literatuur zijn (oudere) voorbeelden bekend uit een groot gebied (zie PAARDEKOOPEL 1993a voor een overzicht). In het SAND-materiaal (zie de appendix voor een overzicht) komen dergelijke vormen voor in Vlaanderen, Brabant, Limburg, Zeeland en Zuid-Holland.

Ook hier zijn er opnieuw enkele morfologische varianten geattesteerd: in een aantal dialecten komt *-te* voor. In Lokeren (I208p) is *jaant* opgegeven. De /n/ in *jaant* mag beschouwd als een (fonologisch te verklaren) epenthetische nasaal: Lokeren ligt in

²⁰ In sommige dialecten wordt *dat* trouwens ook gebruikt in omgevingen waar men eigenlijk een dof pronomina zou verwachten, b.v. in zinnen met een loos subject zoals 'Hoe laat is dat?' Zie SAND, sectie 2.4.4.

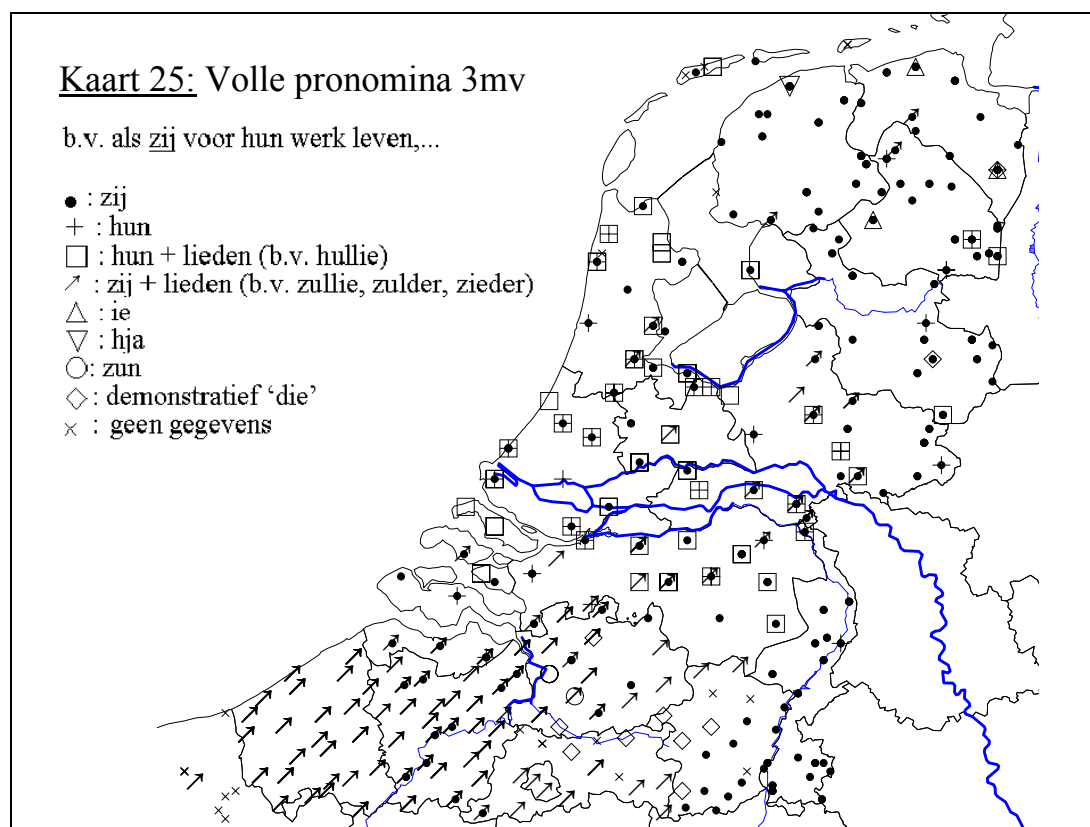
een gebied waar insertie van /n/ voor een objectclitic heel gewoon is (cf. vormen als *gij weetent* ‘je weet het’, *dant regent* ‘dat het regent’,...; zie VANACKER 1949:81, DE VOGELAER, NEUCKERMANS & VANDEN WYNGAERD 2002:107-109). De door PAARDEKOOPER (1993a) geattesteerde Noord-Hollandse vorm *jadet* komt niet voor.

Het slechts sporadische opduiken van clitica na *ja* buiten Vlaanderen, wijst erop dat het verschijnsel buiten Vlaanderen sterk aan regressie onderhevig is. Dat blijkt trouwens ook uit de kaart in PAARDEKOOPER (1993a), waarop 19de-eeuwse voorbeelden van *jaat* staan voor de hele zuidelijke helft van het taalgebied (voor het noorden is er geen materiaal beschikbaar), met een grotere densiteit aan voorkomens dan op kaart 24.

2.2.8. Derde persoon meervoud

2.2.8.1. Volle pronomina

De pronomina voor de derde persoon meervoud worden afgebeeld op kaart 25 (een overzicht van de testzinnen is terug te vinden in de appendix bij dit hoofdstuk).

Er zijn verschillende types volle pronomina geattesteerd voor de derde persoon meervoud: ten eerste is er de vorm *zij* zoals die in het Standaardnederlands voorkomt, met vormvarianten, en daarnaast de composita van *zij* met *lieden/lui*. Verder is er ook nog de oorspronkelijke objectsvorm *hun*, waarvan ook een aantal vormvarianten (vooral *lieden*-composita) bestaan. En ten slotte zijn er nog enkele minder verspreide vormen waaronder de contaminatievorm *zun* (uit *ze* en *hun*) en demonstratief *die*, en een enkele attestatie van het oude Friese pronomina *hja*, in Ferwert (B007p). De

noordoostelijke attestaties van het pronomen *ie* worden door HOWE (1996:187) verklaard als vormvarianten van dat Friese *hja*. Het is vooral opvallend dat de derde persoon meervoud zo'n ruim scala aan verschillende vormen oplevert, terwijl dat bij de homofone derde persoon vrouwelijk enkelvoud niet het geval was. De oorzaak daarvan zou kunnen zijn dat een groot aantal dialecten er net naar gestreefd heeft om de homonymie van *zij* op te heffen. De twee meest verspreide manieren om dat te doen zijn het gebruik van een objectsvorm en de vorming van een *lieden*-compositum. Ook de combinatie van beide (pronomina die samengesteld zijn uit een oorspronkelijke objectsvorm en *lieden*) komt voor. Het gebruik van objectsvormen zoals *hun* komt uitsluitend voor in Nederland en lijkt Hollands van oorsprong. De grote verspreiding is een redelijk recent gegeven (cf. VAN HOUT 1989:235-237).

Lieden-composita zijn waarschijnlijk ouder dan het gebruik van voorwerpsvormen in subjectfunctie: ze komen al in het Middelnederlands voor (cf. VAN LOEY 1958) en zijn ook veel ruimer verspreid. In de meeste punten waar *hun* gebruikt wordt, bestaat ook een compositum van *hun* met *lieden*. Hieruit besluit DE ROOIJ (1990:137-140) dat het gebruik van *hun* als subject ontstaan is ter vervanging van 'onbeschaafder' geachte vormen als *hullie*. *Lieden*-composita met *zij* (b.v. *zullie*, *zulder*, *zieder*) komen zeer frequent voor ten zuiden van de grote rivieren (m.u.v. Limburg), maar ook noordelijker, vooral in Gelderland. Er zijn ook enkele attestaties uit Utrecht, Noord-Holland en zelfs Groningen en Drenthe. Waarschijnlijk zijn ze zuidwestelijk van oorsprong, al is de vrij ruime verspreiding in Nederland wellicht gebeurd vanuit de Randstad (zie ook 2.2.4.1). Op de vormvariatie in het tweede lid van de *lieden*-composita zal hier niet opnieuw ingegaan worden. Daarvoor kan verwezen worden naar 2.2.4.1. I.v.m. *lieden*-composita moet wel vastgesteld worden dat de derde persoon meervoud een tussenpositie inneemt tussen de eerste en de tweede persoon meervoud: de geografische distributie van *lieden*-composita is hier ruimer dan bij de eerste persoon meervoud, maar beperkter dan bij de tweede persoon (cf. infra, sectie 3.2.2).

2.2.8.2. Doffe pronomina

Voor de doffe pronomina voor de derde persoon meervoud geldt hetzelfde als voor de homofone pronomina voor de derde persoon vrouwelijk enkelvoud: het pronomen luidt overal *ze*. Na *ja* komen pronomina voor in hetzelfde gebied dat clitica na *ja* heeft voor de meeste andere combinaties van persoon en getal. In sommige gevallen duikt ook een *-n* op, die in oorsprong waarschijnlijk een flectie-*n* is, maar vanuit synchroon oogpunt ook als deel van een enclitisch pronomen gezien kan worden (zie Hoofdstuk 2, sectie 2.2.6.2.B voor de kaart en een uitgebreider behandeling).

3. Vormvariatie bij subjectspronomen: generalisaties

3.1. Overzicht: variatie bij doffe vs. volle pronomina

Bij de beschrijving van de vormvariatie bij subjectspronomen duiken bepaalde verschijnselen op bij meer dan één combinatie van persoon en getal. Een viertal dergelijke verschijnselen zal hier kort besproken worden. Twee daarvan hebben vooral betrekking op volle vormen: de vorming van *lieden*-composita in de eerste, de

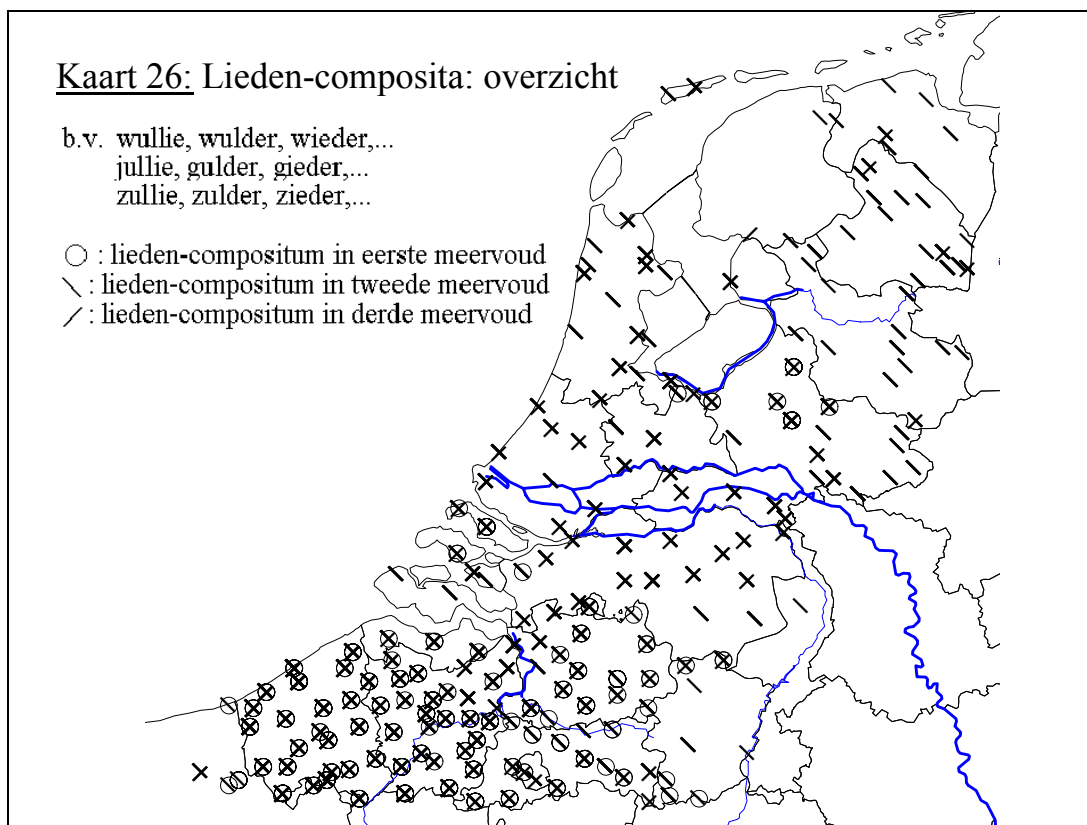
tweede en de derde persoon meervoud (sectie 3.2.1), en het gebruik van objectsvormen in subjectsfunctie (3.2.2). Onder meer uit het al dan niet voorkomen van deze fenomenen kan een en ander afgeleid worden over de aard van volle pronomina: de morfologische variatie bij de volle vormen blijkt grotendeels verklaard te kunnen worden als het gevolg van een tendens om ondubbelzinnige pronomina te ontwikkelen (3.2.3). Bij de doffe vormen vallen twee andere fenomenen op, waaronder het ontstaan van nieuwe pronomina in enclise (3.3.1). Daarnaast is het gebruik van doffe pronomina in zinsinitiële positie in sommige dialecten veel minder gebruikelijk dan in andere (3.3.2). Binnen de categorie van de doffe pronomina treden, in tegenstelling tot bij hun volle pendanten, nauwelijks innovaties op die niet ofwel het gevolg zijn van fonologische ontwikkelingen, ofwel het gevolg van een tendens om doffe pronomina en flectie-uitgangen te fuseren (3.3.3).

Tot slot van dit hoofdstuk, in sectie 3.4, zal nog ingegaan worden op het gevolg van bepaalde ontwikkelingen binnen het pronominale paradigma, namelijk het feit dat de relatie tussen dof en vol pronomen in veel gevallen niet langer transparant is, waardoor de doffe en volle pronomina eigenlijk niet langer als vormvarianten beschouwd kunnen worden. Veeleer hebben we te maken met twee verschillende pronomina die elk tot een eigen vormcategorie behoren en ook andere syntactische eigenschappen hebben. Doffe pronomina moeten in veel dialecten dan ook beschouwd worden als voorbeelden van “special clitics” (ZWICKY 1977), i.e. gespecialiseerde doffe vormen zonder volle variant.

3.2. Generalisaties inzake volle pronomina

3.2.1. *Lieden-composita*

In verschillende combinaties van persoon en getal zijn zgn. *lieden-composita* aangetroffen, i.e. pronomina die zijn samengesteld uit een oud, ongeleed pronomen en het nomen *lieden*, *lui* of eventueel een variant (zie sectie 2.2.4.1). Alle voorbeelden van *lieden-composita* (cf. kaart 3, 15-16, 25) worden samengevat op kaart 26. Het is duidelijk dat vooral de zuidelijke dialecten in Belgisch Brabant en in het bijzonder in Vlaanderen, waar trouwens ook de oudste attestaties aangetroffen zijn, overvloedig van *lieden-composita* gebruik maken (zie o.a. VAN LOEY 1958, die het ontstaan van *lieden-composita* in het zuidwesten situeert in de 12de eeuw, en GOOSSENS 2000). Dialecten met vormen op *lieden* in de drie meervoudige personen worden daarnaast ook aangetroffen in een aantal vrij ver uit elkaar liggende gebieden als Belgisch Limburg, Zeeland, de Zuid-Hollandse eilanden en Gelderland. Vooral de Gelderse attestaties liggen vrij geïsoleerd; voor de overige gebieden lijkt het niet gewaagd om te veronderstellen dat ze vroeger deel uitmaakten van één groot, massief gebied, met *lieden-composita* voor alle meervoudspronomina. Het is trouwens met zekerheid vastgesteld dat het gebruik van *lieden-composita* in de eerste persoon meervoud regressief is in een deel van dat vroegere massieve gebied (zie b.v. DE SCHUTTER 1992:346n voor Antwerpen en omgeving). Of men daaruit mag concluderen dat ook de Gelderse dialecten met *lieden-composita* in drie personen vroeger tot dat grote, massieve gebied behoord hebben, is zeer onzeker. In elk geval, als er ooit al één massief gebied met *lieden-composita* voor de eerste, tweede en derde persoon meervoud bestaan heeft, heeft het grootste deel van Limburg, Friesland en waarschijnlijk het hele noordoosten van het taalgebied daar geen deel van uitgemaakt.

Lieden-composita komen niet even frequent voor in elke grammaticale persoon. De geografische distributie van *lieden-composita* is bij de eerste persoon meervoud minder ruim dan bij de derde persoon meervoud, en voor de derde persoon meervoud dan weer beperkter dan voor de tweede persoon meervoud. Als verklaring voor de ruimere verspreiding van *lieden-composita* in de tweede en de derde persoon meervoud, geldt wellicht dat de toevoeging van *lieden/lui* daar zorgt voor een disambiguering t.o.v. een ander, oorspronkelijk homofon pronomen: het oorspronkelijke 2mv.-pronomen *jij/gij* is immers in veel hedendaagse dialecten een enkelvoudig pronomen geworden, en 3mv. *zij* wordt ook gebruikt voor vrouwelijk enkelvoud. In de eerste persoon meervoud is disambiguering echter niet aan de orde: het pronomen *wij* (of varianten) heeft geen homofone pronomina in de andere grammaticale personen. De discrepantie tussen de tweede en de derde persoon meervoud is iets moeilijker te verklaren, aangezien *lieden-composita* bij allebei een disambiguerende werking hebben. Een viertal verschillende factoren kan de ruimere distributie van de *lieden-composita* in de tweede persoon meervoud gestimuleerd hebben. Ten eerste wordt homonymie bij derde persoonspronomen mogelijk gewoonweg beter verdragen (cf. de ‘person hierarchy’: 1,2 > 3; zie o.a. CROFT 1990:136-139). Ten tweede is de homonymie in de derde persoon maar gedeeltelijk (alleen de derde persoon meervoud en vrouwelijk enkelvoud vallen samen; de mannelijke en onzijdige pronomina zijn anders). Ten derde kan ook de standaardtaal een rol gespeeld hebben: het feit dat 2mv. *jullie* standaardtaal is en 3mv.-vormen als *zullie* of *zulder* niet, kan de verspreiding van de *lieden-composita* in de tweede persoon meervoud in de hand gewerkt hebben. En ten slotte zijn *lieden-composita* in de tweede persoon meervoud de enige geattesteerde manier om te disambigueren

t.o.v. de tweede persoon enkelvoud²¹; in de derde persoon meervoud bestaat behalve het gebruik van een *lieden*-compositum nog een andere, concurrerende strategie tot disambiguering, nl. het gebruik van de objectsvorm *hun*, die in bepaalde dialecten de vorming van een 3mv.-*lieden*-compositum geblokkeerd kan hebben, of, elders, het 3mv. *lieden*-compositum verdrongen kan hebben.

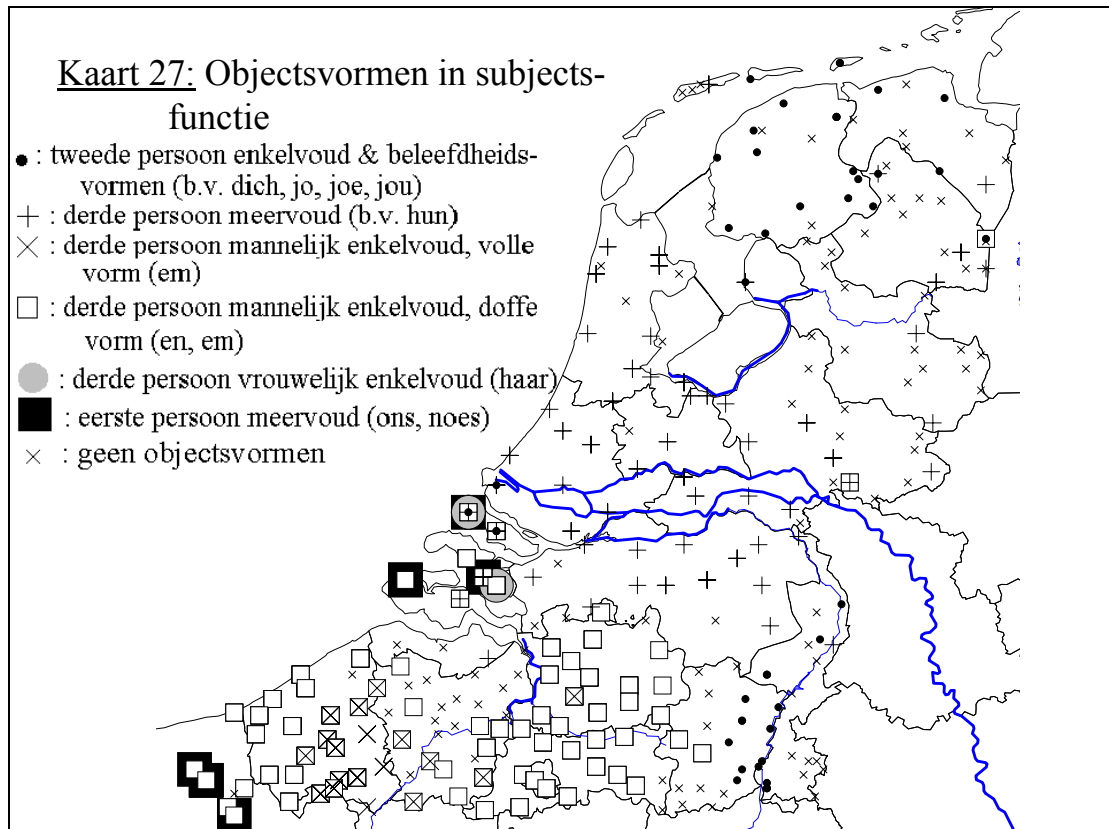
De geografische distributie van *lieden*-composita in het taalgebied lijkt er dus op te wijzen dat de vorming en de verspreiding van nieuwe volle pronomina gestuurd wordt door een tendens tot disambiguering. In dat opzicht verschillen volle pronomina dan ook wezenlijk van flectie-uitgangen, die als inert taalmateriaal beschouwd kunnen worden (zie Hoofdstuk 2, sectie 3.1.1.7). HOWE (1996:66-67) wijst echter op de disambiguerende werking van de flectie-uitgang in het Standaardnederlands: in de derde persoon wijst een pronomen *zij* in combinatie met een flectie-*t* namelijk ondubbelzinnig op een derde persoon vrouwelijk enkelvoud, terwijl *zij* in combinatie met een flectie-*n* een derde persoon meervoud geeft. Disambiguering door vorming van een nieuw pronomen zou, volgens Howe, bijgevolg niet nodig zijn. De SAND-data wijzen uit dat de verklaring van Howe wellicht niet klopt: indien flectie-uitgangen disambiguerend zouden werken, zou men namelijk verwachten dat de (oostelijke) dialecten met een flectie-*t* in de derde persoon meervoud zeer vlot *lieden*-composita zullen vormen, omdat de flectie daar niet zorgt voor een onderscheid tussen enkelvoud en meervoud. *Lieden*-composita voor de derde persoon meervoud zijn echter zeldzaam in het oosten. Of al dan niet nieuwe, disambiguerende pronomina gevormd worden, lijkt dus niets met de gekozen flectie-uitgangen te maken te hebben. Ook in de tweede persoon wijzen de geografische data trouwens niet op een disambiguerende rol van de flectie: men zou de verspreiding van de 2mv.-uitgang *-(e)n* kunnen toeschrijven aan een tendens tot disambiguering tegenover de tweede persoon enkelvoud. Uit Hoofdstuk 2 (sectie 3.1.1.3) bleek echter veeleer dat de 2mv. flectie-*-(e)n* verspreid is met het pronomen *jullie*, vanuit Holland. De flectie-uitgangen lijken in disambigueringsprocessen nauwelijks een rol te spelen: ze zijn wel in staat om, zoals *-n* in de tweede persoon meervoud, mee te verspreiden met een bepaald pronomen (of te verdwijnen, zoals 2enk. *-st*), maar ze zijn geen drijvende factor.

Hoewel een aantal distributiever verschillen bij de *lieden*-composita duidelijk veroorzaakt worden door een verschil in disambiguerende kracht van de diverse vormen, lijken toch ook andere aspecten in te werken op de geografische distributie. Verderop zal dieper ingegaan worden op de concentratie van *lieden*-composita in het zuidwesten (sectie 3.4).

²¹ Mogelijk is de Friese 2mv.-vorm *jim(me)* een uitzondering. Fries *jim(me)* is mogelijk ook in oorsprong een compositum. De vorm is niet op de kaart opgenomen omdat het niet gaat om een compositum met *lieden*, en omdat de analyse als oorspronkelijk gelede vorm omstreden is (zie HOWE 1996:196-198 voor discussie). Eventuele inclusie van *jim(me)* tast de argumentatie echter niet aan: er lijken namelijk geen dialecten te zijn waar een *lieden*-compositum in 3mv. gevormd is terwijl de vorming van een 2mv.-compositum met *lieden* geblokkeerd is door het bestaan van *jim(me)*, terwijl voor 3mv. wel voorbeelden worden gevonden van dialecten met 2mv. *jullie* en 3mv. *hun*, waar de vorming van een pronomen *zullie*, *zulder*, ... geblokkeerd lijkt. Zelfs met inclusie van *jim(me)* is dan ook duidelijk dat de verspreiding van *lieden*-composita in 3mv. meer 'last' heeft van een concurrerende vorm dan in 2mv.

3.2.2. Objectsvormen in subjectsfunctie

Objectsvormen in subjectspositie zijn geattesteerd voor bijna alle combinaties van persoon en getal. Kaart 27 vat alle voorbeelden samen voor de tweede persoon enkelvoud, de derde persoon mannelijk en vrouwelijk enkelvoud, de eerste persoon meervoud, en de derde persoon meervoud. Daarbij zijn nog eens alle voorbeelden gevoegd van *jo/joe* als beleefdheidsvorm of als meervoudig pronomen. De beleefdheidsvorm *u*, en meervoudige pronomina van de tweede persoon die met /j/ beginnen (*jullie, junder,...*), zijn ook potentiële objectsvormen, maar niet op de kaart gezet omdat hun analyse als objectsvorm omstreden is.

De concentratie van objectsvormen in het zuidwesten van het taalgebied, meer bepaald in Zeeland, is opvallend. Zeeland ligt evenwel aan de rand van het verspreidingsgebied van een aantal pronomina, zoals 3mv. *hun* (en varianten), dat vanuit Holland verspreid is, en de in Vlaanderen en Brabant vrij algemeen voorkomende doffe 3enk.m.-vormen *en* en *em*. Daardoor is het vrij onwaarschijnlijk dat uit de opvallende concentratie van objectsvormen in subjectsfunctie in Zeeland besloten moet worden dat Zeeland het verspreidingsgebied is van het fenomeen in kwestie. Waarschijnlijk is de concentratie van objectsvormen in Zeeland deels het gevolg van toeval, omdat de verspreidingsgebieden van verschillende vormen elkaar daar nu eenmaal raken, en deels het gevolg van een aantal relatief recente, zeer lokale ontwikkelingen in Zeeland. Vooral de vrouwelijke objectsvormen (b.v. *haar*) in subjectsfunctie, die alleen op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden geattesteerd zijn, en ook de objectsvormen in de eerste persoon meervoud (*ons, noes/nuus*), die buiten Zeeland alleen in Frans-Vlaanderen voorkomen, kunnen als mogelijke voorbeelden van dergelijke zeer lokale ontwikkelingen gelden. In de hedendaagse

Zeeuwse dialecten lijkt het gebruik van objectsvormen in subjectsfunctie overigens toe te nemen, en bovendien wordt bij jongere sprekers ook het gebruik gesignaleerd van vol 3enk.m. *(h)em* als subject (ROOZE-STOUTHAMER 2004), wat uit het SAND-materiaal niet blijkt (wellicht door de vrij hoge ouderdom van de informanten, die ouder dan 55 hoorden te zijn). Een dergelijke uitbreiding van een dialectverschijnsel wordt ook wel een ‘hyperdialectisme’ genoemd (TRUDGILL 1986:66-78). Hyperdialectismen worden vooral waargenomen in contactgebieden; vanuit dialectgeografisch perspectief worden ze als voorbeelden beschouwd van ‘polarisering’ (TAELEDAMAN 2000). Polariseringen worden door verschillende zaken gekenmerkt: vanuit geografisch perspectief vallen scherpe grenzen op. Vanuit linguïstisch perspectief zorgen polariseringen voor een verdere uitdieping van bestaande tegenstellingen. Vooral dialectfenomenen waarvan sprekers zich sterk bewust zijn, zouden voor polarisering in aanmerking komen. Het gebruik van objectsvormen in een aantal Zeeuwse dialecten lijkt bijna een prototypisch voorbeeld van polarisering: er wordt inderdaad een bestaande linguïstische tegenstelling tussen het Zeeuws en omliggende dialecten uitgediept (met name het behoud van weinig vs. veel casusopposities bij de pronomina), en het gaat om een verschijnsel waardoor het Zeeuwse taalgebruik in de ogen van sprekers van naburige dialecten enigszins gestigmatiseerd is.²²

Ondanks de hoge concentratie van objectsvormen in subjectsfunctie in Zeeland, blijkt dat er geen duidelijk aanwijsbaar kerngebied aan te wijzen is van waaruit het opduiken van objectspronomina in subjectsfunctie is verspreid: het fenomeen komt eigenlijk bijna overal voor, maar er is, misschien op Zeeland na, nergens echt sprake van een tendens om casusopposities systematisch weg te werken. Het gebrek aan systematiek blijkt uit de geografische distributie: in principe zouden derdepersoonspronomina vatbaarder moeten zijn voor het wegwerken van casusopposities dan eerste- en tweedepersoonspronomina: de derde persoon is immers de ‘gemarkeerde’ categorie, die in principe het minste morfologische variatie onderscheidt (cf. de ‘person hierarchy’: 1,2 > 3; zie o.a. CROFT 1990:136-139). Hoewel de objectsvormen voor de derde persoon inderdaad tot de ruimer verspreide vormen behoren, bestaan er toch tal van dialecten waar alleen 2enk.-objectsvormen opduiken in subjectsfunctie. Door dat gebrek aan systematiek, en door de grote verschillen in spreiding tussen de diverse objectsvormen in subjectsfunctie, is het wellicht accurater om vervanging van subjectsvormen door objectsvormen eerder als een randverschijnsel dan als een fenomeen ‘an sich’ te behandelen.

Een evidente vraag is dan uiteraard wat dan wel de echte oorzaak is voor het opduiken van objectsvormen in subjectsfunctie. Mogelijk verschilt het antwoord op die vraag van geval tot geval. De verklaring voor het gebruik van dof *en* en *em* in subjectsfunctie is in elk geval anders dan die voor de andere objectsvormen: het gebruik van dof 3enk.m. *en* en *em* als subject is gemotiveerd doordat de evidente reductievorm van vol *(h)ij* en *(h)ie*, nl. *e* (sjwa), in veel gebieden als fonetisch te zwak werd aangevoeld (zie sectie 2.2.5.2). In minstens één geval lijkt ook een tendens tot disambiguering een rol te spelen: het gebruik van 3mv. *hun* zorgt namelijk voor disambiguering ten opzichte van de derde persoon vrouwelijk enkelvoud. Van vol *em* valt op dat het gebruikt wordt in een zuidoostelijk West-Vlaams overgangsgebied

²² Illustratief in dat opzicht is de vermelding van het Zeeuwse zinnetje *Ons bin zuunig* door EPPINK (2005), die noch Zeeuw, noch linguïst is.

tussen een West-Vlaams gebied met vol *(h)ie* en een Oost-Vlaams met vol *(h)ij* (zie kaart 17). Ook Zeeland, waar, zoals gezegd, bij jongere sprekers in toenemende mate het volle objectpronomen *em* gehoord wordt in subjectfunctie, ligt in een dergelijk overgangsgebied tussen *(h)ie* en *(h)ij*. In sectie 2.2.5.3 bleek dat de dialecten in kwestie geconfronteerd worden met een dreigend ‘gat’ in het pronominale paradigma: *(h)ie* gedraagt zich, mogelijk door invloed vanuit het oosten, eerder als een doffe dan als een volle vorm, maar het volle pronomen *(h)ij* komt niet voor, doordat de diftongering in het betreffende gebied nog niet is doorgedrongen. Het gebruik van vol *(h)em* als subject in dergelijke dialecten lijkt een poging om dat ‘gat’ op te vullen, en opnieuw een tweede, zwaardere vorm in te voeren. Verspreid over het taalgebied zijn zeer veel verschijnselen vastgesteld die een erop wijzen dat er in de dialecten inderdaad een sterke tendens is om zowel een dof als een vol pronomen ter beschikking te houden: in veel dialecten heeft dat geleid tot het behoud van oudere vormen zoals de niet-gediftongeerde doffe vorm *ie* of de oostelijke doffe vorm *er* (zie 2.2.5.3).

Het gebruik van de resterende objectsvormen in subjectfunctie, 1mv. *ons/noes* en 2enk. *jo* en *dich*, leent zich maar moeilijk voor een taalinterne verklaring. Zo is het onduidelijk waarom het 1mv.-pronomen *ons/noes* in bepaalde dialecten ontstaan is naast de wellicht oudere *lieden*-composita zoals *wulder* of *wieder*, die in alle gevallen een niet-ambigue referentie verzekeren: *lieden*-composita komen voor in het 13de eeuwse Nederlands en zijn wellicht nog ouder (VAN LOEY 1958); Middelnederlandse voorbeelden van *ons* als subject zijn niet bekend (VAN HELTEN 1887: 432-443). I.v.m. het binnendringen van 2enk. *jo* in het paradigma van de onderwerpsvormen, vermoedt HOWE (1996:187-188) dat enerzijds de gelijkenis met de oorspronkelijke subjectsvorm *jij* en anderzijds de ambiguïteit tussen de doffe uitspraakvarianten van *jij* en het oorspronkelijke 3mv.-pronomen *hja*, in casu *je* of *ie*, een rol gespeeld hebben. Beide aspecten van de verklaring bevredigen echter niet: het bestaan van de objectvorm *dich* in subjectfunctie (i.p.v. *du*) in Limburg toont aan dat vormgelijkenis tussen de oorspronkelijke objects- en subjectsvorm geen absolute vereiste is voor een overzetting van een objectsvorm naar het paradigma van de subjectpronomina. Bovendien is het onduidelijk waarom *jo* een ‘betere’ disambiguerende werking zou hebben ten opzichte van 3mv. *je* en *ie* dan het oorspronkelijke pronomen *jij/jie*.

Los van de precieze verklaring voor het gebruik van bepaalde objectvormen in subjectfunctie, blijft de vaststelling dat er, verspreid over het hele Nederlandse taalgebied, dialecten bestaan waarin een aantal casusopposities zijn opgeofferd ten voordele van klemtoonopposities, wat op zich al een goede indicatie is voor het belang dat aan dergelijke klemtoonopposities in de huidige dialecten toegeschreven mag worden (cf. HOWE 1996:97, DEVOS & VANDEWEGHE 2002-2003:229-230).

3.2.3. Innovatieve tendenzen bij volle pronomina

Op de kaarten voor de volle pronomina worden meestal meer varianten waargenomen dan op die voor de doffe. De reden daarvoor is vooral dat bij volle pronomina veel makkelijker innovaties optreden, die van verschillende types kunnen zijn: verspreid over het taalgebied zijn in het subjectparadigma onder meer samenstellingen teruggevonden van ‘oude’ pronomina met nominale elementen (o.a. *lieden*-composita; zie 3.2.1), samenstellingen van twee pronomina (Oost-Vlaams *jij* en *jem*, uit *ie* en

resp. *ij* en *em*; Antwerps *zun* en *zeur*, uit *ze* en resp. *hun* en *haar*) en ontleningen uit het objectspaaradigma (zie 3.2.2) aangetroffen. Deze drie strategieën komen bij de doffe pronomina in principe niet voor. De enige uitzondering is het gebruik als subject van de doffe vormen *en* en *em*, in oorsprong objectsvormen.

De motivatie voor die innovaties bij de volle pronomina is van uiteenlopende aard. In niet-geringe mate lijken ze het gevolg van disambiguerende tendenzen: zowel bij het ontstaan van *lieden*-composita als bij het gebruik van sommige objectsvormen in subjectfunctie speelt disambiguering duidelijk een rol. Een aantal innovatieve pronomina met disambiguerende werking, zoals 2mv. *jullie*, 3mv. *hun* en *zullie*,... behoort bovendien tot de geografisch meest verspreide innovatieve vormen. Daarnaast geven de gegevens voor de derde persoon mannelijk enkelvoud aan dat er in de dialecten overal in het taalgebied ook een tendens bestaat om over twee pronomina te beschikken met een verschillend gewicht: in de dialecten waarin de doffe 3enk.m.-vorm dreigt samen te vallen met de volle, worden allerlei verschillende strategieën geobserveerd om een dergelijke samenvallende te vermijden. In sommige gevallen worden daarbij zelfs de bestaande casusopposities opgeofferd. In de huidige Nederlandse en Friese dialecten kan het belang van klemtoonopposities dan ook nauwelijks overschat worden (cf. vergelijkbare vaststellingen door HOWE 1996:97, DEVOS & VANDEWEGHE 2002-2003:229-230; zie ook KORTMANN 2002:197 voor het Engels). Er bestaat evenwel regionale variatie in de manier waarop die klemtoonopposities ingevuld worden (sectie 3.4).

3.3. Generalisaties inzake doffe pronomina

3.3.1. Pronomina die in enclise geboren zijn

Een ander verschijnsel dat steeds terugkeert bij de bespreking van de vormvariatie is de vorming van nieuwe pronomina in enclise. Het belang van de enclisepositie voor de vorming van nieuwe pronomina is op verschillende manieren zichtbaar: ten eerste bestaan er geen dialecten met specifiek proclitische pronomina, maar wel met specifiek enclitische pronomina, zoals (Brabants) 2enk. *-de*, en (o.a. Hollands) 3enk.m. *ie* (ook wel *-tie*). En ten tweede is de vorm van sommige pronomina alleen te verklaren door een grote invloed van (of zelfs versmelting met) een voorafgaande flectie-uitgang te veronderstellen.

Het meest verspreide voorbeeld van een vorm waar de invloed van een voorafgaand flectiemorfeem zichtbaar is, vormen de pronomina van de tweede persoon die met een /j/ beginnen. De /j/ is ontstaan door moullering van een specifiek enclitische vorm *-di*, die al in het Middelnederlands voorkomt als vormvariant van *ghi* (VERDENIUS 1323, DEVOS 1986). In de meeste dialecten heeft de invloed van de flectie-uitgang zich zowel bij de doffe als bij de volle vorm gemanifesteerd: *je* bestaat daar naast *jij*, *jie* of *ie*, of naast een oorspronkelijke objectsvorm *jo* of *joe*. In de West-Vlaamse dialecten is de invloed alleen merkbaar bij het doffe pronomina. Daar bestaat *je* naast de volle vorm *gie/gij*. Een enigszins vergelijkbare situatie valt aan te treffen in de Brabantse en Oost-Vlaamse dialecten, waar *gij* weliswaar voorkomt naast dof *ge*, maar na werkwoorden ook het in enclise gevormde *-de* geattesteerd is (in westelijk Oost-Vlaanderen *-e*). De dialecten waarin vandaag de dag *jij* of *jie* voorkomt, hebben in het verleden wellicht een situatie gekend zoals in het huidige West-Vlaams:

VERDENIUS (1923:89-92) beschrijft althans voor het 17de-eeuwse Hollands een dergelijke situatie, waarin vol *ghi* voorkomt naast dof *je*. Daaruit blijkt dat doffe pronomina veel meer dan volle vormen blootstaan aan een tendens om nieuwe vormvarianten te genereren in enclise.²³

Alles in acht genomen, is de neiging om minstens het doffe pronomen van de tweede persoon enkelvoud te versmelten met de flectie-uitgang een kenmerk van vrijwel alle dialecten in het taalgebied: zowat alle doffe pronomina van de tweede persoon enkelvoud lijken in enclise geboren (b.v. *-de*, *-e*, *je*, *dje*, *ie*,...).²⁴ Dat is niet het geval in andere combinaties van persoon en getal, waar in enclise gevormde vormen een veel beperktere geografische distributie kennen. Zo wordt de doffe vorm *me* (op een beperkt aantal plaatsen: *-men*) in de eerste persoon meervoud uitsluitend gebruikt in Vlaanderen, Zeeland, de Zuid-Hollandse eilanden en Belgisch Brabant (op een paar geïsoleerde attestaties buiten dit gebied na; zie 2.2.2.2). Andere voorbeelden van in enclise gevormde pronomina met een beperkte distributie komen vooral voor in de derde persoon mannelijk enkelvoud (zie 2.2.5.2), zoals *-tie* (onder meer in de provincie Utrecht) en *-ter* (Limburgs). Het bestaan van specifiek enclitische vormen zoals *-tie* en *-ter* wordt verklaard door een tendens om enclitische clusters als een geheel te reanalyseren, die ook in het vorige hoofdstuk behandeld werd, in sectie 3.2.1. Daar bleek dat bepaalde enclitische clusters die op het eerste gezicht samengesteld lijken uit een flectie-uitgang en een pronomen, vanuit synchroon opzicht als monomorfematische elementen geanalyseerd kunnen worden. De daar geciteerde voorbeelden, met name 1mv. *-ewe* en 3mv. *-nze*, *-eze*, waren Vlaams, Hollands en Oost-Nederlands.²⁵

3.3.2. Restricties op doffe initiële pronomina?

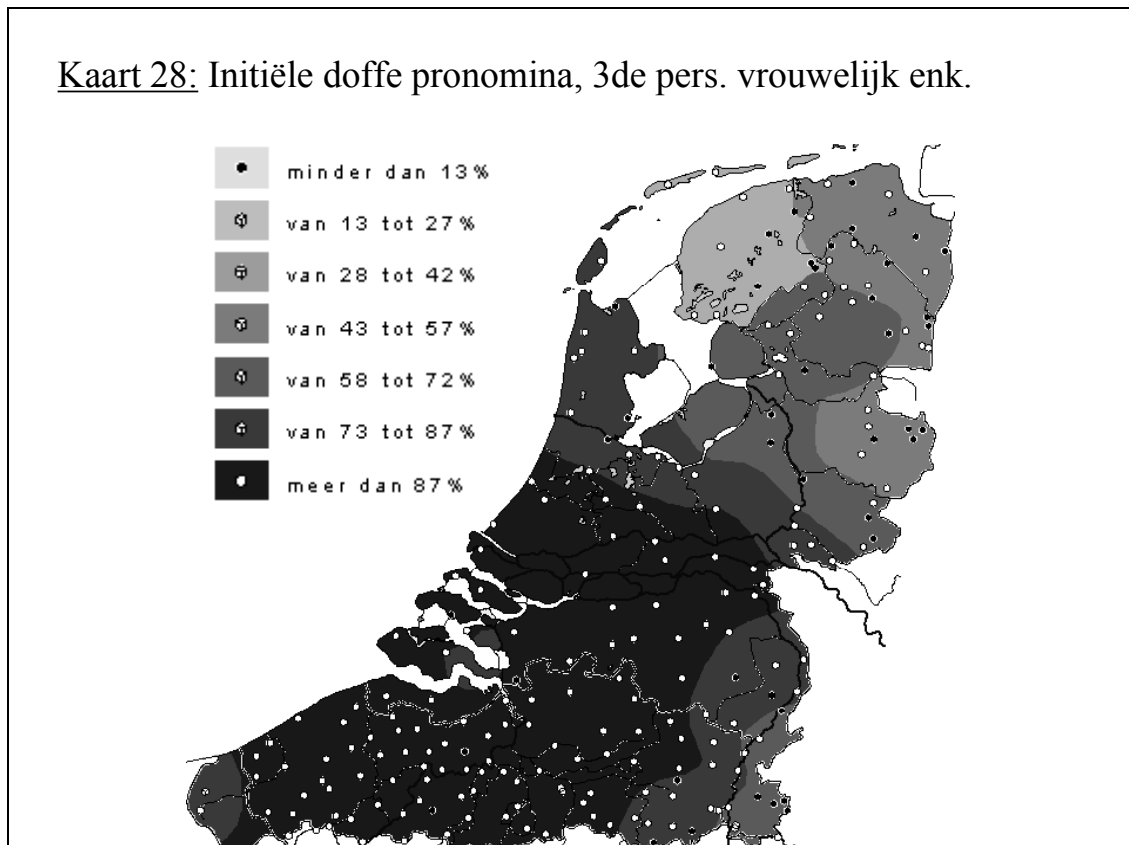
Onder meer bij de eerste persoon meervoud en de tweede persoon enkelvoud werd vastgesteld dat in het oosten veel minder attestaties van initiële doffe pronomina terug te vinden waren (cf. DE SCHUTTER 1989:77, 82, 88, 91-92). Het gaat daarbij zeker niet om dialecten die geen doffe pronomina zouden kennen; doffe vormen zijn wel degelijk geattesteerd (cf. de tendens in de dialecten om zowel een doffe als een volle vorm te hebben, zie 3.2.3). Wel lijkt het erop dat sommige dialecten veel minder snel gebruik zullen maken van doffe vormen dan andere. Kaart 28 geeft weer in welke

²³ Dat betekent uiteraard niet dat er geen volle pronomina bestaan die in enclise gevormd zijn. Behalve 2enk. *jij* zijn in dit hoofdstuk nog besproken: 1mv. *miender* en 3enk.m. (*tjij* en (*tj*)*jem*). In Hoofdstuk 4 (2.3.1) zal blijken dat bepaalde dialecten wellicht ook beschikken over een 1enk.-pronomen *kik*. Al deze vormen komen uitsluitend voor in dialecten met subjectverdubbeling, waardoor assimilatie van een postverbaal pronomen aan de flectie-uitgang na het werkwoord onmogelijk is. Volle pronomina en werkwoorden worden in dialecten met subjectverdubbeling in inversie immers gescheiden door een dof pronomen. Vermoedelijk moeten de hier opgesomde vormen dan ook beschouwd worden als samenstellingen van een doffe en een volle vorm, waarbij de doffe vorm uiteraard wel de effecten van assimilatie aan een flectie-uitgang kan vertonen.

²⁴ Dat geldt trouwens ook voor de oostelijke dialecten die het pronomen *du* bewaard hebben. De /t/ in de flectie-uitgang *-st* zou daar namelijk pronominaal van oorsprong zijn.

²⁵ Merk op dat er zeker ook voorbeelden gevonden worden van een vol 1mv.-pronomen *-ewij* (b.v. *werk-ewij*) in Oost-Nederland, wat niet lijkt te beantwoorden aan de vaststelling dat alleen, of toch vooral doffe vormen blootstaan aan de invloed van flectie-uitgangen. Mogelijk geldt voor *-ewij* een vergelijkbare verklaring als voor *jij*, namelijk dat het gebruik van de volle vorm *-ewij* jonger is dan dat van de doffe vorm *-ewe*. Het is met het synchrone SAND-materiaal echter onmogelijk uit te zoeken in hoeverre dat klopt.

dialecten een doffe vorm (om precies te zijn: *ze*) gebruikt werd als antwoord op een vraag met een initieel dof pronomen van de derde persoon vrouwelijk enkelvoud in de opgave: een wit bolletje wijst op een vertaling met een dof pronomen, een zwart op een vertaling met een vol pronomen. Bovendien wordt, op basis van die gegevens, berekend hoe groot de kans is dat in een bepaald gebied in dezelfde syntactische omgeving een dof pronomen opgegeven zou worden, wat resulteert in een inkleuring die een indicatie geeft van de frequentie waarmee doffe pronomina voorkomen.²⁶ Aangezien de derde persoon vrouwelijk enkelvoud geen morfologische variatie vertoont, kunnen de verschillen in de op die manier berekende frequentie alleen toegeschreven worden aan bepaalde restricties op het gebruik van doffe pronomina.

Doffe pronomina zijn nergens echt zeldzaam. Zelfs in de gebieden waar het gebruik van doffe vormen het minst is ingeburgerd (het noordoosten), loopt de verwachte frequentie nog op tot boven de 40%. In elk geval is het wel duidelijk dat het gebruik van doffe pronomina afneemt naarmate men van het zuiden naar het noorden gaat en van het westen naar het oosten. Het is niet meteen mogelijk om een aantal concrete restricties te formuleren op het gebruik van doffe pronomina. Een mogelijke verklaring lijkt wel te zijn dat in oostelijke (en vooral dan in de noordoostelijke) dialecten een veel minder scherp onderscheid lijkt te bestaan tussen doffe en volle vormen, in de zin dat doffe en volle vormen er door elkaar gebruikt worden en bijna als vrije varianten beschouwd kunnen worden, terwijl volle vormen meer naar het

²⁶ Die berekening wordt uitgevoerd door het gebruikte carteerprogramma, dat ontworpen is door Evert Wattel van de Vrije Universiteit (Amsterdam). Voor meer uitleg i.v.m. de manier waarop het programma werkt, zie WATTEL & VAN REENEN (1995). Het programma berekent geen cijfers voor het Friese taalgebied, dat met een onveranderlijke lichtgrijze kleur ingekleurd wordt.

zuiden en naar het westen toe pragmatisch en stilistisch veel gemarkeerder zijn (vgl. i.v.m. vrije variatie kaart 28 met kaart 22, waar het hoge aantal plaatsen met ‘geen gegevens’ ook toegeschreven moet worden aan ‘vertalingen’ van vol *zij* door dof *ze*).

3.3.3. Innovatie bij doffe pronomina?

De kaarten met doffe pronomina vertonen in de regel minder vormvariatie dan die met volle vormen. Een aantal processen die vormvariatie veroorzaken bij de volle pronomina, komt bij de doffe vormen niet voor, zoals samenstelling met een lexicale vorm of versmelting met een ander pronomem. Waar variatie optreedt, is die doorgaans het gevolg van aanpassingen aan de vorm van het pronomem in enclise, vaak onder invloed van een voorafgaande flectie-uitgang, zoals in het geval van 1mv. *me*; 2enk. *je*, *-de*, *-e*,...; 3enk.m. *-tie*, *-ter*, *-ten*, ... Die aanpassingen in enclise kunnen ervoor zorgen dat dialecten verschillende doffe pronomina ter beschikking krijgen, waarvan het gebruik afhangt van de precieze syntactische omgeving waarin ze geplaatst worden.

Een andere bron van variatie bij de doffe vormen is relictvorming. Evidente voorbeelden van relictmatige attestaties van bepaalde pronomina werden aangetroffen na *ja* (b.v. westelijk West-Vlaams 1mv. *jaaw* en 2enk. *jaag*, oostelijk Oost-Vlaams 3enk.m. *jaan*), waar ze wellicht toe te schrijven zijn een tendens om de diverse vormen uit het paradigma van *ja* te herinterpreteren als aparte lexicale elementen (zie 2.2.2.2.D, 2.2.3.2.D, 2.2.5.2.D). Dergelijke lexicalisering zijn echter niet de enige voorbeelden: vooral in de derde persoon mannelijk enkelvoud zijn doffe vormen bewaard die volgens de ‘normale’ klankontwikkelingen in het Nederlands al lang verdwenen hadden moeten zijn, zoals het ruim verspreide pronomem (*t*)*ie* in de dialecten met diftongering, en het oostelijke pronomem (*t*)*er* in dialecten waar de eind-*r* na alle andere pronomina ontbreekt. In beide gevallen lijkt de relictvorming taalintern gemotiveerd, vanuit een tendens bij dialecten om te streven naar een pronominale inventaris waarin voor elke grammaticale persoon twee pronomina bestaan met een verschillend gewicht (zie ook sectie 3.4). Die tendens bleek ook verantwoordelijk voor bepaalde ontwikkelingen bij de volle pronomina (zie sectie 3.2.3).

De werking van een andere belangrijke motivatie voor innovatie bij de volle pronomina, nl. disambiguering, is bij de doffe vormen minder duidelijk. Aan de ene kant komt frequent ambiguïteit voor bij de doffe vormen: zowel het doffe 3mv.-pronomem als het doffe 3enk.vr.-pronomem luiden vrij uniform *ze*. Aan de andere kant lijken bepaalde types ambiguïteit toch vermeden te worden. Opvallend daarbij is dat de pronomina *ie* en *je* allebei voorkomen in zowel de tweede persoon enkelvoud als de derde persoon mannelijk, maar in de meeste dialecten niet met elkaar verward kunnen worden. In het gebied waar als 2enk.-pronomem *ie* gebruikt wordt (vaak als doffe én volle vorm), is in principe samenval mogelijk met zowel het doffe als het volle 3enk.m.-pronomem. De meeste dialecten in het betreffende gebied gebruiken in enclise voor de derde persoon mannelijk enkelvoud echter niet de wijd verspreide doffe vorm *-(t)ie*, maar de zeldzamere variant *-e* (sjwa; zie kaart 19 en 20). In hetzelfde gebied blijkt ook homofonie met het volle 3enk.m.-pronomem niet aan de orde: de initiële /h/ van het volle 3enk.m.-pronomem (*h*)*ie* blijft in het SAND-

materiaal voor Oost-Nederland altijd aanwezig.²⁷ Verwarring is dus meestal uitgesloten, maar niet altijd: in drie gebieden kan er in zeldzame gevallen wel degelijk verwarring optreden. In (3.7) worden de attestaties van *ie* en *je* getoond voor de betreffende gebieden. De distributie van de vormen in het paradigma verschilt telkens licht: in het oosten en het westen van Nederland luidt na *leven* het doffe 2enk.-pronomen *ie*. In beide gevallen lijkt ambiguïteit mogelijk: in Oost-Nederland heeft een aanzienlijk aantal dialecten namelijk een vol 3enk.m.-pronomen (*h*)*ie*, terwijl het westen weliswaar vol (*h*)*ij* heeft, maar in bepaalde omgevingen ook een dof 3enk.m.-pronomen (*t*)*ie* bewaard heeft. Noch in het oostelijke voorbeeldparadigma, noch in het westelijke zijn de 2enk.-vormen en de 3enk.m.-vormen volledig identiek: in beide gebieden verschilt het gebruik van de 3enk.m. flectie-uitgang *-t*, die in het westen mogelijk als deel van het pronomen gezien moet worden (zie kaart 19-inzet). In bepaalde dialecten in West-Vlaanderen zorgt het pronomen *je* voor mogelijke verwarring, en is er geen disambiguerende flectie-uitgang aanwezig. De dialecten in kwestie lijken echter over een ander middel tot disambiguering te beschikken: in de West-Vlaamse dialecten kan een extra vol pronomen ingevoegd worden na het werkwoord, in een zgn. subjectverdubbeling (zie Hoofdstuk 4), dat de ambiguïteit opheft.

(3.7) *Doffe pronomina in 2enk. en 3enk.m. in Oost-Nederland, West-Nederland en West-Vlaanderen*

positie dof pronomen:		initieel	na <i>gaan</i>	na <i>leven</i>
O-Nl.: Doesburg	2enk.:	je gaat	ga-je	leev- ie
(Gelderland - F204p)	3enk.m.:	hij/hie gaat	ga-tie	leeft- ie
W-Nl.: Monster	2enk.:	je gaat	ga-je	leev- ie
(Z-Holland - D003p)	3enk.m.:	hij gaat	ga-tie	leef- tie
W-Vl.: Torhout	2enk.:	je gaat (gie)	ga-je (gie)	leev-je (gie)
(W-Vlaanderen - H116p)	3enk.m.:	je gaat (hie)	gaa-tie (em)	leef-tie (em)

Uit (3.7) blijkt dat de huidige distributie van *je* en *ie* in de tweede persoon enkelvoud en de derde persoon mannelijk enkelvoud mogelijk beïnvloed is door homonymievrees. Zeker is dat evenwel niet: het lijkt nogal gewaagd om aan de flectie-uitgang *-t* een disambiguerende werking toe te schrijven (cf. Hoofdstuk 2, sectie 3.1.1.7, waar flectie-uitgangen als inert taalmateriaal omschreven werden), temeer omdat de distributie van de flectie-uitgang *-t* in de dialecten met een mogelijk homoniem *ie* niet afwijkt van de distributie in dialecten waar verwarring tussen de tweede persoon enkelvoud en de derde persoon mannelijk enkelvoud uitgesloten is. Die flectie-*t* valt in inversiezinnen vrijwel altijd weg in de tweede persoon enkelvoud, en slechts zelden in de derde persoon mannelijk enkelvoud.²⁸

²⁷ Het bekende geografische materiaal inzake deletie van de initiële /h/ laat evenwel ruimte voor twijfel: er zijn namelijk ook enkele voorbeelden van deletie van initiële /h/ in de oostelijke dialecten. De deletie van de initiële /h/ is trouwens in Nederland sterk regressief (zie FAND IV (2005), p.431-432).

²⁸ Zie Hoofdstuk 2, kaart 11 voor de vrijwel uitzonderingsloze wegval van de flectie-*t* in de tweede persoon enkelvoud. Voor de derde persoon enkelvoud werd in Hoofdstuk 2 geen kaart gegeven. Er zijn een goeie twintig plaatsen met wegval van *-t* in inversie, die vooral geconcentreerd liggen in Nederlands en Belgisch Limburg, en in Gelderland, het gebied waar de *-t* in principe disambiguerend zou moeten werken. Dat de flectie-*t* niet aan de oppervlakte verschijnt, hoeft echter niet te betekenen dat ze geen disambiguerende werking kan hebben. Na *leven* b.v. manifesteert de gedeleerde flectie-*t* zich in een stemloze uitspraak van de slotconsonant (cf. de 3enk.m.-vorm *leefie* in Gorssel-F161p).

In elk geval, homofonie van een 2enk.-pronomen met een 3enk.m.-pronomen blijkt zeer zeldzaam, en het kan niet uitgesloten worden dat bepaalde ontwikkelingen in de dialecten geblokkeerd zijn door homonymievrees. Echter, zelfs als homonymievrees een invloedsfactor is geweest bij de totstandkoming van de distributie van 2enk. *je* en *ie* of van 3enk.m. *(h)ie*, *-e* en *-(t)ie*, blijft het verschil in disambiguerende werking bij doffe en volle pronomina duidelijk: terwijl bij doffe pronomina hoogstens een aantal mogelijke ontwikkelingen geblokkeerd wordt door homonymievrees, zijn bij de volle pronomina allerlei innovaties vastgesteld die ervoor zorgen dat een aanwezige ambiguïteit actief weggewerkt wordt.

3.4. De pronominale inventaris in de dialecten: ‘special clitics’ of niet?

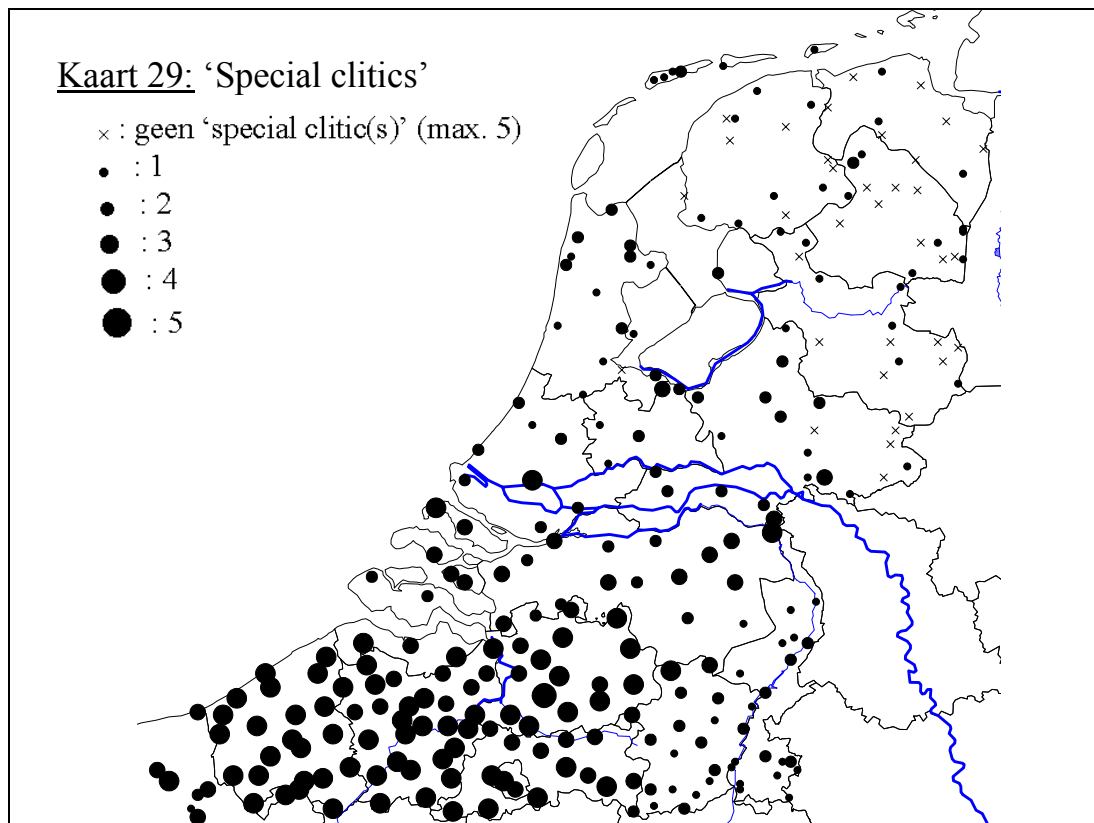
Zoals al aangehaald, wijzen bepaalde ontwikkelingen in de dialecten op het bestaan van een tendens om voor elke grammaticale persoon te beschikken over twee pronomina met een verschillend gewicht. Die tendens is in alle delen van het taalgebied waar te nemen, en leidt vooral in de derde persoon mannelijk enkelvoud tot veel geografische variatie, omdat ontwikkeling van een pronomen *e* (sjwa), de evidente fonetische reductie van oorspronkelijke pronomina zoals *(h)ij* en *(h)ie*, in de meeste dialecten vermeden wordt (sectie 2.2.5.3, zie ook sectie 3.2.3, 3.3.3). Die tendens om over twee pronomina te beschikken met een verschillend gewicht, manifesteert zich echter niet overal op dezelfde manier. In sommige dialecten zijn die twee pronomina doorgaans vormvarianten van elkaar, elders heeft het ontstaan van nieuwe pronomina (o.a. door vorming van *lieden*-composita, gebruik van objectsvormen en vorming van enclitische pronomina) gezorgd voor een uitbreiding van de totale pronominale inventaris, doordat zgn. ‘special clitics’ (ZWICKY 1977) gevormd zijn. De derde persoon mannelijk enkelvoud en de derde persoon meervoud zijn de grammaticale personen waarvoor het vaakst gebruik gemaakt wordt van ‘special clitics’. Het ontstaan van ‘special clitics’ moet in deze gevallen op een andere manier verklaard worden: bij de derde persoon mannelijk enkelvoud zijn nogal wat nieuwe doffe vormen ontstaan omdat de voor de hand liggende reductievorm *e* (sjwa) in veel dialecten niet in aanmerking lijkt te komen om als dof pronomen gebruikt te worden. Bij de derde persoon meervoud is vooral disambiguering van het volle pronomen t.o.v. het volle pronomen van de derde persoon vrouwelijk enkelvoud van belang. In andere grammaticale personen zijn ‘special clitics’ dan weer vrij zeldzaam, zoals in de derde persoon vrouwelijk enkelvoud, of zelfs onbestaande, zoals in de eerste persoon enkelvoud en de derde persoon onzijdig enkelvoud.

In sommige dialecten is in de pronominale inventaris een systematische oppositie zichtbaar tussen doffe en volle vormen die in synchroon opzicht niet langer fonologische varianten van elkaar zijn. Zoals gezegd verschillen dialecten in de consistentie waarmee die systematiek ingevoerd is. Kaart 29 toont alle gevallen waarbij in een bepaald dialect de relatie tussen dof en vol pronomen niet langer transparant is (i.e. geen kwestie van een al dan niet gereduceerde uitspraak van de vocaal), en het doffe pronomen dus als ‘special clitic’ mag gelden. Daarbij zijn alle combinaties van persoon en getal in aanmerking genomen, behalve de eerste persoon enkelvoud en de derde persoon onzijdig enkelvoud (daar is namelijk geen relevante variatie), de tweede persoon meervoud (het doffe pronomen is in de meeste dialecten hetzelfde als het enkelvoudige doffe pronomen), en de beleefdheidsvormen (omdat niet elk dialect een dergelijke beleefdheidsvorm heeft, zou het meetellen van special

clitics bij beleefdheidsvormen het globale beeld vertekenen). Uiteindelijk werden de volgende gevallen geteld:

- alle dialecten waarbij het volle pronomen een nieuw ontwikkelde volle vorm is, zoals een *lieden*-compositum (b.v. 3enk.m. *(t)jij*, 3enk.vr. *zeur*, 3mv. *zun*; zie ook kaart 26, b.v. 1mv. *wullie*, 3mv. *zullie*)
- alle dialecten waarin het volle of het doffe pronomen in oorsprong een objectsvorm is (zie ook kaart 27, b.v. 2enk. *dich*, *jo(u)*, 3enk.m. *em*, *en*, 1mv. *ons*, *noes/nuus*, 3mv. *hun*, *hullie*)
- alle dialecten met ofwel alleen een volle ofwel alleen een doffe vorm met een eind-*r* (b.v. dof *er* naast vol *(h)ij/(h)ie*)
- alle dialecten met een dof en een vol pronomen met een andere beginconsonant (b.v. 1mv. dof *me* naast vol *wij*; 2enk. *ie* en *je* zijn echter wel als vormvarianten beschouwd)
- alle dialecten met in de derde persoon mannelijk enkelvoud een volle vorm *(h)ij* en een doffe vorm *ie*.

Uiteraard kan een bepaalde combinatie van persoon en getal in een bepaald dialect slechts één keer meegerekend worden: 1mv. dof *me* en vol *wielder* verschillen op 2 punten (beide pronomina hebben een andere beginconsonant, en de volle vorm is een *lieden*-compositum), maar dat betekent uiteraard niet dat er daarom twee ‘special clitics’ aanwezig zijn.

Het zijn vooral de zuidwestelijke dialecten (in de eerste plaats de Vlaamse dialecten maar ook de (Belgisch) Brabantse en de Zeeuwse) die over een uitgebreid gamma aan ‘special clitics’ beschikken en dus een zeer consequent morfologisch onderscheid tussen dof en vol pronomen laten zien. Dat kan verband houden met het feit dat beide

types van pronomina zich in deze dialecten ook syntactisch bekeken geheel anders gedragen en zelfs naast elkaar in dezelfde zin kunnen voorkomen (in een zgn. 'subjectverdubbeling', zie Hoofdstuk 4). Bovendien bevestigt kaart 29 het n.a.v. kaart 28 geformuleerde vermoeden dat het onderscheid tussen doffe en volle vormen naar het noorden en het oosten toe steeds meer een kwestie van (relatief vrije) uitspraakvariatie wordt, terwijl datzelfde onderscheid tussen doffe en volle pronomina in het zuidwesten de hele pronominale inventaris doorkruist.

Appendix bij hoofdstuk 3: overzicht van het gebruikte SAND-materiaal

Gebruikte testzinnen

Kaart 1: Pronomina 1enk.: na voegwoorden

mond.; v=053: Vertaal: Als ik zuinig leef, leef ik zoals mijn ouders willen.
mond.; v=215: Vertaal: 'k Geloof dat ik groter ben dan hij.

Kaart 2: Pronomina 1enk.: na ja

mond.; v=353: Komt voor: Wil je nog wat koffie? ANTWOORD: Ja(ne)-k.

Kaart 3: Volle pronomina 1 mv.

mond.; v=071: Vertaal: Als we sober leven, leven we gelukkig.
mond.; v=218: Vertaal: Ze geloven dat wij rijker zijn dan zij.
tel.; v=731: Vertaal: Mogen we wel weten dat wij ook gevraagd zijn?
tel.; v=735: Komt voor: Ons hebben daar niks mee te maken.

Kaart 4: Doffe pronomina 1mv.: initieel

mond.; v=219: Vertaal: We geloven dat jullie niet zo slim zijn als wij.
mond.; v=427: Komt voor: We zijn (me) wij daar nog nooit geweest.

Kaart 5: Doffe pronomina 1mv.: na leven

mond.; v=071: Vertaal: Als we sober leven, leven we gelukkig.
tel.; v=731: Vertaal: Mogen we wel weten dat wij ook gevraagd zijn?
opm. aangevuld met attestaties van *-men* uit
mond.; v=000: Vertaal: *Gaan-paradigma*
v=218: Vertaal: Ze geloven dat wij rijker zijn dan zij.
tel.; v=768: Vertaal: Als we gaan dan gaan we.

Kaart 6: Doffe pronomina 1mv.: na COMP

mond.; v=071: Vertaal: Als we sober leven, leven we gelukkig.
v=218: Vertaal: Ze geloven dat wij rijker zijn dan zij.
tel.; v=731: Vertaal: Mogen we wel weten dat wij ook gevraagd zijn?

Kaart 7: Doffe pronomina 1mv. na ja

mond.; v=000: Komt voor: Kunnen jullie nog mee met de bus? ANTWOORD: Ja-m.
opm. Voor een aantal SAND-meetpunten waar de vraag niet gesteld is, is het materiaal aangevuld met schriftelijke gegevens.

Kaart 8: Volle pronomina 2enk.

mond.; v=000: Vertaal: *Gaan-paradigma*
v=068: Vertaal: Als je gezond leeft, leef je langer.
v=216: Vertaal: Ze gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik.
v=217: Vertaal: Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij.
opm. Wanneer *du* voorkomt naast een ander pronomen, is alleen *du* weerhouden. Eventuele alternatieven, die beleefdheidsvormen zijn, zijn op kaart 14 afgebeeld.

Kaart 9: Doffe pronomina 2enk.: initieel

mond.; v=217: Vertaal: Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij.
opm. In dialecten met het pronomen *du* zijn alleen de doffe varianten van *du* weerhouden. Eventuele alternatieven, die beleefdheidsvormen zijn, zijn op kaart 14 afgebeeld.

Kaart 10: Doffe pronomina 2enk.: na leven

mond.; v=068: Vertaal: Als je gezond leeft, leef je langer.
v=342: Vertaal: Nu je klaar bent, mag je gaan.
opm. In dialecten met het pronomen *du* zijn alleen de doffe varianten van *du* weerhouden. Eventuele alternatieven, die beleefdheidsvormen zijn, zijn op kaart 14 afgebeeld.

Kaart 11: Doffe pronomina 2enk.: na gaan

mond.; v=000: Vertaal: *Gaan-paradigma*
tel.; v=763: Vertaal: Als je gaat dan ga je.

opm. In dialecten met het pronomen *du* zijn alleen de doffe varianten van *du* weerhouden. Eventuele alternatieven, die beleefdheidsvormen zijn, zijn op kaart 14 afgebeeld.

Kaart 12: Doffe pronomina 2enk.: na COMP

mond.; v=068: Vertaal: Als je gezond leeft, leef je langer.

v=216: Vertaal: Ze gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik.

opm. In dialecten met het pronomen *du* zijn alleen de doffe varianten van *du* weerhouden. Eventuele alternatieven, die beleefdheidsvormen zijn, zijn op kaart 14 afgebeeld.

Kaart 13: Doffe pronomina 2enk.: na ja

mond.; v=000: Komt voor: Mag ik nog een beetje koffie? ANTWOORD: Jaa-j / jaa-g / ...

v=000: Komt voor: Kunnen we nog mee met de bus? ANTWOORD: Jaa-j / jaa-g / ...

opm. Voor een aantal SAND-meetpunten waar de vraag niet gesteld is, is het materiaal aangevuld met schriftelijke gegevens.

Kaart 14: Beleefdheidsvormen

mond.; (v=068: Vertaal: Als je gezond leeft, leef je langer. → zie opm. kaart 8-12)

(v=217: Vertaal: Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij.

→ zie opm. kaart 8-12)

v=221: Vertaal: U gelooft dat Lisa even mooi is als Anna.

tel.; v=750: Vertaal: Als u vindt dat u gezond leeft, leeft u dan vooral zo verder.

Kaart 15: Volle pronomina 2mv.

mond.; v=000: Vertaal: *Gaan-paradigma*

v=061: Vertaal: Als jullie zo gevaarlijk leven, dan leven jullie nooit zo lang als ik.

v=219: Vertaal: We geloven dat jullie niet zo slim zijn als wij.

v=220: Vertaal: Jullie geloven zeker niet dat zij armer zijn dan jullie.

tel.; v=769: Vertaal: Als jullie gaan dan gaan jullie.

Kaart 16: Volle pronomina 2mv.: tweede lid lieden-composita

idem kaart 15

Kaart 17: Volle pronomina 3enk. mannelijk

mond.; v=055: Vertaal: Als hij nog drie jaar leeft, leeft hij langer dan zijn vader.

v=215: Vertaal: 'k Geloof dat ik groter ben dan hij.

v=217: Vertaal: Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij.

v=365: Komt voor: Hem is dood.

tel.; v=729: Vertaal: Zelfs hij kan dat niet oplossen.

Kaart 18: Doffe pronomina 3enk. mannelijk: initieel

mond.; v=222: Vertaal: Hij gelooft dat Bart en Peter sterker zijn dan Geert en Jan.

Kaart 19: Doffe pronomina 3enk. mannelijk: na leven

mond.; v=055: Vertaal: Als hij nog drie jaar leeft, leeft hij langer dan zijn vader.

Kaart 19; inzetkaart -t na o.v.t., is, zou

mond.; v=296: Komt voor: Zou hij dat gedaan hebben gekund?

v=297: Komt voor: Zou hij dat gedaan gekund hebben?

v=337: Vertaal: Vroeger leefde hij als een beest.

v=364: Komt voor: Is hem dood?

Kaart 20: Doffe pronomina 3enk. mannelijk: na COMP

mond.; v=055: Vertaal: Als hij nog drie jaar leeft, leeft hij langer dan zijn vader.

v=217: Vertaal: Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij.

Kaart 21: Doffe pronomina 3enk. mannelijk: na ja

mond.; v=000: Komt voor: Is hij hier al geweest vandaag? ANTWOORD: Jaa-j / jaa-n / ...

opm. Voor een aantal SAND-meetpunten waar de vraag niet gesteld is, is het materiaal aangevuld met schriftelijke gegevens.

Kaart 22: Volle pronomina 3enk. vrouwelijk
 mond.; v=000: Vertaal: *Gaan-paradigma*
 v=057: Vertaal: Als zij zo gevaarlijk leeft, leeft ze niet lang meer.
 v=366: Komt voor: Is haar dood?
 v=368: Komt voor: Met hij te gaan werken moest zij heel de dag thuis blijven.
 tel.; v=766: Vertaal: Als ze gaat dan gaat ze.

Kaart 23: Doffe pronomina 3enk. vrouwelijk na ja
 mond.; v=354: Komt voor: Gaat ze dansen? ANTWOORD: Jaa-s / Ja-se / ...

Kaart 24: Doffe pronomina 3enk. onzijdig na ja
 mond.; v=356: Komt voor: Is het huis te koop? ANTWOORD: Jaa-t / ...
 zoekopdrachten: informant = '*jaat*', '*jat*', '*joat*', '*jaot*', '*jot*', '*neet*', '*neent*'

Kaart 25: Volle pronomina 3mv.
 mond.; v=000: Vertaal: *Gaan-paradigma*
 v=063: Vertaal: Als ze voor hun werk leven, leven ze niet voor hun kinderen.
 v=220: Vertaal: Jullie geloven niet dat zij armer zijn dan jullie.
 tel.; v=734: Komt voor: Hun/hullie hebben daar niks mee te maken.
 v=770: Vertaal: Als ze gaan dan gaan ze.

Kaart 26: Lieden-composita
 overzichtskaart, gebaseerd op kaart 3, kaart 15 en kaart 25

Kaart 27: Objectsvormen in subjectsfunctie
 overzichtskaart, gebaseerd op kaart 3, kaart 8, kaart 14, kaart 17, kaart 19-20, kaart 22 en kaart 25

Kaart 28: Initiële doffe pronomina, 3de pers. vr. enk.
 mond.; v=216: Vertaal: Ze gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik.

Kaart 29: 'Special clitics'
 overzichtskaart, gebaseerd op kaart 3, kaart 8-12, kaart 17-20, kaart 22 en kaart 25

Hoofdstuk 4: Syntactisch gedrag van subjectspromina

1. Inleiding & literatuuroverzicht

1.1. Algemeen

In dit hoofdstuk zullen twee verschijnselen onderzocht worden die in het Standaardnederlands onbekend zijn: pro-drop en subjectverdubbeling. Beide verschijnselen zijn in vorige hoofdstukken al kort aan bod gekomen. Het feit dat ze bestaan, wijst erop dat sommige persoonsmarkeerders in bepaalde dialecten andere syntactische kenmerken dragen dan in andere.

Zo zijn er verschillende types van flectie-uitgangen. Na sommige flectie-uitgangen hoeft geen subjectspromen of lexicaal subject te volgen. Die mogelijkheid tot pro-drop wijst op de aanwezigheid van een referentiële flectie-uitgang. De meeste flectie-uitgangen in het Nederlands zijn echter niet referentieel; het Nederlands is zelfs één van de weinige talen ter wereld met zgn. ‘grammatical agreement’ (SIEWIERSKA 1999), waarbij flectie-uitgangen verplicht gecombineerd worden met promina of lexicale subjecten.

Ook in de categorie van de doffe promina zijn verschillende types te onderscheiden. Vooral in dialecten met subjectverdubbeling gedragen sommige doffe elementen zich anders dan de doffe promina die we kennen uit het Standaardnederlands en uit de meeste andere dialecten. Verdubbelbaarheid wijst op een belangrijke stap in het reductieproces waarmee promina ‘grammaticaliseren’ tot affixen: verdubbelbare subjectsmarkeerders dulden, net als affixen, een tweede, coreferentiële subjectsmarkeerder naast zich, wat kan wijzen op een beginnend verlies van hun zinsdeelstatus.¹ Bovendien zorgt het feit dat ze in een subjectverdubbeling combineren met volle promina in plaats van ermee in complementaire distributie te staan ervoor dat ze in veel meer situaties gebruikt worden dan ‘gewone’ doffe promina, en dus eigenlijk neigen naar een status van verplicht element. In bijzinnen en in inversiezinnen is het in veel dialecten met subjectverdubbeling zelfs onmogelijk om een vol pronomen te gebruiken zonder een voorafgaand clitisch pronomen; het clitische pronomen is er dus in bepaalde zinstypes verplicht. O.a. in West-Vlaanderen en het grootste deel van Oost-Vlaanderen moeten alle bijzinnen en inversiezinnen met een pronominale subject een clitisch pronomen bevatten; anders zijn ze ongrammaticaal (4.1). Door hun verdubbelbaarheid en hun verplichte status zijn de clitische promina in verdubbelingsdialecten zoals het Vlaams maar moeilijk te vergelijken met ‘gewone’ doffe vormvarianten van volle promina, zoals die ook in het Standaardnederlands voorkomen. Verderop zal dan ook een terminologisch onderscheid tussen beide categorieën gehandhaafd worden. De term ‘clitica’ of

¹ Er is nogal wat debat over de status van de elementen die in de verschillende talen van de wereld in verdubbelingsconstructies betrokken zijn. O.a. JELINEK (1984) betwijfelt de argumentstatus van de optionele, vaak niet-clitische constituenten, en ziet de verplichte, gebonden markeerders als de ‘echte’ argumenten. In haar analyse is het clitische subject in een subjectverdubbeling dus het eigenlijke subject; het volle pronomen moet beschouwd worden als een topic zonder argumentstatus. Onder meer EVANS (1999), MITHUN (2003) en SIEWIERSKA (2004:121-127) verzetten zich tegen deze visie, met als belangrijkste argument dat, wereldwijd bekeken, de verplichte elementen zeer vaak niet-referentieel zijn, waardoor ze geen medespelerrol kunnen vervullen en dus ook niet als argument kunnen gelden.

‘clitische pronomina’ wordt gereserveerd voor verdubbelbare elementen; niet-verdubbelbare verdopte pronomina worden aangeduid met de term ‘doffe pronomina’ (zie ook Hoofdstuk 1, sectie 2.3; het onderscheid tussen doffe pronomina en clitica wordt verder uitgediept in Hoofdstuk 5).

(4.1) *Verplichte status van clitica in bijzinnen en inversiezinnen in de Vlaamse dialecten.*

- a. ... da-je (gij) blauwe ogen hebt.
*...da gij blauwe ogen hebt.
- b. Heb-je (gij) blauwe ogen?
*Heb(t) gij blauwe ogen?

Clitica in verdubbelingsdialecten delen hun verdubbelbaarheid en verplichte status met vervoegingsaffixen in pro-droptalen als het Spaans. Een West-Vlaamse zin met een subjectverdubbeling is voor een stuk functioneel equivalent met een Spaanse zin met uitgedrukt pronominaal subject (vgl. (4.2)a en b): in beide types zin wordt het subject in de regel aangeduid d.m.v. een subjectsmarkeerder net na het werkwoord (hetzij het clitic *-je* in dialecten met subjectverdubbeling; hetzij de flectie-uitgang *-s* in het Spaans). Volle pronomina worden pas ‘toegevoegd’ wanneer daar pragmatische of stilistische redenen voor zijn (b.v. klemtoon, informatiestructuur,...), die per taal of zelfs per dialect kunnen verschillen.

(4.2) *Vergelijking van een Vlaamse subjectverdubbeling en een Spaanse zin met pro-drop*

- a. Tiene-**s (tu)** los ojos verdes?
- b. Heb-**je (gij)** blauwe ogen?
- c. **(Tu)** tiene-**s** los ojos verdes.
- d. **Je**-hebt **(gij)** blauwe ogen.

Uiteraard blijven er ook verschillen: clitica in de dialecten met subjectverdubbeling hebben nog een beperkte bewegingsvrijheid bewaard, aangezien ze zowel voor als na het werkwoord kunnen verschijnen, terwijl vervoegingsuitgangen in het Spaans alleen na het werkwoord geplaatst kunnen worden (vgl. (4.2)c en d). Een ander typisch criterium om clitica en affixen van elkaar te onderscheiden, beroept zich op de combinatiemogelijkheden van het element in kwestie. Zo kunnen clitica in de meeste talen niet gecombineerd worden met niet-specifieke NP's, en affixen wel (zie EVANS 1999, CORBETT 2003:184-185). De combinatiemogelijkheden van een subjectsmarkeerder met niet-specifieke NP's kunnen uiteraard alleen onderzocht worden in de derde persoon, en verschillen wel degelijk voor Spaanse affixen en Nederlandse clitica. In het Spaans zijn er geen restricties op de NP's die met derdepersoonsuitgangen aan het werkwoord gecombineerd kunnen worden; zowel specifieke als niet-specifieke NP's doen een werkwoordsuitgang verschijnen. In de verdubbelingsdialecten van het Nederlands zijn er meestal wel restricties op de combinaties die clitica kunnen aangaan, aangezien subjectverdubbeling in de meeste dialecten alleen voorkomt in zinnen met een (inherent specifiek) persoonlijk voornaamwoord als subject.

1.2. Pro-drop

In Hoofdstuk 2 werden drie flectie-uitgangen besproken die kunnen combineren met doffe pronomina en die bovendien ook niet gevolgd hoeven te worden door een pronomen; ze laten dus pro-drop toe. Het gaat om 1mv. *-men* zoals dat in Oost-Vlaanderen gebruikt wordt (b.v. *wij ga-men*), om 2enk. *-de* zoals het gebruikt wordt in het oosten van Noord-Brabant (b.v. *ga-de ge*), en om 2enk. *-st(e)* zoals dat in de noordelijke dialecten voorkomt (b.v. *gast de*). Twee daarvan, 1mv. *-men* en 2enk. *-de*, zijn eigenlijk lokale ontwikkelingen van subjectverdubbeling, en daardoor nog zeer goed herkenbaar als oorspronkelijke pronomina. Bovendien komen ze niet in alle syntactische omgevingen voor (zie ook Hoofdstuk 5, sectie 2.4.3.2). Daardoor is hun gedrag al uitgediept eerder in dit proefschrift, respectievelijk in Hoofdstuk 2, sectie 2.2.2.1.A (zie ook Hoofdstuk 3, sectie 2.2.2; en 4, sectie 2.3.2.2) en in Hoofdstuk 2, sectie 2.2.3.1.A. In dit hoofdstuk beperkt de bespreking van pro-drop zich dan ook tot de flectie-uitgang *-st(e)*.

De *st*-flectie is alleen bewaard gebleven in de dialecten die in de tweede persoon enkelvoud het oorspronkelijke pronomen *du* bewaard hebben. In een deel van die dialecten, meer bepaald in het noordoosten, kan *du* na werkwoorden en voegwoorden met dergelijke *st*-flectie niet alleen tot dof *de* gereduceerd worden, maar ook tot zero, waardoor pro-drop ontstaat (VISSER 1988; DE HAAN 1994, 1997). Niet iedereen is het met die pro-dropanalyse eens: sommigen zien de combinaties van *-st* met *-e* of *-0* veeleer als een indicatie dat de combinatie van flectie-uitgang en pronomen in de hedendaagse dialecten geanalyseerd moet worden als een nieuw, in de enclise gevormd pronomen (o.a. TIERSMA 1985:62; VAN DER MEER 1991; HOWE 1996:184). Deze laatste hypothese laat echter lacunes. Ze kan bijvoorbeeld niet verklaren waarom zinnen met initieel werkwoord op *-st*, zoals in (4.3)a ook een declaratieve interpretatie kunnen krijgen: wanneer *-st* als een pronomen geanalyseerd wordt, is de zin in (4.3)a een inversiezin, die een vragende lezing zou moeten krijgen. In sommige dialecten luidt de flectie-uitgang zelfs *-ste*: *-ste* komt namelijk ook voor in een positie waar van enclitische subjecten geen sprake kan zijn, namelijk op een vervoegd werkwoord in de bijzin, zoals in (4.3)b (zie ook Hoofdstuk 2, sectie 1.3.1.2).

(4.3) *Pro-drop in het Fries*

- a. Komst moarn. (= je komt morgen)
- b. ... datst moarn komme soeste. (= dat je morgen zou komen; DE HAAN 1997:64)

Ook in (delen van) Belgisch en Nederlands Limburg is de *st*-flectie bewaard gebleven, maar is er geen reden om pro-drop te veronderstellen, omdat na *-s(t)* steeds een *-e* opduikt, en er ook geen *ste*-flectie in de bijzin geattesteerd is.

1.3. Subjectverdubbeling

1.3.1. Subjectverdubbeling: omschrijving en geografische distributie

In een aantal zuidelijke dialecten kunnen twee coreferentiële pronomina in dezelfde zin voorkomen, in een zogenaamde ‘subjectverdubbeling’. Subjectverdubbelingen bestaan in zinnen met inverse woordvolgorde, in bijzinnen, en in zinnen met rechte

woordvolgorde. Bovendien is er een beperkt aantal voorbeelden van subjectverdrievoudiging, uitsluitend in zinnen met rechte woordvolgorde, en in een beperkt aantal combinaties van persoon en getal, waaronder de eerste persoon meervoud (4.4).

- (4.4) *subjectverdubbeling en -verdrievoudiging (eerste persoon meervoud)*
- a. verdubbeling: 1. in inversie: Moge-**me wij** mee met de bus?
 2. in een bijzin: ... da-**me wij** mee mogen.
 3. rechte volgorde: **We** gaan **wij** dat wel krijgen.
- b. verdrievoudiging: **We ga-me wij** dat wel krijgen.

Subjectverdubbelingen zijn geattesteerd in een vrij groot deel van het Nederlandse taalgebied. Een blik op de taalkundige literatuur leert dat niet elk type subjectverdubbeling even ruim verspreid is.² West- en Oost-Vlaamse paradigma's zijn de meest volledige (o.a. HAEGEMAN 1992, SMESSAERT 1995, 1996 en VALLAEYS 1997 voor West-Vlaanderen; DE MEERSMAN 1985 en DE GEEST 1990 voor Oost-Vlaanderen).³

(4.5) *Subjectverdubbeling in het West-Vlaams (naar SMESSAERT 1995:46)*

		<i>rechte volgorde</i>			<i>inversie</i>		
<i>enk.</i>	1	k	heb	ik	heb	k	ik
	2	j	hebt	gie	heb	je	gie
	3	n	heeft	ie	heeft	n	ie
		z	heeft	zie	heeft	ze	zie
<i>mv.</i>	1	m	hebben	wieder	hebben	me	wieder
	2	j	hebt	gieder	heb	je	gieder
	3	z	hebben	zieder	hebben	ze	zieder

Zowel in rechte volgorde als in inversie en in bijzinnen is subjectverdubbeling in de Vlaamse dialecten doorgaans mogelijk voor alle combinaties van persoon en getal, soms met uitzondering van de derde persoon onzijdig enkelvoud. DE MEERSMAN (1985:124) signaleert Oost-Vlaamse voorbeelden voor verdrievoudiging in de eerste persoon enkelvoud en meervoud.

In de beschrijvingen van dialecten uit de Belgische provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant (PAUWELS 1958; SWIGGERS 1987; NUJTS 1995),⁴ ontbreekt in alle paradigma's de derde persoon onzijdig enkelvoud, en, belangrijker, is (afgezien van die derde persoon onzijdig) alleen het paradigma voor subjectverdubbeling in rechte volgorde volledig.

² Voor een beperkte kaart, zie PAARDEKOOPEL (1952). Ook in DE VOGELAER & NEUCKERMANS (2002) is een beperkt aantal kaarten opgenomen. De belangrijkste gebieden zijn daar zichtbaar, behalve de distributie voor subjectverdubbeling in bij- en inversiezinnen met een ander subject dan een eerste persoon enkelvoud of een tweede persoon. Dergelijke kaarten zijn mij tot op heden niet bekend.

³ Preciezer referenties: SMESSAERT (1995:46, 1996:243, 249) geeft gegevens voor 'West-Vlaams' in het algemeen; HAEGEMAN (1992:60-61) voor Lapscheure (W-VI); VALLAEYS (1997:57-60) voor Poperinge (W-VI); DE MEERSMAN (1985:124) voor Gijzegem (O-VI); DE GEEST (1990:111) voor Gent (O-VI).

⁴ Preciezer referenties: PAUWELS (1958:339) voor Aarschot (VI-Brab.); SWIGGERS (1987:164-165) voor Leuven (VI.-Brab.); NUJTS (1995:45, 52) voor Antwerpen (Stad).

(4.6) *Subjectverdubbeling in het Aarschots (naar PAUWELS 1958:339)*

	<i>rechte volgorde</i>			<i>inversie</i>		
<i>enk.</i>	1	(i)k	heb	ekik	heb	ekik
	2	ge/gij	hebt	gij	hebt	egij
	3	hij	heeft	hij	-	-
		ze/zij	heeft	zij	-	-
<i>mv.</i>	1	me/wijle	hebben	wijle	-	-
	2	ge/gijle	hebt	gijle	hebt	egijle
	3	ze/zijle	hebben	zijle	-	-

De Brabantse inversieparadigma's bestaan alleen uit de tweede persoon enkelvoud en meervoud, en uit de eerste persoon enkelvoud. Voor de eerste persoon enkelvoud komt ook verdrievoudiging voor. De meeste bronnen gaan niet in op discrepanties tussen hoofd- en bijzinnen. DE SCHUTTER (1994:121-122) gaat er evenwel van uit dat verdubbeling in de tweede persoon in bijzinnen zelden of zelfs niet voorkomt in de Brabantse dialecten, terwijl verdubbeling in de eerste persoon enkelvoud wel bestaat, maar waarschijnlijk niet langer als verdubbeling aangevoeld wordt. *Kik* is in de Brabantse dialecten namelijk niet splitsbaar⁵ (DE SCHUTTER 1994:116). De grens tussen dialecten met een 'Vlaams', volledig paradigma en dialecten met een 'Brabants', onvolledig paradigma, valt niet precies samen met de provinciegrenzen. Het westen van Vlaams-Brabant sluit zich aan bij Vlaanderen.

Ook in Nederland zijn subjectverdubbelingen geattesteerd, maar in nog beperkter mate dan in de Belgisch-Brabantse dialecten. In Noord-Brabant komen uitsluitend verdubbelingen voor in de tweede persoon in inversie en na het voegwoord (SCHUURMANS 1975:40, 75; STROOP 1987:122). Op de Zeeuwse eilanden komen volgens de literatuur alleen verdubbelingen voor in rechte volgorde, en dan nog alleen voor de eerste persoon enkelvoud (WZD 1974:371). Zeeuws-Vlaanderen is een productiever gebied: hoewel subjectverdubbeling zeker niet mogelijk is in alle Zeeuws-Vlaamse dialecten, zijn de mogelijkheden in een aantal ervan nog heel ruim. Sommige dialecten kennen zelfs zowat alle vormen die in de Vlaamse dialecten gebruikelijk zijn (WILL 2004:232-271).

1.3.2. Relevantie van de geografische distributie van subjectverdubbeling

De geografische distributie van de verschillende types subjectverdubbeling legt bepaalde wetmatigheden bloot. Zo correleert het bestaan van een bepaald type subjectverdubbeling met de inherente kenmerken van het verdubbelde subject. Er is bijvoorbeeld een verband tussen de geografische spreiding van verdubbeling van een bepaald NP-type, en de plaats van dat NP-type op de universele 'person hierarchy' (1,2 > 3) en 'NP-type hierarchy' (pronomen > eigennaam > soortnaam), zoals die in de typologische literatuur voorgesteld worden (o.a. CROFT 1990:127): een plaats hoog in de hiërarchie vertaalt zich in een ruimere distributie van subjectverdubbeling. Het is bekend dat verdubbelingsverschijnselen in veel talen dergelijke 'animacy'-effecten vertonen: bij linksdislocatie in het Canadese Frans zijn b.v. opvallende

⁵ In die zin kan subjectverdubbeling ook het ontstaan van nieuwe pronomina veroorzaken. Onder meer PAUWELS (1958) en NUJTS (1995) analyseren subjectverdubbelingen in de tweede persoon dan ook als combinaties van een werkwoord en een pronomen *egij* of *egullie*.

frequentieverschillen waar te nemen tussen de verschillende pronomina en NP-types (NADASDI 1995), en hetzelfde geldt voor objectverdubbeling in het Spaans (FRANCO 2000). Ook in de twee West-Europese gebieden waar verschijnselen voorkomen die het meest gelijken op subjectverdubbeling in het Nederlands, namelijk subjectverdubbeling in de Rhaetoromaanse dialecten in Zwitserland en Noord-Italië en bepaalde vormen van voegwoordvervoeging in de Beierse dialecten⁶, duiken ‘animacy’-effecten op (zie HAIMAN 1991 voor de Rhaetoromaanse dialecten, BAYER 1984 voor het Beiers, en HOEKSTRA 1997:69-73 voor de West-Germaanse talen in het algemeen): vooral de pronomina voor de tweede persoon lijken zeer gevoelig voor clitiserings- en verdubbelingsverschijnselen. De meeste verschillen in geografische spreiding reveleren waarschijnlijk ook verschillen in diachronie: niet elk type subjectverdubbeling lijkt even oud. Daarop zal bij de bespreking van de resultaten (sectie 2) en in sectie 3.2.2 ingegaan worden.

1.3.3. Empirische generalisaties over subjectverdubbeling, gebruikscondities en diachronie

Het is mogelijk om een aantal generalisaties te formuleren over subjectverdubbeling. Een eerste vaststelling is dat subjectverdubbelingen altijd gebruik lijken te maken van een dof pronomen (twee in verdrievoudigingen), en een vol pronomen. Een aantal (Vlaamse) beschrijvingen stelt expliciet dat verdubbelingen met twee volle pronomina of met een lexicale NP niet bestaan (HAEGEMAN 1992:61; DE GEEST 1990:111-112), maar beide types worden door anderen wel gedocumenteerd. Subjectverdubbelingen met twee volle pronomina duiken op in de Brabantse beschrijvingen (PAUWELS 1958, SWIGGERS 1987, NUYTS 1995) en bij VALLAEYS (1997). Alle voorbeelden zijn zinnen met rechte volgorde. Subjectverdubbelingen met niet-pronominale NP's zijn zeldzamer. VANACKER (1948:49) vermeldt een verdubbeling van het onbepaald voornaamwoord *iedereen*, voor de Oost-Vlaamse stad Aalst (4.7). Recenter zijn nog Vlaamse en (westelijk) Brabantse voorbeelden te vinden van verdubbelingen van o.a. eigennamen bij DE MEERSMAN (1985:127), VAN CRAENENBROECK & VAN KOPPEN (2002) en DE VOGELAER & NEUCKERMANS (2002).

(4.7) *Verdubbeling van een niet-pronominale subject* (VANACKER 1948:49)
Iedereen heeft hij nu een furruren frak (= pelsmantel).

Een andere generalisatie betreft de plaatsing van de pronomina in subjectverdubbelingen. Zowel in rechte volgorde als in inversie en in bijzinnen wordt het tweede pronomen verondersteld altijd ‘zwaarder’ te zijn dan het eerste (NUYTS 1995:53).⁷ Hoewel Nuyts deze generalisatie formuleert op basis van enkel en alleen

⁶ De betekenis van de term voegwoordvervoeging verschilt in de literatuur over het Duits en het Nederlands. In het Duits wordt voegwoordvervoeging namelijk ook gebruikt om te verwijzen naar wat in het Nederlands subjectverdubbeling heet, een verschijnsel dat in de Duitse dialecten (in casu het Beiers) alleen voorkomt in de tweede persoon en in de eerste persoon meervoud.

⁷ De generalisatie is eigenlijk ingewikkelder dan dat: NUYTS (1995:53) stelt dat in een subjectverdubbeling ofwel twee semi-gereduceerde vormen, ofwel een gereduceerd en een semi-gereduceerd of vol pronomen voorkomen. Een dergelijke beschrijving veronderstelt dat de persoonspronomina in meer categorieën opgedeeld worden dan de hier gehanteerde twee (dof en vol). NUYTS (1995) deelt de pronomina op aan de hand van drie parameters (vol/semi-gereduceerd/gereduceerd, al dan niet geredupliceerd, al dan niet afgeleid) die met elkaar gecombineerd worden. Hoewel bepaalde combinaties niet voorkomen, komt hij tot een heel uitgebreide pronominale

Antwerpse data, lijkt ze goed te werken voor alle verdubbelingsdata, op één uitzondering na: de Oost-Vlaamse vorm *wij ga-me(n)*, die eerder als het resultaat van een interpretatie van *-me(n)* als affix moet worden gezien dan als het product van een subjectverdubbeling (DE VOGELAER & NEUCKERMANS 2002:253; voor een mogelijke ontstaansgeschiedenis zie DE SCHUTTER 1994:118-119). De vorm is behandeld in Hoofdstuk 2, sectie 2.2.2.1.A en komt verderop nog aan bod in sectie 2.3.2.2.

De meeste literatuur is toegespitst op het opsporen van de synchrone condities waaronder het optionele, volle pronomen verschijnt. Tot heel duidelijke resultaten is men daarbij niet gekomen: hoewel het verleidelijk is om verdubbeling met sterke klemtoon te associëren, een suggestie die vaak als uitgangspunt genomen wordt, luidt de belangrijkste conclusie vaak dat er in hoge mate sprake is van vrije variatie tussen zinnen met en zinnen zonder subjectverdubbeling (zie VANACKER 1948:47; PAUWELS 1958:339; SCHUURMANS 1975:40; WILLEMYNS 1979:191). Daarnaast zijn er een aantal factoren die wel degelijk een rol lijken te spelen, zoals de informatiestructuur van de zin, emotionele betrokkenheid bij het gebeuren en empathie ten overstaan van de referent van het pronomen (VANDEKERCKHOVE 1993; NUYTS 1995). Hoewel de vraag naar de verschijningscondities van het volle pronomen in een subjectverdubbeling uiteraard legitiem is, zou het echter ten zeerste verwonderen als die condities erg zouden verschillen van de gebruikscondities van volle pronomina ‘tout court’. Waarschijnlijk worden subjectverdubbelingen gewoon gebruikt in situaties waar dialecten zonder subjectverdubbeling een vol pronomen gebruiken.

1.3.4. Diachronie van subjectverdubbeling: grammaticalisering

Op een korte, speculatieve beschouwing van DE MEERSMAN (1985) na, ontbreekt het in de Nederlandse dialectologische literatuur aan hypothesen over de diachronie van subjectverdubbeling. DE MEERSMAN (1985) ziet het bestaan van subjectverdubbeling als een indicatie voor een vroegere VSO-woordvolgorde in het Nederlands. Het volle pronomen staat namelijk steevast na het werkwoord, en lijkt bovendien niet alleen op te duiken bij topicalisering of focus, wat erop wijst dat de positie na het werkwoord de canonieke subjectpositie is.

Verder is het mogelijk om uit de theoretisch taalkundige literatuur enkele mogelijke ontstaansscenario's te halen waaraan universele geldigheid toegeschreven wordt, en die bijgevolg ook toegepast kunnen worden op de verdubbelingsdata in de Nederlandse dialecten. Er zijn namelijk diachrone scenario's bekend die verklaren hoe zgn. ‘grammaticaliseringen’ plaatsvinden (zie ook Hoofdstuk 1, sectie 2.4). Grammaticalisering moet gezien worden als een gradueel proces waarbij lexicale of grammaticale elementen verworden tot meer grammaticale elementen (cf. LEHMANN 1995[1982]:11-12). Volgens LEHMANN (1995[1982]:164) voldoen grammaticaliserings in de regel aan een zestal criteria, waarvan er drie betrekking hebben op de paradigmatische relaties die een element aangaat, en drie op syntagmatische aspecten. Op paradigmatisch vlak is er ten eerste sprake van een afnemende integriteit van de grammaticaliserende elementen (‘attrition’), zowel op semantisch vlak (het aantal

inventaris (met b.v. 7 vormen voor 2enk.; en 33 vormen in totaal). Nog los van de vraag of die manier van beschrijven zinvol is of niet, zal duidelijk zijn dat geografische studies als deze noodgedwongen met algemenere categorieën moeten werken.

semantische features neemt af) als op formeel vlak (er treedt vormreductie op). Ten tweede komen grammaticaliserende elementen terecht in een kleiner wordend paradigma ('paradigmaticization'), en ten derde neigen ze naar verplichte status ('obligatorification'). Op syntagmatisch vlak neemt de 'structural scope' van het element af ('condensation'). Dat wil zeggen dat het element in kwestie afdaalt in de syntactische structuur van de zin, en deel gaat uitmaken van een andere constituent, wat onder meer zichtbaar wordt in een verlies van de mogelijkheid om zelf gemodificeerd te worden. Daarnaast evolueert het item van onafhankelijk element tot affix of zelfs fonologisch feature bij een drager, waarvan het in de regel niet gescheiden kan worden ('coalescence'), en vermindert de bewegingsvrijheid drastisch ('fixation'). In (4.8) wordt geïllustreerd dat de Vlaamse clitica aan al deze kenmerken voldoen: ze blijken zich voor alle parameters te gedragen als sterker gegrammaticaliseerde elementen dan de volle pronomina waarvan ze afgeleid zijn.

(4.8) *Grammaticaliseringparameters van LEHMANN (1995:164) toegepast op de Vlaamse clitica*

'attrition': 3 features > 2 features: JA

3enk.v. *zij*: [+enkelvoud] [+vrouwelijk] [+menselijk]

3enk.v. *ze*: [+enkelvoud] [+vrouwelijk]

'paradigmaticization': 8 leden > 6 leden: JA

volle pronomina : *ik, gij, hij/zij/het, wulder, gulder, zulder*

clitica: '*k, je, ie/ze/'t, me, (je), (ze)*

'obligatorification': verplichte clitica in bijzinnen en inversiezinnen: JA

Kun-je (gij) dat oplossen? vs. **Kunt gij dat oplossen?*

'condensation': clitica kunnen geen voor- of nabepalingen krijgen: JA

Mag zij die daar staat, ook mee?

vs. **Mag ze die daar staat, ook mee?*

'coalescence': clitica kunnen niet van het werkwoord/voegwoord gescheiden worden : JA

Mag ook zij mee? vs. **Mag ook ze ook mee?*

'fixation': clitica zijn beperkt in bewegingsvrijheid: JA

Ze klaagt altijd, zij! vs. **Ze klaagt altijd, ze!*

Hieruit blijkt dan ook dat de reductie van volle pronomina tot clitica in de Vlaamse dialecten meer behelst dan louter en alleen een vormreductie in onbeklemtoonde omgevingen; er treden ook tal van syntactische effecten op. Overigens zijn de meeste van die kenmerken niet exclusief voor de clitische pronomina zoals die in de Vlaamse dialecten gebruikt worden, maar gaan ze ook op voor, bijvoorbeeld, de doffe pronomina in het Standaardnederlands. Ook de Standaardnederlandse doffe pronomina zijn dus enigszins gegrammaticaliseerd, zij het dan wel in mindere mate dan de Vlaamse clitica. Eén verschil is alvast dat doffe pronomina in het Standaardnederlands in geen enkel zinstype verplicht zijn; verder hebben ze meestal ook hun fonologische vorm veel beter bewaard (i.e. een lagere graad van 'attrition'; vgl. b.v. Standaardnederlands 1mv. *we* met Vlaams *me*). De verschillen tussen de diverse types pronomina die in de dialecten voorkomen, worden in Hoofdstuk 5 uitgediept tot een volledige typologie.

In de typologische literatuur over grammaticalisering is, zoals gezegd, een tweetal concrete ontstaansscenario's voorhanden voor verdubbelingsverschijnselen, die het gevolg zijn van een grammaticalisering van pronomina in de richting van affixen (zie

zekerheid correleert met de plaats die het subject inneemt op de ‘animacy hierarchy’, de ‘person hierarchy’ en de ‘NP-type hierarchy’ (cf. CROFT 1990:127; zie DE VOGELAER & NEUCKERMANS 2002 voor bespreking van de data; zie ook sectie 1.3.2), die tot de minst controversiële parameters behoren met betrekking tot ‘accessibility’. Ook empathie en informatiestructuur, twee andere parameters die inwerken op subjectverdubbeling (cf. VANDEKERCKHOVE 1993, NUYTS 1995), beïnvloeden de graad van ‘accessibility’ van een element. ‘Accessibility theory’ verklaart dus wel degelijk bepaalde synchrone eigenschappen van de subjectverdubbelingsconstructie, wat er waarschijnlijk op wijst dat de theorie ook relevant is voor de diachronie van subjectverdubbeling.

De woordvolgordevariatie in subjectverdubbelingen zoals die in de Nederlandse dialecten voorkomen, vormt een uitdaging voor de geschetste hypothesen. De generalisatie van NUYTS (1995), die stelt dat het minst beklemtoonde, clitische element in een subjectverdubbeling altijd het volle, beklemtoonde element voorafgaat, sluit een oorsprong in een linksdislocatie zoals bij GIVÓN (1976) noodzakelijkerwijs uit, omdat in linksdislocaties de volle elementen de eerste zinsplaats bezetten. Subjectverdubbelingen in inversie lijken ARIELS (2000) hypothese te ondersteunen dat volle subjecten ingevoegd worden op de positie waar het clitische subject oorspronkelijk stond. Aangezien het volle pronomen in een subjectverdubbeling in principe verschijnt achter het werkwoord, lijkt het logisch om voor het Nederlands een canonieke subjectpositie te veronderstellen na het werkwoord in hoofdzinnen (cf. de hypothese over het ontstaan van subjectverdubbeling van DE MEERSMAN 1985, die het Nederlands zelfs als een voormalige VSO-taal omschrijft), of na het voegwoord in bijzinnen. De oorsprong van twee van de drie types van subjectverdubbeling, subjectverdubbeling in inversie en in bijzinnen, lijkt daarmee verklaard. Het is echter veel minder duidelijk hoe men met een dergelijk scenario komt tot subjectverdubbelingen in rechte volgorde, met een preverbaal clitic en een postverbaal vol pronomen: de twee pronominale elementen staan elk aan een andere kant van het werkwoord, waardoor men onmogelijk kan aannemen dat het volle pronomen ingevoegd is op de plaats waar het clitische pronomen aanvankelijk stond.

1.3.5. Grammaticalisering en de hypothese van unidirectionaliteit

Een belangrijke generalisering over grammaticalisering houdt in dat het proces unidirectioneel is: een evolutie van grammaticaal element tot een minder grammaticaal of een lexicaal item zou onmogelijk zijn (cf. LEHMANN (1995[1982]:16-19). Toegepast op de bestudeerde data inzake subjectmarkering vertaalt dat unidirectionaliteitsprincipe zich als volgt: een evolutie van pronomen tot affix is heel gewoon, maar het omgekeerde bestaat gewoonweg niet.

Critici merken op dat het problematisch is om taalverandering te zien als een gradueel proces, omdat taalverandering gebeurt via een opeenvolging van generaties die elk hun eigen taal verwerven. Die taalverwerving zorgt ervoor dat taalverandering gezien moet worden als discontinu (JANDA 2001). Allerlei ‘traditionele’ concepten als herinterpretatie/reanalyse of semantische vervaging zouden dan ook te verkiezen zijn boven een begrip als ‘grammaticalisering’, dat een continue ontwikkeling veronderstelt (cf. NEWMAYER 2001). Om een taalverandering te verklaren, zou het dus niet volstaan om ze gewoonweg te benoemen als een ‘grammaticalisering’. Hoewel de

traditionele taalveranderingsmechanismen, zoals herinterpretatie en semantische vervaging, perfect integreerbaar zijn in grammaticaliseringstheorie (zie b.v. CROFT 2000:156-165), maken de kritische geluiden toch duidelijk dat het nuttig is om grammaticaliseringsprocessen ook te proberen verklaren vanuit het taalgedrag van individuele sprekers.

Behalve theoretische kritiek op grammaticaliseringstheorie, zijn er ook tegenvoorbeelden ingebracht tegen de veronderstelde unidirectionaliteit van grammaticalisering: bepaalde lexicale (of 'minder grammaticale') items zijn onmiskenbaar ontstaan uit grammaticale items (JANDA 2001, NORDE 2001,...). Een aantal ervan heeft zelfs betrekking op het hier onderzochte continuüm tussen verbale affixen en pronomina (b.v. van affix naar clitic in de eerste persoon meervoud in bepaalde regionale variëteiten van het Spaans (JANDA 1995) en het Iers (DOYLE 2002)). Hoewel deze tegenvoorbeelden niet talrijk zijn, tonen ze toch aan dat unidirectionaliteit bij grammaticalisering geen absoluut maar eerder een statistisch universele is.⁸

2. Beschrijving van het SAND-materiaal

2.1. Inleiding

Bij de beschrijving van het materiaal zullen achtereenvolgens pro-drop en subjectverdubbeling behandeld worden. Pro-drop is alleen geattesteerd in de tweede persoon enkelvoud. De bespreking van subjectverdubbeling is opgesplitst in verschillende secties, naargelang van de persoon en het getal van het subject. In de derde persoon komen daar nog genusopposities bij, en is bovendien ook het onderscheid tussen pronominale en lexicale constituenten van belang. Zowel bij pro-drop als bij subjectverdubbeling is woordvolgorde een belangrijke parameter. Bovendien moet in inversiecontexten een onderscheid gemaakt worden tussen een voegwoordelijke en een werkwoordelijke context.

2.2. Pro-drop in het SAND-materiaal

2.2.1. Spreiding van pro-drop in inversie en in bijzinnen

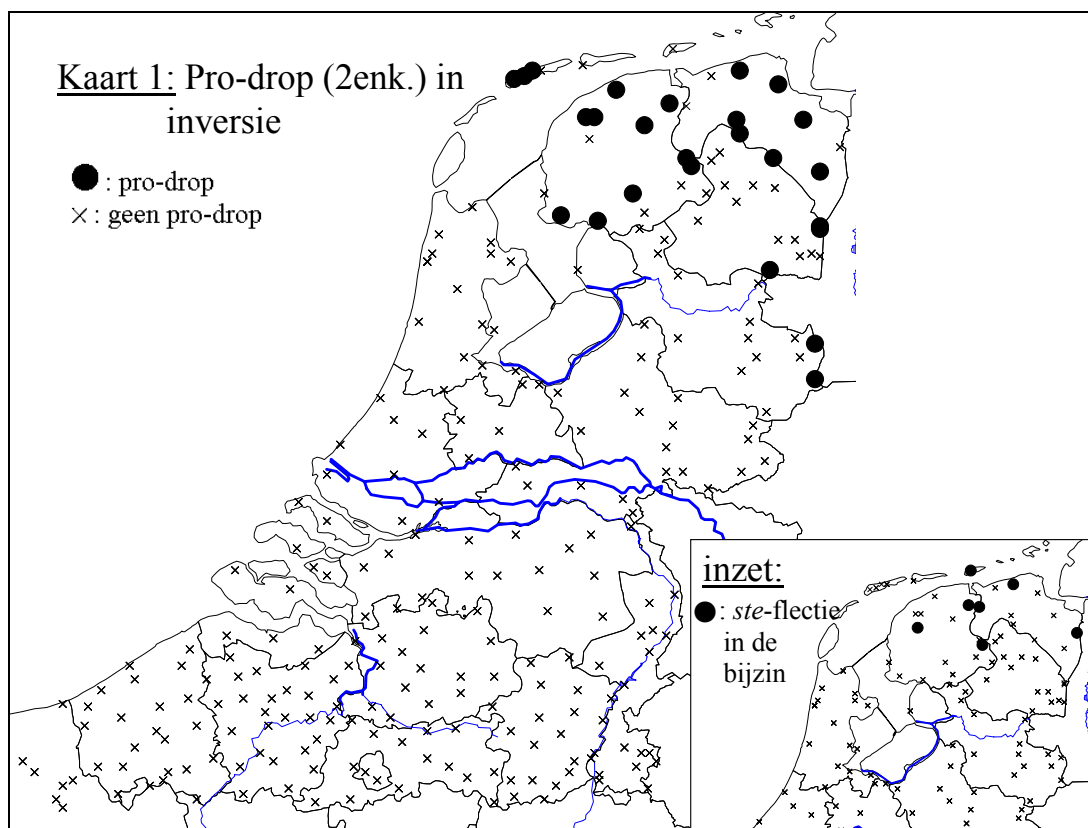
Pro-drop komt uitsluitend voor in dialecten met *st*-flectie, die zowel in het noorden als in het zuidoosten van het taalgebied teruggevonden worden. Er is in de taalkundige literatuur geen overeenstemming over het bestaan van pro-drop in de dialecten. In Hoofdstuk 2 (sectie 1.3.1.2) is beargumenteerd dat er wel degelijk pro-drop voorkomt

⁸ Er zijn ook andere soorten tegenvoorbeelden te geven, maar het is duidelijk dat veel van de in de literatuur geciteerde tegenvoorbeelden niet het gevolg zijn van een omgekeerd proces van grammaticalisering, dat eveneens gradueel zou zijn, en grammaticale morfemen via een tussenstadium van clitic omvormt tot lexicale items, en dus eigenlijk niet als 'echte' tegenvoorbeelden beschouwd moeten worden (cf. HASPELMATH te verschijnen). Eén categorie van dergelijke 'onechte' tegenvoorbeelden bestaat uit zgn. 'lexicalisaties': het ontstaan van lexicale items uit andere, mogelijke grammaticale morfemen, door het gebruik van het woord als autoniem. Bekende voorbeelden uit het Engels zijn 'isms' (> -ism; RAMAT 1992, NORDE 2001:235) en de frase 'ifs and buts' (> if & but; VAN DER AUWERA 2002:22). Voor het Nederlands kunnen 'hij' en 'zij' in een zinnetje als 'is het een hij of een zij' als voorbeeld gelden (NORDE 2001:235).

in de dialecten, en wel in alle zinnen waar duidelijk slechts één subjectsmarkeerder aanwezig is aan het werkwoord in de hoofdzin of aan het voegwoord in de bijzin, die bovendien identiek moet zijn aan de flectie-uitgang die verschijnt na zinsfinale vervoegde werkwoorden in de bijzin. Zin (4.11)a is een duidelijk voorbeeld van pro-drop in inversie: de persoonsmarkeerder *-st* is de enige in de zin en kan bovendien zowel in het noorden van het taalgebied als in het zuidoosten ook optreden na een zinsfinaal werkwoord in de bijzin (Hoofdstuk 2, kaart 10 en 12). Kaart 1 geeft een overzicht van dergelijke voorbeelden (de gebruikte testzinnen staan in de appendix bij dit hoofdstuk).

- (4.11) *Geldige en twijfelachtige voorbeelden van pro-drop in inversie*
- Weetst** iets over het weer van morgen? --> zeker pro-drop
 - Weetste** iets over het weer morgen? --> twijfelachtig voorbeeld
 - Du weetst wel **daste** slim genoeg **biste**. --> twijfelachtig voorbeeld

Een klein aantal noordelijke dialecten heeft bovendien ook de mogelijkheid om hun werkwoorden te vervoegen met een flectie-uitgang *-ste* (zie de vorm *biste* in (4.11)c). In dergelijke dialecten moeten mogelijk zelfs alle attestaties van *-ste* na het werkwoord, zoals (4.11)b, en na een voegwoord, zoals (4.11)c, beschouwd worden als voorbeelden van pro-drop. Omdat *ste*-flectie in de betreffende dialecten voorkomt naast *st*-flectie, is het in die dialecten echter niet volstrekt duidelijk of de /e/ in enclitische clusters zoals /ste/ in *weetste* als een deel van het pronomen of van de flectie-uitgang beschouwd moet worden. De voorkomens van zinsfinaal *-ste*, die een pro-dropanalyse van zinnen als (4.11)b en (4.11)c mogelijk maken, zijn dan ook op een aparte inzetkaart weergegeven.

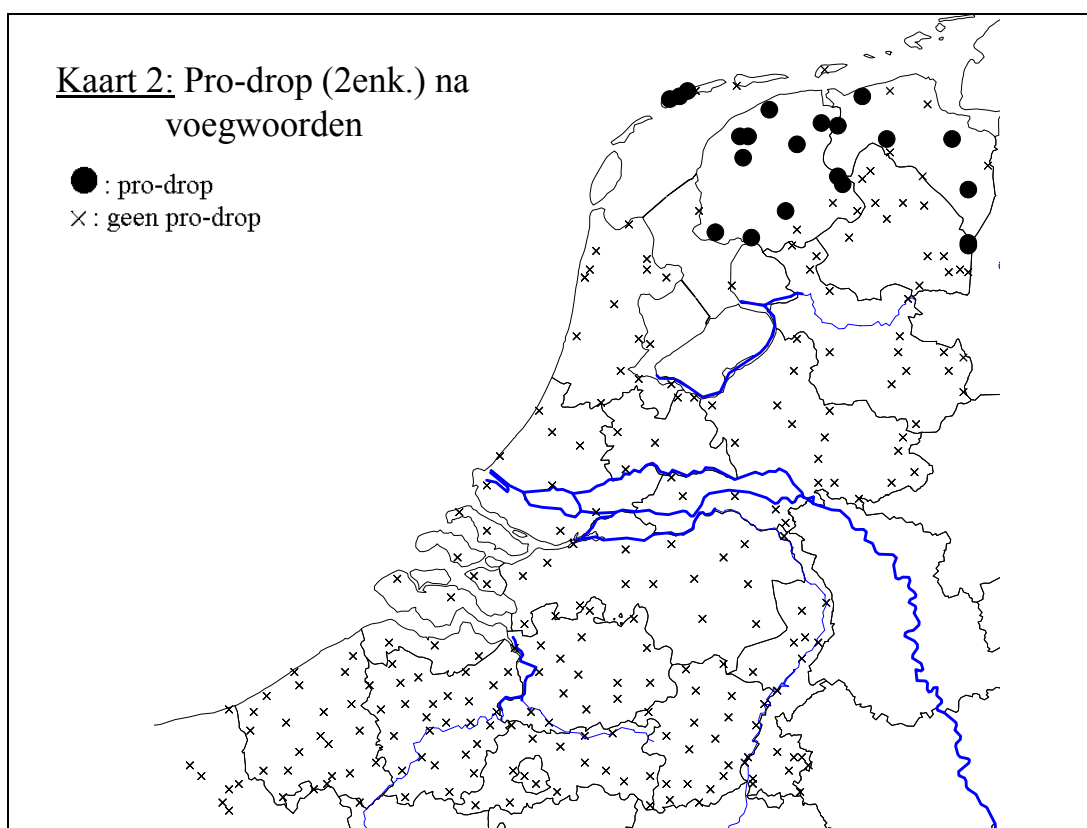

Na werkwoorden blijkt pro-drop een noordelijk gegeven; in Limburg, naast het noordoosten het tweede *st*-gebied, zijn geen voorbeelden aangetroffen. Het verschijnsel is redelijk algemeen in de provincies Friesland en Groningen, en komt daarnaast ook voor in het oosten van Drenthe en Overijssel. De verspreiding van de flectie-uitgang *-ste* is eveneens noordelijk, maar in tegenstelling tot de attestaties van *-st* als enige subjectsmarkeerder in de zin nogal fragmentair: attestaties van zinsfinaal *-ste* duiken op op een zevental verspreide plaatsen in Friesland en Groningen, waarvan er twee niet ook een voorbeeld hebben van pro-drop na een uitgang *-st* (zoals (4.11)a), meer bepaald Schiermonnikoog (B004p) en Bellingwolde (C165p).

Ook na voegwoorden komt pro-drop voor. Voorbeelden van pro-drop in bijzinnen zijn te vinden in (4.12). (4.12)a is een voorbeeld van een zin waarin *-st* als enige subjectsmarkeerder fungeert, zij het dan wel dat de uitgang twee keer verschijnt. In (4.12)b kan de vorm *daste* in principe bestaan uit een vervoegd voegwoord *dast* en een pronomen *de*. Voorbeelden als (4.12)b zijn dan ook niet weergegeven op kaart 2; aan de hand van de inzetkaart bij kaart 1 kan evenwel nagegaan worden in welke dialecten dergelijke constructies als geldige voorbeelden van pro-drop beschouwd mogen worden (zie de appendix voor een overzicht van de gebruikte testzinnen).

(4.12) *Pro-drop in bijzinnen*

- a. Du weetst wel **dast** slim genoeg **bist**. --> zeker pro-drop
- b. Du weetst wel **daste** slim genoeg **biste**. --> twijfelachtig voorbeeld

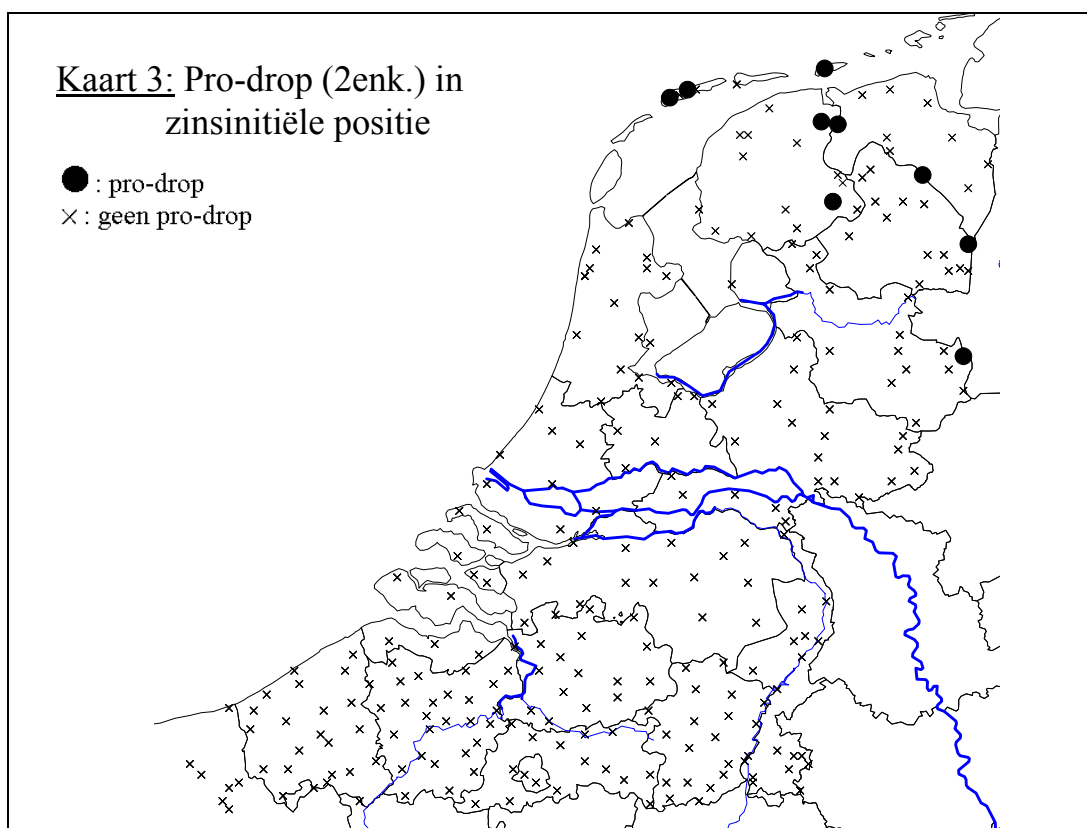
Aangezien een bijzin in de noordelijke provincies Friesland en Groningen twee vervoegde elementen kent, het voegwoord en het werkwoord, kunnen voorbeelden van pro-drop in principe zowel aan het werkwoord als aan het voegwoord toegeschreven worden. Er mag, gezien de inversiegeneralisatie i.v.m.

voegwoordvervoeging (zie Hoofdstuk 2), redelijkerwijs van uitgegaan worden dat het in zinnen als (4.12)a en (4.12)b de voegwoorden zijn die pro-drop veroorzaken, aangezien de inversiegeneralisatie voorspelt dat het gedrag van het vervoegde voegwoord identiek is aan dat van het werkwoord zoals dat in inversie gebruikt wordt. Het vergelijkbare gedrag van voegwoorden en werkwoorden in inversie blijkt ook uit de data inzake pro-drop: de geografische distributie van pro-drop in bijzinnen stemt nagenoeg overeen met de distributie van pro-drop in inversie, terwijl pro-drop in rechte volgorde een veel kleinere geografische spreiding kent (zie sectie 2.2.2). Op enkele plaatsen duiken evenwel toch verschillen op. Uit geografisch oogpunt is het belangrijkste punt van verschil de afwezigheid van pro-drop na voegwoorden in Twente. Die afwezigheid van pro-drop na voegwoorden in Twente moet echter waarschijnlijk toegeschreven worden aan methodologische aspecten, meer bepaald het feit dat het aantal opgevraagde voegwoorden in dat gebied een stuk lager lag dan in Groningen en Friesland (waarvoor al uit schriftelijk vooronderzoek gebleken was dat het gebieden waren met pro-drop, en waar bijgevolg een aantal extra vragen gesteld zijn).

2.2.2. Spreiding van pro-drop in rechte volgorde

Het aantal attestaties van pro-drop in zinsinitiële positie in hoofdzinnen, zoals op kaart 3 (zie de appendix voor een overzicht van het gebruikte SAND-materiaal), ligt beduidend lager dan in inversie.

(4.13) **Weetst** wel dast (du) slim genoeg bist.

De lage frequentie van pro-drop in zinnen met rechte woordvolgorde kan aan verschillende zaken toegeschreven worden: ten eerste bleek in het vorige hoofdstuk (sectie 3.2.2) dat noordoostelijke dialecten in zinsinitiële positie gemiddeld minder vaak doffe vormen gebruiken dan zuidwestelijke. Het is niet onwaarschijnlijk dat restricties op het gebruik van doffe vormen in nog veel grotere mate zullen gelden voor het gebruik van nulvormen. Pro-drop leidt verder ook tot een werkwoord op de eerste zinsplaats, en dus tot schending van het in veel dialecten werkzame Verb Second-principe. Een derde aspect dat kan meespelen, is het feit dat het gebruik van pro-drop waarschijnlijk in inversie ontstaan is en dus ouder is (cf. sommige (vormvarianten van) pronomina). De flectie-uitgang die pro-drop veroorzaakt, *-st(e)*, draagt in zich nog resten van een vroeger pronomina *de/te*. Dat is een sterke indicatie dat het ontstaan van pro-drop in feite het gevolg is van een extreme vormreductie van een geclitiseerd pronomina *de/te* na een oorspronkelijke flectie-uitgang *-s*, in die mate zelfs dat beide elementen versmolten zijn tot één nieuw element, de flectie-uitgang *-st(e)*.

2.3. Subjectverdubbeling in het SAND-materiaal

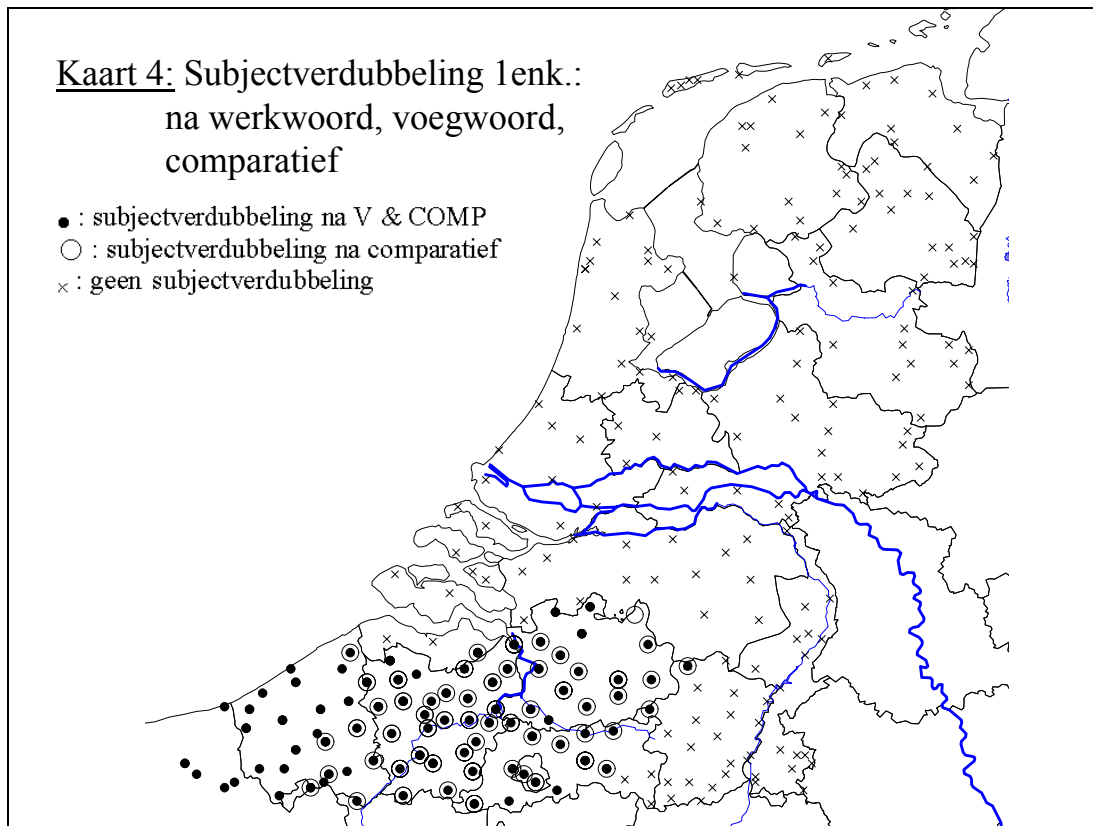
2.3.1. Subjectverdubbeling in de eerste persoon enkelvoud

2.3.1.1. Spreiding in inversie en in bijzinnen

Subjectverdubbeling in inversie in de eerste persoon enkelvoud is, op het Zeeuws-Vlaamse Hulst (I142p) na, uitsluitend in België geattesteerd. Kaart 4 toont de distributie van een aantal verschillende types (de gebruikte testzinnen staan in de appendix bij dit hoofdstuk):

- (4.14) *Subjectverdubbeling in de eerste persoon enkelvoud*
na werkwoorden:	Mag- ekik dat wel weten?
na voegwoorden:	... da- kik dat mag weten.
na een comparatief:	Hij is groter dan- ekik .

Het gebied met de constructie omvat Frans-Vlaanderen, de volledige provincies West- en Oost-Vlaanderen en Antwerpen, en Vlaams-Brabant, op de oostrand na. Daarnaast zijn er nog twee westelijk Limburgse plaatsen met de constructie: Lommel (K278p) en Tessenderlo (K353p). De geografische distributie van subjectverdubbeling na een voegwoord is dezelfde als die na een werkwoord. Na een comparatief voegwoord is verdubbeling onbekend in enkele Brabantse plaatsen, in twee noordelijk Oost-Vlaamse meetpunten en in bijna geheel West-Vlaanderen, op een aantal oostelijk West-Vlaamse dialecten na.

2.3.1.2. Spreiding in rechte volgorde

In zinnen met een initieel subject komt zowel subjectverdubbeling voor als subjectverdvieoudiging.

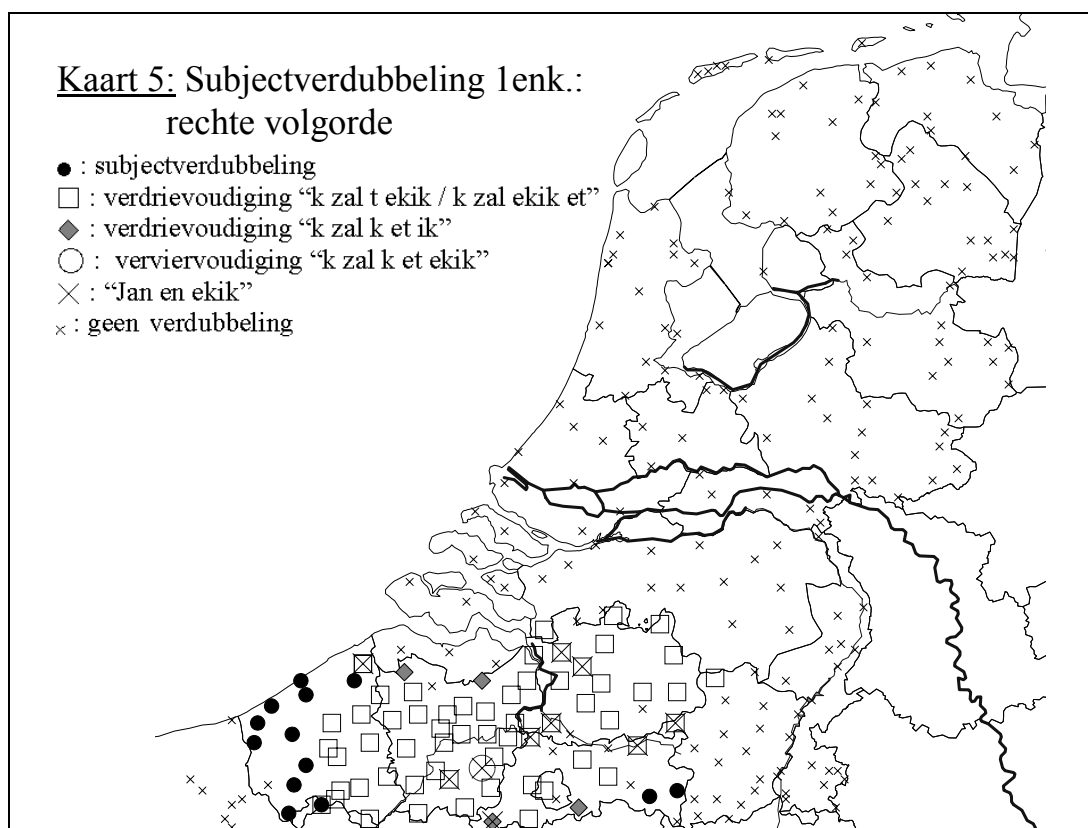
(4.15) *Subjectverdubbeling en subjectverdvieoudiging in de eerste persoon enkelvoud, rechte volgorde*

verdubbeling: 'k Zal **ik** dat wel krijgen.

verdvieoudiging: 'k Zal-**ekik** dat wel krijgen.

Wanneer er geen onderscheid gemaakt wordt tussen subjectverdubbeling en -verdvieoudiging, komt de constructie in rechte volgorde voor in ongeveer hetzelfde gebied als in inversie, dat grosso modo bestaat uit Vlaanderen en Belgisch Brabant. Opvallend is dat de oostrand van Vlaams-Brabant de constructie in rechte volgorde wel kent, en verder dat er van subjectverdubbeling in rechte volgorde op een aantal punten in het constructiegebied geen voorbeelden teruggevonden zijn in het SAND-corpus, wat erop wijst dat het bestaan van de constructie tijdens de SAND-interviews door de informanten ontkend is. Of uit de afwezigheid van verdubbelingen in het SAND-materiaal ook meteen besloten moet worden dat verdubbeling niet voorkomt, is zeer de vraag: subjectverdubbeling is in rechte volgorde pragmatisch zeer gemarkeerd en de constructie is dan ook niet altijd even makkelijk te eliceren (zie ook sectie 3.2.1), waardoor ondanks de afwezigheid van verdubbeling in een aantal meetpunten in de provincies West- en Oost-Vlaanderen, Vlaams-Brabant en Antwerpen toch besloten mag worden dat de constructie algemeen voorkomt in die provincies. De situatie in Frans-Vlaanderen is minder duidelijk: aan de ene kant kan het ontbreken van subjectverdubbelingen misschien wel toegeschreven worden aan de

verschillende methodologie bij de opvragingen: de vragen werden daar namelijk in het Frans gesteld, dus zonder subjectverdubbeling in de opgave, en bovendien ontbreekt telefonisch vervolgmateriaal voor Frans-Vlaanderen. Aan de andere kant is het aantal attestaties van subjectverdubbeling in zinnen met rechte volgorde in Frans-Vlaanderen over alle combinaties van persoon en getal heen wel erg zeldzaam: slechts zes voorbeelden, waarvan geen enkele in de eerste persoon enkelvoud, uit vijf verschillende plaatsen (Bray-Duinen-H081a, Sint-Maria-Kappel-N103p, Steenvoorde-N104p, Waals-Kappel-N149p en Moerbeke-N154p).⁹

‘Gewone’ verdubbelingen (met preverbaal dof ‘*k* en postverbaal vol *ik*) komen alleen voor in het oosten van Vlaams-Brabant en in het noorden en westen van West-Vlaanderen. In het grootste deel van het constructiegebied blijkt verdrievoudiging de regel. Kaart 5 toont twee types verdrievoudiging: een type met een splitsbaar (*e*)*kik*, waarbij een objectclitic kan opduiken tussen het postverbale doffe pronomen ‘*k* en het volle *ik* (zoals in ‘*k zal ‘k ’t ik*), en een type met ondeelbaar (*e*)*kik*, waarbij datzelfde objectclitic voor of na de combinatie van ‘*k* en *ik* geplaatst wordt (zoals in ‘*k zal ’t (e)kik* of ‘*k zal (e)kik et*). Volgens de regels die in de Vlaamse dialecten gelden voor de plaatsing van objectclitica, is het eerste type, met splitsbaar (*e*)*kik*, het meest normale (zie PAARDEKOOPER 1952, DE GEEST 1990, DE SCHUTTER 1997). Verdrievoudiging met splitsbaar (*e*)*kik* komt echter maar voor op een viertal plaatsen: Sint-Laureins (I156p) en Koewacht (I168c) in het noorden van Oost-Vlaanderen, en Herne (O275p) en Overijse (P133p) in het zuiden van Vlaams-Brabant. In de overgrote meerderheid van de dialecten met verdrievoudiging in de eerste persoon meervoud, blijken het postverbale doffe pronomen ‘*k* en het volle *ik* onmiddellijk naast

⁹ Dat op een totaal van zeven meetpunten, waarbij er op elk meetpunt drie vragen gesteld zijn i.v.m. subjectverdubbeling in rechte volgorde.

elkaar te staan. Een laatste type van meervoudig subject dat op kaart 5 onderscheiden wordt, komt op slechts één plaats voor. In het Oost-Vlaamse Mere (O056p) is subjectverviervoudiging waargenomen (vorm: 'k zal 'k 't (e)kik). Voor alle andere grammaticale personen dan de eerste persoon enkelvoud zijn viervoudige subjecten ongeattesteerd.

De uitzonderlijke attestatie van verviervoudiging en de ruime verspreiding van verdrievoudiging met ondeelbaar (e)kik moeten wellicht aan dezelfde tendens toegeschreven worden, die bovendien ook de ruime verspreiding van subjectverdubbeling na een comparatief voegwoord verklaart (zie kaart 4). De geografische distributie van dat laatste verschijnsel is trouwens nagenoeg identiek aan die van subjectverdrievoudiging met ondeelbaar (e)kik, wat een gemeenschappelijke verklaring waarschijnlijk maakt. Beide fenomenen worden verklaard doordat de gereduplicateerde vorm (e)kik door de sprekers van een groot aantal dialecten niet langer als een combinatie gepercipieerd wordt van 'k en ik, maar ertoe neigt om zich te gedragen als een 'gewoon', ondeelbaar pronomina (e)kik. In een analyse van (e)kik als een ongeleed vol pronomina moeten de voorbeelden van verdrievoudiging met ondeelbaar (e)kik eigenlijk gezien worden als verdubbelingen in plaats van verdrievoudigingen, en het voorbeeld van verviervoudiging als verdrievoudiging. De neiging om (e)kik te heranalyseren als ongeleed, vol pronomina blijkt uit meer data: kaart 5 toont een tiental attestaties van (e)kik in een syntactische omgeving waar geen subjectverdubbeling voorkomt, en waar men dus veeleer een volle vorm ik zou verwachten dan (e)kik, met name in gecoördineerde NP's (type *Jan en ekik*).

(4.16) *Veralgemening (e)kik naar gecoördineerde NP's*
Jan en ekik hebben daar niets mee te maken.

Voorbeelden zoals (4.16) komen, net zoals verdrievoudiging en verviervoudiging, in de andere grammaticale personen zelden of niet voor (zie ook 3.2.2.3).¹⁰ De attestaties van *Jan en ekik* zijn vrij zeldzaam, maar ze liggen goed verspreid over het hele gebied met verdrievoudiging met ondeelbaar (e)kik. In verband met het opduiken van (e)kik in omgevingen waar verdubbeling in principe niet voorkomt, kan nog gewezen worden op de Zeeuws-Vlaamse data van WILL (2004:268-269), waarin melding gemaakt wordt van een zeldzame gebruikswijze van (e)kik die in het SAND-materiaal niet wordt aangetroffen, namelijk als zinsinitieel pronomina.

Kaart 5 geeft aanleiding tot een aantal diachrone beschouwingen: zowel aan de oostrand als aan de westrand van het gebied met verdrievoudiging komen nog voorbeelden voor van 'gewone' verdubbeling, wat aangeeft dat subjectverdubbeling een ouder verschijnsel is dan subjectverdrievoudiging. Verder blijkt uit een vergelijking van het SAND-materiaal met ouder materiaal dat subjectverdubbeling in een aantal gebieden duidelijk op z'n retour is. Zo ontbreken Zeeuwse attestaties ten noorden van de Westerschelde, die in het WZD en de RND (zie WILL 2004:239 voor een kaart) wel degelijk aanwezig zijn.

¹⁰ Er zijn enkele uitzonderingen. Zo is verdrievoudiging ook vrij frequent in de eerste persoon meervoud. Constructies zoals *Jan en ekik* komen ook voor met de 3enk.m.-pronomina (t)jij en (t)jem (uit (t)ie en ij/em), die zich qua syntactische distributie in de meeste dialecten waarin ze voorkomen volledig gedragen zoals volle pronomina (zie Hoofdstuk 3, sectie 2.2.5.1).

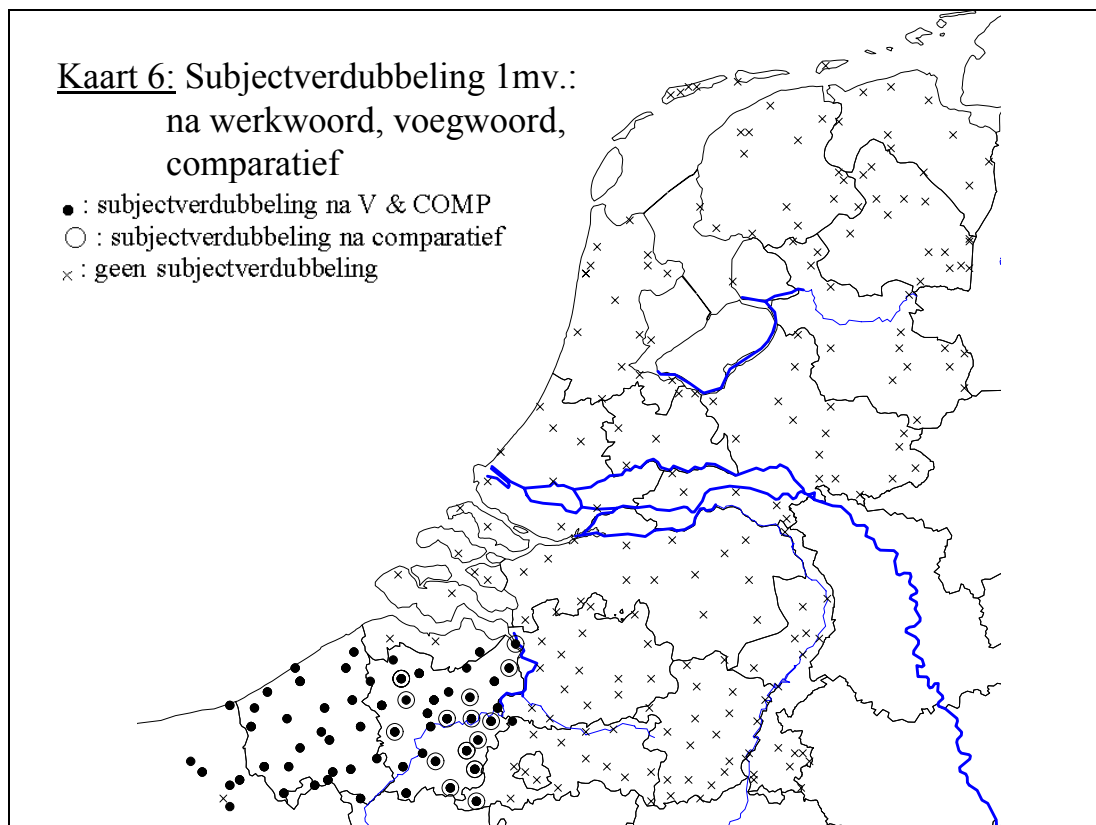
2.3.2. Subjectverdubbeling in de eerste persoon meervoud

2.3.2.1. Spreiding in inversie en in bijzinnen

In de eerste persoon meervoud zien de voorbeelden van subjectverdubbeling er als volgt uit:

- (4.17) *Subjectverdubbeling in de eerste persoon meervoud*
na werkwoorden: Moge-**me wij** dat wel weten?
na voegwoorden: ... da-**me wij** dat mogen weten.
na een comparatief: Hij is groter dan-**me wij**.

Kaart 6 toont de attestaties van subjectverdubbeling in zinnen met een subject van de eerste persoon meervoud (zie de appendix voor een overzicht van de gebruikte SAND-zinnen). Subjectverdubbeling is voor de eerste persoon meervoud minder wijd verspreid dan in de eerste persoon enkelvoud: alleen de Vlaamse dialecten en een aantal naburige plaatsen kennen het, zoals het Zeeuws-Vlaamse Hulst (I142p) en Herne (O275p) en Malderen (I274p) in Vlaams-Brabant.

Er zijn opnieuw geen verschillen tussen de werkwoordelijke en de voegwoordelijke omgeving. De distributie na een comparatief is wel anders: subjectverdubbeling komt na een comparatief, anders dan bij de eerste persoon enkelvoud, alleen voor in Oost-Vlaanderen, waarbij de meeste attestaties dan nog aan de oostrand te vinden zijn.

2.3.2.2. Spreiding in rechte volgorde

(4.18) geeft voorbeelden van subjectverdubbeling in een zin met een initieel pronomen van de eerste persoon meervoud. Er zijn verschillende types. Ten eerste is er variatie in de keuze van het zinsinitiële pronomen, dat zowel *dof* als *vol* kan zijn. Verder bestaan er dialecten met na het werkwoord niet alleen een *vol* pronomen, maar ook een *dof* *me*, waarin dus verdrievoudiging opduikt.

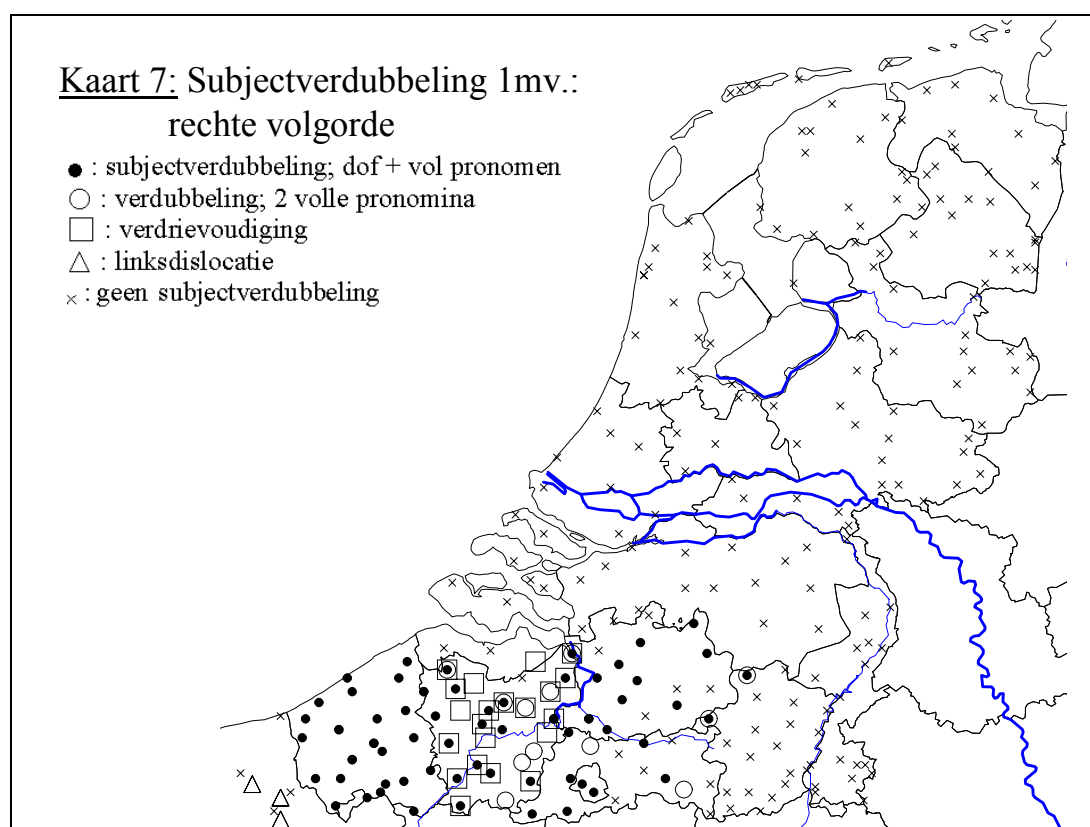
(4.18) *Subjectverdubbeling en subjectverdrievoudiging in de eerste persoon meervoud, rechte volgorde*

verdubbeling (*dof* + *vol* pronomen): **We** zullen **wij** dat wel krijgen.

verdubbeling (2 volle pronomina): **Wij** zullen **wij** dat wel krijgen.

verdrievoudiging: **We** zulle-**me** **wij** dat wel krijgen.

In rechte volgorde is subjectverdubbeling wijder verspreid, en komt het verschijnsel net zoals in de eerste persoon enkelvoud voor in grosso modo heel Vlaanderen en Belgisch Brabant. Opnieuw duiken er, vooral in Antwerpen en Vlaams-Brabant, plaatsen op waar het verschijnsel niet waargenomen is. In sommige gevallen heeft dat wellicht meer te maken met het feit dat de constructie in kwestie moeilijk opvraagbaar is in het betreffende gebied dan met een complete afwezigheid ervan (zie sectie 3.2.1, kaart 27).

Behalve in Antwerpen en Vlaams-Brabant valt ook in Frans-Vlaanderen op dat er weinig subjectverdubbelingen voorkomen in het SAND-materiaal; in Frans-Vlaanderen wordt zelfs geen enkel voorbeeld aangetroffen van subjectverdubbeling in rechte volgorde voor de eerste persoon meervoud. Het kan niet helemaal uitgesloten worden dat de afwezigheid van Frans-Vlaamse subjectverdubbelingen op kaart 7 aan

methodologische factoren toegeschreven moet worden, met name aan het feit dat telefonisch navraagmateriaal voor Frans-Vlaanderen ontbreekt. Maar zelfs dat in acht genomen, lijkt het nog steeds weinig waarschijnlijk dat de constructie in de huidige Frans-Vlaamse dialecten even gebruikelijk is als in de rest van het Vlaamse gebied: ten eerste is er in de eerste persoon meervoud geen enkel Frans-Vlaams voorbeeld opgegeven, terwijl ook tijdens de veldwerkinterviews expliciet gevraagd is naar subjectverdubbelingen in rechte volgorde voor de eerste persoon meervoud, en ten tweede zijn er een aantal opgaves van een alternatieve constructie die aan het Frans ontleend lijkt, de zgn. linksdislocatie. Bijzonder aan de Frans-Vlaamse linksdislocatie in (4.19) is dat de getopicaliseerde constituent *noes* niet door komma-intonatie gescheiden wordt van de rest van de zin.

(4.19) *Linksdislocatie in Frans-Vlaanderen*
Noes me zijn daar nooit geweest.

Het is mogelijk dat het gebruik van linksdislocaties zoals (4.19) ervoor gezorgd heeft dat subjectverdubbelingen in zinnen met rechte volgorde, voor de eerste persoon meervoud nog meer dan voor de andere grammaticale personen, aan gebruikelijkheid ingeboet hebben en als gevolg daarvan hier en daar verdwenen zijn. Een alternatieve verklaring kan zijn dat subjectverdubbelingen in zinnen met rechte volgorde nooit erg gebruikelijk geweest zijn in Frans-Vlaanderen (voor alle grammaticale personen samen levert het SAND-materiaal slechts zes voorbeelden op van verdubbeling in rechte volgorde in Frans-Vlaanderen). In elk geval lijkt het erg voorbarig om op basis van het beschikbare materiaal voor een van beide verklaringen te kiezen; onderzoek in oudere bronnen zal wellicht meer duidelijkheid kunnen verschaffen (zie ook sectie 3.2.1, kaart 27).

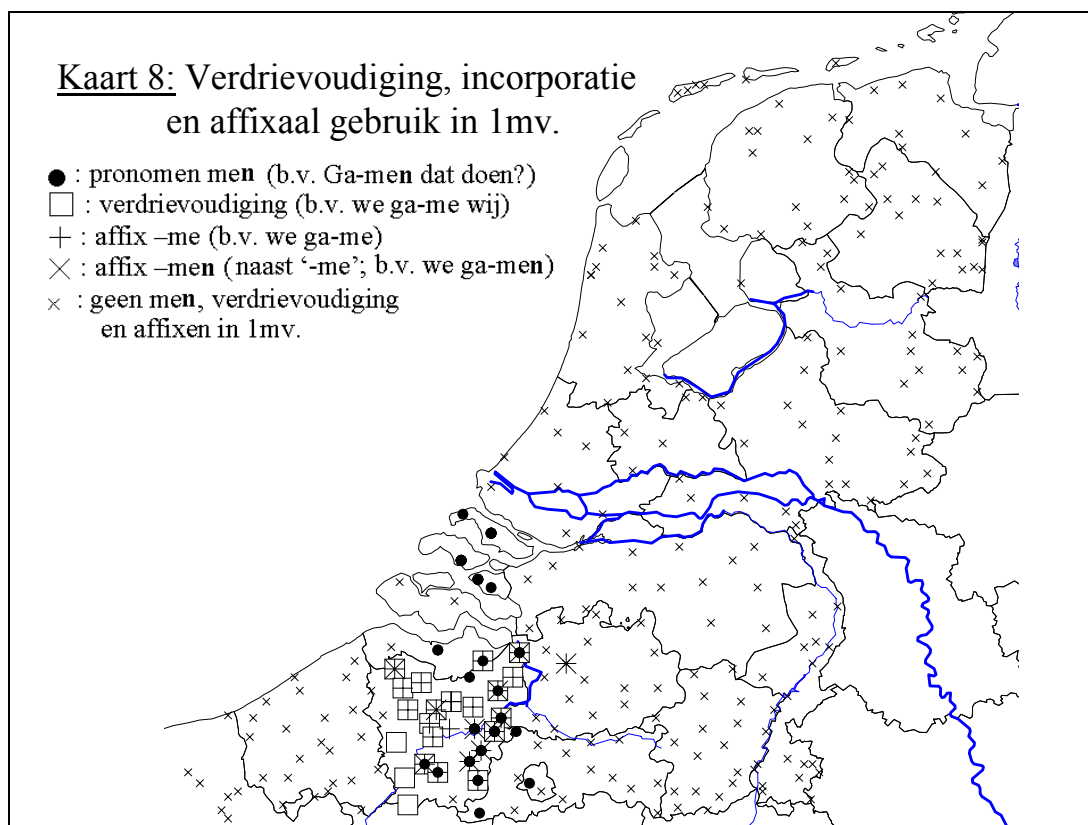
Qua vormvariatie vallen twee zaken op: het gebruik van twee volle pronomina in sommige meetpunten, en het opduiken van subjectverdrievoudiging. Het verschijnen van twee volle pronomina kan niet echt aan een bepaald gebied toegeschreven worden. De attestaties liggen redelijk verspreid: drie attestaties liggen in het overgangsgebied tussen Brabants en Limburgs, en verder zijn er vooral opgaves uit het oosten van Oost-Vlaanderen (Waasland en Denderstreek) en het Vlaams-Brabantse Humbeek (P002p). Ook meer naar het westen van Oost-Vlaanderen toe komt evenwel verdubbeling met twee volle pronomina voor, in Zaffelare (I204p) en Sint-Laureins (I156p). In elk geval levert West-Vlaanderen geen enkel voorbeeld op en lijkt verdubbeling met twee volle pronomina dus veeleer een verschijnsel dat eerder het oostelijke deel van het constructiegebied typeert dan het westelijke, waarbij vooral de buitenrand van het Brabantse dialectgebied productief is. Het tweede opvallende verschijnsel, subjectverdrievoudiging, komt alleen voor in Oost-Vlaanderen en in Hulst (I142p). Het gebied waarbinnen verdrievoudiging voorkomt, is daardoor opvallend kleiner dan in de eerste persoon enkelvoud. Bovendien treden er, in tegenstelling tot in de eerste persoon enkelvoud, vrij aanzienlijke distributieve verschillen op tussen verdrievoudiging en verdubbeling na een comparatief voegwoord. Zo is verdrievoudiging zeldzaam in de Denderstreek, dat wel het gebied is met de hoogste frequentie verdubbeling na een comparatief voegwoord (zie kaart 6). In westelijk Oost-Vlaanderen wordt de omgekeerde situatie aangetroffen: verdrievoudiging van het 1mv.-pronomen komt er frequent voor, maar verdubbeling na een comparatief is er zeldzaam. Daardoor lijkt het alsof de voorbeelden van verdrievoudiging op een andere manier verklaard moeten worden dan in de eerste

persoon enkelvoud. Kaart 8 toont een duidelijke geografische samenhang van verdrievoudiging met twee eerder besproken verschijnselen, die typisch zijn voor de eerste persoon meervoud, nl. het gebruik van *-me* als pronominaal affix (zie Hoofdstuk 2, sectie 2.2.2.1.A), en het opduiken van een oorspronkelijke flectie-*n* aan *me* (i.e. incorporatie; zie Hoofdstuk 3, sectie 2.2.2).

(4.20) *Affixaal gebruik van -me(n) en incorporatie in 1mv.*

a. affixaal *-me(n)*: We/wij ga-**me(n)** ook mee.

b. incorporatie: Moge-**men** ook mee?

Het verband tussen subjectverdrievoudiging en affixaal gebruik van *-me(n)* lijkt zo goed als volledig; op basis van de iets ruimere geografische distributie van verdrievoudiging kan men vermoeden dat dat verschijnsel iets ouder is. In elk geval kunnen beide constructies toegeschreven worden aan een tendens om *-me* te herinterpreteren als verbaal affix in plaats van als pronomen. De geografische distributie van de geïncorporeerde vorm *-men*, met eind-*n*, lijkt moeilijker te verklaren. In Oost-Vlaanderen duikt de eind-*n* slechts op in een subset van de dialecten met verdrievoudiging én affixaal *-me* (zoals in *wij game*), wat suggereert dat de toevoeging van de *-n* aan *-me* een recenter fenomeen is dan het gebruik van verdrievoudiging en het affix *-me*. Dat in acht genomen, kan de toevoeging van de *-n* begrepen worden als een verdere ontwikkeling die volgt op de herinterpretatie van *-me* als affix, meer bepaald als een zgn. ‘incorporatie’, die erop neerkomt dat het pronomen volledig geïntegreerd wordt in het geheel van inflectioneel materiaal dat volgt op werkwoorden en voegwoorden (cf. DE SCHUTTER 1994:118–119; zie ook Hoofdstuk 3, sectie 2.2.2.2.B). De Zeeuwse en Brabantse data lijken een dergelijk causaal verband tussen het bestaan van verdrievoudiging en het affix *-me* enerzijds en het ontstaan van *-men* anderzijds tegen te spreken, aangezien affixaal gebruik van

-me, i.e. *-me* in combinatie met een preverbaal pronomen zoals in (4.20)a, daar gewoonweg niet voorkomt, en de vorm *-men*, met eind-n, wel. Van Zeeland is evenwel bekend dat verdubbeling er aan regressie onderhevig is (WILL 2004; zie ook sectie 2.3.1.2 en, vooral, sectie 3.2.2): vroeger kenden grote delen van Zeeland minstens enkele types subjectverdubbeling, maar de constructie is intussen boven de Westerschelde min of meer verdwenen (ROOZE-STOUTHAMER 2004). Mogelijk vormen de Zeeuwse attestaties van *-men* dan ook de oostgrens van een vroeger, groter subjectverdubbelingsgebied.

2.3.3. Subjectverdubbeling in de tweede persoon enkelvoud

2.3.3.1. Spreiding in inversie en in bijzinnen

Enkele voorbeelden van subjectverdubbeling in de tweede persoon enkelvoud worden gegeven in (4.21).

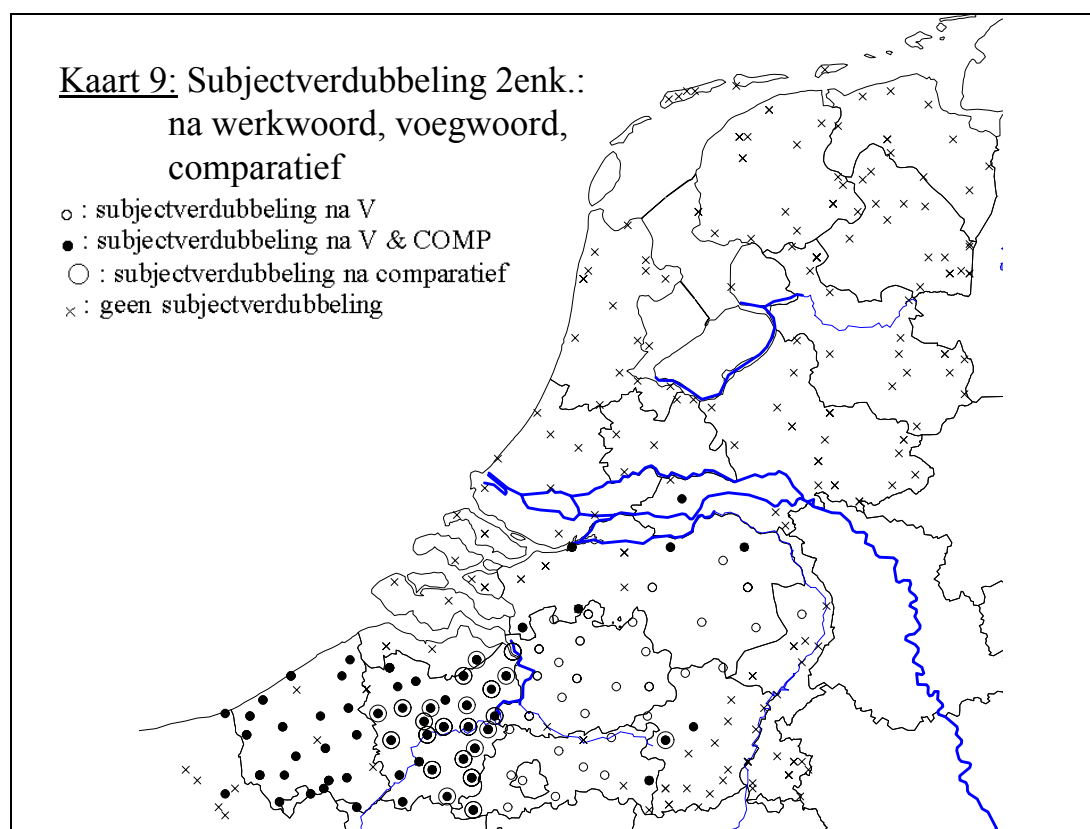
(4.21) *Subjectverdubbeling in de tweede persoon enkelvoud*

na werkwoorden: Moog-**de gij** dat wel weten?

na voegwoorden: ... da-**de gij** dat moogt weten.

na een comparatief: Hij is groter as-**ge gij**.

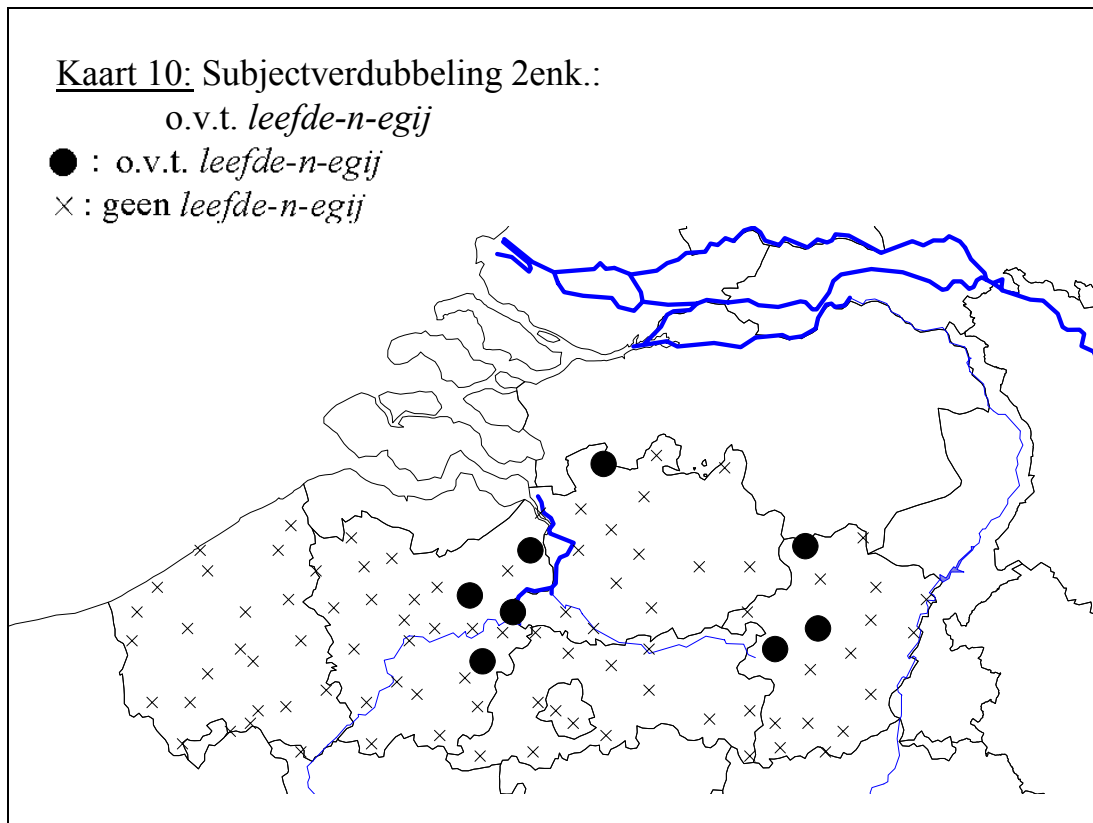
Kaart 9 toont dat er bij de tweede persoon enkelvoud verschillen optreden tussen de verbale en de voegwoordelijke omgeving (de gebruikte testzinnen staan in de appendix bij dit hoofdstuk). Na een comparatief is subjectverdubbeling net als in de eerste persoon meervoud een zo goed als exclusief Oost-Vlaams verschijnsel.

Niet alleen de discrepantie tussen verbale en voegwoordelijke omgeving is opmerkelijk, maar ook de precieze geografische distributie van beide fenomenen. Ten eerste valt op dat het constructiegebied voor de tweede persoon enkelvoud een stuk groter is dan bij de andere combinaties van persoon en getal: niet alleen Vlaanderen en Belgisch-Brabant kennen het verschijnsel, maar ook grote delen van de Nederlandse provincie Noord-Brabant en een meetpunt in Gelderland (Geldermalsen; K080p). Ten tweede vormen de attestaties van subjectverdubbeling na voegwoorden alleen in Vlaanderen een massief gebied, met uitlopers in Hulst (I142p), Ossendrecht (I118p) en Herne (O275p). Buiten Vlaanderen vinden we verdubbeling na voegwoorden in en net buiten de noord- en ooststrand van het Brabantse deel van het constructiegebied. Dat doet de indruk ontstaan dat verdubbeling na voegwoorden mogelijk vroeger in het hele gebied gebruikelijk is geweest.

Bij verdubbeling na een comparatief voegwoord treedt morfologische variatie op. Twee verschillende clitica worden gebruikt: *-e* en *-ge*. De spreiding van die varianten loopt vrijwel volledig gelijk met de bestaande variatie na ‘gewone’ voegwoorden zoals die in het vorige hoofdstuk behandeld is (Hoofdstuk 3, sectie 2.2.3.2 C): langs de oostgrens van Oost-Vlaanderen en in het Vlaams-Brabantse Herne (O275p) wordt *ge* gebruikt als dof pronomen, b.v. in *...groter asgegij*. In Gent (I241p) en omgeving, en in Hulst (I142p) luidt het doffe pronomen na comparatief *-e*, wat resulteert in verdubbelde vormen zoals *azzegij* en *astegij*.¹¹ Een soortgelijke attestatie van *azzegij* in Limburg (Lummen; P051p) lijkt moeilijker te verklaren als samengesteld uit een clitic *-e* en een vol pronomen *gij*, omdat in Limburg geen pronomen *-e* lijkt te bestaan: in tegenstelling tot in Gent en omgeving, komt het pronomen *-e* alleen voor in combinatie met *gij*. ‘Gentse’ vormen als *azze* (‘als je’) en *ga-e* (‘ga je’), zonder *gij*, zijn in Limburg volledig onbekend. Dat *-e* in Limburg alleen voorkomt in combinatie met *gij*, voedt het vermoeden dat het Limburgse voorbeeld van *azzegij* samengesteld is uit het voegwoord *as* en een ongelede volle 2enk.-vorm *-egij*, die vergelijkbaar is met het pronomen (*e*)*kik* in de eerste persoon enkelvoud. Vanuit synchroon opzicht is dus in een vorm *azzegij* strikt genomen in Limburg geen sprake van subjectverdubbeling, maar in het Gentse wel. Die verschillende status van *-egij* in die twee gebieden komt ook aan de oppervlakte in een andere syntactische omgeving: de vorm *-egij* komt in een aantal Limburgse plaatsen voor na een regelmatige verleden tijdsvorm *leefden* (b.v. *leefden-egij*), waarbij een flectie-*n* of intervocalische /n/ opduikt tussen het verledentijdssuffix *-de* en *-egij* (kaart 10). Dergelijke voorbeelden van *leefdenegij* zijn in het Gentse volledig onbekend. Meer naar het oosten van Oost-Vlaanderen, waar na comparatieven niet *-e* maar *-ge* gebruikt wordt als clitic (b.v. *...groter asgegij*, naast *leefdenegij*), komen ze wel voor. Voor Nederland is de situatie niet duidelijk: aangezien verleden tijdsvormen met *leven* alleen onder de rijksgrens opgevraagd zijn, beperkt de discussie zich hier tot België.

¹¹ De *-t* is wellicht een vervoegingsuitgang. De analyse van *-t* als voegwoordvervoeging ligt vooral voor de hand aangezien de dialecten in de buurt van Gent (I241p) tal van omgevingen hebben waar ondubbelzinnig een dof pronomen *-e* voorkomt. Strikt genomen zijn er echter ook andere analyses mogelijk: de hele vorm *-te* kan bijvoorbeeld als één dof pronomen beschouwd worden, of de *-t* kan deel uitmaken van de stam van het voegwoord. Vooral die laatste optie lijkt niet onwaarschijnlijk. De *-t* duidt namelijk hier en daar ook op in een aantal omgevingen waar flectie-*t*'s geheel onverwacht zijn, zoals na *dan* voor een eerste persoon enkelvoud (b.v. *dantekik* in Gent (I241p) en Deinze (O014p)).

In elk geval blijkt voor het oosten van Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Vlaams-Brabant en Belgisch Limburg een opvallende geografische parallel tussen subjectverdubbeling na ‘gewone’ voegwoorden en na comparatieve voegwoorden en het gebruik van *-egij* na verledentijdsvormen: de drie fenomenen komen uitsluitend voor aan de randen van het Brabantse dialectgebied (met attestaties in het oosten van Oost-Vlaanderen, het westen van Limburg, en, in het geval van subjectverdubbeling na voegwoorden, ook in het noorden van Noord-Brabant). Meer naar het westen toe verschillen de drie fenomenen evenwel qua distributie: *-egij* na een regelmatige o.v.t. is in het westen van Oost-Vlaanderen en in West-Vlaanderen volledig onbekend; terwijl subjectverdubbeling na voegwoorden in beide provincies algemeen voorkomt. Subjectverdubbeling na een comparatief voegwoord bekleedt een tussenpositie: dat verschijnsel komt frequent voor in het westen van Oost-Vlaanderen, vooral in het Gentse, maar helemaal niet in West-Vlaanderen. Deze distributiever verschillen wijzen op een verschillende diachrone status, die in sectie 3.2.2.5 verder uitgediept wordt.

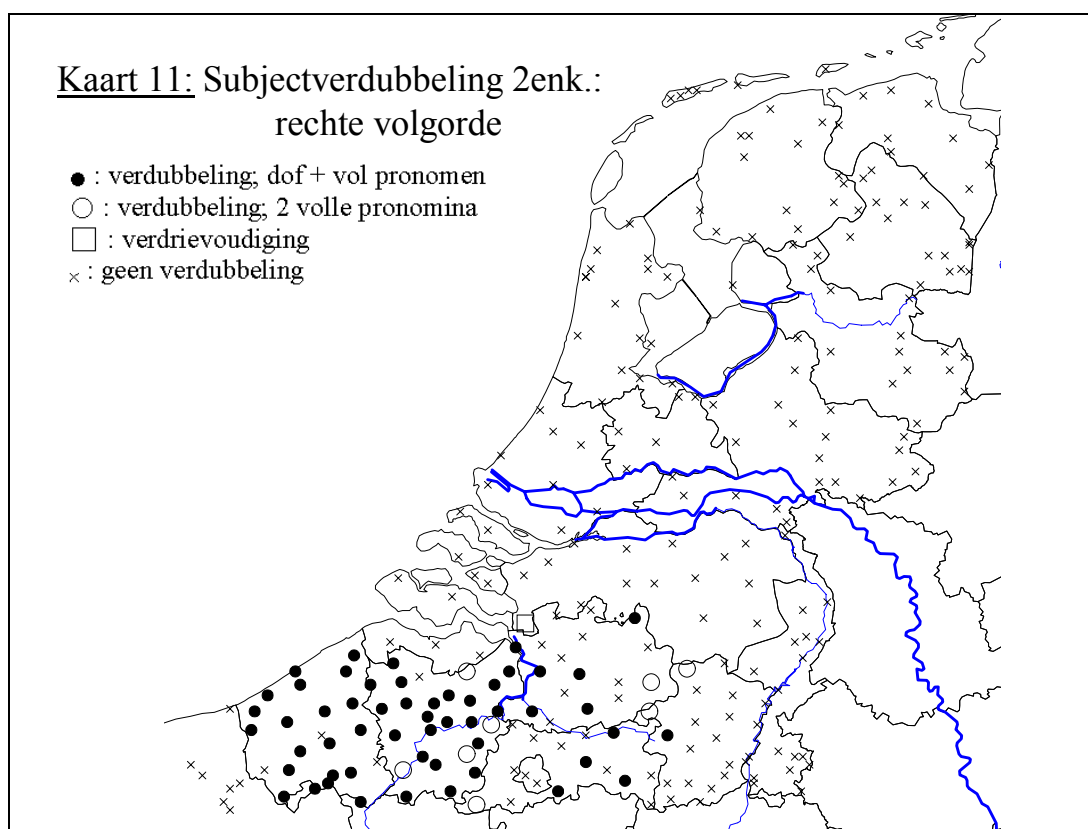
Het bestaan van een ondeelbare vorm *-egij* na een verleden tijd, zoals geïllustreerd d.m.v. kaart 10, kan aanleiding geven tot de veronderstelling dat ook verdubbelingen na een voegwoord (b.v. *daddegij*) en na een comparatief (b.v. *groter azzegij* in het Gentse) als voorkomens van die pronominale vorm *-egij* verklaard kunnen worden, en niet als ‘zuivere’ attestaties van subjectverdubbeling (cf. DE SCHUTTER 1997:41-43). Een dergelijke veronderstelling lijkt echter in tegenspraak met een aantal andere gegevens: ten eerste zijn er ook in een aantal plaatsen met de vorm *-egij* wel degelijk zuivere voorbeelden van subjectverdubbeling geattesteerd, zoals de attestaties van *asgegij* in het oosten van Oost-Vlaanderen (met *-ge* i.p.v. *-e*, waarbij *as* zowel conditioneel als comparatief voegwoord kan zijn). Ten tweede lijken de meeste attestaties van subjectverdubbeling na een voegwoord (b.v. *addegij*) wel degelijk splitsbaar, aangezien de onverdubbelde vorm (*adde*, *dadde*) ook voorkomt in alle

gebieden waar verdubbeling na een voegwoord mogelijk is.¹² Ten derde zijn de mogelijke attestaties van een ongeleed *-egij* zeer zeldzaam: de acht voorbeelden op de kaart zijn de enige (voor 1enk. hebben minstens achttien SAND-dialecten een vorm als *leefdenekik*), en in gecoördineerde NP's is *-egij*, in tegenstelling tot *(e)kik*, helemaal niet geattesteerd. Hieruit blijkt dat de tendens tot vorming van een nieuw vol pronomen *-egij*, hoewel onmiskenbaar aanwezig (cf. de verledentijdsvormen op kaart 10), een betrekkelijk marginaal verschijnsel is, zeker in vergelijking met de eerste persoon enkelvoud, waar het nieuwe volle pronomen *(e)kik* over een zeer groot gebied verspreid bleek.

2.3.3.2. Spreiding in rechte volgorde

Ook in de tweede persoon meervoud is subjectverdubbeling niet alleen geattesteerd na werkwoorden en voegwoorden, maar ook in rechte volgorde (4.22).

- (4.22) *Subjectverdubbeling en -verdrievoudiging in de tweede persoon enkelvoud, rechte volgorde*
verdubbeling (dof + vol pron.):	Ge zult gij dat wel krijgen.
verdubbeling (2 volle pron.):	Gij zult gij dat wel krijgen.
verdrievoudiging:	Ge zul-de gij dat wel krijgen.

¹² SAND-voorbeelden van *adde* en *dadde* zijn te vinden in Eeklo (I158p), Oosteeklo (I163p), Koewacht (I168c), Sint-Niklaas (I175p), Lokeren (I208p), Gent (I241p), Laarne (I251p) en Ronse (O265p) in Oost-Vlaanderen; Kapellen (K221p) in Antwerpen; Zoutleeuw (P112p) in Vlaams-Brabant; Houthalen (L414p) en Genk (Q003p) in Belgisch Limburg. Ook in het Nederlandse SAND-materiaal uit Noord-Brabant zijn attestaties van *-de* zonder verdubbeling terug te vinden, in Ossendrecht (I118p) en Moerdijk (K124a). Zie SCHUURMANS (1975:68) en STROOP (1987:128) voor meer voorbeelden.

In rechte volgorde komt subjectverdubbeling opnieuw voor in hetzelfde gebied dat ook subjectverdubbeling in rechte volgorde heeft in de andere combinaties van persoon en getal: grosso modo Vlaanderen en Belgisch-Brabant. Daarnaast is één Nederlandse verdrievoudiging opgegeven in het grensgebied, in Ossendrecht (I118p). Opnieuw ontstaat dus de indruk dat subjectverdubbeling in rechte volgorde veel minder gevoelig is voor verschillen in persoon en getal van het subject, dan subjectverdubbeling in inversie: terwijl voor subjectverdubbeling in inversie grote spreidingsverschillen naargelang van de behandelde combinatie van persoon en getal,¹³ keert voor subjectverdubbeling in rechte volgorde steeds hetzelfde kaartbeeld terug. Het constructiegebied bestaat telkens uit Vlaanderen en Belgisch Brabant. Verder zijn er ook verdubbelingen opgegeven met twee volle pronomina, die opnieuw alleen in Oost-Vlaanderen en Brabant voorkomen, niet in West-Vlaanderen. Net zoals elders vormen de verdubbelingen met twee volle pronomina echter geen massief gebied, maar liggen ze verspreid over de Belgische provincies Oost-Vlaanderen (4 vbn.), Antwerpen (1 vb.), Vlaams-Brabant (1 vb.) en Limburg (2 vbn.). De precieze situatie in Frans-Vlaanderen is opnieuw niet duidelijk (o.a. door het ontbreken van telefonisch navraagmateriaal; zie ook 2.3.2.2).

2.3.4. Subjectverdubbeling in de tweede persoon meervoud

2.3.4.1. Spreiding in inversie en in bijzinnen

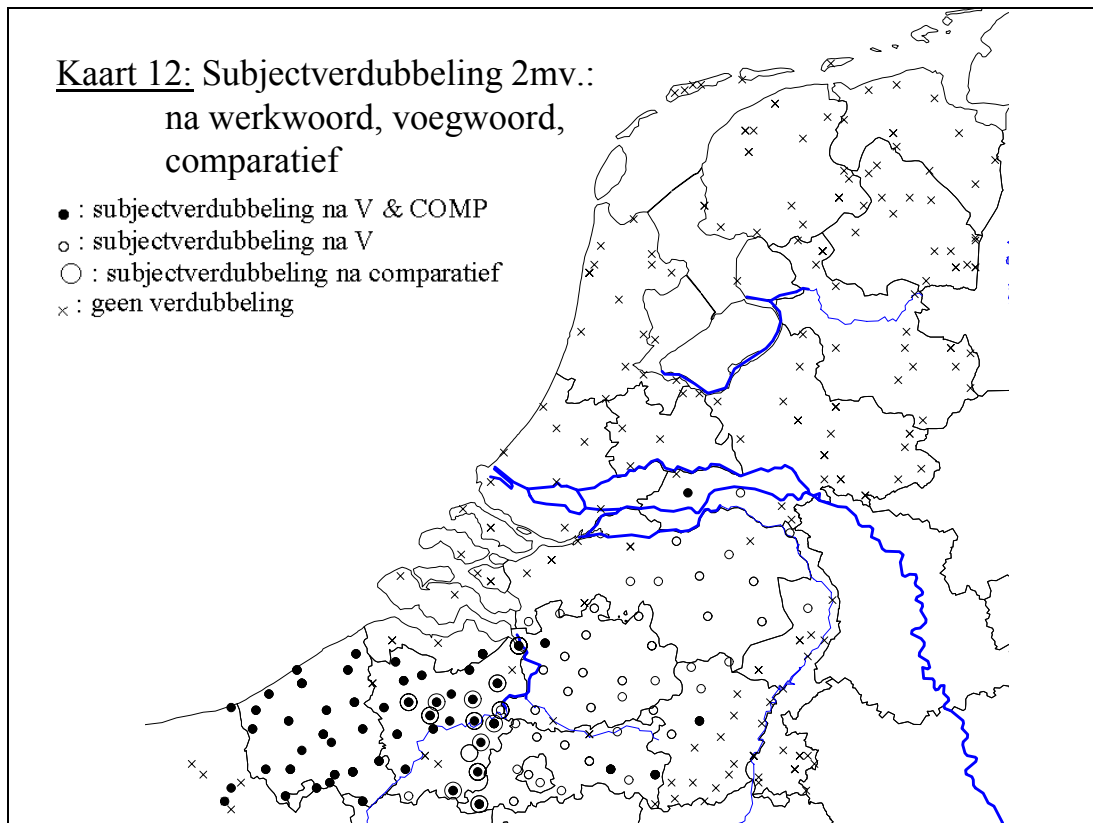
Het clitische pronomina voor de tweede persoon meervoud is in de dialecten met subjectverdubbeling identiek aan dat voor de tweede persoon enkelvoud (zie ook Hoofdstuk 3, sectie 2.2.3.2, 2.2.4.2). In de voorbeeldzinnen voor de tweede persoon meervoud verschilt, in vergelijking met die voor de tweede persoon enkelvoud, dan ook alleen het volle pronomina.

(4.23) *Subjectverdubbeling in de tweede persoon meervoud*

na werkwoorden:	Moog- de gullie dat wel weten?
na voegwoorden:	... da- de gullie dat mogen weten.
na een comparatief:	Hij is groter as- ge gullie .

Ook de geografische distributie (kaart 12; zie de appendix voor de gebruikte testzinnen) is vrijwel identiek: na werkwoorden komt het verschijnsel voor in heel Vlaanderen (incl. Frans-Vlaanderen en het Zeeuws-Vlaamse Hulst; I142p), in Brabant en zelfs iets oostelijker (o.a. in het westen van Limburg). Na voegwoorden is subjectverdubbeling buiten Vlaanderen veel zeldzamer, en in het SAND-materiaal uitsluitend geattesteerd in Geldermalsen (K080p), Kapellen (K221p), Houthalen (L414p), Herne (O275p), Boutersem (P102p) en Zoutleuw (P112p). Na comparatieve voegwoorden duiken iets minder voorbeelden op dan in de tweede persoon enkelvoud, maar het resulterende kaartbeeld blijft hetzelfde: voorkomens van *asgegulder* (en varianten) in het oosten van Oost-Vlaanderen en Herne (O275p), en een drietal van *as(t)egulder* (en varianten *of(t)egulder*, *dantegulder*) in de buurt van Gent (I241p).

¹³ Vergelijk b.v. kaart 6 (1mv.), met vrijwel uitsluitend attestaties van subjectverdubbeling in Vlaanderen, met kaart 9 (2enk.), met attestaties tot in de Nederlandse provincie Gelderland.

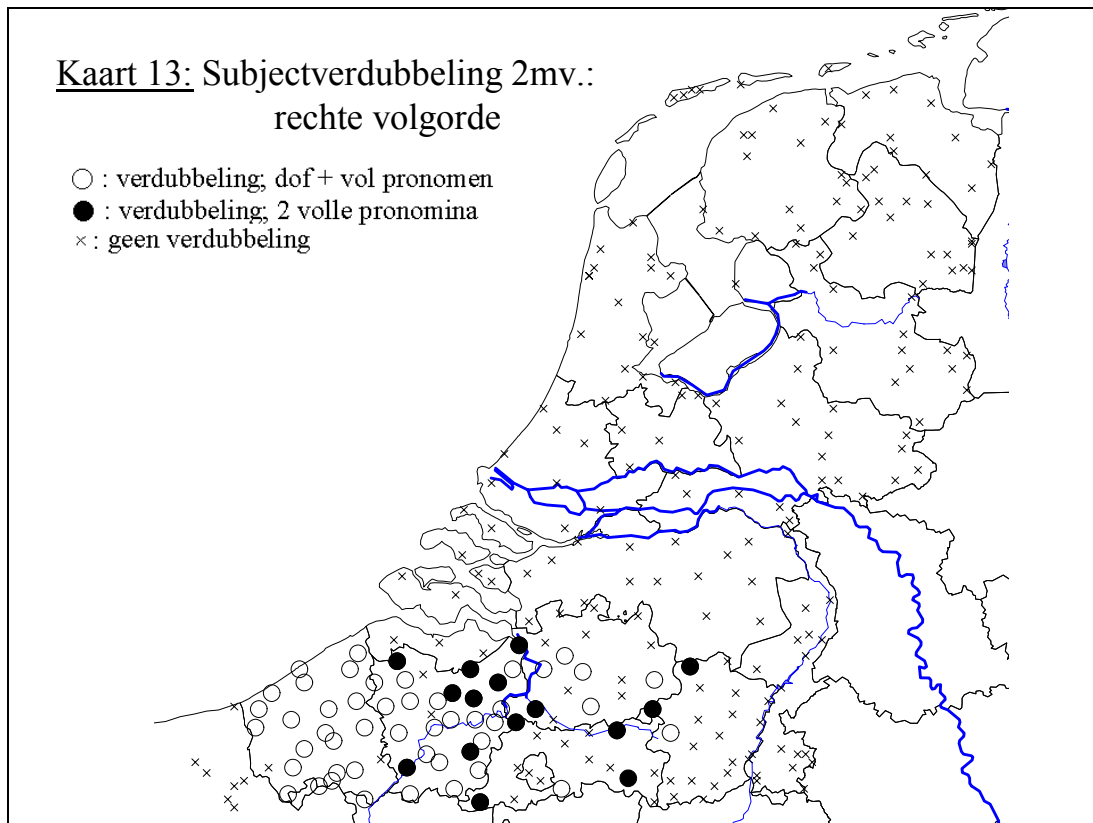

2.3.4.2. Spreiding in rechte volgorde

De geografische spreiding voor subjectverdubbeling in rechte volgorde verschilt opnieuw niet noemenswaardig van die voor andere combinaties van persoon en getal. Verder valt opnieuw op dat in Brabant slechts sporadisch voorbeelden worden aangetroffen, terwijl Oost- en West-Vlaanderen een vrij homogeen gebied vormen. Uit Frans-Vlaanderen zijn in het SAND-corpus geen verdubbelingen terug te vinden in rechte volgorde.

- (4.24) *Subjectverdubbeling in de tweede persoon meervoud, rechte volgorde*
verdubbeling (dof + vol pron.):	Ge zult gullie dat wel krijgen.
verdubbeling (2 volle pron.):	Gullie zult gullie dat wel krijgen.

Ook de spreiding van subjectverdubbeling met twee volle pronomina is in de tweede persoon meervoud vrijwel identiek aan de tweede persoon enkelvoud. Die constructie komt opnieuw alleen voor in het oosten en het centrum van het constructiegebied (Brabant en Oost-Vlaanderen), en niet in het westen (West-Vlaanderen).

2.3.5. Subjectverdubbeling derde persoon enkelvoud, mannelijke pronomina

2.3.5.1. Spreiding in inversie en in bijzinnen

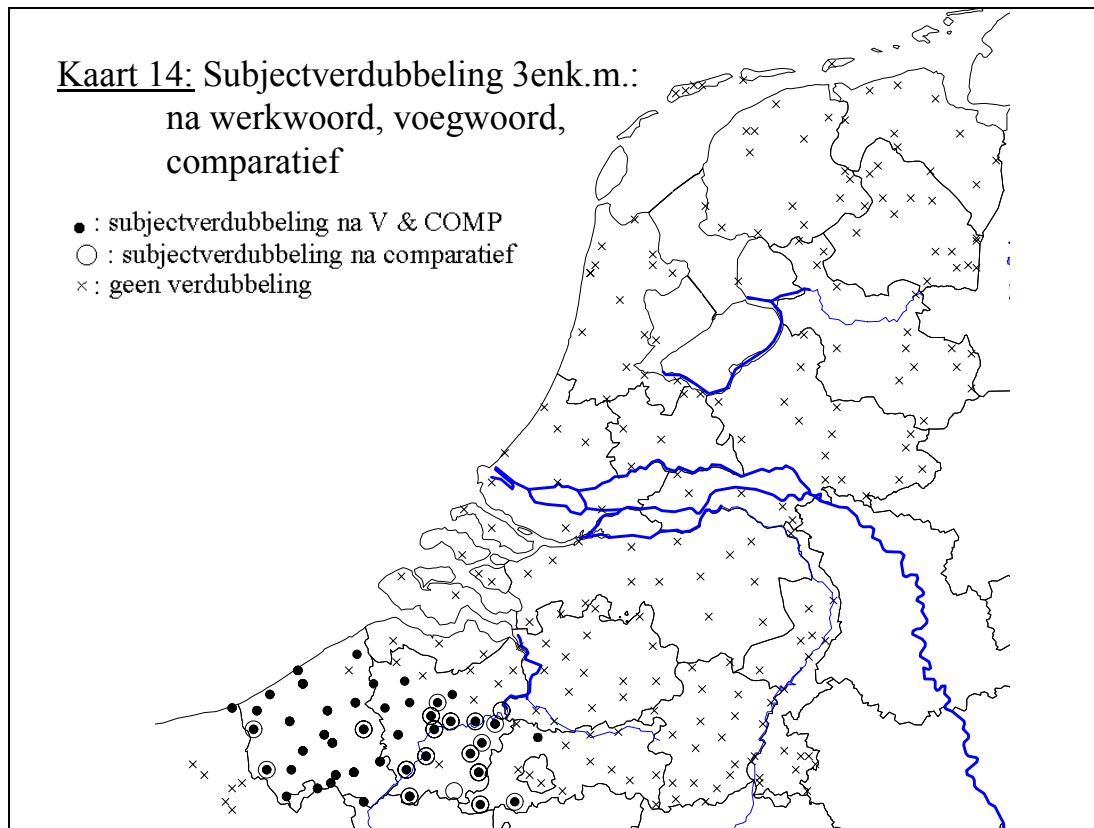
In (4.25) staan enkele voorbeelden van verdubbeling van een pronomèn van de derde persoon mannelijk enkelvoud.

- (4.25) *Subjectverdubbeling in de derde persoon mannelijk enkelvoud*
na werkwoorden:	Magt- ie (h)ij dat wel weten?
na voegwoorden:	... dat- ie (h)ij dat mag weten.
na een comparatief:	Zij is groter dan- ie (h)ij .

In de derde persoon mannelijk enkelvoud is subjectverdubbeling in inversie minder ruim verspreid dan bij de andere pronomina (m.u.v. de derde persoon onzijdig enkelvoud): op kaart 14 komt het verschijnsel uitsluitend voor in het dialectgebied Vlaanderen (provincies Oost- en West-Vlaanderen), en in de Vlaams-Brabantse plaatsen Herne (O275p) en Halle (O286p) (de gebruikte testzinnen staan in de appendix bij dit hoofdstuk). De verspreiding na werkwoorden is identiek aan die na voegwoorden. Ook in Vlaanderen is de constructie evenwel niet algemeen: het valt, in vergelijking met de andere kaarten, bijvoorbeeld op dat in Oost-Vlaanderen het Waasland geen verdubbeling kent.¹⁴ Het gaat hier om een gebied dat niet beschikt

¹⁴ Ook de Frans-Vlaamse meetpunten hebben geen verdubbeling, op Bray-Duinen (H081a) na. Het is onduidelijk of dat te maken heeft met de realiteit of met de manier van opvragen. Doordat de opvraging grotendeels in het Frans gebeurde, waren de mogelijkheden om de informanten dialectconstructies aan te bieden in Frans-Vlaanderen veel beperkter dan elders.

over een apart gereduceerd pronomen voor de derde persoon mannelijk enkelvoud (zie Hoofdstuk 3, sectie 2.2.5.2.B-C).

In een aantal andere Oost-Vlaamse meetpunten moet overigens betwijfeld worden of de verdubbeling nog wel aangevoeld wordt als een combinatie van twee pronomina: net zoals bij *(e)kik* in de eerste persoon enkelvoud, heeft de vorm *(t)jij* (in oorsprong *(t)ie-ij*, elders ook wel *(t)jem*) de neiging om zijn gebruik naar andere posities te veralgemenen, zoals in (4.26) (het gebruik van versteende reduplicatievormen zoals *(t)jij* en *(t)jem* is zichtbaar op kaart 17 in Hoofdstuk 3).

(4.26) 'Versteend' gebruik van oorspronkelijke reduplicatievormen
Zelfs **(t)jij** / **(t)jem** (= *(t)ie + ij/em*) kan dat niet oplossen.

De tendens tot vorming van nieuwe pronomina kan ook de opvallende frequentie verklaren waarmee verdubbeling voorkomt na comparatieven. Wellicht wordt de verdubbeling in een aantal gevallen niet langer als zodanig aangevoeld.

Er is nogal wat morfologische variatie bij subjectverdubbeling in de derde persoon mannelijk enkelvoud, aangezien de derde persoon mannelijk enkelvoud in veel dialecten gebruik maakt van oorspronkelijke voorwerpsvormen in subjectsfunctie (vgl. b.v. *komt-n em* in Gistel (H054p) met *komt-ie ij* in Tielt (H123p)). In alle dialecten bestaat de constructie echter gewoon uit een opeenvolging van een dof en een vol pronomen, waardoor de variatie zeker in West-Vlaanderen perfect voorspelbaar is op basis van de gegevens in Hoofdstuk 3, sectie 2.2.5. In Oost-Vlaanderen ligt dat iets gecompliceerder, doordat er in die provincie nogal wat dialecten zijn waarin geen doffe vormen geattesteerd zijn. Dergelijke dialecten zijn op te delen in twee groepen: een eerste groep, vooral terug te vinden in het Gentse,

waarin geen doffe pronomina meer lijken te bestaan, maar waarin wel nog relicten van doffe vormen worden aangetroffen als deel van de volle pronomina (*t)jij* en/of (*t)jem*; en een tweede groep, waartoe de Wase dialecten behoren, waarin noch doffe vormen, noch relicten ervan bestaan, en waarin subjectverdubbeling in inversie en na voegwoorden dan ook niet voorkomt.

2.3.5.2. Spreiding in rechte volgorde

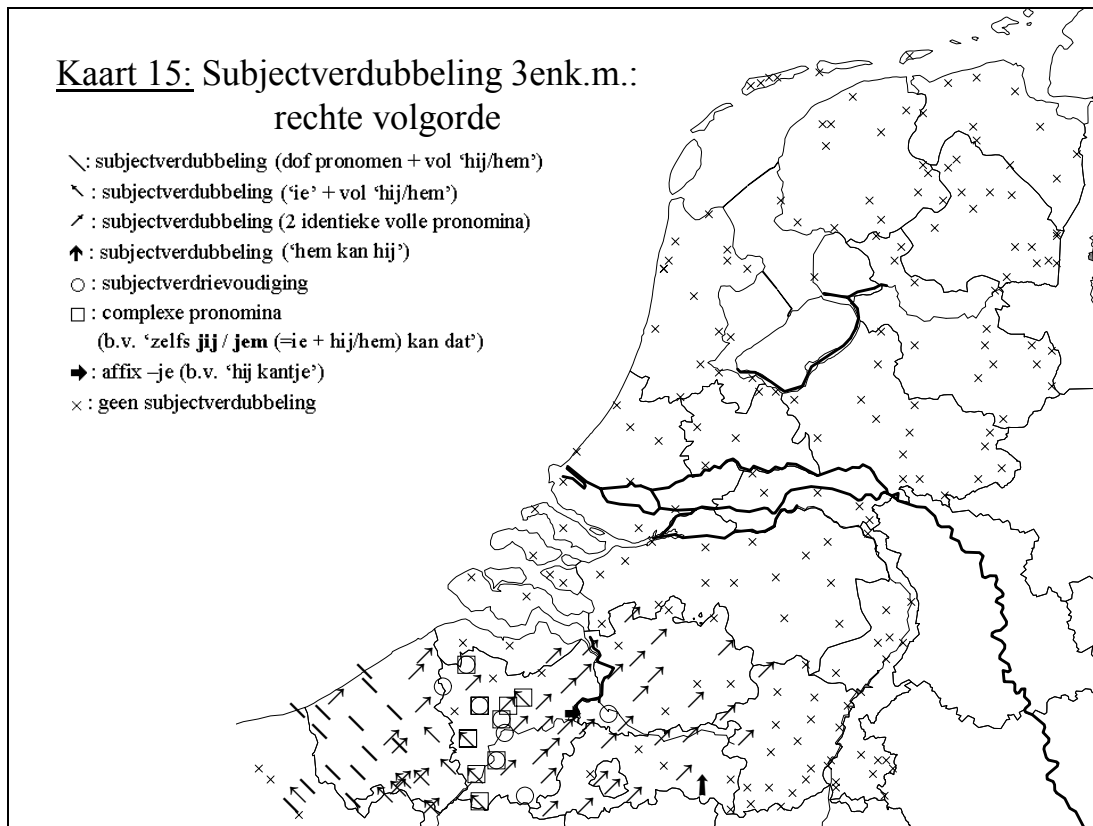
In rechte volgorde komt alweer hetzelfde constructiegebied naar voren als voor de overige grammaticale personen: voorbeelden van subjectverdubbeling in rechte volgorde zijn in het SAND-materiaal terug te vinden in een behoorlijk aantal Belgisch-Brabantse meetpunten en in vrijwel alle Oost- en West-Vlaamse meetpunten.

(4.27) *Subjectverdubbeling en subjectverdrievoudiging in de derde persoon mannelijk enkelvoud, rechte volgorde*

verdubbeling (dof + vol pron.):	'n Zal em dat wel krijgen.
verdubbeling (2 volle pron.):	Hij zal hij dat wel krijgen.
verdrievoudiging:	Hij zalt- ie ij dat wel krijgen.

In tegenstelling tot de meeste andere grammaticale personen levert de derde persoon mannelijk enkelvoud wel een behoorlijk aantal verdubbelingen op in Frans-Vlaanderen: 5 van de 7 Frans-Vlaamse meetpunten blijken de constructie te kennen. Dat heeft enerzijds te maken met methodologische aspecten, namelijk het feit dat voor de derde persoon mannelijk enkelvoud overall expliciet doorgevraagd is naar de mogelijkheid tot verdubbeling. Anderzijds wijst het toch ook wel op een bijzondere status van de derde persoon mannelijk enkelvoud: de oogst op kaart 15 is namelijk opvallend groter dan op de kaarten voor de overige grammaticale personen waarvoor tijdens de veldwerkinterviews expliciet naar verdubbeling in rechte volgorde gepeild is, namelijk de eerste persoon meervoud (kaart 7; geen verdubbelingen) en de derde persoon vrouwelijk enkelvoud (kaart 17; 2 verdubbelingen) (zie ook de appendix bij dit hoofdstuk voor een gedetailleerder overzicht van het gebruikte SAND-materiaal).

Er treedt behoorlijk wat variatie op in de pronomina die in de verdubbelingsconstructie gebruikt worden: duidelijke combinaties van een dof en een vol pronomen komen alleen voor in West-Vlaanderen en Frans-Vlaanderen, wat niet hoeft te verbazen, aangezien uitsluitend daar frequent doffe pronomina worden aangetroffen in zinsinitiële positie (zie Hoofdstuk 3, kaart 18). Een aantal van de meer oostelijke varianten met initieel *ie* en een postverbaal pronomen dat van *ie* verschilt (*(h)ij* of *(h)em*), zijn zeer vergelijkbaar, omdat *ie* in die dialecten wellicht als doffe variant beschouwd mag worden (zie eveneens Hoofdstuk 3, kaart 18 en toelichting). De overige types kunnen beschouwd worden als subjectverdubbelingen met twee volle vormen.

Subjectverdubbeling met twee volle pronomina is, in vergelijking met de andere combinaties van persoon en getal, opvallend ruim verspreid. Het ontbreken van doffe initiële vormen in de meeste meetpunten (o.a. in Belgisch Brabant, maar ook elders; zie Hoofdstuk 3, kaart 18), en van doffe mannelijke pronomina 'tout court' in een deel van Oost-Vlaanderen (Hoofdstuk 3, kaart 19-20) kan die ruime geografische spreiding van subjectverdubbeling met twee volle pronomina helpen verklaren. De voorbeelden van verdrievoudiging worden dan weer bijna volledig verklaard door het bestaan van versteende vormen (i.e. als gereduplicateerde vorm onstane pronomina, die niet langer als een combinatie van twee pronomina gevoeld worden; zie Hoofdstuk 3, kaart 17). In één meetpunt, Moerzeke (I260p), is mogelijk een affixaal gebruik van een dof pronomen *-je* geattesteerd (in *hij kantje*). In die vorm is het tweede pronomen minder prominent dan het eerste, waardoor de vorm niet beantwoordt aan de generalisatie van NUYTS (1995:53), die stipuleert dat het sterkste pronomen in een subjectverdubbeling steeds later in de zin komt dan het zwakkere, eerste pronomen (cf. *wij ga-me* in 1mv.).

2.3.6. Subjectverdubbeling derde persoon enkelvoud, vrouwelijke pronomina

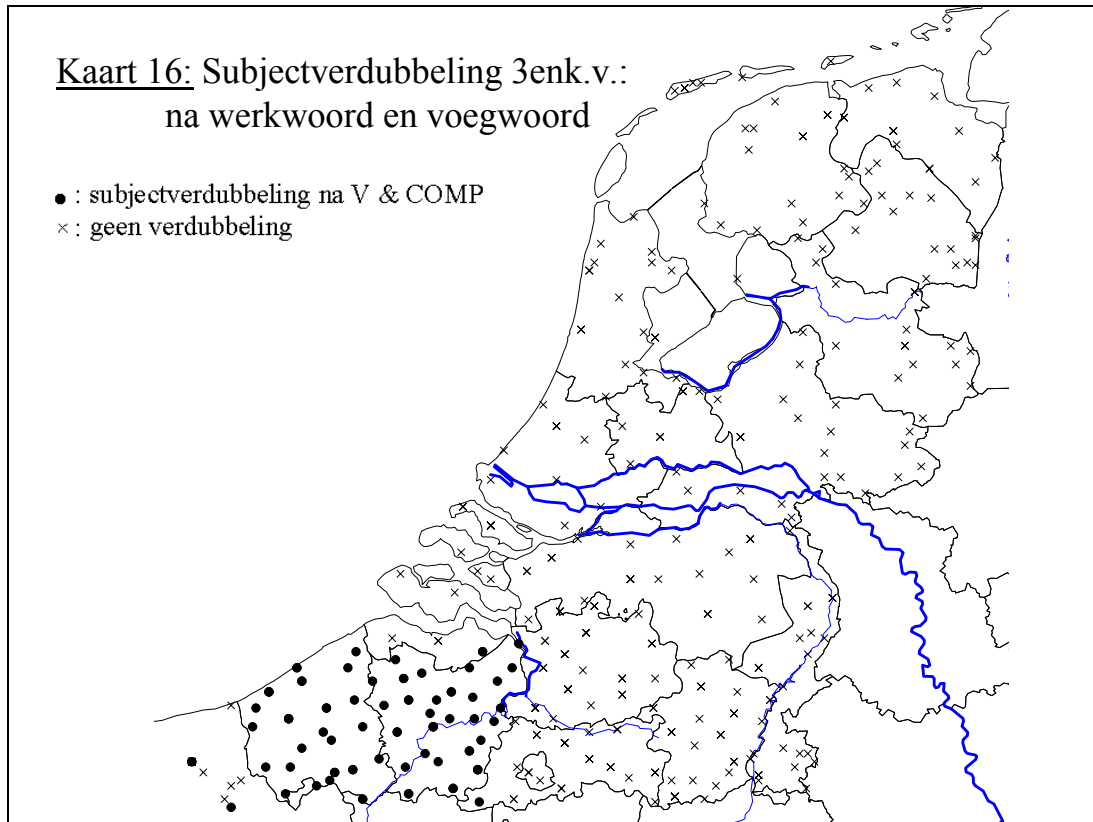
2.3.6.1. Spreiding in inversie en in bijzinnen

Subjectverdubbeling van vrouwelijke pronomina in inversie komt alleen voor in Vlaanderen, het Zeeuws-Vlaamse Hulst (I142p) en het Vlaams-Brabantse Herne (O275p).

(4.28) *Subjectverdubbeling in de derde persoon vrouwelijk enkelvoud*

na werkwoorden: Mag **ze zij** dat wel weten?

na voegwoorden: ... da-**ze zij** dat mag weten.

Er is geen spreidingsverschil tussen verdubbeling na een voegwoord en na een werkwoord. De data zijn dus grotendeels identiek aan die voor de eerste persoon meervoud. Er zijn in het SAND-materiaal geen gegevens beschikbaar voor subjectverdubbeling van een vrouwelijk derdepersoonspronomen na een comparatief voegwoord.

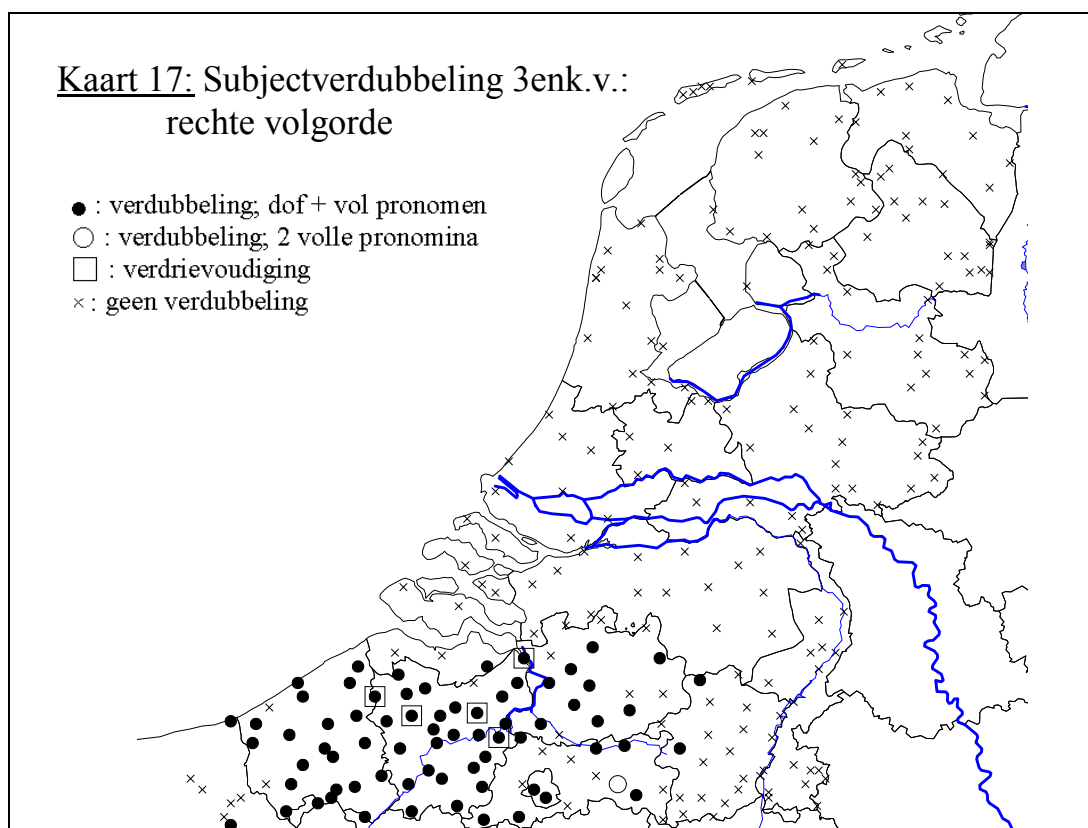
2.3.6.2. Spreiding in rechte volgorde

In rechte volgorde wordt opnieuw hetzelfde constructiegebied zichtbaar als voor de meeste andere combinaties van persoon en getal; subjectverdubbeling in rechte volgorde blijkt alweer minder gevoelig te zijn voor persoon en getal van het subject dan verdubbeling in inversie en na voegwoorden. Verdrievoudiging is ook hier geattesteerd, maar is wel zeldzaam.

- (4.29) *Subjectverdubbeling en subjectverdrievoudiging in de derde persoon vrouwelijk enkelvoud, rechte volgorde*
verdubbeling (dof + vol pron.):	Ze zal zij dat wel krijgen.
verdubbeling (2 volle pron.):	Zij zal zij dat wel krijgen.
verdrievoudiging:	Ze zal-ze zij dat wel krijgen.

Subjectverdrievoudiging is ook geattesteerd in de eerste persoon enkelvoud en de derde persoon mannelijk enkelvoud, waar het verschijnsel verklaard is als het resultaat van een heranalyse van een dof en een vol pronomen tot één nieuwe, volle vorm (cf. 1enk. (e)kik, 3enk.m. (t)jij/(t)jem; zie resp. 2.3.1 en 2.3.5) en in de eerste persoon meervoud, waar de heranalyse van *-me* als verbaal affix als oorzaak gold voor de

verdrievoudiging (b.v. in *we ga-me wij*; zie 2.3.2). Het is onduidelijk of de verdrievoudigingen in de derde persoon vrouwelijk enkelvoud wijzen op vorming van een dubbelpronomen *zezij* of op een affixstatus van *-ze*. De zeldzaamheid van verdrievoudiging geeft in elk geval aan dat noch de vorming van een dubbelpronomen *zezij*, noch de ontwikkeling van een affix *-ze* zich sterk doorgezet heeft bij de vrouwelijke pronomina, in tegenstelling tot bij sommige andere combinaties van persoon en getal. Er is verder slechts één attestatie van een subjectverdubbeling met twee volle pronomina.

Verder valt op kaart 17 opnieuw op dat verdubbeling in rechte volgorde vooral in Oost- en West-Vlaanderen frequent voorkomt; in Frans-Vlaanderen en in Antwerpen en Vlaams-Brabant is de densiteit waarmee de constructie voorkomt, beduidend lager.

2.3.7. Subjectverdubbeling derde persoon enkelvoud, onzijdige pronomina

2.3.7.1. Geografische spreiding: inversie vs. rechte volgorde

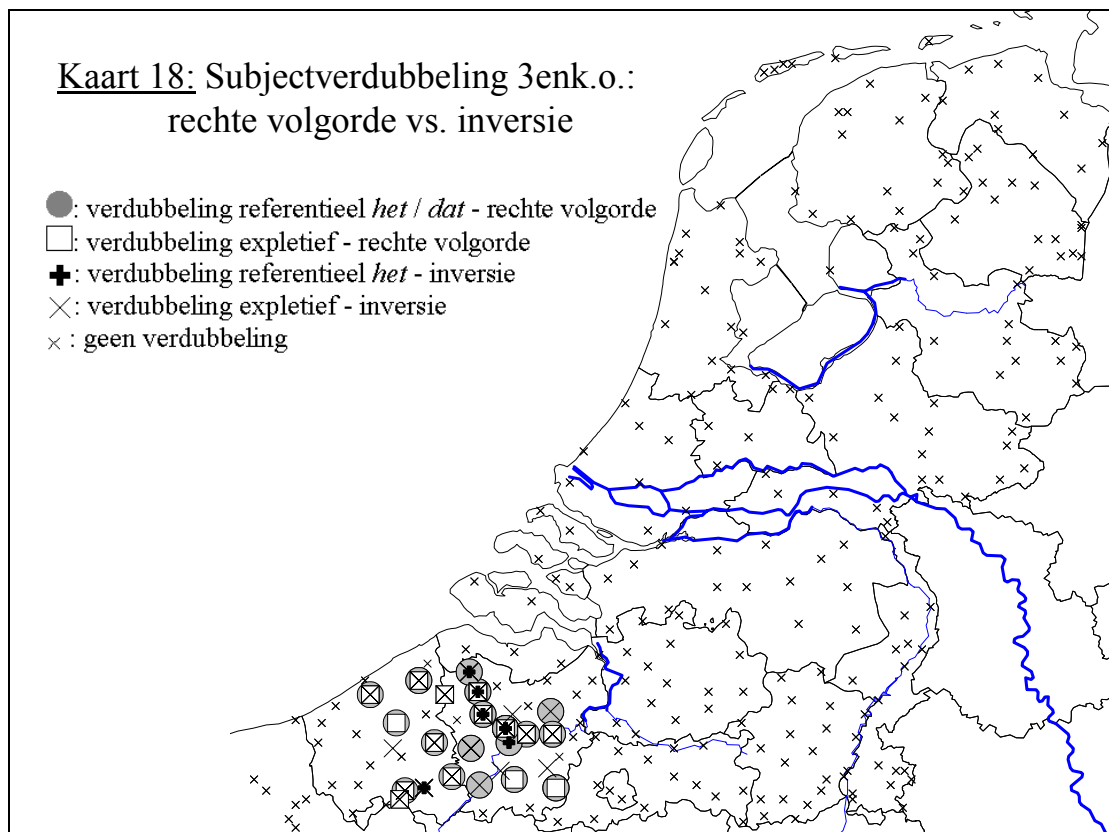
In tegenstelling tot verdubbeling van andere pronomina, is verdubbeling van het onzijdige, enkelvoudige pronomen niet algemeen in Vlaanderen. Het gaat hier, in vergelijking met de andere besproken fenomenen, om een geografisch beperkt verschijnsel, dat slechts in een beperkt aantal pragmatische contexten gebruikt wordt, en dat bovendien door de meeste informanten als archaïsch beschouwd wordt. In het algemeen moet ook opgemerkt worden dat verdubbeling van onzijdige pronomina zeer moeilijk te eliciteren is. In sommige gevallen wordt het voorkomen van het verschijnsel expliciet ontkend, maar komt het niettemin toch voor in spontaan materiaal. Uiteraard zijn ook dergelijke spontane attestaties in kaart gebracht. Het

spreekt vanzelf dat in dergelijke gevallen de nodige omzichtigheid aan de dag gelegd moet worden bij de interpretatie van de kaarten.

(4.30) *Verdubbeling van onzijdige pronomina*

- a. 't Is-(t)et niet mogelijk hé!
- b. D'r/'t heeft-(t)et hier een man gewoond.
- c. Dat kindje? Ging-et-et ook mee? (vb. uit Lovendegem-I193p)
- d. Heeft d'r (t)et hier een man gewoond?

De duidelijkste voorbeelden van subjectverdubbeling van onzijdige pronomina zijn voorbeelden met rechte woordvolgorde, zoals (4.30)a. Ook expletieven kunnen verdubbeld worden (b.v. (4.30)b). Men kan opmerken dat het in (4.30)b (en ook in (4.30)d) net zo goed om verdubbeling van de lexicale NP *een man* kan gaan, en niet om verdubbeling van het expletief *d'r* of *'t*. In de meeste dialecten waarin (4.30)b voorkomt, wordt de verdubbeling ongrammaticaal wanneer het expletieve element uit de zin verwijderd wordt. Daaruit blijkt dat het wel degelijk het expletief is dat verdubbeld wordt, en niet de lexicale NP. Kaart 18 geeft dan ook alle attestaties van verdubbeling van zowel *'t* als van expletief *er/d'r* weer: de kaart toont de attestaties van (4.30)a en b (rechte volgorde), en (4.30)c en d (inversie). Een precies overzicht van de gebruikte testzinnen staat in de appendix bij dit hoofdstuk.

Uit de geografische distributie van verdubbeling van het referentiële pronomem *'t* (cf. (4.30)a), en van *'t* als expletief element (elders *d'r*, cf. (4.30)b), blijkt dat ze inderdaad over dezelfde kam geschoren mogen worden: hun geografische distributie is in rechte volgorde namelijk vrijwel identiek. Verdubbelsconstructies zonder expletief element, maar b.v. met een initiële lexicale NP (b.v. *Een man weet-et niks van breien*), zijn echter veel zeldzamer (zie verderop, sectie 2.3.9). In inversie treden wél

duidelijke verschillen op tussen verdubbeling van het onzijdige pronomens 't en expletief 't/d'r: er zijn slechts een zestal meetpunten waar verdubbeling van het onzijdige pronomens *het/'t* geattesteerd is ((4.30)c), met name Sint-Laureins (I156p), Eeklo (I158p), Lovendegem (I193p), Gent (I241p), Kortrijk (N141p) en Merelbeke (O022p).¹⁵ Verdubbeling van een inversiezin met een expletief (b.v. (4.30)d) wordt in veel méér plaatsen goedgekeurd dan de zin met referentieel 't. Die discrepantie tussen verdubbeling van het referentiële pronomens 't (b.v. (4.30)c) en expletief *d'r* (b.v. (4.30)d) is onverwacht, omdat beide constructies in rechte volgorde dezelfde spreiding hadden. Omdat alleen de geografische distributie van verdubbeling van *het/'t* in inversie (zoals in (4.30)c) afwijkt van de drie overige types verdubbeling die op kaart 18 afgebeeld worden, ligt het voor de hand om een ad hoc-verklaring te zoeken voor die afwijkende distributie. Zo kunnen bepaalde fonologische factoren een rol spelen. Verdubbeling van een onzijdig pronomens in inversie resulteert namelijk in een opeenvolging van minstens twee *t*'s: de flectie-*t* en het pronomens 't, eventueel nog aangevuld met een /t/ in het tweede, optionele pronomens (afhankelijk van het pronomens dat als verdubbelaar gebruikt wordt). Verder is er een alternatieve constructie voorhanden: gebruik van demonstratief *dat* leidt tot een vergelijkbaar effect als subjectverdubbeling.

In Oostveld (I183a) en opnieuw Lovendegem (I193p) ten slotte, is een bijzondere variant van (4.30)d opgegeven, (4.31), waarin een werkwoord *eetet* verschijnt in een presentatieve zin, die geen presentatief *d'r* of *er* bevat. Het voorkomen van constructies zoals (4.31) is opmerkelijk: ofwel is er sprake van een expletief 't in de zin, wat in inversiezinnen in het hele taalgebied uitgesloten is (zie SAND, kaart 49b), ofwel maakt de /t/ deel uit van het werkwoord (als flectie-*t*) of van een vol pronomens *tet*, waardoor er eigenlijk niet langer een expletief zou staan in (4.31). In de Vlaamse dialecten zorgt de afwezigheid van een expletief in een zin met een onbepaald subject echter voor een generieke lezing van de zin, die in deze context uitgesloten is.

(4.31)Ee-**t-et** hier een man gewoond of een vrouw?

Hoewel de grootte van het verspreidingsgebied van de diverse types verdubbeling van onzijdige pronomina verschilt, lijkt het centrum van de constructie toch telkens Gent (I241p) te zijn; verder zijn verdubbelaarsconstructies bekend in het Meetjesland, Zuid-Oost-Vlaanderen (Vlaamse Ardennen, Zwalmstreek), de Denderstreek en in de oostelijke helft van West-Vlaanderen. Drie meetpunten hebben alleen verdubbeling in rechte volgorde; vijf alleen in inversie. Er treedt daarbij geen gebiedsvorming op, waaruit men waarschijnlijk wel mag concluderen dat die discrepanties tussen zinnen met verschillende woordvolgorde toegeschreven moeten worden aan de moeilijke bevrraagbaarheid van de constructie of aan recente regressie, waarbij relictvorming optreedt in één of meer contexten (b.v. enkele staande uitdrukkingen). Aangezien de archaische westelijke en Frans-Vlaamse dialecten de constructie niet kennen, lijkt verdubbeling van onzijdige pronomina jonger dan de meeste andere types van subjectverdubbeling.

¹⁵ Behalve (4.30)c luiden de voorbeelden als volgt: *Ostijj es da Rudy nog leeft* (= 'als het [waar] is dat Rudy nog leeft,...') in Gent (I241p; vergelijkbaar voorbeeld in Merelbeke-O022p), *istijt al lang geleden* in Sint-Laureins (I156p) en Kortrijk (N141p), *eetet gisteren gesneeuwd* in Eeklo (I158p).

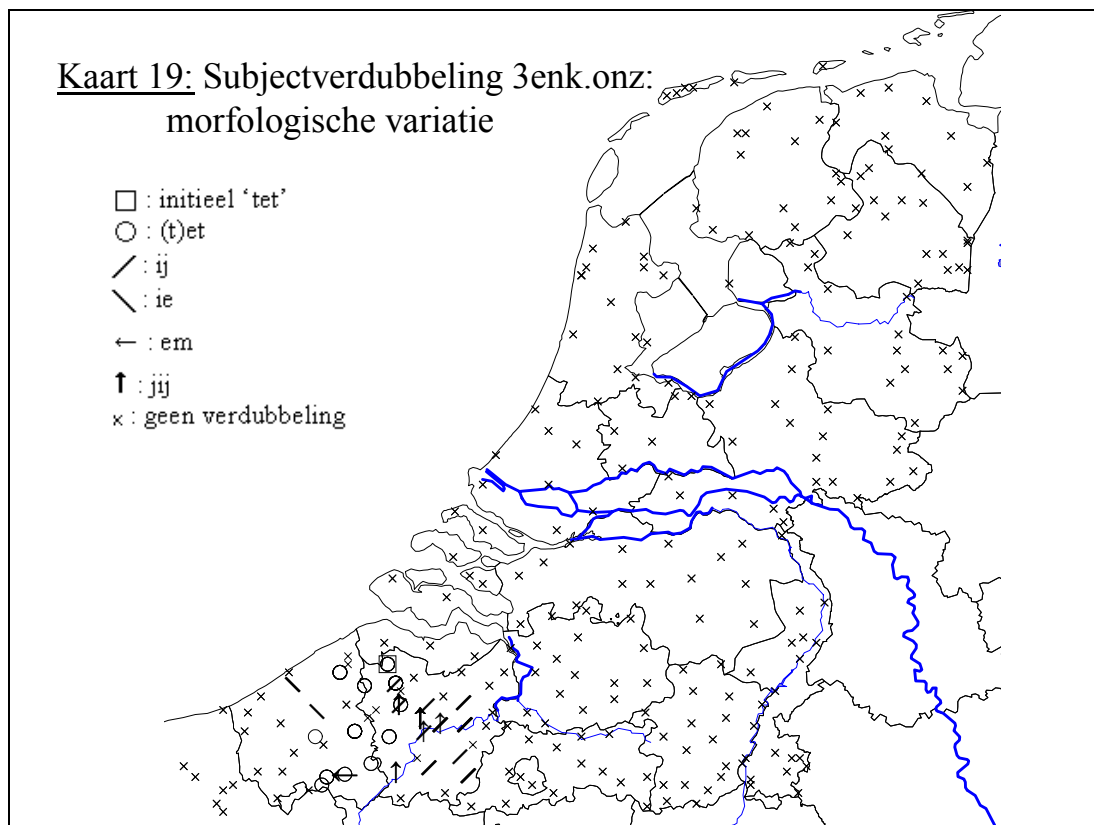
Er lijken geen discrepanties te bestaan tussen de verbale en voegwoordelijke omgeving. Vanwege de moeilijkheden die ondervonden zijn bij het eliciteren van de constructie, wordt echter afgezien van een grondige behandeling van dat onderscheid.

2.3.7.2. Morfologische variatie

Er is variatie in de keuze van het pronomen dat in een subjectverdubbeling dienst doet als het tweede, optionele pronomen. Een voor de hand liggende kandidaat als demonstratief *dat* is in die positie niet geattesteerd. Vormen die wel voorkomen zijn de mannelijke pronomina *ie*, *em* en *ij*, de eveneens mannelijke oorspronkelijke reduplicatievorm *jij*, en de vormen *et* en *tet*.

(4.32) *Morfologische variatie bij subjectverdubbeling in 3enk. onz.*

- a. Heeft dr **(t)et** hier een man gewoond?
- b. Heeft dr **(h)ij/(h)ie/jij/em** hier een man gewoond?
- c. **Tet** is al lang geleden! ('initieel tet'; Sint-Laureins-I156p)

De geografische distributie van de mannelijke pronomina *(h)ie*, *(h)ij*, *(h)em* en *jij* loopt volledig parallel met het beeld dat in Hoofdstuk 3 (sectie 2.2.5.1) geschetst is (zie (4.32)a en b voor vbn.): *ij* is Oost-Vlaams en *ie* West-Vlaams. In het oosten van West-Vlaanderen komt (één keer) *em* voor, in de streek rond Gent *jij*. De vormen *et* en *tet* zijn in Hoofdstuk 3 nog niet besproken, omdat ze uitsluitend in subjectverdubbelingen geattesteerd zijn. Ze lijken op het eerste gezicht afgeleid van het onzijdige pronomen *t/het*, waarbij de initiële /t/ in *tet* waarschijnlijk het resultaat

is van een heranalyse van de flectie-uitgang als deel van het pronomen.¹⁶ De uitspraak van de vocaal in *et/tet* sluit echter veeleer aan bij die van de mannelijke pronomina: de vocaal in *et/tet* luidt soms sjwa, maar daarnaast ook soms /e/ (zoals in *bed*) en in sommige plaatsen zelfs /ij/, net zoals het mannelijke pronomen (*h*)*ij*. Nergens komt een /u/-uitspraak voor, wat nochtans, naast sjwa, de gebruikelijke uitspraak is van het onzijdige pronomen (*h*)*et*. Het feit dat alle andere geattesteerde vormen mannelijke pronomina zijn, maakt een etymologie in het mannelijke pronomen (*h*)*ij* waarschijnlijk, waaraan een /t/ gehecht is. Die slot-*t* in *et/tet* kan de oorspronkelijke flectie-uitgang -*t* zijn die achter het pronomen geplaatst is in plaats van ervoor, nadat de vorm geheranalyseerd is als een inflectioneel element (i.e. een zgn. ‘incorporatie’, cf. de -*n* in 1mv. -*men*).

Beide etymologieën, die de initiële /t/ in *tet* respectievelijk zien als een oorspronkelijk postverbaal expletief 't of als een flectie-*t*, hebben met elkaar gemeen dat ze allebei uitgaan van een oorsprong in inversie. Los van de precieze etymologie lijkt het dan ook zeer waarschijnlijk dat de vorm *tet* (en waarschijnlijk dus ook *et*) in enclise gevormd is. Dat blijkt ook uit de syntactische distributie van *tet*, dat in de regel alleen in inversie en in bijzinnen voorkomt. Er is slechts één SAND-meetpunt dat het gebruik van *tet* veralgemeend heeft naar zinsinitiële positie, nl. Sint-Laureins (zie (4.32)c). In het nabijgelegen Boekhoute-Assenede (I135p) is ook een dergelijke schriftelijke attestatie opgegeven.

2.3.8. Subjectverdubbeling derde persoon meervoud

2.3.8.1. Spreiding in inversie en in bijzinnen

Subjectverdubbeling van meervoudige pronomina in inversie komt alleen voor in Vlaanderen, het Zeeuws-Vlaamse Hulst (I142p) en het Vlaams-Brabantse Herne (O275p).

(4.33) *Subjectverdubbeling in de derde persoon meervoud*

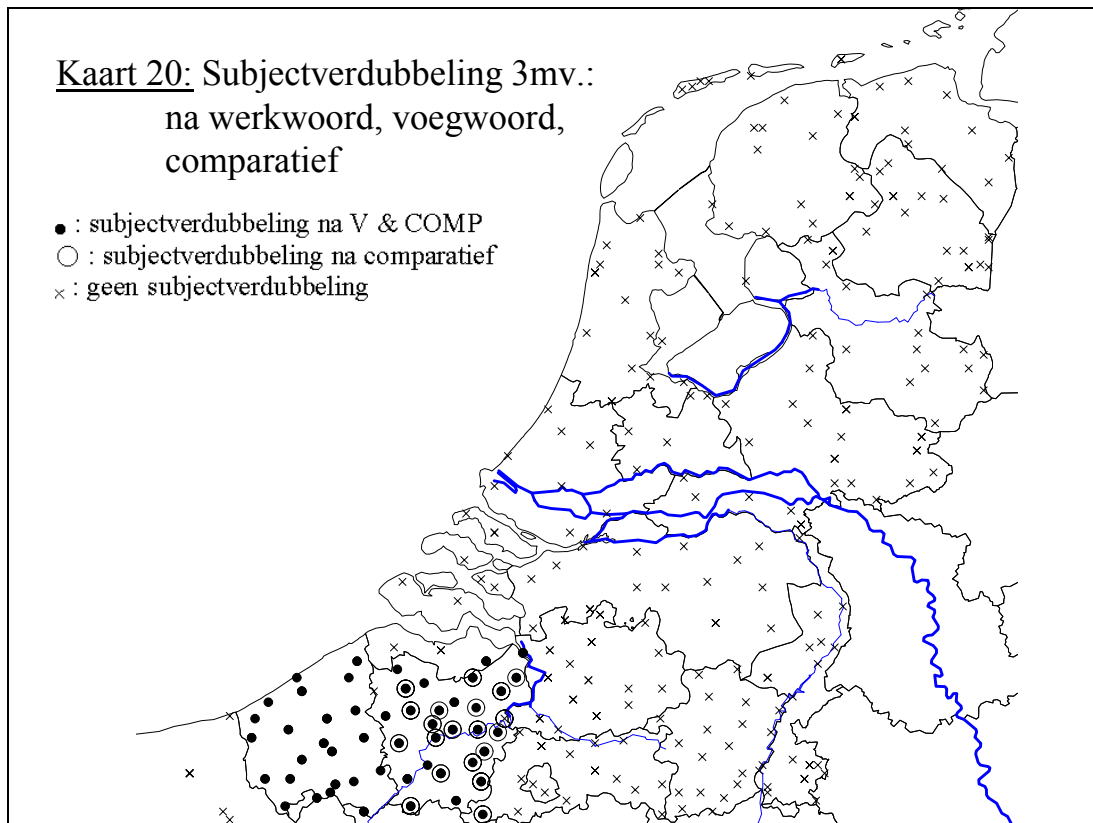
na werkwoorden: Mogen-**ze zij** dat wel weten?

na voegwoorden: ... da-**ze zij** dat mogen weten.

na een comparatief: Hij is groter dan-**ze zij**.

Er zijn geen spreidingsverschillen tussen verdubbeling na een voegwoord en na een werkwoord. De data zijn dus grotendeels identiek aan die voor de eerste persoon meervoud en zelfs volledig identiek aan die voor de derde persoon vrouwelijk enkelvoud. Subjectverdubbeling na een comparatief voegwoord komt uitsluitend voor in Oost-Vlaanderen en in Herne (O275p).

¹⁶ In principe zou die eerste /t/ in *tet* in oorsprong ook een dof pronomen 't kunnen zijn, zodat een zin als 't is *tet* mooi weer mogelijk drie oorspronkelijke doffe onzijdige pronomina bevat: initieel 't, een postverbaal clitic 't en het pronomen *et*. Een vol pronomen *et* lijkt echter niet te bestaan in de Vlaamse dialecten, en ook de eerste postverbale /t/ (in *tet*) is wellicht geen clitisch 't. *Tet* komt namelijk voor in tal van omgevingen waar een postverbaal clitic 't onmogelijk kan verschijnen (zoals in zinnen met expletiva zoals *Dr is tet hier niemand geweest*), en bovendien kent de vorm net in die omgevingen zijn ruimste geografische verspreiding (zie kaart 18).

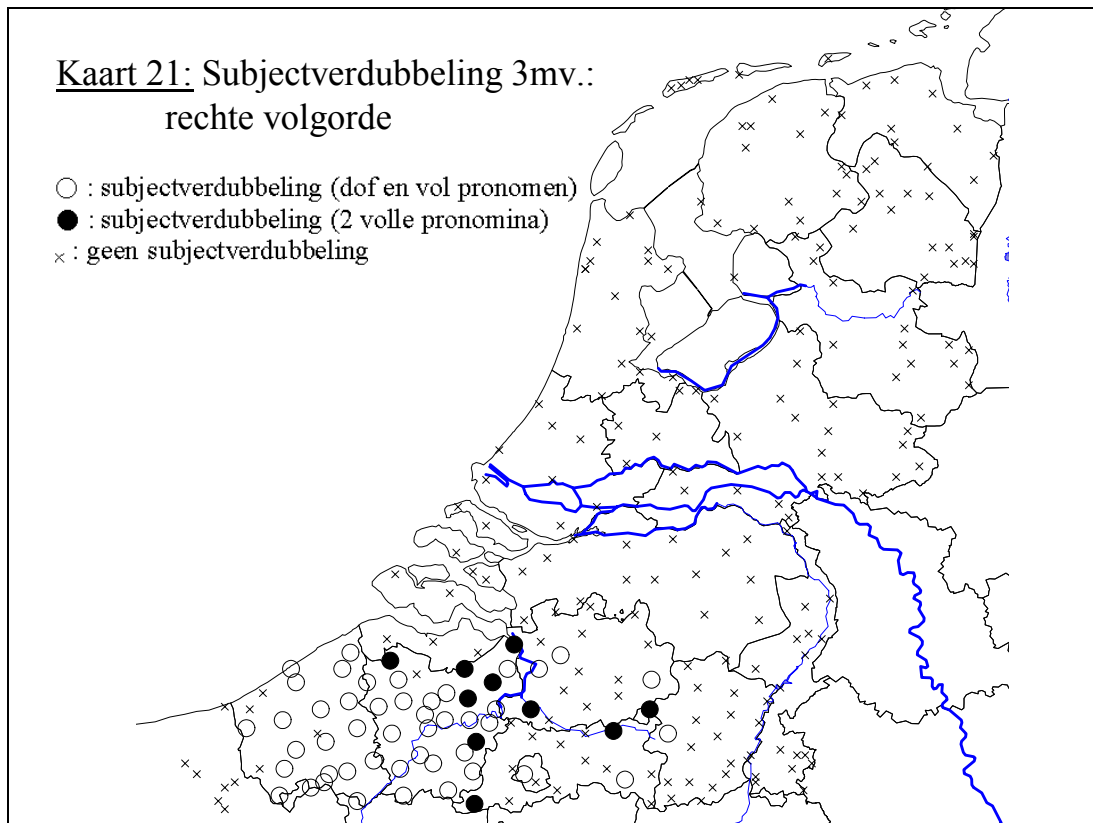

2.3.8.2. Spreiding in rechte volgorde

In rechte volgorde wordt opnieuw hetzelfde constructiegebied zichtbaar als in de andere combinaties van persoon en getal, dat grosso modo bestaat uit Vlaanderen en Belgisch Brabant. Verdrievoudiging is echter niet geattesteerd in de derde persoon meervoud.

- (4.34) *Subjectverdubbeling in de derde persoon meervoud, rechte volgorde*
verdubbeling (dof + vol pronomina): **Ze** zullen **zij** dat wel krijgen.
verdubbeling (2 volle pronomina): **Zij** zullen **zij** dat wel krijgen.

Het valt op dat subjectverdubbeling in de derde persoon meervoud wel op minder plaatsen geattesteerd is dan in sommige andere combinaties van persoon en getal, vooral dan in de oostelijke helft van het constructiegebied, met slechts vier voorbeelden uit Antwerpen, vier uit Vlaams-Brabant en twee uit Limburg. Een tiental plaatsen heeft verdubbeling met twee volle pronomina. Die plaatsen vormen opnieuw geen massief gebied, maar liggen verspreid over Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Vlaams-Brabant en (het westen van) Belgisch Limburg.

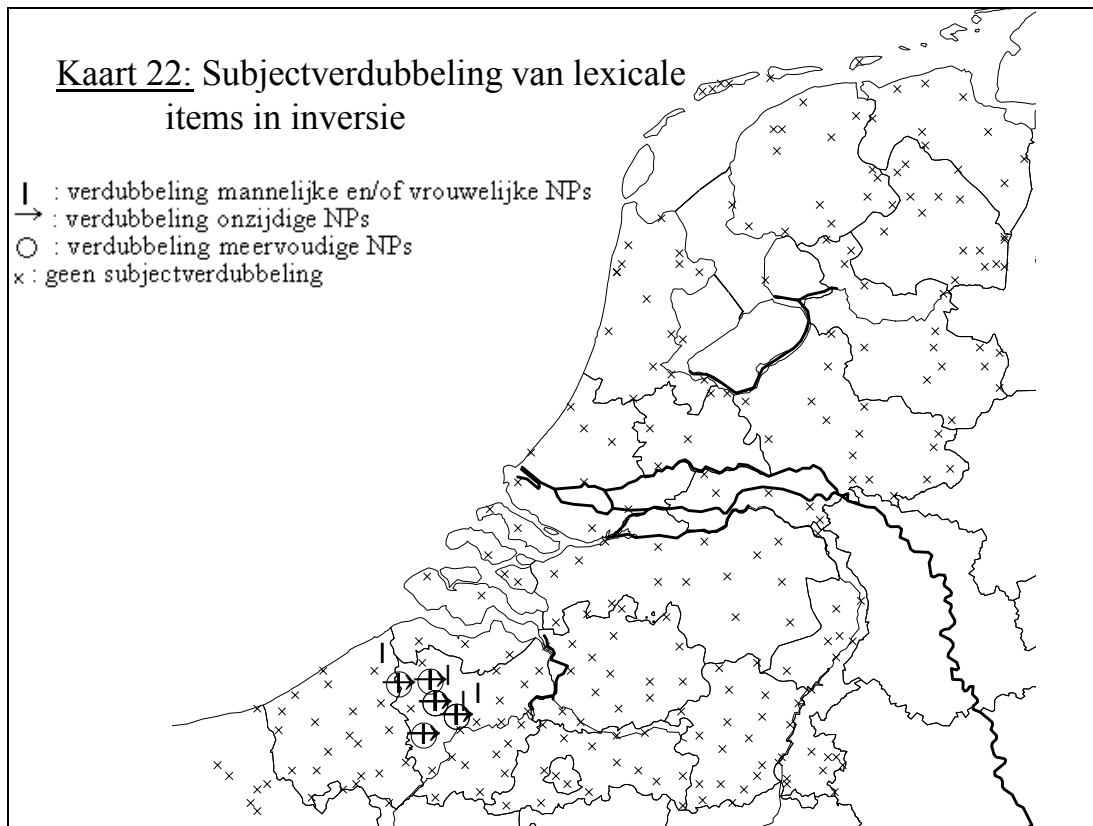
2.3.9. Subjectverdubbeling derde persoon, lexicale items

2.3.9.1. Geografische spreiding

Niet alleen pronomina kunnen verdubbeld worden. In sommige dialecten kunnen ook lexicale items verdubbeld worden met een pronomina, zoals in (4.35).

(4.35) *Verdubbeling van een lexicale NP, in inversie*
Is-hij die man hier al geweest?

Verdubbeling van lexicale items in inversie blijkt een geografisch zeer beperkt verschijnsel: slechts in een negental meetpunten komt de constructie voor. Van die negen zijn er vijf waar de informanten de constructie met enige consistentie goedkeuren; in de andere meetpunten lijkt de constructie niet echt stabiel: de constructie wordt b.v. afgekeurd maar komt wel spontaan voor, of ze wordt goedgekeurd maar als zeer archaïsch beschouwd. De gebruikte testzinnen staan in de appendix bij dit hoofdstuk. Net zoals bij de onzijdige pronomina geldt dat de constructie vaak maar met veel moeite geëliciteerd kan worden, en bovendien dat hier en daar alleen spontane voorbeelden geattesteerd zijn. Zoals bij de verdubbeling van onzijdige pronomina lijkt een Gentse oorsprong ook hier waarschijnlijk. Discrepancies tussen werkwoordelijke en voegwoordelijke omgeving zijn er niet vastgesteld, al rapporteren de informanten in Lovendegem (I193p) en Deinze (O014p) wel dat verdubbeling na een voegwoord hun toch minder vertrouwd in de oren klinkt.

Er is verder variatie in de precieze derdepersoonssubjecten die verdubbeld kunnen worden: verdubbeling van mannelijke en vrouwelijke NP's is het wijdst verspreid (9 meetpunten); in een vijftal meetpunten kunnen ook onzijdige en meervoudige NP's verdubbeld worden. Subjectverdubbeling is dus duidelijk gevoelig voor de kenmerken van de te verdubbelen NP. Vergelijkbare vaststellingen zijn ook gedaan voor verdubbelingsdata in andere Europese talen, waar niet alleen genus, maar vooral ook specificiteit van de NP van belang is: niet-specifieke NP's lijken namelijk vaak niet vatbaar voor verdubbeling (SUÑER 1988, 1992). Ook in de Vlaamse dialecten met verdubbeling worden niet-specifieke NP's in inversie niet verdubbeld, om de eenvoudige reden dat niet-specifieke subjecten in inversiezinnen altijd gecombineerd worden met een expletief.¹⁷ In sectie 2.3.7.1 is betoogd dat zinnen met een expletief en een niet-specifiek subject weliswaar vatbaar zijn voor subjectverdubbeling, maar dat het het expletief is dat in die zin verdubbeld wordt, niet het nominale subject.

(4.36) *Niet-specifieke subjecten in de Vlaamse dialecten zijn niet grammaticaal*

*Toen kwam een man binnen.

maar: ^{OK}Toen kwam er een man binnen

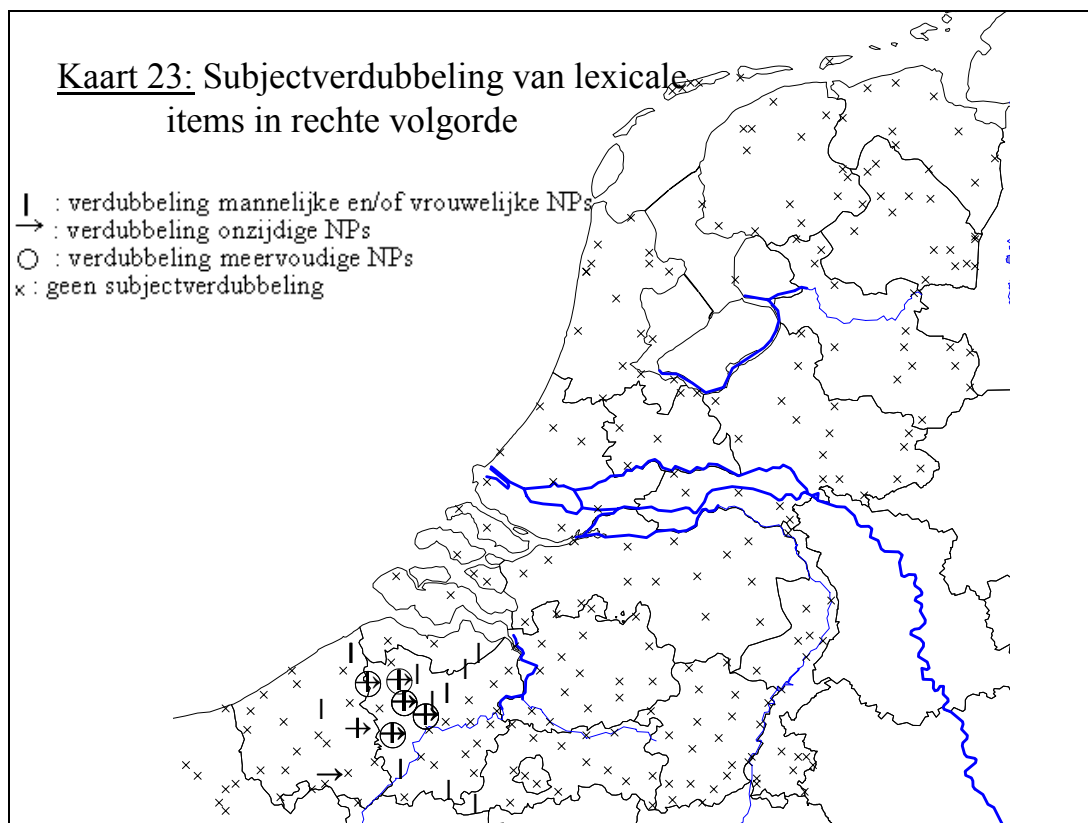
Subjectverdubbeling van lexicale NP's in rechte volgorde is eveneens geattesteerd. Een belangrijk verschil met andere types van subjectverdubbeling is dat de lexicale NP verschijnt in zinsinitiële positie, terwijl het clitic na het werkwoord komt (4.37), waardoor verdubbeling van nominale subjecten niet beantwoordt aan de generalisatie

¹⁷ Er is één uitzondering: wanneer een niet-definiëte NP als subject wordt gebruikt zonder toevoeging van een expletief, veroorzaakt dat een generische interpretatie (b.v. **Een man komt binnen*, maar: ^{OK}*Een man is sterker dan een vrouw*).

van NUYTS (1995:53), die stelt dat het eerste element in een subjectverdubbeling altijd minder ‘zwaar’ is dan het tweede.

(4.37) *Verdubbeling van een lexicale NP, in rechte volgorde*
 Pol heeft-hij daar niets mee te maken.

In rechte volgorde is subjectverdubbeling van lexicale NP's een stuk verder verspreid dan in inversie. De attestaties liggen nog steeds geconcentreerd in de streek rond Gent, maar zijn veel talrijker, met voorkomens tot in Hulst (I142p) en Herne (O275p) in het oosten en Torhout (H116p) en Moorsele (N087p) in het westen.

Het type NP is ook nu weer van belang. Mannelijke en vrouwelijke subjecten kunnen in een groter gebied verdubbeld worden dan onzijdige en en meervoudige subjecten. De meeste verdubbelde NP's zijn bovendien definiete NP's of eigennamen, zij het niet allemaal. In Gent (I241p), Deinze (O014p), Bevere (O097p) en Lovendegem (I193p) kan ook de indefiniete, niet-specifieke NP *niemand* verdubbeld worden. Het is onduidelijk of de geografische verschillen in verdubbeling van *niemand* te maken hebben met verschillende restricties op subjectkeuze in dialecten in kwestie of met eigenschappen van de subjectverdubbelingsconstructie (cf. (4.36), waaruit bleek dat Vlaamse dialecten in principe geen niet-specifieke subjecten toelaten).

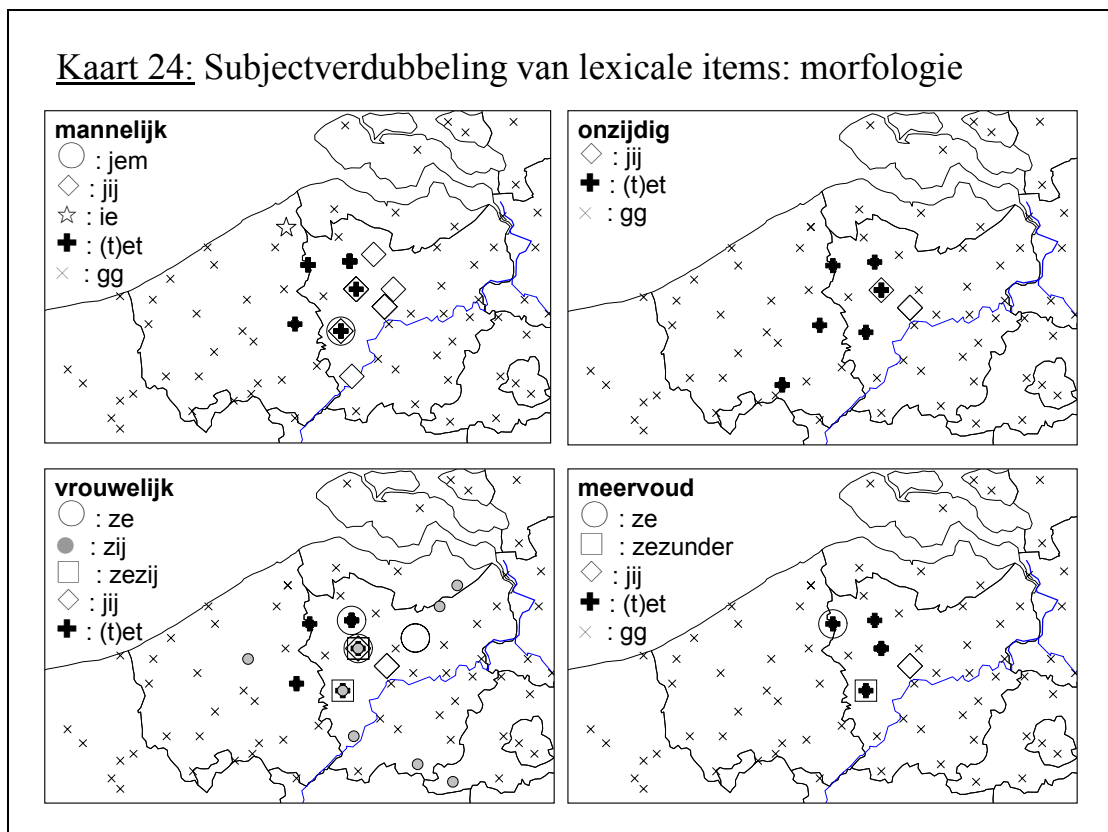
2.3.9.2. Morfologische variatie

De meeste verdubbelingen van lexicale NP's, zowel in rechte als in inverse volgorde, maken gebruik van volle pronomina. Er is echter morfologische variatie.

(4.38) *Morfologische variatie bij verdubbeling van lexicale NP's: SAND-vbn.*

- a. Pol weet **et/ie/jij/jem**/...daar niks van. (mann.enk.)
- b. Marie weet **ze/zij/zezij/jij/et**/...daar niks van. (vr.enk.)
- c. Dat kindje weet **et/jij**/... daar niks van. (onz.enk.)
- d. Marie en Pol weten **ze/zij/jij/et**/... daar niks van. (mv.)

Het gebruik van volle pronomina is op zich al een interessant gegeven, omdat het een belangrijk punt van verschil vormt tussen verdubbelingen van lexicale NP's en pronominale verdubbelingen. Pronominale verdubbelingen maken namelijk gebruik van een dof en een vol element, en zijn ontstaan door verregaande grammaticalisering van de doffe pronomina, wat zich onder meer manifesteert in een vormreductie (o.a. verdoffing) en clitisering van de pronomina in kwestie (zie sectie 1.3.4). Verdubbelingen van lexicale NP's bevatten meestal geen in vorm gereduceerd element, en moeten dan ook op een andere manier ontstaan zijn. Dat er verschillende pronomina gebruikt worden in pronominale subjectverdubbelingen dan in verdubbelingen van nominale subjecten, heeft dus te maken met een verschillende diachronie. Dat verschil in diachronie blijkt trouwens ook uit de kaarten: de beperktere geografische distributie van verdubbeling van nominale subjecten geeft aan dat het hier om een verschijnsel gaat dat jonger is dan verdubbeling van pronomina (zie ook sectie 3.2.2.6).

De pronomina die in de verdubbelingsconstructies met lexicale subjecten gebruikt worden, hangen af van de persoon, het genus en het getal van het lexicale subject. Er is bovendien veel geografische variatie in de pronomina die in verdubbelingsconstructies gebruikt worden. De pronomina die gebruikt worden om mannelijke NP's te verdubbelen, lijken erg op de pronomina die onzijdige pronomina

verdubbelen: geattesteerd zijn de volle vormen *ie*, *jij*, *jem* en *et/tet*.¹⁸ Ook verdubbeling van vrouwelijke NP's gebeurt meestal met behulp van volle pronomina, hoewel sommige dialecten ook een dof pronomen kunnen gebruiken als verdubbeld pronomen. De geattesteerde vormen zijn de vrouwelijke pronomina *ze* en *zij/zie* (die in twee meetpunten ook samen in een reduplicatie voorkomen), en de oorspronkelijk mannelijke vormen *jij* en *et/tet*. De pronomina die gebruikt worden om onzijdige NP's te verdubbelen, zijn dezelfde als de pronomina die onzijdige pronomina verdubbelen, al is het relevante gebied hier veel kleiner: *jij* in Lovendegem (I193p) en Gent (I241p), *et/tet* in Tielt (H123p), Eeklo (I158p), Oostveld (I183a), Lovendegem (I193p), Moorsele (N087p) en Deinze (O014p). Meervoudige NP's worden zowel verdubbeld met mannelijke pronomina zoals *jij* en *et/tet*, als met de meervoudspronomen *ze* en *zunder*.

Een opvallende vaststelling inzake de morfologische variatie is dat zowat alle dialecten met subjectverdubbeling bij lexicaal NP's de mogelijkheid hebben om in oorsprong mannelijke vormen te gebruiken om naar vrouwelijke, onzijdige en meervoudige NP's te verwijzen. De twee meest gebruikte dergelijke vormen zijn *jij* en *et/tet*. Een oorspronkelijk mannelijk pronomen zoals *jij* heeft een proces van betekenisverbleking (of 'semantic bleaching') doorgemaakt: het refereert niet langer uitsluitend naar mannelijke referenten, maar naar alle derdepersoonsreferenten, of die nu mannelijk, vrouwelijk, onzijdig of zelfs meervoud zijn, waardoor de vorm eigenlijk niet langer genus- en getalskenmerken draagt. Die betekenisverbleking wijst op een grammaticaliseringsproces (zie ook 1.3.4). Ook *et/tet* is een gegrammaticaliseerd element, al verschilt het van vorm met het pronomen waarvan het afgeleid is (waarschijnlijk *hij*); *et/tet* wordt alleen gebruikt in subjectverdubbelingen en heeft dus een zeer specifieke, louter grammaticale functie. De tendens tot algemeen gebruik van mannelijke pronomina is sterker in het centrum van het constructiegebied, namelijk Gent (I241p) en onmiddellijke omgeving, dan in de periferie van het constructiegebied. Twee mogelijke verklaringen kunnen ingeroepen worden voor die voorkeur voor mannelijke pronomina in de kern van het constructiegebied: ofwel is het veralgemeend gebruik van mannelijke pronomina aanwezig sedert het ontstaan van verdubbeling van lexicaal subjecten in het Gentse, en is de morfologische variatie in de periferie een gevolg van taalcontact, taalonzekerheid of verlies van de zeer specifieke vormen *jij* en/of *et/tet*. Ofwel is in het centrum een vereenvoudiging van de pronominale referentie opgetreden die de periferie van het constructiegebied nog niet heeft bereikt, en zijn in de lexicaal verdubbelingsconstructies in het centrum achtereenvolgens de gender- en de getalsopposities opgegeven ten voordele van een veralgemeend gebruik van de mannelijke pronomina. Hoewel het SAND-materiaal te weinig gegevens bevat om definitief uitsluitsel te geven over welk van beide verklaringen de meest waarschijnlijke is, lijken de verdubbelingsdata voor de onzijdige pronomina als steun voor de eerste verklaring te kunnen gelden. De oorspronkelijk mannelijke pronomina *jij* en *et/tet* kunnen namelijk in een groot deel van Oost-Vlaanderen en op verschillende plaatsen in West-Vlaanderen niet alleen gebruikt worden als verdubbelaar van een onzijdig pronomen, maar ook van een expletief, dat zowel mannelijke als vrouwelijke, onzijdige en meervoudige NP's kan introduceren. Dat *jij* en *et/tet* in combinatie met een expletief al voorkwamen in zinnen met niet-mannelijke subjecten, kan het opgeven van de genderfeatures in de hand gewerkt

¹⁸ Zie, voor meer uitleg betreffende de etymologie van *et/tet*, sectie 2.3.7.2.

hebben. Aangezien verdubbeling van onzijdige pronomina en expletiva een iets ruimere geografische distributie geniet dan verdubbeling van lexicaal materiaal, lijkt het trouwens niet onlogisch om te veronderstellen dat het eerste fenomeen het tweede in de tijd voorafgaat (zie sectie 3.2.2.6).

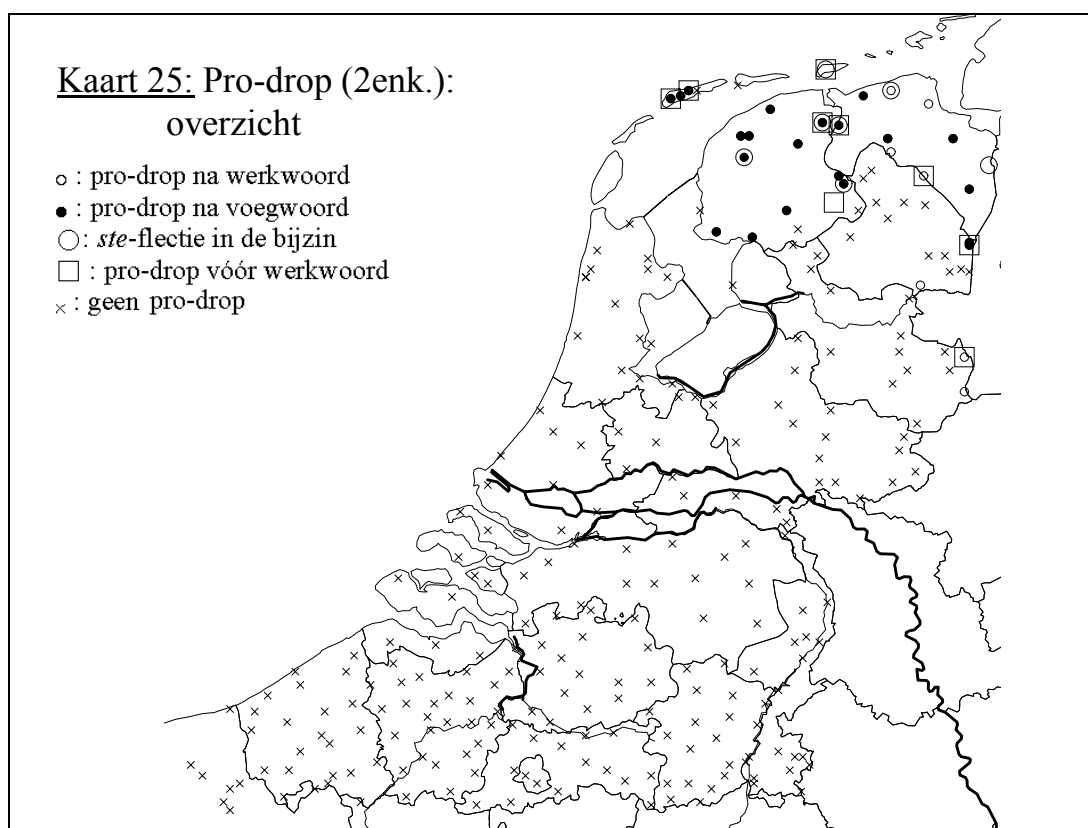
3. Pro-drop en subjectverdubbeling: generalisaties

3.1. PRO als een dof pronomen?

Kaart 1-3 eerder in dit hoofdstuk toonden de distributie van pro-drop in drie syntactische omgevingen: na werkwoorden, na voegwoorden en in zinnen met rechte volgorde. Uit de overzichtskaart blijkt dat er tussen die drie omgevingen een zekere hiërarchie op te stellen is inzake de geografische spreiding van pro-drop.

(4.39) Voorbeelden van pro-drop

- a. inversie: **Weetst** (du) iets over het weer van morgen?
- b. bijzinnen: Du weetst wel **dast** (du) slim genoeg **bist**.
- c. rechte volgorde: **Weetst** wel dast (du) slim genoeg bist.

De geografische distributie van pro-drop na werkwoorden (in inversie) en voegwoorden is ruimer dan van pro-drop in mededelende zinnen zonder inversie (waar het 'lege' pronomen (of PRO) de zinsinitiële positie inneemt). Dat kan te maken hebben met het feit dat pro-drop in mededelende zinnen zonder inversie zou leiden tot een werkwoord op de eerste plaats in de zin, wat een schending betekent van het Verb Second-principe. Bovendien lijkt het niet onwaarschijnlijk dat het gebruik van pro-drop in inversie ontstaan is. Ook de vorm van het gebruikte

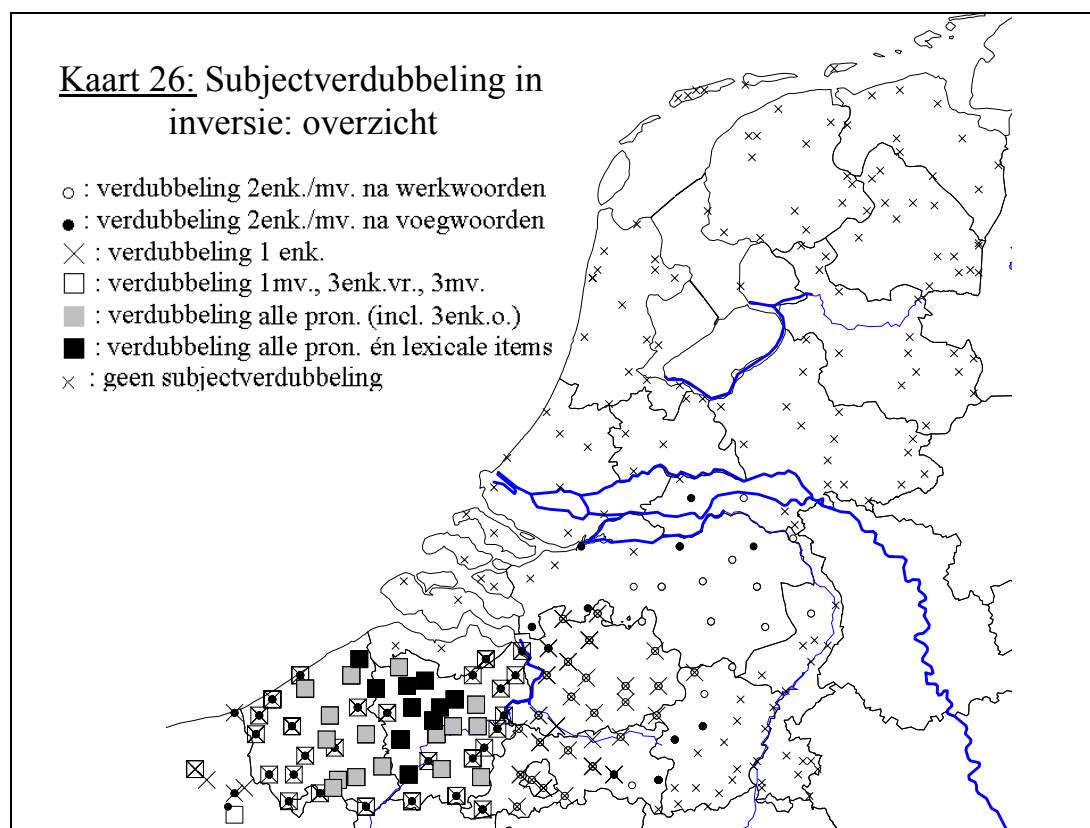
flectiemorfeem lijkt daarop te wijzen: de oorspronkelijke uitgang *-s* is in veel dialecten vervangen door *-st(e)*, waarin de *-t(e)* van pronominale oorsprong is (zie Hoofdstuk 2, sectie 2.2.3.1.A). Dat alles zorgt ervoor dat de ontwikkeling van pro-drop grote gelijkenissen vertoont met de ontwikkeling van nieuwe doffe pronomina in enclise. Een geografische parallel met dat laatste verschijnsel is er echter niet meteen: vorming van pronomina in enclise komt vooral voor in het zuidwesten van het taalgebied, terwijl pro-drop noordoostelijk is.

Een andere vaststelling i.v.m. pro-drop is dat het verschijnsel alleen voorkomt in de tweede persoon enkelvoud. HAIMAN (1991:148-150; 153) wijst op het feit dat de tweede persoon enkelvoud, meer dan andere combinaties van persoon en getal, vatbaar is voor clitiseringsverschijnselen, en stelt vast dat in de Noord-Italiaanse en Zwitserse Rhaetoromaanse dialecten de clitisering van tweede persoon enkelvoudspronomina de ontwikkeling van allerlei types subjectverdubbeling heeft ingezet.

3.2. Subjectverdubbeling: ‘animacy’-effecten & diachrone beschouwingen

3.2.1. Animacy-effecten

Een opvallende eigenschap van subjectverdubbeling is dat het gebied waarin een subject verdubbeld wordt, afhangt van het NP-type en de persoons- en getalskenmerken van het subject. Zowel NP-type als persoon en getal spelen een rol in de zgn. ‘animacy hierarchy’ (zie o.a. CROFT 1990:127).

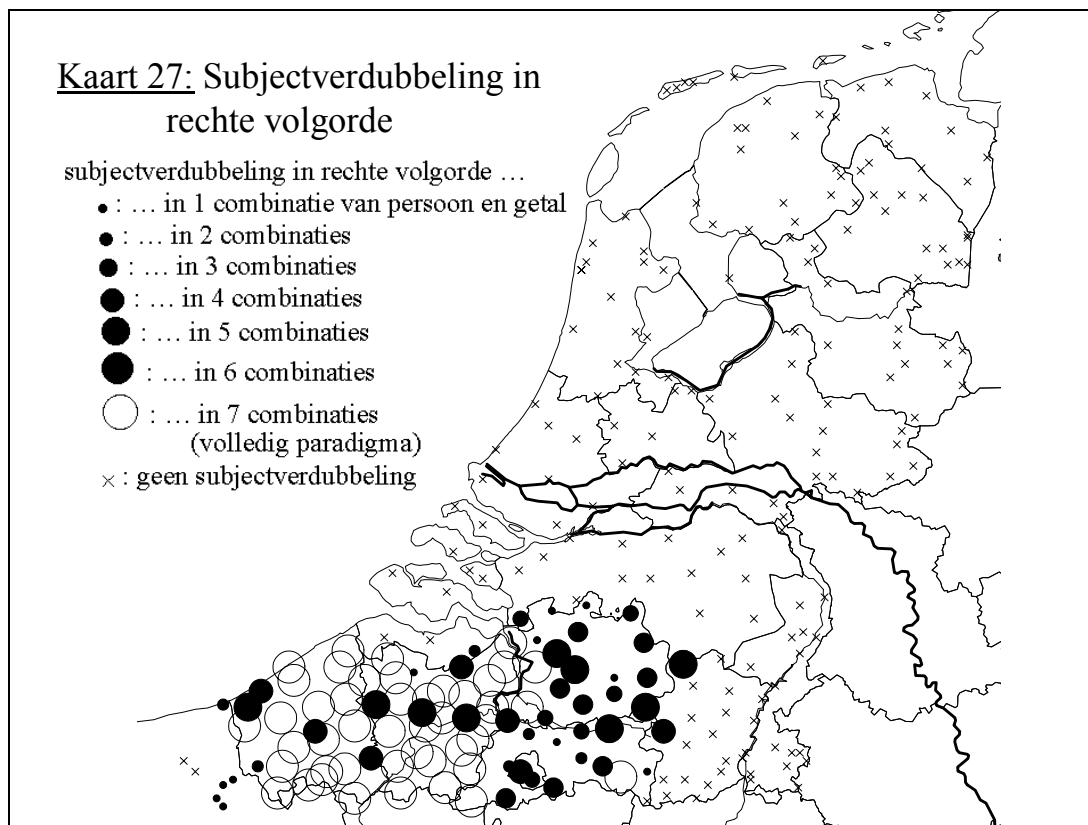

Vooraf in inversie zijn de geografische verschillen aanzienlijk. Verdubbeling van subjecten in de tweede persoon (er is geen onderscheid gemaakt tussen enkelvoud en meervoud) komt voor in heel Vlaanderen en Belgisch Brabant, met attestaties tot diep in Nederland. Na voegwoorden komt in de oostelijke helft van het gebied slechts sporadisch verdubbeling voor. De attestaties in de eerste persoon enkelvoud zijn min of meer beperkt tot Vlaanderen en Belgisch Brabant. Verdubbeling van eerste persoon meervoudssubjecten en derdepersoonssubjecten komt alleen voor in de Vlaamse dialecten (incl. Hulst-I142p en Herne-O275p), in hetzelfde gebied dat ook consequent tweedepersonssubjecten kan verdubbelen na voegwoorden. Verdubbeling van derde persoon onzijdige pronomina en van lexica NP's ten slotte, zijn nog beperkter in distributie, en lijken eerder vanuit Gent verspreide innovaties dan algemeen Vlaamse verschijnselen.

De meeste verschillen in geografische spreiding beantwoorden aan wat men op basis van de universele 'person hierarchy' (1,2 > 3) en 'NP-type hierarchy' (pronomina > eigenaam > soortnaam; zie o.a. CROFT 1990:127) kan verwachten. Behalve de hier onderzochte inherente kenmerken van de te verdubbelen NP, spelen trouwens ook contextuele factoren een rol, zoals empathie en informatiestructuur (VANDEKERCKHOVE 1993, NUYTS 1995; inherente en contextuele factoren bepalen samen de graad van 'accessibility', cf. SIEWIERSKA 2004:174-177). Toch lijken die inherente en contextuele eigenschappen van de NP's in kwestie niet alle geografische distributiever verschillen te verklaren. In de twee West-Europese gebieden waar verschijnselen voorkomen die het meest gelijken op subjectverdubbeling in het Nederlands, namelijk subjectverdubbeling in de Rhaetoromaanse dialecten in Zwitserland en Noord-Italië (HAIMAN 1991) en bepaalde vormen van voegwoordvervoeging in de Beierse dialecten (BAYER 1984), duiken licht andere patronen op dan in het Nederlandse taalgebied. De bijzondere positie van de tweede persoon en in mindere mate de eerste persoon meervoud lijkt overal terug te keren, maar de discrepantie tussen de eerste persoon enkelvoud en de overige grammaticale personen is eigen aan het Nederlandse taalgebied; in subjectverdubbelingsgebieden elders in Europa gedragen de 1enk.-pronomina zich doorgaans zoals 3enk.-pronomina. Mogelijk heeft hier de vorm van het eerste persoonspronomina *ik* een rol gespeeld: het feit dat de vocaal van *ik* na monosyllabische werkwoorden en vaak monosyllabisch geworden voegwoorden volgt op een andere vocaal, kan beklemtoning bemoeilijken. Verdubbeling van *ik* (tot *kik*) vormt in zulke gevallen een logische oplossing. Dat de vormeigenschappen van pronomina een rol kunnen spelen bij de verspreiding (of bij de regressie; cf. sectie 3.2.2.2), wordt trouwens bevestigd door de data voor de derde persoon mannelijk enkelvoud. In sommige gebieden in Oost-Vlaanderen komt verdubbeling in inversie voor bij alle combinaties van persoon en getal, behalve de derde persoon mannelijk enkelvoud. In die gebieden bestaat meestal geen doffe vorm voor de derde persoon mannelijk enkelvoud, wat in Hoofdstuk 3 (sectie 2.2.5.2.A, 2.2.5.3) is toegeschreven aan een tendens in de dialecten om vorming van een pronomina *e* (sjwa) te vermijden. Mogelijk vormt ook de vorm van het mannelijke pronomina (*ij*) daar een belemmering voor verdubbeling: verdubbeling zou daar namelijk leiden tot een moeilijk uit te spreken opeenvolging van twee pronomina die alleen uit een vocaal bestaan.

Subjectverdubbeling in rechte volgorde is veel minder gevoelig voor persoon en getal van het subject. Verdubbeling van onzijdige pronomina en lexica NP's is ook hier een geografisch zeer beperkt verschijnsel (en is op kaart 27 niet verwerkt), maar bij de

overige pronomina zijn nauwelijks verschillen terug te vinden. Er treden weliswaar verschillen op in de frequentie waarmee de diverse pronomina verdubbeld kunnen worden, maar die verschillen zijn klein en hebben bovendien geen geografische dimensie.¹⁹ In tegenstelling tot kaart 26 voor verdubbeling in inversie, wordt op kaart 27 dan ook geen apart teken gebruikt voor verdubbeling in de verschillende combinaties van persoon en getal.

In de Brabantse dialecten blijken wel opvallend meer ‘gaten’ op te duiken in het paradigma voor subjectverdubbeling in rechte volgorde dan in Vlaanderen. Zoals boven al gesteld, lijkt er weinig systematiek te zitten in de defectiviteit van de Brabantse paradigma’s. Waarschijnlijk wijst dat erop dat in Brabant de constructie veel zeldzamer is dan in Vlaanderen, en dan ook veel moeilijker te eliciteren. De precieze positie van subjectverdubbeling in rechte volgorde in Frans-Vlaanderen is veel minder duidelijk, enerzijds doordat er voor Frans-Vlaanderen door het ontbreken van telefonische vervolginterviews veel minder SAND-data beschikbaar zijn, en anderzijds doordat de vragen tijdens de SAND-interviews ter plekke in het Frans gesteld zijn, waardoor een vertaling met een subjectverdubbeling vaak niet evident is. Het aantal attestaties is echter zodanig beperkt dat het weinig waarschijnlijk is dat de constructie in Frans-Vlaanderen even sterk staat als elders in Vlaanderen. Of er in

¹⁹ Zo zijn tijdens het telefonische vervolgonderzoek, waarbij de meeste vragen i.v.m. verdubbeling van initiële subjecten aan bod kwamen, 78 voorbeelden van een verdubbeling verzameld voor de eerste persoon enkelvoud, 62 voor de tweede persoon enkelvoud, 61 voor de tweede meervoud en slechts 56 voor de derde meervoud. Waarschijnlijk zijn de verschillen minstens gedeeltelijk toe te schrijven aan eliciteringsproblemen tijdens de telefonische interviews, want tijdens de mondelinge enquêtering waren nauwelijks verschillen aan het licht gekomen tussen de verschillende combinaties van persoon en getal. Daar waren 72 dialecten met verdubbeling bij subjecten in de eerste persoon meervoud geteld, 77 bij de derde persoon mannelijk enkelvoud en 72 bij de derde persoon vrouwelijk enkelvoud.

Frans-Vlaanderen ook verschillen optreden afhankelijk van de grammaticale persoon van het verdubbelde subject, is met de huidige data-situatie onmogelijk uit te maken.

3.2.2. De verschillende types verdubbeling nader beschouwd

3.2.2.1. Diachrone beschouwing: de oorsprong van subjectverdubbeling in inversiezinnen met een tweedepersoonssubject

Zoals hierboven al aangehaald, reflecteren sommige geografische spreidingsverschillen ook verschillen in de ouderdom van bepaalde verdubbelingsconstructies. In de dialectgeografie wordt er doorgaans van uitgegaan dat een ruimere distributie van een bepaald verschijnsel in vergelijking met een ander, verwant verschijnsel, wijst op een hogere ouderdom van de geografisch ruimst verspreide variant. Volgens de klassieke dialectgeografische interpretatie van kaart 26 en kaart 27, waarop subjectverdubbeling in de tweede persoon in inversie het meest verspreide type van subjectverdubbeling blijkt, is subjectverdubbeling dan ook ontstaan in de tweede persoon, meer bepaald in inversiezinnen.²⁰ De oorsprong van subjectverdubbeling in de tweede persoon in inversie wordt ondersteund door historische data: zo vermeldt VAN HELTEN (1887:282) voor het Middelnederlands uitsluitend subjectverdubbeling voor de tweede persoon in inversie, allemaal met het volle pronomen *ghi*, dat in die tijd nog het 2mv.-pronomen was. Ook in het 15de tot 17de-eeuwse materiaal van VANACKER (1963:320-321) is verdubbeling in de tweede persoon het enige frequent voorkomende type.²¹ De hogere ouderdom van subjectverdubbeling in inversie pleit voor een ontstaansscenario zoals geschetst door ARIEL (2000:207) binnen de zgn. ‘accessibility theory’: Ariel stipuleert dat volle pronomina ingevoegd worden wanneer een geclitiseerd pronomen als vervoegingsaffix geherinterpreteerd wordt, en wel op de canonieke subjectpositie, in principe dus net naast het geclitiseerde doffe pronomen (zie sectie 1.3.4, vb. (4.10)). Het ontstaan van Nederlandse subjectverdubbelingen in inversie is daarentegen absoluut onverzoenbaar met een oorsprong als dislocatieconstructie zoals beschreven in GIVÓN (1976:157), die er onvermijdelijk van uitgaat dat volle, verdubbelende subjecten aanvankelijk verschijnen aan het begin van de zin (zie ook sectie 1.3.4, vb. (4.9)).

Niet alle geografische spreidingsverschillen lijken echter even vatbaar voor de klassieke dialectgeografische interpretatie, die stelt dat de ruimst verspreide verschijnselen ook de oudste zijn. In de tweede persoon komt niet alleen subjectverdubbeling voor na werkwoorden, wat, zoals gezegd, een zeer ruim verspreid verschijnsel is, maar ook in een andere enclitische positie, meer bepaald na voegwoorden. Subjectverdubbeling na voegwoorden komt in de tweede persoon voor in alle Belgische provincies en in de Nederlandse provincies Noord-Brabant en Gelderland; de buitengrenzen van het subjectverdubbelingsgebied zijn identiek na werkwoorden en na voegwoorden. Toch zijn er distributieveverschillen, die verklaring

²⁰ De beginselen van de klassieke dialectgeografie worden uitvoering beschreven in BONFANTE (1947). Zie o.a. CHAMBERS & TRUDGILL (1998:167-168) en CROFT (2000:190-194) voor discussie.

²¹ Vanacker vindt vijftien attestaties, veertien met *ghy* (en vormvarianten) en één met *ghijlieden*. Daarnaast komen alleen twee voorbeelden voor van verdubbeling van een lenk.-subject in rechte volgorde. Het feit dat de attestaties zo zeldzaam zijn, kan erop wijzen dat verdubbeling, en wellicht zelfs clitische verbindingen in het algemeen, doorgaans weggetranscribeerd werden.

behoeven: verdubbeling van tweedepersoonspronomina na voegwoorden ontbreekt namelijk in de meeste centraal-Brabantse dialecten (zie kaart 26), en komt dus opvallend minder frequent voor dan verdubbeling na werkwoorden. Omdat wel de frequentie verschilt, maar niet het gebied waarin de constructie voorkomt, is het weinig waarschijnlijk dat deze distributiever verschillen een verschillende ontstaansgeschiedenis van de constructie aangeven; veeleer moet de huidige distributie van subjectverdubbeling na voegwoorden in de tweede persoon toegeschreven worden aan regressie van het verschijnsel in centraal Brabant. Er zijn meer data die aangeven dat sommige types subjectverdubbeling in bepaalde gebieden inderdaad aan productiviteit hebben ingeboet. In de Brabantse dialecten is niet alleen verdubbeling in de tweede persoon na voegwoorden aan regressie onderhevig: DE VRIENDT (2003:75) beschrijft voor het dialect van Brussel o.a. verdubbelingsconstructies voor de derde persoon mannelijk en vrouwelijk enkelvoud in inversiezinnen, twee types die in het SAND-materiaal voor Brussel en de onmiddellijke omgeving van Brussel niet teruggevonden worden. Een ander bekend voorbeeld van een gebied waar subjectverdubbeling aan productiviteit heeft ingeboet, is de Nederlandse provincie Zeeland. Zo levert het SAND-materiaal geen voorbeelden op van subjectverdubbeling op de Zeeuwse eilanden. Nochtans zijn er uit ouder materiaal wel degelijk voorbeelden bekend, o.a. uit het WZD of de RND, en blijkt subjectverdubbeling in de eerste persoon enkelvoud (in rechte volgorde) ook in de hedendaagse dialecten nog zeer sporadisch voor te komen (ROOZE-STOUTHAMER 2004). Sommige dialecten in Zeeuws-Vlaanderen beschikten zeker tot voor kort nog over bepaalde types verdubbeling die vandaag alleen nog gehoord worden in het dialectgebied Vlaanderen (WILL 2004:232-271). Deze Brabantse en Zeeuwse data maken duidelijk dat de hedendaagse geografische distributie niet alleen verklaard wordt door een verschillende ontstaansgeschiedenis van de diverse types verdubbeling; ook regressie speelt een rol.

3.2.2.2. De huidige distributie van subjectverdubbeling: progressie vs. regressie

Terwijl de distributiever verschillen tussen verdubbeling van tweedepersoonssubjecten in inversie en in rechte volgorde van die aard zijn dat een oorsprong van de constructie in inversie veruit de waarschijnlijkste is, een hypothese die bovendien ondersteund wordt door de historische data, is het belang van de parameter woordvolgorde in de andere grammaticale personen veel minder duidelijk. Zo is de geografische distributie van subjectverdubbeling in de eerste persoon enkelvoud in rechte volgorde en in inversie nagenoeg gelijk; de rechte volgorde lijkt zelfs iets productiever qua verdubbelingen dan de inverse volgorde. In de andere grammaticale personen, de eerste persoon meervoud en de derde persoon enkelvoud en meervoud, kent subjectverdubbeling in rechte volgorde zelfs een behoorlijk ruimere verspreiding dan in inversie. Subjectverdubbeling in rechte volgorde heeft voor alle combinaties van persoon en getal vrijwel dezelfde geografische distributie (vgl. kaart 26 en 27), en komt voor in de dialectgebieden Vlaanderen en Brabant. Subjectverdubbeling in inversie is voor de eerste persoon meervoud en de derde persoon enkelvoud en meervoud *grosso modo* beperkt tot Vlaanderen. De ruimere distributie van verdubbeling van pronomina van de eerste persoon meervoud en de derde persoon in rechte volgorde suggereert voor die combinaties van persoon en getal een hogere ouderdom van de constructie in rechte volgorde, in tegenstelling tot in de tweede persoon. De belangrijkste distributiever verschillen tussen verdubbeling in rechte

volgorde en in inversie betreffen echter Brabant, een regio waarvoor bepaalde types verdubbeling (2enk./mv. na voegwoorden, 3enk.m./v. in inversie; zie 3.2.2.1) aantoonbaar aan regressie onderhevig zijn (zie ook 3.2.2.3-3.2.2.4), waardoor het niet duidelijk is in hoeverre de huidige spreiding van de verschillende types subjectverdubbeling het gevolg is van een verschillende ontstaansgeschiedenis dan wel van regressie van één of meer van de betreffende constructies. De vraag rijst dan of bepaalde types subjectverdubbeling harder door regressie getroffen worden dan andere.

Om na te gaan welke types verdubbeling het hardst worden getroffen door regressie, moet noodzakelijkerwijze een beroep gedaan worden op diachrone data. Diachrone studies over subjectverdubbeling ontbreken evenwel voor het grootste deel van het constructiegebied. Alleen voor Zeeland is een blik mogelijk op de recente ontwikkelingen met betrekking tot subjectverdubbeling, die aangeven dat er duidelijk regressie plaatsvindt. Zo geeft ROOZE-STOUTHAMER (2004) voorbeelden van subjectverdubbeling ten noorden van de Westerschelde, waar het SAND-materiaal geen enkele attestatie heeft weten te verzamelen. Het frequentst voorkomende type ten noorden van de Westerschelde is verdubbeling van een 1enk.-subject in rechte volgorde; verder komen ook het affixaal gebruik van *-me* voor, en, zeer sporadisch, verdubbeling van een 1mv.-subject in rechte volgorde en in inversie. Het is onduidelijk of subjectverdubbeling ooit mogelijk is geweest in heel Zeeland. In elk geval zijn ook in de Noord-Zeeuwse dialecten nog voorbeelden aangetroffen van subjectverdubbeling, zoals b.v. op Tholen. In het hedendaagse Zeeland neemt de productiviteit van subjectverdubbeling toe naarmate men naar het zuiden trekt, met de meest uitgebreide paradigma's in Zeeuws-Vlaanderen. Voor Zeeuws-Vlaanderen is kwantitatief materiaal voorhanden over de frequentie waarmee subjectverdubbeling aangetroffen wordt (WILL 2004). Interessant aan het Zeeuws-Vlaamse materiaal is dat men ervan mag uitgaan dat deze dialecten in oorsprong maar weinig verschilden van de Vlaamse dialecten, en dus wellicht tot in een relatief recent verleden beschikten over een volledig verdubbelingsparadigma, althans voor pronominale subjecten (cf. WILL 2004:276-279). Uit WILL (2004:263) blijkt evenwel dat dergelijke volledige paradigma's ook in het Zeeuws-Vlaanderen van de jaren 1960 al volledig afwezig waren. Er is enige regelmaat vast te stellen in de types verdubbeling die het eerst verdwijnen. In inversie komt verdubbeling nog vrij frequent voor in de eerste en de tweede persoon enkelvoud, en blijft ze volledig achterwege in de derde persoon. In rechte volgorde is verdubbeling weliswaar minder productief dan in inversie, maar de verschillen tussen de grammaticale personen blijken kleiner. Zo komt verdubbeling in rechte volgorde wel voor in de derde persoon. Regressie in Zeeuws-Vlaanderen loopt dus grosso modo volgens het patroon in (4.40).

(4.40) *Regressie van verdubbeling in Zeeuws-Vlaanderen (naar WILL 2004:263)*

3enk./mv. in inversie > rechte volgorde > 1enk./2enk. in inversie
 (0 pl. in Zeeuws-Vl.) (1-15 pl.) (>15 pl.)

Hoewel (4.40) een ietwat vereenvoudigde weergave is (o.a. de verschillen tussen voegwoordelijke en werkwoordelijke omgeving zijn weggelaten), die bovendien geen data bevat voor de eerste en tweede persoon meervoud, blijkt uit het schema toch een grote gelijkenis tussen de distributie van subjectverdubbeling in Zeeuws-Vlaanderen en in Brabant: ook in het dialectgebied Brabant is verdubbeling van

derdepersoonssubjecten in inversie vrijwel afwezig, komt verdubbeling in rechte volgorde voor bij zowat alle grammaticale personen, zij het met een lage frequentie (zie kaart 27), en zijn verdubbelingen van de eerste en tweede persoon enkelvoud in inversie met voorsprong de ‘populairste’ types (zie kaart 26). De gelijkenis tussen de Zeeuws-Vlaamse en de Brabantse data levert aantrekkelijke perspectieven op: de Zeeuws-Vlaamse data tonen namelijk aan dat ook bepaalde dialecten met een zeer beperkt verdubbelingsparadigma in oorsprong over alle verdubbelingsmogelijkheden beschikten die vandaag de dag nog bestaan in de meeste Vlaamse dialecten, waarvan er in Zeeuws-Vlaanderen enkele door regressie verdwenen zijn. Regressie speelt zeker een rol in de huidige spreiding van verdubbeling in Brabant (zie 3.2.2.1): verdubbeling van tweedepersoonspronomina na voegwoorden blijkt sterk regressief, en ook in de eerste persoon enkelvoud, waar de oorspronkelijke dubbelvorm (*e*)*kik* geheranalyseerd is als een ondeelbaar vol pronomina (zie sectie 2.3.1.2), kon regressie vastgesteld worden. Uit de vergelijkbaarheid van de huidige Brabantse en Zeeuws-Vlaamse data kan men afleiden dat verdubbeling in de eerste persoon meervoud en in de derde persoon in inversie en na voegwoorden waarschijnlijk ook in Brabant ooit gangbaar geweest in een groter gebied, dat mogelijk zelfs de hele provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant omvatte. Bij gebrek aan historische studies over subjectverdubbeling in het dialectgebied Brabant, is het momenteel evenwel onduidelijk hoe groot het constructiegebied ooit is geweest.

Op de eerste persoon enkelvoud en de tweede persoon na, is de regressie van de subjectverdubbelingsconstructie in inversie veel sterker dan in rechte volgorde. Dat lijkt niet onlogisch. In inversie zorgt subjectverdubbeling voor een opeenvolging van een dof en een vol pronomina, die coreferentieel zijn en soms zeer veel vormgelijkenissen vertonen. Een dergelijke opeenvolging kan door taalgebruikers makkelijk als redundant worden gevoeld, waardoor een sterkere regressie voor de hand ligt dan in constructies waar de doffe en de volle vorm door een werkwoord gescheiden worden.²² Er zijn bovendien een aantal aanwijzingen dat de combinatie van twee opeenvolgende pronomina makkelijk evolueert tot een andere syntactische status door herinterpretaties, wat aangeeft dat die combinatie, althans in bepaalde dialecten, als ‘onnatuurlijk’ wordt beschouwd. Herinterpretatie van twee opeenvolgende pronomina, b.v. tot een combinatie van een verbaal affix en een pronomina of tot een nieuw pronomina, leidt niet alleen tot regressie, maar gaat gepaard met een aantal regressieverschijnselen, die hieronder besproken worden. Ook daar zal blijken dat subjectverdubbeling in de Brabantse en in mindere mate de Oost-Vlaamse dialecten sterker aan regressie onderhevig is dan in de West-Vlaamse dialecten.

3.2.2.3. Regressieverschijnselen 1: subjectverdrievoudiging

Een deel van het huidige geografische spreidingspatroon van subjectverdubbeling wordt dus wellicht het beste verklaard door regressie van het verschijnsel aan te nemen, onder meer in Zeeuws-Vlaanderen en in Belgisch Brabant. Die regressie kan

²² Dat betekent uiteraard niet dat de opeenvolging van een clitisch subjectspronomen en een vol subjectspronomen op zich altijd als redundant gevoeld wordt, want dan zou subjectverdubbeling nooit ontstaan zijn. Wanneer subjectverdubbeling om één of andere reden opgegeven wordt ten voordele van een systeem waarin doffe en volle pronomina elkaar afwisselen (zoals b.v. in het Standaardnederlands), kan men echter wel verwachten dat de inversieconstructie als eerste verdwijnt.

uiteindelijk zelfs uitmonden in het volledige verlies van subjectverdubbeling, zoals op de Zeeuwse eilanden. Regressie is vaak vooral zichtbaar doordat er een aantal typische overgangsvormen opduiken in de dialecten die een tendens vertonen om subjectverdubbeling weg te werken.

Eén mechanisme waarmee subjectverdubbeling weggewerkt wordt, is de herinterpretatie van een oorspronkelijke combinatie van een dof en een vol pronomina tot één ongeleed, nieuw pronomina, zoals onder meer *waar te nemen* in de eerste persoon enkelvoud. Die heranalyse is voor de eerste persoon enkelvoud besproken n.a.v. kaart 4 (sectie 2.3.1.1) en 5 (sectie 2.3.1.2), waar voorbeelden van een ongeleed *(e)kik* opdoken in omgevingen waar subjectverdubbeling in de regel achterwege blijft, zoals na comparatieven (b.v. *...groter as ekik*) en in gecoördineerde NP's (b.v. *Jan en ekik*). Aan de hand van die kaarten kon bovendien een opvallende geografische parallel van die twee verschijnselen vastgesteld worden met subjectverdrievoudiging. Van subjectverdrievoudiging is vastgesteld dat het voornamelijk voorkomt centraal en in het oosten van de verschillende constructiegebieden (zie kaart 5, 7, 15 en 17), wat doorgaans ook de gebieden zijn waar subjectverdubbeling minder productief is (zie, vooral, kaart 27). Dat verdrievoudiging net opduikt in gebieden waar subjectverdubbeling niet zeer productief is, klinkt misschien enigszins paradoxaal. Verdrievoudiging van lenk.-subjecten is echter geen dialectfenomeen op zich, maar net zoals het gebruik van *(e)kik* in niet-clitische omgevingen het gevolg van een herinterpretatie van oorspronkelijke dubbelvormen, die wel degelijk leidt tot een verminderde productiviteit van verdubbeling. Subjectverdrievoudiging moet dan ook begrepen worden als een verschijnsel dat wijst op regressie van subjectverdubbeling. Het schema in (4.41)a schetst de diachrone ontwikkeling voor de eerste persoon enkelvoud (zie ook sectie 2.3.1). Geheel analoog zijn de data voor de derde persoon mannelijk enkelvoud: ook daar komt verdrievoudiging voor, die het gevolg is van de herinterpretatie van een oorspronkelijk doffe en volle vorm (resp. *(t)ie* en *ij/em*) tot een ongeleed *(t)jij* of *(t)jem* (zie ook sectie 2.3.5).

(4.41) *Heranalyse van subjectverdubbeling na werkwoorden in dialecten met subjectverdrievoudiging.*

a. *verdrievoudiging lenk.: 'k leef (e)kik toch gezond.*

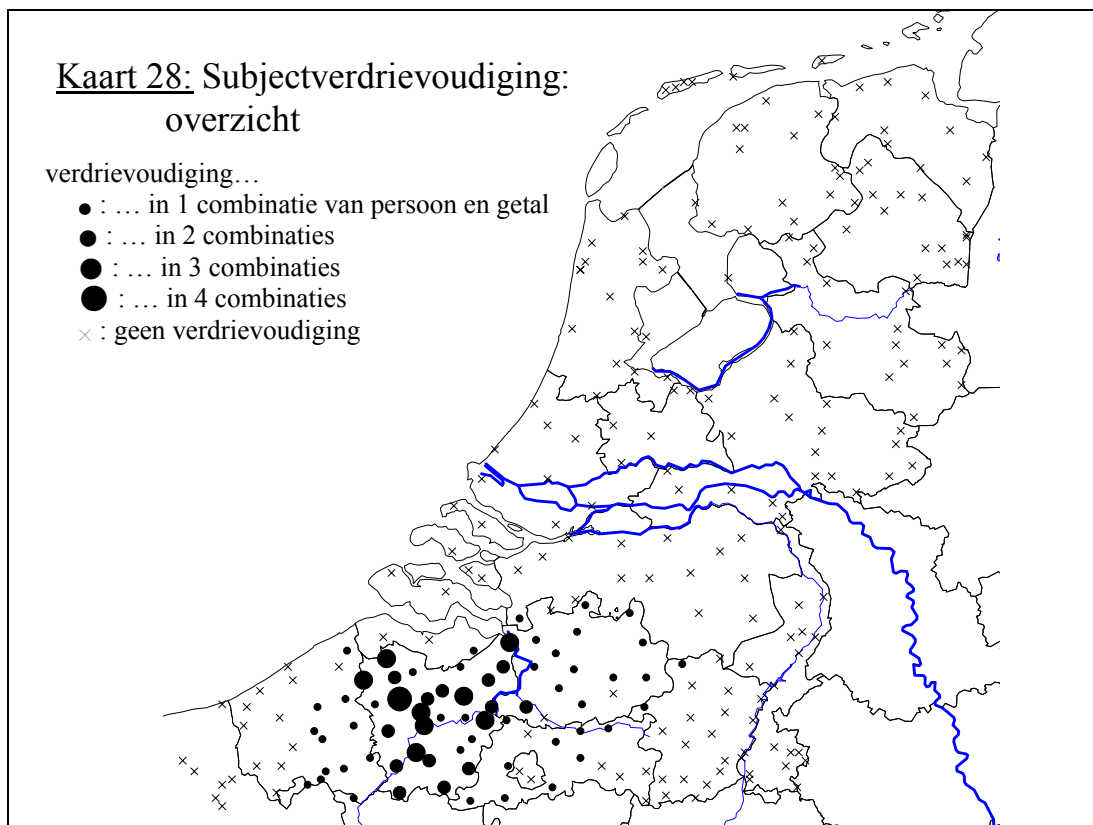
	inversie:				rechte volgorde:	
<i>oorspr.</i>	Leef-(e)k	ik	wel gezond genoeg?	<u>vs.</u>	'k Leef ik	toch gezond.
	<i>V-clitic</i>	<i>pron</i>			<i>clitic-V pron</i>	
<i>wordt</i>	Leef-	(e)kik	wel gezond genoeg?	<u>vs.</u>	'k Leef (e)kik toch gezond.	
	<i>V</i>	<i>pron</i>			<i>clitic-V pron</i>	
					<i>daarnaast:</i>	
					Jan en ekik ...	
					... groter as ekik.	

b. *verdrievoudiging 1mv.: we game wij naar Brussel.*

	inversie:				rechte volgorde:	
<i>oorspr.</i>	Ga-me	wij	morgen naar Brussel?	<u>vs.</u>	We gaan wij	naar Brussel.
	<i>V-clitic</i>	<i>pron</i>			<i>clitic-V pron</i>	
<i>wordt</i>	Game	wij	morgen naar Brussel?	<u>vs.</u>	We game wij naar Brussel	
	<i>V+affix</i>	<i>pron</i>			<i>clitic-V+affix pron</i>	
					<i>daarnaast:</i>	
					Wij game.	

Een tweede mechanisme waarmee een oorspronkelijke verdubbeling geheranalyseerd kan worden, is zichtbaar in de eerste persoon meervoud. In de eerste persoon meervoud is het oorspronkelijk clitische pronomen geherinterpreteerd als verbaal affix (zie (4.41)b; zie ook sectie 2.3.2 voor bewijs). Het resultaat van de herinterpretaties laat zich vooral voelen in inversiezinnen en bijzinnen: daar kan men eigenlijk niet meer spreken van subjectverdubbelingen, maar alleen nog van relicten ervan: in inversiezinnen staat namelijk niet langer een combinatie van een clitic en een pronomen, maar een combinatie van een werkwoord (al dan niet gevolgd door een pronominaal affix) en een pronomen. Subjectverdubbeling in rechte volgorde blijft wel productief, en resulteert in schijnbare verdrievoudiging.

Subjectverdrievoudiging komt niet alleen voor in de eerste persoon enkelvoud, de derde persoon mannelijk enkelvoud en de eerste persoon meervoud, maar ook in de derde persoon vrouwelijk enkelvoud. Hoe verdrievoudiging van pronomina van de derde persoon vrouwelijk enkelvoud verklaard moet worden is minder duidelijk. De constructie is slechts op vijf plaatsen geattesteerd, en voor die plaatsen ontbreken de nodige data om tot één van bovenstaande analyses te kunnen besluiten.

Qua geografische distributie valt op dat vooral de Oost-Vlaamse dialecten voorbeelden leveren van subjectverdrievoudiging. Ook in het oosten van West-Vlaanderen zijn er attestaties. In Brabant komt verdrievoudiging alleen voor in de eerste persoon enkelvoud, wat te wijten is aan de relatieve zeldzaamheid van verdubbelingsverschijnselen ‘tout court’: van de grammaticale personen waarvoor subjectverdrievoudiging voorkomt, is alleen de eerste persoon enkelvoud nog productief in Brabant. Andere attestaties van verdrievoudiging dan voor de eerste persoon enkelvoud, vielen dus eigenlijk niet echt te verwachten in Brabant. Aangezien

verdrievoudiging voortvloeit uit herinterpretaties die tot gevolg hebben dat subjectverdubbeling in inversie niet langer als verdubbeling gepercipieerd wordt, mag men stellen dat er over heel Brabant, Oost-Vlaanderen en het oosten van West-Vlaanderen al een zekere aantasting lijkt te zijn van subjectverdubbeling als productief verschijnsel. Vooral voor Brabant ligt dat in de lijn van eerdere vaststellingen (zie 3.2.2.1 en 3.2.2.2), maar ook in het dialectgebied Vlaanderen is onmiskenbaar een tendens aanwezig om opeenvolgingen van een dof en een vol pronomina te heranalyseren, die zwakker wordt naarmate men zich verder van Brabant verwijderd: het zijn namelijk vooral de sterk verbrabantste dialecten in het oosten van Oost-Vlaanderen (Waasland, Denderstreek), en de streek rond Gent, dat eveneens bekend staat als een Vlaamse ‘voorpost’ voor Brabantse ontwikkelingen, waar frequent voorbeelden van heranalyse van oorspronkelijke dubbelvormen en de daarmee gepaard gaande subjectverdrievoudiging worden aangetroffen.

3.2.2.4. Regressieverschijnselen 2: subjectverdubbeling met twee volle pronomina

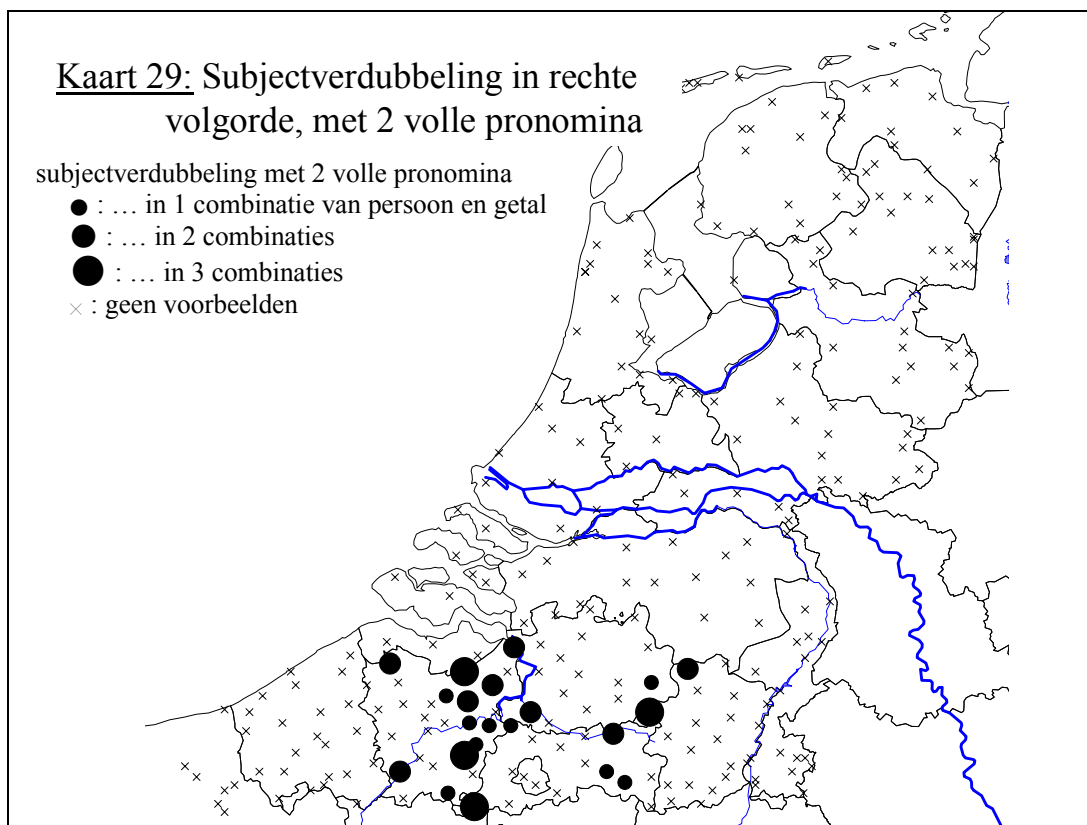
Hoewel subjectverdubbeling in rechte volgorde beter bestand lijkt tegen regressie dan in inversie (zie 3.2.2.2), treedt ook in rechte volgorde toch een zekere mate van regressie op. Zo bleek uit kaart 27 dat Brabantse dialecten vaak geen verdubbeling meer hebben voor alle combinaties van persoon en getal (of althans dat het niet mogelijk blijkt om dergelijke paradigmata te eliciteren). Ondermeer in die Brabantse dialecten komen ook subjectverdubbelingen voor met twee volle pronomina.

(4.42) *Subjectverdubbeling met twee volle pronomina*

Gij zult gij dat wel krijgen.

Subjectverdubbeling met twee volle pronomina is vrij zeldzaam. Het verschijnsel komt maar voor in een subset van de dialecten met subjectverdubbeling, en in de dialecten waarin het verschijnsel voorkomt, is het verre van algemeen: in geen enkel dialect is het geattesteerd in meer dan drie combinaties van persoon en getal (op een maximum van vijf²³). Het verschijnsel komt voor in de oostelijke helft van Oost-Vlaanderen (met enkele ietwat geïsoleerde westelijke attestaties in I156p-Sint-Laureins en O097p-Bevere), in Antwerpen, Vlaams-Brabant en Limburg. Centraal in het Brabantse gebied zijn geen voorbeelden gevonden. Het is mogelijk dat dat eerder toegeschreven moet worden aan de zeldzaamheid van verdubbeling in rechte volgorde in het algemeen dan aan specifieke restricties op het voorkomen van twee volle pronomina.

²³ Er is gezocht naar voorbeelden in 2enk., 3enk.vr., 1mv., 2mv. en 3mv. Naar een aantal combinaties van persoon en getal werd niet gekeken, om uiteenlopende redenen. In 1enk. zijn geen initieel volle vormen (*ik*) teruggevonden in subjectverdubbelingen, maar het verschil tussen vol *ik* en dof *'k* is door de SAND-transcribenten niet altijd even consequent getranscribeerd. Voor 3enk.mann. is er maar een beperkt aantal dialecten dat een dof pronomina toelaat op de eerste zinsplaats, waardoor subjectverdubbeling met twee volle pronomina veel frequenter voorkomt dan voor de andere combinaties van persoon en getal. De oorzaak daarvoor ligt echter veel meer in de pronominale morfologie dan in diachrone ontwikkelingen op het vlak van subjectverdubbeling, en er is dan ook besloten om hier geen rekening te houden met de data voor 3enk.mann. (subjectverdubbeling met 2 volle, mannelijke pronomina is overigens vooral een Brabants en Oost-Vlaams verschijnsel; de geografische distributie wijkt dus zeker niet spectaculair af van de combinaties van persoon en getal die wel besproken worden in deze sectie). In 3enk.onz. ten slotte is subjectverdubbeling vrij zeldzaam en niet algemeen verspreid, en zou het meetellen van de voorbeelden tot een vertekend beeld hebben geleid.

Ook het bestaan van subjectverdubbelingen met twee volle pronomina kan beschouwd worden als een regressieverschijnsel. Het ontstaan van subjectverdubbeling maakt deel uit van een grammaticaliseringsproces (cf. sectie 1.3.4), dat zich onder meer manifesteert in vormreductie van de elementen in kwestie en een tendens tot verlies van zinsdeelstatus bij de verdopte pronomina (die op die manier clitica worden). Dat verlies in zinsdeelstatus blijkt uit de insertie van een extra vol pronomina in bepaalde contexten, dat dan de eigenlijke rol van zinssubject waarneemt. In dialecten met subjectverdubbeling staan clitica en volle pronomina niet langer in een complementaire distributie, maar is het gebruik van elk van beide types aan aparte regels gebonden: het clitic is in de meeste zinstypes verplicht, terwijl het volle pronomina pas ‘toegevoegd’ wordt wanneer daar een goede pragmatische of stilistische reden voor is. Het opduiken van twee volle pronomina in een subjectverdubbeling wijst erop dat volle pronomina en clitica in preverbale positie (opnieuw²⁴) inwisselbaar worden, waardoor een deel van de (oorspronkelijke)

²⁴ Daarbij wordt ervan uitgegaan dat subjectverdubbeling alleen ontstaan is in dialecten waar pronomina tot clitica evolueerden. In theorie kan men natuurlijk ook veronderstellen dat subjectverdubbeling met twee volle pronomina mogelijk is van bij het ontstaan van subjectverdubbeling in het algemeen, en dat pas daarna clitisering van het initiële pronomina opgetreden is (m.a.w. *wij gaan wij... > me-gaan wij...*). Er zijn verschillende argumenten te geven waarom een dergelijke veronderstelling niet klopt. Ten eerste is er de vorm van de subjectspronomina in subjectsverdubbelingen: ook in initiële positie worden typisch in enclise gevormde clitica gebruikt, wat wijst op een verband met clitisering (en bovendien een oorsprong in inversie suggereert, waar verdubbeling met twee volle pronomina volledig onmogelijk is). Ten tweede is er de geografische distributie: subjectverdubbelingen met twee volle pronomina duiken typisch op in dialecten die als redelijk innovatief bekend staan, en waar bovendien de verdubbelingsconstructie het minst productief is. In de archaische westelijke dialecten waar subjectverdubbeling op zijn productiefst is, zijn verdubbelingen met twee volle pronomina geheel onmogelijk.

complementaire distributie hersteld wordt. Dat betekent dat de clitica qua gedrag opnieuw opschuiven in de richting van volle pronomina. In die zin geldt het ontstaan van subjectverdubbeling in rechte volgorde mogelijk als tegenvoorbeeld tegen de veronderstelde unidirectionaliteit van grammaticaliseringsprocessen (zie (4.43); zie ook sectie 3.3).

(4.43) *Ontwikkeling van subjectverdubbeling met 2 volle pronomina*

Stap 1: verdoeffing	Stap 2: °subjectverdubbeling: dof pronomen wordt clitic	Stap 3 (Brabant & O-Vl.): complementaire distributie wordt hersteld
gaan wij > wij gaan >	gaan- (me OF wij) > (me OF wij) gaan >	ga-me (wij) > me-gaan (wij) >
		gaan- (me OF wij) (me OF wij) gaan (wij)

De verklaring voor het ontstaan van subjectverdubbeling met twee volle pronomina, kan daarnaast ook gezocht worden in de in de meeste dialecten werkzame Verb Second-constraint. Het bestaan van subjectverdubbeling in zinnen met een initieel clitisch pronomen leidt namelijk mogelijk tot schending van die constraint, aangezien de verdubbeling gepaard gaat met een tendens tot verlies van zinsdeelstatus van het preverbale pronomen. Dat is goed zichtbaar in een aantal westelijke dialecten.²⁵

(4.44) *Verschillende woordvolgordes bij clitica en volle pronomina in sommige West-Vlaamse dialecten*

- a. ^{OK}Met zo'n weer **je**-kan niet veel doen.
- b. *Met zo'n weer **gij** kunt niet veel doen.

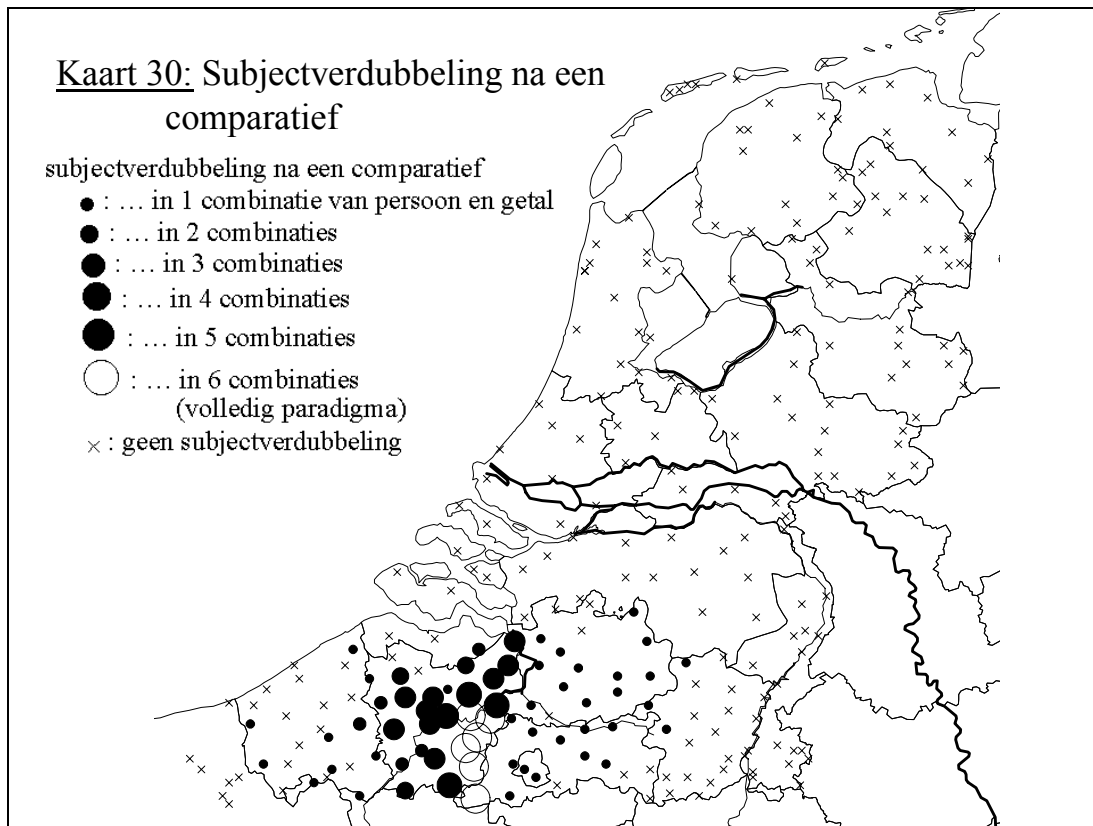
In sommige westelijke dialecten kunnen sommige constituenten namelijk vooropgeplaatst worden in een zin met een preverbaal clitisch subject (zoals (4.44)a). Wanneer in dezelfde zin echter een preverbaal vol pronomen gebruikt wordt als subject in plaats van een clitisch pronomen, is vooropplaatsing niet mogelijk (4.44)b. Hieruit blijkt dat de dialecten in kwestie wel degelijk een Verb Second-constraint kennen, die proclitica echter lijkt te ontzien. De verklaring voor het afwijkende gedrag van de proclitica is wellicht het feit dat ze geen volwaardige zinsdelen zijn. De constructie wordt uitgebreider behandeld in Hoofdstuk 6 (sectie 3.2.1).

3.2.2.5. Vlaamse innovaties 1: subjectverdubbeling na een comparatief voegwoord.

Terwijl subjectverdubbeling in Brabant en in bepaalde dialecten in Oost-Vlaanderen op de terugweg lijkt, heeft de constructie elders in Vlaanderen nog aan gebruiksomgevingen gewonnen. Zo komen subjectverdubbelingen in de regel niet voor na voegwoorden van vergelijking. Een aantal vooral Oost-Vlaamse dialecten vormt daarop een uitzondering (4.45).

(4.45) *Subjectverdubbeling na comparatieve voegwoorden*
Hij is groter as-**ge** **gij**

²⁵ Voor vergelijkbare data uit het Frans, zie KROCH (1989:211-212). Ook Kroch analyseert de woordvolgordeverschillen tussen zinnen met clitische subjecten en zinnen met volle subjecten als het gevolg van het niet 'meetellen' van clitica als volwaardige zinsdelen.

In de meeste relevante dialecten is het aantal combinaties van persoon en getal dat subjectverdubbeling toelaat na een comparatief uitermate beperkt. In de dialecten met onvolledig paradigma voor subjectverdubbeling na een comparatief, zijn meestal dan ook alleen die vormen geattesteerd die eigenlijk alleen in oorsprong reduplicatievormen zijn, maar in synchroon opzicht beschouwd moeten worden als ongelede pronomina (b.v. 1enk. (*e*)*kik*, 3enk.m. (*t*)*jij*). Enkele Oost-Vlaamse dialecten hebben echter volledige paradigma's ontwikkeld voor subjectverdubbeling na een comparatief: vooral in zuidoostelijk Oost-Vlaanderen (de Denderstreek) komen dergelijke volledige paradigma's voor.²⁶ Subjectverdubbeling na een comparatief is in die dialecten een productief dialectverschijnsel, en niet het gevolg van heranalyses van oorspronkelijke dubbelvormen tot ongelede, volle vormen.

De geografische distributie geeft aan dat verdubbeling na comparatieven beschouwd mag worden als een typisch geval van 'polarisering' (TAELEMAN 2000). Polarisering wordt door Taeldeman omschreven als het uitdiepen van een bestaande linguïstische tegenstelling, wat resulteert in zeer scherpe dialectgrenzen. De scherpe dialectgrens tussen Vlaanderen en Brabant op het vlak van subjectverdubbeling, vooral na voegwoorden, blijkt uit kaart 26; als 'uitdieping' geldt de uitbreiding van de gebruiksomgeving van subjectverdubbeling tot alle voegwoorden, ook de voegwoorden van vergelijking. Vooral verschijnselen waarvan de dialectsprekers zich

²⁶ Sommige dialecten met een 'score' van vijf kunnen ook beschouwd worden als dialecten met een volledig verdubbelingsparadigma na comparatieven. Hier en daar ontbreekt verdubbeling namelijk alleen in de derde persoon mannelijk enkelvoud, meestal omdat er in de betreffende dialecten in 3enk.m. geen dof pronomina bestaat. Het ontbreken van subjectverdubbeling na een comparatief voegwoord moet in die dialecten begrepen worden als het gevolg van een 'gat' in het pronominaal paradigma, en is niet te wijten aan een gebrekkige productiviteit van subjectverdubbeling. Waarschijnlijk zijn er dus iets meer dialecten met een volledig paradigma dan aangegeven op kaart 30.

in hoge mate bewust zijn en die zelfs met een zekere stigmatisering gepaard gaan, zouden voor polarisering in aanmerking komen (TAELEDMAN 2000:230-231).²⁷ Frappant is dat in het gebied waar subjectverdubbeling sterk aan productiviteit wint, grosso modo de provincie Oost-Vlaanderen, ook regressieverschijnselen zijn vastgesteld. Blijkbaar kan één enkel dialect op hetzelfde moment zowel blijk geven van een tendens om een constructie weg te werken als van een tendens om het verschijnsel uit te breiden tot andere omgevingen.

3.2.2.6. Vlaamse innovaties 2: Verdubbeling van onzijdige pronomina en lexicale NP's

Een tweede Vlaamse innovatie is niet zozeer gevormd door polarisering, maar lijkt een typisch Gentse vernieuwing te zijn die vervolgens verspreid is over delen van Oost en West-Vlaanderen. De meeste dialecten laten alleen verdubbeling toe van pronominale subjecten. Het zijn de volle pronomina en niet de clitica die in dergelijke verdubbelingen het eigenlijke argument zijn: ze zijn namelijk perfect geïntegreerd in de zin, en lijken dus geen 'toevoegingen' zonder argumentstatus, zoals b.v. topics in een dislocatieconstructie.²⁸

In een aantal dialecten, vooral in de buurt van Gent (I241p), kunnen ook lexicale NP's verdubbeld worden. Er is een opvallende geografische parallel tussen verdubbeling van lexicale NP's en verdubbeling van onzijdige pronomina, wat evenmin algemeen is in Vlaanderen. Bovendien zijn er grote gelijkenissen wat de pronomina betreft die in de twee constructies gebruikt worden: in beide gevallen gaat het vooral om mannelijke vormen (b.v. *ie*, *ij*, *(t)jij*) of vormen die van mannelijke pronomina afgeleid zijn (b.v. *tet*). De parallellen qua geografie en morfologie maken een deels gemeenschappelijke oorsprong waarschijnlijk. Aangezien subjectverdubbeling van onzijdige pronomina de grootste verspreiding kent, is het redelijk om te veronderstellen dat dat het oudste verschijnsel is. Een mogelijke diachrone evolutie zou kunnen zijn dat de toepassingsmogelijkheden van de vormen die als vol, postverbaal pronomina dienst doen in verdubbelingen van onzijdige pronomina, geleidelijk uitgebreid zijn naar andere omgevingen, zoals na demonstrativa en lexicaal materiaal, waardoor de vormen in kwestie als een soort 'topic markers' gingen functioneren. Het lijkt er sterk op dat die omvorming tot topic markers zijn oorsprong heeft in rechte volgorde: lexicale subjecten kunnen in rechte volgorde namelijk in een groter gebied verdubbeld worden dan in inversie. De diachrone evolutie wordt samengevat in (4.46).

²⁷ Subjectverdubbeling voldoet aan deze laatste voorwaarden. Als 'bewijs' voor de stigmatisering van subjectverdubbeling kan verwezen worden naar het werk van Bredero, waarin subjectverdubbeling één van de typische kenmerken is van het Brabants zoals Bredero het door z'n personages laat spreken. Het WNT geeft (onder het lemma 'ik') b.v. volgend voorbeeld, met initieel *kik*: " 'Ick kick vreesde voor de schout' (de Sp. Brabander spreekt), BREDERO 2, 154". Initieel *kik* is in de huidige Brabantse dialecten niet geattesteerd (wél in Zeeuws-Vlaanderen, door WILL 2004:268-269). Waarschijnlijk gaat in dit specifieke voorbeeld dan ook om een parodiërende overgeneralisatie door Bredero.

²⁸ Ook vanuit typologisch opzicht is het gebruikelijk om de volle vormen in verdubbelingen als de eigenlijke argumenten te beschouwen, zie ook sectie 1.1, vooral noot 1.

(4.46) *Ontwikkeling van verdubbeling van onzijdige pronomina en lexicale elementen*

Subjectverdubbeling in 3enk.mann.	Stap1: uitbreiding naar 3enk.onz. & expletiva	Stap2: uitbreiding naar lexicale elementen
Kan- <i>tie</i> hij dat?	Heeft <i>d'r</i> hij hier <i>een man/een vrouw</i> gewoond?	Is hij <i>die man/die vrouw</i> al getrouwd?
<i>Hij</i> kan hij dat niet.	<i>'t/d'r</i> woont hij hier <i>een man/een vrouw</i> .	<i>Die man/vrouw</i> is hij getrouwd.
<u>features <i>hij</i>:</u>		
[derde persoon]	[derde persoon]	[derde persoon]
[enkelvoud]	[enkelvoud]	[enkelvoud]
[pronominaal]	[pronominaal]	
[menselijk]		
[mannelijk]		

De eerste stap in (4.46), waarbij de genderfeatures van *hij* (en morfologische varianten zoals (*t*)*et*, (*t*)*jij*,...) verdwijnen, lijkt de grootste. Uitbreiding van verdubbeling naar lexicale subjecten lijkt eigenlijk een veel kleinere stap, aangezien er na de eerste stap al zinnen bestaan waar *hij* gecombineerd wordt met lexicaal materiaal (in (4.46) de NP *een man*), zij het dan wel in combinatie met een expletief *'t/d'r*. Uit de distributie (vgl. kaart 18 met kaart 22 en vooral 23) blijkt dat ook: de dialecten met verdubbeling van onzijdige pronomina en expletiva (i.e. de dialecten die ‘Stap1’ uit (4.46) gezet hebben), vormen maar een kleine subset van de dialecten met subjectverdubbeling ‘tout court’. Dat geeft aan dat ‘Stap1’ een vrij lokale, waarschijnlijk Gentse innovatie is. Tussen de dialecten die ‘Stap1’ en de dialecten die ‘Stap2’ doorgemaakt hebben, blijkt een veel duidelijkere geografische correlatie: de verspreidingsgebieden hebben in beide gevallen dezelfde vorm en hetzelfde centrum, alleen is het verspreidingsgebied van verdubbeling van lexicale subjecten (i.e. dialecten met ‘Stap2’) iets kleiner.

Het wegvallen van het feature [pronominaal] tijdens ‘Stap 2’ slaat in principe op het feit dat *hij* niet langer een pronomen verdubbelt, maar een lexicaal subject. Met die uitbreiding van de gebruiksmogelijkheden van *hij* (en vergelijkbare elementen, zoals *jij*, *ie*, ...; zie kaart 24), kan men echter ook gaan betwijfelen of de niet-lexicale elementen in een verdubbeling van een lexicaal subject nog wel als echte persoonspronomina beschouwd mogen worden. In tegenstelling tot andere persoonlijke voornaamwoorden, combineren ze (in sommige dialecten) namelijk ook met niet-specifieke uitdrukkingen zoals het onbepaalde voornaamwoord *niemand* of vragende voornaamwoorden zoals *wie* of *wat* (i.v.m. de universele specificiteit van persoonlijke voornaamwoorden, zie SIEWIERSKA 2004:10-11, 124-125). De kwestie wordt opnieuw aan de orde gesteld in Hoofdstuk 5 (sectie 2.4.2.3).

3.3. Grammaticalisering & degrammaticalisering

Uit 3.1 en 3.2 blijkt dat er nogal wat parallellen zijn tussen pro-drop en subjectverdubbeling: beide fenomenen hebben te maken met clitisering, lijken een voorkeur te hebben voor tweedepersoonspronomina, en vinden hun oorsprong wellicht in inversiezinnen (zie resp. 3.1 en 3.2.2.1). Die oorsprong in inversie doet dan weer denken aan de (vooral zuidwestelijke) tendens om in de enclisepositie nieuwe doffe pronomina te ontwikkelen, aangezien die nieuwe pronomina ook

ontstaan in inversiezinnen (zie Hoofdstuk 3, vooral sectie 3.3.1). Die nieuwe pronomina waren in vorm vaak ‘fusievormen’ tussen een flectie-uitgang en een dof pronomen (b.v. 1mv. *me*, 2enk. *je*, 3enk. *-tie*), die zich in tweede instantie soms uit de enclisepositie losgemaakt hebben en veralgemeend zijn naar andere posities. Het lijkt aantrekkelijk om te streven naar een algemenere verklaring, die al deze verschijnselen verantwoordt. Een dergelijke verklaring is door HAIMAN (1991:148-153) voorgesteld voor de zeer vergelijkbare Rhaetoromaanse data; Haiman meent dat zowel de vorming van nieuwe pronomina als het ontstaan van verdubbeling hun oorsprong vinden in de tweede persoon enkelvoud in inversie.

Aangezien in het Nederlandse taalgebied de vorming van pronomina in enclise het geografisch ruimst verspreide verschijnsel is, lijkt het evident dat een algemene verklaring voor pro-drop, subjectverdubbeling en de vorming van pronomina in enclise ervan uitgaat dat het laatste verschijnsel het oudste is. Aan de basis van de onderzochte verschijnselen ligt dan een tendens om doffe pronomina in enclise te fuseren met de flectie-uitgang. Voorbeelden van deze ontwikkeling zijn er genoeg: 1mv. *-me*, 2enk. *-je*, 3enk. *-tie*,... Ook 2enk. *zero* (i.e. pro-drop) kan als het resultaat van een dergelijke ontwikkeling beschouwd worden. In de Vlaamse en Brabantse dialecten hebben zich vervolgens constructies ontwikkeld waarbij het mogelijk werd om naast die nieuw gevormde doffe vorm een volle vorm te gaan gebruiken, in zgn. subjectverdubbelingen. Een concrete hypothese over het ontstaan van subjectverdubbeling in de Vlaamse dialecten, onderbouwd met diachroon materiaal, is niet voorhanden; uitgaande van het ontstaan van de constructie in inversie lijkt een verklaring binnen de zgn. ‘accessibility theory’ (ARIEL 2000), zoals geschetst in 1.3.4 en 3.2.2.1, evenwel zeer waarschijnlijk. Het ontstaan van subjectverdubbeling vormt op het eerste gezicht een typevoorbeeld van een grammaticaliseringsproces (zie ook 1.3.4): oorspronkelijk volle, vrije vormen worden gereduceerd en boeten in aan vrijheid. In een verder stadium wordt de complementaire distributie tussen volle en doffe vormen opgegeven: de doffe vormen worden clitica die in sommige zinstypes verplicht gebruikt worden (in casu alle bijzinnen en inversiezinnen met een pronominaal subject), en verworden op die manier tot grammaticale elementen. Een algemene verklaring in termen van ‘grammaticalisering’ voor het ontstaan van pronomina in enclise, subjectverdubbeling en pro-drop lijkt echter niet zonder problemen: ten eerste is de geografische parallel tussen de besproken verschijnselen zeker niet compleet: pro-drop is b.v. noordoostelijk qua distributie, subjectverdubbeling zuidwestelijk. Bovendien moet men, om de algemene verklaring te behouden, aannemen dat de nieuw gevormde clitica in de Brabantse (en sommige Oost-Vlaamse) dialecten de neiging vertonen om terug te evolueren in de richting van volle pronomina, aangezien de Brabantse doffe vormen in sommige subjectverdubbelingsconstructies in complementaire distributie staan met volle vormen, in tegenstelling tot de Vlaamse. Dat lijkt evenwel in tegenspraak met de veronderstelde unidirectionaliteit van grammaticaliseringsprocessen (cf. sectie 1.3.5). Beide tegenargumenten kunnen echter ontkracht worden.

Een eerste moeilijkheid die een eensluidende verklaring voor pro-drop, subjectverdubbeling en het ontstaan van nieuwe doffe pronomina in enclise zal moeten overwinnen, is de slechts gedeeltelijke geografische parallel: subjectverdubbeling is een zuidelijk of zelfs zuidwestelijk verschijnsel, pro-drop komt alleen voor in het noordoosten, en vorming van doffe pronomina komt eigenlijk voor in het hele taalgebied, al zijn er in het zuidwesten meer voorbeelden te vinden dan

elders. I.v.m. pro-drop in de tweede persoon enkelvoud kan men aanvoeren dat de meeste dialecten niet langer gebruik maken van de oorspronkelijke flectie-uitgang *-s(t)* en het bijbehorende pronomina *du*. Dat pro-drop vandaag de dag alleen in het noordoosten voorkomt, hoeft dan ook geenszins te betekenen dat het verschijnsel vroeger niet in een ruimer gebied voorkwam, dat zich mogelijk uitgestrekt heeft over een groot deel van het huidige taalgebied. Of men voor grote delen van het taalgebied kan veronderstellen dat er ooit pro-drop aanwezig geweest is in de tweede persoon enkelvoud, moet hier echter in het midden gelaten worden. Gezien de verondersteld pronomina oorsprong van de /t/ in de flectie-uitgang *-st*, zoals die niet alleen in het noorden maar ook in Limburg geattesteerd is, kan men wel afleiden dat er op een bepaald moment zeker in de Limburgse dialecten en wellicht in het hele taalgebied een tendens bestaan heeft tot fusie van de 2enk.-flectie-uitgang *-s* en het pronomina *du*. De noordoostelijke attestaties van pro-drop vormen dus een eindpunt in een ontwikkeling die vermoedelijk in het hele taalgebied tot op zekere hoogte plaatsgegrepen heeft. Rekening houdend met een dergelijke algemene tendens tot fusie van de 2enk.-flectie-uitgang en het pronomina, ontstaat natuurlijk een ander geografisch en diachroon perspectief, waarbij een ontwikkeling zoals die door HAIMAN (1991:147-153) beschreven is voor het Rhaetoromaans, ook voor de Nederlandse data aannemelijk wordt. Volgens Haiman is clitisering in de Rhaetoromaanse dialecten aanvankelijk typisch voor de tweede persoon in inversie; pas later heeft het verschijnsel in bepaalde gebieden geleid tot verdubbeling, en heeft het zich doorgezet naar de andere grammaticale personen. De geografische distributie van clitiseringsverschijnselen in het Nederlandse taalgebied reflecteert perfect het diachrone scenario van Haiman: clitisering in de tweede persoon is het oudste verschijnsel, en komt (of kwam) voor in het hele taalgebied; verdubbeling in de tweede persoon is jonger en beperkt tot een deel van het taalgebied (Vlaanderen, Brabant); en verdubbeling van de andere pronomina is nog jonger, en uitsluitend geattesteerd in een subset van de dialecten met verdubbeling in de tweede persoon (Vlaanderen en het Belgische deel van Brabant).

Een tweede bezwaar dat men kan hebben bij de voorgestelde algemene verklaring voor pro-drop, subjectverdubbeling en het ontstaan van nieuwe pronomina in enclise, is het feit dat het plegen van grootschalige clitiseringstendenzen in de geschiedenis van het Nederlands in strijd lijkt met de synchrone data: in de huidige Nederlandse dialecten zijn er, afgezien van de subjectverdubbelingen in Vlaanderen en Brabant, namelijk niet zo erg erg veel sporen terug te vinden van dergelijke grootschalige clitiseringstendenzen. De meeste gereduceerde pronomina vormen in het taalgebied gedragen zich namelijk niet als clitica, maar als ‘gewone’ doffe pronomina. Hoewel ook dergelijke ‘gewone’ doffe pronomina kenmerken vertonen van grammaticalisering (zie sectie 1.3.4), leunen ze zowel qua vorm als gedrag toch nog zeer dicht bij de volle pronomina aan: fusie met de werkwoordsuitgang is zeldzaam (althans buiten Vlaanderen en Brabant), verdubbeling meestal onmogelijk, en de vormen hebben nog een grote mate van bewegingsvrijheid bewaard, aangezien ze zowel voor als na werkwoorden opduiken (zie ook Hoofdstuk 5). Vooral het Belgische deel van het dialectgebied Brabant, waar de doffe elementen in een subjectverdubbeling soms in complementaire distributie staan met volle vormen (zie sectie 3.2.2.4), lijken een verband tussen clitisering en het ontstaan van verdubbeling tegen te spreken, en zijn dus maar moeilijk te verzoenen met de voorgestelde algemene verklaring voor pro-drop, subjectverdubbeling en het ontstaan van nieuwe pronomina in enclise. In Brabant is evenwel sprake van declitisering. De Brabantse

declitisering lijkt in strijd met de veronderstelde unidirectionaliteit van grammaticaliseringsprocessen, maar kan niettemin aangetoond worden. Ook in Zeeland wordt declitisering vastgesteld. Uit 3.2.2.1-3.2.2.4 blijkt onder meer dat de Zeeuwse en Brabantse dialecten vroeger productiever geweest zijn op het vlak van subjectverdubbeling, en mogelijk zelfs over min of meer dezelfde verdubbelingsconstructies beschikten als de huidige Vlaamse dialecten. In de huidige Zeeuwse en Brabantse dialecten komt de constructie slechts in een beperkt aantal syntactische omgevingen voor, en ze is er doorgaans zeldzamer en moeilijker te eliciteren dan in Vlaanderen. Die regressie van subjectverdubbeling gaat in Brabant gepaard met het ontstaan van een aantal typische overgangsconstructies, zoals subjectverdrievoudiging en verdubbeling met twee volle pronomina, die dus ontstaan zijn als het resultaat van degrammaticalisering. Vooral verdubbeling met twee volle pronomina kan doorgaan voor een tegenvoorbeeld tegen de unidirectionaliteit van grammaticalisering: de constructie is ontstaan doordat elementen die aanvankelijk naast elkaar voorkomen, meer bepaald de clitica en hun volle tegenhangers, opnieuw in een complementaire distributie komen te staan (zie sectie 3.2.2.4): sommige clitica zijn dus opnieuw ‘gewone’ doffe pronomina geworden, en dus gedeclitiseerd.

De declitisering in Brabant manifesteert zich niet alleen in een regressie van subjectverdubbeling, maar ook in de pronominale morfologie: bepaalde ‘special clitics’, meer bepaald die die ontstaan zijn door versmelting van dof pronomen met een vervoegingsuitgang, zoals 1mv. *me* en 2enk./mv. *-de* na voegwoorden, lijken in Brabant namelijk sterk op hun retour, en ook het gebruik van clitica na *ja* loopt er terug. In Hoofdstuk 2 (sectie 3.2.1) is bovendien ook voegwoordvervoeging beschreven als een nevenverschijnsel van clitisering, aangezien het opduiken van voegwoordvervoeging in veel gevallen veroorzaakt lijkt door een ‘fusie’ van een oorspronkelijke vervoegingsuitgang en een pronomen. Ook voegwoordvervoeging lijkt in Brabant op de terugweg. De vraag rijst wat de oorzaak is van de declitisering in Brabant; in theorie kunnen zowel dialectinterne evoluties als contact met de standaardtaal ter verklaring ingeroepen worden. Het verband tussen de diverse fenomenen die in Hoofdstuk 2, 3 en 4, en de vraag naar de oorzaak van de verschillende fenomenen, worden verder uitgediept in Hoofdstuk 5.

Appendix bij hoofdstuk 3: overzicht van het gebruikte SAND-materiaal

Gebruikte testzinnen

Kaart 1: Pro-drop (2enk.) in inversie

mond.;	v=000:	Vertaal:	<i>Gaan-paradigma</i>
	v=068:	Vertaal:	Als je gezond leeft, leef je langer.
	v=216:	Vertaal:	Ze gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik.
	v=342:	Vertaal:	Nu je klaar bent, mag je gaan.
tel.;	v=763:	Vertaal:	Als je gaat dan ga je.

Kaart 1 (inzet): ste-flectie in de bijzin

mond.;	v=068:	Vertaal:	Als je gezond leeft, leef je langer.
	v=216:	Vertaal:	Ze gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik.
	v=340:	Vertaal:	Het gebeurde toen je wegging.
	v=341:	Vertaal:	Ik weet waar je geboren bent.
	v=342:	Vertaal:	Nu je klaar bent, mag je gaan.
tel.;	v=763:	Vertaal:	Als je gaat dan ga je.

Kaart 2: Pro-drop (2enk.) na voegwoorden

mond.;	v=068:	Vertaal:	Als je gezond leeft, leef je langer.
	v=216:	Vertaal:	Ze gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik.
	v=340:	Vertaal:	Het gebeurde toen je wegging.
	v=341:	Vertaal:	Ik weet waar je geboren bent.
	v=342:	Vertaal:	Nu je klaar bent, mag je gaan.
tel.;	v=763:	Vertaal:	Als je gaat dan ga je.

Kaart 3: Pro-drop (2enk.) in zinsinitiële positie

mond.;	v=217:	Vertaal:	Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij.
tel.;	v=733:	Vertaal:	Je weet wel dat je slim genoeg bent.

Kaart 4: Subjectverdubbeling 1enk.: na werkwoord, voegwoord, comparatief

mond.;	v=053:	Vertaal:	Als ik zuinig leef, leef ik zoals mijn ouders willen.
	v=215:	Vertaal:	'k Geloof dat ik groter ben dan hij.
	v=216:	Vertaal:	Ze gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik.
tel.;	v=700b:	Komt voor:	Jan en ekik hebben dat gedaan.
	v=725:	Komt voor:	Mag ekik daar ook van proeven?

Kaart 5: Subjectverdubbeling 1enk.: rechte volgorde

tel.;	v=700:	Komt voor:	'k Zal (ek)ik 't wel krijgen.
-------	--------	------------	-------------------------------

Kaart 6: Subjectverdubbeling 1mv.: na werkwoord, voegwoord, comparatief

mond.;	v=071:	Vertaal:	Als we sober leven, leven we gelukkig.
	v=218:	Vertaal:	Ze geloven dat wij rijker zijn dan zij.
	v=219:	Vertaal:	We geloven dat jullie niet zo slim zijn als wij.
tel.;	v=731:	Vertaal:	Mogen we wel weten dat wij ook gevraagd zijn?

Kaart 7: Subjectverdubbeling 1mv.: rechte volgorde

mond.;	v=427:	Komt voor:	We zijn (me) wij daar nog nooit geweest.
tel.;	v=706:	Komt voor:	We weten wullie d'r niks van.

Kaart 8: Verdrievoudiging, incorporatie en affixaal gebruik in 1mv.

overzichtskaart, gebaseerd op hfdst.2 – kaart 5 (inzet), hfdst.3 – kaart 5 en hfdst.4 – kaart 7

Kaart 9: Subjectverdubbeling 2enk.: na werkwoord, voegwoord, comparatief

mond.;	v=068:	Vertaal:	Als je gezond leeft, leef je langer.
	v=216:	Vertaal:	Ze gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik.
	v=217:	Vertaal:	Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij.
tel.;	v=723:	Komt voor:	Weet je gij al dat je gij ook naar het feest mag komen?

Kaart 10: Subjectverdubbeling 2enk.: o.v.t. leefde-n-egij

- mond.; v=345: Vertaal: Jaren geleden leefde jij als een kluizenaar.
- Kaart 11: Subjectverdubbeling 2enk.: rechte volgorde*
tel.; v=701: Komt voor: Ge weet gij d'r niks van.
- Kaart 12: Subjectverdubbeling 2mv.: na werkwoord, voegwoord, comparatief*
mond.; v=061: Vertaal: Als jullie zo gevaarlijk leven, dan leven jullie nooit zo lang als ik.
v=219: Vertaal: We geloven dat jullie niet zo slim zijn als wij.
v=220: Vertaal: Jullie geloven zeker niet dat zij armer zijn dan jullie.
tel.; v=724: Komt voor: Weet je gullie al dat je gullie ook naar het feest mag komen.
v=769: Vertaal: Als jullie gaan dan gaan jullie.
- Kaart 13: Subjectverdubbeling 2mv.: rechte volgorde*
tel.; v=702: Komt voor: Ge weet gullie d'r niks van.
- Kaart 14: Subjectverdubbeling 3enk.m.: na werkwoord, voegwoord, comparatief*
mond.; v=055: Vertaal: Als hij nog drie jaar leeft, leeft hij langer dan zijn vader.
v=215: Vertaal: 'k Geloof dat ik groter ben dan hij.
v=217: Vertaal: Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij.
v=430: Komt voor: Ik denk dattie hij morgen ook komt.
- Kaart 15: Subjectverdubbeling 3enk.m.: rechte volgorde*
mond.; v=429: Komt voor: Hij kan hij d'r ook niks aan doen.
tel.; v=704: Komt voor: Hij weet hij d'r niks van.
- Kaart 16: Subjectverdubbeling 3enk.v.: na werkwoord en voegwoord*
mond.; v=057: Vertaal: Als zij zo gevaarlijk leeft, leeft ze niet lang meer.
v=368: Komt voor: Met hij te gaan werken moest zij heel de dag thuis blijven.
- Kaart 17: Subjectverdubbeling 3enk.v.: rechte volgorde*
mond.; v=425: Komt voor: Ze leeft (ze) zij op water en brood deze week.
tel.; v=705: Komt voor: Ze weet zij d'r niks van.
- Kaart 18: Subjectverdubbeling 3enk.o.: rechte volgorde vs. inversie*
tel.; v=707: Komt voor: Heeft 'r ij/tet/... hier een man gewoond of een vrouw?
v=708: Komt voor: 't Is ij/tet/... al lang geleden.
v=709: Komt voor: Is 't ij/tet/... al lang geleden.
v=711: Komt voor: Heeft 'r ij/tet/... niemand mijn paraplu gezien?
zoekopdrachten: commentaar = 'verdubbeling' en 'onzijdig*'
- Kaart 19: Subjectverdubbeling 3enk.onz.: morfologische variatie*
idem kaart 18, aangevuld met:
tel.; v=710: Komt voor: IJ/tet/... is al lang geleden.
- Kaart 20: Subjectverdubbeling 3mv.: na werkwoord, voegwoord, comparatief*
mond.; v=063: Vertaal: Als ze voor hun werk leven, leven ze niet voor hun kinderen.
v=218: Vertaal: Ze geloven dat wij rijker zijn dan zij.
v=220: Vertaal: Jullie geloven niet dat zij armer zijn dan jullie.
- Kaart 21: Subjectverdubbeling 3mv.: rechte volgorde*
tel.; v=703: Vertaal: Ze weten zullie d'r niks van.
- Kaart 22: Subjectverdubbeling van lexicale items in inversie*
mond.; v=000: Komt voor: Is hij die man nu al getrouwd?
v=000: Komt voor: Woont hij die man nog altijd in jouw straat?
v=421: Komt voor: Is hij Pol hier geweest?
v=422: Komt voor: Hoe heeft hij Pol dat opgelost?
tel.; v=716: Komt voor: Is zij Marie hier al geweest?
v=717: Komt voor: Is hij dat onweer hier al gepasseerd?
v=718: Komt voor: Zijn zij Pol en Marie hier al geweest?

v=719: Komt voor: Erik wist dat hij Pol dat niet zou weten.
v=720: Komt voor: Erik wist dat zij Marie dat niet zou weten.
v=721: Komt voor: Erik wist dat hij dat kindje dat niet zou weten.
v=722: Komt voor: Erik wist dat zij Pol en Marie dat niet zouden weten.
zoekopdrachten: commentaar = 'verdubbeling' en 'lexic*'

Kaart 23: Subjectverdubbeling van lexicale items in rechte volgorde
mond.; v=426: Komt voor: Marie heeft zij daar niets mee te maken.
tel.; v=712: Komt voor: Pol heeft hij daar niets mee te maken.
v=713: Komt voor: Marie en Pol hebben zij daar niets mee te maken.
v=714: Komt voor: Dat kind heeft hij daar niets mee te maken.
v=715: Komt voor: Niemand heeft hij daar iets mee te maken.
zoekopdrachten: commentaar = 'verdubbeling' en 'lexic*'

Kaart 24: Subjectverdubbeling van lexicale items: morfologie
idem kaart 22 & 23

Kaart 25: Pro-drop (2enk.): overzicht
overzichtskaart, gebaseerd op kaart 1, 2 & 3

Kaart 26: Subjectverdubbeling in inversie: overzicht
overzichtskaart, gebaseerd op kaart 4, 6, 9, 12, 14, 16, 18, 20, 22

Kaart 27: Subjectverdubbeling in rechte volgorde
overzichtskaart, gebaseerd op kaart 5, 7, 11, 13, 15, 17, 21

Kaart 28: Subjectverdrievoudiging: overzicht
overzichtskaart, gebaseerd op kaart 5, 7, 15, 17

Kaart 29: Subjectverdubbeling in rechte volgorde, met 2 volle pronomina
overzichtskaart, gebaseerd op kaart 7, 11, 13, 17, 21

Kaart 30: Subjectverdubbeling na een comparatief.
overzichtskaart, gebaseerd op kaart 4, 6, 9, 12, 14, 20

Hoofdstuk 5: Een typologie van Nederlandse en Friese subjectsmarkeerders en z'n diachrone relevantie

1. Inleiding & literatuuroverzicht

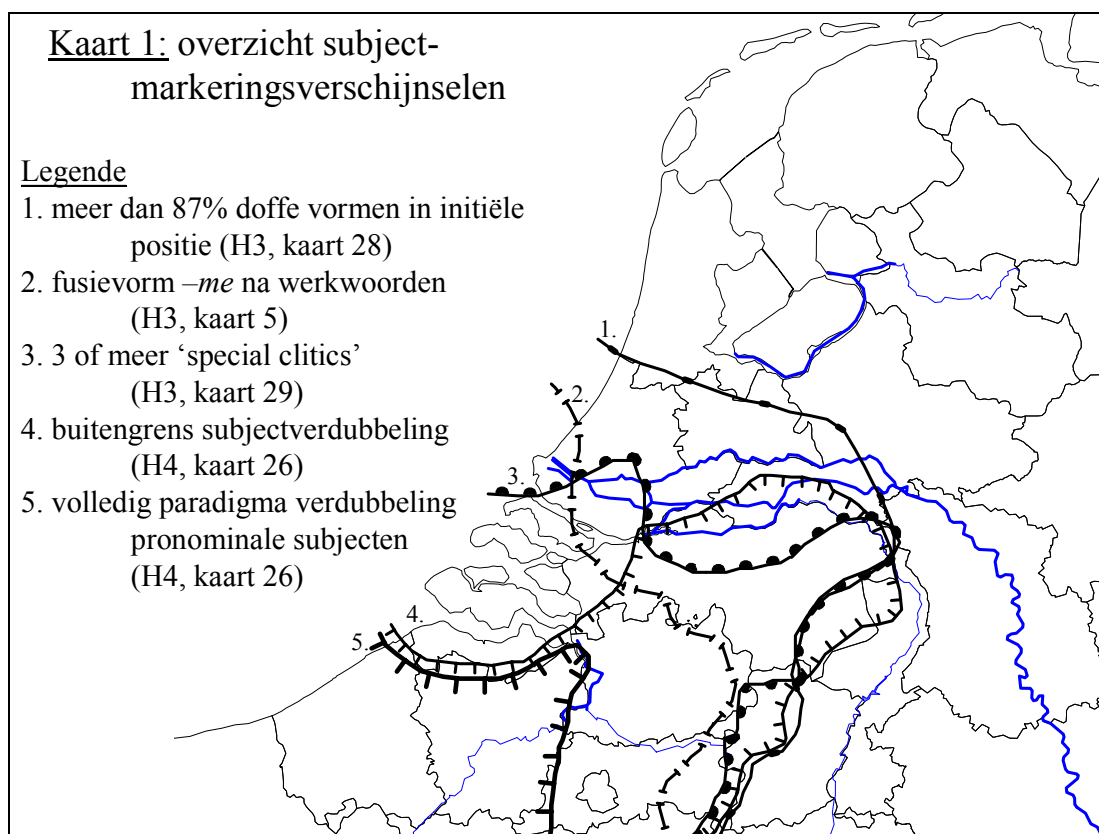
1.1. Correleren de verschillende soorten regionale variatie bij de persoonsmarkering?

In Hoofdstuk 2, 3 en 4 werden verschillende types variatie besproken in de persoonsmarkering in de Nederlandse en Friese dialecten: Hoofdstuk 2 ging over variatie die te maken had met flectiesuffixen, Hoofdstuk 3 behandelde de pronominale vormvariatie, en in Hoofdstuk 4 is getoond dat, op basis van het syntactische gedrag van de elementen in kwestie, verschillende types flectie-uitgangen en pronomina onderscheiden moeten worden. In sectie 3.3 van Hoofdstuk 4 werd gesteld dat verschillende types variatie beschouwd kunnen worden als het gevolg van een tendens tot grammaticalisering van pronomina in bepaalde gebieden. De vraag naar de oorzaak voor dat grammaticaliseringsproces en voor de verschillende manifestaties van dat proces in de dialecten is evenwel onbeantwoord gebleven. Er zijn verschillende types antwoorden mogelijk op die vraag naar de oorzaak voor de waargenomen grammaticaliseringsprocessen. In dit hoofdstuk zal dieper ingegaan worden op allerlei factoren die binnen het persoonsmarkeringssysteem gezocht kunnen worden. Hoofdstuk 6 zal onderzoeken of de synchrone variatie gekoppeld kan worden aan taalinterne aspecten die buiten het persoonsmarkeringssysteem liggen. Taalexterne factoren voor taalverandering blijven in de rest van dit proefschrift goeddeels buiten beschouwing.¹

Een goede manier om systeeminterne factoren voor taalverandering op het spoor te komen, is het zoeken naar geografische correlaties tussen verschijnselen. Bepaalde verbanden tussen verschijnselen bij de subjectsmarkering bleken al eerder: zo is er een verband tussen het wegvallen van flectie in inversie (besproken in Hoofdstuk 2) en de pronominale morfologie (Hoofdstuk 3): in bepaalde dialecten kunnen flectie-uitgang en pronomina namelijk fuseren, meestal tot een nieuw pronomina, maar in enkele bijzondere gevallen ook tot een flectie-uitgang (b.v. 2enk. *-ste* in het noordoosten, 1mv. *-men* in de Oost-Vlaamse constructie *wij gamen*). Verder leek de geografische distributie van sommige flectie-uitgangen, vooral in de tweede persoon, erg schatplichtig aan de verspreiding van de bijbehorende pronomina (2enk. *-st* en *du*, 2mv. *-n* en *jullie*; zie Hoofdstuk 2, sectie 3.1.1.3). Ook de distributie van pro-drop hangt samen met de verspreiding van een flectie-uitgang, nl. *-ste* (zie Hoofdstuk 4, sectie 3.1).

¹ Taalexterne factoren komen vooral neer op contact van een taal met andere talen of taalvariëteiten. Onder de eigenlijke factoren zitten dan parameters als bevolkingsdichtheid, mobiliteit in een bepaald gebied, contact met vreemde talen, graad van meertaligheid, ... Deze factoren worden in extenso besproken in TRUDGILL (1986). Wellicht beïnvloeden sommige van deze factoren ook de Nederlandse en Friese dialecten. Bij de bespreking van de kaarten is trouwens hier en daar verwezen naar het conservatieve gedrag van perifere, vrij dun bevolkte gebieden zoals West-Vlaanderen, Limburg of het noordoosten, en naar het verschijnen van een aantal bijzondere contactverschijnselen in overgangsgebieden (o.a. Zeeland, Oost-Vlaanderen).

Op een abstracter niveau kan nog een zeer duidelijke correlatie waargenomen worden tussen de data die besproken werden in Hoofdstuk 3 en 4, en waarvan enkele dialectgrenzen weergegeven zijn op kaart 1: de dialecten met enerzijds een grote pronominale inventaris, i.e. met veel ‘special clitics’, (grens 3; zie Hoofdstuk 3, kaart 29), blijken anderzijds ook vaak subjectverdubbeling toe te laten (grens 4; Hoofdstuk 4, kaart 26). In hetzelfde gebied worden doffe en volle pronomina consequent uit elkaar gehouden: een aangeboden dof pronomina wordt er in meer dan 87% van de gevallen met een dof pronomina vertaald; buiten het gebied worden vaker volle vormen gebruikt om een doffe vorm te vertalen (grens 1; zie Hoofdstuk 3, kaart 28). Kaart 1 toont verder de distributie van *me* na werkwoorden (grens 2), die representatief is voor de distributie van zgn. ‘fusievormen’. Het gebruik van fusievormen is één van de oorzaken voor het ontstaan van special clitics; er blijkt dan ook een duidelijk geografisch verband tussen beide fenomenen (cf. het vergelijkbare traject van grens 2 en 3). Ten slotte toont kaart 1 ook het gebied waarbinnen een volledig paradigma voorkomt voor verdubbeling van pronominale subjecten (grens 5; i.e. verdubbeling van alle pronomina, in rechte volgorde én inversie).² Van de vijf besproken fenomenen is dat het geografisch meest beperkte verschijnsel.

Alle fenomenen komen in hun meest consequente vorm voor ten zuiden van de grote rivieren, in de dialectgebieden Vlaanderen en Brabant. De parallel is evenwel niet helemaal compleet: ten eerste hebben Zeeland en Zuid-Holland behoorlijk wat special

² De gegevens voor 3enk.onz. zijn daarbij niet meegerekend, omdat dat verschijnsel een andere, beperktere distributie heeft (zie Hoofdstuk 4, kaart 18). Dialecten waarin alleen verdubbeling van 3enk.m.-pronomina niet voorkomt in inversie, worden ook tot de dialecten gerekend met een volledig paradigma. De beperktere verspreiding van verdubbeling voor de derde persoon mannelijk enkelvoud is namelijk te wijten aan een afwijkende pronominale morfologie, niet aan een geringere productiviteit van subjectverdubbeling (zie Hoofdstuk 4, sectie 2.3.5.1).

clitics, maar toch geen subjectverdubbeling. Verder hebben de Brabantse dialecten in België een onvolledig paradigma voor subjectverdubbeling: ze liggen buiten het gebied dat begrensd wordt door grens 5. Toch behoren ze tot de meest consequente dialecten met betrekking tot het bestaan van 'special clitics'. In elk geval wijzen zowel de gegevens in Hoofdstuk 3 als die in Hoofdstuk 4 op aanzienlijke functiever verschillen tussen de diverse types pronomina in de verschillende dialecten in het taalgebied: de verschillende grootte van de pronominale inventaris in de dialecten suggereert dat bepaalde dialecten verschillende pronomina gebruiken om de functies in te vullen die elders door één pronomina waargenomen worden. In de dialecten met subjectverdubbeling is het duidelijk dat er verschillende types pronomina bestaan: daar zorgen de clitische pronomina voor de verwijzing, en worden de vrije vormen pas ingevoegd wanneer daar een stilistische of pragmatische reden voor is.

Er blijken dus wel degelijk correlaties te bestaan tussen de dialectverschijnselen die opduiken bij de verschillende types subjectsmarkeerders, van flectie-uitgangen over clitica tot vrije pronomina. Dat er dergelijke correlaties gevonden worden, toont aan dat het zinvol is om die verschillende types subjectsmarkeerders in dezelfde studie te behandelen (zie ook Hoofdstuk 1, vooral sectie 2.2). Bovendien wijzen die correlaties erop dat de verschillende ontwikkelingen in het subjectsmarkeeringssysteem niet onafhankelijk van elkaar hebben plaatsgevonden, wat dan weer waarschijnlijk maakt dat er voor de gevonden variatie systeeminterne verklaringen te vinden zijn binnen het subjectsmarkeeringssysteem.

1.2. Van een inventaris van persoonsmarkeerders naar een inventaris van hun combinatiemogelijkheden

Om tot een inventaris te komen van de verschillende persoonsmarkeerders in de Nederlandse en Friese dialecten, is een onderscheid gehanteerd tussen flectie-uitgangen (Hoofdstuk 2) en pronomina (Hoofdstuk 3), waarbij de pronomina nog eens opgedeeld werden in doffe en volle vormen. Die opdeling in twee of drie categorieën bleek weliswaar werkbaar om de vormvariatie te beschrijven, maar maakte noodgedwongen abstractie van duidelijke verschillen in het syntactische gedrag van de diverse subjectsmarkeerders. Zo bleken bepaalde flectie-uitgangen een afwijkend gedrag te vertonen: noordoostelijk *-st* kan pro-drop veroorzaken (Hoofdstuk 4, sectie 3.1), en het Oost-Vlaamse affix *-men* (in constructies als *wij gamen*; Hoofdstuk 2, sectie 2.2.2.1.A) komt niet voor na het werkwoord in bijzinnen, evenmin als het oostelijk Noord-Brabantse affix *-de*, dat verder, net zoals de andere flectie-uitgangen, wel combineert met doffe pronomina, maar alleen in inversie gebruikt wordt (b.v. *ga-de ge* bestaat, maar **ge ga-de* niet; zie Hoofdstuk 2, sectie 2.2.3.1.A).³ Ook bij de (doffe) pronomina zijn er grote verschillen in gebruikswijzes: sommige versmelten met de flectie-uitgang (zie de diverse kaartbesprekingen in Hoofdstuk 3), andere kunnen voorkomen in een verdubbeling (zie Hoofdstuk 4). Er is dus nood aan een verfijndere opdeling. Een dergelijke verfijndere typologie, die niet alleen verschillen in morfologie maar ook die in syntactisch gedrag weet te vatten, wordt opgesteld in sectie 1.3.

³ Zowel het Oost-Vlaamse affix *-men* als het oostelijk Noord-Brabantse affix *-de* mogen niet verward worden met hun pronominale tegenhangers, die in Hoofdstuk 3 besproken zijn. *-men* en *-de* gelden alleen als affix in de dialecten waarin ze gecombineerd worden met doffe pronomina, wat maar een subset is van de dialecten waarin ze als pronomina voorkomen.

De beschrijving van de subjectsmarkering in een taalvariëteit houdt echter niet op met een overzicht van de types elementen die gebruikt worden, hoe nauwkeurig dat overzicht ook is. Om tot een accurate beschrijving te komen, moeten ook alle combinatiemogelijkheden van de diverse markeerders in kaart gebracht worden, en die kunnen wel degelijk verschillen: bepaalde combinatiemogelijkheden die in het ene dialect gangbaar zijn, zijn elders onmogelijk. Het gebruik van verschillende syntactische middelen om dezelfde grammaticale relaties uit te drukken wordt allotaxis genoemd (HAIMAN 1985:162; zie Hoofdstuk 1, sectie 2.5). Aangezien de combinatiemogelijkheden van subjectsmarkeerders verschillen in de Nederlandse en Friese dialecten, zal ook de graad verschillen waarmee allotaxis optreedt. Het concept ‘allotaxis’ wordt verder uitgewerkt in sectie 1.4.

1.3. Een typologie van persoonsmarkeerders

1.3.1. Indeling van het continuüm tussen flectie en anaforen

De verschillende types subjectsmarkeerders zijn op een continuüm te situeren (zie ook Hoofdstuk 1, sectie 2.4), met grammaticale flectie-uitgangen en vrije pronomina als de twee extremen, waarbij de elementen die een tussenpositie innemen niet zomaar vatbaar zijn voor een eenvoudige, universeel geldende indeling (cf. CROFT 1990:242-244): men kan verschillende criteria hanteren, die elk tot licht andere resultaten kunnen leiden. Uit de taalkundige literatuur zijn verschillende pogingen bekend om de persoonsmarkeerders op te delen in types, waarin sterk verschillende criteria gebruikt worden, gaande van prosodie, over referentialiteit en semantiek tot de functie en de syntactische distributie van de elementen (zie BRESNAN & MCHOMBO 1986, 1987; BRESNAN 2001; CORBETT 2003:184-192; SIEWIERSKA 2004:16-74). Daarbij wordt de syntactische distributie als het meest bruikbare criterium beschouwd (CORBETT 2003:185-186), omdat de meeste andere eigenschappen in zekere mate afleidbaar zijn uit het syntactische gedrag van de subjectsmarkeerders in kwestie. Op prosodisch vlak kunnen beklemtoonbare en niet-beklemtoonbare subjectsmarkeerders onderscheiden worden. Alleen vrije vormen kunnen evenwel beklemtoond worden (SIEWIERSKA 2004:67); van de in dit proefschrift besproken types persoonsmarkeerders valt de beklemtoonbaarheid dus perfect te voorspellen op basis van hun syntactische gedrag. Ook de referentialiteit van subjectsmarkeerders wordt afgeleid uit het syntactische gedrag, namelijk uit de combineerbaarheid met andere elementen: subjectsmarkeerders worden namelijk als niet-referentieel beschouwd wanneer ze verplicht vergezeld worden van een andere subjectsmarkeerder (SIEWIERSKA 1999) of gecombineerd kunnen worden met een niet-specifieke NP of een onbepaald voornaamwoord (zoals *niemand*), of een vraagwoord met subjectsfunctie (b.v. *wie*) (EVANS 1999). De semantische eigenschappen van subjectsmarkeerders zijn minder gemakkelijk uit het syntactische gedrag af te leiden dan prosodische eigenschappen en referentialiteit, maar semantiek en syntactisch gedrag van pronomina vertonen wel een zeker verband: affixen hebben typisch een algemene betekenis (ze drukken b.v. louter en alleen een bepaald persoons- en/of getalskenmerk uit), terwijl vrije pronomina vaak vormen zijn met een veel specifiekere betekenis (en b.v. ook genus, afstand, beleefdheid,... uitdrukken). Doffe pronomina en clitica bekleden een tussenpositie tussen beide categorieën. De voorspelbaarheid van prosodische en semantische kenmerken van persoonsmarkeerders aan de hand van syntactische

kenmerken is het gevolg van het feit dat al deze kenmerken samenhangen met een bepaald stadium in het grammaticaliseringsproces waarmee vrije, beklemtoonbare en semantisch zeer specifieke elementen (vaak vrije pronomina) evolueren tot gebonden, onbeklemtoonbare, semantisch vage elementen. Men gaat ervan uit dat grammaticalisering van een element parallel verloopt op alle talige domeinen, zowel dus in de syntaxis als in de prosodie en de semantiek (i.e. de ‘parallel paths hypothesis’, cf. SIEWIERSKA 2004:261-262).⁴

Concrete eigenschappen die met syntactische distributie te maken hebben, zijn de vrijheid die een subjectsmarkeerder geniet qua plaatsingsmogelijkheden in de zin, eventuele verdubbelbaarheid (of ‘multirepresentatie’; zie CORBETT 2003:185-188; cf. Hoofdstuk 4, waar de verdubbelingsmogelijkheden van de pronomina in de Nederlandse en Friese dialecten onderzocht zijn), en de mate waarin een bepaald element verplicht is (zie SIEWIERSKA 1999; cf. ook CROFT 1990:242). Het eerste kenmerk, vrijheid van een markeerder, wordt onder meer uitgewerkt in de typologie van BRESNAN (2001), die ook al in Hoofdstuk 1 (sectie 2.3) ter sprake kwam. Op basis van de graad van afhankelijkheid van de subjectsmarkeerder t.o.v. andere elementen (i.e. eventuele ‘gastheren’), komt Bresnan tot een opdeling in vijf categorieën.

(5.1) *Morfologische types subjectsmarkeeders* (BRESNAN 2001)

Zero Bound Clitic Weak (free) Pronoun

Aan de ene kant van de schaal staan de vrije pronomina, een categorie die correspondeert met de Nederlandse categorie volle pronomina. Vrije pronomina zijn beklemtoonbaar en kennen doorgaans geen restricties op de omgeving waarin ze kunnen voorkomen. Aan de andere kant staan ‘zero’ (niet-gerealiseerde vormen), en de aan een gastheer gebonden elementen, de affixen, die als de minst vrije elementen beschouwd kunnen worden, omdat ze deel uitmaken van de morfologie van hun gastheer, en dus geen eigen status hebben. Tussen die twee uiteinden bevinden zich de doffe pronomina (‘weak pronouns’) en de clitica, die minder vrij zijn de vrije pronomina, en wél restricties kennen op de omgevingen waarin ze gebruikt kunnen worden, maar daarnaast toch nog als afzonderlijke taalelementen gepercipieerd worden en ook nog een zekere bewegingsvrijheid hebben. De restricties op de gebruiksomgeving worden uitgebreid behandeld door CARDINALETTI & STARKE (1999): doffe pronomina en clitica kunnen niet voorkomen in gecoördineerde NP’s, in gekloofde zinnen of in dislocaties. Doffe pronomina en clitica zijn moeilijk van elkaar te onderscheiden door alleen gebruik te maken van het criterium ‘vrijheid’. Met doffe pronomina (i.e. de ‘weak pronouns’ bij BRESNAN 2001) wordt meestal verwezen naar elementen die duidelijk pronominaal zijn, en qua vorm vaak, maar niet altijd, gereduceerde vormvarianten zijn van vrije pronomina. Clitica zijn doorgaans geen vormvarianten van vrije pronomina (cf. SIEWIERSKA 2004:27, die alleen ‘special clitics’ als geldige voorbeelden van clitica beschouwt), maar vertonen verder grotendeels dezelfde eigenschappen. Wel zouden ze een veel sterkere fonologische en morfo-syntactische band hebben met hun ‘gastheer’ dan doffe pronomina, en

⁴ Dat intonatie, referentialiteit en semantiek van subjectsmarkeeders typologisch bekeken duidelijk correleren met het syntactische gedrag, betekent natuurlijk niet dat er geen elementen bestaan die een hybride gedrag vertonen, en b.v. op semantisch vlak erg aanleunen bij vrije pronomina (en b.v. alleen naar menselijke referenten van een bepaald genus kunnen refereren), terwijl ze morfo-syntactisch bekeken eigenlijk affixen zijn. Zie SIEWIERSKA (1999:231-234) voor voorbeelden. Dergelijke hybride vormen zijn evenwel zeldzaam.

uitsluitend voorkomen op syntactisch gespecialiseerde posities. Een duidelijk universeel criterium om clitica van doffe pronomina te onderscheiden op basis van de vrijheid die ze hebben in grotere syntactische structuren is dat evenwel niet; en het hoeft dan ook nauwelijks te verbazen dat de toewijzing van een bepaald type element kan verschillen naargelang van de bestudeerde taal, het bij de beschrijving gehanteerde theoretische kader of zelfs afhankelijk van linguïst tot linguïst (zie SIEWIERSKA 2004:36-38 voor voorbeelden). Verderop zullen alleen de ondubbelzinnige graden van vrijheid gehanteerd worden die in (5.2) onderscheiden worden.

(5.2) *Graden van 'vrijheid' voor een subjectsmarkeerder*

Volledig	>	Beperkt	>	Geen
<u>i.e.</u> element beweegt vrij in de zin en kan in gecoördineerde NP's gebruikt worden		<u>i.e.</u> element heeft eigen status, maar kent beperkingen qua plaatsing (b.v. niet in gecoördineerde NP's)		<u>i.e.</u> element maakt deel uit van de morfologie van een ander element

Behalve 'vrijheid' gelden ook twee andere syntactische eigenschappen, nl. 'verplichtheid' en 'verdubbelbaarheid', of combinatiemogelijkheden in het algemeen, als mogelijk criterium om diverse types persoonsmarkeerders te onderscheiden. Een typologie voor persoonsmarkeerders op basis van verplichtheid en verdubbelbaarheid is ontworpen door SIEWIERSKA (1999). Persoonsmarkeerders die verplicht vergezeld moeten worden van een tweede persoonsmarkeerder, en waarvan de referentialiteit betwijfeld kan worden, noemt ze 'grammatical agreement markers'. Aan het andere eind van de schaal staan 'anaphoric agreement markers', die in complementaire distributie staan met nominale NP's. Een voorbeeld hiervan zijn de Standaardnederlandse vrije pronomina. Alle elementen die een menggedrag vertonen tussen deze twee categorieën, zijn 'ambiguous agreement markers'.

(5.3) *Typologie van 'agreement markers' in SIEWIERSKA (1999)*

anaphoric	>	ambiguous	>	grammatical
agreement marker		agreement marker		agreement marker
<u>criterium:</u> complementaire distributie met NP's				<u>criterium:</u> verplicht en altijd verdubbeld

Siewierska's typologie is vrij robuust, omdat ze vooral ontworpen is om de zeldzaamheid van 'grammatical agreement markers' aan te tonen: in een staal van 272 talen vindt SIEWIERSKA (1999) slechts twee voorbeelden, waaronder de Standaardnederlandse flectie. Voor het overige is de typologie vrij vaag. Zo omvat de categorie van de 'ambiguous agreement markers' een heel gamma aan formele types van elementen: zowel subjectclitica uit het Frans (b.v. in *moi, je ne vais pas arriver à temps*) als vervoegingsuitgangen uit het Spaans (b.v. in *(tu) tienes los ojos verdes*) moeten hier ondergebracht worden. Verder is het niet duidelijk in hoeverre de anaforische markeerders verplichte of verdubbelbare elementen mogen zijn. Die vaagheid van de typologie is een logisch gevolg van het gebruik van slechts drie categorieën. Op basis van de parameters verplichtheid en verdubbelbaarheid is een veel nauwkeuriger opdeling mogelijk, van in theorie zes categorieën; de parameter

verplichtheid kan namelijk twee mogelijke invullingen krijgen, de parameter verdubbelbaarheid drie (5.4).⁵

(5.4) *Verplichtheid en verdubbelbaarheid van subjectsmarkeerders*

a. Verplichtheid:

niet-verplicht	>	verplicht
<u>criterium:</u> weglaatbaar of inwisselbaar met een vrij pronomens of NP		<u>criterium:</u> niet weglaatbaar of vervangbaar door een vrij pronomens of NP

b. Verdubbelbaarheid:

niet- verdubbelbaar	>	verdubbelbaar	>	altijd verdubbeld
<u>criterium:</u> insertie coreferentieel vrij pronomens of NP onmogelijk		<u>criterium:</u> insertie coreferentieel vrij pronomens of NP mogelijk		<u>criterium:</u> insertie coreferentieel vrij pronomens of NP verplicht

Aangezien de twee besproken typologieën, SIEWIERSKA (1999) en BRESNAN (2001), andere criteria hanteren, valt het te verwachten dat men een verfijndere opdeling van de subjectsmarkeerders zal bekomen door beide typologieën met elkaar te combineren. In (5.5) worden de twee typologische indelingen op elkaar afgebeeld, met vermelding van de gebruikte criteria (vrijheid, verplichtheid en verdubbelbaarheid). Het schema in (5.5) geeft alleen die types van elementen waarvan in de Nederlandse of Friese dialecten een voorbeeld gevonden kan worden, met name vrije pronomina, doffe pronomina, verdubbelbare clitica, pronominale affixen, referentiële affixen en grammaticale affixen. Met de gehanteerde criteria is het evenwel mogelijk om nog meer types te onderscheiden (b.v. altijd verdubbelbare, niet-verplichte subjectsmarkeerders met een beperkte vrijheid). De bekomen typologie lijkt uiteindelijk nog sterk op de de typologie in BRESNAN (2001), die meer categorieën onderscheidt dan SIEWIERSKA (1999), en dus de meest fijnmazige indeling van de twee is. Op één punt laat de typologie van SIEWIERSKA (1999) een verfijning toe: ze maakt namelijk een opsplitsing van Bresnans categorie ‘affix’ mogelijk in referentiële en grammaticale affixen, die voor het Nederlands nuttig is, aangezien het Nederlands één van de weinige talen is die over grammaticale affixen beschikken. Van een behandeling van zero-vormen wordt hier afgezien; het is namelijk niet bekend dat het Nederlands en het Fries variatie zouden vertonen in het gebruik van zero-pronomina, en het thema is dan ook niet onderzocht in het kader van het SAND-project.⁶

⁵ Een element is namelijk al dan niet verplicht, en kan in beide gevallen nooit, soms of altijd verdubbeld worden, wat resulteert in zes verschillende types. In de praktijk komt wellicht niet elk van die zes types even frequent voor.

⁶ ‘Echte’ nulvormen worden in het Nederlands o.a. aangetroffen in gecoördineerde zinnen, b.v. in *Jan moet werken maar [zero] zal thuisblijven*. Typisch aan nulvormen is dat ze doorgaans in gelijke mate voorkomen voor elke grammaticale persoon (cf. SIEWIERSKA 2004:22 voor discussie). Men zou ervoor kunnen pleiten om in pro-dropzinnen de aanwezigheid van een ‘zero’-element te veronderstellen. Daarbij gaat men er evenwel noodzakelijkerwijze van uit dat er in alle zinnen behalve de flectie-uitgang een nominaal of pronominaal subject moet staan, dat in pro-dropzinnen ‘weggelaten’ is. In typologisch opzicht is het voorkomen van zinnen met één subjectsmarkeerder echter allesbehalve zeldzaam. De meest logische analyse van een pro-dropzin is dan ook dat het gaat om een zin waarin slechts één subjectsmarkeerder aanwezig is, nl. de flectie-uitgang *-st(e)*. Wat verder in het Nederlands

(5.5) *Typologieën van SIEWIERSKA (1999) en BRESNAN (2001) op elkaar afgebeeld*

<i>universele typologie van SIEWIERSKA (1999):</i>						
anaphoric agreement		ambiguous agreement			grammatical agreement	
<i>universele typologie van BRESNAN (2001):⁷</i>						
free	weak	clitic	affix ('bound')		zero	
<i>verfijndere typologie:</i>						
vrij pronomenen	dof pronomenen	verdubbelbaar clitic	pronominaal affix	referentieel affix	grammaticaal affix	
<i>vrijheid:</i>						
volledig	beperkt	beperkt	beperkt of geen	geen	geen	n.v.t.
<i>verplichtheid:</i>						
neen	neen	ja	ja	ja	ja	n.v.t.
<i>verdubbelbaarheid:</i>						
neen	neen	soms (alleen vrij pron.)	soms (vrij en dof pron.)	soms (vrij en dof pron.)	altijd	n.v.t.

Het zal nuttig blijken om een extra categorie te onderscheiden tussen de verdubbelbare clitica en de affixen, die strikt genomen niet volgt uit de combinatie van de typologieën van Bresnan en Siewierska: er bestaan namelijk twee elementen (oostelijk Noord-Brabants *-de* en Oost-Vlaams *-me(n)*) die ook qua vrijheid en verdubbelbaarheid een tussenpositie innemen tussen de verdubbelbare clitica en de affixen. Qua vrijheid zijn ze aan de ene kant nog wel herkenbaar als pronomina, waardoor men ze niet kan beschouwen als een deel van de morfologie van het werkwoord. Aan de andere kant is hun distributie zeer beperkt: ze komen alleen voor na het werkwoord en het voegwoord, en dan nog alleen in bepaalde zinstypes. Ook qua verdubbelbaarheid scoren ze iets hoger dan de verdubbelbare clitica, aangezien ze, in tegenstelling tot de clitica, wel combineerbaar zijn met een dof pronomenen. Zulke elementen zullen als 'pronominaal affixen' omschreven worden.⁸

mogelijk voor 'zero' kan doorgaan, zijn de nulvormen waarmee b.v. de eerste persoon enkelvoud van werkwoorden gevormd wordt. Die nuluitgang staat evenwel in complementaire distributie met affixen, en brengt op die manier informatie over op een manier die volledig identiek is aan de andere affixen.

⁷ De ordening van Bresnan's categorieën in de tabel is omgekeerd in vergelijking met (5.1), zodat, net als de typologie van Siewierska, de meest vrije elementen aan de linkerkant van de schaal staan. Aangezien de onderlinge volgorde van de elementen niet veranderd is, is dat een louter cosmetische ingreep, zonder inhoudelijke consequenties.

⁸ In de typologische literatuur is geen eenduidigheid in het gebruik van de term 'pronominaal affix'. Sommige auteurs beschouwen b.v. zowel referentiële affixen als clitica als pronominaal affixen (b.v. MITHUN 2003:236-237), terwijl anderen alleen vergrammaticaliseerde clitica bedoelen (b.v. CORBETT 2003:169) of de term zelfs voorbehouden voor subjectsmarkeerders in polysynthetische talen (cf. de voorbeelden in EVANS 1999). Zie CORBETT (2003:164-172 voor discussie). Het gebruik van de term 'pronominaal affix' is hier voorbehouden voor elementen die nog duidelijk herkenbaar zijn als oorspronkelijke pronomina, maar die qua gebruik verder gegrammaticaliseerd zijn dan 'gewone' clitica.

Het moet benadrukt worden dat de typologie in (5.5) in de eerste plaats de syntactische eigenschappen in kaart brengt. Het is mogelijk om daarnaast nog een aantal vormcategorieën te onderscheiden. Pronomina die tot een bepaalde vormcategorie behoren, kunnen, afhankelijk van dialect tot dialect, in verschillende categorieën in (5.5) terechtkomen. Zo is er de vormcategorie ‘special clitics’, waartoe alle gereduceerde vormen gerekend worden die niet als simpele verdoffingen beschouwd kunnen worden van vrije vormen. De meeste ‘special clitics’ gedragen zich als verdubbelbare clitica, maar in bepaalde dialecten komen ook ‘special clitics’ voor als doffe pronomina of pronominale affixen. Een andere vormcategorie is die van de fusievormen, die alle vormen aanduiden die in de verbale enclise gevormd zijn door fusie van een flectie-uitgang en een pronomina. Ook fusievormen kunnen zich gedragen als doffe pronomina, verdubbelbare clitica of pronominale affixen. Hetzelfde kan gezegd worden van de specifiek enclitische pronomina, i.e. pronomina die uitsluitend voorkomen in enclise. Dat de elementen uit deze vormcategorieën in principe tot verschillende syntactische categorieën kunnen behoren, betekent overigens niet dat er geen tendenzen onderscheiden kunnen worden in hun gedrag. Het zal blijken dat zowel special clitics als fusievormen en specifiek enclitische pronomina zich in veel dialecten als verdubbelbare clitica gedragen, maar in elk van de categorieën zitten er elementen die in sommige dialecten ook als dof pronomina dienstdoen.

1.3.2. Een typologie van de persoonsmarkeerders in het Nederlands en het Fries

Op basis van twee universele typologieën is in (5.5) een verfijndere typologie voor subjectsmarkeerders opgesteld, waarmee de verschillen in syntactisch gedrag tussen de verschillende persoonsmarkeerders in het Nederlands en het Fries te vatten zijn. In (5.6) wordt van elke categorie een voorbeeld gegeven. De geografische aanduiding bij de voorbeelden is indicatief; zo is het gegeven voorbeeld niet altijd algemeen in het vermelde gebied, of komt de vorm ook buiten het gebied voor. Waar een geografische aanduiding ontbreekt, betekent dat dat de vorm vrijwel algemeen is in het taalgebied. Sommige elementen dragen andere kenmerken in de verschillende dialecten waar ze geattesteerd zijn: een bepaalde subjectsmarkeerder die in het ene dialect als dof pronomina geanalyseerd moet worden, kan in andere dialecten gebruikt worden als verdubbelbaar clitic of als pronominaal affix (b.v. *ze* in (5.6)).

(5.6) Voorbeelden van de verschillende types subjectsmarkeerders

<i>Typologie voor Nederlandse en Friese subjectsmarkeerders:</i>					
vrij pronomina	dof pronomina	verdubbelbaar clitic	pronominaal affix	referentieel affix	grammaticaal affix
<i>Voorbeeld:</i>					
Wie is er ziek? Zij .	Is ze (*zij) ziek? (Hollands)	Is ze (zij) ziek? (Vlaams)	Leef- de (ge) nog? (oostelijk N-Brab.)	(Du) moetst Piet helpe. (Fries)	Jij kunt Piet helpen.

Dat er binnen het hele Nederlandse taalgebied zes verschillende syntactische types van subjectsmarkeeders onderscheiden kunnen worden, betekent in geen geval dat alle types ook in elk dialect zullen voorkomen. In Hoofdstuk 1 (sectie 2.3) werd al vermeld dat het voorkomen van meerdere types gereduceerde subjectsmarkeeders naast elkaar in een taal vrij zeldzaam is. Zo vindt SIEWIERSKA (1999:238) slechts in zo'n 7 % van de talen in haar staal meer dan één type gereduceerde persoonsmarkeeders. Aangezien er blijkbaar restricties bestaan op al te veel gereduceerde subjectsmarkeeders in een taalsysteem, zou het zelfs ten zeerste verwonderen als alle categorieën in (5.5) in één en hetzelfde dialect zouden voorkomen. Onder meer in het Standaardnederlands blijkt dat alvast niet het geval. Daar komt een drietal verschillende types subjectsmarkeeders voor: vrije pronomina, doffe pronomina en grammaticale affixen.

(5.7) *Subjectsmarkeeders in het Standaardnederlands, voor de derde persoon vrouwelijk enkelvoud.*

<i>Types subjectsmarkeeders:</i>					
vrij pronomena	dof pronomena	verdub- belbaar clitic	prono- minaal affix	refer- entieel affix	gram- maticaal affix
<i>zij</i>	<i>ze</i>				<i>-t</i>
<u>vrijheid:</u>					
volledig: Wie is er ziek? Zij.	beperkt: -Is ze ziek? -Wie? *Ze.	<i>n.v.t.</i>	<i>n.v.t.</i>	<i>n.v.t.</i>	geen: Ze heeft koorts.
<u>verplichtheid (niet weglaatbaar/inwisselbaar met NP Marie):</u>					
neen: Is Marie ziek?	neen: Is Marie ziek?	<i>n.v.t.</i>	<i>n.v.t.</i>	<i>n.v.t.</i>	ja: Marie heeft koorts.
<u>verdubbelbaarheid (insertie vrij <i>zij</i> mogelijk):</u>					
neen: *Is zij zij ziek?	neen: *Is ze zij ziek?	<i>n.v.t.</i>	<i>n.v.t.</i>	<i>n.v.t.</i>	altijd: *(zij/ze/...) heeft koorts.

Merk ook op dat de persoonsmarkeeders in (5.7) niet alleen verschillen met betrekking tot de syntactische eigenschappen in de tabel. Ook de prosodische en semantische eigenschappen geven dezelfde opdeling aan, wat bevestigt dat die inderdaad in hoge mate correleren met de syntaxis van het element in kwestie (cf. sectie 1.3).

(5.8) *prosodische en semantische eigenschappen van 3enk. zij, ze en -t*

<i>zij</i> : beklemtoonbaar:	Zelfs <i>zij</i> heeft koorts.
3enk., vrouwelijk, menselijk:	Die vrouw? <i>Zij</i> staat buiten. *Die tafel? <i>Zij</i> staat buiten.
	(cf. ANS 5.2.7)
<i>ze</i> : niet-beklemtoonbaar:	*Zelfs <i>ze</i> heeft koorts.
3enk., vrouwelijk:	Die tafel? <i>Ze</i> staat buiten.
<i>-t</i> : niet-beklemtoonbaar	
3enk.:	Die tafel/stoel/vrouw/man staat buiten.

Van de derdepersoonsmarkeerders *zij*, *ze* en *-t* is alleen *zij* beklemtoonbaar. Uit (5.8) blijkt verder dat het vrije pronomen *zij* een veel specifiekere betekenis heeft dan *dof ze* en de flectie-uitgang *-t*. Het pronomen *zij* wordt namelijk alleen gebruikt om te verwijzen naar derdepersoonssubjecten met een vrouwelijk genus, en bovendien dan nog alleen naar menselijke referenten. *Dof ze* kan naar alle referenten verwijzen met een vrouwelijk genus, ook naar zaken (b.v. *de tafel*). De flectie-uitgang *-t* is semantisch veel vager, en komt voor in combinatie met alle enkelvoudige subjecten in de derde persoon (b.v. *de tafel, stoel, vrouw, man*).

1.4. De syntactische distributie van persoonsmarkeerders: allotaxis

De beschrijving van de subjectsmarkering in de Nederlandse en Friese dialecten bestaat voor een groot deel uit een inventaris en een typologie van de gebruikte elementen. Behalve de gebruikte elementen schrijft een taal echter ook voor hoe die elementen in zinnen gecombineerd moeten worden. Zoals binnen een lexicon gelden wellicht ook binnen die verzameling van combinatiemogelijkheden bepaalde wetmatigheden (cf. CROFT 2000:203, die wel een onderscheid maakt tussen ‘schematic linguemes’, of de structuren in een taal, en ‘substance linguemes’ de woorden en morfemen met een fonetische gedaante, maar bij beide wel vergelijkbare taalveranderingsprocessen veronderstelt). Men kan daarbij denken aan een algemeen principe van economie, dat ook werkzaam lijkt in de inventaris van subjectsmarkeerders, aangezien het voorkomen van meerdere types gereduceerde subjectsmarkeerders in één taal zeldzaam is (SIEWIERSKA 1999:238). Een vergelijkbare manier om (het gebrek aan) economie op het vlak van combinatiemogelijkheden van subjectsmarkeerders te beschrijven in een bepaalde taal, is het bepalen van de graad waarmee allotaxis voorkomt. Allotaxis is het gebruik van verschillende syntactische middelen om dezelfde grammaticale relaties uit te drukken (HAIMAN 1985:162; zie Hoofdstuk 1, sectie 2.5). In BRESNAN’s (2001:13-14) termen is allotaxis “[the] nonuniformity of independent syntactic expressions of the same semantic roles or grammatical functions”. Precies dat is waar te nemen in een groot aantal dialecten in het Nederlandse taalgebied. Zo treedt in de Vlaamse dialecten met subjectverdubbeling allotaxis op tussen zinnen met nominale en zinnen met pronominale subjecten (zie ook DE VOGELAER 2003:193-194).

(5.9) *Allotaxis in de Vlaamse dialecten*

zin met NP-subject: Leef-t Marie nog?

synt. middelen: flectie-uitgang + vrije expressie (NP)

zin met pron. subject: Leef-t ze (zij) nog?

synt. middelen: flectie-uitgang + verdubbelbaar clitic + vrij pron.

Behalve allotaxis op basis van het NP-type (pronominaal vs. nominaal subject) komen nog andere types allotaxis voor (zie ook DE VOGELAER 2003:194-196). Ook woordvolgorde speelt een rol: in Brabantse dialecten bijvoorbeeld, is subjectverdubbeling in inversie voor de meeste grammaticale personen niet mogelijk, in rechte volgorde wel. In die Brabantse dialecten komen in inversie dus andere combinaties van subjectsmarkeerders voor dan in rechte volgorde. Ten slotte is het op veel plaatsen van belang wat de grammaticale persoon van het subject is: zo hebben sommige Friese dialecten alleen pro-drop in zinnen met een 2enk.-subject, zodat ze in die zinnen andere combinaties van subjectsmarkeerders toelaten dan in zinnen met

andere subjecten. Ook subjectverdubbeling is gevoelig voor de grammaticale persoon van het subject, vooral in Brabant. Allotaxis op basis van NP-type en woordvolgorde zullen tijdens de bespreking in sectie 2 uitvoerig behandeld worden; allotaxis per grammaticale persoon komt pas in de slotparagrafen opnieuw aan de orde (sectie 3.4).

Het weinige typologische onderzoek dat naar allotaxis is gevoerd, geeft aan dat er restricties bestaan op allotaxis. Vermijding van allotaxis wordt gezien als een belangrijke bron van regelmatigheid in pidgintalen, die een sterke neiging vertonen tot veralgemening van vrije pronomina, ten nadele van gereduceerde vormen zoals doffe pronomina en clitica (HAIMAN 1985:161, cf. MÜHLHÄUSLER & HARRÉ 1990:262). BRESNAN (2001:13-15) toont dat het vermijden van allotaxis ook een aantal universele wetmatigheden in persoonsmarkeringsystemen helpt te verklaren, zoals de universaliteit van vrije vormen en het verschijnen van niet-beklemtoonde vrije vormen in talen die wel degelijk beschikken over gereduceerde persoonsmarkeerders.

2. De verschillende types persoonsmarkeerders in het SAND-materiaal

2.1. Inleiding

Het Nederlands kent een grote variatie aan persoonsmarkeerders: niet minder dan zes categorieën zijn te onderscheiden. Ook het Fries kent vier verschillende types (dezelfde als het Nederlands, op de verdubbelbare clitica en de pronominale affixen na). De meest verspreide types zijn te vinden aan de uiteinden van de schaal in (5.5): alle dialecten beschikken over vrije pronomina en grammaticale suffixen (vervoegingsprefixen komen niet voor in het Nederlands). Bovendien zijn de vrije pronomina en de grammaticale suffixen wellicht ook de oudste types die nog in het huidige dialectlandschap opduiken, aangezien het de enige twee types zijn die in het Middelnederlands frequent voorkomen. De vrije pronomina en grammaticale suffixen zijn dan ook een geschikt refentiepunt om de andere, jongere types mee te vergelijken. Ze worden behandeld in 2.2. Vervolgens worden de doffe pronomina besproken (2.3), dan de verdubbelbare clitica en de pronominale affixen (2.4), en ten slotte de referentiële flectiesuffixen (2.5). Bij de beschrijving van de diverse types van subjectsmarkeerders zal uiteraard niet elke flectie-uitgang of elk pronomina expliciet aan bod komen; daarvoor kan verwezen worden naar de vorige hoofdstukken.⁹ Het is veeleer de bedoeling om een aantal algemene tendenzen in de subjectsmarkering in de Nederlandse en Friese dialecten bloot te leggen, die telkens aan de hand van een aantal casussen besproken zullen worden.

Van elk type persoonsmarkeerder zullen niet alleen de precieze kenmerken behandeld worden, maar ook de distributie over de verschillende zinstypes. Op die manier kan ook de graad van allotaxis in kaart gebracht worden, i.e. de gevallen waar dezelfde grammaticale relaties uitgedrukt worden met verschillende syntactische middelen, in casu de verschillende combinaties van de diverse types subjectsmarkeerders.

⁹ Evenmin zal ingegaan worden op eventuele verschillen die kunnen ontstaan tussen de subjectsmarkering na de verschillende werkwoordstypes zoals die in Hoofdstuk 2 besproken zijn.

2.2. De extremen op de schaal: vrije pronomina en grammaticale flectie

2.2.1. De kenmerken van vrije pronomina en grammaticale flectiesuffixen

Onder vrije pronomina worden alle pronomina verstaan die geen restricties kennen op hun gebruiksomgeving. Het gaat om niet-verplichte elementen, die ook nooit verdubbelbaar zijn.

(5.10) Kenmerken van een vrij pronomina

<u>volledig vrij</u>	>	beperkte vrijheid	>	geen vrijheid
<u>niet-verplicht</u>		>	verplicht	
<u>niet- verdubbelbaar</u>	>	verdubbelbaar	>	altijd verdubbeld

Zoals eerder al opgemerkt, correleren de syntactische eigenschappen uit (5.10) met andere, onder meer prosodische en semantische kenmerken. Zo zijn alle volle, beklemtoonbare vormen (cf. Hoofdstuk 3) ook vrije pronomina.¹⁰ Bovendien kunnen vrije pronomina, op de derde persoon mannelijk enkelvoud na, uitsluitend refereren naar menselijke referenten.¹¹ Bij de eerste- en tweedepersoonspronomen hoeft dat uiteraard weinig verbazing te wekken, maar bij de derde persoon vrouwelijk enkelvoud en de derde persoon meervoud zorgt dat ervoor dat vrije pronomina maar naar een beperkte subset van de mogelijke referenten kunnen verwijzen, namelijk alleen naar de menselijke. Bij referentie naar zaken wordt gebruik gemaakt van demonstrativa of van gereduceerde pronomina. Bij vrije vormen is ambiguïteit zeldzaam: een bepaalde vorm kan in de overgrote meerderheid van de gevallen maar naar één combinatie van persoon en getal (en genus) verwijzen. In Hoofdstuk 3, sectie 3.2.3 is trouwens getoond dat in verschillende dialecten nieuwe pronomina ontwikkeld zijn om ambiguïteit weg te werken, b.v. tussen de derde persoon vrouwelijk enkelvoud en de derde persoon meervoud.

Grammaticale suffixen zijn qua kenmerken helemaal het tegengestelde van vrije pronomina: ze hebben geen bewegingsvrijheid, en combineren altijd met een andere subjectsmarkeerder, aangezien ze zelf geen referentiële kracht (meer) hebben.

¹⁰ Het criterium om van een volle vorm te spreken luidde in Hoofdstuk 3 dat het pronomina in kwestie een vocaal moest bevatten verschillend van sjwa. Het mannelijke pronomina *-(t)ie* is een evidente uitzondering op die vuistregel, aangezien *-(t)ie* gebruikt wordt als doffe variant van *hij*. Een andere uitzondering is de als ongelede vorm geherinterpreteerde dubbelvorm *kik*, die alleen voorkomt in inversie en na voegwoorden. *Kik* vertoont echter de neiging om zijn gebruiksdomein uit te breiden, tot omgevingen waar clitica zelden of nooit kunnen opduiken, zoals na comparatieven en in gecoördineerde NP's, en lijkt dus in de richting van meer 'vrijheid' te evolueren.

¹¹ Zie ANS 5.2.7. Het kenmerk dat vrije pronomina uitsluitend naar menselijke referenten kunnen verwijzen, is echter niet systematisch onderzocht bij de SAND-opvragingen. Strikt genomen is het dus mogelijk dat sommige dialecten wel vrije pronomina toelaten om naar niet-menselijke referenten te verwijzen.

(5.11) *Kenmerken van een grammaticaal flectiesuffix*

volledig vrij	>	bepaalde vrijheid	>	<u>geen</u> <u>vrijheid</u>
niet-verplicht	>			<u>verplicht</u>
niet- verdubbelbaar	>	verdubbelbaar	>	<u>altijd</u> <u>verdubbeld</u>

Ook grammaticale flectiesuffixen komen in alle dialecten voor (zie Hoofdstuk 2). De meeste flectiesuffixen bestaan uit niet meer dan één klank, die bovendien in een aantal gevallen gedeleerd wordt. Aangezien er geen flectieparadigma's zijn met meer dan vier leden, is ambiguïteit bij flectie-uitgangen de regel. In tegenstelling tot bij de vrije pronomina, lijken disambiguërende processen bij flectie-uitgangen niet voor te komen (Hoofdstuk 2, sectie 3.1.1.7). De kenmerken van grammaticale flectie-uitgangen doen de indruk ontstaan dat we hier te maken hebben met nauwelijks functionele elementen, die zich als dood, inert taalmateriaal gedragen. Als flectie-uitgangen inderdaad als dood taalmateriaal beschouwd mogen worden, valt het evenwel te verwachten dat er een tendens bestaat om de uitgangen weg te werken. Precies dat blijkt echter niet het geval: er is geen enkel dialect dat alle flectie-uitgangen weggewerkt heeft. In Hoofdstuk 6 (sectie 3.3) wordt dieper ingegaan op het behoud van de flectie-uitgangen in het Nederlands en het Fries.

2.2.2. Een casus: de tweede persoon meervoud in het Standaardnederlands

Hoewel er geen enkele variëteit is in het taalgebied die alleen beschikt over vrije pronomina en flectie-uitgangen, is er toch een situatie voorhanden waarbij zowel het Standaardnederlands als de meeste dialecten alleen gebruik kunnen maken van die twee types subjectsmarkeerders, namelijk bij referentie naar een tweede persoon meervoud. In de tweede persoon meervoud is namelijk noch in de standaardtaal, noch in de meeste dialecten een gereduceerde vorm beschikbaar, in tegenstelling tot in alle andere combinaties van persoon en getal.¹² Alle Nederlandse en Friese dialecten maken gebruik van verschillende zinstypes met vervoegde werkwoorden¹³: er zijn zinnen met initieel subject (zgn. rechte volgorde), zinnen met inversie (hetzij ja/neenvragen met het werkwoord op de eerste zinsplaats, hetzij zinnen met een andere constituent dan het subject voor het werkwoord), en bijzinnen, waarbij het subject net na het voegwoord verschijnt, en het vervoegde werkwoord achteraan in de zin terechtkomt. In zinnen met een pronomen van de tweede persoon meervoud, geeft elk van die drie zinstypes doorgaans dezelfde combinatiemogelijkheden. Dat wordt in (5.12) geïllustreerd voor het Standaardnederlands: overal verschijnt verplicht een vrij pronomen (*jullie*) en een flectie-uitgang (-*n*).

¹² In het Standaardnederlands en in de meeste dialecten kan men wel een doffe vorm van het 2enk.-pronomen gebruiken om te refereren naar een meervoudige referent. Zo'n 2enk.-pronomen doet ook bij referentie naar meer dan één aangesprokene enkelvoudige flectie verschijnen op het werkwoord, waardoor het gebruik van 2enk.-vormen bij aansprekingen van meer dan één persoon verklaard moet worden aan de hand van de kenmerken van het 2enk.-pronomen. Het gebruik van doffe, enkelvoudige vormen om naar de tweede persoon meervoud te refereren, is dan ook niet opgenomen in (5.12).

¹³ Op persoonsmarkering in imperatiefzinnen wordt hier niet ingegaan, hoewel in imperatiefzinnen uiteraard ook vervoegde werkwoorden gebruikt worden.

(5.12) *Subjectsmarkering bij de tweede persoon meervoud, o.a. in het Standaardnederlands.*

b.v. **Jullie** gaa **-n** naar huis.

vrij pron. flectie

schematisch:

	<i>vrij pron. b.v. jullie</i>	<i>dof pron.</i>	<i>verdubb. clitic</i>	<i>pron. affix</i>	<i>ref. suffix</i>	<i>gramm. suffix b.v. -n</i>
rechte volgorde, inversie, bijzinnen	verplicht	-	-	-	-	verplicht

Uit (5.12) blijkt dat de tweede persoon meervoud in het Standaardnederlands geen enkele vorm van allotaxis vertoont. In de meeste dialecten is de situatie identiek. Alleen in dialecten met subjectverdubbeling in de tweede persoon meervoud of met een doffe 2mv.-vorm komen andere types subjectsmarkeerders voor dan die in (5.12).

2.3. Milde deficiëntie: doffe pronomina

2.3.1. Kenmerken van doffe pronomina

In tegenstelling tot voor de tweede persoon meervoud, beschikken de meeste, zoniet alle dialecten voor de andere grammaticale personen wel over zowel een vrije als een gereduceerde pronominale vorm. Die vaststelling is op zich al opmerkelijk: aangezien alle Nederlandse dialecten ook gebruik maken van grammaticale flectie-uitgangen, komen er in alle dialecten van het Nederlands en het Fries naast vrije pronomina ook twee types van gereduceerde persoonsmarkeerders voor (doffe pronomina of verdubbelbare clitica, en flectie-uitgangen), wat in typologisch opzicht redelijk uitzonderlijk is (SIEWIERSKA 1999:238; zie ook Hoofdstuk 1, sectie 2.3). Het bestaan van twee types gereduceerde persoonsmarkeerders kan verklaard worden door rekening te houden met het feit dat de flectie-uitgangen verplicht vergezeld moeten worden door een andere subjectsmarkeerder of een lexicaal subject. Daardoor bieden de flectie-uitgangen niet langer de mogelijkheid om op een neutrale, niet-beklemtoonde manier te verwijzen naar het subject, in tegenstelling tot de flectie-uitgangen in pro-droptalen zoals het Spaans. Dat ‘gat’ in het systeem wordt door de gereduceerde pronomina opgevuld.

Doffe pronomina zijn qua vorm verkorte en/of verdofte vrije pronomina, die in de meerderheid van de gevallen nog duidelijk te herkennen zijn als vormvarianten van die vrije pronomina. Daarnaast verschillen ze ook van hun vrije tegenhangers op het vlak van de syntactische distributie, waar een aantal beperkingen opduikt: doffe pronomina kunnen namelijk niet gebruikt worden in gecoördineerde NP's (b.v. **Jan en ze*), en ze kunnen niet van hun ‘gastheer’ gescheiden worden (b.v. *gaat ze* vs. **gaat ook ze*). Veel verder dan dat gaan de verschillen in syntactisch gedrag evenwel niet. De meeste doffe pronomina gedragen zich in de buurt van werkwoorden en voegwoorden voor het overige net zoals vrije pronomina: ze zijn niet verplicht en al evenmin verdubbelbaar. Ambigüiteit komt bij de doffe vormen frequenter voor dan bij de vrije pronomina. Bovendien lijken binnen de paradigmata van de doffe pronomina ook geen voorbeelden geattesteerd van taalveranderingen die een duidelijk disambiguerend effect hebben (zie Hoofdstuk 3, sectie 3.3.3).

(5.13) *Kenmerken van een dof pronomen*

volledig vrij	>	<u>beperkte vrijheid</u>	>	geen vrijheid
<u>niet-verplicht</u>		>	verplicht	
<u>niet- verdubbelbaar</u>	>	verdubbelbaar	>	altijd verdubbeld

Afhankelijk van de vorm kunnen verschillende types doffe pronomina onderscheiden worden, die verschillende graden van allotaxis veroorzaken. De meeste doffe pronomina komen zowel voor in zinsinitiële positie als in enclise. In sectie 2.3.2 zal besproken worden in hoeverre het gebruik van dergelijke ‘gewone’ doffe vormen tot allotaxis leidt, aan de hand van een voorbeeld uit het Standaardnederlands. In een aantal gevallen treden beperkingen op in de distributie van doffe vormen. Zo kunnen sommige zgn. ‘specifiek enclitische vormen’ niet voorkomen in zinsinitiële positie. In hoeverre die distributionele beperkingen voor allotaxis zorgen, wordt besproken in sectie 2.3.3, vooral aan de hand van pronomina voor de derde persoon mannelijk enkelvoud, waarvoor specifiek enclitische pronomina over een groot deel van het taalgebied verspreid zijn. Voorbeelden zijn onder meer het wijd verspreide *-ie*, Belgisch-Brabants *-em*, oostelijk *-el/-er*,... Een derde vormcategorie ten slotte, zijn de zgn. ‘fusievormen’, die gevormd zijn door versmelting van een dof pronomen met een flectie-uitgang. Ook het gebruik van dergelijke fusievormen zorgt voor andere patronen van allotaxis (sectie 2.3.4). De meest verspreide fusievorm is het 2enk.-pronomen *je*, dat uitgebreider behandeld wordt in sectie 2.3.5.

2.3.2. Casus 1: de doffe pronomina in het Standaardnederlands

De meeste voorbeelden van doffe pronomina zijn, zoals de naam suggereert, gewone verdoffingen van vrije pronomina. Zulke vormen komen bijvoorbeeld frequent voor in het Standaardnederlands. In alle zinnen in dialecten met ‘gewone’ doffe pronomina combineren dezelfde subjectsmarkeerders: enerzijds een vrij of een dof pronomen (of een lexicaal element), anderzijds een flectie-uitgang.

(5.14) *Subjectsmarkering d.m.v. doffe pronomina, o.a. in het Standaardnederlands.*

b.v. **Zij / ze** gaa **-t** naar huis.
vrij/dof pron. flectie

schematisch:

	vrij pron. b.v. zij	dof pron. b.v. ze	verdubb. clitic	pron. affix	ref. suffix	gramm. suffix b.v. -t
rechte volgorde, inversie, bijzinnen	verplicht		-	-	-	verplicht

Het gebruik van doffe pronomina zorgt dus niet voor allotaxis. Bovendien kunnen *zij* en *ze* beschouwd worden als fonologische varianten van hetzelfde lexem; *ze* is namelijk geen ‘special clitic’. Als men ervan uitgaat dat *zij* en *ze* inderdaad manifestaties zijn van hetzelfde lexem, beschikt het Standaardnederlands niet over drie 3enk.v.-subjectsmarkeerders, maar slechts over twee.

2.3.3. Casus 2: specifiek enclitische vormen als doffe pronomina

Enkele doffe pronomina, vooral mannelijke pronomina van de derde persoon zoals het ruim verspreide *-ie*, Belgisch-Brabants *-em*, oostelijk *-el/-er*,... kunnen alleen voorkomen in enclise. In (5.15) wordt de distributie van dof *-ie* geschetst, zoals dat o.a. in het Standaardnederlands voorkomt, en in tal van dialecten in vooral de noordelijke helft van het taalgebied. In andere dialecten komt *-ie* ook voor als een verdubbelbaar clitic. Dof *-ie* komt in rechte volgorde niet voor (zie (5.15)a); in rechte volgorde wordt een vrij pronomen (meestal *hij*) gecombineerd met een flectie-uitgang (die algemeen *-t* luidt in het taalgebied). In inversie en in bijzinnen kan diezelfde flectie-uitgang in één zin voorkomen met ofwel dof *-ie*, ofwel het vrije *hij*. Dat wordt in (5.15)b geïllustreerd met een bijzin als voorbeeld.

(5.15) *Subjectsmarkering d.m.v. specifiek enclitische pronomina, zoals in 3enk.mann. in het Standaardnederlands.*

a. rechte volgorde

Hij (niet: **ie**) kom-**t** morgen naar huis.

vrij pron. flectie

b. bijzinnen, inversie:

... dat **-ie** (of **hij**) morgen naar huis kom **-t**.

dof (of vrij) pron. flectie

Het bestaan van specifiek enclitische pronomina zoals in (5.15) leidt tot een (lichte) vorm van allotaxis: in inversie en in bijzinnen is namelijk een combinatiemogelijkheid voorhanden die in hoofdzinnen niet gebruikt wordt, namelijk de combinatie van een dof pronomen en een flectie-uitgang. Schematisch voorgesteld geeft dat (5.16), waarbij het aantal rijen aangeeft hoeveel verschillende combinaties van subjectsmarkeerders er in de variëteit in kwestie voorkomen.

(5.16) *Subjectsmarkering d.m.v. specifiek enclitische pronomina in 3enk.m. in het Standaardnederlands: schematisch.*

	vrij pron. b.v. hij	dof pron. b.v. -ie	verdubb. clitic	pron. affix	ref. suffix	gramm. suffix b.v. -t
rechte volgorde	verplicht	-	-	-	-	verplicht
inversie, bijzinnen	verplicht		-	-	-	verplicht

Specifiek enclitische vormen komen vooral voor bij de mannelijke 3enk.-pronomina, waar in initiële positie meestal uitsluitend een vrije vorm (veelal *hij*) opduikt. In verband daarmee moet gewezen worden op de semantische eigenschappen van het vrije 3enk.m.-pronomen, dat, in tegenstelling tot de andere vrije pronomina niet uitsluitend naar personen refereert (zie ook voorbeeld (5.8)): het pronomen *hij* kan net zo goed refereren naar zaken (b.v. *De stoel? Hij staat buiten.*; zie ook ANS 5.2.5.2.1). Wellicht bestaat er een verband tussen die twee bijzonderheden in de derde persoon mannelijk enkelvoud: wanneer een doffe 3enk.m.-vorm in een bepaalde taalvariëteit niet gebruikt kan worden in zinsinitiële positie, en de corresponderende vrije vorm tegelijkertijd alleen naar personen kan verwijzen, zou het in die taalvariëteit onmogelijk zijn om zinnen te bouwen met een niet-menselijk 3enk.-subject op de eerste zinsplaats. Het lijkt waarschijnlijk dat een dergelijke situatie vermeden wordt, bijvoorbeeld door de betekenis van de vrije vorm te verruimen tot alle mannelijke referenten. Het semantische verschil tussen de vrije 3enk.m.-vormen (b.v. *hij*), die

naar alle mannelijke referenten kunnen verwijzen, en de overige vrije pronomina, die alleen naar personen verwijzen, heeft dus te maken met de bijzondere syntactische distributie van de 3enk.m.-vormen, die eerder al behandeld is in Hoofdstuk 3 (vooral sectie 2.2.5.3).

2.3.4. Casus 3: fusievormen als doffe pronomina

Een vrij groot aantal pronomina is in de enclise gevormd, door fusie van een flectie-uitgang en een pronomina (b.v. 1mv. *me*, 2enk. *dje*, *je*,...). Men kan er redelijkerwijs van uitgaan dat, in synchroon opzicht, de flectie-uitgang niet langer aanwezig is in zinnen met een dergelijke fusievorm. Fusievormen komen zowel voor als dof pronomina als als verdubbelbaar clitic. In (5.17) wordt de allotaxis geïllustreerd die voortspuit uit het gebruik van een fusievorm als dof pronomina, met een voorbeeld uit de eerste persoon meervoud. Er is van uitgegaan dat de fusievorm in kwestie zijn gebruiksterrein niet heeft uitgebreid tot de voegwoordelijke enclise (of zelfs de proclise).¹⁴

(5.17) *Subjectsmarkering in 1mv. in dialecten met een fusievorm me.*

a. rechte volgorde, bijzinnen

Wij (of: **we**) gaa **-n** morgen naar huis.

vrij (of dof) pron. flectie

b. inversie, vrij subjectspronomen

Gaa **-n** **wij** morgen naar huis?

flectie vrij pron.

c. inversie, dof subjectspronomen

Ga **-me** morgen naar huis?

fusievorm

Er zijn drie verschillende combinaties mogelijk: in rechte volgorde en in bijzinnen komt dezelfde combinatie voor, nl. een vrij of dof pronomina met een flectie-uitgang. In inversie treedt er een verschil op tussen zinnen met een vrij pronomina als subject en zinnen met een fusievorm (i.e. een doffe vorm) als subject: een vrij pronomina wordt namelijk gecombineerd met een flectie-uitgang, terwijl het doffe pronomina (de fusievorm *-me*) in inversie de enige subjectsmarkeerder in de zin is. In (5.18) worden de verschillende combinatiemogelijkheden schematisch voorgesteld.

(5.18) *Subjectsmarkering d.m.v. fusievormen, in 1mv.: schematisch*

	<i>vrij pron. b.v. wij</i>	<i>dof pron.1 b.v. we</i>	<i>dof pron.2 b.v. -me</i>	<i>verdubb. clitic</i>	<i>pron. affix</i>	<i>ref. suffix</i>	<i>gramm. suffix b.v. -n</i>
rechte volgorde, bijzinnen	verplicht		-	-	-	-	verplicht
inversie	verplicht	-	-	-	-	-	verplicht
	-	-	verplicht	-	-	-	-

¹⁴ In veel dialecten heeft de fusievorm *me* wel degelijk de neiging om *we* te vervangen in initiële positie en na voegwoorden (o.a. in Vlaanderen), zodat *we* in sommige dialecten zelfs volledig verdwijnt. De allotaxis blijft ook dan echter onveranderd aanwezig: in rechte volgorde en bijzinnen wordt *me* gecombineerd met verbale flectie, in inversiezinnen is *me* de enige subjectsmarkeerder.

Fusievormen zijn geattesteerd voor verschillende combinaties van persoon en getal. Het ontstaan van fusievormen kan gekoppeld worden aan de typologische zeldzaamheid van het bestaan van meer dan één type gereduceerde subjectsmarkeerder: volgens SIEWIERSKA (1999:238) komt een dergelijke situatie maar voor in zo'n 7% van de talen van de wereld. Het lijkt dan ook niet onlogisch dat twee gereduceerde subjectsmarkeerders die naast elkaar staan in de zin de neiging vertonen om te versmelten. Het procédé komt frequent voor in het taalgebied. In (5.18) is een voorbeeld uit de eerste persoon meervoud gegeven, maar ook voor de tweede persoon enkelvoud en de derde persoon mannelijk enkelvoud zijn voorbeelden geattesteerd. De voorbeelden voor de derde persoon mannelijk enkelvoud (b.v. *-tie*, *-ter*) leveren een beeld op dat identiek is aan bovenstaand schema. Dat geldt in veel mindere mate voor de tweede persoon enkelvoud: in de tweede persoon enkelvoud valt de flectie (meestal *-t*) in veel dialecten ook weg voor vrije pronomina, waardoor het schema in (5.18) niet toepasbaar is.

2.3.5. Van allotaxis naar allomorfie? De tweede persoon enkelvoud in het Standaardnederlands

In de tweede persoon enkelvoud valt de flectie (meestal *-t*) niet alleen weg voor het doffe pronomen *je* (elders *ie*), maar ook voor vrije pronomina zoals *jij*. Het al dan niet opduiken van flectie moet daardoor niet noodzakelijk als een geval van allotaxis gezien worden, maar kan ook als allomorfie verklaard worden. De precieze analyse hangt af van de status van *-0* in inversiezinnen (b.v. *ga je*). Wordt *-0* daar geanalyseerd als een nulmorfeem, zoals dat b.v. ook gebruikt wordt als flectie-uitgang voor de eerste persoon enkelvoud in de meeste dialecten, moet men spreken van allomorfie; indien *-0* echter gezien wordt als een indicator voor de afwezigheid van welke flectie-uitgang dan ook, heeft men met allotaxis te maken.

(5.19) *Subjectsmarkering in de tweede persoon enkelvoud, o.a. in het Standaardnederlands.*

	vrij pron. b.v. jij	dof pron. b.v. je	verdubb. clitic	pron. affix	ref. suffix	gramm. suffix
rechte volgorde, bijzinnen	verplicht		-	-	-	verplicht: <i>-t</i>
inversie	verplicht		-	-	-	-ofwel afwezig (i.e. <i>allotaxis</i>) -ofwel verplicht <i>-0</i> (i.e. <i>allomorfie</i>)

Het is niet mogelijk om op theorie-onafhankelijke basis te besluiten of (5.19) een geval voorstelt van allomorfie dan wel van allotaxis. Belangrijk is in elk geval dat het historisch bekeken vaststaat dat de huidige situatie in (5.19) voorafgegaan is door een situatie van duidelijke allotaxis, zoals in (5.18). VERDENIUS (1923:97-98) beschrijft een toestand voorkwam waarbij *-0* gevolgd door een doffe vorm (*je* of *dje*, <gy> gespeld), naast *-t* gevolgd door vol *ghy*. Hieruit kan men besluiten dat er in sommige dialecten een tendens bestaat (of bestaan heeft) om allotaxis weg te werken. In het concrete voorbeeld voor de tweede persoon enkelvoud, is dat gebeurd door wegval van de *t*-flectie te veralgemenen van inversiezinnen met een gereduceerd pronomen als subject, tot alle inversiezinnen.

<p>(5.20) <i>Van allotaxis naar allomorfie in de tweede persoon enkelvoud</i> situatie bij VERDENIUS (1923:97-98): duidelijke allotaxis (vgl. a, b vs. c)</p>	<p>hedendaagse, o.a. Hollandse dialecten en Standaard- nederlands: allomorfie?</p>
<p>a. rechte volgorde, bijzinnen gy (=je/) / ghy gaa-t = dof/vrij pron. + flectie-uitgang</p> <p>b. inversie, vrij pron. gaa-t ghy = flectie-uitgang + vrij pron.</p> <p>c. inversie, dof pron. ga-gy = alleen dof pron. (fusievorm)</p>	<p>a. rechte volgorde, bijzinnen je/jij gaa-t: = dof/vrij pron. + flectie-uitgang</p> <p>b. inversie ga-0 je/jij = flectie-uitgang + dof/vrij pron.</p>

Parallel met de verdere wegval van de *t*-flectie heeft zich een nieuw pronomen *jij* gevormd, dat veel meer op *je* lijkt dan het oudere *ghy*. Het wegwerken van allotaxis gaat in dit geval dus gepaard met een zeker herstel van de vormgelijkenissen tussen het vrije en het doffe pronomen, waardoor men eigenlijk nog nauwelijks kan spreken van twee aparte vormen. Veeleer heeft men in de hedendaagse standaardtaal, en in o.a. de Hollandse dialecten, te maken met één pronomen dat een volle en een doffe verschijningsvorm heeft.

2.4. Subjectverdubbelingsdialecten: clitica en pronominale affixen

2.4.1. Kenmerken van verdubbelbare clitica

In sommige dialecten kunnen twee coreferentiële pronomina voorkomen in dezelfde zin, in zgn. ‘subjectverdubbelingen’ (b.v. *Heeft ze zij daar iets mee te maken?*; zie Hoofdstuk 4). De mogelijkheid tot verdubbeling wijst op het feit dat vrije en gereduceerde vormen niet langer in complementaire distributie staan, maar naast elkaar kunnen voorkomen. In dialecten met subjectverdubbelingen geldt vrijwel altijd dat vrije pronomina in bepaalde zinstypes niet kunnen voorkomen zonder dat er ook een gereduceerd pronomen in de zin staat. De gereduceerde pronomina kunnen dus beschouwd worden als verplichte elementen, die onder bepaalde omstandigheden verdubbeld worden door een vrij pronomen. De syntactische distributie van de gereduceerde pronomina in subjectverdubbelingen verschilt dan ook erg van die van vrije pronomina. Daarom kan men hier niet langer spreken van licht deficiënte doffe pronomina, maar gaat het om een ander type van gereduceerde pronomina, nl. verdubbelbare clitica. Zowel doffe pronomina als verdubbelbare clitica moeten beschouwd worden als gegrammaticaliseerde vrije pronomina, die tot op zekere hoogte een vergelijkbaar gedrag vertonen. Zo kunnen verdubbelbare clitica net als doffe pronomina maar in een beperkt aantal omgevingen voorkomen, meer bepaald net voor of net na een vervoegd werkwoord, of net na een voegwoord.

(5.21) *De kenmerken van verdubbelbare clitica.*

volledig vrij	>	<u>beperkte vrijheid</u>	>	geen vrijheid
niet-verplicht		>		<u>verplicht</u>
niet- verdubbelbaar	>	<u>verdubbelbaar</u> (uitsluitend met vrij pronomina)	>	altijd verdubbeld

Zowel verdubbelbare clitica als doffe pronomina stammen in diachroon opzicht af van de vrije pronomina. Sommige vormen die in het ene dialect als dof pronomina geanalyseerd moeten worden, gedragen zich in andere dialecten als een verdubbelbaar clitic. De verdubbelbare clitica zijn echter veel verder gegrammaticaliseerd dan doffe pronomina. Dat blijkt vooral uit hun verdubbelbaarheid en het feit dat ze in sommige zinstypes verplicht voorkomen. Er zijn meer verschillen, die echter niet altijd voor alle verdubbelbare clitica opgaan. Het tweedepersoonsclitic *-de* kan in de meeste Brabantse dialecten alleen na werkwoorden voorkomen, en niet na voegwoorden; een dergelijke restrictie is bij doffe pronomina niet geattesteerd. Daarnaast is de relatie tussen een verdubbelbaar clitic en de corresponderende vrije vorm in synchroon opzicht meestal niet langer transparant: de meeste verdubbelbare clitica zijn dus voorbeelden van ‘special clitics’ (ZWICKY 1977), terwijl ‘special clitics’ onder de doffe pronomina vrij zeldzaam zijn. Onder de verdubbelbare clitica zitten ook veel fusievormen; een groot deel van de verdubbelbare clitica is in enclise gevormd.

De bespreking van het gedrag van de verdubbelbare clitica en de allotaxis die eruit voortvloeit, valt uiteen in twee delen. In sectie 2.4.2 wordt de situatie besproken in de Vlaamse dialecten waarin volledige subjectverdubbelingsparadigma’s geattesteerd zijn. In sectie 2.4.3 wordt ingegaan op de (hoofdzakelijk Brabantse) dialecten waarin subjectverdubbeling aan regressie onderhevig is. Precies in die dialecten komt ook een ander syntactisch type subjectsmarkeerder voor, nl. de pronominale affixen.

2.4.2. Casus 1: subjectverdubbeling in de Vlaamse dialecten

2.4.2.1. Subjectsmarkeering in een Vlaams verdubbelingsdialect

In een dialect dat subjectverdubbeling kent in zowel rechte als inverse woordvolgorde, komen naast de verdubbelbare clitica ook nog grammaticale flectie-uitgangen en vrije pronomina voor. Men kan ervan uitgaan dat dialecten met verdubbelbare clitica geen doffe pronomina meer hebben: in dialecten met subjectverdubbelingen voor alle combinaties van persoon en getal en in alle mogelijke woordvolgordes, blijven er geen omgevingen over waar onverdubbelbare gereduceerde pronomina verschijnen. De meeste dialecten in kwestie beschikken in sommige grammaticale personen over twee verdubbelbare clitica: een zgn. fusievorm en een vorm die gebruikt wordt na voegwoorden en in proclise (zoals b.v. 1mv. *me* dat voorkomt naast *we*, 2enk. *-de* naast *ge*,...; dergelijke voorbeelden zijn besproken in sectie 2.3.4). Dat brengt het totaal aantal types van subjectmarkeerders in die dialecten op vier: vrije pronomina, flectie-uitgangen en twee soorten verdubbelbare clitica. Subjectverdubbeling is meestal beperkt tot pronominale subjecten: in de derde

persoon combineren lexicale subjecten met andere subjectsmarkeerders dan pronominale subjecten: in de derde persoon treedt dus allotaxis op tussen zinnen met een lexicaal en zinnen met een pronominaal subject. In (5.22) wordt een overzicht gegeven van de combinatiemogelijkheden van subjectsmarkeerders in een verdubbelingsdialekt met alle types van verdubbeling van pronominale subjecten, en geen verdubbeling van lexicale elementen.

(5.22) *Subjectsmarkering d.m.v. verdubbelbare clitica in een subject-verdubbelingsdialekt.*

a. inversie

Ga **-me** (**wij**) naar huis?
clitic vrij pron.

b. rechte volgorde met dof initieel subject, bijzinnen

We gaa **-n** (**wij**) naar huis.
clitic flectie vrij pron.

c. rechte volgorde met lexicaal of vrij pronomen als initieel subject

Wij gaa **-n** naar huis.
vrij pron. flectie

d. bijzinnen en inversiezinnen met lexicaal subject (alleen 3de persoon)

Gaa **-n** die mannen naar huis.
flectie

In subjectverdubbelingsdialekten treedt duidelijk nogal wat allotaxis op: er zijn niet minder dan vier verschillende combinaties van de diverse types persoonsmarkeerders in gebruik. In (5.22)a, een inversiezin, combineert een verdubbelbaar clitic (een fusievorm) met een optioneel vrij pronomen. In rechte volgorde en in bijzinnen komen geen fusievormen voor, cf. de zin met rechte volgorde in (5.22)b, en wordt een ‘gewoon’ verdubbelbaar clitic gecombineerd met een flectie-uitgang en een optioneel vrij pronomen. In zinnen met een initieel vrij pronomen, zoals (5.22)c, is subjectverdubbeling in Vlaanderen doorgaans uitgesloten, waardoor er ook zinnen bestaan met alleen een vrij pronomen (of een lexicaal subject) en een flectie-uitgang. In inversie en in bijzinnen combineren lexicale subjecten alleen met flectie-uitgangen, cf. (5.22)d. Wanneer de combinatiemogelijkheden van de subjectsmarkeerders schematisch voorgesteld worden, geeft dat (5.23).

(5.23) *Subjectsmarkering in een Vlaams subjectverdubbelingsdialekt: schematisch.*¹⁵

	<i>lexicaal subj.</i>	<i>vrij pron.</i>		<i>verdubb. clitic1 (in isolatie)</i>	<i>verdubb. clitic2 (in fusie)</i>		<i>gramm. suffix</i>
	<u>b.v.</u> die mannen	<u>b.v.</u> wij zulder		<u>b.v.</u> we, ze	<u>b.v.</u> -me, -nze		<u>b.v.</u> -n
inversie	-	optioneel		-	verplicht		-
bijzinnen, rechte volgorde1	-	optioneel		verplicht	-		verplicht
rechte volgorde2	verplicht			-	-		verplicht
inversie, bijzinnen met lexicaal subject (3 ^{de} PERSOON)	verplicht	-		-	-		verplicht

¹⁵ De categorieën ‘dof pronomen’, ‘pronominaal affix’ en ‘referentieel suffix’ komen doorgaans niet voor in verdubbelingsdialekten en zijn weggelaten uit plaatsgebrek.

In (5.22) en (5.23) is, zoals gezegd, uitgegaan van een situatie waarin de fusievormen alleen na werkwoorden gebruikt worden, terwijl na voegwoorden en in zinsinitiële positie gebruik gemaakt wordt van een ander verdubbelbaar clitic (b.v. 1mv. *me* naast *we*, 2enk. *-de*, *-e*, *-dje* of *je* naast *ge*). Die situatie met twee verschillende verdubbelbare clitica is niet algemeen. Veel dialecten hebben voor elke combinatie van persoon en getal namelijk maar één clitic bewaard, hetzij de fusievorm, hetzij de ‘gewone’ vorm, waardoor er een vereenvoudiging van het systeem in (5.23) plaatsgevonden heeft. In de volgende paragraaf worden enkele voorbeelden van dergelijke vereenvoudigingen besproken.

2.4.2.2. Naar meer economie: veralgemening van in enclise gevormde pronomina en voegwoordvervoeging

A. VERALGEMENING VAN IN ENCLISE GEVORMDE PRONOMINA

Dialecten met subjectverdubbeling vertonen behoorlijk wat allotaxis: in (5.23) worden niet minder dan vier combinatiemogelijkheden van subjectsmarkeerders aangetroffen, waarin vier types subjectsmarkeerders gebruikt worden. Een evidente mogelijke vereenvoudiging van het schema in (5.23) bestaat uit het reduceren van de twee types verdubbelbare clitica tot één type. Bij de bespreking van de vormvariatie bij de pronomina (Hoofdstuk 3) werd vastgesteld dat veel westelijke en zuidwestelijke dialecten een tendens vertonen om in enclise gevormde pronomina te veralgemenen tot andere posities. In (5.24) duikt de fusievorm op in inversie (zin a), maar daarnaast ook in initiële positie en in bijzinnen (zin b toont een zin met rechte volgorde).

(5.24) *Allotaxis na veralgemening van in enclise ontstane pronomina.*

a. inversie

Ga **-me** (**wij**) naar huis?
clitic *vrij pron.*

b. rechte volgorde met dof initieel subject, bijzinnen

Me gaa **-n** (**wij**) naar huis.
clitic *flectie* *vrij pron.*

c. rechte volgorde met lexicaal of vrij initieel subject

Wij gaa **-n** naar huis.
vrij pron. *flectie*

d. bijzinnen en inversiezinnen met lexicaal subject (alleen 3de persoon)

Gaa **-n** die mannen naar huis.
flectie

Veralgemening van in enclise ontstane pronomina werkt niet alleen één categorie van verdubbelbare clitica weg, het leidt ook tot een situatie die te vergelijken is met die in de tweede persoon enkelvoud in het Standaardnederlands (zie sectie 2.3.5): een in oorsprong duidelijk voorbeeld van allotaxis evolueert tot een mogelijk voorbeeld van allomorfie, dat eruit bestaat dat werkwoorden overal vervoegd worden (in 1mv. d.m.v. *-n*), behalve in inversie, waar *0*-flectie opduikt.

(5.25) *Allotaxis na veralgemening van in enclise ontstane pronomina: schematisch.*

	<i>lexicaal subj.</i>	<i>vrij pron.</i> b.v. wij		<i>verdubb. clitic1 (in isolatie)</i> b.v. we	<i>verdubb. clitic2 (in fusie)</i> b.v. me	<i>gramm. suffix</i> b.v. -n
inversie	-	optioneel		-	verplicht	-ofwel afwezig: <i>allotaxis</i> -ofwel verplicht -0: <i>allomorfie</i>
bijzinnen, rechte volgorde1	-	optioneel		-	verplicht	verplicht
rechte volgorde2	verplicht			-	-	verplicht
inversie, bijzinnen met lexicaal subject (3 ^{de} PERSOON)	verplicht	-		-	-	verplicht

Veralgemening van een in (verbale) enclise gevormd pronomem naar andere omgevingen komt niet alleen voor bij verdubbelbare clitica, maar bij alle gereduceerde pronomina, dus ook bij de doffe pronomina. Het procédé is verantwoordelijk voor een behoorlijk deel van de pronominale vormvariatie in de Nederlandse en Friese dialecten. Onder meer 1mv. *me* en 2enk. *je, dje* en *ie*, 3enk.m. *-tie, -ter, -ten,...* zijn in verbale enclise ontstaan en veralgemeend naar andere posities, net als het gebruik van pro-drop in het noordoosten (zie ook Hoofdstuk 3, sectie 3.3.1). De andere posities waarnaar een in verbale enclise gevormd pronomem veralgemeend wordt, zijn in de eerste plaats de enclise na het voegwoord en in een aantal gevallen (o.a. 1mv. *me*, 2enk. *je, dje*) ook de proclise. In Hoofdstuk 2 (sectie 3.2.1) werd een bijzonder type besproken van in verbale enclise gevormde elementen, namelijk enclitische clusters die in historisch opzicht bestaan uit een flectie-uitgang en een pronomem, maar die zich synchroon als monomorfematische elementen gedragen. Voorbeelden daarvan werden vooral gevonden in Vlaanderen en in Oost-Nederland, o.a. 1mv. *-ewe* en 3mv. *-nze, -eze*. De veralgemening van dergelijke enclitische clusters naar andere posities bleek een groot deel van de attestaties van voegwoordvervoeging te kunnen verklaren.

B. VOEGWOORDVERVOEGING

De veralgemening van in verbale enclise gevormde elementen, zoals 1mv. *-ewe* en 3mv. *-nze, -eze*, naar de enclise na het voegwoord kan een aantal gevallen van voegwoordvervoeging verklaren, maar niet allemaal: voegwoordvervoeging komt namelijk ook voor in combinatie met lexicaal subjecten, die niet fuseren met de flectie-uitgang. Een flectie-uitgang na een voegwoord dat een lexicaal subject voorafgaat, maakt met zekerheid deel uit van de morfologie van het voegwoord, en niet van de constituent die het voegwoord volgt (zie Hoofdstuk 2, sectie 3.2.1). Het is mogelijk dat ook het ontstaan van zulke ‘echte’ voegwoordvervoeging, i.e. voegwoordvervoeging die niet verklaard kan worden aan de hand van de morfologie van het pronomem dat op het voegwoord volgt, het resultaat is van een poging om twee types verdubbelbare clitica (of eventueel doffe pronomina) te herleiden tot één. Veralgemening van in verbale enclise gevormde elementen gebeurt eerst in de enclise na het voegwoord en dan pas in de proclise. In een aantal gevallen is veralgemening van de in verbale enclise ontstane vormen naar proclise niet mogelijk, en kunnen de

d. rechte volgorde met lexicaal of vrij initieel subject

Zij gaa **-n** naar huis.

vrij pron. flectie

e. zinnen met lexicaal subject

Die mannen gaa **-n** naar huis.

flectie

Een viertal verschillende combinaties van subjectsmarkeerders duikt op: een flectie-uitgang met een verdubbelbaar clitic en een optioneel vrij pronomen (a en c), twee flectie-uitgangen met een verdubbelbaar clitic en een vrij pronomen (b), een vrij pronomen met een flectie-uitgang, en een flectie-uitgang die gecombineerd wordt met een lexicaal subject. In (5.28) wordt de allotaxis schematisch voorgesteld. Er zijn vier rijen nodig om de combinaties te kunnen vatten.

(5.28) *Allotaxis in de Vlaamse dialecten, na het ontstaan van voegwoordvervoeging: schematisch.*

	<i>lexicaal subj.</i>	<i>vrij pron.</i>		<i>verdubb. clitic1 (in isolatie)</i>	<i>verdubb. clitic2 (in fusie)</i>	<i>gramm. suffix</i>
		<i>b.v. zulder</i>		<i>b.v. ze</i>	<i>b.v. -nze</i>	<i>b.v. -n</i>
inversie, rechte volgorde1	-	optioneel		verplicht	-	verplicht
bijzinnen	-	optioneel		verplicht	-	verplicht na V & C
rechte volgorde2	verplicht			-	-	verplicht
inversie, bijzinnen met lexicaal subject (3 ^{DE} PERSOON)	verplicht	-		-	-	verplicht

De eerste twee rijen in (5.28) zijn bijna identiek: de allotaxis is dus zo goed als weggewerkt, en bestaat nog uitsluitend uit het al dan niet aanwezig zijn van flectie-uitgangen na het werkwoord en/of het voegwoord. Het opduiken van een 'extra' flectie-uitgang na het voegwoord kan als een zeer milde vorm van allotaxis beschouwd worden. Hoewel met die tweede flectie-uitgang een aanvullende subjectsmarkeerder ingezet wordt, beperkt de allotaxis zich tot het voegwoord, een element zin dat in andere zinstypes niet voorkomt. Ook de derde en de vierde rij zijn zeer vergelijkbaar. Verder is er een type verdubbelbare clitica weggewerkt. De diachronie van voegwoordvervoeging wordt verder uitgewerkt in sectie 3.3.

2.4.2.3. Een Gentse innovatie: subjectverdubbeling met lexicale NP's

Eén bron van allotaxis in de dialecten met subjectverdubbeling is het bestaan van meer dan één type verdubbelbare clitica, meer bepaald fusievormen en vormen die in andere omgevingen gebruikt worden dan de verbale enclise. Er bestaat in de dialecten evenwel een tendens om één van die types weg te werken. Een andere duidelijke bron van allotaxis in de subjectsmarkering in verdubbelingsdialecten (zie (5.23)) zijn de verschillende combinatiemogelijkheden van vrije pronomina en lexicale subjecten. Alleen vrije pronomina komen namelijk voor in subjectverdubbelingen, waarin ze combineren met een verdubbelbaar clitic en meestal ook nog met een flectie-uitgang. Lexicale subjecten kunnen in de meerderheid van de Vlaamse dialecten alleen combineren met een flectie-uitgang. In Gent en omgeving heeft zich echter ook de

mogelijkheid ontwikkeld om lexicale NP's te verdubbelen (b.v. in zinnen als *Hoe heeft hij Pol dat opgelost?* of *Marie weet zij daar niets van*; zie Hoofdstuk 4, sectie 2.3.9.1 voor meer voorbeelden). Er is nogal wat variatie in de pronomina die gebruikt worden om lexicale subjecten te verdubbelen (zie Hoofdstuk 4, sectie 2.3.9.2). Soms worden doffe vormen gebruikt, soms volle, en soms allebei. De meeste subjectverdubbelingen met een lexicale NP gebruiken echter een gespecialiseerd element, zoals de vorm *(t)et*, die alleen voorkomt in verdubbelingen van onzijdige pronomina en lexicale NP's. Een ander element dat frequent gebruikt wordt in verdubbelingen van lexicale NP's is de oorspronkelijk mannelijke vorm *(t)jij*, die ook vrouwelijke, onzijdige en meervoudige NP's kan verdubbelen. *(t)jij* kan alleen naar vrouwelijke, onzijdige en meervoudige NP's refereren in een subjectverdubbeling; als referentieel pronomina refereert het uitsluitend naar mannelijke items. Ook *(t)jij* kan dus in zekere zin beschouwd worden als een element dat eigen is aan de verdubbelingsconstructie.

Verdubbelers van lexicaal materiaal zoals *(t)et* en *(t)jij* zijn niet opgenomen in de typologie van subjectsmarkeerders in de Nederlandse en Friese dialecten die eerder in dit hoofdstuk voorgesteld is, in vb. (5.5) en (5.6). De kenmerken van *(t)et* en *(t)jij* worden gegeven in (5.29). Hun gebruik in combinatie met lexicale NP's is in geen enkel meetpunt volledig veralgemeend: lexicale NP's kunnen overal ook gebruikt worden zonder verdubbeling (in tegenstelling tot vrije pronomina, die in bepaalde zinstypes altijd voorafgegaan worden door een clitic). De subjectsmarkeerders die lexicale NP's verdubbelen in het Gentse zijn dus niet verplicht. Voor het overige gaat het om elementen die alleen net na het werkwoord of het voegwoord verschijnen, maar geen deel uitmaken van de morfologie van het werkwoord of het voegwoord (cf. de pronominale affixen, met 'beperkte tot geen vrijheid'). In de meeste verdubbelingen van lexicale NP's wordt gebruik gemaakt van *(t)et* of *(t)jij* (zie Hoofdstuk 4, kaart 24), allebei vormen die behalve in verdubbelingen niet voorkomen. Het betreft bijgevolg altijd-verdubbelde elementen.¹⁶

(5.29) *De kenmerken van de 'topic markers' (t)et en (t)jij in verdubbelingen van lexicale NP's*

volledig vrij	>	<u>beperkte of geen vrijheid</u>	
<u>niet-verplicht</u>	>		verplicht
niet-verdubbelbaar	>	verdubbelbaar	> <u>altijd verdubbeld</u>

De elementen die lexicale subjecten verdubbelen, vertonen een zeer hybride karakter: aan de ene kant sluiten ze door hun beperkte vrijheid en hun verplichte verdubbelbaarheid nauw aan bij flectie-uitgangen, maar aan de andere kant gaat het om niet-verplichte elementen. Het is dan ook zeer moeilijk om ze een plaats toe te wijzen in de eerder naar voren gebrachte typologie in (5.5). Wat de prosodische en semantische kenmerken betreft, lijken ze op flectie-uitgangen: ze zijn niet-beklemtoonbaar, en er treedt verregaande betekenisvervaging op, getuige het feit dat

¹⁶ Zowel *(t)et* als *(t)jij* worden ook gebruikt in pronominale verdubbelingen, maar hebben dan een veel specifiekere betekenis. Ze zijn dan b.v. gemarkeerd als enkelvoud en als onzijdig en/of mannelijk; in combinatie met lexicaal materiaal kunnen ze echter ook meervoudig zijn, of vrouwelijk. *(t)et* en *(t)jij* vertonen in de dialecten in de buurt van Gent dan ook homonymie.

vormen als *(t)et* of *(t)jij*, die opduiken in het grootste deel van de relevante voorbeelden in het SAND-materiaal, in combinatie met alle derdepersoonssubjecten gebruikt kunnen worden, soms zelfs na een derde persoon meervoud of na een niet-specifiek element zoals het onbepaald voornaamwoord *niemand* of het vragende *wie*. Een goede term om *(t)et*, *(t)jij*,... in verdubbelingen van lexicaal materiaal te benoemen, lijkt te zijn om te spreken van ‘topic markers’.

Om na te gaan wat de consequenties zijn van het ontstaan van die ‘topic markers’ voor de graad waarmee allotaxis voorkomt in een bepaald dialect, worden de combinatiemogelijkheden van de subjectsmarkeerders opgesomd, in (5.30).

(5.30) *Allotaxis in dialecten met subjectverdubbeling van (vrouwelijke) lexicale NP's (Gent en omgeving).*

- a. verdubbeling van lexicale subjecten (alle zinstypes)
Marie gaa **-t** (**tet**) (elders: **ze**, **zij**, **zezij**, **jij**) naar huis.
lex. NP flectie topic marker
- b. verdubbeling van pronominale subjecten (alle zinstypes)
Ze gaa **-t** (**tet**) naar huis.
clitic flectie vrij pron.
- c. rechte volgorde met vrij pronomina als subject
Zij gaa **-t** naar huis.
vrij pron. flectie

Het ontstaan van verdubbeling van lexicale subjecten zorgt er in elk geval niet voor dat de allotaxis op basis van de woordsoort van het subject geheel verdwijnt. Op dit moment is de ene specifieke constructie voor lexicaal materiaal gewoonweg vervangen door een andere, die maar tot op beperkte hoogte vergelijkbaar is met de pronominale verdubbelingsconstructie. Uit (5.30) blijkt dan ook nog een vrij grote mate van allotaxis in de dialecten van Gent en omgeving. Dat wordt schematisch samengevat in (5.31).

(5.31) *Allotaxis in dialecten met subjectverdubbeling van lexicale NP's: schematisch.*

	<i>lexicaal subj.</i> <i>b.v. die vrouw</i>	<i>vrij pron.</i> <i>b.v. zij</i>	<i>verdubb. clitic</i> <i>b.v. ze</i>	<i>topic marker</i> ¹⁷ <i>b.v. (t)et, (t)jij</i>	<i>gramm. suffix</i> <i>b.v. -t</i>
subjectverdubbeling met lexicale NP	verplicht	-	-	optioneel	verplicht
subjectverdubbeling met pronomina	-	optioneel	verplicht	-	verplicht na V, evt. na C
rechte volgorde, met vrij pron. als subj.	-	verplicht	-	-	verplicht

Hoewel de graad van allotaxis in de huidige situatie min of meer ongewijzigd is gebleven, is een toekomstscenario denkbaar waarbij verdubbeling met een lexicaal

¹⁷ De plaats van de topic markers in de tabel is ietwat arbitrair. Qua gedrag zijn ze ergens te situeren tussen vrije pronomina en flectie-uitgangen, maar hun positie ten opzichte van de clitica is niet duidelijk. Ze zouden evengoed aan de linkerzijde van de verdubbelbare clitica geplaatst kunnen worden.

subject de allotaxis inderdaad wegwerkt: wanneer de verdubbeling van lexicaal materiaal ooit verplicht zou geraken, zou de ‘topic marker’ in het schema een verplicht element worden (meer bepaald een verdubbelbaar clitic), en kan men het nu nog verplichte lexicale element beschouwen als een toevoeging bij het verplichte *(t)et/(t)ijj*. Op dat moment zouden de eerste twee rijen in het schema samenvallen, en zouden er in de betreffende dialecten slechts twee combinatiemogelijkheden overblijven: enerzijds zinnen met een verplicht verdubbelbaar clitic en een flectie-uitgang, die optioneel aangevuld worden met een vrij pronomen of een lexicale NP, en anderzijds zinnen met een (initieel) vrij pronomen (of eventueel een lexicaal subject) en een flectie-uitgang. In dat geval zou een volledig vrije distributie tussen lexicale subjecten en vrije pronomina hersteld zijn.

Het is op basis van de bestaande data zeer moeilijk om een verklaring te geven voor het ontstaan van verdubbeling van lexicale subjecten.¹⁸ Het lijkt waarschijnlijk dat niet elk type van verdubbeling van lexicale subjecten op hetzelfde moment ontstaan is (zie Hoofdstuk 4, sectie 3.2.2.5); ook bij de andere types van subjectverdubbeling bleken dergelijke verschillen.

2.4.3. Casus 2: Brabantse regressieverschijnselen

2.4.3.1. Regressie van subjectverdubbeling

Een aantal, vooral Brabantse dialecten heeft slechts beperkte mogelijkheden inzake subjectverdubbeling. Uit Hoofdstuk 4 (sectie 3.2.2.2) bleek dat de Belgisch-Brabantse dialecten waarschijnlijk vroeger over meer mogelijkheden tot verdubbeling van pronominale subjecten beschikten dan vandaag de dag, maar dat ze een aantal types van subjectverdubbeling in inversie weggewerkt hebben, zodat alleen verdubbeling in rechte volgorde in het hele pronominale paradigma bewaard is. Mogelijk is een tendens in de richting van minder allotaxis één van de oorzaken van het verdwijnen van een aantal vormen van subjectverdubbeling in Brabant. De Brabantse dialecten vertonen namelijk nauwelijks nog allotaxis: zowel in inversiezinnen als in rechte volgorde en in bijzinnen komt doorgaans dezelfde combinatie van subjectsmarkeerders voor: flectie-uitgangen worden gecombineerd met een dof of een vrij pronomen, of een lexicaal subject. Zin (5.32)a toont een inversiezin bij wijze van voorbeeld.

(5.32) *Allotaxis in Brabantse dialecten.*

a. inversie, rechte volgorde, bijzinnen

Gaa **-t** **ze / zij / Marie** naar huis?
flectie *dof of vrij pron./lex. NP.*

¹⁸ In Hoofdstuk 4, sectie 3.2.2.5 werd de hypothese geformuleerd dat verdubbeling van lexicale NP's ontstaan is in de nasleep van het ontstaan van verdubbeling van onzijdige pronomina. Verdubbeling van onzijdige pronomina gebeurt namelijk d.m.v. mannelijke clitica en de (oorspronkelijk mannelijke) vormen *(t)ijj* en *(t)et*, die hierdoor hun genus- en getalsfeatures verliezen. Veralgemening van de verdubbelingsconstructie naar lexicale subjecten kan door dat verlies aan genus- en getalsfeatures in de hand gewerkt zijn. Het gebruik van pronomina die wel nog genus- en getalsfeatures dragen in verdubbelingen van lexicaal materiaal, zou dan pas later mogelijk geworden zijn (zie ook Hoofdstuk 4, sectie 2.3.9.2).

- b. verdubbeling van pronominale subjecten in rechte volgorde
Ze (elders ook **zij**) gaa **-t** (**zij**) naar huis.
clitic *flectie* *vrij pron.*

Het is onduidelijk tot welke categorie van subjectsmarkeerders de gereduceerde pronomina in Belgisch-Brabant gerekend moeten worden. In (5.32)a staat het gereduceerde pronomina *ze* in complementaire distributie met vrije pronomina en lexicaal NP's, en gedraagt het zich dus als dof pronomina. Maar dezelfde gereduceerde vorm *ze* is in de Brabantse dialecten wel verdubbelbaar in rechte volgorde (zie (5.32)b), waardoor men *ze* ook als verdubbelbaar clitic kan beschouwen. In dergelijke subjectverdubbelingen in rechte volgorde worden in sommige Brabantse meetpunten echter ook vrije vormen gebruikt in zinsinitiële positie. Wellicht wijst dat erop dat gereduceerde pronomina in Belgisch-Brabant hun status van verdubbelbaar clitic verliezen (zie Hoofdstuk 4, sectie 3.2.2.4; zie ook sectie 3.2). In (5.33) wordt de allotaxis schematisch samengevat, waarbij *ze* beschouwd wordt als een element dat soms als dof pronomina gebruikt wordt, en soms als verdubbelbaar clitic. In Hoofdstuk 4 (sectie 3.2.1 en 3.2.2.4) is er bovendien op gewezen dat subjectverdubbeling in rechte volgorde in Brabant aan regressie onderhevig is, getuige o.a. de moeilijke opvraagbaarheid van de constructie. In het licht van het schema in (5.33), kan ook dat als een evolutie in de richting van minder allotaxis worden verklaard: zonder subjectverdubbeling in rechte volgorde zou er in de derde persoon enkelvoud namelijk totaal geen allotaxis meer optreden.

(5.33) *Allotaxis in de subjectsmarkering voor de derde persoon enkelvoud, in Belgisch Brabant: schematisch.*

	<i>lexicaal subj.</i> b.v. de kat	<i>vrij pron.</i> b.v. zij	<i>dof pron.</i> - <i>verdubb. clitic</i> b.v. ze	<i>pron. affix</i>	<i>ref. suffix</i>	<i>gramm. suffix</i>
rechte volgorde, inversie, bijzinnen	verplicht (max. 1 van de 3)			-	-	verplicht
subjectverdubbeling (rechte volgorde)	-	gereduceerd of vrij pron. verplicht + optioneel vrij pron.		-	-	verplicht

De derde persoon vrouwelijk enkelvoud, zoals in (5.33), is alleen representatief voor de subjectsmarkering in de Belgisch-Brabantse dialecten voor de grammaticale personen waarvoor in inversie geen subjectverdubbeling voorkomt, in casu de eerste persoon meervoud, de derde persoon mannelijk en vrouwelijk enkelvoud en de derde persoon meervoud. In de eerste persoon enkelvoud en de tweede persoon enkelvoud en meervoud zijn ook in inversie relicten terug te vinden van subjectverdubbeling, waardoor de situatie daar iets complexer is en dichter aanleunt bij de Vlaamse data die in (5.23) aan bod kwamen. Dat derdepersoonspronomina hun mogelijkheden tot verdubbeling sneller weggewerkt hebben, heeft mogelijk te maken met het feit dat de derde persoon inherent makkelijker allotaxis vertoont dan de eerste en de tweede persoon, omdat de derde persoon bestaat uit zowel pronomina als lexicaal elementen. Een belangrijke bron voor allotaxis in de Vlaamse dialecten, met volledige verdubbelingsparadigma's, bestaat er namelijk uit dat vrije pronomina en lexicaal subjecten met andere subjectsmarkeerders combineren: vrije pronomina worden in Vlaanderen doorgaans vergezeld van een verdubbelbaar clitic en een flectie-uitgang, lexicaal subjecten alleen van een flectie-uitgang. Aangezien de eerste persoon meervoud qua gedrag helemaal aansluit bij de derde persoon, is het echter niet zeker

dat aan dergelijke inherente kenmerken van de derde persoon veel belang gehecht mag worden. Mogelijk moeten (daarnaast) ‘ad hoc’-verklaringen ingeroepen worden per grammaticale persoon die subjectverdubbeling bewaard heeft in Brabant: zo is *-de* veel minder herkenbaar als vormvariant van 2enk. *gij* en zeker van 2mv. *gullie* dan b.v. *ze* van 3enk.v. of 3mv. *zij*, waardoor de opeenvolging van beide elementen minder onlogisch lijkt. In de eerste persoon enkelvoud zorgt een herinterpretatie van *kik* als vrij pronomina ervoor dat het vrije pronomina in de eerste persoon enkelvoud met een consonant begint, wat beklemtoning van de klinker in bepaalde omgevingen kan vergemakkelijken (zo wordt b.v. een klinkerbotsing vermeden na werkwoorden en voegwoorden die op een vocaal eindigen). Over de verklaring van de verschillende mate waarin regressie plaatsvindt bij de diverse grammaticale personen, zie Hoofdstuk 4, sectie 3.2 (vooral 3.2.1 en 3.2.2.2).

Belangrijk is vooral dat sommige Brabantse vormen van subjectverdubbeling als relicten beschouwd moeten worden, en niet langer als het product van een werkzaam verdubbelingsprocédé. Zo zijn de attestaties van verdubbeling in inversie en na voegwoorden in de eerste persoon enkelvoud (b.v. *dakik*, *gakik*,...) eigenlijk gewoon voorbeelden van een ongeleed pronomina *kik*, en geen gevolg van productieve subjectverdubbeling, aangezien *kik* ook voorkomt in omgevingen waar subjectverdubbeling volstrekt uitgesloten is (na comparatieven en, zeldzamer, in gecoördineerde NP's).¹⁹ Bij de tweede persoon enkelvoud en meervoud zijn ook enkele schijnbaar ongelede attestaties terug te vinden van *egij* en *egullie*, maar de voorbeelden zijn zeldzaam, waaruit men kan besluiten dat de tendens tot herinterpretatie van oorspronkelijke dubbelvormen als ongelede pronomina in de tweede persoon veel minder prominent aanwezig is dan in de eerste persoon enkelvoud. De tendens tot herinterpretatie van oorspronkelijke dubbelvormen beperkt zich trouwens niet tot Brabant. Ook in Oost-Vlaanderen zijn voorbeelden te vinden (b.v. 3enk.m. (*tjij*)), en ongeleed *kik* komt zelfs voor in het oosten van West-Vlaanderen.

2.4.3.2. Pronominale affixen in Oost-Vlaanderen en Noord-Brabant

Het verlies van subjectverdubbeling in de Brabantse dialecten gaat gepaard met een aantal herinterpretaties van oorspronkelijke dubbelvormen (cf. Hoofdstuk 4, sectie 3.2.2.3 en 3.2.2.4). In twee gevallen (één aan de noordostrand van het Brabantse gebied, en één net ten westen daarvan) is een oorspronkelijke dubbelvorm niet als een ongeleed pronomina geheranalyseerd, maar als een combinatie van een pronominaal affix en een pronomina. Het gaat hierbij om Noord-Brabants *-de* in de tweede persoon enkelvoud in zinnen als *Kun-de ge die vraag oplossen?*, en om Oost-Vlaams *-me(n)* in de eerste persoon meervoud, in zinnen als *We ga-men dat wel kunnen oplossen*. Het bijzondere aan beide vormen is dat ze gecombineerd kunnen worden met een dof pronomina, wat in ‘gewone’ subjectverdubbelingen uitgesloten is.²⁰ De kenmerken van pronominaal affixen worden herhaald in (5.34).

¹⁹ Dat zorgt ervoor dat *kik* zowat het enige voorbeeld is van een vol pronomina dat aan restricties is onderworpen inzake zijn gebruiksomgevingen, en dus niet volledig ‘vrij’ is: *kik* kan namelijk niet voor een werkwoord staan, en is maar in een beperkt aantal dialecten bruikbaar in gecoördineerde NP's.

²⁰ Het pronominaal affix *-de* is niet algemeen in Noord-Brabant, evenmin als *-me(n)* in Oost-Vlaanderen. Zie de inzetkaarten bij de respectievelijke kaarten 11 en 5 in Hoofdstuk 2 voor een precieze distributie.

(5.34) *Kenmerken van pronominale affixen.*

volledig vrij	>	<u>beperkte of geen vrijheid</u>	
niet-verplicht	>	<u>verplicht</u>	
niet- verdubbelbaar	>	<u>verdubbelbaar</u> (met dof of vrij pronomen)	> altijd verdubbeld

Aangezien pronominale affixen combineerbaar zijn met doffe pronomina (en dus onbeperkt verdubbelbaar zijn), lijken ze qua gedrag meer op flectie-uitgangen dan op verdubbelbare clitica. Een extra kenmerk dat pronominale affixen met flectie-uitgangen delen, is hun vaste positie. Zowel *-me(n)* als *-de* komen uitsluitend voor in enclise, waar ze met de oorspronkelijke flectie-uitgang versmolten zijn.²¹ Het feit dat beide voorbeelden voorkomen aan de rand van of net buiten het Brabantse dialectgebied, wijst er wellicht op dat hun ontstaan, net als de andere herinterpretaties van oorspronkelijke dubbelvormen, past in een ruimere tendens in een aantal dialecten om subjectverdubbelingen weg te werken.

(5.35) *Allotaxis in de eerste persoon meervoud in Oost-Vlaanderen.*

a. rechte volgorde met vrij pronomen, inversie

(Wij) gaa **-men** naar huis.

vrij pron. pron.affix

b. rechte volgorde met dof initieel subject

We gaa **-men** **(wij)** naar huis.

clitic pron.affix vrij pron.

c. bijzin

... da **-men** **(wij)** naar huis gaa **-n**.

pron.affix vrij pron. flectie

Opvallend is dat het ontstaan van het pronominale affix *-me(n)* het grammaticale suffix *-n* zo goed als overbodig maakt. De uitgang *-n* wordt nog slechts in één omgeving gebruikt, na het zinsfinale werkwoord in de bijzin (zoals in (5.35)c, zie ook het schema in (5.36)).

(5.36) *Subjectsmarkering in de eerste persoon meervoud, in Oost-Vlaanderen: schematisch.*

	<i>lexicaal subj.</i>	<i>vrij pron. b.v. wij</i>	<i>dof pron. b.v. we</i>	<i>verdubb. clitic</i>	<i>pron. affix b.v. -men</i>	<i>ref. suffix</i>	<i>gramm. suffix b.v. -n</i>
inversie, rechte volgorde1	n.v.t.	optioneel	-	-	verplicht	-	-
rechte volgorde2	n.v.t.	optioneel	verplicht	-	verplicht	-	-
bijzin	n.v.t.	optioneel	-	-	verplicht	-	verplicht

²¹ De vast enclitische positie zorgt voor het label 'beperkte tot geen vrijheid'. Pronominale affixen worden als 'vrijer' beschouwd dan referentiële en grammaticale flectie-uitgangen omdat ze nog duidelijk segmenteerbaar zijn, en in die zin minder deel uitmaken van de morfologie van het werkwoord dan 'echte' flectie-uitgangen.

Aangezien de Oost-Vlaamse dialecten met *-me(n)* in de eerste persoon meervoud alle ‘gewone’ verdubbelingspatronen bewaard hebben, vertoont de subjectsmarkering nog steeds behoorlijk wat allotaxis. Dat is veel minder het geval in de Noord-Brabantse dialecten waar enclitisch *-de* kan combineren met doffe pronomina. Daar zijn nog slechts twee manieren om persoonsmarkeerders te combineren: één voor zinnen met rechte volgorde en bijzinnen, en één voor inversiezinnen.

(5.37) *Allotaxis in de tweede persoon enkelvoud in Noord-Brabant.*

a. inversie

Ga **-de** **ge / gij** naar huis?
pron.affix dof / vrij pron.

b. rechte volgorde, bijzinnen

Ge / gij gaa **-t** naar huis.
dof / vrij pron. flectie

In (5.37) wordt ervan uitgegaan dat bijzinnen zich gedragen als zinnen met rechte volgorde. In sommige dialecten sluiten bijzinnen echter eerder aan bij inversiezinnen, doordat ook in bijzinnen subjectverdubbeling mogelijk is (b.v. *da-de ge/gij naar huis gaat*). De eerste twee rijen in (5.38) vatten de mogelijkheden uit (5.37) samen; de derde rij toont alleen dat bijzinnen in sommige dialecten een ander gedrag vertonen.

(5.38) *Subjectsmarkering in de tweede persoon enkelvoud, in Noord-Brabant: schematisch.*

	<i>lexicaal subj.</i>	<i>vrij pron.</i> b.v. gij	<i>dof pron.</i> b.v. ge	<i>verdubb. clitic</i>	<i>pron. affix</i> b.v. -de	<i>ref. suffix</i>	<i>gramm. suffix</i> b.v. -t
inversie	n.v.t.	optioneel		-	verplicht	-	-
rechte volgorde, meeste bijzinnen	n.v.t.	verplicht		-	-	-	verplicht
<i>geografisch beperkt: bijzin met subjectverdubbeling</i>	n.v.t.	optioneel		-	verplicht	-	verplicht

Uit (5.36) en (5.38) blijkt min of meer aan welke voorwaarden een dialect moet voldoen om grammaticale flectie-uitgangen volledig overbodig te maken: er moet een alternatieve flectie-uitgang voorhanden zijn na het werkwoord: in de tweede persoon in Noord-Brabant is dat alleen in inversie het geval. In hoofdzinnen met rechte volgorde en in bijzinnen is de grammaticale flectie-uitgang bewaard. In de Oost-Vlaamse eerste persoon meervoud wordt de oorspronkelijke flectie-uitgang *-n* alleen nog gebruikt na het zinsfinale werkwoord in bijzinnen.

2.5. Grammaticalisering vervolledigd? Een referentieel flectiesuffix

2.5.1. Kenmerken van referentiële flectiesuffixen

In één geval heeft een in de enclise gevormde subjectsmarkeerder alle functies van een vroeger grammaticaal flectiesuffix overgenomen: in de noordoostelijke dialecten is de flectie-uitgang *-st(e)*, waarin *-t(e)* etymologisch het pronomen *de* zou zijn (cf. HAIMAN 1991:148-150), in sommige zinnen de enige subjectsmarkeerder (hij laat pro-

drop toe). Het gebruik van *-st(e)* in combinatie met pro-drop is geattesteerd in alle zinstypes: zowel in hoofdzinnen met en zonder inversie als in bijzinnen.

(5.39) *Kenmerken van referentiële flectiesuffixen.*

volledig vrij	>	beperkte vrijheid	>	<u>geen vrijheid</u>
niet-verplicht		>	<u>verplicht</u>	
niet- verdubbelbaar	>	<u>verdubbelbaar</u> (met dof of vrij pronomen)	>	altijd verdubbeld

Niet alle dialecten met de in enclise gevormde uitgang *-st(e)* hebben in dezelfde mate pro-drop ontwikkeld. Zo is pro-drop niet geattesteerd in het Limburgse gebied met *s(t)*-flectie. Ook in Friesland en Groningen zijn er dialecten die geen pro-drop kennen, of waar pro-drop alleen mogelijk is in bepaalde zinstypes (typisch inversiezinnen en bijzinnen; pro-drop in zinnen met rechte volgorde is zeldzaam). Het is onduidelijk of de discrepanties tussen het noordelijke *st*-gebied met pro-drop en het zuidoostelijke zonder pro-drop toegeschreven moeten worden aan een verlies van pro-drop in het zuidoosten (i.e. het ‘grammaticaal’ worden van een referentiële flectie-uitgang), of dat pro-drop zich alleen in het noorden ontwikkeld heeft, en het in enclise gevormde *-s(t)* in Limburg dus meteen de status van grammaticaal flectiesuffix verworven heeft, zonder ooit een referentieel karakter te hebben gedragen.

Zowel in het zuidoosten als in het noorden is 2enk. *-st(e)* ontstaan uit de grammaticale flectie-uitgang *-s*. De vervanging van grammaticaal *-s* door referentieel *-st(e)* kan beschouwd worden als de voltooiing van een grammaticaliseringsproces dat eruit bestaat dat pronomina zich via clitica ontwikkelen tot flectie-uitgangen. Het is op basis van de huidige gegevens niet meteen duidelijk welke tussenstadia de ontwikkeling van het referentiële suffix *-st(e)* doorlopen heeft. Het lijkt in elk geval zeer onwaarschijnlijk dat die ontwikkeling via het gebruik van subjectverdubbelingen verlopen is. Een verschil tussen *-st(e)* en de verdubbelbare clitica die verschijnen in Vlaamse subjectverdubbelingen, zoals 1mv. *me*, 2enk. *je*,... is dat *-st(e)* van meet af aan gefixeerd is in de enclise.

2.5.2. Een casus: pro-drop in Friesland en Groningen

De flectie-uitgang *-st(e)* gedraagt zich soms als referentieel suffix, maar in een groot aantal dialecten (o.a. in heel Limburg) ook als een grammaticaal suffix. In dergelijke dialecten wijkt de subjectsmarkering dan ook niet of nauwelijks af van de gevallen zoals die in sectie 2.2 en 2.3 geschetst zijn: behoudens een enkele specifiek enclitische vorm (zoals *-e* in clusters als *-ste* in *haste*, *datste*,... , of *-se*, zoals in *leefse*, *gasse*, *datse*,...; zie sectie 2.3.3) zijn er geen elementen die allotaxis veroorzaken. In Friesland en Groningen echter komt referentieel *-st(e)* voor. Dialecten met sterk gegrammaticaliseerde fusievormen zoals clitica of pronominale affixen bleken doorgaans nogal wat allotaxis te vertonen. Dat geldt niet voor de dialecten met een referentieel flectiesuffix *-st(e)* en de mogelijkheid tot pro-drop in alle omgevingen: daar is nauwelijks nog enige allotaxis waar te nemen: om de verschillende

combinaties van subjectsmarkeerders weer te geven, volstaat het om een onderscheid te maken tussen hoofdzinnen en bijzinnen (5.40).

(5.40) *Allotaxis in de tweede persoon enkelvoud in pro-dropdialekten in Friesland en Groningen.*

a. hoofdzin

(Du / de) gaa **-st** naar huis.
vrij/dof pron. flectie

b. bijzin

... da **-st** **(de / du)** naar huis gaa **-st**.
flectie dof/vrij pron. flectie

De enige ‘onregelmatigheid’ bestaat uit het feit dat de dialecten in kwestie (in casu de meeste Friese en Groningse en enkele andere noordoostelijke dialecten) ook voegwoordvervoeging ontwikkeld hebben, waardoor in bijzinnen twee vervoegde constituenten verschijnen.

(5.41) *Subjectsmarkering in de tweede persoon enkelvoud, in Friesland en Groningen.*

	<i>lexicaal subj.</i>	<i>vrij pron.</i> b.v. du	<i>dof pron.</i> b.v. de	<i>verdubb. clitic</i>	<i>pron. affix</i>	<i>ref. suffix</i> b.v. -st(e)	<i>gramm. suffix</i>
hoofdzin	n.v.t.	optioneel		-	-	verplicht	-
bijzin	n.v.t.	optioneel		-	-	verplicht na V & C	-

Het systeem in (5.41) is, op de aanwezigheid van voegwoordvervoeging na, volledig identiek met het systeem in pro-drop talen zoals het Spaans: referentie naar het subject gebeurt d.m.v. de flectie-uitgang, en het pronomen wordt toegevoegd als daar een reden voor is, b.v. bij focus, verandering van topic,...

Het gebruik van dof *de* is overigens zeldzaam in het noordoosten van het taalgebied (zie Hoofdstuk 3, kaart 9-10), wat te maken heeft met het feit dat er met referentieel *-st(e)* al een subjectsmarkeerder voorhanden is waarmee op een niet-beklemtoonde manier naar een tweede persoon verwezen kan worden. Blijkbaar is referentieel *-st(e)* erin geslaagd om de grammaticale 2enk.-uitgang *-s* en het pronomen *de* bijna volledig te vervangen, terwijl er in andere dialecten met vaak veel meer clitiseringsverschijnselen geen dergelijke volledig voltooide grammaticaliseringsprocessen terug te vinden zijn. Dat dat vervangingsproces volledig doorgevoerd is, is slechts mogelijk doordat referentieel *-st(e)* geen allotaxis veroorzaakt; het kan namelijk in alle zinstypes gebruikt worden. Het is vooral de vraag hoe een in enclise gevormd element als *-st(e)* veralgemeend is naar de zinsfinale positie in de bijzin, waar geen enclitische elementen verschijnen. Een antwoord ligt niet meteen voor de hand, aangezien er vanuit synchroon oogpunt maar weinig aspecten zijn waarin de tweede persoon enkelvoud zich anders gedraagt dan de overige combinaties van persoon en getal. Indien aangetoond zou kunnen worden dat de tweede persoon enkelvoud, meer dan de overige combinaties van persoon en getal, bij voorkeur gebruikt wordt in inversiezinnen, komt een verklaring binnen bereik: een hoge frequentie van inversiezinnen vergemakkelijkt overname van de vorm in kwestie in andere omgevingen. HAIMAN (1991:148-150) stelt dat pragmatische factoren een rol gespeeld

kunnen hebben: zo zou de inversievolgorde in de tweede persoon enkelvoud veel meer de normale volgorde zijn dan in andere combinaties van persoon en getal, doordat de tweede persoon veel vaker dan de andere personen gebruikt wordt in pragmatische contexten die inversie veroorzaken, zoals vraagstellingen.²² De speciale pragmatische status van de tweede persoon enkelvoud blijkt ook uit het bestaan van beleefdheidsvormen; voor de andere grammaticale personen komen namelijk geen beleefdheidsvormen voor. Een speciale pragmatische status kan ook zijn weerslag hebben op de syntaxis. Zo is het verdwijnen van het oorspronkelijke enkelvoudspronomen *du* in de meeste dialecten pragmatisch gemotiveerd: *du* is daar vervangen door beleefdere vormen. Waarschijnlijk bestonden er ook in de dialecten die *du* bewaard hebben zekere restricties op het gebruik: in alle dialecten met *du* zijn namelijk ook ‘beleefdere’ alternatieven voorhanden. Op basis van synchrone data kan men alleen speculeren over wat die restricties geweest kunnen zijn, maar het lijkt alvast niet geheel onmogelijk dat het gebruik van *du* in zinsinitiële positie als te direct en minder wenselijk werd aangevoeld, en er dus in de tweede persoon enkelvoud een preferentie voor inversiezinnen bestond.

3. Diachrone relevantie van een synchrone typologie

3.1. Grammaticalisering van pronomina: ‘push chain’ of ‘pull chain’?

De dialecten in het Nederlandse taalgebied beschikken over een breed scala aan verschillende types subjectsmarkeerders. Alle types die in de typologieën van SIEWIERSKA (1999) en BRESNAN (2001) onderscheiden worden, komen ook voor in de de dialecten. Hoewel er geen enkel dialect is dat over alle types beschikt, komen overal minstens drie verschillende types voor: naast vrije pronomina en flectie-uitgangen zijn telkens ook doffe pronomina, verdubbelbare clitica of pronominale affixen geattesteerd. Het voorkomen van een tweede categorie van gereduceerde persoonsmarkeerders naast de flectie-uitgangen is typologisch bekeken ongebruikelijk (cf. SIEWIERSKA 1999:238). De grote variatie in het taalgebied en binnen de afzonderlijke dialecten wordt grotendeels verklaard door de zaken in diachroon perspectief te plaatsen: in de dialecten bestaat er een duidelijke tendens om nieuwe, gereduceerde persoonsmarkeerders te ontwikkelen uit de ‘oude’, vrije pronomina die overal geattesteerd zijn. Die ontwikkeling van nieuwe vormen heeft niet geleid tot het verdwijnen van de oude subjectsmarkeerders. Dat ligt voor de hand bij de vrije pronomina; het bestaan van vrije pronomina is immers vrijwel universeel (BRESNAN 2001; SIEWIERSKA 2004:8-13). De dialecten hebben echter ook de grammaticale flectie-uitgangen bewaard. Het resultaat is een aanzienlijke toename van het aantal subjectsmarkeerders. De nieuwe, gereduceerde persoonsmarkeerders die in het Nederlandse taalgebied teruggevonden worden, zijn typevoorbeelden van grammaticalisering. In de taalkundige literatuur zijn verschillende factoren voorgesteld die grammaticalisering doen plaatsvinden.

²² Daarnaast komen inversiezinnen ook in synchroon materiaal ongeveer even frequent voor als zinnen met rechte volgorde. DE MEERSMAN (1985:128) schat het aandeel van inversiezinnen in enkele Oost-Vlaamse dialecten op 40% van alle hoofdzinnen, en meent dat dit percentage vroeger waarschijnlijk nog een stuk hoger lag. Er zijn ook cijfers bekend voor het Duits: NÜBLING (1992:257) meent dat meer dan 65% van de zinnen geen SV-woordvolgorde heeft, en dus een subject in enclise (na werkwoord en/of voegwoord). De factor woordvolgorde komt uitgebreider aan bod in Hoofdstuk 6.

Eén mogelijke oorzaak voor grammaticalisering ziet vormreductie en semantische vervaging van talige elementen als de gewone, natuurlijke evolutie in taal. LANGACKER (1977:106-107) verwoordt het als volgt: “It would not be entirely inappropriate to regard languages in their diachronic aspect as gigantic expression-compacting machines. [...] It bleaches lexical items of most of their semantic content and forces them into service as grammatical markers. [...] The machine has a voracious appetite.” Sommige definities van grammaticalisering verwijzen expliciet naar een natuurlijke neiging tot grammaticalisering in taal, en kennen die neiging een drijvende kracht toe in taalverandering. Zo b.v. KATZ (1998:95): “The process of grammaticalization is a constant force that drives language onward”. Een vergelijkbaar idee wordt teruggevonden bij HASPELMATH (1998:52), waar er sprake is van “a gradual drift in all parts of the grammar towards tighter structures”. Morfemen worden op die manier dus blijkbaar in de richting van een nieuwe functie als grammaticaal element geduwd (cf. de term ‘push-chain’, zoals die ook gebruikt wordt in HEATH 1998:752-753), waar ze eventueel andere morfemen verdringen, en na verloop van tijd ook zelf door nieuwe grammaticaliseringsen verdrongen zullen worden. Op die manier kan grammaticalisering zelfs leiden tot cycli van taalveranderingen, waarbij talige elementen eroderen en door nieuwe elementen vervangen worden, die op hun beurt verdwijnen en vervangen worden (cf. GIVÓN 1971:411-412, HAIMAN 1985). Hoewel het bestaan van een universele neiging tot vormreductie omstreden is (zie CAMPBELL & JANDA 2001:104-106), geven de subjectverdubbelingsdata uit Hoofdstuk 4 toch aan dat bepaalde elementen sterker blootstaan aan een dergelijke neiging tot vormreductie dan andere, en dat ‘spontane’ vormreductie dus wel degelijk bestaat (vgl. met ‘accessibility theory’, cf. ARIEL 2000).

Een heel andere visie op de oorzaak voor grammaticaliseringsen is terug te vinden bij HEATH (1997, 1998). Volgens Heath vindt grammaticalisering makkelijker plaats in omgevingen waarin een taal al bepaalde grammaticale markeerders heeft, of waarin die grammaticale markeerders verdwenen zijn. Grammaticaliseringsen zouden dus ook vervangingen kunnen zijn van aanwezige of verdwenen morfologie, en niet altijd nieuwvormingen. In dat geval zouden ze ontstaan als reactie op een of andere dysfunctie in een bestaand systeem. De grammaticaliserende elementen worden dan eerder aangetrokken door een gastheer (cf. ‘pull-chains’ in HEATH 1998:752-753) dan dat ze in de richting van een nieuwe functie als grammaticaal element geduwd worden. Het feit dat de meeste verdubbelbare clitica in het onderzochte materiaal eerder fusies van een bestaande, ‘oude’ flectie-uitgang en een pronomina zijn dan ‘gewone’ afleidingen van vrije pronomina, geeft aan dat de bestaande flectie wel degelijk een rol gespeeld heeft bij de ontwikkeling van nieuwe subjectsmarkeerders in de dialecten van het Nederlands en het Fries, en dat de nieuwe gereduceerde subjectsmarkeerders inderdaad ontwikkeld zijn ter vervanging van (bepaalde functies van) de oude flectie.

De hoofdoorzaak voor de grammaticalisering van vrije pronomina tot gereduceerde vormen ligt dus wellicht in de eigenschappen van de flectie. De Nederlandse en Friese flectie lijkt, in vergelijking met de flectie in de meeste talen van de wereld, inderdaad niet bijster functioneel. Zo treedt er nogal wat ambiguïteit op in het flectieparadigma: er zijn namelijk minimaal twee en maximaal vier uitgangen bewaard, voor zes grammaticale personen. Daarnaast ontbreekt het de flectie in de Nederlandse en de Friese dialecten ook aan referentieel potentieel. Aangezien flectie-uitgangen in de

Nederlandse en de Friese dialecten altijd vergezeld gaan van een pronomen, wat typologisch bekeken overigens zeer zeldzaam is (SIEWIERSKA 1999, HASPELMATH 2001), moet er binnen het pronominale paradigma een manier gevonden worden om op een niet-beklemtoonde manier te verwijzen naar subjecten. De ontwikkeling van gereduceerde pronomina, hetzij gewone verdoeffingen van vrije vormen, hetzij verdubbelbare clitica, vult die lacune in. Het lijkt alsof vooral de tweede eigenschap, het gebrek aan referentieel potentieel, cruciaal is (cf. SIEWIERSKA 2004:272). In talen met referentiële flectie, zelfs al is die ambigu, komen doorgaans namelijk geen andere gereduceerde subjectsmarkeerders voor dan die flectie-uitgangen (SIEWIERSKA 1999:238). Uit het overzicht in CYSOUW (2001:192) kan berekend worden dat wereldwijd bekeken het gemiddelde aantal morfemen in een flectieparadigma ergens tussen de 4 en de 5 ligt (afgerond 4,86 morfemen). Dat betekent enerzijds dat de Nederlandse en Friese dialecten gemiddeld over minder verbale flectie-uitgangen beschikken dan gebruikelijk is in de talen van de wereld, maar anderzijds ook dat homofonie in flectieparadigma's veeleer de regel is dan de uitzondering.

3.2. Grammaticaliseringsspaden

De diachrone ontwikkeling van nieuwe subjectsmarkeerders zou verlopen volgens een vast 'pad' (o.a. CROFT 1990:242; HOPPER & TRAUGOTT 1993:16-17, 130-132; zie ARIEL 2000:198-200 voor een bibliografisch overzicht): subjectsmarkeerders beginnen hun leven als vrij pronomen, vervolgens kunnen ze vormreductie ondergaan en later tot clitic evolueren, en ten slotte verworden ze tot affixen. Een uitgewerkte versie van dat pad 'pronoun > clitic > affix' wordt teruggevonden bij SIEWIERSKA (2004:262), cf. (5.42)a. De laatste twee categorieën in Siewierska's schema, de 'fusional forms'²³ en 'zero', komen in het Nederlands en het Fries wel voor, maar worden in dit proefschrift niet besproken. Wanneer de categorieën die eerder in dit hoofdstuk gebruikt zijn, in de rest van Siewierska's schema ingepast worden, komt men tot (5.42)b.

(5.42) Grammaticaliseringsspad voor subjectsmarkeerders

a. SIEWIERSKA (2004:262):

independent person marker > weak form > clitic >
agglutinative affix (> fusional form > zero)

b. verfijnd:

vrij pron. > dof pron. > verdubbelbaar clitic > pron. affix >
ref. suffix > gramm. suffix

Achter (5.42) gaan een aantal belangrijke vereenvoudigingen schuil. Zo ondergaat een vorm die grammaticaliseert nogal wat veranderingen: in de loop van het proces wordt hij gereduceerd, en versmelt hij eventueel met een bestaand grammaticaal suffix. Verder is het onduidelijk of in het Nederlandse taalgebied een voorbeeld geattesteerd is van een nieuw gevormd grammaticaal suffix. De enige kandidaat, *-st* in Limburg, vertoont geen sporen van een vroeger referentieel statuut. Het is dus op zijn minst mogelijk dat de ontwikkeling van *-s* tot *-st* in Limburg gewoon het gevolg is van een

²³ Siewierska's 'fusional forms' mogen niet verward worden met de fusievormen waarvan elders in dit hoofdstuk sprake is. Met 'fusional form' wordt bedoeld: een werkwoordsvorm waarin de persoonskenmerken uitgedrukt worden door een aanpassing aan de stam. Zo draagt het Nederlandse woord *is*, de 3enk.m.-vorm van *zijn*, geen suffix, maar is het niettemin gemarkeerd voor 3enk.

heranalyse van een enclitisch cluster, die ervoor gezorgd heeft dat de ene flectie-uitgang door de andere vervangen is, zonder alle stadia in (5.42) doorlopen te hebben. Hetzelfde geldt eigenlijk ook voor de ontwikkeling van referentieel *-st(e)* in de noordelijke dialecten: ook daar biedt het moderne dialectlandschap geen informatie over eventuele tussenstadia die doorlopen zijn. Het lijkt in elk geval weinig waarschijnlijk dat er in de dialecten in Friesland en Groningen ooit subjectverdubbelingen in gebruik geweest zijn, waardoor *-st(e)* van dof pronomen (fusievorm) rechtstreeks de sprong naar flectie-uitgang gemaakt lijkt te hebben. Dat alles maakt het onduidelijk of het pad ‘pronomen > clitic > affix’ wel degelijk zo universeel is als men laat uitschijnen. De vormvariatie suggereert dat ook andere paden mogelijk zijn, zoals in (5.43). In elk van de gevallen komt de afwijking van het gebruikelijke pad erop neer dat de bestaande morfologie, i.e. de ‘oude’ flectie-uitgangen, zijn invloed laat gelden. Met de rol van de bestaande morfologie wordt trouwens in veel van de literatuur over grammaticalisering weinig tot geen rekening gehouden (zie HEATH 1998 voor discussie).

(5.43) ‘alternatieve’ paden voor grammaticalisering

fusievormen: affix + pronomen > verdubbelb. clitic (elders dof pron.)

b.v. *-n* + *we* *me*

Limburgs *-st*: affix1 + pronomen > affix2 + pronomen

b.v. *-s* + *de* *-st* + *de*

Fries & Gronings *-st(e)*: (gramm.) affix + pronomen > ref. affix

b.v. *-s* + *de* *-ste*

Los van de mogelijke ontwikkelingen die niet in (5.42) vervat zijn, leveren de hedendaagse dialecten voor de meeste stappen wel voldoende voorbeelden op. De eerste stap, reductie van vrije pronomina, is overal geattesteerd. In zeer veel dialecten is de ontwikkeling van nieuwe subjectsmarkeerders na die eerste stap stopgezet: dat wijst erop dat tussenstadia in de ontwikkeling op zich potentieel stabiele systemen zijn. Interessant is dat in de dialecten waar het proces tot stilstand is gekomen, de vormverschillen tussen gereduceerde en vrije vormen veel minder uitgesproken zijn dan elders: precies in de dialecten waar geen verdubbelbare clitica voorkomen, maar alleen doffe pronomina, blijken ‘special clitics’ vrij zeldzaam (vergelijk Hoofdstuk 3, kaart 29 met Hoofdstuk 4, kaart 26; zie ook kaart 1 in sectie 1.1 van dit hoofdstuk). In minstens één geval is er zelfs sprake van een innovatie die het herstel van de vormgelijkenissen tussen vrije en gereduceerde pronomina lijkt te beogen: vol *ghi* is in de Hollandse dialecten vervangen door *jij*, waardoor *jij* en *je* nu herkenbaar zijn als vormvarianten van elkaar, terwijl het Middelnederlandse *-di* niet herkenbaar was als variant van *ghi*.

De tweede stap, de vorming van verdubbelbare clitica, is geattesteerd in Vlaanderen en Brabant. Precies in deze dialecten werd in Hoofdstuk 3 ook de meest uitgesproken tendens tot ontwikkeling van ‘special clitics’ vastgesteld. Het aantal pronomina in de dialecten met subjectverdubbeling is dus spectaculair toegenomen. Subjectverdubbeling gaat niet alleen gepaard met een groter wordende pronominale inventaris, maar ook met een grote mate van allotaxis, die waarschijnlijk mee de oorzaak is van een aantal herinterpretaties in het Brabantse deel van het subjectverdubbelingsgebied en net daarbuiten. Die herinterpretaties kunnen zowel leiden tot stopzetting en terugdraaiing van het grammaticaliseringsproces als tot een bespoediging ervan. Een aantal van de fenomenen die met terugdraaiing van het

(5.45) *Van verdubbelbaar clitic naar dof pronomen: clitica in dialecten met subjectverdubbeling met 2 volle pronomina*

eerst (cf. huidige West-Vlaams):

gaat **-ze** (**zij**)
clitic vrij pron.

ze- gaat (**zij**)
clitic vrij pron.

→ *ze* verplicht; optionele toevoeging van *zij*

wordt in Brabant:

gaat **ze / zij**
dof / vrij pronomina

ze / zij gaat (**zij**) (toevoeging *zij* zeldzaam en uitstervend)
dof / vrij pron. vrij pron.

→ complementaire distributie tussen *ze* en *zij*

Naast tegenvoorbeelden tegen unidirectionaliteit zijn er twee herinterpretaties geattesteerd die tot bespoediging van het grammaticaliseringsproces geleid hebben, namelijk de herinterpretaties van *-me(n)* en *-de* als pronominaal affix in respectievelijk Oost-Vlaanderen en (een deel van) Noord-Brabant (zie sectie 2.4.3.2). Het enige wat deze elementen nog onderscheidt van een referentieel flectiesuffix zoals *-st(e)* in Groningen en Friesland, is het feit dat hun syntactische distributie beperkt is tot bepaalde zinstypes.

3.3. Een neveneffect: voegwoordvervoeging

Hoewel tal van dialecten nieuwe gereduceerde subjectsmarkeerders ontwikkeld hebben, zijn de ‘oude’ gereduceerde subjectsmarkeerders, de grammaticale flectie-uitgangen, in geen enkel dialect volledig verdwenen. In zekere zin kan men echter wel stellen dat de flectie-uitgangen hier en daar toch druk ondervinden van de andere gereduceerde persoonsmarkeerders. In een aantal situaties kan de aanwezigheid van een vervoegingsuitgang namelijk betwijfeld worden: in sommige gevallen is de flectie-uitgang gefuseerd met een gereduceerd pronomen en lijkt hij dus niet langer aanwezig. Dat betekent dat er toch situaties zijn waar flectie-uitgangen vervangen zijn door een andere gereduceerde persoonsmarkeerder. Daar staat tegenover dat het gebruik van flectie-uitgangen hier en daar uitgebreid wordt: in sommige gebieden hebben de vervoegingsuitgangen hun gebruiksdomain verruimd van de verbale naar de voegwoordelijke omgeving.

De geografische spreiding van voegwoordvervoeging is moeilijk te verklaren (zie Hoofdstuk 2, sectie 3.2.2.3); het verschijnsel duikt in verschillende gebieden op die helemaal niet aansluiten: in de tweede persoon enkelvoud in alle dialecten met *s(t)(e)*-flectie, en in de andere combinaties van persoon en getal in de oostelijke helft van Gelderland en Overijssel, en in de hele westrand van het taalgebied, van de Hollandse kust over Zeeland tot heel Vlaanderen. In relatie met de verspreiding van fusievormen lijkt die geografische distributie nog vreemder. Sommige dialecten met een ruim

is met een ‘echte’ degrammaticalisering van bepaalde elementen of niet, is van ondergeschikt belang vergeleken bij de vraag naar de oorzaak van die declitisering.

aantal voorbeelden van dergelijke fusievormen (b.v. het West-Vlaams, met 1mv. *me*, 2enk./mv. *je*, 3enk.m. *-tie* of *-ten*), behoren namelijk tot de meest productieve op het vlak van voegwoordvervoeging. Dat levert een wat paradoxale situatie op: aan de ene kant zijn de fusievormen het bewijs dat de aanwezigheid van flectie onder druk komt te staan, maar aan de andere kant worden diezelfde flectie-uitgangen wel gebruikt in omgevingen waar ze in andere dialecten niet voorkomen.

In 2.4.2.2 werd de hypothese ontwikkeld dat voegwoordvervoeging en fusievormen eigenlijk tot op grote hoogte op dezelfde manier verklaard kunnen worden. Als men ervan uitgaat dat vervoegde voegwoorden in oorsprong ontstaan uit een combinatie van een voegwoord en een gefuseerde vorm die na een heranalyse opnieuw gesplitst worden in een flectie-uitgang en een pronomem, wordt de geografische parallel tussen voegwoordvervoeging en het bestaan van fusievormen begrijpbaar: aangezien vervoegde voegwoorden ontstaan uit fusievormen, kunnen ze namelijk pas daar ontstaan waar ook frequent fusievormen opduiken. In (5.46) wordt een concreet scenario uitgewerkt voor de derde persoon meervoud. Fusie van de flectie-uitgang *-n* en het pronomem *ze* levert een fusievorm *-nze* op, die veralgemeend wordt naar de enclisepositie na voegwoorden en in sommige dialecten ook naar *ja* (zie Hoofdstuk 2, sectie 2.2.6.2.B en 3.2.3). De vorm *-nze* is echter om fonotactische redenen niet bruikbaar in zinsinitiële positie; de dialecten die de vorm kennen, bewaren daarom naast *-nze* ook de vorm *ze* (in tegenstelling tot b.v. in de eerste persoon meervoud, waar *we* in sommige dialecten volledig verdrongen is door de fusievorm *me*). Omdat *ze* naast *-nze* bewaard blijft, ontstaat een weinig economische situatie met twee vormen (allebei verdubbelbare clitica) voor vergelijkbare functies, en ligt een heranalyse van *-nze* voor de hand. Het gevolg van die heranalyse van *-nze* in *-n* en *ze* is dat de flectie-*n* niet langer uitsluitend verschijnt voor *ze*, maar ook voor lexicaal NP's. Om één of andere reden heeft de heranalyse van *-nze* na *ja* niet overal plaatsgevonden. Vermoedelijk was de verbinding *jaans* hier en daar al te versteend om nog voor heranalyse vatbaar te zijn.

(5.46) *Ontstaan van voegwoordvervoeging in Vlaanderen: hypothese*

		<u>STAP 1:</u>		<u>STAP 2:</u>		<u>STAP 3:</u>
		°fusievorm		veralgemening		heranalyse
		in de verbale		fusievorm		fusievorm als affix
		enclise		naar voegwoorden		en clitic
				en <i>ja</i>		(reden: * <i>nze gaan</i>)
<i>gaa-n ze</i>	>	<i>gaa-nze</i>	>	<i>gaa-nze</i>	>	<i>gaa-n ze</i>
<i>da ze</i>		<i>da ze</i>		<i>da-nze</i>		<i>da-n ze</i>
				(vs. dat dieven)		(vs. <i>da-n</i> dieven)
<i>ja ze</i>		<i>ja ze</i>		<i>jaa-nz(e)</i>		# (<i>jaans</i>)

Er zijn een aantal data die steun bieden voor een ontwikkeling zoals (5.46). (5.46) impliceert dat voegwoordvervoeging vóór lexicaal elementen jonger is dan vervoeging vóór pronomina. Uit de geografische distributie van het fenomeen blijkt dat inderdaad: er zijn dialecten waar voegwoordvervoeging alleen voorkomt voor pronomina, en niet voor lexicaal NP's (zie Hoofdstuk 2, kaart 23), en waar dus het laatste stadium van de ontwikkeling nog niet doorgevoerd is. Aangezien fusievormen (bijna²⁵) altijd gereduceerde pronomina zijn, moet vervoeging van voegwoorden die

²⁵ De enige potentiële volle fusievormen in het taalgebied zijn geattesteerd in de tweede persoon enkelvoud: *jij* en *ie*, die allebei voorkomen na een werkwoord zonder flectie-uitgang (b.v. *ga jij, leef*

vrije pronomina voorafgaan, aan soortgelijke restricties onderworpen zijn als vervoeging van voegwoorden die lexicale elementen voorafgaan. Dat aspect is in Vlaanderen echter nauwelijks te testen: vrije pronomina verschijnen in de regel alleen na voegwoorden in subjectverdubbelingen, wanneer er ook een clitisch pronomen verschijnt.²⁶

Daarnaast rijst ook de vraag of een scenario zoals dat in (5.46) voor het Vlaams geschetst is, veralgemeend kan worden naar de andere gebieden met voegwoordvervoeging, waar vaak veel minder fusievormen geattesteerd zijn dan in Vlaanderen. Een aantal gelijkenissen tussen de Vlaamse data en de data in andere gebieden met voegwoordvervoeging wijst erop dat een scenario zoals (5.46) in elk geval niet uitgesloten kan worden: ten eerste komt voegwoordvervoeging overal frequenter voor vóór pronomina dan vóór lexicale NP's; in het SAND-materiaal is voegwoordvervoeging voor lexicale NP's buiten Vlaanderen zelfs vrijwel ongeattesteerd (zie Hoofdstuk 2, sectie 2.2.6.2.A).²⁷ Ook in de andere voegwoordvervoegingsgebieden dan Vlaanderen lijkt voegwoordvervoeging dus ontstaan te zijn in zinnen met pronominale subjecten. Ten tweede lijkt er ook in de andere voegwoordvervoegingsgebieden een tendens aanwezig om in enclise gevormde clusters zoals *-ewe* te veralgemenen naar andere posities (cf. het voorkomen van vormen als *ga-r-ewe* in het oosten van Nederland, waar de plaatsing van de tussen-*r* aangeeft dat /e/ eerder als een deel van het pronomen aangevoeld wordt dan als een flectie-uitgang; in het westen komen vergelijkbare vormen voor, zoals *gaan-eme*; zie Hoofdstuk 2, sectie 3.1.2). En ten derde zijn de enclitische clusters in kwestie, zoals *-ewe* en *-eze*, die in Nederland het grootste deel van de attestaties van voegwoordvervoeging uitmaken, evenmin als Vlaams *-nze* geschikte kandidaten om veralgemeend te worden naar zinsinitiële positie.

ie). Volle fusievormen zijn waarschijnlijk gevormd om de vormgelijkenis met doffe vormen te herstellen, en zijn dus jonger dan hun doffe pendanten. Daarnaast is er nog invloed van een flectie-uitgang aanwezig in de Vlaamse vormen 1mv. *miender* en 3enk.m. *(t)ij/(t)jem*, die gevormd zijn door versmelting van een verdubbelbaar clitic en een vrij pronomen.

²⁶ Na voegwoorden zijn verdubbelbare clitica in Vlaanderen in principe verplicht. In sommige dialecten lijkt dat minder strikt dan in andere; het SAND-materiaal bevat wel degelijk voorbeelden van dialecten waarin vervoegde voegwoorden voorkomen voor volle pronomina (b.v. *dan zieder*). Wellicht moet het opduiken van dat soort uitingen beschouwd worden als het resultaat van druk op de subjectverdubbelingsconstructie, die mogelijk het gevolg is van standaardiseringstendenzen en dus vrij recent is. Er bestaat een verband tussen het zeer sporadische voorkomen van zinnen zonder subjectverdubbeling na voegwoorden, en het opduiken van een flectie-*n* voor pronomina van de eerste persoon meervoud. Merk op dat de hier voorgestelde verklaring voor het ontstaan van voegwoordvervoeging het gebruik van een flectie-*n* voor een subject van de eerste persoon meervoud in Vlaanderen eigenlijk uitsluit: in de eerste persoon meervoud is de fusievorm *me* namelijk vlot veralgemeenbaar naar andere omgevingen dan de verbale enclise, en een heranalyse van de vorm ligt dan ook niet voor de hand (in tegenstelling tot bij *-nze*). Van de 17 Vlaamse dialecten met een flectie-*n* na het voegwoord voor een eerste persoon meervoud (zie Hoofdstuk 2, kaart 9), zijn er 13 waarbij de flectie-*n* voorkomt voor een vrij pronomen. In de overige 4 dialecten (H036p-Brugge, I142p-Hulst, I183a-Oostveld, N038p-Roeselare) zijn telkens zinnen zonder subjectverdubbeling geattesteerd voor andere personen dan de eerste persoon meervoud. De attestaties van een voegwoordelijke flectie-*n* in de eerste persoon meervoud lijken dus toe te schrijven aan een (recent) ingezet verlies van subjectverdubbeling, en dus relatief jong in vergelijking met de attestaties van de fusievorm *me*.

²⁷ In de literatuur zijn meer voorbeelden te vinden van niet-Vlaamse voegwoordvervoegingen voor lexicale NP's, b.v. in VAN HAERINGEN (1939). Waarschijnlijk is het verschijnsel echter altijd zeldzamer geweest dan voegwoordvervoeging voor pronomina. Uit HOEKSTRA & SMITS (1997:20-21) blijkt dat voegwoordvervoeging voor lexicale subjecten in het West-Fries een stuk minder frequent voorkomt dan vervoeging voor dof *ze* (resp. 40% en 76% van de gevallen).

3.4. Allomorfie en allotaxis: overzicht

Uit de opgestelde typologie van de subjectmarkeerders in de dialecten in het Nederlandse taalgebied kan een vrij duidelijk diachroon beeld gedistilleerd worden, dat blijkt geeft van twee tendenzen. Ten eerste is er onmiskenbaar een tendens om nieuwe types van gereduceerde persoonsmarkeerders te ontwikkelen, naast of zelfs in de plaats van de bestaande grammaticale suffixen. Ten tweede is daarnaast een duidelijke conserverende tendens aanwezig: de oude flectie-uitgangen zijn overal minstens behouden en hebben vaak zelfs hun gebruiksdomein veralgemeend naar voegwoorden, en hier en daar worden zelfs de effecten van grammaticaliseringsprocessen weggewerkt. De twee tendenzen werken elkaar tegen (cf. Hoofdstuk 4, sectie 3.3: grammaticalisering en degrammaticalisering). Een en ander kan verklaard worden doordat er behalve grammaticaliseringsprocessen binnen de dialecten ook een tendens lijkt te bestaan om de door grammaticalisering veroorzaakte allomorfie en allotaxis weg te werken.

Een opvallende typologische vaststelling is dat slechts zo'n 7% van de talen van de wereld beschikt over meer dan één type gereduceerde subjectsmarkeerders (SIEWIERSKA 1999:238). Onder de dialecten van het Nederlands en het Fries is het voorkomen van twee types gereduceerde subjectsmarkeerders echter algemeen, wat wellicht verklaard moet worden aan de hand van de eigenschappen van de verbale flectie: aangezien die overal vergezeld moet gaan van een pronomina (of een lexicaal subject), volstaan de flectie-uitgangen in de Nederlandse en Friese dialecten niet langer om op een niet-beklemtoonde manier te verwijzen naar subjecten. Het ontstaan van jongere types gereduceerde subjectsmarkeerders, zoals doffe pronomina en verdubbelbare clitica, kan begrepen worden als een poging om die lacune op te vullen. Er bestaan twee grote strategieën om nieuwe gereduceerde subjectsmarkeerders te vormen: ofwel is er sprake van een beperkte grammaticalisering, zoals in de meeste noordelijke dialecten en ook in het Standaardnederlands, waar doffe vormvarianten ontstaan zijn van de vrije pronomina. In dat geval blijft de allomorfie binnen de perken: doffe pronomina zijn in de regel geen 'special clitics' of fusievormen, maar fonologische varianten van vrije vormen; beide mogen dus als manifestaties van één enkel lexem worden beschouwd. Een tweede strategie, die in zijn meest consequente manier wordt toegepast in het zuidwesten van het taalgebied, bestaat eruit om een nieuw type sterk gegrammaticaliseerde subjectsmarkeerders te ontwikkelen, zgn. verdubbelbare clitica. Verdubbelbare clitica zijn qua vorm vaak versmeltingen van een ouder pronomina met een flectie-uitgang (zgn. fusievormen) en kunnen meestal beschouwd worden als special clitics. Ze veroorzaken een dubbel effect: enerzijds zorgen ze voor een toename aan allomorfie onder de pronomina, maar anderzijds maken ze in bepaalde gevallen ook de wegval van de grammaticale affixen mogelijk, waardoor er een begin gemaakt wordt van de verwijdering van een categorie subjectsmarkeerders.

Het is lastig om een duidelijke scheidingslijn te trekken tussen dialecten waarin de eerste strategie ('zwakke grammaticalisering') overheeft dan wel de tweede ('sterke grammaticalisering'): ook in het noorden komen sterke grammaticaliseringsen voor, waaronder het enige voorbeeld van een volledige vervanging van een grammaticaal flectie-suffix (zie sectie 2.5), naast een beperkt aantal fusievormen en special clitics, terwijl niet elk zuidelijk dialect even veel voorbeelden oplevert van verregaande grammaticaliseringsen. Voorbeelden van mogelijke scheidingslijnen zijn de grenzen op

kaart 1 in sectie 1.1. Belangrijker dan de precieze begrenzing van de gebieden waar zwakke of sterke grammaticalisering domineert, is evenwel de vaststelling dat de sterke grammaticaliseringsprocessen in het zuidelijke gebied duidelijk onder druk van het noorden staan. Dat uit zich enerzijds in regressie (cf. Hoofdstuk 4, sectie 3.2.2.2-3.2.2.4, 3.3), maar heeft ook een aantal andere veranderingen bewerkstelligd. De dominantie van ‘zwakke grammaticalisering’ in het taalgebied is opmerkelijk: universeel bekeken bestaat er namelijk een voorkeur voor gespecialiseerde clitica of referentiële flectie-uitgangen als gereduceerde subjectsmarkeerders: minstens 75% van de talen zou over gespecialiseerde clitica of referentiële flectie-uitgangen beschikken (STEELE 1978, NICHOLS 1992, SIEWIERSKA & BAKKER 1996; cf. Hoofdstuk 1, sectie 2.3). Bij de regressie van een aantal sterke grammaticaliseringsprocessen lijkt het van belang in welke mate een verschijnsel voor allotaxis zorgt. Allotaxis wordt in bepaalde gevallen vermeden; in sectie 2.3.5, 2.4.2.2.A-B werden zelfs voorbeelden gegeven van taalveranderingen die allotaxis geheel of gedeeltelijk wegwerkten, ook al zorgde dat voor meer allomorfie.

De zuidelijke dialecten vertonen meer allotaxis dan de noordelijke: zo zorgt het bestaan van doffe pronomina niet voor allotaxis (sectie 2.3.2), terwijl een Vlaams dialect met verdubbelbare clitica soms tot vier verschillende combinatiemogelijkheden van subjectsmarkeerders kent (sectie 2.4.2.1). Dat maakt regressie van de zuidelijke ‘sterke grammaticaliseringsprocessen’ ten koste van de noordelijke zwakke waarschijnlijk. Ook binnen het zuidelijke gebied is er een verband tussen allotaxis en de mate waarin een verschijnsel vatbaar is voor verandering. In sectie 1.4 zijn verschillende types allotaxis onderscheiden. Over allotaxis op basis van de grammaticale persoon kan men kort zijn: die lijkt zeer gemakkelijk verdragen te worden. Vooral de syntactische aanduidingen voor de tweede persoon wijken vaak af van de overige grammaticale personen (cf. de distributie van pro-drop en subjectverdubbeling, Hoofdstuk 4, kaart 25-26). Dat ligt anders met allotaxis op basis van NP-type. Allotaxis op basis van NP-type manifesteert zich zeer duidelijk in de dialecten met subjectverdubbeling: vrije pronomina worden er meestal gecombineerd met verdubbelbare clitica en flectie-uitgangen; lexicale NP’s alleen met flectie-uitgangen. In Brabant en in Zeeland heeft de allotaxis mogelijk het verdwijnen van subjectverdubbeling voor de derde persoon bespoedigd, waardoor de allotaxis wel degelijk verdwenen is (zie sectie 2.4.3.1; zie ook Hoofdstuk 4, sectie 3.2.2.2). In Gent en omgeving is dan weer een heel ander proces op gang gekomen: de verdubbelingsconstructie is er uitgebreid naar lexicale subjecten. Het effect van die innovatie op de mate waarmee allotaxis voorkomt, is al met al vrij gering (zie sectie 2.4.2.3), maar het toont wel aan dat de situatie die in de meeste Vlaamse dialecten voorkomt, met uitsluitend verdubbeling van pronominale subjecten, in geen geval stabiel is. Een laatste type allotaxis dat besproken moet worden, is allotaxis op basis van het zinstype: dialecten met subjectverdubbeling geven doorgaans blijk van verschillende combinatiemogelijkheden voor de subjectsmarkeerders in inversiezinnen, zinnen met rechte volgorde en bijzinnen. Enkele cases uit de tweede persoon enkelvoud maken duidelijk dat de graad waarmee allotaxis op basis van zinstype voorkomt, bepalend is voor de overlevingskansen van een ‘sterke grammaticalisering’. Zo zorgt het enige voorbeeld van een sterke grammaticalisering in het noorden van het taalgebied, het gebruik van het referentiële affix *-st(e)*, helemaal niet voor allotaxis (sectie 2.5.2). Het oostelijk Noord-Brabants pronominale affix *-de* daarentegen zorgt wel voor een beperkte mate van allotaxis, tussen zinnen met inverse volgorde enerzijds, en zinnen met rechte volgorde en bijzinnen anderzijds

(sectie 2.4.3.2). Ondanks de ligging in een gebied waar sterke grammaticaliseringsen zeldzaam zijn, lijken de overlevingskansen van referentieel *-st(e)* groter dan die van het pronominale affix *-de*: door de allotaxis is de syntactische distributie van *-de* beperkt, en moet het verschijnsel concurreren met zowel *ge* als de flectie-uitgang *-t*, allebei subjectsmarkeerders die in alle dialecten in de streek voorkomen, terwijl *-st(e)*, dat in alle zinstypes voorkomt, erin geslaagd is om mogelijke alternatieve gereduceerde subjectsmarkeerders vrijwel volledig te verdringen (cf. de zeldzaamheid van het doffe pronomen *de* in het noordoosten; zie Hoofdstuk 3, kaart 9-10). Een belangrijk obstakel voor de veralgemening van allerlei ‘sterke grammaticaliseringsen’, zijn de bijzinnen. Dat blijkt zeer duidelijk uit de syntactische distributie van het pronominale suffix *-men*, een 1mv.-vorm die voorkomt in Oost-Vlaanderen (zie sectie 2.4.3.2). *-men* heeft zijn grammaticale tegenhanger *-n* in alle omgevingen verdrongen, behalve na het zinsfinale werkwoord in de bijzin.

Dat eventuele allotaxis op basis van het zinstype invloed uitoefent op het subjectmarkeringssysteem, wijst op het belang van een linguïstische parameter buiten het subjectmarkeringssysteem, namelijk woordvolgorde. Dat er verschillende zinstypes bestaan, is namelijk het gevolg van de woordvolgorderegels die in het Nederlands en het Fries werkzaam zijn. In talen met andere woordvolgorderegels, met b.v. een stabiele SVO of VSO-woordvolgorde, zullen bepaalde besproken vormen van allotaxis niet kunnen optreden. Het effect van woordvolgorde, een intern-linguïstische factor buiten het subjectmarkeringssysteem, zal onderzocht worden in Hoofdstuk 6.

Hoofdstuk 6: De subjectsmarkering in het Nederlandse taalgebied: de parameter woordvolgorde

1. Variatie in subjectsmarkering: een verklaring binnen of buiten het subjectsmarkeringssysteem?

In Hoofdstuk 2 tot 4 is de variatie beschreven in de subjectsmarkering in de dialecten van het Nederlands en het Fries. Tussen de diverse types variatie, o.a. vormvariatie en variatie in syntactisch gedrag, bleken geografische parallellen te bestaan (Hoofdstuk 5, sectie 1.1). Die geografische correlaties geven aan dat de aangetroffen variatie deels het gevolg is van grootschalige herstructureringen van het hele subjectsmarkeringssysteem. In Hoofdstuk 5 werd de vraag gesteld of er binnen het subjectsmarkeringssysteem een oorzaak gevonden kon worden voor die herstructureringen. Het ontstaan van nieuwe, gereduceerde subjectsmarkeerders heeft wellicht te maken met het gebrek aan referentiële kracht van de grammaticale flectie-uitgangen, en stelt taalgebruikers in staat om op een onbeklemtoonde manier naar subjecten te verwijzen. Die algemene verklaring biedt echter geen antwoord op de vraag naar de oorzaak voor de grote regionale verschillen die in de dialecten optreden bij die ontwikkeling van nieuwe gereduceerde subjectsmarkeerders: in sommige dialecten zijn de nieuwe, gereduceerde subjectsmarkeerders gewoon verdopte vormvarianten van de vrije pronomina, elders zijn het sterk gegrammaticaliseerde elementen, zoals verdubbelbare clitica. In het algemeen vertoont het zuidwesten (vooral Vlaanderen, en in mindere mate ook Brabant en Zeeland) veel meer sporen van ‘sterke grammaticalisering’ (zie Hoofdstuk 5, sectie 3.3): er zijn meer fusievormen geattesteerd van pronomina (de flectie valt er dus vaker weg), er is een zeer systematisch onderscheid tussen vrije vormen en ‘special clitics’, en er komt subjectverdubbeling voor. Meer naar het noorden en het oosten toe zijn minder sporen van clitisering terug te vinden, of zijn de gevolgen van de clitisering grotendeels weggewerkt (i.e. ‘zwakke grammaticalisering’): vrije en gereduceerde pronomina zijn in het noorden en het oosten van het taalgebied meestal vormvarianten, en ze vertonen een vergelijkbaar syntactisch gedrag.

Universeel bekeken is ‘sterke grammaticalisering’ de geprefereerde strategie: minstens 75% van de talen beschikt over ofwel gespecialiseerde clitica, ofwel referentiële flectie-uitgangen (STEELE 1978, NICHOLS 1992, SIEWIERSKA & BAKKER 1996; cf. Hoofdstuk 1, sectie 2.3). Binnen het Nederlandse taalgebied lijkt ‘zwakke grammaticalisering’ evenwel expansief (zie Hoofdstuk 5, sectie 3.3). Dat overwicht van ‘zwakke grammaticalisering’ in het taalgebied werd in Hoofdstuk 5 onder meer toegeschreven aan de hogere mate van allotaxis in de dialecten met ‘sterke grammaticalisering’. Dat allotaxis optreedt, is dan weer grotendeels het gevolg van het voorkomen van verschillende woordvolgordes in het Nederlands. In dialecten met verdubbelbare clitica veroorzaakt vooral de zinsfinale positie van het vervoegde werkwoord in bijzinnen allotaxis: in bijzinnen komt namelijk altijd een flectie-uitgang voor; in de andere zinstypes zijn er voorbeelden te vinden van dialectconstructies waarin de flectie-uitgang achterwege blijft. In de rest van Hoofdstuk 6 zal de werking van de parameter woordvolgorde verder uitgediept worden.

Overigens kan woordvolgorde niet alleen aangewend worden ter verklaring van de verschillen die waargenomen zijn in de subjectsmarkering in de dialecten van het

Nederlands en het Fries. Behalve verschillen zijn er ook belangrijke gelijkenissen waar te nemen in de subjectsmarkering in de verschillende dialecten: zo zijn verdubbelbare clitica of andere gereduceerde subjectsmarkeerders er in geen enkel dialect in geslaagd om alle functies over te nemen van de grammaticale flectie-uitgangen. In verschillende talen die verwant zijn aan het Nederlands en het Fries is de grammaticale flectie echter wél weggevallen: zo hebben de Continentaal-Scandinavische talen geen flectie-uitgangen meer, net zoals bepaalde regionale variëteiten van het Engels (BÖRJARS & CHAPMAN 1998). Mogelijk kunnen ook die intertalige verschillen verklaard worden aan de hand van variatie in de woordvolgorde tussen het Nederlands en het Fries en die andere talen.

2. *Woordvolgorde en subjectsmarkering: inleiding en literatuur*

2.1. Een correlatie tussen subjectsmarkering en woordvolgorde

De ontwikkeling van nieuwe gereduceerde persoonsmarkeerders uit vrije pronomina, zoals doffe pronomina en verdubbelbare clitica, moet wellicht begrepen worden als een compensatie voor het gebrek aan referentiële kracht van de flectie-uitgangen in de Nederlandse en Friese dialecten. Er treden echter grote verschillen op in de mate waarin bepaalde nieuwe persoonsmarkeerders gegrammaticaliseerd zijn, en die verschillen worden in geen geval verklaard door variatie bij de oorspronkelijke flectie in de verschillende dialecten. Het blijft dan ook zoeken naar een verklaring voor de in Hoofdstuk 3 en 4 gevonden geografische verschillen in de spreiding van fusievormen (b.v. 2enk. *je*, 1mv. *me*, 3enk.m. *tie*,...), special clitics (b.v. 3enk.m. *em*, dat geen vormvariant is van vol *hij*) en subjectverdubbeling (b.v. *Kan-ze zij daar niets aan doen?*). Een parameter die een zekere mate van variatie vertoont in de Nederlandse dialecten, en die bovendien in verband wordt gebracht met bepaalde aspecten van subjectsmarkering, is woordvolgorde. Woordvolgorde speelt al lang een belangrijke rol in de verklaring van een aantal tendenzen in de persoonsmarkering van zeer uiteenlopende talen. Een voorbeeld van een correlatie die in typologisch werk verondersteld wordt, is die tussen woordvolgorde en het gebruik van vervoegingspre- of -suffixen. De verklaring van dat verband tussen woordvolgorde en het gebruik van pre- of suffixen is diachroon geïnspireerd, en stelt dat elementen in de positie clitiseren waar ze vroeger als volle elementen terug te vinden waren, waardoor de plaats waar en de volgorde waarin affixen voorkomen eigenlijk als een reflectie van de oudere syntaxis beschouwd mogen worden (cf. GIVÓN 1971:394: “today's morphology is yesterday's syntax”). GIVÓN'S (1976) hypothese over het ontstaan van nieuwe flectie, die voor SVO-talen uitgaat van linksdislocatieconstructies als bron voor nieuwe flectie, veronderstelt dat nieuw gegrammaticaliseerde flectiemorfemen in SVO-talen bij voorkeur de vorm van prefixen zullen aannemen.

(6.1) *Grammaticalisering van vervoegingsaffixen volgens GIVÓN (1976:155)*

topic-shift (“marked”) neutral (re-analyzed)

<u>The man</u> , <u>he</u> came	→	<u>The man</u> <u>he</u> -came
TOP PRO		SUBJ AGR

Voor dialecten van aan het Nederlands verwante SVO-talen als het Frans en het Engels, gaan stemmen op om het extensieve gebruik van proclitische pronomina (al

dan niet in linksdislocaties) te interpreteren als het resultaat van een voortschrijdende ontwikkeling van nieuwe prefixale flectie (cf. (6.1); zie HULK 1986, AUGER 1994, NADASDI 1995 voor het (Canadese) Frans; BÖRJARS & CHAPMAN 1998 voor Engelse proclitica; GELUYKENS 1992:157 voor linksdislocatie in het Engels). Het is niet duidelijk of het ontstaan van flectie in linksdislocaties ook leidt tot zichtbare typologische correlaties tussen SVO-basiswoordvolgorde en het bestaan van flectieprefixen: BYBEE, PAGLIUCA & PERKINS (1990) zien basiswoordvolgorde inderdaad als een belangrijke indicator, maar de meeste van de voorgestelde verklaringen houden nauwelijks stand als men ze vergelijkt met de bevindingen van SIEWIERSKA & BAKKER (1996), het grondigste onderzoek tot op heden, waaruit eigenlijk opvallend weinig correlaties naar voren komen tussen (hedendaagse) basiswoordvolgorde en de keuze van inflectionele pre- of suffixen. In elk geval is de ontwikkeling van prefixale flectie niet aan de orde in het Nederlands en het Fries. Hoewel het Nederlands en het Fries in hoofdzinnen vaak gebruik maken van SVO-woordvolgorde, vertonen ze geen consistente SVO-woordvolgorde zoals het Engels, onder meer omdat er ook hoofdzinnen verschijnen met VSO- of (X)VSO-volgorde.¹ De linksdislocaties die in andere talen aanleiding lijken te geven tot het ontstaan van nieuwe clitica en zelfs flectie, komen in het Nederlands en waarschijnlijk ook in het Fries even vaak voor bij niet-subjecten als bij subjecten (JANSEN 1981:167).

Hieronder wordt dieper ingegaan op enkele belangrijke typologische correlaties tussen subjectsmarkering en aspecten van de woordvolgorde. Verschillende aspecten worden behandeld: de gevoeligheid van subjectsmarkering voor woordvolgorde in talen waar de volgorde tussen subject en persoonsvorm variabel is (SV vs. VS), het verband tussen basiswoordvolgorde en de aanwezigheid van flectie in bepaalde talen (vooral SVO vs. SOV), en het belang van een iets abstractere eigenschap van woordvolgorde, namelijk de mate waarin woordvolgorde pragmatisch bepaald wordt (en dus redelijk vrij is), of eerder syntactisch gemotiveerd is.

2.2. Subject vóór of ná de persoonsvorm

In talen waarin de volgorde tussen subject en vervoegd werkwoord varieert, kan de subjectsmarkering gevoelig zijn voor de volgorde waarin subject en persoonsvorm verschijnen: subjecten vóór een persoonsvorm (SV-volgorde) leiden vaker tot flectie dan subjecten ná een persoonsvorm (VS-volgorde; zie MORAVCSIK 1978:365).² Onder meer in de Slavische talen (CORBETT 1988:48) en in het Arabisch (FASSI FEHRI

¹ SVO-hoofdzinnen zijn de meest ongemarkeerde zinnen en wellicht ook het zinstype dat het meest frequent voorkomt. Het aantal SVO-zinnen in reël taalgebruik ligt in het Nederlands echter veel lager dan in pakweg het Engels en het Frans. Het Nederlands krijgt trouwens meestal een SOV-label opgekleefd, ten eerste door de SOV-woordvolgorde in de bijzin en ten tweede omdat niet-vervoegde werkwoorden doorgaans achteraan in de zin terechtkomen. De Nederlandse data doen de vraag rijzen of basiswoordvolgorde op zich wel een goede voorspeller is voor het gebruik van pre- of suffixen, of dat eerder rekening gehouden moet worden met de reële woordvolgorde.

² Dat SV-volgorde vaker tot flectie zou leiden dan VS spreekt op het eerste gezicht de bevindingen tegen van SIEWIERSKA & BAKKER (1996) (cf. infra), die vaststellen dat talen met een werkwoord tussen het subject en het object (in de praktijk vrijwel uitsluitend SVO-talen, aangezien OVS zo goed als ongeattesteerd is) vaker geen flectie hebben dan talen met hun subject en object aan dezelfde kant van het werkwoord (zoals VSO en SOV). Merk echter op dat Siewierska & Bakker ook clitica als flectie beschouwen. Bovendien geldt de bevinding van MORAVCSIK (1978) voor talen die zowel over SV als over VS beschikken, en kan ze niet zomaar gelezen worden als een generalisatie i.v.m. de distributie van flectie over de talen van de wereld.

1988:117-118) speelt de onderlinge volgorde van subject en vervoegd werkwoord een rol.

Ook in het Nederlands en het Fries is de flectie gevoelig voor de volgorde van subject en persoonsvorm. Zo valt de flectie-uitgang in de meeste dialecten weg vóór een 2enk.-subject (b.v. *je gaat* vs. *ga je*; *ge gaat* vs. *ga de*). De werking van inversie in het Nederlands is dus volledig in overeenstemming met de bevinding van MORAVCSIK (1978:365). In de meeste gevallen wordt de wegval van de flectie in inversie veroorzaakt door een fusie van de flectie met het pronomen in inversie. In de westelijke en zuidwestelijke dialecten komt een dergelijke wegval van de flectie in inversiecontexten voor in verschillende grammaticale personen, elders blijft de wegval beperkt tot de tweede persoon enkelvoud. Een ander voorbeeld van een volgorde-effect in het Nederlandse taalgebied betreft de eerste persoon meervoud in de oostelijke dialecten, waar het niet om wegval van flectie gaat, maar waar twee verschillende flectie-uitgangen opduiken (*we leeft* vs. *leve we*). Ook hier is het mogelijk dat een tendens tot fusie in enclitische clusters een rol gespeeld heeft (zie Hoofdstuk 2, sectie 3.1.2), en de enclitische cluster *-ewe* in Oost-Nederlands *levewe* als geheel beschouwd moet worden (dus: *wij leeft* vs. *leef ewe*, waarbij *-ewe* in enclise gevormd is en dus vergelijkbaar is met andere in enclise gevormde pronomina zoals 1mv. *me*, 2enk. *je*, 3enk.mann. *-tie*).

I.v.m. de vaststelling dat de volgorde tussen subject en persoonsvorm van belang is voor de subjectsmarkering in het Nederlands, kan men zich afvragen of die gevoeligheid voor woordvolgorde ook te maken heeft met het V2-principe in het Nederlands. Binnen de generatieve taalkunde wordt geregeld een verband tussen flectie en ‘Verb Second’-verschijnselen (V2) gesuggereerd (ROHRBACHER 1999, HAEBERLI 2002), maar ook even vaak ontkend (BOBALJK 2001, ALEXIADOU & FANSELOW 2002). Het verband tussen (een vroegere) V2 en de onmogelijkheid om pro-drop te krijgen, lijkt wel aanvaard (PERLMUTTER 1971, DAHL 1990, HAIMAN 1991, SIEWIERSKA 2004:272-273), en ook zichtbaar in het Nederlandse taalgebied: in de weinige dialecten die pro-drop toelaten in de tweede persoon enkelvoud, is het aantal attestaties van pro-drop in zinsinitiële positie zeer zeldzaam, wat wellicht aan de werking van het V2-principe toegeschreven moet worden. DAHL (1990) brengt zowel de V2 als de ‘grammatical agreement’ (of ‘strict-agreement’) in een aantal West-Europese talen in verband met het gebruik van woordvolgorde in de West-Germaanse talen om diverse zinstypes van elkaar te onderscheiden, zoals dat o.a. door het gebruik van inversie gebeurt. Het lijkt er dus eerder op dat niet het concrete V2-principe invloed uitoefent op de subjectsmarkering in de dialecten in het Nederlandse taalgebied, maar een abstractere eigenschap zoals het gebruik van woordvolgorde om het zinstype aan te geven (zie sectie 2.4).

2.3. Flectie en basiswoordvolgorde: SOV vs. SVO-talen

Uit onderzoek blijkt een typologisch verband tussen basiswoordvolgorde en de aanwezigheid van flectie in talen (SIEWIERSKA & BAKKER 1996). De meerderheid van de talen blijkt een vorm van inflectionele subjectsmarkering te hebben, waartoe Siewierska & Bakker ook het gebruik van clitica rekenen. Volgens SIEWIERSKA & BAKKER (1996:138-139) moet dan ook niet de aanwezigheid van flectie in een taal verklaard worden, maar eerder dat flectie in sommige talen niet voorkomt. De

afwezigheid van flectie zou alleen mogelijk zijn in talen waarin de grammaticale relaties in de zin op een andere manier verduidelijkt worden, b.v. door gebruik te maken van woordvolgorde, eventueel in combinatie met een casussysteem. Basiswoordvolgorde speelt daarin een rol: in talen waar het werkwoord tussen het subject en het direct object geplaatst wordt (SVO-talen en OSV-talen³), werkt volgens Siewierska & Bakker het werkwoord als een buffer tussen subject en object en zorgt de woordvolgorde voor een ondubbelzinnige aanduiding van de grammaticale relaties. De flectie is in SVO-talen bijgevolg vaker redundant, en typologisch bekeken ook zeldzamer dan in VSO-talen of SOV-talen.

De relevantie van deze typologische observaties voor het Nederlands en het Fries is onduidelijk, om twee verschillende redenen. Ten eerste is er discussie over de basiswoordvolgorde van het Nederlands (en het Fries): in de literatuur geldt het Nederlands soms als SOV-taal (KOSTER 1975), en soms als SVO-taal (ZWART 1997:81-82). DE MEERSMAN (1986) opteert zelfs voor VSO. Ten tweede treedt er in het reële taalgebruik een grote diversiteit op aan woordvolgordes. Wanneer men alleen nog maar rekening houdt met de plaats van het vervoegde werkwoord (infinitieven en voltooid deelwoorden komen altijd achteraan in de zin terecht, achter S en O), zijn zowel zinnen geattesteerd met SOV-volgorde (bijzinnen) als met SVO (rechte volgorde) en zelfs (X)VSO of OVS (inversie). Door die rijkdom volstaat de woordvolgorde in het Nederlands en het Fries allerminst als aanduiding van de grammaticale relaties. Volgens de hypothese van Siewierska & Bakker is flectie in het Nederlands en het Fries dus niet redundant.

Er is een alternatieve/aanvullende verklaring denkbaar voor de verschillende frequentie waarmee flectie aangetroffen wordt in SVO-talen en SOV-talen. CORBETT (1988:48) stelt vast dat de keuze van een vervoegingsuitgang in de Slavische talen soms afhangt van het aantal elementen waardoor subject en persoonsvorm van elkaar gescheiden zijn. Niet alleen de relatieve volgorde van S, V en O kan dus een rol spelen, ook de absolute afstand tussen S en V. De grotere frequentie waarmee flectie voorkomt in SOV-talen suggereert dat een grotere afstand tussen S en V de aanwezigheid van flectie in de hand werkt. Het ontbreekt aan concrete gegevens waarmee de rol van absolute afstand tussen S en V gecontroleerd kan worden, maar in elk geval zou een verband tussen afstand en het al dan niet gebruiken van flectie in overeenstemming zijn met één van de functies die aan flectie worden toegeschreven. Functionele benaderingen van flectie (zie o.a. BARLOW 1988, 1999; LEHMANN 1988) zien flectie-uitgangen als een manier om de zgn. ‘referent tracking’ te verzekeren.⁴ LEHMANN (1988:55) verwoordt het als volgt: “[...] agreement is referential in nature. It helps identify or re-identify referents. It does by giving information of grammatical properties of its referent and, thus, of the NP representing it, if one is around.” Als flectie inderdaad dient om referenten te heridentificeren, ligt een verband met woordvolgorde voor de hand: men kan zich namelijk voorstellen dat de ‘nood’ om een

³ In de terminologie van SIEWIERSKA & BAKKER (1996:125) zijn dit ‘V2-talen’, die in 60% van de gevallen ‘flectie’ (affixen of clitica) hebben. Ze contrasteren met V1-talen en V3-talen, waarvan 80 à 90% subjectsflectie heeft. In talen met vrije woordvolgorde komt zelfs uitzonderingsloos flectie voor. Met ‘V2’ wordt gewoon bedoeld dat het werkwoord tussen het subject en het object verschijnt, en wordt dus niet verwezen naar een ‘Verb Second’-principe. Deze terminologie is hier niet behouden om verwarring te vermijden.

⁴ De term ‘referent tracking’ wordt niet gebruikt door Barlow en Lehmann, maar wel door Van Berkum in zijn bespreking van de verschillende functies die aan flectie worden toegeschreven (hoofdstuk 3 in VAN BERKUM 1996).

referent te heridentificeren stijgt naarmate het langer geleden is dat de referent zelf vermeld is.

2.4. Vrijheid van woordvolgorde: Pan-Germaanse beschouwingen

Het Nederlands en het Fries, en bij uitbreiding alle Germaanse talen, vormen een interessante casus om het verband tussen woordvolgorde en subjectsmarkering te onderzoeken. De Germaanse talen verschillen namelijk vrij drastisch op het vlak van woordvolgorde en subjectsmarkering. De verschillen kunnen niet volledig gevat worden in termen van basiswoordvolgorde: behalve een verschillende volgorde van subject en object, laten de Germaanse talen ook niet even gemakkelijk afwijkingen toe van hun basiswoordvolgorde. Een taal als het Duits, met ‘pragmatic word order’ (THOMPSON 1978) laat zeer veel volgordevariatie toe; constituenten worden in het Duits niet alleen geordend volgens syntactische regels, maar ook pragmatische aspecten zoals informatiestructuur en emfase spelen een rol. In talen met ‘grammatical word order’, zoals het Engels, is de rol van niet-syntactische principes vrij gering, en zijn de mogelijkheden tot woordvolgordevariatie dus beperkter (zie HAWKINS 1986:37-40 voor een illustratie). De mate waarin woordvolgorde vrij is, lijkt te correleren met nogal wat andere taalverschijnselen. In een contrastief onderzoek tussen Engels en Duits besluit HAWKINS (1986) tot een verband tussen een vrijere woordvolgorde in het Duits, en, onder meer, de beperkte mogelijkheden tot promotie (‘raising’) van ingebedde subjecten en objecten, de beperkte semantische diversiteit binnen de grammaticale relaties, en de lagere frequentie waarmee NP-deletie voorkomt. De lagere semantische diversiteit binnen de grammaticale relaties blijkt onder meer uit de relatieve zeldzaamheid van niet-agentieve subjecten in het Duits in vergelijking met het Engels. Zo is een Engels zinnetje als ‘This book sold 10.000 copies’ in het Duits niet mogelijk. Dat het Duits minder NP-deletie toelaat, kan geïllustreerd worden a.h.v. het contrast tussen het Engelse ‘Fred saw and thanked the king’ vs. Duits *‘Fritz sah und dankte dem König’.⁵ De oorzaak voor die verschillen tussen het Engels en het Duits is volgens Hawkins, die een oorspronkelijk idee van SAPIR (1921) uitwerkt, het wegvallen van de casusuitgangen in het Engels, die ambiguïteit heeft veroorzaakt tussen subjecten en objecten. Die ambiguïteit wordt door een strakkere SVO-woordvolgorde weggevoerd:

Subjects and objects have to maintain their fixed position in order to be clearly recognisable as such. And verb position is the particular vehicle which most conveniently enables these basic grammatical relations to be expressed by means of word order: the subject occurs to the immediate left, and the object to the immediate right of the verb. I.e. the verb acts as an anchor.

HAWKINS (1986:48-49)

Hawkins vindt verder nog een typologisch en een taalspecifiek argument om zijn hypothese te staven. Ten eerste bestaat er een typologisch verband tussen SOV-woordvolgorde en de aanwezigheid van casus in een taal (GREENBERG 1966; statistisch universele nr. 41). Verder blijken de vroegste attestaties van SVO-woordvolgorde in het Engels vooral in omgevingen te verschijnen waar subject en object morfologisch gezien ambigu zijn (BEAN 1983): in het Oud-Engels wordt SVO-

⁵ De ongrammaticaliteit van de Duitse zin wordt veroorzaakt doordat *sehen* een accusatief object neemt, *danken* een datief.

woordvolgorde dus gebruikt om subjecten en objecten zonder duidelijke casusmarkering van elkaar te onderscheiden.

Hawkins' beschrijving van de rol van het werkwoord in een SVO-zin doet erg denken aan die van SIEWIERSKA & BAKKER (1996): in beide theorieën correleert SVO-volgorde met de afwezigheid van morfologische variatie, ofwel aan subject en object (Hawkins), ofwel aan het werkwoord (Siewierska & Bakker), in de zin dat ofwel SVO-volgorde, ofwel de morfologie instaat voor de toewijzing van de grammaticale functies 'subject' en 'object'. De achterliggende gedachte is dat verschillende componenten van de grammatica taken kunnen overnemen van elkaar, i.e. het 'principle of covariation of functional equivalents' (KEENAN 1978): wanneer een component van de grammatica niet langer kan instaan voor de codering van bepaalde syntactische of semantische informatie, worden die functies overgenomen door een andere component van de grammatica, een zgn. 'functioneel equivalent'. SVO-woordvolgorde, casus en werkwoordsflectie zijn functionele equivalenten in de zin dat ze alledrie (kunnen) zorgen voor de toewijzing van de syntactische functies in de zin. Hawkins betreft evenwel slechts twee van die functionele equivalenten op het Duits en het Engels, namelijk SVO-woordvolgorde en casus. In (6.2) wordt daar werkwoordsflectie aan toegevoegd. Het Duits heeft zijn verbale flectie bewaard, het Engels eigenlijk niet: niet alleen doet enkel de derde persoon enkelvoud nog een flectie-uitgang (-s) verschijnen na het werkwoord (dan nog alleen in de tegenwoordige tijd), er bestaan bovendien dialecten van het Engels waarin ook die laatste restant van verbale flectie is weggewerkt (BÖRJARS & CHAPMAN 1998). De aan- of afwezigheid van verbale flectie blijkt (in synchroon opzicht) in het Duits en het Engels evenzeer te correleren met de aan- of afwezigheid van SVO-volgorde als casus: het Duits heeft geen SVO, maar wel flectie en casus; het Engels heeft SVO, maar geen flectie en casus. (6.2) bevat ook gegevens voor het Nederlands. Het Nederlands heeft verbale flectie en geen SVO, zoals het Duits (cf. Hoofdstuk 2). Verder wordt er in (6.2) van uitgegaan dat het Nederlands geen casus meer heeft.⁶

(6.2) *Toewijzing van syntactische functie door woordvolgorde, casus en flectie in het Engels, het Duits en het Nederlands*

	<i>SVO-volgorde</i>	<i>casus</i>	<i>verbale flectie</i>
Engels:	+	- (uitz. pronomina)	- (uitz. 3enk. -s)
Duits:	-	+	+
Nederlands:	-	- (uitz. pronomina)	+

De Nederlandse data ondersteunen het door Hawkins' vooropgestelde verband tussen strikte SVO-woordvolgorde en de afwezigheid van casus niet meteen: het Nederlands gedraagt zich qua casus net zoals het Engels, maar is qua woordvolgorde toch beter

⁶ Die stelling is voor discussie vatbaar, omdat casus bij de nomina weliswaar volledig weggewerkt is, maar de meeste pronomina wel degelijk nog een verschillende onderwerps- en voorwerpsvorm hebben. Aangezien (6.2) evenwel de inzichten van HAWKINS (1986) samenvat en aanvult met extra gegevens, moet in principe zoveel mogelijk aansluiting gezocht worden bij Hawkins' visie op de data. Hawkins beschouwt het Engels als een taal waarin casus weggewerkt is, hoewel ook daar de pronomina nog een behoorlijk systematisch casusonderscheid vertonen. De toekenning van het label [-casus] is dan ook in overeenstemming met wat Hawkins doet voor het Engels.

vergelijkbaar met het Duits, aangezien het Nederlands geen strikte SVO heeft, door de aanwezigheid van inversie en een ‘Verb Second’-principe in de hoofdzin, en SOV-volgorde in de bijzin. Er is wel een volledige correlatie wat verbale flectie en SVO-volgorde betreft: de twee talen met verbale flectie, het Nederlands en het Duits, hebben geen SVO-volgorde; het Engels heeft geen verbale flectie, maar wel SVO-volgorde. In 3.3 zullen twee mogelijke verfijningen onderzocht worden van Hawkins’ generalisatie, op basis van een summiere vergelijking van een aantal Germaanse talen: ten eerste moet de rol van de verbale flectie uitgeklaard worden. Ten tweede is het mogelijk dat het al dan niet hebben van een SVO-basiswoordvolgorde te grof is als parameter. De parameter woordvolgorde kan uitgesplitst worden in parameters zoals een al dan niet strikte SVO-volgorde in hoofdzinnen (afhankelijk van een eventueel V2-principe), SVO of SOV in bijzinnen, en, meer algemeen, de mate waarin woordvolgorde vrij is, i.e. pragmatisch in plaats van syntactisch bepaald. Aangezien het Nederlands qua woordvolgorde een tussenpositie bekleedt tussen het Engels en het Duits (zie SHANNON 1990, BURRIDGE 1993), b.v. inzake de mogelijkheden tot extrapositie of de positie van subject en object na vervoegde werkwoorden (SHANNON 2000), kan het in acht nemen van licht andere woordvolgordeparameters gelijkenissen en verschillen blootleggen tussen het Nederlands en het Fries, het Duits en het Engels, die met de aan- of afwezigheid van casus en vooral verbale flectie in verband kunnen worden gebracht.

3. Aspecten van subjectsmarkering en woordvolgorde in de Nederlandse en Friese dialecten, en in de Germaanse talen

3.1. Subjectsmarkering en woordvolgorde in de dialecten

Samengevat blijkt uit het literatuuroverzicht dat een aantal kenmerken van de Nederlandse en Friese subjectsmarkering volgt uit algemene eigenschappen van subjectsmarkering, zoals die uit typologisch onderzoek naar voren komen. Zo kent het Nederlandse en Friese flectiesysteem een aantal evidente ‘tekortkomingen’: één ervan is dat de flectie op zich niet langer in staat is om naar subjecten te verwijzen, en bijgevolg altijd vergezeld moet worden door een pronomen (of een lexicaal subject). Het Nederlands en het Fries hebben nieuwe gereduceerde persoonsmarkeerders ontwikkeld die het opnieuw mogelijk maken om op een niet-beklemtoonde manier naar subjecten te verwijzen. Naast een tendens om nieuwe persoonsmarkeerders te ontwikkelen, bestaat er ook een conserverende tendens in de dialecten, die er onder meer uit bestaat dat de verbale flectie nergens volledig verdwenen is.

De algemene kenmerken van subjectsmarkering verklaren niet waarom er zulke grote geografische verschillen bestaan tussen de dialecten in de uitkomst van het doorgevoerde grammaticaliseringsproces. Het lijkt echter niet onmogelijk dat die verschillen correleren met woordvolgorde, aangezien woordvolgorde bekend staat als een verschijnsel dat in typologisch opzicht correleert met subjectsmarkering, en bovendien ook ingeroepen kan worden ter verklaring van het behoud van de Nederlandse en Friese flectie. In sectie 3.2 zal dan ook geprobeerd worden om de bestaande verschillen in subjectsmarkering in verband te brengen met verschillen in woordvolgorde in de dialecten. Omdat de woordvolgorde in de dialecten nog grotendeels onontgonnen terrein is, en b.v. frequentiegegevens inzake bepaalde woordvolgordes volledig ontbreken, zal daarbij uitsluitend een beroep gedaan kunnen

worden op exemplarisch bewijsmateriaal, in casu de geografische distributie van enkele bijzondere woordvolgordeverschijnselen zoals die uit het SAND-materiaal blijkt.

Naast verschillen inzake de kracht en consequentie waarmee nieuwe gereduceerde subjectsmarkeeders gegrammaticaliseerd zijn, valt in de Nederlandse en Friese dialecten ook het behoud van de ‘oude’ flectie op. Het is in typologisch opzicht eigenlijk niet verwonderlijk dat het Nederlands en het Fries over flectie beschikken: alleen talen waar de woordvolgorde (al dan niet samen met een casussysteem) voor een voldoende duidelijke toewijzing van de grammaticale relaties zorgt, blijken in staat om het zonder flectiesysteem te stellen (SIEWIERSKA & BAKKER 1996). In het Nederlands en het Fries dient de woordvolgorde echter in de eerste plaats als markeerder van het zinstype (cf. DAHL 1990).

De Nederlandse woordvolgorde vertoont verschillende kenmerken: zo wordt het vervoegde werkwoord op de eerste of tweede plaats van de hoofdzin geplaatst, terwijl het in bijzinnen achteraan staat. Daarnaast verschilt in hoofdzinnen de onderlinge volgorde van het subject en het vervoegde werkwoord. Het is niet duidelijk of één van die kenmerken meer invloed heeft uitgeoefend op het behoud van de bestaande, niet-referentiële flectie. In sectie 3.3 wordt onderzocht of en in welke mate het behoud van de oude flectie toegeschreven kan worden aan (één bepaald kenmerk van) woordvolgorde. Het zal daarbij zinvol blijken om niet alleen dialecten van het Nederlands en het Fries in rekening te brengen, maar ook de subjectsmarkering in de overige Germaanse talen te bekijken.

3.2. De ontwikkeling van clitica en geografische variatie qua woordvolgorde

3.2.1. VSO-tendenzen in de dialecten

Dialecten verschillen onderling in de mate waarin ze nieuwe gereduceerde subjectsmarkeeders ontwikkeld hebben. Aangezien persoonsmarkering in typologisch opzicht een zekere samenhang vertoont met woordvolgorde, lijkt het op zijn minst mogelijk dat de verschillen in subjectsmarkering iets te maken hebben met verschillen in woordvolgorde in de dialecten. Twee tendenzen zullen hier besproken worden. Ten eerste de veronderstelde neiging tot VSO-woordvolgorde in sommige noordelijke en zuidwestelijke dialecten, en, ten tweede, een tendens tot SVO-woordvolgorde in de bijzin, die vooral in de zuidwestelijke dialecten aanwezig is.

De werking van VSO-tendenzen is mogelijk dubbel. Een hoge frequentie VS-zinnen kan leiden tot het frequenter wegvallen van de flectie: in talen waarin zowel VS als SV-woordvolgordes voorkomen, komt in SV-volgorde vaker flectie aan de oppervlakte (zie sectie 2.2). Daarnaast suggereert DE MEERSMAN (1986) dat het bestaan van subjectverdubbeling in de Vlaamse en Brabantse dialecten aangeeft dat VSO voor die dialecten de basiswoordvolgorde zou zijn: in dat geval zou VSO-volgorde clitisering kunnen vergemakkelijken. Hoewel VSO-zinnen in het huidige Nederlands zeldzaam zijn,⁷ wordt toch relatief vaak gebruik gemaakt van XVSO.

⁷ De ANS (21.2.3.2) vermeldt voor het Standaardnederlands onder meer voegwoordloze bijzinnen, zoals voorwaardelijke en toegevendende bijzinnen. In hoofdzinnen is VSO alleen mogelijk in ja/neen-

Bovendien worden VSO-woordvolgordes in ouder Nederlands frequenter aangetroffen (cf. *Hebban olla vogala ...*), zowel in hoofdzinnen als in sommige (voegwoordloze) types bijzinnen, zoals voorwaardelijke en toegevende bijzinnen (GERRITSEN 1980:126). STOCKWELL (1977) gaat er zelfs van uit dat VSO-woordvolgorde op een bepaald moment de gebruikelijke woordvolgorde was in het Germaans, en als tussenstadium tussen Indo-europees SOV en de huidige Engelse SVO-woordvolgorde gezien moet worden.

Kwantitatieve data inzake de frequentie waarmee XVSO-woordvolgordes voorkomen in de dialecten zijn niet voorhanden. Wel vermeldt de taalkundige literatuur dat sommige dialecten wel degelijk restanten bewaard hebben van een oudere VSO-woordvolgorde in mededelende hoofdzinnen. WEIJNEN (1966:326) rapporteert VS-zinnen in de huidige dialecten in Groningen en Drenthe (6.3).

- (6.3) *VSO-zin bij WEIJNEN (1966:326) (de spelling is vernederlandst)*
Wordt menig zak toegebonden die niet vol is.

Tal van voorbeelden van VSO-zinnen zijn ook te vinden in de aan de Universiteit Gent als licentiaatsverhandeling ingediende syntactische dialectbeschrijvingen (de meeste voorbeelden zijn te vinden in de beschrijvingen uit het West-Vlaamse Oostende (EGGERS 1978), Oostrozebeke (TYTGAT 1973) en Waregem (PAUWELS 1970), het Oost-Vlaamse Oosterzele (DE SMET 1979) en Zele (VAN ACKER 1966) en het Antwerpse Beerse (MOSTMANS 1977)).⁸

- (6.4) *Enkele VSO-zinnen in Gentse scripties (de spelling is aangepast)*
a. **Hebben**-me wulder niet blijven wachten hé. (Oosterzele (O-Vl.); DE SMET 1979:65)
b. **Zegt**-ie: “Vent, zo-e gij willen peter zijn?” (Waregem (W-Vl.); PAUWELS 1970)

Het opduiken van VSO-zinnen in Vlaanderen en Belgisch-Brabant kan de hypothese van DE MEERSMAN (1986) ondersteunen dat subjectverdubbeling ontstaan is in VSO-zinnen. Hoewel de voorbeelden van VS- of VSO-zinnen in deze Gentse dialectbeschrijvingen allemaal uit het gebied met subjectverdubbeling komen, kan men niet concluderen dat elders geen VSO-zinnen zouden voorkomen: het aantal verhandelingen over dialecten buiten het subjectverdubbelingsgebied is daarvoor te klein, en bovendien maken ook tal van Vlaamse en Belgisch-Brabantse beschrijvingen géén melding van bijzondere VS-woordvolgordes. Het blijft op basis van de taalkundige literatuur dan ook zeer onduidelijk of bepaalde dialecten inderdaad sterkere VSO-tendenzen vertonen dan andere.

Ook in het SAND-materiaal is niet meteen overvloedig bewijsmateriaal voorhanden voor een overzicht van VS- of VSO-woordvolgorde in sommige dialecten. Hoogstens

vragen, imperatieven, wenszinnen, aansporingen met *laten* en uitroepende zinnen (ANS 21.2.3.1), en dus niet in mededelende hoofdzinnen.

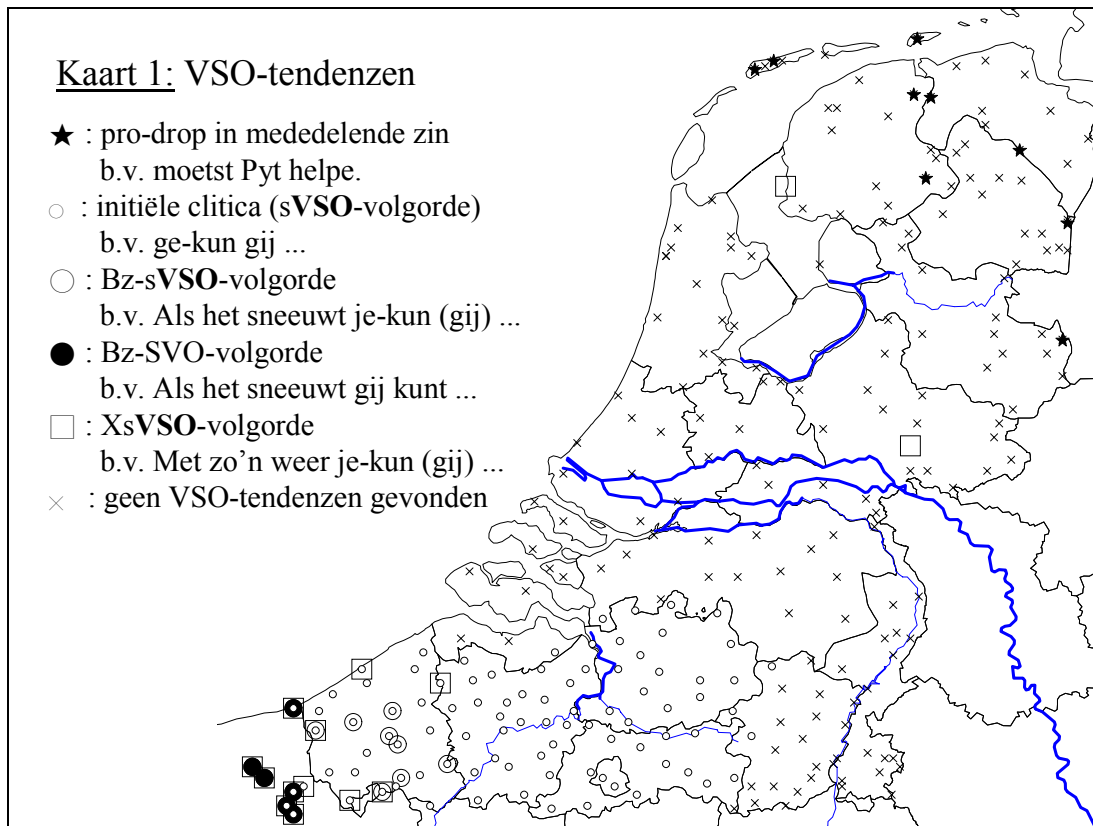
⁸ Er zijn verschillende types VSO-zinnen. Een zeer frequent type bestaat uit inleidingen van een directe rede (b.v. *Zegt ze*: “...”). Ook het werkwoord *komen* komt vaak zinsinitieel voor (b.v. *Kwam daar een Duitser binnen*). De overige voorbeelden kunnen vaak als elliptisch beschouwd worden, bijvoorbeeld omdat er alleen een postverbaal vol subject staat, wat over het algemeen ongebruikelijk is in de Vlaamse dialecten (b.v. *Kan zij daar niets aan doen*, uiteraard in een declaratieve lezing).

komt een aantal verschijnselen voor die enigszins met VSO-woordvolgorde in verband gebracht kunnen worden. In het noorden duiken mededelende zinnen op waarin het werkwoord op de eerste zinsplaats staat, namelijk de pro-dropzinnen in de tweede persoon enkelvoud met een flectie-uitgang op het werkwoord als enige subjectsmarkeerder ((6.5)a). In het zuiden zorgen alle dialecten met subjectverdubbeling in rechte volgorde dan weer voor een mogelijke VSO-zin: aangezien het preverbale pronomen een verdubbelbaar clitic is waarvan de zinsdeelstatus betwijfeld kan worden, kan men het werkwoord beschouwen als het eerste volwaardige zinsdeel, cf. (6.5)b. In sommige West-Vlaamse dialecten gaat het verlies van de zinsdeelstatus van het preverbale clitic gepaard met de mogelijkheid om een andere constituent voorop te plaatsen zonder dat daardoor inversie ontstaat ((6.5)c). Uiteraard leidt dat niet tot een VSO-zin: in (6.5)c wordt de eerste zinsplaats bezet door de bijwoordelijke bepaling *met zo'n weer*. Maar (6.5)c illustreert wel dat het preverbale verdubbelbare clitic inderdaad niet 'meegeteld' wordt als volwaardig zinsdeel, en vormt dus een argument voor een analyse van (6.5)b als VSO-zin. In de betreffende West-Vlaamse dialecten is invoeging van een constituent voor een preverbaal pronomen alleen mogelijk wanneer dat pronomen een verdubbelbaar clitic is (voor vergelijkbare data uit het Frans, zie KROCH 1989:211-212).

(6.5) *VSO-tendenzen in de dialecten*

- a. Kunst niet veel doen.
- b. Je-kun gij niet veel doen.
- c. Met zo'n weer je-kan niet veel doen.
maar: *Met zo'n weer gij kunt niet veel doen.
- d. Als het sneeuwt je-kan niet veel doen. (West-Vlaams)
- e. Als het sneeuwt gij kunt niet veel doen. (alleen Frans-Vlaams)

Een vergelijkbare discrepantie in gedrag tussen verdubbelbare clitica en vrije pronomina wordt zichtbaar in (6.5)d en e. In ouder Nederlands veroorzaakt een vooropgeplaatste bijzin, zoals *Als het sneeuwt...*, vaak geen inversie (zie o.a. COUSSÉ 2004:239-241). In de huidige dialecten komt zo'n SVO-woordvolgorde na bijzinnen nog steeds voor, meer bepaald in sommige West-Vlaamse en Frans-Vlaamse dialecten. In West-Vlaanderen komt de constructie evenwel alleen voor met preverbale clitica, zoals in (6.5)d. In Frans-Vlaanderen kan het ook met vrije pronomina. Wellicht mag in Frans-Vlaanderen invloed verondersteld worden van het Frans, waarin nauwelijks of geen sprake meer is van een werkzame 'Verb Second'-constraint.

Concreet volgt uit kaart 1 dat enkele dialecten in het noorden net als een aantal zuidwestelijke dialecten over een type VSO-zin beschikken dat in het Standaardnederlands niet voorkomt. Dat is natuurlijk onvoldoende om te kunnen spreken van een overwicht aan VSO-zinnen in de betreffende dialecten. Op basis van het huidige materiaal is het dus onzeker en zelfs twijfelachtig of er wel sprake is van belangrijke VSO-tendenzen in de huidige dialecten. Over de eventuele effecten van dergelijke VSO-tendenzen op de subjectsmarkering valt dan ook weinig te zeggen.

3.2.2. Een tendens tot SVO in de bijzin

Een tweede variabele in de dialecten is de neiging tot SVO-woordvolgorde in de bijzin, waardoor de woordvolgorde in de bijzin veel meer op die in hoofdzinnen gaat lijken dan bijvoorbeeld in het Standaardnederlands het geval is, waar de bijzin een uitgesproken SOV-karakter vertoont. Een sterkere SVO-woordvolgorde in bepaalde dialecten kan op twee manieren inwerken op de flectie (zie ook sectie 2.3): ten eerste kan het aantal zinnen waarin het vervoegde werkwoord tussen subject en object geplaatst wordt zodanig groot zijn dat de woordvolgorde in de meeste zinnen zorgt voor een ondubbelzinnige aanduiding van de grammaticale relaties, en flectie redundant wordt (cf. SIEWIERSKA & BAKKER 1996). Ten tweede zorgt de plaatsing van het vervoegde werkwoord vroeg in de bijzin ervoor dat de afstand tussen subject en persoonsvorm verkleint, wat een flectie-uitgang ter heridentificatie van het subject mogelijk minder noodzakelijk maakt (cf. LEHMANN 1988:55; zie ook sectie 2.3). Vooral dat tweede aspect lijkt van belang: zelfs in dialecten met een relatief sterke neiging tot SVO in de bijzin, worden de meeste objecten nog steeds voor de persoonsvorm geplaatst. Pronomina komen zelfs nooit voor na het vervoegde werkwoord, definiëte objecten hoogst zelden. Bovendien wordt een aantal elementen

dat in de hoofdzin volgt ná het vervoegde werkwoord, in de bijzin altijd vóór het werkwoord geplaatst, zoals zins- en kwantornegaties (een bijzin als *dat hij moet niet/nooit werken* is overall ongrammaticaal). Er is hier dus eerder sprake van een minder gespannen ‘tang’ in bijzinnen dan van een neiging tot hoofdzinsvolgorde: het vervoegde werkwoord komt gemiddeld dichter in de buurt te staan van het subject, maar staat doorgaans toch verder naar achteren dan in hoofdzinnen. De verkleining van de afstand tussen subject en vervoegd werkwoord wordt door diverse fenomenen veroorzaakt. Een eerste fenomeen is de doorbreekbaarheid van de verbale eindgroep: sommige dialecten laten (onder meer) bijwoordelijke bepalingen en (hoofdzakelijk niet-definiëte) objecten toe tussen de persoonsvorm en het voltooid deelwoord en/of de infinitieven in de werkwoordscluster. Een tweede verschijnsel is de vaste plaatsing van het vervoegde werkwoord op de eerste plaats in bepaalde types werkwoordsclusters.⁹

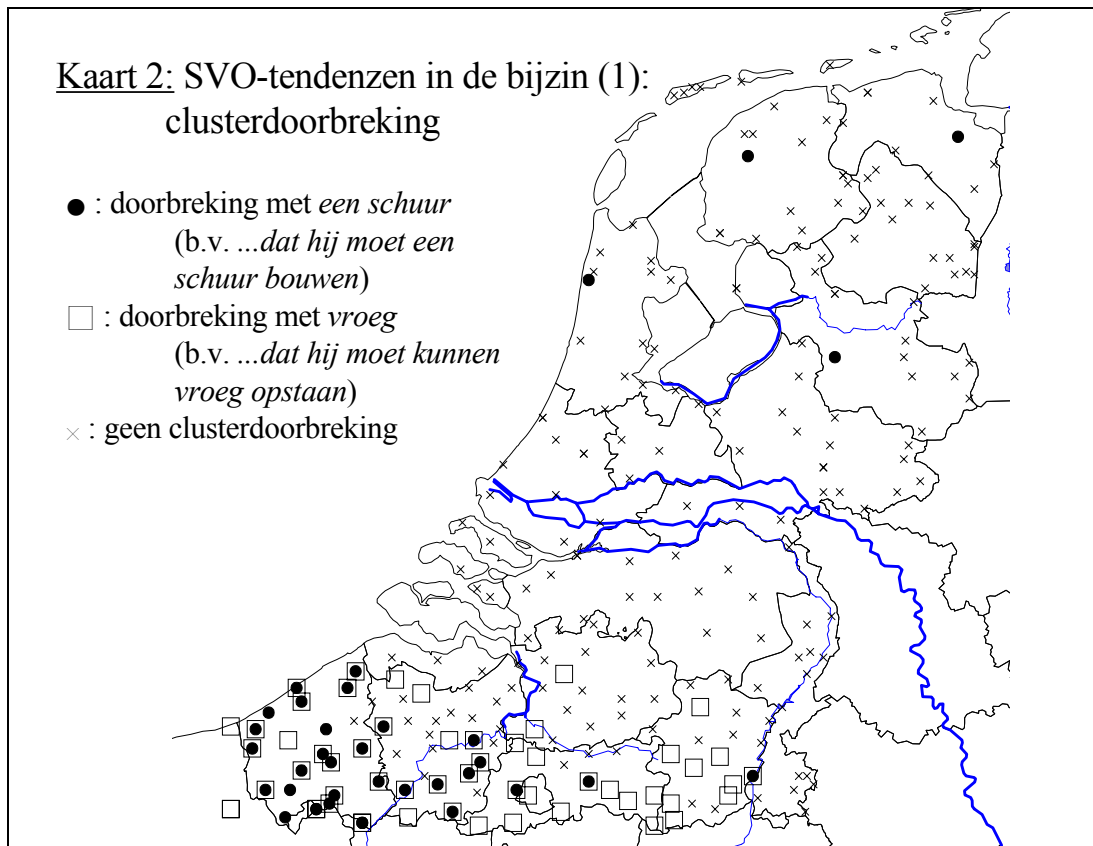
Het eerste fenomeen, doorbreking van werkwoordelijke eindgroepen, komt voor onder verschillende gedaantes. Zowel in hoofdzinnen als in bijzinnen kan de werkwoordelijke eindgroep doorbroken worden. In hoofdzinnen kunnen b.v. bepaalde constituenten tussen twee infinitieven geplaatst worden, zoals in de SAND-testzin in (6.6)a en de corresponderende bijzin (6.6)b. Een voorbeeld van clusterdoorbreking in bijzinnen is gegeven in (6.6)c.

- (6.6) a. Hij moet kunnen vroeg opstaan.
 b. ... dat hij moet kunnen vroeg opstaan.
 c. Ik weet dat Jan moet een nieuwe schuur bouwen.

Hoewel (6.6)a in principe niet wijst op een tendens tot SVO in de bijzin (de testzin is immers een hoofdzin), kunnen de resultaten rustig veralgemeend worden naar bijzinnen. *Vroeg* staat immers duidelijk in het verbale eindcluster in (6.6)a, en zal in bijzinnen ongetwijfeld ook opduiken in datzelfde verbale eindcluster dat in bijzinnen nog aangevuld wordt met de persoonsvorm *moet* (wat leidt tot (6.6)b; een zin die als zodanig niet opgevraagd is in het SAND-project), waardoor de persoonsvorm vroeger in de zin opduikt dan b.v. in het huidige Standaardnederlands het geval is.

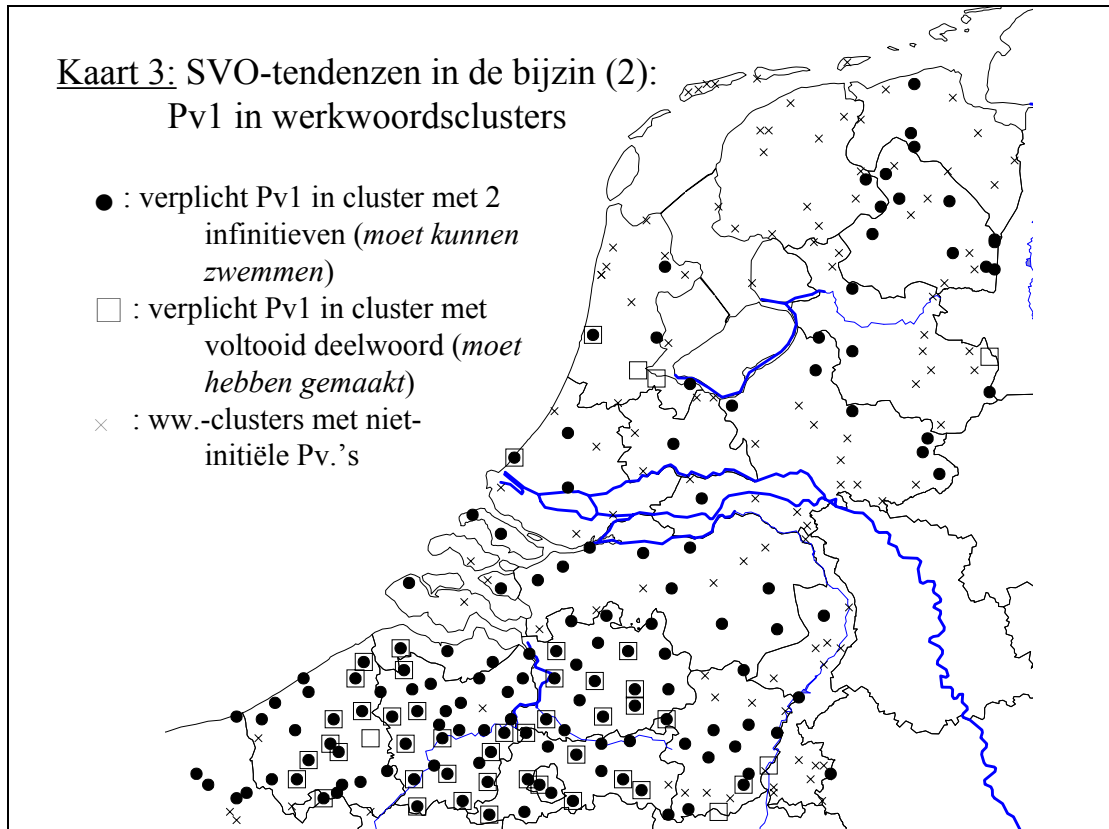
Doorbreking door *vroeg* komt enkel voor in België, en dan nog vooral in West- en Oost-Vlaanderen, Vlaams-Brabant en het zuiden van Limburg. Doorbreking door *een nieuwe schuur* komt vrijwel uitsluitend voor in Oost- en West-Vlaanderen. Er is een zeker geografisch verband met clitiseringsverschijnselen zoals subjectverdubbeling en het opduiken van fusievormen (cf. kaart 1 in Hoofdstuk 5), twee verschijnselen die ook in hun meest consequente vorm opduiken in de provincies Oost- en West-Vlaanderen. In vergelijking met de geografische distributie van de meeste clitiseringsverschijnselen, wijkt het gedrag van Belgisch Limburg op kaart 2 wel af: Limburg behoort niet tot de gebieden met veel clitiseringsverschijnselen, maar heeft wel clusterdoorbreking.

⁹ Eventueel kan hier nog een verschijnsel aan toegevoegd worden. Er zijn namelijk ook dialecten waar er uitgebreidere mogelijkheden bestaan tot extrapositie dan elders (b.v. van sommige werkwoordscomplementen, zoals het richtingscomplement *naar het ziekenhuis* in *...dat ze hem hebben gebracht naar het ziekenhuis*). Ook op die manier wordt de afstand tussen subject en persoonsvorm in de bijzin verkleind. Extrapositie van werkwoordscomplementen komt in het SAND-materiaal hoofdzakelijk voor in de zuidelijke dialecten, maar het aantal attestaties is te beperkt om een geografisch verband met clitisering te suggereren.

Bij de bespreking van het tweede fenomeen, de vaste eerste plaats van de persoonsvorm in sommige verbale clusters in de bijzin, moet een onderscheid gemaakt worden tussen verschillende soorten verbale clusters: het speelt een rol of een cluster twee-, drie- of vierledig is, en of er een voltooid deelwoord aanwezig is. De volgorde kan ook variëren naargelang van de precieze werkwoorden die in het cluster gebruikt worden. Hier zullen de twee drieledige clusters besproken worden waarvoor tijdens de SAND-interviews alle mogelijke woordvolgordes bevestigd zijn: één cluster (...*moet gemaakt hebben* / ...*moet hebben gemaakt*) heeft een modaal hulpwerkwoord (*moeten*) als persoonsvorm, *hebben* als hulpwerkwoord voor het perfectum, en een voltooid deelwoord als hoofdwerkwoord. Het andere cluster (...*moet kunnen zwemmen*) heeft twee modale hulpwerkwoorden en een infinitief als hoofdwerkwoord.

Het cluster met het voltooid deelwoord heeft verplicht de persoonsvorm op de eerste plaats in een groot aantal meetpunten in de Belgische provincies West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Antwerpen en Vlaams-Brabant. Daarbuiten worden ook meer geïsoleerde attestaties teruggevonden in Belgisch-Limburg, Noord- en Zuid-Holland, Zeeuws-Vlaanderen en Overijssel. Het cluster met de twee infinitieven heeft vaker de persoonsvorm op de eerste plaats in de cluster. Net zoals bij het cluster met het voltooid deelwoord ligt de concentratie van meetpunten met het werkwoord verplicht op de eerste plaats in Vlaanderen en Belgisch-Brabant een stuk hoger dan in de overige gebieden. In zijn geheel kan men dus stellen dat de tendens tot vooropplaatsing van de persoonsvorm, en dus de neiging tot SVO, net zoals de tendens tot doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep, groter is in Vlaanderen en Belgisch-Brabant dan elders, hoewel de data zich zeker niet zo scherp aftekenen als dat bij de subjectsmarkering het geval was.

Zowel bij de volgorde binnen de werkwoordsclusters als bij clusterdoorbreking lijkt het erop dat de Belgisch-Brabantse en vooral de Vlaamse dialecten de sterkste tendens tot SVO-volgorde vertonen in de bijzin. Hier lijkt zich een geografisch verband met de subjectsmarkering af te tekenen: het zijn namelijk min of meer dezelfde dialecten waar subjectverdubbeling voorkomt, waar special clitics de regel zijn en waar meer fusievormen geattesteerd zijn dan elders. Het is echter niet meteen duidelijk hoe het verband tussen een neiging tot SVO-woordvolgorde in de bijzin en clitiserings-tendenzen verklaard kan worden. In sectie 2.3 werd een mogelijk verband besproken tussen een grote absolute afstand tussen S en V enerzijds, en de aanwezigheid van flectie anderzijds. Clitisering komt in zijn meest verregaande vorm voor in het zuiden en zuidwesten, waar de afstand tussen S en V kleiner is. Mogelijk veroorzaakt die kleinere afstand tussen subject en persoonsvorm een grotere ‘druk’ op de grammaticale flectie, wat dan op zijn beurt de clitiseringsverschijnselen in de hand heeft gewerkt. Meer dan een tentatieve suggestie is dat verband tussen een neiging tot SVO in de bijzin, een toegenomen druk op de grammaticale flectie, en clitiseringsverschijnselen echter niet. Om een definitief verband aan te tonen tussen SVO-tendenzen in de bijzin en clitiseringsprocessen in de dialecten, is nog veel vervolgonderzoek nodig. Een diachroon onderzoek zou b.v. al kunnen uitwijzen of de fenomenen in kwestie inderdaad een gelijklopende ontwikkeling gekend hebben in de loop van de geschiedenis.

Het lijkt al met al zeer moeilijk om een verband aan te tonen tussen verschillen in woordvolgorde en subjectsmarkering in de dialecten van het Nederlands en het Fries. Dat de verschillen tussen de dialecten niet meteen aan woordvolgorde toegeschreven kunnen worden, hoeft echter niet te impliceren dat woordvolgorde geen invloed uitgeoefend heeft op het subjectsmarkeringssysteem. Wanneer men data bekijkt uit

een aantal andere Germaanse talen, blijkt woordvolgorde namelijk wel degelijk een rol te spelen, en onder meer een mogelijke verklaring te vormen voor de aanwezigheid van grammaticale flectie in alle dialecten (zie volgende sectie).

3.3. Het behoud van de flectie: een Pan-Germaans perspectief

Eerder in dit hoofdstuk werd duidelijk dat werkwoordsflectie typologisch bekeken slechts achterwege blijft in talen waar de markering van de grammaticale relaties op een andere manier verzekerd is, b.v. door woordvolgorde (SIEWIERSKA & BAKKER 1996). Woordvolgorde blijkt op zijn beurt samen te hangen met casus: HAWKINS (1986) schrijft de SVO-woordvolgorde van het Engels toe aan het verdwijnen van de naamvallen. Het Nederlands vormt echter een probleem voor Hawkins' hypothese: het heeft noch naamvallen, noch (strikte) SVO-woordvolgorde. In sectie 2.4 werden twee mogelijke aanvullingen op Hawkins' theorie voorgesteld: ten eerste kan verbale flectie geïntegreerd worden in de hypothese, en ten tweede is het mogelijk dat het al dan niet hebben van een SVO-basiswoordvolgorde te grof is als parameter.

De verbanden tussen woordvolgorde, verbale flectie en casus zijn het gevolg van het feit dat de drie verschijnselen functioneel equivalent zijn, in de zin dat het drie verschillende manieren zijn om de syntactische functie van subject en object te coderen. Een overzicht van het gebruik van woordvolgorde, verbale flectie en casus in een aantal Germaanse talen levert (6.7) op. In (6.7) worden de eigenschappen van verschillende Germaanse talen samengevat, waaronder het Nederlands, het Fries het Duits en het Engels, zoals in sectie 2.4, vb. (6.2). In vergelijking met (6.2) is de parameter woordvolgorde uitgesplitst in twee subparameters. Enerzijds is strikte SVO-volgorde in de hoofdzin behouden, anderzijds is ook de woordvolgorde in bijzinnen als parameter ingebracht. Uit sectie 3.2 bleek immers dat er een geografisch verband bestaat tussen enkele SVO-tendenzen in de bijzin en het gedrag van de verbale flectie. Behalve Engelse, Nederlandse, Friese en Duitse gegevens zijn ook gegevens uit andere Germaanse talen verwerkt, zoals het Yiddisch (West-Germaans), en de Noord-Germaanse talen, met aan de ene kant de Continentaal-Scandinavische talen en aan de andere kant het Faroers en het IJslands.

(6.7) *Woordvolgorde, verbale flectie en casus in enkele Germaanse talen*

	Woordvolgorde		Verbale flectie	Casus in NC
	<i>strikt SVO in hoofdzin</i>	<i>SVO in bijzin</i>		
Engels:	+	+	- behalve 3enk. -s	-
Nederlands, Fries:	-	-	+	-
Duits:	-	-	+	+
Yiddisch:	-	+	+	+
Continentaal Scandinavische talen:	-	+	-	-
Faroers, IJslands:	-	+	+	+

Alle Germaanse talen in (6.7) hebben ten minste één manier om de aanduiding van de subjects- en objectsfunctie te verzekeren. In een aantal gevallen blijft het bij één manier: het Engels en de Continentaal-Scandinavische talen gebruiken alleen woordvolgorde; het Nederlands en het Fries alleen verbale flectie. Het Duits heeft naast verbale flectie ook casus bewaard. Het Yiddisch, het Faroers en het IJslands, de meest conservatieve onder de besproken Germaanse talen, gebruiken zowel woordvolgorde als verbale flectie en casus. Met betrekking tot woordvolgorde vormen de Continentaal-Scandinavische talen een interessante case, met hun SVO-woordvolgorde in de bijzin en ‘Verb Second’-constraint (V2) in de hoofdzin.¹⁰ Dat toont aan dat het niet nodig is om een strikte SVO-woordvolgorde in de hoofdzin te ontwikkelen om de aanduiding van de syntactische functies te verzekeren. Het volstaat om in alle zinstypes, zowel in hoofd- als in bijzinnen, de mogelijkheid te hebben om subject en object van elkaar te scheiden.

In de kolommen van (6.7) valt de geografische verspreiding van een aantal innovaties in de Germaanse talen af te lezen: in de kolom voor strikte SVO-volgorde is dat ten eerste strikte SVO in de hoofdzin (‘+’-tekens), en ten tweede V2 (‘-’-tekens; alle Germaanse talen behalve het Engels hebben immers V2). In de tweede kolom is de spreiding van SVO-volgorde in de bijzin af te lezen (‘+’-tekens); in de derde het verlies van de flectie-uitgangen (‘-’-tekens), en in de vierde het verlies van casus (‘-’-tekens). Het patroon waarmee die innovatieve verschijnselen in de tabel verschijnen, levert ook informatie op over hun relatieve ouderdom. In een klassieke dialectgeografische interpretatie gaat men ervan uit dat het meest verspreide verschijnsel ook het oudste is (zie CHAMBERS & TRUDGILL 1980:183-184 en de referenties die daar geciteerd worden). Hoewel de toepassing van de klassieke dialectgeografische principes op data die niet uit variëteiten uit één dialectcontinuüm gehaald zijn, enigszins problematisch is, lijkt het toch duidelijk dat het bestaan van V2 het oudste verschijnsel is: het kent de grootste verspreiding, en is in alle Germaanse talen geattesteerd, maar intussen in het Engels wel verdwenen. De op één na meest verspreide verschijnselen zijn het verlies van casus en het gebruik van SVO in de bijzin, waarschijnlijk dus jongere verschijnselen dan V2. De overige twee verschijnselen, het verlies van verbale flectie en de strikte SVO-volgorde in het Engels, zijn wellicht nog jonger. Bovendien lijkt SVO-volgorde in bijzinnen een noodzakelijke voorwaarde voor zowel de wegval van de verbale flectie als het ontstaan van strikte SVO: SVO in de bijzin komt namelijk voor in alle talen zonder verbale flectie en/of strikte SVO, terwijl het omgekeerde niet geldt. De relatieve chronologie van enkele verschijnselen wordt samengevat in (6.8).

(6.8) *Relatieve chronologie van enkele innovatieve verschijnselen in de Germaanse talen inzake woordvolgorde, verbale flectie en casus*

V2	>	wegval casus	>	wegval ww.-flectie
		SVO-bijzin		strikte SVO

Inzake de relatie tussen SVO in de bijzin en de wegval van de verbale flectie, is het IJslands een interessant geval: de neiging tot SVO in de bijzin is er betrekkelijk jong (HRÓARSDÓTTIR 2000:259), terwijl van wegval van de flectie geen sprake is. Mogelijk bevindt het IJslands zich momenteel in een overgang van een taal met SOV in de

¹⁰ ‘Verb Second’ is niet letterlijk in het schema opgenomen. Alle talen zonder strikte SVO, i.e. alle talen in het schema behalve het Engels, hebben evenwel V2 in hoofdzinnen.

bijzin en mét verbale flectie (zoals het Duits, het Nederlands, het Fries) naar een taal met SVO in de bijzin en zónder verbale flectie (type Engels, Continentaal-Scandinavisch).

Aan (6.8) kan eventueel nog een verschijnsel toegevoegd worden, namelijk het verdwijnen van referentiële flectie-uitgangen (of pro-drop). Aangezien de meeste talen die in (6.7) besproken zijn, geen referentiële flectie kennen, moet het verdwijnen ervan wellicht vrij vroeg in de ontwikkeling gesitueerd worden. Uit de taalkundige literatuur blijkt dat het verdwijnen van referentiële flectie / pro-drop inderdaad een vrij oude ontwikkeling is, aangezien het doorgaans gekoppeld wordt aan het ontstaan van het V2-principe (cf. PERLMUTTER 1971, DAHL 1990, HAIMAN 1991, SIEWIERSKA 2004:272-273). In hoeverre de afwezigheid van referentiële flectie mee verantwoordelijk geacht kan worden voor latere evoluties, is op dit moment niet duidelijk.

Een andere opmerking bij (6.8) betreft de aard van de diachrone processen. Het is niet duidelijk of één ontwikkeling volledig voltooid moet zijn voor een andere kan beginnen, of dat verschillende ontwikkelingen min of meer gelijktijdig kunnen plaatsvinden. SAPIRS (1921) oorspronkelijke ‘drift’-idee, waarmee ook HAWKINS (1986) enkele van de gevonden correlaties verklaart, lijkt het laatste te suggereren, evenals Keenans ‘principle of covariation of functional equivalents’. Over covariatie zegt KEENAN (1978:120-121): “by covary we mean that the more a language has one of the processes the less it need have of the other.” Keenans omschrijving impliceert dat functionele equivalenten elkaar constant in balans houden, eerder dan dat een ontwikkeling bij één van de functionele equivalenten een reactie zou zijn op een evenwicht dat door een voltooide ontwikkeling bij een ander functioneel equivalent grondig verstoord is. Het geografische verband tussen SVO-tendenzen in de bijzin in de zuidelijke en zuidwestelijke dialecten en de afwijkende subjectsmarkering in diezelfde dialecten, dat besproken is in sectie 3.2.2, geeft alvast aan dat ook zeer subtiele woordvolgordeverschillen kunnen correleren met variatie in de subjectsmarkering, in casu met sterkere clitiseringstendenzen. Echt sluitende bewijzen voor een causaal verband tussen die SVO-tendenzen in de bijzin en clitiseringstendenzen zijn evenwel niet voorhanden. Om de aard van de diachrone processen te achterhalen, zal dan ook een beroep gedaan moeten worden op andere data dan de dialectgeografische gegevens die hier gepresenteerd worden. Daarbij kan men in de eerste plaats denken aan diachroon materiaal. Bovendien zal men gebruik moeten maken van fijnmazigere parameters dan de binaire opposities die in (6.7) gebruikt zijn (waarbij b.v. een onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende pragmatische zinstypes, nominale en pronominale subjecten,...). Ook frequentietabellen kunnen waardevolle gegevens opleveren, omdat op die manier het aandeel van een innovatieve constructie kan worden afgewogen tegen het aandeel van de ‘oude’ constructie.

4. Subjectsmarkering en woordvolgorde: overzicht en conclusies

4.1. Overzicht: clitica, flectie-uitgangen en SOV-woordvolgorde

Sectie 3.2 en 3.3 behandelden zeer verschillende types data, op een zeer verschillende manier. In 3.2 werd gezocht naar geografische verbanden tussen subjectsmarkering in

de dialecten en woordvolgordeverschijnselen, in 3.3 werd de distributie van de functioneel equivalente fenomenen SVO-woordvolgorde, flectie en casus in de Germaanse talen onderzocht. Ietwat verrassend mondden beide secties uit in een vergelijkbare vaststelling: (een tendens tot) SVO-volgorde, vooral in de bijzin, correleert met een grotere druk op de verbale flectie. Het geografische verband tussen SVO-tendenzen in de bijzin en de grotere druk op de verbale flectie in sommige dialecten (sectie 3.2.2), is mee veroorzaakt doordat clitisering in veel heviger mate optreedt in de dialecten in kwestie. Het is niet mogelijk gebleken om een sluitende verklaring te vinden voor dat verband. In 3.2.2 werd als verklaring gesuggereerd dat een kleinere afstand tussen subject en persoonsvorm in bijzinnen in de zuidelijke en zuidwestelijke dialecten de behoefte aan grammaticale flectie verkleint, wat dan op zijn beurt de clitiseringsverschijnselen in de hand heeft gewerkt. Meer naar het noorden en het oosten van het taalgebied toe, is de afstand tussen subject en werkwoord in bijzinnen groter, wat misschien een rem plaatst op al te sterke clitiseringsverschijnselen aan het begin van de bijzin. Volgens BYBEE (1985) ontstaan flectie en clitica door de hoge mate aan relevantie die werkwoorden en subjectsmarkeerders voor elkaar hebben. Het behoort dan ook tot de aard van een sterk gegrammaticaliseerde subjectsmarkeerder om aan te sluiten bij een werkwoord (de ‘gastheer’).¹¹

Uit sectie 3.3 bleken duidelijkere resultaten dan uit 3.2. Op basis van een vergelijking van diverse Germaanse talen wordt duidelijk dat het behoud van grammaticale flectie in het Nederlands en het Fries toegeschreven moet worden aan de overwegende SOV-volgorde in bijzinnen. In SOV-bijzinnen is de grammaticale flectie nodig om de eerder vermelde referenten te identificeren of te heridentificeren (cf. LEHMANN 1988:55), in tegenstelling tot in SVO-zinnen, waar de woordvolgorde, en meer bepaald de positie van het werkwoord tussen subject en object, volstaat als aanduiding van de grammaticale relaties (cf. SIEWIERSKA & BAKKER 1996:138-139).

De rol van SOV-woordvolgorde in de bijzin kwam ook in Hoofdstuk 5 (vooral sectie 3.4) ter sprake. SOV-bijzinnen zorgen in de dialecten namelijk voor behoorlijk wat allotaxis: terwijl de subjectsmarkering in hoofdzinnen soms geschiedt door middel van verdubbelbare clitica of doffe pronomina alleen, verschijnt in elke SOV-bijzin ook een flectie-uitgang. Die vaststelling laat toe om de hypothese te formuleren dat de ontwikkeling van ‘nieuwe’ flectie-uitgangen in de vorm van verdubbelbare clitica in de dialecten vooral geblokkeerd wordt door de SOV-woordvolgorde in de bijzin, omdat de clitica hun gebruiksomgeving niet kunnen uitbreiden naar de zinsfinale werkwoorden. De Nederlandse en Friese dialectgegevens uit sectie 3.2.2 lijken die hypothese enigszins te ondersteunen: daar bleek dat er een geografisch verband is tussen de ontwikkeling van verdubbelbare clitica en de aanwezigheid van SVO-tendenzen in de bijzin, waardoor de blokkerende SOV-bijzinsvolgorde in die dialecten minder sterk doorweegt.

¹¹ Dat subjectsmarkeerders streven naar een positie dicht bij het werkwoord, sluit niet uit dat ze ook in andere posities kunnen clitiseren. Wereldwijd is clitisering op andere plaatsen dan aan het werkwoord niet echt zeldzaam. Vaak gaat het daarbij om ‘second-position clitics’ (HALPERN & ZWICKY 1996; SIEWIERSKA 1999:232). Het feit dat pronomina in bijzinnen kunnen clitiseren aan het voegwoord, dat bovendien dan nog vervoegd wordt in sommige dialecten, doet echter niks af aan het feit dat de afstand tussen pronomina en werkwoord groot blijft, en er dus een behoefte zal blijven bestaan om nog een extra subjectsmarkeerder aan het werkwoord te hechten.

4.2. Conclusie: de limieten van de parameter 'basiswoordvolgorde'

Het verband tussen woordvolgorde en het behoud van de flectie-uitgangen dat in de taalkundige literatuur verondersteld wordt (zie sectie 2), was in dit hoofdstuk de aanleiding om te onderzoeken of verschillen in woordvolgorde verantwoordelijk konden zijn voor de grote variatie in subjectsmarkering die in eerdere hoofdstukken aangetroffen is. Het bleek niet mogelijk om uit het zeer beperkte overzicht van woordvolgordevariatie in de dialecten zeer veel conclusies te trekken, temeer omdat de basiswoordvolgorde in alle dialecten dezelfde is. Tussen de dialecten zijn echter wel een aantal subtielere verschillen vast te stellen in woordvolgorde. Twee parameters werden onderzocht: een neiging tot VSO in de hoofdzin (gekoppeld aan het V2-principe), en een neiging tot SVO in de bijzin. Er kon alleen gewag gemaakt worden van een geografisch verband tussen een gemiddeld kortere afstand tussen het subject en het vervoegde werkwoord in bijzinnen (i.e. een tendens tot SVO) enerzijds, en het extensieve gebruik van verdubbelbare clitica in de zuidelijke en vooral zuidwestelijke dialecten anderzijds. Het is onduidelijk of dat verband causaal is en zo ja, hoe het verklaard kan worden. Aan de hand van een vergelijking met de andere Germaanse talen kon ook de invloed van SOV in de bijzin onderzocht worden. Daaruit bleek dat SOV-woordvolgorde in de bijzin meer dan andere woordvolgordekenmerken verantwoordelijk is voor het behoud van de flectie in de Nederlandse en Friese dialecten. SOV-woordvolgorde, hoewel in het Nederlands en het Fries alleen gebruikt in bijzinnen, lijkt dus tot een zekere 'conserverende' reflex te leiden.

Het is nodig dat de voorgestelde verklaringen voor de correlaties tussen woordvolgorde en subjectsmarkering getoetst worden aan materiaal uit andere talen. Op dit ogenblik ontbreekt het echter aan concrete studies waarmee de resultaten uit dit proefschrift vergeleken kunnen worden. Woordvolgorde is tot dusver een populaire parameter geweest in typologisch onderzoek naar subjectsmarkering, maar vrijwel uitsluitend in de gedaante van basiswoordvolgorde. Parameters zoals verplichte adjacentie tussen subject en werkwoord (die in de 'conserverende' SOV-zinnen ontbreekt), de afstand tussen subject en werkwoord, en variabiliteit van woordvolgorde zijn vooralsnog grotendeels verwaarloosd, terwijl precies die parameters de beste verklaringsgrond opleveren voor de variatie in de subjectsmarkering in de Nederlandse en Friese dialecten.

REFERENTIES

- AALBERSE, SUZANNE (2004). Waer bestu bleven? De verdwijning van het pronomen 'du' in een taalvergelijkend perspectief. In: *Nederlandse Taalkunde* 9:231-252.
- ALEXIADOU, ARTEMIS & GISBERT FANSELOW (2002). On the Correlation Between Morphology And Syntax: The Case of V-to-I. In: Zwart, Jan-Wouter & Werner Abraham. *Studies in Comparative Germanic Syntax*. Amsterdam: John Benjamins. p.221-244.
- ANS = Haeseryn, W. e.a. (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- ARIEL, MIRA (2000). The development of person agreement markers: from pronouns to higher accessibility markers. In: Barlow, Michael & Suzanne Kemmer (red.). *Usage-based Models of Language*. Stanford: CSLI Publications. p.197-260.
- AUGER, JULIE (1994). *Pronominal Clitics in Québec Colloquial French: A Morphological Analysis*. University of Pennsylvania, Philadelphia: Unpublished PhD thesis.
- BARLOW, MICHAEL (1988). *A situated theory of agreement*. Stanford University: Ph.D. dissertation (UMI 8906632).
- BARLOW, MICHAEL (1999). Agreement as a discourse phenomenon. In: *Folia Linguistica* 33, 187-210.
- BAYER, JOSEF (1984). COMP in Bavarian syntax. In: *The Linguistic Review* 3, 209-274.
- BEAN, M.C. (1983). *The Development of Word Order Patterns in Old English*. London: Croom Helm and New Jersey: Barnes & Noble.
- BECKERING VINCKERS, J. (1872). Fonetische voorbarigheid, een middel ter verklaring van smijns. In: *Taal- en Letterbode* 3, 165-171.
- BENVENISTE, EMILE (1966). *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard.
- BERTELOOT, AMAND (2003). Van du naar ghi. Waarom het pronomen du uit het Nederlands verdween. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 119, 204-217.
- BISANG, WALTER (2004). Dialectology and typology – An integrative perspective. In: Kortmann, Bernd (red.). *Dialectology meets typology*. Berlin: Mouton de Gruyter. p.11-45.
- BLANCQUAERT E. & W. PÉE (red.) (1925-1982). *Reeks Nederlands Dialect-atlassen (RND)*. Antwerpen: De Sikkel.
- BOBALJK, JONATHAN DAVID (2001). The Implications of Rich Agreement: Why morphology does not drive syntax. GLOW 24 Handout.
<http://www.arts.mcgill.ca/programs/linguistics/faculty/bobaljik/files.html>
- BONFANTE, G. (1947). The neolinguistic position. In: *Language* 23, 344-375.
- BOOIJ, GEERT (2002). *The Morphology of Dutch*. Oxford: Oxford University Press.

- BÖRJARS, KERSTI & CAROL CHAPMAN (1998). Agreement and pro-drop in some dialects of English. In: *Linguistics* 36, 71-98.
- BOSCH, PETER (1983). *Agreement and anaphora*. London: Academic Press.
- BRESNAN, JOAN (2001). The Emergence of the Unmarked Pronoun. In: Legendre, Géraldine, Jane Grimshaw & Sten Vikner (red.). *Optimality-Theoretic Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press. p.113-142
<http://www-lfg.stanford.edu/bresnan/download.html>
- BRESNAN, JOAN & SAM MCHOMBO (1986). Grammatical and anaphoric agreement. In: *Papers from the paraseesion on Pragmatics and Grammatical Theory at the Twety-Second Annual Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society*. p. 278-297.
- BRESNAN, JOAN & SAM MCHOMBO (1987). Topic, pronoun and agreement in Chicheŵa. In: *Language* 63, 741-782.
- BUITENRUST-HETTEMA F. (1891). De aangesproken persoon. In: *Taal en Letteren* I, 148-153.
- BURRIDGE, KATE (1993). *Syntactic change in Germanic: Aspects of language change in Germanic. With particular reference to Middle Dutch*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- BYBEE, JOAN L. (1985). *Morphology: A Study of the Relation between Meaning and Form*. Amsterdam: John Benjamins.
- BYBEE, JOAN L., WILLIAM PAGLIUCA & REVERE D. PERKINS (1990). On the asymmetries in the affixation of grammatical material. In: Croft, W., K. Denning & S. Kemmer (red.). *Studies in typology and diachrony*. Amsterdam: John Benjamins. p.1-42.
- CAMPBELL, LYLE & RICHARD JANDA (2001). Introduction: conceptions of grammaticalization and their problems. In: *Language Sciences* 23 (2-3), 93-112.
- CARDINALETTI, ANNA & MICHAL STARKE (1999). The typology of structural deficiency: A case study of the three classes of pronouns. In: Van Riemsdijk, Henk (red.). *Clitics in the Languages of Europe*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. p.145-233.
- CHAMBERS, JACK K. & PETER TRUDGILL (1998). *Dialectology* [second edition]. Cambridge: Cambridge University Press.
- CORBETT, GREVILLE G. (1988). Agreement: A Partial Specification Based on Slavonic Data. In: Michael Barlow & Charles A. Ferguson (red.). *Agreement in natural language*. Stanford: CSLI. p.23-54.
- CORBETT, GREVILLE G. (1991). *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CORBETT, GREVILLE G. (2000). *Number*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CORBETT, GREVILLE G. (2003). Agreement: the range of the phenomenon and the principles of the Surrey Database of Agreement. In: Brown, Dunstan, Greville G. Corbett & Carole Tiberius (red.). Agreement: a typological perspective. Special issue of *Transactions of the Philological Society* 101 (2), 155-202.
- CORBETT, GREVILLE G. (te verschijnen). Agreement: Terms and boundaries. In: William Griffin (red.). *The Role of Agreement in Natural Language*:

Proceedings of the 2001 Texas Linguistic Society Conference. Austin, Texas: Texas Linguistics Forum. p.109-122.

<http://www.surrey.ac.uk/LIS/SMG/projects/agreement/outputs.html>

- CORNIPS, LEONIE & WILLY JONGENBURGER (2001a). Het design en de methodologie van het SAND project. In: *Nederlandse Taalkunde* 16, 215-232.
- CORNIPS, LEONIE & WILLY JONGENBURGER (2001b). Elicitation techniques in a Dutch syntactic dialect atlas project. In: Broekhuis, H. & T. van der Wouden (red.). *Linguistics in The Netherlands* 18. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. p.57-69
- COSIJN, P.J. (1872). Assimilatie in het Nederlandsch. In: *Taal- en letterbode* 3, 270-274.
- COUSSÉ, EVIE (2004). De plaats van de persoonsvorm in de hoofdzin: verandering of status quo. In: De Caluwe, J., Georges De Schutter, Magda Devos & Jacques Van Keymeulen (red.). *Schatbewaarder van de taal: liber amicorum Johan Taeldeman*. Gent: Academia Press. p.235-244.
- CROFT, WILLIAM (1990). *Typology and universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CROFT, WILLIAM (2000). *Explaining Language Change: An Evolutionary Approach*. Harlow: Longman.
- CYSOUW, MICHAEL (2001). *The Paradigmatic Structure of Person Marking*. KU Nijmegen: Unpublished Ph.D. Dissertation.
- DAAN, JO (1965). Streektalen in Zuid-Holland, een eerste verkenning. In: Daan, J. & Heeroma, K. (1965). *Zuidhollands. Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen* 30. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij. p.5-31.
- DAHL, ÖSTEN (1990). Standard Average European as an exotic language. In: Bechert, Johannes, Giuliano Bernini and Claude Buridant (red.). *Toward a typology of European languages*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. p.3-8.
- DE BOER, B. (1952). Vervoeging van voeg- en voornaamwoorden. In: *It beaken* 14, 18-22.
- DE GEEST, WIM (1990). Universele grammatica op de Gentse toer: de relevantie van clitisering met doubletten voor het Principes-en-Parameters-Model van de Generatieve Grammatica. In: *Taal & Tongval themanummer 3: Dialectsyntaxis*, 108-124.
- DE HAAN, GERMEN J. (1994). Inflection and Cliticisation in Frisian, -sto, -ste, -st. In: *North Western European Language Evolution (NOWELE)* 23, 75-90.
- DE HAAN, GERMEN J. (1997). Voegwoordcongruentie in het Fries. In: Hoekstra, Eric & Caroline Smits (red.). *Vervoegde voegwoorden*. Amsterdam: P.J. Meertensinstituut. p.50-67.
- DE MEERSMAN, ALFONS (1985). Een VSO-maneuver in de Zuidnederlandse dialecten. In: Ryckeboer, Hugo, Johan Taeldeman & V.F. Vanacker (red.). *Hulde-album Prof. dr. Marcel Hoebeke*. Gent: R.U.G.- Seminarie voor Nederlandse taalkunde. p.123-131.

- DE ROOIJ, J. (1990). Over hun en hen, en hun. Vorm en functie van de niet-reduceerde voorwerpsvormen van het persoonlijk voornaamwoord in de derde persoon meervoud, in standaardtaal, ouder Nederlands en dialect. In: *Taal & Tongval* 42, 107-147.
- DE SCHUTTER, GEORGES (1987). Morfologische categorieën van ‘persoonspronomen’ in de Nederlandse dialecten. In: *Taal & Tongval themanummer 1: Morfologie*, 43-54.
- DE SCHUTTER, GEORGES (1989). *Pronominale clitica in de Nederlandse dialecten*. Antwerpen: Antwerp Papers in Linguistics.
- DE SCHUTTER, GEORGES (1992). Persoonlijke voornaamwoorden in het Antwerps. In: Bennis, Hans & Jan W. De Vries (red.). *De binnenbouw van het Nederlands: een bundel artikelen voor Piet Paardekooper*. Dordrecht: ICG publications. p.343-352.
- DE SCHUTTER, GEORGES (1994). Voegwoordflectie en pronominale clitisering waarin Vlaams en Brabants bijna elkaars tegengestelden zijn. In: *Taal & Tongval* 46, 108-131.
- DE SCHUTTER, GEORGES (1997). Incorporatie-in-C in de Vlaamse en Brabantse dialecten. In: Hoekstra, Eric & Caroline Smits (red.). *Vervogde voegwoorden*. Amsterdam: P.J. Meertensinstituut. p.31-49.
- DE SCHUTTER, GEORGES & JOHAN TAEDEMAN (1986). Assimilatie van stem in de zuidelijke Nederlandse dialecten. In: Magda Devos & Johan Taeldeman (red.). *Vruchten van zijn akker: Opstellen van (oud)medewerkers en oud-studenten voor Prof. V.F. Vanacker*. Gent: Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialectologie. p.91-133.
- DE SMET, JOHAN (1979). *Enkele syntaktische kenmerken van het Oosterzeels dialect*. Universiteit Gent: ongepubliceerde licentiaatsverhandeling.
- DE VISSER, MICHIEL & TON GOEMAN (1979). Voegwoord, relatief partikel en persoonsvorm in een dialect. In: *Taal & Tongval* 31, 222-241.
- DE VOGELAER, GUNTHER (2003). Person marking in Dutch dialects. In: Kortmann, Bernd (ed.). *Dialectology meets Typology: Dialect Grammar from a Cross-Linguistic Perspective*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. p.181-210.
- DE VOGELAER, GUNTHER & ANNEMIE NEUCKERMANS (2002). Subject doubling in Dutch: a dialect phenomenon in cross-linguistic perspective. In: *Sprachtypologie und Universalienforschung* (STUF) 55, 234-258.
- DE VOGELAER, GUNTHER, ANNEMIE NEUCKERMANS & GUIDO VANDEN WYNGAERD (2000). Voegwoordcongruentie in de Vlaamse dialecten. In: De Tier, Véronique, Magda Devos & Jacques Van Keymeulen (red.). *Nochtans was scherp van zin: huldealbum Hugo Ryckeboer*. Gent: Vakgroep Nederlandse Taalkunde van de Universiteit Gent. p.215-221.
- DE VOGELAER, GUNTHER, ANNEMIE NEUCKERMANS & GUIDO VANDEN WYNGAERD (2002). Complementizer agreement in the Flemish dialects. In: Barbiers, Sjeff, Leonie Cornips & Susanne van der Kleij (red.). *Syntactic Microvariation*. Amsterdam: Meertens Institute Electronic Publications in Linguistics.
<http://www.meertens.knaw.nl/books/synmic/index.html>

- DEVOS, MAGDA (1986). Het persoonlijk voornaamwoord 2e pers. enk. in het Westvlaams: geografie en historiek. In: Magda Devos & Johan Taeldeman (red.). *Vruchten van zijn akker: Opstellen van (oud-) medewerkers en oud-studenten voor Prof. dr. V.F. Vanacker*. Gent: Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialectologie. p.167-191.
- DEVOS, MAGDA & WILLY VANDEWEGHE (2002-2003). Pronominale substitutie na voorzetsel in het West-Vlaams. In: *Taal & Tongval themanummer 15-16: Dialectsyntaxis in bloei*, 209-236.
- DE VRIENDT, SERA (1983). Assimilatieverschijnselen in het Brussels. In: *Taal & Tongval* 35, 40-45.
- DE VRIENDT, SERA (2003). *Grammatica van het Brussels*. Gent: KANTL & Brussel: Academie van het Brussels.
- DE VRIENDT, SERA & DIDIER GOYVAERTS (1989). Assimilation and Sandhi in Brussels. In: *Leuvense bijdragen* 78, 1-93.
- DE WILDE-VAN BUUL, G. (1942-1943). Het enclitisch pronomen personale van de tweede en derde persoon singularis in het Rotterdams. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 62, 290-301.
- DE WULF, CHRIS & JOHAN TAEDEMAN (2001). Apocope en insertie van -n na sjwa in de zuidelijke Nederlandse dialecten: conditionering en geografie. In: *Taal & Tongval themanummer 14: De variabiliteit van de -(e)n in het Nederlands*, 7-51.
- DOYLE, AYDAN (2002). Yesterday's affixes as today's clitics: A case study in degrammaticalization. In: Wischer, Ilse & Diewald, Gabriele (red.). *New reflections on Grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins. p.67-81.
- EGGERS, L. (1978). *Syntaktische beschrijving van het Oostends dialect*. Universiteit Gent: ongepubliceerde licentiaatsverhandeling.
- EPPINK, DERK-JAN (2005). Dialect, lekker gebekt. In: De Tier, Veronique, Ronny Keulen en Jos Swanenberg (red.). *Het dialectenboek 8: Proeven van dialect. Een kijkje in de keuken van de Nederlandse dialecten*. Groesbeek: Stichting Nederlandse Dialecten.
- EVANS, NICHOLAS (1999). Why argument affixes in polysynthetic languages are not pronouns: evidence from Bininj Gun-wok. In: *Sprachtypologie und Universalienforschung* (STUF) 52, 255-281.
- FAND = Goossens, Jan, Johan Taeldeman & Geert Verleyen (1998: deel I; 2000: deel II + III); Dewulf, Chris, Jan Goossens & Johan Taeldeman (2005: deel IV). *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- FASSI FEHRI, ABDELKADER (1988). Agreement in Arabic, binding and coherence. In: Barlow, Michael & Charles Ferguson (red.). *Agreement in Natural Language: approaches, theories, descriptions*. p.107-158.
- FERGUSON, CHARLES & MICHAEL BARLOW (1988). Introduction. In: Barlow, Michael & Charles Ferguson (red.). *Agreement in Natural Language: approaches, theories, descriptions*. p.1-22.
- FORCHHEIMER, PAUL (1953). *The Category of Person in Language*. Berlin: Walter de Gruyter.

- FRANCK, JOHANNES (1910). *Mittelniederländische Grammatik*. Leipzig: Tauchnitz.
- FRANCO, JON (2000). Agreement as a continuum: the case of Spanish pronominal clitics. In: Beukema, Frits & Marcel den Dikken (red.). *Clitic phenomena in European languages*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. p.147-189.
- FRINGS, TH. (1944). *Die Stellung der Niederlande im Aufbau des Germanischen*. Halle: Saale.
- GANDERHEYDEN, A. (1897). *Groningana. Supplement op H. Molema's Woordenboek der Groningsche volkstaal*. Winsum: Mekel. [Herdr. 1985, samen met Molema (1887): *Woordenboek der Groningsche volkstaal in de 19de eeuw*. Groningen: Bouma's Boekhuis.]
- GELUYKENS, RONALD (1992). *From discourse process to grammatical construction: on left-dislocation in English*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- GERRITSEN, MARINEL (1980). An analysis of the rise of SOV patterns in Dutch. In: Traugott, Elizabeth C., Rebecca Labrum & Susan Shepherd (red.). *Papers from the 4th international conference on historical linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. p.123-136.
- GIVÓN, TALMY (1971). Historical syntax and synchronic morphology: an archeologist's field trip. In: *Proceedings of the Chicago Linguistics Society* 7, 394-415.
- GIVÓN, TALMY (1976). Topic, pronoun, and grammatical agreement. In: Li, Charles N. (red.). *Subject and Topic*. New York: Academic Press. p.149-188.
- GOEMAN, TON (1976). *Aspecten van de vervoeging van het presens*. *Bijdragen en mededelingen van de dialectencommissie van de KNAW* 49. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- GOEMAN, TON (1980a). COMP-agreement? In: W. Zonneveld & F. Weerman (red.). *Linguistics in the Netherlands 1979*. Dordrecht: Foris. p.291-306.
- GOEMAN, TON (1980b). Werkwoordsuitgangen bij voegwoorden in de bijzin. In: *Onze Taal* 49, 35.
- GOEMAN, TON (1997a). De zeldzaamheid van Comp-agreement in taaltypologisch en historisch opzicht: Voorkomen buiten de Germania en datering van voegwoordcongruentie-vormen in het Nederlands. In: Hoekstra, Eric & Caroline Smits (red.). *Vervoegde voegwoorden*. Amsterdam: P.J. Meertensinstituut. p.87-111.
- GOEMAN, TON (1997b). Historiografie van het onderzoek naar voegwoordvervoeging: een bibliografisch overzicht (1821-1996). In: Hoekstra, Eric & Caroline Smits (red.). *Vervoegde voegwoorden*. Amsterdam: P.J. Meertensinstituut. p.112-145.
- GOEMAN, TON (1999). *T-deletie in Nederlandse dialecten: kwantitatieve analyse van structurele, ruimtelijke en temporele variatie*. Den Haag: Holland Academic Graphics.
- GOEMAN, TON (2000). Structurele aspecten van de morfologie van voegwoorden: mogelijkheden en beperkingen, morfologisch gewicht en MCGG. In: De Tier, Véronique, Magda Devos & Jacques Van Keymeulen (red.). *Nochtans was scherp van zin: huldealbum Hugo Ryckeboer*. Gent: Vakgroep Nederlandse Taalkunde van de Universiteit Gent. p.269-294.

- GOEMAN, TON (2001). Morfologische Conditioes op n-behoud en n-deletie in dialecten van Nederland. In: *Taal & Tongval themanummer 14: De variabiliteit van de -(e)n in het Nederlands*, 52-88.
- GOEMAN, TON & JOHAN TAEDEMAN (1996). Fonologie en Morfologie van de Nederlandse dialecten. Een nieuwe materiaalverzameling en twee nieuwe atlasprojecten. In: *Taal & Tongval* 48, 38-59.
- GOOSSENS, JAN (1977)². *Inleiding tot de Nederlandse dialectologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- GOOSSENS, JAN (2000). Onslieden en ons leden. In: Gillis, Steven, Jan Nuyts & Johan Taeldeman (red.). *Met taal om de tuin geleid: een bundel opstellen voor Georges De Schutter ter gelegenheid van zijn pre-emeritaat*. Antwerpen: UIA. p.187-191.
- GOOSSENS, JAN, JOHAN TAEDEMAN & ANTOON A. WEIJNEN (red.) (1989). *Taal & Tongval themanummer 2: Honderd jaar enquête Willems*.
- GOOSSENS, J. & J. VERHEYDEN (1970). De preteritiumvormen van de zwakke werkwoorden in het zuiden van het Nederlandse taalgebied. In: Meertens, P. et al. (red.). *Zijn akker is de taal*. Den Haag: Bert Bakker/Daamen n.v. p.133-147.
- GREENBERG, JOSEPH H. (1966). Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. In: Greenberg, Joseph H. (ed.). *Universals of Language*, 2nd edition. Cambridge: MIT Press.
- GREENBERG, JOSEPH H. (1995). The diachronic typological approach to language. In: Shibatani, Masayoshi & Theodora Bynon (red.). *Approaches to Language Typology*. Oxford: Clarendon Press. p.145-166.
- GYSELING, MAURITS (1966). Het persoonlijk voornaamwoord 2e persoon, vooral in de 13de eeuw. In: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Nederlandse Taal en Letterkunde* 1966. p.195-212.
- HAEBERLI, ERIC (2002). Inflectional Morphology and the Loss of V2 in English. In: Lightfoot, D. (red.). *Syntactic Effects of Morphological Change*. Oxford: Oxford University Press. p.88-106.
<http://www.rdg.ac.uk/AcaDepts/cl/slals/publicns.htm>
- HAEGEMAN, LILIANE (1992). *Theory and description in generative syntax: A case study in West Flemish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HAIMAN, JOHN (1985). *Natural syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HAIMAN, JOHN (1991). From V/2 to subject clitics: Evidence from Northern Italian. In: Traugott, Elizabeth & Bernd Heine (red.). *Approaches to Grammaticalization. Vol. 2*. p.135-57.
- HALPERN, AARON & ARNOLD ZWICKY (1996). *Approaching Second: Second Position Clitics and Related Phenomena*. Stanford: CSLI Press.
- HARBERT, WAYNE (1995). Binding Theory, Control, and pro. In: Gert Webelhuth (red.). *Government and Binding Theory and the Minimalist Program*. p.177-240. Oxford: Blackwell.
- HASPELMATH, MARTIN (1998). Does grammaticalization need reanalysis? In: *Studies in Language* 22, 49-85.

- HASPELMATH, MARTIN (2001). The European linguistic area: Standard Average European. In: Haspelmath, Martin et al. (red.). *Language Typology and Language Universals/ Sprachtypologie und sprachliche Universalien/ La typologie des langues et les universaux linguistiques. Ein internationales Handbuch / An International Handbook Vol 2*. Berlin/New York: de Gruyter. p.1492-1510.
- HASPELMATH, MARTIN (te verschijnen). On directionality in language change with particular reference to grammaticalization. In: Fischer, Olga et al. (eds.) *New reflections on grammaticalization 2002*. Amsterdam: John Benjamins.
<http://email.eva.mpg.de/~haspelmt/papers.html>
- HAWKINS, JOHN A. (1986). *A Comparative Typology of English and German: Unifying the Contrasts*. London & Sydney: Croom Helm.
- HAWKINS, J.A. & G. GILLIGAN (1988). Prefixing and suffixing universals in relation to basic word order. In: *Lingua* 74, 219-259.
- HEATH, JEFFREY (1997). Lost wax: abrupt replacement of key morphemes in Australian agreement complexes. In: *Diachronica* 14, 197-232.
- HEATH, JEFFREY (1998). Hermit crabs: formal renewal of morphology by phonologically mediated affix substitution. In: *Language* 74, 728-759.
- HEEROMA, K. (1938). Jullie. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 57, 80-82.
- HEEROMA, K. (1964). Stratigrafie van de Oostnederlandse volkstaal. In: Heeroma, K. & J. Naarding. *Oostnederlands: Bijdragen tot de geschiedenis en de streektaalkunde van Oost-Nederland*. 's Hertogenbosch: Malmberg. p.39-70.
- HOEKSTRA, JARICH (1997). Pro-drop, clitisering en voegwoordcongruentie in het Westgermaans. In: Hoekstra, Eric & Caroline Smits (red.). *Vervoegde voegwoorden*. Amsterdam: P.J. Meertensinstituut. p.68-86.
- HOEKSTRA, JARICH & LACI MARACZ (1989). Some implications of I-to-C-movement in Frisian. In: Bennis, Hans & Ans van Kemenade (red.). *Linguistics in the Netherlands 1989*. Dordrecht: Foris. p.81-90.
- HOEKSTRA, ERIC & CAROLINE SMITS (1997). Vervoegde voegwoorden in de Nederlandse dialecten: een aantal generalisaties. In: Hoekstra, Eric & Caroline Smits (red.). *Vervoegde voegwoorden*. Amsterdam: P.J. Meertensinstituut. p.6-30.
- HOL, ADRIANA R. (1951). Hij. In: *Nieuwe Taalgids* 44, 179-181.
- HOPPER, PAUL J. & ELIZABETH CLOSS TRAUGOTT (1993). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOWE, STEPHEN (1996). *The personal pronouns in the Germanic languages: a study of personal pronoun morphology and change in the Germanic languages from the first records to the present day*. Berlin: de Gruyter.
- HRÓARSDÓTTIR, THORBJÖRG (2000). *Word order change in Icelandic: from OV to VO*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- HULK, AAFKE (1986). Subject clitics and the pro-drop parameter. In: Coopmans, P., J. Bordelois & B. Dotson-Smith (red.). *Going Romance: Formal Parameters of Generative Grammar II*. Dordrecht: Foris.

- JANDA, RICHARD D. (1995). From agreement affix to subject clitic - and bound root: -mos > -nos vs. (-)nos(-) and nos-otros in New Mexican and other regional Spanish dialects. In: Dainora, A., et al. (red.). *Papers from the Parasession on Clitics, 31st Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society; April 20-22, 1995*. Chicago: Chicago Linguistic Society. p.119-139.
- JANDA, RICHARD D. (2001). Beyond “pathways” and “unidirectionality”: on the discontinuity of language transmission and the counterability of grammaticalization. In: *Language Sciences* 23 (2-3), 265-340.
- JANSEN, FRANK (1981). *Syntaktische konstrukties in gesproken taal*. Amsterdam: Huis aan de drie grachten.
- JELINEK, ELOISE (1984). Empty categories, case, and configurationality. In: *Natural Language and Linguistic Theory* 2, 39-76.
- JESPERSEN, OTTO (1922). *Language, it's Nature, Development and Origin*. London: George Allen & Unwin LTD.
- JONGENEEL, J. (1884). *Proeve van Vormenleer en Woordenboek der Dorpsspraak van Heerle: in Zuid-Limburgsch Taaleigen*. Heerlen: Weyerhorst.
- KATZ, A. (1998). Recycled morphemes and grammaticalization: the Hebrew copula and pronoun. In: *Southwest Journal of Linguistics* 17 (1), 59-97.
- KEENAN, EDWARD L. (1978). Language Variation and the Logical Structure of Universal Grammar. In: Seiler, Hansjakob (ed.). *Language Universals*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. p.89-124.
- KERN, J.H. (1911). Is de beleefdheidsvorm U een verbastering van U.E.? In: *Nieuwe Taalgids* 5:121-133.
- KLOEKE, G.G. (1920). De aanspreekvormen in de dialecten onzer Noordelijke provincien. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 39, 238-273.
- KLOEKE, G.G. (1941). Over ‘jullie’ en enige andere pronomina. In: *Nieuwe Taalgids* 35, 161-170.
- KLOEKE, G.G. (1948). Uit de voorgeschiedenis van het beleefde pronomen ‘u’. In: van Stockum, Th.C., H.W.J. Kroes & D.J.C. Zeeman (red.). *Verzamelde opstellen, geschreven door oud-leerlingen van prof. dr. J.H. Scholt, aangeboden door vrienden, leerlingen en oud-leerlingen ter gelegenheid van zijn aftreden als hoogleraar aan de UVA*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. p.15-21.
- KOELMANS, L. (1968). Over het enclitisch pronomen -en. In: *Taal & Tongval* 20, 17-24.
- KOOIMAN, K. (1950). Hij. In: *Nieuwe Taalgids* 43, 324-333.
- KOOIMAN, K. (1969). Hun = Zij. In: *Nieuwe Taalgids* 62, 116-120.
- KORTMANN, BERND (2002). New prospects for the study of English dialect syntax: impetus from syntactic theory and language typology. In: Barbiers, Sjef, Leonie Cornips & Susanne van der Kleij (red.). *Syntactic Microvariation*. Amsterdam: Meertens Institute Electronic Publications in Linguistics.
<http://www.meertens.knaw.nl/books/synmic/index.html>
- KORTMANN, BERND (2004). Introduction. In: Kortmann, Bernd (red.). *Dialectology meets typology*. Berlin: Mouton de Gruyter. p.1-10.

- KOSTER, JAN (1975). Dutch as an SOV Language. In: *Linguistic Analysis* 1, 111-136.
- KRAMER, PYT (1996). Doppelformen bei einsilbigen Verben im Friesischen. In: Petersen, Adeline & Hans F. Nielsen (eds.). *A Frisian and Germanic Miscellany: published in Honour of Nils Arhammer* (=NOWELE 28/29). Bredtstedt: Odense University Press. p.213-222.
- KROCH, ANTHONY S. (1989). Reflexes of grammar in patterns of language change. In: *Language Variation and Change* 1, 199-244.
- KUIJPER, JAN (1971-1972). U. In: *Spektator* 1, 198-201.
- LANGACKER, R.W. (1977). Syntactic Reanalysis. In: Li, Charles N. (red.). *Mechanisms of Syntactic Change*. Austin: University of Texas Press. p.59-139.
- LASS, ROGER (1999). Phonology and morphology. In: Blake, Norman (ed.). *The Cambridge history of the English language*. Vol. III. 1476-1776. Cambridge: Cambridge University Press. p.56-106.
- LEHMANN, CHRISTIAN (1988). On the function of agreement. In: Barlow, Michael & Charles A. Ferguson (red.). *Agreement in natural language*. Stanford: CSLI. p.55-66.
- LEHMANN, CHRISTIAN (1995 [1982]). *Thoughts on Grammaticalization*. Munich: LINCOM Europa. (Oorspronkelijk: Institute für Sprachwissenschaft, Universität zu Köln)
- LEHMANN, WINFRED P. (1994). Gothic and the Reconstruction of Proto-Germanic. In: König, Ekkehard & Johan van der Auwera (red.). *The Germanic Languages*. London & New York: Routledge. p.19-37.
- MAND = De Schutter, Georges, Boudewijn van den Berg, Ton Goeman & Thera De Jong (2005). *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Deel 1: meervoudsvorming bij zelfstandige naamwoorden, vorming van verkleinwoorden, geslacht bij zelfstandig naamwoord, bijvoeglijk naamwoord en bezittelijk voornaamwoord*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- MITHUN, MARIANNE (2003). Pronouns and agreement: the information status of pronominal affixes. In: Brown, Dunstan, Greville G. Corbett & Carole Tiberius (red.). *Agreement: a typological perspective*. Special issue of *Transactions of the Philological Society* 101 (2), 235-278.
- MORAVCSIK, EDITH A. (1978). Agreement. In: Greenberg, Joseph H. (red.). *Universals of human language*. Vol. 4. Stanford: Stanford University Press. p.331-374.
- MOSTMANS, P. (1977). *Syntaktische kenmerken van het dialect van Beerse*. Universiteit Gent: ongepubliceerde licentiaatsverhandeling.
- MÜHLHÄUSLER, PETER & RON HARRÉ (1990). *Pronouns and People: The Linguistic Construction of Social and Personal Identity*. Oxford: Basil Blackwell.
- MULLER, J.W. (1926). De herkomst van 'je' en 'jij'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 45, 81-110.
- NADASDI, TERRY (1995). Subject NP doubling, matching, and minority French. In: *Language variation and change* 7 (1), 1-14.

- NEWMAYER, FREDERICK (2001). Deconstructing grammaticalization. In: *Language Sciences* 23 (2-3), 187-229.
- NICHOLS, JOHANNA (1992). *Linguistic Diversity in Space and Time*. Chicago: University of Chicago Press.
- NORDE, MURIEL (2001). Deflexion as a counterdirectional factor in grammatical change. In: *Language Sciences* 23 (2-3), 231-64.
- NÜBLING, DAMARIS (1992). *Klitika im Deutschen. Schriftsprache, Umgangssprache, alemannische Dialekte*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- NUYTS, JAN (1995). Subjectspronomina en dubbele pronominale constructies in het Antwerps. In: *Taal & Tongval* 47, 43-58.
- PAARDEKOOPEL, PIET C. (1952). Syntagma's van het type 'ge moet gij + het/er'. In: Verberne, L.G.J. & A. Weijnen (red.). *Land van mijn hart: Brabantse feestbundel voor Mgr. Prof. dr. Th. J. A. J. Goossens*. Tilburg: Henri Bergmans. p.64-69.
- PAARDEKOOPEL, PIET C. (1961). Persoonsvorm en voegwoord. In: *Nieuwe Taalgids* 54, 296-301.
- PAARDEKOOPEL, PIET C. (1969). Een Fransvlaams-Zeeuws parallel: ons 'wij'. In: *Taal & Tongval* 21, 211-215.
- PAARDEKOOPEL, PIET C. (1993a). Jaak/Neenik enz. In: *Tabu* 23 (3), 143-170.
- PAARDEKOOPEL, PIET C. (1993b). En(de)/in/an 'indien' enz.: een uniek uitstervingsproces. In: *Taal & Tongval* 45, 50-79, 115-134.
- PANZER, BALDUR (1972). Morphologische Systeme niederdeutscher und niederländischer Dialekte. In: *Niederdeutsches Wort* 12, 144-169.
- PAUWELS, I. (1970). *Syntaktische kenmerken van het Waregems dialect*. Universiteit Gent: ongepubliceerde licentiaatsverhandeling.
- PAUWELS, J.L. (1958). *Dialect van Aarschot en omstreken*. Tongeren: Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek.
- PERLMUTTER, DAVID (1971). *Deep and Surface Structure Constraints in Syntax*. New York: Holt.
- RAMAT, PAOLO (1992). Thoughts on degrammaticalization. In: *Linguistics* 30 (3): 549-560.
- RIZZI, LUIGI (1986). Null Objects in Italian and the Theory of pro. In: *Linguistic Inquiry* 17 (3), 501- 557.
- RND = BLANCQUAERT, E. & W. PÉE (1925-1982) (red.). *Reeks Nederlandse Dialectatlassen*. 17 Vol. Antwerpen: De Sikkel.
- ROBERTS, IAN (1993). *Verbs and Diachronic Syntax*. Dordrecht: Kluwer.
- ROHRBACHER, B. W. (1999). *Morphology-Driven Syntax: A theory of V to I raising and pro-drop*. Amsterdam: John Benjamins.

- ROOZE-STOUTHAMER, CLASIEN (2004). Het persoonlijk voornaamwoord in onderwerpspositie in de Zak van Zuid-Beveland. Ms. UGent-Vakgroep Nederlandse Taalkunde.
- ROUKENS, WIN. (1937). *Wort- und Sachgeographie Südost-Niederlands und der umliegenden Gebiete. Teil 1B: Atlas*. Nijmegen: De Gelderlander.
- ROWLEY, A. (1994). Morphologie aus syntax-natürlich. Zur Flexion der Nebensatzleiter in nordostbayrischen Dialekten. In: W. Viereck (red.). *Verhandlungen des Internationalen Dialektologenkongress. Bamberg, 29.7-4.8.1990. Teil 3*. Stuttgart: Steiner. p.488-497.
- RYCKEBOER, HUGO (1972). Zoe, persoonlijk voornaamwoord derde persoon vrouwelijk enkelvoud, een uitstervend relict. In: *Taal & Tongval* 24, 67-70.
- SAND = BARBIERS, SJEF, HANS BENNIS, GUNTHER DE VOGELAER, MAGDA DEVOS & MARGREET VAN DER HAM (2005). *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Deel 1: Pronomina, Congruentie en Vooropplaatsing*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- SAPIR, EDWARD (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt Brace.
- SAYRE, ROBERT (1972). The Present Tense Inflection of the Dutch Dialects. A Study of Structural Dialectology. In: *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 39, 19-36.
- SCHUURMANS, N.J. (1975). *Verbindingen met specifiek enclitische pronomina in het Westbrabants. Themanummer van de Mededelingen van de Nijmeegse centrale voor dialect- en naamkunde*. Nijmegen: Nijmeegse centrale voor dialect- en naamkunde.
- SHANNON, THOMAS F. (1990). Nederlands tussen Engels en Duits: a typological comparison. In: Lacy, Magriet (ed.). *The Low Countries: Multidisciplinary studies*. Lanham: University Press of America. p.45-60.
- SHANNON, THOMAS F. (2000). On the order of (pro)nominal arguments in Dutch and German. In: Shannon, Thomas F. & Johan P. Snapper (eds.). *The Berkeley Conference on Dutch Linguistics 1997*. Lanham: University Press of America. p.145-196.
- SIEWIERSKA, ANNA (1995). On the Origins of the Order of agreement and Tense Markers. In: Smith, John Charles & Delia Bentley (red.). *Historical Linguistics 1995. Volume 1: General issues and non-Germanic Languages* (Selected papers from the 12th International Conference on Historical Linguistics, Manchester, August 1995). p.377-392.
- SIEWIERSKA, ANNA (1999). From anaphoric pronoun to grammatical agreement marker: why objects don't make it. In: *Folia Linguistica* 33, 225-251.
- SIEWIERSKA, ANNA (2004). *Person*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SIEWIERSKA, ANNA & DIK BAKKER (1996). The Distribution of Subject and Object Agreement and Word Order Type. In: *Studies in Language* 20 (1), 115-161.
- SMESSAERT, HANS (1995). Morfosyntaxis van het Westvlaamse bè-jaa-k-gie. In: *Tabu* 25, 45-60.

- SMESSAERT, HANS (1996). Pronominal cliticization in West Flemish. In: Schiller, E., E. Steinberg & B. Need (red.). *Autolexical Theory: Ideas and Methods*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. p.241-289.
- SMITS, CAROLINE (1996). *Disintegration of Inflection: the case of Iowa Dutch*. Dissertation VU. Amsterdam: HIL.
- STEELE, SUSAN (1978). Word order variation: a typological survey. In: Greenberg, Joseph (red.). *Universals of human language. Vol. 4*. Stanford: Stanford University Press. p.585-623.
- STEVENS, A. (1949). Pronominale isomorfen in Belgisch-Limburg I. In: *Taal & Tongval* 1, 132-154.
- STOCKWELL, ROBERT P. (1977). Motivations for exbraciation in Old-English. In: Li, Charles N. (red.). *Mechanisms of syntactic change*. Austin: University of Texas press. p.291-317.
- STROOP, JAN (1987). Enclitische verschijnselen in het Westbrabants. In: *Taal & Tongval* 39, 121-140.
- STUMP, GREGORY T. (2001). *Inflectional Morphology: A Theory of Paradigm Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SUÑER, MARGARITA (1988). The Role of Agreement in Clitic-Doubled Constructions. In: *Natural Language and Linguistic Theory* 6, 391-434.
- SUÑER, MARGARITA (1992). Subject Clitics in the Northern Italian Vernacular and the Matching Hypothesis. In: *Natural Language and Linguistic Theory* 10, 641-671.
- SWIGGERS, PIERRE (1987). Voornaamwoorden met onderwerpsfunctie in Brabantse dialecten. In: *Leuvense bijdragen* 76, 159-170.
- TAELEDEMAN, JOHAN (1973). Oostvlaamse 'hippiets' en metanalyse. In: Blancquaert, E. e.a. (red.). *Album Willem Pée*. Tongeren: George Michiels. p.351-361.
- TAELEDEMAN, JOHAN (2000). Polarisering. In: *Taal & Tongval* 52, 229-244.
- TER LAAN, K. (1929). *Nieuw Groninger Woordenboek*. Groningen: Wolters. [repr. 1953, met bekortingen en toevoegingen. Groningen: Noordhoff]
- THOMPSON, SANDRA A. (1978). Modern English from a Typological Point of View: Some Implications of the Function of Word Order. In: *Linguistische Berichte* 54, 19-35.
- TIERSMA, P.M. (1985). *Frisian Reference Grammar*. Dordrecht: Foris.
- TROMMELEN, M. & W.ZONNEVELD (1979). *Inleiding tot de generatieve fonologie*. Muiderberg: Coutinho.
- TRUDGILL, PETER (1986). *Dialects in Contact*. Oxford & New York: Basil Blackwell.
- TYTGAT, K. (1973). *Syntaktische kenmerken van het Oostzebeeks dialect*. Universiteit Gent: ongepubliceerde licentiaatsverhandeling.
- VALLAEYS, ANDRÉ (1997). *Spraakunst van het Poperings*. Poperinge: Stad Poperinge.
- VAN ACKER, L. (1966). *Syntaktische kenmerken van het dialect van Zele*. Universiteit Gent: ongepubliceerde licentiaatsverhandeling.

- VANACKER, V.F. (1948). *Syntaxis van het Aalsters dialect. Werken uitgegeven door de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 4. Tongeren: George Michiels.
- VANACKER, V.F. (1949). Over enkele meervoudsvormen van voegwoorden. In: *Taal & Tongval* 1, 32-45, 77-93, 108-112.
- VANACKER, V.F. (1963). *Syntaxis van gesproken taal te Aalst en in het Land van Aalst in de XV^{de}, de XVI^{de} en de XVII^{de} eeuw*. Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek.
- VAN BERKUM, J.J.A. (1996). *The psycholinguistics of grammatical gender: Studies in language comprehension and production* (Doctoral Dissertation, Max Planck Institute for Psycholinguistics). Nijmegen: Nijmegen University Press.
<http://users.fmg.uva.nl/jvanberkum/abs-diss96-nl.htm>
- VAN CRAENENBROECK, JEROEN & MARJO VAN KOPPEN (2002). Pronominal doubling and the structure of the left periphery in southern Dutch. In: Barbiers, Sjef, Leonie Cornips & Susanne van der Kleij (red.), *Syntactic Microvariation*. Amsterdam: Meertens Institute Electronic Publications in Linguistics.
<http://www.meertens.knaw.nl/books/synmic/index.html>
- VAN DEN BERG, B. (1949). De conjugatie van het praesens in de Noordnederlandse dialecten. In: *Taal & Tongval* 1, 6-13.
- VAN DEN BERG, B. (1976). Een stukje morfologiegeschiedenis in een generatief kader. In: *Nieuwe Taalgids* 69, 1-13.
- VAN DEN BERGHE, G. (1951). Het subject pronomen van de 2^e persoon pluralis, enclise. In: *Taal & Tongval* 3, 109-116.
- VAN DEN TOORN, M.C. (1959). De herkomst van het enklitisch pronomen ie, resp. die/tie. In: *Nieuwe Taalgids* 52, 85-90.
- VAN DEN TOORN, M.C. (1977). De problematiek van de Nederlandse aanspreekvormen. In: *Nieuwe Taalgids* 70, 520-540.
- VANDEKERCKHOVE, REINHILD (1993). De subjectsvorm van het pronomen van de 2e p. ev. in de Westvlaamse dialecten. In: *Taal & Tongval* 45, 173-183.
- VAN DER AUWERA, JOHAN (2002). More thoughts on degrammaticalization. In: Wischer, Ilse & Gabriele Diewald (red.). *New reflections on Grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins. p.19-29.
- VAN DER MEER, G. (1991). The 'conjugation' of subclause introducers: Frisian -st. In: *North Western European Language Evolution* (NOWELE) 17, 63-84.
- VAN DER WAL, MARIJKE J. & AAD QUAK (1994). Old and Middle Continental West Germanic. In: König, Ekkehard & Johan van der Auwera (red.). *The Germanic Languages*. London & New York: Routledge.
- VAN GINNEKEN, J. (1954). *Drie Waterlandse dialecten. Dl. I: Grammatica, phonologie, klankleer*. bez. door A. Weynen. Alphen a/d Rijn: Samson.
- VAN HAERINGEN, C.B. (1939). Congruerende voegwoorden. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 58, 161-176.
- VAN HAERINGEN, C.B. (1951). Merkwaardige vormen van de werkwoorden doen, gaan, slaan, staan en zien. In: *Driemaandelijks Bladen* NS 3, 89-95.

- VAN HAERINGEN, C.B.(1958). Vervoegde voegwoorden in het Oosten. In: *Driemaandelijke bladen* NS 10, 115-124.
- VAN HELTEN, W.L. (1882). Bijdragen tot de Dietsche grammatica II. Een tweede persoon enkelv. op -TST(E) of -TS. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 2, 49-51.
- VAN HELTEN, W.L. (1887). *Middelnederlandsche spraakkunst*. Groningen: Wolters.
- VAN HOUT, ROELAND (1989). *De structuur van taalvariatie: een sociolinguïstisch onderzoek naar het stadsdialect van Nijmegen*. Dordrecht: Foris.
- VAN LOEY, A. (1948). *Middelnederlandse spraakkunst I, Vormleer*. Groningen: J.B. Wolters.
- VAN LOEY, A. (1954). Het pronomens 'ten'. In: *Taal & Tongval* 6, 171-174.
- VAN LOEY, A. (1958). Over pronomina van het type 'wijlieden'. In: Pée, Willem e.a. (red.). *Album Edgard Blancaquaert*. Tongeren: Michiels.
- VAN LOON, JOZEF (1996). *Endogene factoren in de diachrone morfologie van de Germaanse talen*. Werken van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie 17. Tongeren: Michiels.
- VAN LOON, JOZEF (2000). *De ontstaansgeschiedenis van het begrip 'Stad': een bijdrage van de diachrone semantiek tot de sociaal-economische geschiedenis van Noord-West-Europa, inzonderheid van de Nederlanden*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- VAN MARLE, JAAP (2000). Voegwoordcongruentie of enclitische vormvariatie? De informele registers van de standaardtaal als lakmoesproef. In: Gillis, Steven, Jan Nuyts & Johan Taeldeman. *Met taal om de tuin geleid*. Wilrijk: Universitaire Instelling Antwerpen. p.425-435.
- VAN REENEN, PIETER (1999). *The Hollandic roots of Pella Dutch in Iowa*. Vrije Universiteit Working Papers in Linguistics 46. Amsterdam: VU Department of Language.
- VAN REENEN, PIETER & MAAIKE MULDER (2003). Linguistic Interpretation of Spelling Variation and Spelling Conventions on the Basis of Charters in Middle Dutch and Old French: Methodological Aspects and three Illustrations. In: Goyens, Michèle & Werner Verbeke (eds.). *The Dawn of the written Vernacular in Western Europe*. Leuven: Leuven University Press. p. 179-200.
- VELDMAN, FOKKO (1974). Waarom neem-je geen t? In: *Driemaandelijke Bladen* NS 26, 110-115.
- VERDENIUS, A.A. (1923). De ontwikkelingsgang der Hollandse voornaamwoorden *je* en *jij*. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 43, 109-116.
- VERDENIUS, A.A. (1926). Over de aanspreekvorm *ie* (i-j) in onze Oostelijke provinciën. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 45, 23-32.
- VERDENIUS, A.A. (1938). Over onze vertrouwelijkheidspronomina en de daarbij behorende werkwoordsvormen. In: *De Nieuwe Taalgids* 32, 205-215.
- VISSER, W. (1988). In pear klitisearringsferskynsels yn it Frysk. In: Dyk, S. & G. de Haan (red.). *Wurdfoarried & Wurdgrammatika*. Ljouwert: Fryske Akademy.

- VOSSEN, A.F. (1963). Grammaticisch geslacht en aanspreekvormen. In: *Taal & Tongval* 15, 63-64.
- WALES, KATIE (1996). *Personal pronouns in present-day English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WATTEL, EVERT & PIETER VAN REENEN (1995). Structures and contingencies in computerized historical Research. In: *Proceedings of the IX International Conference of the Association for History & Computing, Nijmegen 1994*. Nijmegen: Cahier Vereniging voor Geschiedenis en Informatica 9. p.253-262
- WEIJNEN, A.A. (1966). *Nederlandse dialectkunde*. Assen: Van Gorcum & Comp N.V.
- WEIJNEN, A.A. (1971). *Schets van de geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*. Assen: Van Gorcum.
- WIESINGER, P. (1989). *Die Flexionsmorphologie des Verbums in Bairischen*. Wenen: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- WILL, GEORGE (2004). Zeeuws of Vlaams? (morfo-)syntactische verschijnselen in de dialecten van Zeeuws-Vlaanderen. Proefschrift UGent. Oosterhout: eigen beheer.
- WILLEMYNS, ROLAND (1979). Vorm en functie van de aanspreekvormen in West- en Frans-Vlaanderen. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 53, 171-193.
- WINDISCH, E. (1869). Untersuchungen über Ursprung des Relativpronomens in den Indogermanischen Sprachen. In: Georg Curtius (red.). *Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik*. Vol. 2. Leipzig.
- WNT = *Het Woordenboek der Nederlandsche Taal op CD-Rom* (2000). Rotterdam: AND Publishers
- WREDE, F. (1924). Ingwäonisch und Westgermanisch. In: *Zeitschrift für deutsche Mundartforschung* 19, 270-283.
- WZD = GHIJSEN, H.C.M. (1974). *Woordenboek der Zeeuwse dialecten* [derde druk]. Den Haag: Van Goor & Zonen.
- ZEHETNER, L. (1977). *Dialekt / Hochsprache kontrastiv: Bairisch*. Düsseldorf: Schwann.
- ZWART, JAN-WOUTER (1993). Clues from Dialect Syntax: Complementizer Agreement. In: Abraham, Werner & Josef Bayer (red.). *Dialektsyntax* (Sonderheft 5/1993 der Linguistische Berichte). p.246-270.
- ZWART, JAN-WOUTER (1997). *Morphosyntax of Verb Movement: a minimalist approach to the syntax of Dutch*. Dordrecht, Boston & London: Kluwer Academic Publishers.
- ZWICKY, ARNOLD (1977). *On Clitics*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.